

1-2/2017

ελληνική επιθεώρηση ευρωπαϊκού δικαίου

τόμος 37

ελληνική επιθεώρηση ευρωπαϊκού δικαίου

revue hellénique de droit européen

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟ ΝΟΜΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

1-2/2017

Τόμος 37
Ιανουάριος - Ιούνιος

Άρθρα

Α. Μπαλατσούκας

Οι επιπλοκές του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Σταθερότητας σε σχέση με την υπόθεση Ledra

Φ. Σωτηριάδου

Η καταστατική έδρα των νομικών προσώπων ως «έδρα» του επενδυτή

Α. Βενέρης

Καταστάσεις Ονομάτων Επιβατών («PNR»): Δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα έναντι καταπολέμησης της τρομοκρατίας

Γ. Μπουχάγια

Η υπερτιμημένη αξία των συγγενικών δικαιωμάτων και η ανάγκη επαναπροσδιορισμού της έννοιας της παρουσίασης στο κοινό

Επισκόπηση Νομολογίας

- ΔΕΕ - ΓεΔΕΕ (Δεκέμβριος 2016 - Μάιος 2017)
- ΕΔΔΑ (Σεπτέμβριος 2016 - Μάρτιος 2017)

Σχολιασμένη Νομολογία

- Κρατικές ενισχύσεις στον μεταλλευτικό τομέα
- Απαιτούμενες εγγυήσεις πρόσβασης στα διατηρούμενα προσωπικά δεδομένα
- Απαγόρευση διακρίσεων και ισλαμική μαντίλα
- Ενυπόθηκα δάνεια
- Συμβάσεις εργασίας ορισμένου χρόνου για την κάλυψη πάγιων και διαρκών αναγκών
- Η Κοινή Δήλωση ΕΕ-Τουρκίας για την προσφυγική κρίση
- Απόρριψη αίτησης ασύλου λόγω συμμετοχής σε τρομοκρατική οργάνωση
- Θεωρήσεις περιορισμένης εδαφικής ισχύος και προσφυγική κρίση
- Διαχείριση αποβλήτων
- Καταναγκαστική εργασία μεταναστών σε φυτείες φράουλας
- Δίκαιη δίκη και αμάχητο τεκμήριο γνωστοποίησης μέσω τοιχοκόλλησης
- Έκταση και αρμοδιότητες ΕΣΡ επί της χορήγησης τηλεοπτικών αδειών
- Σύμβαση ενυπόθηκου δανείου σε αλλοδαπό νόμισμα (ελβετικό φράγκο)

ΚΕΝΤΡΟ ΔΙΕΘΝΟΥΣ
ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ
ΣΥΛΛΟΓΟΣ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟ ΝΟΜΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΙΔΙΟΚΤΗΤΕΣ:

ΚΕΝΤΡΟ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη

ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
26^{ης} Οκτωβρίου 3, 546 26 Θεσσαλονίκη

ΕΚΔΟΤΕΣ: Καθηγ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Α. ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ, Διευθυντής ΚΔΕΟΔ (Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη)
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΒΑΛΕΡΓΑΚΗΣ, Πρόεδρος ΔΣΘ (26^{ης} Οκτωβρίου 3, 546 26 Θεσσαλονίκη)

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Καθηγητής Β. ΣΚΟΥΡΗΣ (Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη)

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ - ΕΚΤΥΠΩΣΗΣ: Γ.Σ. ΗΛΙΑΔΗΣ (Μεσολογίου 21, 553 37 Τριανδρία - Θεσσαλονίκη)

REVUE JURIDIQUE TRIMESTRIELLE

PROPRIÉTAIRES:

CENTRE DE DROIT ÉCONOMIQUE INTERNATIONAL ET EUROPÉEN
Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique

LE BARREAU DE THESSALONIKI
rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique

ÉDITEURS: Prof. VASSILIOS A. CHRISTIANOS, Directeur du CDEIE (Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique)
NIKOLAOS VALERGAkis, Président du Barreau de Thessalonique (rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique)

DIRECTEUR: Prof. V. SKOURIS (Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique)

IMPRIMERIE: G.S. ILIADIS (Mesologiou 21, 553 37 Triandria - Thessalonique)

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ: Ε. ΜΟΥΑΜΕΛΕΤΖΗ, Δ.Ν., Σ. ΜΑΥΡΙΔΗΣ

Χειρόγραφα για δημοσίευση και βιβλία για παρουσίαση ή βιβλιοκρισίες αποστέλλονται στην υπεύθυνη σύνταξης κ. ΕΥΤΥΧΙΑ ΜΟΥΑΜΕΛΕΤΖΗ, Διευθύντρια Ερευνών ΚΔΕΟΔ (evy.mouameletzi@cieel.gr) – Ταχ. Θυρίδα 14, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη, τηλ.: 2310 486 940

Εγγραφές συνδρομητών, παραγγελίες παλαιών τόμων, ανατύπων εξόφληση συνδρομών: Δικηγορικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης
κ. ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΜΑΡΟΥ
katmarou@gmail.com
Δικαστικό Μέγαρο
26^{ης} Οκτωβρίου 3
546 26, Θεσσαλονίκη
τηλ.: 2310 500 874
fax: 2310 500 875

ΕΤΗΣΙΕΣ ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ	ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ - ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ
Φυσικά Πρόσωπα	€ 36
Νομικά Πρόσωπα	€ 42
Φοιτητές - ασκούμενοι δικηγόροι	€ 18
Τιμή παλαιών τόμων από 1981 έως 1990	€ 10
από 1991 έως 1993	€ 13
1994 και 1995	€ 15
1996	€ 18
1997 έως 2000	€ 30
2001 έως 2005	€ 36
Τιμή εκάστου τεύχους	€ 9

Εκτύπωση - Σελιδοποίηση: Γ.Σ. ΗΛΙΑΔΗΣ (Μεσολογγίου 21, 553 37 Τριανδρία - Θεσσαλονίκη, Τηλ. 2310 925768)

© 2017 Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN

SECRETARIAT: E. MOUAMELETZI, Docteur en Droit, S. MAVRIDIS

Tous les manuscrits ainsi que les livres pour présentation ou compte-rendu doivent être envoyés à Mme E. MOUAMELETZI, Directrice de Recherches du CDEIE, responsable pour la rédaction (evy.mouameletzi@cieel.gr) – Boîte Postale 14, 551 02 Kalamaria - Thessalonique, tel: 2310 486 940

Souscriptions, paiements, commandes des anciens volumes, extraits: Barreau de Thessalonique
Mme EKATERINI MAROU
katmarou@gmail.com
Palais de Justice
rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique
tél.: 2310 500 874
fax: 2310 500 875

ABONNEMENTS ANNUELS	GRÈCE - ÉTRANGER
Personnes physiques	€ 36
Personnes morales	€ 42
Étudiants - Avocats stagiaires	€ 18
Prix des anciens volumes	
de 1981 à 1990	€ 10
de 1991 à 1993	€ 13
1994 et 1995	€ 15
1996	€ 18
1997 à 2000	€ 30
2001 à 2005	€ 36
Prix de fascicule	€ 9

Η Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου πρωτοεκδόθηκε το 1981 από τον αείμνηστο Καθηγητή Δημήτριο Ευρυγενή, ο οποίος διετέλεσε και Διευθυντής της για την περίοδο 1981-1985. Διευθυντής της Επιθεώρησης διετέλεσε επίσης από το 1986 μέχρι το 1999 και ο αείμνηστος Καθηγητής Κρατερός Ιωάννου. Στην Γραμματεία της Επιθεώρησης συμμετείχαν από την αρχή της κυκλοφορίας της ο Αλκιβιάδης Παναγόπουλος, δικηγόρος και μέλος του Δ.Σ. του ΚΔΕΟΔ, η επιστημονική συνεργάτις του ΚΔΕΟΔ κ. Στέλλα Ιωαννίδου, δικηγόρος, και η κ. Σοφία Μεγγλίδου, Δ.Ν., δικηγόρος, που είχε και την ευθύνη της ύλης της Επιθεώρησης από το 1981 μέχρι το 2007.

Το Δ.Σ. του ΚΔΕΟΔ απαρτίζεται από τους:

Καθηγητή Β. ΣΚΟΥΡΗ, Πρόεδρο Δ.Σ.

Καθηγητή Β. ΧΡΙΣΤΙΑΝΟ, Διευθυντή του ΚΔΕΟΔ

Ν. ΒΑΛΕΡΓΑΚΗ, εκπρόσωπο του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης

Κ. ΧΑΤΖΗΓΙΑΝΝΑΚΗ, εκπρόσωπο του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης

Φ. ΣΑΒΒΟΠΟΥΛΟΥ, εκπρόσωπο του ΥΠΑΑΝ

Σ' αυτό το τεύχος συνεργάστηκαν:

Αργαλιάς Ι. Παναγιώτης, Δ.Ν., Δικηγόρος-Οικονομολόγος

Βενέρης Αντώνιος, Ειδικός Επιστήμονας Γραφείου Ειδικών Εμπειρογνομόνων Εισαγγελέα Εγκλημάτων Διαφθοράς Αθηνών

Γαμπά Δήμητρα, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγενή» ΚΔΕΟΔ

Γούλας Δημήτριος, Δ.Ν, Δικηγόρος

Ζησοπούλου Αλεξάνδρα-Χριστίνα, M2 Recherche, Δικηγόρος, Ερευνήτρια ΚΔΕΟΔ με τη χρηματοδότηση του ΙΣΝ

Θεοδωρίδης Π. Κωνσταντίνος, LLM, Δικηγόρος

Καλλίδου Αναστασία, LLM, Μ.Α., Δικηγόρος

Κούβακας Ιωάννης, LLM

Κουρούβανη Ελένη, Δ.Ν., Δικηγόρος

Κωνσταντινίδου Δήμητρα, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγενή» ΚΔΕΟΔ

Λόραμ Κ. Έρρικα, LLM, Δικηγόρος

Μπαλατσούκας Αθανάσιος, ΜΔΕ

Μπουχάγιαρ Γεώργιος, Δικηγόρος

Παναγιωτίδου Ελισάβετ, M2 Professionel, ΜΔΕ, Δικηγόρος

Παπακωνσταντής Μάρκος, Δ.Ν., Δικηγόρος, Διδάσκων στο τμήμα Δημόσιας Διοίκησης του Παντείου Παν/μίου

Ραυτογιάννη Χρύσα, ΜΔΕ, Δικηγόρος

Σαραντίδου Χριστίνα-Διονυσία, LLM, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜοΚΕ

Σγουρίδου Αικατερίνη, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜοΚΕ

Σώμη Σοφία, Βιβλιοθηκονόμος ΚΔΕΟΔ

Σωτηριάδου Φανή, LLM, Δικηγόρος

Τζάκας Δημήτριος-Παναγιώτης, Δ.Ν., Δικηγόρος, Ερευνητής ΚΔΕΟΔ με τη χρηματοδότηση του ΙΣΝ

Τζώρτζη Βιργινία, Δ.Ν., Δικηγόρος, Ειδική Επιστήμων Νομικής Σχολής ΔΠΘ, Ερευνήτρια ΚΔΕΟΔ με τη χρηματοδότηση του ΙΣΝ

Τσιφοπούλου Ειρήνη, ΜΔΕ, LLM, Δικηγόρος

Τσολάκου Ευθυμία, Πρωτοδίκης Διοικητικών Δικαστηρίων

Χατζικωνσταντίνου Χριστίνα, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Ερευνήτρια ΚΔΕΟΔ με τη χρηματοδότηση του ΙΣΝ

Χριστιανός Βασίλειος, Ομοτ. Καθηγητής ΕΚΠΑ, Διευθυντής ΚΔΕΟΔ

Περιεχόμενα 1-2/2017

ΑΡΘΡΑ

A. Μπαλατσούκας

Οι επιπλοκές του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Σταθερότητας: Η προσφυγή αποζημίωσης στην υπόθεση Ledra και οι προεκτάσεις της χρήσης των θεσμικών οργάνων της ΕΕ 1

Φ. Σωτηριάδου

Η καταστατική έδρα των νομικών προσώπων ως «έδρα» του επενδυτή (με αφορμή τη διαιτητική απόφαση του ICSID CEAC Holdings Limited κ. Μαυροβουνίου) 15

A. Βενέρης

Καταστάσεις Ονομάτων Επιβατών («PNR»): Νέα απειλή για την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα ή αναγκαίο μέτρο για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας και των σοβαρών εγκλημάτων; 25

Γ. Μπουχάγιαρ

Η υπερτιμημένη αξία των συγγενικών δικαιωμάτων και η ανάγκη επαναπροσδιορισμού της έννοιας της παρουσίας στο κοινό 37

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

I. Επικαιρότητα ΕΕ 53

II. e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής 71

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

I. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

A. Επισκόπηση Νομολογίας ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Δεκέμβριος 2016 – Μάιος 2017) 75

B. Σχολιασμένη Νομολογία ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ

ΔΕΕ C-100/16 P, Ελληνικός Χρυσός/Επιτροπή, 09.03.2017 (Κρατικές ενισχύσεις στον μεταλλευτικό τομέα) – Παρατηρήσεις Χ.-Δ. Σαραντίδου 116

ΔΕΕ C-203/15 και C-698/15, Tele2 Sverige, 21.12.2016 (Απαιτούμενες εγγυήσεις πρόσβασης στα διατηρούμενα προσωπικά δεδομένα) – Παρατηρήσεις Ι. Κούβακας 119

ΔΕΕ C-157/15, G4S Secure Solutions, 14.03.2017 (Απαγόρευση διακρίσεων και ισλαμική μαντίλα) – Παρατηρήσεις Δ. Κωνσταντινίδου 123

ΔΕΕ C-154/15, C-307/15 και C-308/15, Gutiérrez Naranjo, 21.12.2016 (Ενυπόθηκα δάνεια) – Παρατηρήσεις Δ.-Π. Τζάκας 126

ΔΕΕ C-16/15, Pérez López, 14.09.2016 (Συμβάσεις εργασίας ορισμένου χρόνου για την κάλυψη πάγιων και διαρκών αναγκών) – Παρατηρήσεις Ε. Κουρούβανη 132

ΓεΔΕΕ T-192/16, NF/Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, 28.02.2017 (Η Κοινή Δήλωση ΕΕ-Τουρκίας για την προσφυγική κρίση) – Παρατηρήσεις Δ. Γαμπά 135

ΔΕΕ C-573/14, Lounani, 31.01.2017 (Απόρριψη αίτησης ασύλου λόγω συμμετοχής σε τρομοκρατική οργάνωση) – Παρατηρήσεις Β. Τζώρτζη 139

ΔΕΕ, C-638/16 PPU, X και X, 07.03.2017 (Θεωρήσεις περιορισμένης εδαφικής ισχύος και προσφυγική κρίση) – Παρατηρήσεις Π.Ι. Αργαλιάς	147
ΔΕΕ C-335/16, VG Čistoča, 30.03.2017 (Διαχείριση αποβλήτων) – Παρατηρήσεις Χ. Χατζηκωνσταντίνου	150
II. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ	
A. Επισκόπηση Νομολογίας ΕΔΔΑ (Σεπτέμβριος 2016 – Μάρτιος 2017)	155
B. Σχολιασμένη Νομολογία ΕΔΔΑ	
ΕΔΔΑ, Προσφυγή Νο 21884/15, Υπόθεση Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδα, 30.03.2017 (Καταναγκαστική εργασία μεταναστών σε φυτείες φράουλας) – Παρατηρήσεις Α.-Χ. Ζησοπούλου	172
ΕΔΔΑ, Προσφυγή Νο 34639/09, Υπόθεση Παρουτσάς κατά Ελλάδα, 02.03.2017 (Δίκαιη δίκη και αμάχητο τεκμήριο γνωστοποίησης μέσω τοιχοκόλλησης) – Παρατηρήσεις Α.-Χ. Ζησοπούλου	179
III. ΕΘΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ	
ΣΤΕ (Ολ.), απόφαση αριθμ. 95/2017, 13.01.2017 (Έκταση και αρμοδιότητες ΕΣΡ επί της χορήγησης τηλεοπτικών αδειών) – Παρατηρήσεις Δ. Γαμπά	183
ΤρΕφΘρακ, απόφαση αριθμ. 24/2017, 08.02.2017, ΤρΕφΛαρ, απόφαση αριθμ. 17/2017, 22.02.2017 (Σύμβαση ενυπόθηκου δάνειου σε αλλοδαπό νόμισμα - ελβετικό φράγκο) – Παρατηρήσεις Δ.-Π. Τζάκας	189
ΠΑΙΔΕΙΑ – ΕΡΕΥΝΑ	
Επετειακές εκδηλώσεις για τον εορτασμό των σαράντα χρόνων λειτουργίας του ΚΔΕΟΔ	199
Εναρκτήρια συνάντηση για το ερευνητικό πρόγραμμα «Επείγοντα νομοθετικά μέτρα στην ΕΕ»	199
Επιστημονική εκδήλωση για την τρίτη θεματική του Συνεδρίου FIDE 2016	199
Νέος Πρόεδρος της Ελληνικής Ένωσης Ευρωπαϊκού Δικαίου ο Πρόεδρος του ΚΔΕΟΔ καθ. Β. Σκουρής	200
Τιμή «Δημητρίου Ευρυγένη» 2017	200
Διεθνές επιστημονικό Συνέδριο «Η απαγόρευση διακρίσεων στην πράξη»	200
Συνέδριο για τις επιπτώσεις του Brexit	201
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ	
I. Βιβλιοπαρουσιάσεις	203
II. Το δίκαιο ΕΕ στα ελληνόγλωσσα νομικά περιοδικά: Δ' Τρίμηνο 2016 – Α' Τρίμηνο 2017	205

Table of contents 1-2/2017

ARTICLES

A. Balatsoukas

The complications of the European Stability Mechanism: The action for compensation in the Ledra case and the implications of the use of EU institutions outside the EU legal framework 1

F. Sotiriadou

The head office of legal entities as the “head office” of the investor (a discussion on the occasion of the ICSID case “CEAC Holdings Limited v. Montenegro”) 15

A. Veneris

Passengers Name Records (“PNR”): New threat to the protection of personal data or a necessary measure to combat terrorism and felonies? 25

G. Bouchayar

The overestimated value of related rights and the need to redefine the concept of “communication to the public” in view of modern production and transmission techniques 37

DEVELOPMENTS IN THE EU

I. EU News	53
II. Information Technology e-news	71

CASE - LAW

I. COURT OF JUSTICE AND GENERAL COURT OF EU

A. Review of Jurisprudence (December 2016 – May 2017)) 75

B. Annotations

ECJ C-100/16 P, Ellinikos Chrysos/Commission, 09.03.2017 (*State aid in the mining field*) – Annotation Ch.-D. Sarantidou 116

ECJ C-203/15 και C-698/15, Tele2 Sverige, 21.12.2016 (*Protection of access to traffic and location data*) – Annotation I. Kouvakas 119

ECJ C-157/15, G4S Secure Solutions, 14.03.2017 (*Non-discrimination principle and Islamic scarf*) – Annotation D. Konstantinidou 123

ECJ C-154/15, C-307/15 και C-308/15, Gutiérrez Naranjo, 21.12.2016 (*Mortgage loans*) – Annotation D.-P. Tzakas 126

ECJ C-16/15, Pérez López, 14.09.2016 (*Fixed-term employment contracts covering fixed and permanent needs*) – Annotation E. Kourouvani 132

EGC T-192/16, NF/European Council, 28.02.2017 (*EU-Turkey joint statement on the refugee crisis*) – Annotation D. Gamba 135

ECJ C-573/14, Lounani, 31.01.2017 (*Rejection of asylum request due to participation in a terrorist organisation*) – Annotation V. Tzortzi 139

ECJ C-638/16 PPU, X and X, 07.03.2017 (<i>Visas of limited territorial validity and the refugee crisis</i>) – Annotation P.I. Argalias	147
ECJ C-335/16, VG Čistoća, 30.03.2017 (<i>Waste management</i>) – Annotation Ch. Chatzikonstantinou	150
II. EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS	
A. Review of Jurisprudence (September 2016 – March 2017)	155
B. Annotations	
ECHR, Application No 21884/15, Case Chowdury and others v. Greece, 30.03.2017 (<i>Migrants' forced labour in strawberry fields</i>) – Annotation A.-Ch. Zisopoulou	172
ECHR, Application No 34639/09, Case Paroutsas v. Greece, 02.03.2017 (<i>Fair trial and irrebuttable presumption of notice through display</i>) – Annotation A.-Ch. Zisopoulou	179
III. NATIONAL COURTS	
Council of State (plenary session), Judgement No 95/2017, 13.01.2017 (<i>Extent and responsibilities of NRC regarding the grant of broadcast licenses</i>) – Annotation D. Gamba	183
Court of appeal (3 member composition), Larissa, Judgement No 24/2017, 08.02.2017, Court of appeal (3 member composition), Thrace, Judgement No. 17/2017, 22.02.2017 (<i>Mortgage loan agreements in foreign currency – Swiss franc</i>) Annotation D.-P. Tzakas	189
CONFERENCES – RESEARCH	
Anniversary events for the 40 years of CIEEL	199
Kick off meeting for the research program “Urgent legal measures in the EU”	199
Seminar on the 3rd cycle of the FIDE Conference 2016	199
Prof. V. Skouris, President of CIEEL, is the new President of Hellenic Association of European Law	200
Honour of “Dimitrios Evrigenis” 2017	200
International Conference “Applying Non-Discrimination Law”	200
Conference on the consequences of Brexit	201
BIBLIOGRAPHY	
I. Book reviews	203
II. The EU Law in Hellenic Legal Reviews: 4th Trimester 2016 – 1st Trimester 2017	205

Table des matières 1-2/2017

DOCTRINE

A. Balatsoukas

Les complications du Mécanisme Européen de Stabilité: Le recours en indemnité dans l'affaire Ledra et les conséquences retombées de l'utilisation des institutions de l'UE en dehors de son cadre juridique 1

F. Sotiriadou

Le siège statutaire des personnes morales à la lumière d'une nouvelle interprétation des sièges sociaux des entités légales (en lien avec l'affaire du ICSID "CEAC Holdings Limited c. Monténégro") 15

A. Veneris

Dossiers de Noms des Passagers ("PNR"): Une nouvelle menace pour la protection des données personnelles ou une mesure nécessaire dans la lutte contre le terrorisme et les crimes graves? 25

G. Bouchayar

La valeur surestimée des droits voisins et la nécessité de redéfinir la notion de "communication au public" en vue des techniques modernes de production et de transmission 37

DÉVELOPPEMENTS DANS L'UE

I. Nouvelles européennes 53

II. @-tualités d'informatique juridique 71

JURISPRUDENCE

I. COUR DE JUSTICE ET TRIBUNAL DE L'UNION EUROPÉENNE

A. Revue de Jurisprudence (décembre 2016 – mai 2017) 75

B. Notes

CJUE C-100/16 P, Ellinikos Chrysos/Commission, 09.03.2017 (*Aides d'État dans l'industrie minière*) – Notes Ch.-D. Sarantidou 116

CJUE C-203/15 et C-698/15, Tele2 Sverige, 21.12.2016 (*Garanties d'accès aux données de localisation*) – Notes I. Kouvakas 119

CJUE C-157/15, G4S Secure Solutions, 14.03.2017 (*Interdiction de discrimination et le foulard islamique*) – Notes D. Konstantinidou 123

CJUE C-154/15, C-307/15 και C-308/15, Gutiérrez Naranjo, 21.12.2016 (*Prêts hypothécaires*) – Notes D.-P. Tzakas 126

CJUE C-16/15, Pérez López, 14.09.2016 (*Les contrats de travail à durée déterminée destinés à couvrir des besoins fixes et permanents*) – Notes E. Kourouvani 132

Tribunal de l'UE T-192/16, NF/Conseil européen, 28.02.2017 (*La déclaration conjointe UE – Turquie sur la crise des réfugiés*) – Notes D. Gamba 135

CJUE C-573/14, Lounani, 31.01.2017 (*Rejet de la demande d'asile en raison de l'appartenance à un groupe terroriste*) – Notes V. Tzortzi 139

CJUE C-638/16 PPU, X et X, 07.03.2017 (<i>Visas à validité territoriale limitée et crise des réfugiés</i>) – Notes P.I. Argalias	147
CJUE C-335/16, VG Čistoća, 30.03.2017 (<i>La gestion des déchets</i>) – Notes Ch. Chatzikonstantinou	150
II. COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME	
A. Revue de Jurisprudence (septembre 2016 – mars 2017)	155
B. Notes	
CEDH, Requête No 21884/15, Affaire Chowdury et autres c. Grèce, 30.03.2017 (<i>Travail forcé des immigrants dans des plantations des fraises</i>) – Notes A.-Ch. Zisopoulou	172
CEDH, Requête No 34639/09, Affaire Paroutsas et autres c. Grèce, 02.03.2017 (<i>Procès équitable et présomption de notification irréfragable par affichage</i>) – Notes A.-Ch. Zisopoulou	179
III. JURIDICTIONS NATIONALES	
Conseil d'État (Assemblée plénière), Arrêt No 95/2017, 13.01.2017 (<i>Les compétences et responsabilités du Conseil national de l'audiovisuel sur la procédure d'adjudication concernant l'octroi de licences visuelles</i>) – Notes D. Gamba	183
Cour d'Appel de Thrace (composition en 3 juges), Arrêt No. 24/2017, 08.02.2017, Cour d'Appel de Larissa (composition en 3 juges), Arrêt No. 17/2017, 22.02.2017 (<i>Contrat de prêt hypothécaire devise convertible – franc suisse</i>) – Notes D.-P. Tzakas	189
ÉDUCATION – RECHERCHE	
Manifestations de commémoration pour fêter les 40 ans du CIEEL	199
Réunion de lancement pour le programme de recherche "Mesures législatives d'urgence dans l'UE"	199
Événements scientifiques sur la troisième thématique du Congrès de FIDE 2016	199
Prof. V. Skouris, Président du CIEEL est le nouveau Président de l'Association Hellénique du Droit Européen	200
Manifestation "Dimitrios Evrigenis" 2017	200
Congrès international "L'application du droit de non- discrimination"	200
Congrès sur les effets du Brexit	201
DOCUMENTATION BIBLIOGRAPHIQUE	
I. Revue bibliographique	203
II. Le Droit de l'UE dans les revues juridiques helléniques: 4ème trimestre 2016 – 1er trimestre 2017	205

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΚΕ	: Αφρική, Καραϊβική, Ειρηνικός
Αρμ	: Αρμενόπουλος
ΑρχΝ	: Αρχείο Νομολογίας
ΓεΔΕΕ	: Γενικό Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης (μετονομασία του ΠΕΚ μετά την 01.12.2009)
ΓΣΔΕ	: Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (GATT)
Δ	: Δίκη
ΔΕΕ	: Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης (μετονομασία του ΔΕΚ μετά την 01.12.2009)
ΔΕΕτ.	: Δίκαιο Επιχειρήσεων και Εταιριών
ΔΕΚ	: Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΔΕΝ	: Δελτίο Εργατικής Νομοθεσίας
ΔηΣΚΕ & αγορά	: Δημόσιες Συμβάσεις - Κρατικές Ενισχύσεις & αγορά
ΔιΜΕΕ	: Δίκαιο Μέσων Ενημέρωσης & Επικοινωνίας
ΔιΔικ	: Διοικητική Δίκη
ΔτΑ	: Δικαιώματα του Ανθρώπου (RHDH)
ΔΦΝ	: Δελτίο Φορολογικής Νομοθεσίας
ΕΔΔΔΔ	: Επιθεώρησις Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου
Ε.Δ.Κ.Α.	: Επιθεώρησις Δικαίου Κοινωνικής Ασφάλισης
ΕΕ	: Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΕΕ	: Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΕΕυρΔ	: Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (RHellDE)
ΕΖΕΣ	: Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών
ΕΕμπΔ	: Επιθεώρηση του Εμπορικού Δικαίου
ΕΕΝ	: Εφημερίς Ελλήνων Νομικών
ΕΕργΔ	: Επιθεώρησις Εργατικού Δικαίου
ΕΕυρΚ	: Επιθεώρηση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΕΚ	: Ευρωπαϊκή Κοινότητα
ΕλλΔνη	: Ελληνική Δικαιοσύνη
ΕΛΜ	: Ευρωπαϊκή Λογιστική Μονάδα
ΕΝΔ	: Επιθεώρηση Ναυτιλιακού Δικαίου
ΕΟΧ	: Ευρωπαϊκός Οικονομικός Χώρος
Επι.Δ.Ε.	: Επιθεώρηση Δημοσίων Έργων
ΕπισκΕΔ	: Επισκόπηση Εμπορικού Δικαίου
ΕΤρΑΞΧρΔ	: Επιθεώρηση Τραπεζικού Αξιογραφικού και Χρημαστηριακού Δικαίου
ΕυΒ	: Ευρωπαϊκό Βήμα
ΕυρΔΔΑ ή ΕΔΔΑ	: Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕυρΕΔΑ ή ΕΕΔΑ	: Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕυρΚ	: Ευρωπαϊκές Κοινότητες
ΕυρΚοινβ	: Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο
ΕυρΠολ	: Ευρωπαϊών Πολιτεία
ΕυρΣΔΑ ή ΕΣΔΑ	: Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕφΑΔ	: Εφαρμογές Αστικού Δικαίου
ΕφημΔΔ	: Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου
ΘΠΔΔ	: Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου
ΚΕΠΑΑ	: Κοινή Ευρωπαϊκή Πολιτική για την Άμυνα και την Ασφάλεια
ΚΕΠΠΑ	: Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφάλειας
ΚριτΕπιθ	: Κριτική Επιθεώρηση Νομικής Θεωρίας και Πράξης
ΝοΒ	: Νομικό Βήμα
ΠΕΚ	: Πρωτοδικείο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΠερΔικ	: Περιβάλλον και Δίκαιο
ΠΛογ	: Ποινικός Λόγος
ΠΝ	: Πειραϊκή Νομολογία
ΠοινΔικ	: Ποινική Δικαιοσύνη
ΠοινΧρ	: Ποινικά Χρονικά
ΠρΠροσχ	: Πράξη περί των όρων προσχωρήσεως και προσαρμογής των συνθηκών

<i>ΣΛΕΕ</i>	: Συνθήκη για την Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης
<i>ΣΕΕ</i>	: Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση
<i>Συλλ.</i>	: Συλλογή Νομολογίας του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
<i>ΣυλλΥπ</i>	: Συλλογή Υπαλληλικών Υποθέσεων
<i>ΣυνθΕΕ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Ένωσης
<i>ΣυνθΕΚ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας
<i>ΣυνθΕΚΑΕ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας
<i>ΣυνθΕΚΑΧ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα
<i>ΣυνθΕΟΚ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας
<i>ΤεΣ</i>	: Τεύχος εκτός σειράς
<i>ΤοΣ</i>	: Σύνταγμα (Το)
<i>Υπερ</i>	: Υπεράσπιση
<i>ΦΠΑ</i>	: Φόρος Προστιθέμενης Αξίας
<i>ΧρηΔικ</i>	: Χρηματοπιστωτικό Δίκαιο
<i>ΧριΔ</i>	: Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου
<i>ΑcP</i>	: Archiv für civilische Praxis
<i>AFDI</i>	: Annuaire Français de Droit International
<i>AJCL</i>	: American Journal of Comparative Law (The)
<i>AJDA</i>	: Actualité Juridique du Droit Administratif
<i>AJIL</i>	: American Journal of International Law
<i>AöR</i>	: Archiv des öffentlichen Rechts
<i>ASL</i>	: Air and Space Law
<i>BB</i>	: Der Betriebs - Berater
<i>CDE</i>	: Cahiers de Droit Européen
<i>Clunet</i>	: Journal du Droit International (J.D.I.)
<i>C.M.L.R.</i>	: Common Market Law Reports
<i>CML Rev.</i>	: Common Market Law Review
<i>CommLP</i>	: Commercial Law Practitioner
<i>CONSUM.L.J.</i>	: Consumer Law Journal
<i>DZWir</i>	: Deutsche Zeitschrift für Wirtschaftsrecht
<i>EA</i>	: Europa-Archiv
<i>EBRL</i>	: European Business Law Review
<i>ECHR</i>	: European Convention on Human Rights
<i>ECJ</i>	: European Court of Justice
<i>E.C.L.R.</i>	: European Competition Law Review
<i>EELR</i>	: European Environmental Law Review
<i>EGC</i>	: European General Court
<i>E.H.R.L.R.</i>	: European Human Rights Law Review
<i>E.H.R.R.</i>	: European Human Rights Reports
<i>EIPR</i>	: European Intellectual Property Review
<i>EJIL</i>	: European Journal of International Law
<i>ELJ</i>	: European Law Journal
<i>E.L.Rev.</i>	: European Law Review
<i>Elrev./HR</i>	: European Law Review / Human Rights Survey
<i>EPL</i>	: European Public Law
<i>ERPL</i>	: European Review of Private Law- <i>Revue Européenne de Droit Privé - Europäische Zeitschrift für Privatrecht</i>
<i>EStAL</i>	: European State Aid Law Quarterly
<i>ETL</i>	: European Transport Law - <i>Droit Européen des Transports - Europäisches Transportrecht</i>
<i>EuGRZ</i>	: Europäische Grundrechte - Zeitschrift
<i>EuR</i>	: Europarecht
<i>EuZW</i>	: Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht
<i>EWS</i>	: Europäische Wirtschafts - und Steuerrecht
<i>GATT</i>	: General Agreement on Tariffs and Trade (ΓΣΔΕ)
<i>GATS</i>	: General Agreement on Trade Services
<i>GRUR Int.</i>	: Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht - Internationaler Teil
<i>HRLJ</i>	: Human Rights Law Journal

<i>HRQ</i>	: Human Rights Quarterly
<i>ICLQ</i>	: International and Comparative Law Quarterly (The)
<i>IIC</i>	: International Review of Industrial Property and Copyright Law
<i>I.L.M.</i>	: International Legal Materials
<i>IPRax</i>	: Praxis des Internationalen Privat - und Verfahrensrechts
<i>JCMS</i>	: Journal of Common Market Studies
<i>J.D.I.</i>	: Journal du Droit International (Clunet)
<i>JT</i>	: Journal des Tribunaux
<i>JT-DE</i>	: Journal des Tribunaux - Droit Européen
<i>JWT</i>	: Journal of World Trade
<i>JZ</i>	: Juristen Zeitung
<i>LIEI</i>	: Legal Issues of European Integration
<i>MJ</i>	: Maastricht Journal of European und Comparative Law
<i>MLR</i>	: Modern Law Review (The)
<i>NJW</i>	: Neue Juristische Wochenschrift
<i>NQHR</i>	: Netherlands Quarterly of Human Rights
<i>NVWZ</i>	: Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht
<i>PPLR</i>	: Public Procurement Law Review
<i>RabelsZ</i>	: Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht
<i>R.A.E.</i>	: Revue des Affaires Européennes
<i>RCADI</i>	: Recueil des Cours de l'Académie de Droit International de La Haye
<i>RCC</i>	: Revue de la Concurrence et de la Consommation - Droit et Marchés
<i>R.D.P.</i>	: Revue du droit public
<i>RDUE</i>	: Revue du Droit de l'Union Européenne (ως το 1999 Revue du Marché Unique Européen - RMUE)
<i>RECIEL</i>	: Revue of European Community and International Environmental Law - Access to Environmental Information
<i>REDC</i>	: Revue Européenne de Droit de la Consommation
<i>Rev.inst.eur.</i>	: Revista de instituciones europeas
<i>Rev.trim.dr.h.</i>	: Revue trimestrielle des droits de l'homme
<i>RFDA</i>	: Revue Française de Droit Administratif
<i>RFDC</i>	: Revue Française de Droit Constitutionnel
<i>RGDIP</i>	: Revue Générale de Droit International Public
<i>RHDH</i>	: Revue Hellénique de Droits de l'Homme (ΔΤΑ)
<i>RHDI</i>	: Revue Hellénique de Droit International
<i>RHelIDE</i>	: Revue Hellénique de Droit Européen (ΕΕΕυρΔ)
<i>RIDPC</i>	: Rivista Italiana di Diritto Pubblico Comunitario
<i>Riv.dir.eur.</i>	: Rivista di diritto europeo
<i>RIW</i>	: Recht der Internationalen Wirtschaft
<i>RMC</i>	: Revue du Marché Commun (από το 1991 Revue du Marché Commun et de l'Union Européenne - RMCUE)
<i>RMCUE</i>	: Revue du Marché Commun et de l'Union Européenne από το 1991 (ως το 1990 Revue du Marché Commun - RMC)
<i>RMUE</i>	: Revue du Marché Unique Européen (από το 2000 Revue du Droit de l'Union Européenne- RDUE)
<i>RTDeur.</i>	: Revue Trimestrielle de Droit Européen
<i>RUDH</i>	: Revue Universelle des Droits de l'Homme
<i>TRIPS</i>	: Trade Related Intellectual Property Rights
<i>WRP</i>	: Wettbewerb in Recht und Praxis
<i>WuW</i>	: Wirtschaft und Wettbewerb
<i>YBEL</i>	: Yearbook of European Law
<i>ZEuP</i>	: Zeitschrift für Europäisches Privatrecht
<i>ZEuS</i>	: Zeitschrift für Europarechtliche Studien
<i>ZfRV</i>	: Zeitschrift für Rechtsvergleichung - Internationales Privatrecht und Europarecht
<i>ZHR</i>	: Zeitschrift für das gesamte Handelsrecht und Wirtschaftsrecht
<i>ZSE</i>	: Zeitschrift für Staats - und Europawissenschaften
<i>ZVglRWiss</i>	: Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft

Υπόδειγμα παραπομπής στην Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου: ΕΕΕυρΔ, 1981, σ. 259, RHelIDE, 1981, p. 259

Οι επιπλοκές του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Σταθερότητας: Η προσφυγή αποζημίωσης στην υπόθεση Ledra και οι προεκτάσεις της χρήσης των θεσμικών οργάνων της ΕΕ

Αθανάσιος Μπαλατσούκας*

Αντικείμενο της παρούσας μελέτης αποτελεί η εξέταση της δυνατότητας παραδεκτής άσκησης προσφυγής αποζημίωσης ενώπιον του ΔΕΕ, στηριζόμενη σε προσβολή του δικαιώματος στην ιδιοκτησία από διατάξεις των μνημονίων κατανόησης που συνάπτονται στο πλαίσιο του ΕΜΣ, και οι προεκτάσεις της πρακτικής του «δανεισμού» των θεσμικών οργάνων της ΕΕ σε δράσεις εκτός των ορίων της. Η μελέτη χωρίζεται σε δύο μέρη: στο πρώτο μέρος, παρουσιάζεται η προσφυγή αποζημίωσης που κατατέθηκε ενώπιον του ΔΕΕ από ανασφάλιστους καταθέτες κυπριακών τραπεζών και εστιάζεται στη σύγκρουση μεταξύ της ανάγκης προστασίας του χρηματοπιστωτικού συστήματος και του σεβασμού του δικαιώματος στην ιδιοκτησία. Στο δεύτερο μέρος, παρατίθεται ο νομολογιακός κανόνας, βάσει του οποίου τα κράτη μέλη μπορούν να αναθέτουν αρμοδιότητες στα θεσμικά όργανα της ΕΕ, προκειμένου αυτά να πλαισιώνουν κοινές τους προσπάθειες εκτός της έννομης τάξης της και, με βάση το παράδειγμα του ΕΜΣ, αναπτύσσονται οι προβληματισμοί που συνδέονται με τη δυνατότητα αυτή.

Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Σταθερότητας – προσφυγή αποζημίωσης – σημασία πιστωτικών ιδρυμάτων – δικαίωμα στην ιδιοκτησία – χρήση θεσμικών ενωσιακών οργάνων εκτός ΕΕ

Εισαγωγή

Στα χρόνια που ακολούθησαν την οικονομική κρίση, τα χαρακτηριστικά και ο τρόπος λειτουργίας της ΟΝΕ μεταβλήθηκαν σημαντικά. Στην προσπάθεια διόρθωσης των ατελειών που συνδέονται με την ασυμμετρία των δύο πυλώνων της, της νομισματικής και της οικονομικής πολιτικής¹, αλλά και με σκοπό τη διάσωση και τη διασφάλιση της βιωσιμότητας του ενιαίου νομίσματος, αναδύθηκαν νέοι οργανισμοί, καταρτίστηκαν διακρατικές συμφωνίες μεταξύ των μελών της Ένωσης και ανατέθηκαν ειδικές αρμοδιότητες στα όργανα της, εντός ή εκτός του ενωσιακού πλαισίου². Παρά την έντασή τους, οι εξελίξεις αυτές έλαβαν χώρα χωρίς να έχει μεσολαβήσει κάποια τροποποίηση

της Συνθήκης της Λισσαβόνας³. Η υλοποίησή τους ήταν αποτέλεσμα είτε της αξιοποίησης δυνατοτήτων που εκπορεύονταν από τις Συνθήκες είτε της χρήσης των εξουσιών που τα κράτη μέλη είχαν διατηρήσει. Φυσιολογικά, η μέθοδος αυτή προώθησε της ενοποίησης μεταξύ των μελών της Ένωσης⁴ συγκέντρωσε αρκετό ενδιαφέρον, καθώς θα μπορούσε να σηματοδοτήσει μία νέα μέθοδο ταχείας ενοποίησης, απαλλαγμένη από τις δυσκολίες που συνδέονται με μία αναθεώρηση των Συνθηκών⁵. Από την άλλη, όμως, έθεσε και θέματα που σχετίζονται με τη νομιμότητα ορισμένων εκ των προσπαθειών αυτών, αλλά και με τον δημοκρατικό τους χαρακτήρα, συμβάλλοντας σημαντικά

* ΜΔΕ

1. Το «κατασκευαστικό της σφάλμα», όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Σαχηπέκιδου. Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, εκδ. Σάκουλα, 2η εκδ., 2013 σ. 330. Αποτέλεσμα της ασυμμετρίας αυτής είναι η ΟΝΕ να βασίζεται, αφενός, σε έναν πυλώνα όπου υπερτερεί ο πολιτικός χαρακτήρας (οικονομική πολιτική) και, αφετέρου, σε έναν πυλώνα με καθαρά τεχνοκρατικό χαρακτήρα (νομισματική πολιτική), καθιστώντας, παράλληλα, την επικοινωνία και την κατανόηση μεταξύ των δύο τομέων, στοιχεία απαραίτητα για την επίτευξη των στόχων τους, δυσχερή και αναποτελεσματική.

2. Χαρακτηριστικά παραδείγματα των παραπάνω αποτελούν η ίδρυση του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Σταθερότητας (ΕΜΣ), η Συνθήκη για τη Σταθερότητα, τον Συντονισμό και τη Διακυβέρνηση στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση (Δημοσιονομικό Σύμφωνο) και η δημιουργία της Τραπεζικής Ένωσης, το εκτόπισμα των οποίων είναι καθοριστικό για τον βαθμό, τη μορφή και το μέλλον της ευρωπαϊκής ενοποίησης.

3. B. DE WITTE, Euro Crisis Responses and the EU Legal Order: Increased Institutional Variation or Constitutional Mutation? European Constitutional Law Review, 2015, σ. 436. Εξαιρέση αποτελεί η προσθήκη του άρθρου 136 παρ. 3 ΣΛΕΕ, που αφορά στη δυνατότητα ίδρυσης μηχανισμού σταθερότητας, με τη διαδικασία της απλοποιημένης διαδικασίας αναθεώρησης που προβλέπεται στο άρθρο 48 παρ. 6 ΣΕΕ.

4. Στη θέσπιση των εξωνωσιακών χρηματοδοτικών μηχανισμών συμμετείχαν μόνον τα κράτη της ζώνης του Ευρώ. Στο Δημοσιονομικό Σύμφωνο συμμετέχουν όλα τα κράτη της ΕΕ με εξαίρεση το Ηνωμένο Βασίλειο, τη Δημοκρατία της Τσεχίας και την Κροατία. Η Τσεχία, ωστόσο, έχει δηλώσει την πρόθεσή της να προσχωρήσει στη συνθήκη.

5. B. DE WITTE, Treaty Games – Law as Instrument and as Constraint in the Euro Crisis Policy, Governance for the Eurozone: Integration or Disintegration? European University Institute Florence, Italy and Wharton Financial Institutions Center University of Pennsylvania, Philadelphia, σ. 159.

στην αύξηση της δυσπιστίας απέναντι στην αποτελεσματικότητα και την αναγκαιότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης⁶.

Στο επίκεντρο της παραπάνω προβληματικής βρέθηκε, αναμφισβήτητα, από την ίδρυσή του μέχρι και σήμερα, ο Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Σταθερότητας (στο εξής ΕΜΣ)⁷, γεγονός που οφείλεται, αφενός, στον στόχο που του ανατέθηκε και θεωρήθηκε ως απειλή για τη δημοσιονομική πειθαρχία που επιχειρεί να εμπεδώσει ο οικονομικός πυλώνας της ΟΝΕ, και, αφετέρου, στις συνέπειες των πράξεών του, που επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό τους προϋπολογισμούς όλων των εμπλεκόμενων κρατών⁸ και την ποιότητα της διαβίωσης των πολιτών του κράτους μέλους που καταφεύγει σ' αυτόν. Το πρώτο επεισόδιο γύρω από τη νομιμότητα του ΕΜΣ έλαβε χώρα με την υπόθεση *Pringle*⁹, όπου το Δικαστήριο αποκρίθηκε ότι τα κράτη μέλη της ζώνης του ευρώ νομιμοποιούνται να προχωρήσουν στην ίδρυσή του. Σε μία πρόσφατη απόφαση που αφορούσε στο «κούρεμα» των καταθέσεων στην Κύπρο, στην υπόθεση *Ledra*¹⁰, τέθηκε ενώπιον του ΔΕΕ το ζήτημα της έννομης προστασίας απέναντι στη δράση του ΕΜΣ, ενώ, παράλληλα, του δόθηκε η ευκαιρία να αποσαφηνίσει ακόμη περισσότερο τα χαρακτηριστικά της συνάντησης του εξω-ενωσιακού αυτού μηχανισμού με το δίκαιο της Ένωσης.

6. Παράγοντες που σε σημαντικό βαθμό πυροδότησαν τον Ευρωσκεπτισμό μπορούμε να εντοπίσουμε στη μετακίνηση του κέντρου αποφάσεων μακριά από τους μηχανισμούς της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στον σχεδιασμό των πολιτικών αντιμετώπισης της κρίσης από μία μικρή ομάδα ισχυρών πολιτικών παραγόντων, στη λήψη μέτρων με καθοριστικό αντίκτυπο στο μέλλον των λαών των κρατών της Ευρωζώνης μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα, χωρίς την ανάπτυξη πολιτικού διαλόγου και την ανάδειξη ή την απόρριψη εναλλακτικών επιλογών. J. CROON / M.P. MADURO, *The Euro Crisis and the Democratic Governance of the Euro: Legal and Political Issues of a Fiscal Crisis*, Global Governance Program, Policy Briefs, Issue 3, 2012, σσ. 3-4.

7. Συνθήκη για τη Θέσπιση του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Σταθερότητας, διαθέσιμη σε: [https://www.esm.europa.eu/legal-documents?title=&&date_filter\[min\]&date_filter\[max\]&page_ak=0.2&page=2](https://www.esm.europa.eu/legal-documents?title=&&date_filter[min]&date_filter[max]&page_ak=0.2&page=2).

8. Εκτός από το κράτος που λαμβάνει χρηματοδοτική στήριξη με αντάλλαγμα αυστηρούς δημοσιονομικούς όρους, τα κράτη μέλη που συναποτελούν τον ΕΜΣ έπρεπε να καταβάλλουν σημαντικά κεφάλαια για τη διαμόρφωση του μετοχικού του κεφαλαίου. Χαρακτηριστική η περίπτωση της Εσθονίας, όπου το ποσό που προβλεπόταν να συνεισφέρει αντιστοιχούσε στο 8,5% του Α.Ε.Π. της, ενώ η Γερμανία αναλάμβανε δεσμεύσεις που μπορούσαν να φτάσουν τα 190 δις ευρώ. Βλ. F. FABBRINI, *Economic Governance in Europe: Comparative Paradoxes and Constitutional Challenges*, Oxford University Press, 2016, σ. 68 και 80 αντίστοιχα.

9. ΔΕΕ C-370/12, *Pringle*, 27.11.2012, ECLI:EU:C:2012:756.

10. ΔΕΕ C-8/15 P έως C-10/15 P, *Ledra Advertising/Επιτροπή και ΕΚΤ*, 20.9.2016, ECLI:EU:C:2016:701.

Με τα τελευταία αυτά ζητήματα που έθεσε η απόφαση *Ledra* ασχολείται η παρούσα μελέτη. Στο πρώτο κεφάλαιο, θα παρουσιασθεί η προσπάθεια διεκδίκησης αποζημίωσης για την αποκατάσταση ζημίας που προκλήθηκε από την Επιτροπή, στο πλαίσιο της συμμετοχής της στον ΕΜΣ, και θα ερευνηθούν οι πιθανότητες ευδοκίμησης μίας τέτοιας προσφυγής. Στο δεύτερο κεφάλαιο, θα παρατεθούν τα χαρακτηριστικά του νομολογιακού κανόνα που επιτρέπει στα κράτη μέλη να «δανείζονται» τα θεσμικά όργανα της Ένωσης, για να πλαισιώσουν κοινές τους δράσεις εκτός της έννομης τάξης της και θα αναπτυχθούν οι προβληματισμοί που συνδέονται με την πρακτική αυτή.

1. Η προσφυγή αποζημίωσης – Η υπόθεση *Ledra*

A. Η Εξυγίανση του τραπεζικού συστήματος στην Κύπρο

Το «κούρεμα» των ανασφάλιστων καταθέσεων των καταθετών της Τράπεζας Κύπρου και της Λαϊκής Τράπεζας αποτέλεσε την κορύφωση της κρίσης χρέους που αντιμετώπισε η Κυπριακή Δημοκρατία κατά τα έτη 2012-2013 και αποκλιμακώθηκε με την υπαγωγή της χώρας στον ΕΜΣ στις αρχές του 2013. Μία κρίση, τα αίτια της οποίας μπορούν να αποδοθούν σε αρκετούς παράγοντες, όπως η χαμηλή ανταγωνιστικότητα της κυπριακής οικονομίας που τροφοδοτούσε ένα ελλειμματικό ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών¹¹, η υπερδιόγκωση του χρηματοπιστωτικού τομέα και η ανεπαρκής εποπτεία του¹², η εξάρτηση της οικονομίας από εισαγόμενα κεφάλαια που επιτάχθηκε μετά την είσοδο της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωζώνη και η συμμετοχή των κυπριακών πιστωτικών ιδρυμάτων στο εθελοντικό «κούρεμα» ομολόγων της Ελληνικής Δημοκρατίας.

Η εξυγίανση του κυπριακού τραπεζικού συστήματος με ίδια μέσα συνδεόταν άμεσα με τη βιωσιμότητα του χρέους της Κυπριακής Δημοκρατίας. Αν, τελικά, η διάσωση αυτή βασιζόταν σε κρατικά κεφάλαια, τότε τα δημόσια οικονομικά της Κύπρου θα επιβαρύνονταν περαιτέρω με ένα ποσό που πλησίαζε τα 10 δις ευρώ, ποσό που αντιστοιχούσε στις υπολογιζόμενες κεφαλαιακές ανάγκες των πιστωτικών ιδρυμάτων. Στην περίπτωση αυτή, ο δείκτης χρέους προς ΑΕΠ θα ανέβαινε σημαντικά, σε τέτοιο βαθμό, ώστε το χρέος της Κύπρου να μην μπορεί να χαρακτηριστεί βιώσιμο¹³. Το γεγονός αυτό θα συ-

11. G. HARDOUVELIS, *Overcoming The Crisis in Cyprus*, σε *The Cyprus Bail-in: Policy Lessons from the Cyprus Economic Crisis*, Imperial College Press, 2016, σ. 229.

12. Βλ. ενδεικτικά S. CLERIDIS, *The Collapse of the Cypriot Banking System: A Bird's Eye View*, *Cyprus Economic Policy Review*, 2014, No 2, σσ. 14-21 και 32-33.

13. P. DEMETRIADIS, *Political Economy of the Euro Area Banking Crisis*, Special Paper 245, LSE Financial Market Groups Special Paper Series, 2016.

νεπαγόταν, ταυτόχρονα, την απόρριψη του αιτήματος χρηματοδοτικής συνδρομής από τον ΕΜΣ, λόγω μη συνδρομής της σχετικής προϋπόθεσης του άρθρου 13 παρ. 1 της Συνθήκης ΕΜΣ. Η Κυπριακή κυβέρνηση, υπό την πίεση της οικονομικής ασφυξίας και της απουσίας εναλλακτικών λύσεων, αναγκάστηκε να δεχθεί την υιοθέτηση του επώδυνου αυτού μέτρου¹⁴. Πράγματι, δεδομένης της έλλειψης δανειστών που ήταν διατεθειμένοι να της χορηγήσουν κεφάλαια¹⁵, θα έπρεπε είτε να επιλέξει να αντιμετωπίσει μόνη της την οικονομική συγκυρία, έχοντας μπροστά της μία πλήρη κατάρρευση του τραπεζικού της συστήματος και ένα υψηλό δημοσιονομικό έλλειμμα, είτε να συμφωνήσει με τους μόνους δυνητικούς δανειστές της στο πλαίσιο και υπό του όρους του ΕΜΣ¹⁶.

B. Η προσφυγή αποζημίωσης

Ήδη, από την απόφαση *Pringle*, διαφαινόταν ότι το ΔΕΕ δεν θα αντιμετώπιζε ευνοϊκά μια προσφυγή ακυρώσεως εναντίον πράξεων που εκδίδονται στο πλαίσιο του ΕΜΣ. Το γεγονός αυτό φαίνεται να οδήγησε τους προσφεύγοντες στην υπόθεση *Ledra* να εμπλουτίσουν την προσφυγή τους με αίτημα αποζημίωσης κατά των οργάνων της Ένωσης που εμπλέκονται στη λειτουργία του μηχανισμού στήριξης. Η επιλογή του μέσου αυτού δεν είναι τυχαία. Πράγματι, η αγωγή αποζημίωσης του άρθρου 340 ΣΛΕΕ μπορεί να αποδειχτεί αρκετά αποτελεσματικό μέσο ένδικης προστασίας, ιδίως σε καταστάσεις όπου τα υπόλοιπα δεν μπορούν να ασκηθούν παραδεκτά, καθιστώντας, έτσι, πληρέστερο το ενωσιακό σύστημα προστασίας¹⁷. Σύμφωνα με πάγια νομολογία του ΔΕΕ, για να επιτύχει ο προσφεύγων την ευδοκίμησή της, πρέπει να αποδείξει τη συνδρομή τριών προϋποθέσεων, οι οποίες πρέπει να συντρέχουν σωρευτικά: την ύπαρξη παράνομης πράξης, συμπεριφοράς ή παράλειψης εκ μέρους οργάνου της Ένωσης, η οποία παραβιάζει κανόνα δικαίου από τον οποίο ο προσφεύγων αντλεί δικαιώματα, την

επέλευση συγκεκριμένης ζημίας και την ύπαρξη αιτιώδους συνάφειας μεταξύ της προσαπτόμενης παραβίασης και της ζημίας αυτής¹⁸.

a. Το παραδεκτό της προσφυγής

Στην υπόθεση *Ledra*, η αγωγή αποζημίωσης στοχοποιούσε τόσο τη συμπεριφορά της Επιτροπής όσο και της ΕΚΤ στο πλαίσιο του ΕΜΣ¹⁹, η δραστηριότητα των οποίων, κατά τους εναγόμενους, οδήγησε ή τουλάχιστον δεν απέτρεψε την κατάρτιση ενός μνημονίου που προσβάλλει το δικαίωμά τους στην ιδιοκτησία, όπως αυτό κατοχυρώνεται στον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Εντούτοις, κατά την εξέταση του ισχυρισμού αυτού, περισσότερη βαρύτητα δόθηκε στον ρόλο της Επιτροπής και την εξειδίκευση των νομικών υποχρεώσεών της στο πλαίσιο του ΕΜΣ. Αυτό οφείλεται στην ιδιαίτερη θέση της εντός της ΕΕ, όπως αυτή περιγράφεται στις Συνθήκες. Σύμφωνα με το άρθρο 17 παρ. 1 ΣΕΕ, η Επιτροπή «προάγει το κοινό συμφέρον της Ένωσης», «μεριμνά για την εφαρμογή των Συνθηκών και των μέτρων που θεσπίζονται βάσει αυτών από τα θεσμικά όργανα» και «επιβλέπει την εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης». Εξάλλου, με τη διαδικασία των άρθρων 258 ως 260 ΣΛΕΕ ανατίθεται στην Επιτροπή η ευθύνη της παρακολούθησης της τήρησης του δικαίου της Ένωσης εκ μέρους των κρατών μελών και της αναγνωρίζεται δικαίωμα προσφυγής ενώπιον του ΔΕΕ, με τελικό σκοπό τη συμμόρφωση του ανυπάκουου κράτους. Από τις διατάξεις αυτές μπορεί να συναχθεί ο ξεχωριστός ρόλος της Επιτροπής ως θεματοφύλακα των Συνθηκών. Πώς ερμηνεύεται όμως ο ρόλος της αυτής, όταν αναλαμβάνει δράση στο πλαίσιο ενός εξωενωσιακού οργανισμού; Μπορεί να γίνει δεκτό ότι η Επιτροπή υποχρεούται να ανακόπτει κάθε παράβαση του δικαίου της Ένωσης που συντελείται στο πλαίσιο του, ακόμη και όταν ο οργανισμός αυτός δεν δεσμεύεται από τις διατάξεις του ενωσιακού δικαίου; Τελικά, μήπως, μέσω της παρεμβολής της Επιτροπής στον ΕΜΣ, είναι εφικτό να ελεγχθούν τα μνημόνια κατανόησης για τυχόν παραβίαση των διατάξεων του Χάρτη της ΕΕ;

Το Γενικό Δικαστήριο, όντας αρνητικό σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο, απέρριψε με συνοπτικές διαδικασίες τους ισχυρισμούς των εναγόντων, κρίνοντας την προσφυγή

14. Στην πράξη, η ανακεφαλαιοποίηση με ίδια μέσα της Τράπεζας Κύπρου και η εκκαθάριση της Λαϊκής Τράπεζας, υλοποιήθηκε βάσει δύο διαταγμάτων της Κεντρικής Τράπεζας της Κύπρου που εκδόθηκαν στις 29.03.2013. Αποτέλεσμα της εφαρμογής των διαταγμάτων αυτών ήταν η απώλεια κεφαλαίων σημαντικού ύψους για τα φυσικά και νομικά πρόσωπα που διατηρούσαν καταθέσεις άνω των 100.000 ευρώ στα δύο αυτά πιστωτικά ιδρύματα.

15. Μόνη εναλλακτική πηγή δανεισμού ήταν η Ρωσία, η οποία ήταν επίσης επιφυλακτική σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο, όσο η βιωσιμότητα του δημόσιου χρέους της Κύπρου δεν ήταν εξασφαλισμένη. Ρ. DEMETRIADIS ό.π., σ. 10.

16. Α. GOURGOURINIS, *The Shared Responsibility of EU for Member States' Financial Crisis Measures as a Defense in International Investment Claims*, *International Law and ...: Select Proceedings of the European Society of International Law*, 2014, σ. 210.

17. Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, ό.π., σ. 599.

18. ΔΕΕ C-8/15 Ρ έως C-10/15 Ρ, ό.π., σκ. 64-65.

19. Σύμφωνα με τη Συνθήκη για τον ΕΜΣ, προβλέπεται η συμμετοχή της Επιτροπής και της ΕΚΤ κατά την αρχική εκτίμηση της χρηματοπιστωτικής συγκυρίας που πλήττει το αιτούν κράτος μέλος (άρθρο 13 παρ. 1), κατά τη διαπραγμάτευση του μνημονίου κατανόησης (άρθρο 13 παρ. 3) και κατά την παρακολούθηση της συμμόρφωσης του κράτους με τους όρους του μνημονίου (άρθρο 13 παρ. 7). Επιπλέον, η Επιτροπή εξουσιοδοτείται να υπογράψει εκ μέρους του ΕΜΣ το μνημόνιο συνεργασίας με το κράτος που αιτείται τη χρηματοπιστωτική συνδρομή (άρθρο 13 παρ. 4).

αποζημίωσης अपαράδεκτη²⁰. Αναλυτικότερα, από τη στιγμή που το αίτημα αποζημίωσης στηρίζεται σε παρανομία όρων του μνημονίου και το τελευταίο δεν αποτελεί πράξη ούτε της Επιτροπής ούτε της ΕΚΤ, αλλά του ΕΜΣ, ενός οργάνου εκτός της ενωσιακής τάξης, το ΔΕΕ είναι αναρμόδιο να αποφασίσει για το βάσιμο του αιτήματος²¹. Με την άποψη αυτή συντάχθηκε και ο Γεν. Εισαγγελέας στις προτάσεις του στο πλαίσιο της κατ' αναίρεση δίκης, απορρίπτοντας μια ευρεία, ως και αντικειμενική, ευθύνη της Επιτροπής για τις πράξεις του ΕΜΣ, μόνο και μόνο επειδή στα όργανά του περιλαμβάνεται και η ίδια²², υποστηρίζοντας, συγχρόνως, ότι μία διαφορετική απόφαση εκ μέρους του ΔΕΕ θα είχε ως αποτέλεσμα τη σημαντική επέκταση του πεδίου εφαρμογής του Χάρτη, σε τέτοιο βαθμό που δεν φαίνεται να συνάδει με τη βούληση των συντακτικών νομοθετών του δικαίου της ΕΕ²³.

Το Δικαστήριο, εντούτοις, αποδοκίμασε την επιλογή του Γενικού Δικαστηρίου να κρίνει την προσφυγή αποζημίωσης απαράδεκτη και διαφώνησε με την κεντρική θέση του Γεν. Εισαγγελέα. Το γεγονός ότι η πράξη δεν μπορεί να αποδοθεί στην Επιτροπή και την ΕΚΤ επαρκεί για να κριθεί απαράδεκτη η προσφυγή ακυρώσεως, όχι όμως και η προσφυγή αποζημίωσης, η οποία μπορεί να στηριχθεί και σε παράνομη συμπεριφορά των δυο οργάνων, σχετιζόμενη με την κατάρτιση και υπογραφή του μνημονίου κατανόησης²⁴. Το Δικαστήριο, εν συνεχεία, βασίστηκε στο άρθρο 17 παρ. 1 ΣΕΕ και στο άρθρο 13 της Συνθήκης για τον ΕΜΣ, για να θεμελιώσει την ειδική υποχρέωση της Επιτροπής να μεριμνά για τη συμφωνία των διατάξεων του μνημονίου με το σύνολο του δικαίου της Ένωσης. Ωστόσο, η υποχρέωση αυτή δεν σημαίνει και επέκταση του πεδίου εφαρμογής της έννομης τάξης της ΕΕ εντός του ΕΜΣ. Κατά συνέπεια, οι πράξεις που παράγονται στο πλαίσιο του ΕΜΣ δεν οφείλουν να είναι σύμφωνες με το σύνολο του πρωτογενούς ή παράγωγου δικαίου της ΕΕ. Άρα, ούτε με τον Χάρτη. Αντιθέτως, όμως, όταν η Επιτροπή εμπλέκεται στη γέννηση των πράξεων

αυτών, η τελευταία οφείλει να διασφαλίζει ότι δεν συμβάλει σε παραβίαση οποιουδήποτε ενωσιακού κανόνα²⁵. Κατά το Δικαστήριο, στην περίπτωση του μνημονίου συναντίληψης, η εμπλοκή της Επιτροπής συνίσταται, κατά κύριο λόγο, στην υπογραφή του μνημονίου εκ μέρους του ΕΜΣ²⁶. Ναι, μεν, το θεσμικό όργανο υπογράφει εξ ονόματος του ΕΜΣ και κατόπιν έγκρισης του συμβουλίου διοικητών²⁷, αλλά, κατά την ενέργειά του αυτή, δεν απολλύει την ιδιότητα του θεματοφύλακα των Συνθηκών, η οποία της επιβάλλει να αρνηθεί να θέσει την υπογραφή της, αν συντρέχει το ενδεχόμενο παραβίασης ενωσιακού κανόνα²⁸.

Με το σκεπτικό αυτό, το Δικαστήριο έκρινε παραδεκτή την προσφυγή αποζημίωσης. Η διαφωνία του Δικαστηρίου με τον Γεν. Εισαγγελέα, σε μεγάλο βαθμό, εντοπίζεται στην ύπαρξη ή μη ορίων στην υποχρέωση των θεσμικών οργάνων, ιδίως της Επιτροπής λόγω του ιδιαίτερου ρόλου της, να εφαρμόζουν τον Χάρτη εκτός του πλαισίου της ΕΕ. Ο Γεν. Εισαγγελέας, ερμηνεύοντας στενά το κείμενο του άρθρου 51 παρ. 1 του Χάρτη, υποστηρίζει ότι η υποχρέωση αυτή εξασθενεί, όταν τα όργανα αυτά δεν ενεργούν εντός των ορίων των αρμοδιοτήτων τους και του νομικού πλαισίου της Ένωσης²⁹. Υιοθετώντας μια πιο διασταλτική οπτική, το Δικαστήριο εκτίμησε ότι οι διατάξεις του Χάρτη συνεχίζουν να ακολουθούν με την ίδια ένταση τα θεσμικά όργανα, ακόμη και όταν αναλαμβάνουν δράση εκτός των ενωσιακών ορίων. Ίσως, η θέση αυτή του Δικαστηρίου να έχει ως εκκίνηση την ίδια την ενωσιακή τους καταγωγή. Πράγματι, τα όργανα αυτά δεν θα είχαν θεσπιστεί, αν δεν υπήρχε η ΕΕ, ενώ το σύνολο των κανόνων που την αποτελούν συνιστούν ταυτόχρονα και κανόνες που ρυθμίζουν τη δράση τους και τα συνοδεύουν ως ένα εγγενές χαρακτηριστικό τους, με αποτέλεσμα η αποσύνδεση της λειτουργίας τους από το πρωτογενές και παράγωγο δίκαιο της ΕΕ, άρα και από τις διατάξεις του Χάρτη, να είναι δύσκολο να θεωρηθεί αποδεκτή³⁰.

β. Το βάσιμο της προσφυγής

Φυσικό επακόλουθο της παραπάνω κρίσης είναι η συρροή αρκετών ανάλογων αιτημάτων ενώπιον του ΔΕΕ, στο άμεσο μέλλον, από πολίτες κρατών που έχουν ενταχθεί στον Μηχανισμό Στήριξης³¹. Όπως, όμως, θα δούμε

20. Ταυτόχρονα, επικαλέστηκε και έναν λόγο που συνδέεται με την ουσία του ισχυρισμού, υποστηρίζοντας ότι, σε περίπτωση που γινόταν δεκτό ότι το αίτημα αποζημίωσης βάλλει κατά της παράλειψης της Επιτροπής να εξασφαλίσει τη συμβατότητα του μνημονίου με το δίκαιο της Ένωσης, τότε θα πρέπει αυτό να απορριφθεί, λόγω πρόδηλης απουσίας αιτιώδους συνάφειας, καθώς το μνημόνιο, άρα και η προσαπτόμενη παράλειψη, έλαβε χώρα μετά το κούρεμα καταθέσεων. Συνεπώς, δεν θα μπορούσε να γίνει δεκτό ότι η ζημία των εναγόμενων συνδέεται άμεσα με την υποτιθέμενη παράλειψη της Επιτροπής (ΓεΔΕΕ T-289/13, ό.π., σκ. 54 και ΔΕΕ C-8/15 P έως C-10/15 P, ό.π., σκ. 52-54).

21. ΓεΔΕΕ T-289/13, ό.π., σκ. 45-46 και ΔΕΕ C-8/15P έως C-10/15 P, ό.π., σκ. 42-47.

22. Γεν. Εισαγγελέας N. Wahl σε C-8/15 P έως C-10/15 P, ό.π., σκ. 70-71.

23. Ibid, σκ. 90.

24. ΔΕΕ C-8/15 P έως C-10/15 P, ό.π., σκ. 55.

25. Ibid, σκ. 67.

26. Ibid, σκ. 68.

27. Όπως προβλέπει το άρθρο 13 παρ. 4 της Συνθήκης για τον ΕΜΣ.

28. ΔΕΕ C-8/15 P έως C-10/15 P, ό.π., σκ. 59.

29. Γεν. Εισαγγελέας N. Wahl σε C-8/15 P έως C10/15 P, ό.π., σκ. 90.

30. S. PEERS, Towards a New Form of EU Law?: The Use of EU Institutions Outside the EU Legal Framework, *European Constitutional Law Review*, 2013, σ. 53.

31. Ήδη εκκρεμεί ενώπιον του ΓεΔΕΕ η, προγενέστερη της απόφασης *Ledra*, προσφυγή αποζημίωσης T-379/16, *Basicmed Enterprises κ.λπ./Συμβούλιο κ.λπ.*, 18.07.2016, με παρόμοιο περι-

παρακάτω, η ευδοκίμηση μια τέτοιας επιδίωξης ή, πιο συγκεκριμένα, η ικανοποίηση των κριτηρίων που πρέπει να συντρέχουν σωρευτικά για την επιδίκαση της αποζημίωσης δεν φαίνεται να είναι ευχερής.

Στην υπόθεση *Ledra*, το Δικαστήριο περιορίστηκε στην εξέταση της πρώτης προϋπόθεσης για την κατάφαση του βάσιμου της προσφυγής, ελέγχοντας αν η προσαπτόμενη παράλειψη της Επιτροπής, και κατ'επέκταση οι διατάξεις του μνημονίου, συνιστούν κατάφωρη παράβαση του δικαιώματος της ιδιοκτησίας των προσφευγόντων. Από τη στιγμή που το ατομικό δικαίωμα αυτό δεν είναι απόλυτο και μπορεί να υποβληθεί σε περιορισμούς για λόγους δημοσίου συμφέροντος³², το Δικαστήριο έπρεπε να διαπιστώσει αν ο σκοπός που υπηρετείται με τις επίμαχες διατάξεις του μνημονίου είναι θεμιτός και, εν συνεχεία, να εκτιμήσει αν η επέμβαση στην απόλαυση του δικαιώματος που συντελείται μέσω αυτών των διατάξεων είναι υπέρμετρη σε σχέση με τον επιδιωκόμενο σκοπό³³. Όσον αφορά το πρώτο ζήτημα, η εξυγίανση του τραπεζικού συστήματος της Κύπρου είχε ως απώτερο στόχο τη διασφάλιση της σταθερότητας του τραπεζικού συστήματος της ζώνης του ευρώ στο σύνολό της, σκοπός αναμφισβήτητος θεμιτός, αν ληφθούν υπόψη οι συνέπειες που συνδέονται με μία γενικευμένη χρηματοπιστωτική κρίση³⁴, αλλά και η στενή σχέση του με την ίδια την επιβίωση του ενιαίου νομίσματος. Αναφορικά με το δεύτερο ζήτημα, εκτός από τη βαρύτητα του επιδιωκόμενου στόχου, το Δικαστήριο συνεκτίμησε τις εκτιμώμενες εξελίξεις, σε περίπτωση που δεν προκρινόταν η λύση που είχε συμφωνηθεί με τους δανειστές. Στην περίπτωση αυτή, τα κυπριακά πιστωτικά ιδρύματα που βρίσκονταν σε κίνδυνο, θα οδηγούνταν πιθανότατα σε αναστολή της δραστηριότητάς τους και σε πτώχευση, με αποτέλεσμα οι ανασφάλιστοι καταθέτες των πιστωτικών αυτών ιδρυμάτων να κινδυνεύουν να υποστούν ακόμη υψηλότερη ζημία. Ο παραπάνω συλλογισμός οδήγησε με ασφάλεια το Δικαστήριο στο συμπέρασμα ότι, στην προκειμένη περίπτωση, η παρέμβαση στο δικαίωμα ιδιοκτησίας των προσφευγόντων δεν μπορεί να χαρακτηριστεί δυσανάλογη ή αδικαιολόγητη³⁵.

Η παραπάνω κρίση του Δικαστηρίου, αλλά και ο συνοπτικός έλεγχος της τήρησης της ισορροπίας μεταξύ του σκοπού δημοσίου συμφέροντος και της υποχρέωσης προστασίας του ατομικού δικαιώματος της ιδιοκτησίας από το Δικαστήριο υποδηλώνει, σε μεγάλο βαθμό, τη βαρύτητα που αποδίδεται από το Δικαστήριο της Ένω-

σης στη διασφάλιση της σταθερότητας του τραπεζικού συστήματος και την κατανόησή του ως προς τις επιλογές των κρατών της Ένωσης για την αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης. Όπως θα δούμε παρακάτω, η στάση αυτή δεν είναι αδικαιολόγητη, ενώ παρόμοια λογική μπορούμε να εντοπίσουμε και στις αποφάσεις του ΕΔΔΑ.

i. Η διασφάλιση της σταθερότητας του τραπεζικού συστήματος

Ο ρόλος που διαδραματίζουν τα πιστωτικά ιδρύματα στη λειτουργία και την ευημερία μίας κοινωνίας είναι πολλαπλός και καθοριστικός, σε τέτοιο βαθμό μάλιστα, ώστε να αξιώνουν το ιδιαίτερο ενδιαφέρον της πολιτείας για τη διατήρηση της σταθερότητάς τους. Με μία συνοπτική θεώρηση, οι τράπεζες είναι άμεσα συνδεδεμένες με την οικονομική ανάπτυξη της περιοχής στην οποία δραστηριοποιούνται, καθώς, μετατρέποντας τις καταθέσεις που υποδέχονται σε δάνεια, παρέχουν ρευστότητα στην αγορά³⁶, χρηματοδοτούν την εκτέλεση σημαντικών δημόσιων έργων, χορηγούν δάνεια σε επιχειρήσεις για την υλοποίηση των επιχειρησιακών τους σχεδίων³⁷ και σε νοικοκυριά για την κάλυψη των καταναλωτικών τους αναγκών. Παράλληλα, διατηρούν στην κατοχή τους, υπό τη μορφή καταθέσεων, τις αποταμιεύσεις των νοικοκυριών και των επιχειρήσεων, καθιστώντας ενδεχόμενη αποτυχία τους κρίσιμη για την οικονομική τους σταθερότητα. Επίσης, μεσολαβούν στις συναλλαγές μεταξύ φυσικών και νομικών προσώπων, συμβάλλοντας στον περιορισμό της ανασφάλειας αναφορικά με την ομαλή ολοκλήρωσή τους³⁸.

Την ίδια στιγμή, οι συνέπειες μιας κρίσης του χρηματοπιστωτικού συστήματος διαφέρουν σημαντικά σε ένταση και διάρκεια από αστάθειες που οφείλονται σε άλλους μακροοικονομικούς παράγοντες, ενώ οι επιπτώσεις από ένα τέτοιο γεγονός θα μπορούσαν να επεκταθούν ακόμη και σε άτομα που δεν είχαν συνάψει επιχειρηματικούς δεσμούς με αυτά³⁹. Πιο συγκεκριμένα, οι τραπεζικές κρίσεις συνδέονται με σημαντική μείωση του ΑΕΠ και αύξηση της ανεργίας για σημαντικό χρονικό διάστημα, καθώς

εχόμενο με την υπόθεση που εξετάζουμε.

32. ΔΕΕ C-8/1 5P έως C-10/15 P, ό.π., σκ. 69.

33. Ibid, σκ. 70.

34. Ibid, σκ. 72.

35. Ibid, σκ. 74.

36. J. SANTOS, Bank Capital Regulation in Contemporary Banking Theory: A Review of the Literature, Bank for International Settlements, BIS Working Papers No 90, 2000, σ. 14.

37. Αποτελώντας μάλιστα την κύρια μορφή χρηματοδότησης των μικρών επιχειρήσεων που δεν μπορούν να έχουν πρόσβαση στις κεφαλαιαγορές, E. ROSEGREEN, Bank Supervision and Central Banking: Understanding Credit During a Time of Financial Turmoil, Bank for International Settlements, BIS Papers No 46, 2009.

38. I. KAPSIS, Competition Law and Policy for the EU Banking Sector in a Period of Increased Economic Uncertainty, International Journal of Law and Management, 2012, σ. 287.

39. Παραθέτοντας τον D. HOWARD σε A. Campell / P. Cartwright, Banks in Crisis: The Legal Response, Ashgate, 2002, σ. 1.

η πιστωτική στενότητα που τις ακολουθεί⁴⁰ δυσχεραίνει τις προσπάθειες ανάκαμψης της οικονομίας⁴¹. Μία τέτοια κρίση θα μπορούσε να πυροδοτηθεί από την αποτυχία μέρους ή ακόμη και ενός μέλους του πιστωτικού συστήματος. Η πρόκληση ανασφάλειας και η έλλειψη καθαρής εικόνας στους καταθέτες για την κατάσταση της υγείας των υπόλοιπων πιστωτικών ιδρυμάτων είναι πολύ πιθανό να οδηγήσει σε μαζικές αναλήψεις των καταθέσεων απ' αυτά⁴², συρρικνώνοντας αντίστοιχα τη ρευστότητά τους και την ικανότητα να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις των καταθετών. Στο πλαίσιο, δε, μίας ένωσης κρατών, όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση, είναι σημαντικός ο κίνδυνος μετάδοσης της κρίσης αυτής. Κάτι τέτοιο μπορεί να συμβεί είτε εξαιτίας της ευχερούς διάδοσης του αισθήματος ανασφάλειας στους καταθέτες από κράτος σε κράτος, λόγω της στενής σύνδεσης των οικονομιών τους είτε λόγω της εντονότερης επίδρασης των παραδοσιακών μηχανισμών μετάδοσης, όπως η επέλευση άμεσης ζημίας για τα πιστωτικά ιδρύματα που είχαν δανείσει κεφάλαια στο αποτυχημένο ίδρυμα μέσω της διατραπεζικής αγοράς και το ενδεχόμενο πάγωμά της⁴³, αλλά και η σύνδεση μεταξύ των χαρτοφυλακίων των πιστωτικών ιδρυμάτων και η κατοχή κοινών τίτλων στο ενεργητικό τους⁴⁴.

40. Λόγω της υψηλής μόχλευσης που παρατηρείται στους ισολογισμούς τους, σε περιόδους οικονομικής αστάθειας, τα πιστωτικά ιδρύματα, προκειμένου να διατηρήσουν σε ικανοποιητικά επίπεδα τους δείκτες κεφαλαιακής τους επάρκειας, περιορίζουν σημαντικά τη χορήγηση νέων δανείων. E. ROSEGREEN, *Banking*, ό.π., σ. 3.

41. Σύμφωνα με την έρευνα των Boissay Frederic, Collard Fabrice και Smets Frank, που ακολούθησε την πρόσφατη οικονομική κρίση, υπολογίζεται ότι η πτώση του ΑΕΠ συνεπεία μίας σημαντικής διατάραξης της σταθερότητας του χρηματοπιστωτικού συστήματος μπορεί να είναι διπλάσια σε σχέση με υφέσεις οφειλόμενες σε άλλους παράγοντες, ενώ η διάρκεια της ύφεσης υπολογίζεται κατά οκτώ τουλάχιστον μήνες μεγαλύτερη. Παράλληλα, σύμφωνα με τις έρευνες των Reinhaff και Rogoff, η απασχόληση συρρικνώνεται κατά 9%, χωρίς σημάδια ανάκαμψης για περίπου δύο χρόνια. Βλ. F. BOISSAY / F. COLLARD / F. SMETS, *Booms and Banking Crises*, BIS Working Papers, No 545, 2016, Bank for International Settlements, σ. 8 και 7 αντίστοιχα.

42. A. CAMPBELL / P. CARTWRIGHT, ό.π., σ. 8.

43. Εξαιτίας της αδυναμίας των πιστωτικών ιδρυμάτων να έχουν ακριβή εικόνα της οικονομικής κατάστασης των υπόλοιπων πιστωτικών ιδρυμάτων που αιτούνται ρευστότητας. Μάλιστα, είναι πιθανόν ακόμη και οι υγιείς τράπεζες να μην έχουν πρόσβαση στα κρίσιμα κεφάλαια της διατραπεζικής αγοράς ή να τα εξασφαλίζουν ακριβά.

44. Πιο συγκεκριμένα, οι τράπεζες, που βρίσκονται σε κατάσταση έντονης οικονομικής πίεσης και ανάγκης για άμεση ρευστότητα, θα αναγκαστούν να ρευστοποιήσουν σε σύντομο χρονικό διάστημα στις χρηματαγορές τα χρηματοοικονομικά προϊόντα που έχουν στην κατοχή τους, αποδεχόμενα τη σημαντική μείωση της τιμής που θα προκληθεί από την αυξημένη προσφορά, ιδίως σε περιόδους κρίσης όπου η ζήτηση είναι περιορισμένη.

Η πραγματικότητα αυτή αναμένεται να αναπαραχθεί σε μελλοντικές αποφάσεις του ΔΕΕ, καθώς πολλά από τα μέτρα που επιστρατεύθηκαν για την αντιμετώπιση της πρόσφατης οικονομικής κρίσης είχαν ως κύριο σκοπό τη θωράκιση του πιστωτικού συστήματος στον χώρο της ΕΕ. Ήδη, σε μία μεταγενέστερη της *Ledra* απόφασης, στην υπόθεση *Dowling*⁴⁵, το Δικαστήριο υποστήριξε την υπεροχή του δημόσιου συμφέροντος που προκύπτει από τη διασφάλιση της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας έναντι της προάσπισης της συνεπούς προστασίας των μετόχων και των πιστωτών⁴⁶. Βασίζόμενο στον συλλογισμό αυτόν, το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν αντίκειται στο δίκαιο της ΕΕ η παράκαμψη της συναίνεσης του Δ.Σ. σε διαδικασία υποχρεωτικής αύξησης μετοχικού κεφαλαίου πιστωτικού ιδρύματος με ταυτόχρονη διάθεση των νέων μετοχών σε δημόσιο φορέα⁴⁷, ως εξαιρετικό μέτρο που επιβάλλεται για τη διάσωση πιστωτικών ιδρυμάτων που αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα ρευστότητας.

ii. Παραβίαση δικαιώματος ιδιοκτησίας

Η υπόθεση *Ledra* δεν αποτελούσε την πρώτη περίπτωση όπου τέθηκε το ζήτημα της προσβολής του δικαιώματος της ιδιοκτησίας από την ένταση των μέτρων που περιγράφονται σε μνημόνια κατανόησης, συνοδεύοντα τη χρηματοοικονομική στήριξη του ΕΜΣ. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου είχε εξετάσει το ενδεχόμενο ύπαρξης δυσανάλογης επέμβασης στο δικαίωμα σεβασμού της περιουσίας των ιδιωτών, όπως αυτό κατοχυρώνεται στο άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, από εθνικά μέτρα που ελήφθησαν εκ μέρους της Ελληνικής Δημοκρατίας, στο πλαίσιο υλοποίησης των στόχων των μνημονίων συναντίληψης που η τελευταία είχε υπογράψει με τους ευρωπαίους δανειστές της. Το Δικαστήριο του Στρασβούργου εκκίνησε από την πάγια θέση του ότι το δικαίωμα της ιδιοκτησίας δεν αποτελεί απόλυτο δικαίωμα και ότι δύναται να περιοριστεί η απόλαυσή του για λόγους «δημόσιας ωφέλειας». Διευκρίνισε, δε, ότι κατά τον έλεγχο της ανα-

Εντούτοις, αυτή η απότομη πτώση των τιμών επηρεάζει σημαντικά την υγεία των ισολογισμών των υπολοίπων πιστωτικών ιδρυμάτων που έχουν τους ίδιους τίτλους στην κατοχή τους και, κατ'επέκταση, βλέπουν την αξία του ενεργητικού τους να μειώνεται. OECD, *Competition and Financial Markets: Key Findings*, 2009, σσ. 13-14.

45. ΔΕΕ C-41/15, *Dowling* κ.λπ., 08.11.2016, ECLI:EU:C:2016:836.

46. *Ibid*, σκ. 54.

47. Στην υπόθεση *Dowling*, ο Υπουργός Οικονομικών της Ιρλανδίας, ενεργώντας στο πλαίσιο μιας αμφιλεγόμενης νομοθετικής διάταξης, ζήτησε και πέτυχε την έκδοση δικαστικής απόφασης, η οποία υποχρέωνε ιρλανδικό πιστωτικό ίδρυμα που αντιμετώπιζε έντονα προβλήματα ρευστότητας να προχωρήσει σε αύξηση μετοχικού κεφαλαίου, διαθέτοντας υπέρ του Υπουργού νέες μετοχές με χαμηλότερη αξία από την τρέχουσα, έναντι αντίστοιχης κρατικής κεφαλαιακής εισφοράς.

λογικότητας πρέπει να διασφαλισθεί η ύπαρξη ισορροπίας μεταξύ της ωφέλειας του συνόλου και της ανάγκης προστασίας της ιδιοκτησίας. Σε καμία περίπτωση, όμως, δεν πρέπει η βαρύτητα της προσβολής να είναι τόσο μεγάλη, ώστε το άτομο να επιφορτίζεται με «υπερβολικό ατομικό βάρος»⁴⁸. Συγχρόνως, το ΕΔΔΑ παρουσίασε συνοπτικά το περιεχόμενο που προσδίδει στην παραπάνω έννοια, τονίζοντας ότι, τουλάχιστον όσον αφορά τις περικοπές μισθών και συντάξεων, τέτοια περίπτωση συντρέχει, όταν, λόγω της προσβολής του δικαιώματος, ο ιδιώτης αντιμετωπίζει δυσκολίες διαβίωσης⁴⁹. Περαιτέρω, το ΕΔΔΑ αναγνωρίζει σημαντικά περιθώρια διακριτικής ευχέρειας στις εθνικές αρχές, τόσο κατά τη διαπίστωση της «δημόσιας ωφέλειας» όσο και κατά την επιλογή των μέσων εκπλήρωσής της. Αναλυτικότερα, επισημαίνει ότι η έννοια της δημόσιας ωφέλειας αποτελεί μία ευρεία έννοια και ότι πρέπει να γίνεται σεβαστός ο τρόπος με τον οποίο αυτή γίνεται αντιληπτή από τις εθνικές αρχές⁵⁰. Την ίδια στιγμή, το έργο της εκπόνησης ισοσκελισμένων κρατικών προϋπολογισμών και η άσκηση της κοινωνικής πολιτικής συνεπάγονται ένα ευρύ περιθώριο ευελιξίας για τις εθνικές αρχές και η επέμβαση του δικαστή πρέπει να περιορίζεται μόνο στην εξέταση της ενδεχόμενης πρόδηλης απουσίας εύλογης βάσης. Μάλιστα, όταν οι πόροι που διαθέτει το κράτος είναι περιορισμένοι, οπότε αναπόφευκτα πρέπει να τεθούν προτεραιότητες για την κατανομή τους, αναγνωρίζεται στις εθνικές αρχές ακόμη ευρύτερη διακριτική ευχέρεια⁵¹. Βάσει των παραπάνω σκέψεων, το ΕΔΔΑ, αφού διαπίστωσε ότι, στην υπό κρίση περίπτωση, δεν μπορούσε να υποστηριχθεί η επιβολή «υπερβολικού ατομικού βάρους», έκρινε προδήλως αβάσιμες τις αιτιάσεις που τέθηκαν ενώπιόν του.

Η παραπάνω απόφαση βρίσκεται σε αρμονία με τη νομολογία του Δικαστηρίου του Στρασβούργου, σύμφωνα με την οποία, η εκτίμηση του γενικού συμφέροντος και των προσφορότερων μεσών για την επίτευξή του πρέπει να παραμένει στα χέρια των εθνικών αρχών, ενώ η παρεμβολή του δικαστηρίου πρέπει να εστιάζει στη διασφάλιση της τήρησης μίας δίκαιης ισορροπίας μεταξύ της γενικής ωφέλειας και του ατομικού δικαιώματος⁵². Ωστόσο, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η στάση του όσον αφορά τα όρια του δικαστικού ελέγχου, όταν οι εθνικές αρχές είναι αντιμέτωπες με τη διαχείριση μίας έντονης δημοσιονομικής κρίσης. Με μία συνοπτική θε-

ώρηση, σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, όσο περισσότερη στενότητα σε οικονομικά μέσα αντιμετωπίζει ένα κράτος τόσο ευρύτερα περιθώρια εκτίμησης διαθέτει ο νομοθέτης. Ταυτόχρονα, όμως, όσο πιο μεγάλη είναι η διακριτική αυτή ευχέρεια του νομοθέτη τόσο πιο πιθανό είναι να κριθεί επιτρεπτός ο περιορισμός του δικαιώματος της ιδιοκτησίας⁵³. Ο παραπάνω συλλογισμός αβίαστα οδηγεί στο συμπέρασμα ότι, κατά το ΕΔΔΑ, η δημοσιονομική κρίση και η οικονομική ασφυξία που αντιμετωπίζουν τα κράτη που έχουν υπαχθεί σε σκληρά προγράμματα στήριξης επαρκούν για να δικαιολογήσουν ακόμη και σημαντικούς περιορισμούς στην απόλαυση του δικαιώματος που προστατεύει το άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, αρκεί οι περιορισμοί αυτοί, τουλάχιστον όσον αφορά τις μειώσεις των εισοδημάτων τους, να μην οδηγούν σε τέτοια κατάσταση, ώστε οι ιδιώτες να αντιμετωπίζουν δυσκολίες επιβίωσης.

Όντας στο ίδιο μήκος κύματος, το Δικαστήριο του Στρασβούργου, σε μία πρόσφατη απόφασή του, εκτίμησε ότι το ελληνικό κράτος τήρησε την κατάλληλη ισορροπία μεταξύ του δικαιώματος της ιδιοκτησίας και της επιδίωξης προάσπισης του δημοσίου συμφέροντος, στην περίπτωση του κουρέματος των ελληνικών ομολόγων, που έλαβε χώρα τον Μάρτιο του 2012⁵⁴. Αποτέλεσμα της δράσης αυτής ήταν η απομείωση της ονομαστικής αξίας της επένδυσης των κατόχων των επιλέξιμων τίτλων κατά 53,5%, ενώ μέρος των θιγόμενων ομολογιούχων υποχρεώθηκε να συμμετάσχει σε αυτό το πρόγραμμα ανταλλαγής ομολόγων. Το Δικαστήριο του Στρασβούργου, που κλήθηκε να εκτιμήσει αν η μη εθελοντική συμμετοχή στο κούρεμα των ομολόγων συνιστούσε παραβίαση του δικαιώματος που κατοχυρώνεται στο άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, διαπίστωσε την ύπαρξη παρέμβασης στο δικαίωμα σεβασμού της ιδιοκτησίας των προσφευγόντων, απορρίπτοντας τον ισχυρισμό περί στέρησης της ιδιοκτησίας⁵⁵. Ωστόσο, η παρέμβαση αυτή ήταν νόμιμη, από τη στιγμή που ο σκοπός που εξυπηρετούσε η αναγκαστική συμπερίληψη των ομολόγων αυτών στο «κούρεμα», δηλαδή η διατήρηση της οικονομικής σταθερότητας και η αναδιάρθρωση του ελληνικού χρέους, ήταν υπαρκτός και θεμιτός⁵⁶ και η ένταση της παρέμβασης δικαιολογημένη. Για την τελευ-

48. Υπόθεση *Κουφάκη και ΑΔΕΔΥ κατά Ελλάδας* (Προσφυγές Νος 57665/12 και 57667/12), απόφαση της 7ης Μαΐου 2013, παρ. 32.

49. *Ibid*, παρ. 43.

50. *Ibid*, παρ. 39.

51. *Ibid*, παρ. 32.

52. Μ. - Α. ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ σε Λ.-Α. Σισιλιάνο, Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Ερμηνεία κατ' άρθρο, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2013, σ. 676.

53. I. PERVOU, Human Rights in Times of Crises: The Greek Cases Before the ECtHR, or the Polarisation of a Democratic Society, Cambridge Journal of International and Comparative Law, 2016, σ. 119.

54. Κανόνες τροποποίησης τίτλων, εκδόσεως ή εγγυήσεως του Ελληνικού Δημοσίου με συμφωνία των Ομολογιούχων (N 4050/2012, ΦΕΚ Α' 36/23.02.2012).

55. Υπόθεση *Μαματάς και λοιποί κατά Ελλάδας*, (Προσφυγές Νος 63066/14, 64297/14, 66106/14), απόφαση της 21ης Ιουλίου 2016, παρ. 93-94.

56. *Ibid*, παρ. 103.

ταία αυτή κρίση, το ΕΔΔΑ βασίστηκε σε δύο διαπιστώσεις. Αφενός, το πρόγραμμα ανταλλαγής ομολόγων δεν θα πετύχαινε τον σκοπό του χωρίς τις ρήτρες συλλογικής δράσης, που επέκτειναν τα αποτελέσματά της και στους ομολογιούχους που δεν είχαν συναινέσει σ' αυτήν⁵⁷. Αφετέρου, η επένδυση σε κρατικούς τίτλους περιέχει από τη φύση της τον κίνδυνο επέλευσης περιουσιακής ζημίας λόγω αφερεγγυότητας του εκδότη τους⁵⁸. Στον επενδυτικό αυτόν κίνδυνο είχε αναφερθεί, εξάλλου, και το Γενικό Δικαστήριο της ΕΕ στην απόφαση *Accorinti*⁵⁹. Εκεί, το Γενικό Δικαστήριο είχε τονίσει ότι ο συνετός και ενημερωμένος επενδυτής όφειλε να γνωρίζει τον κίνδυνο μη προσήκουσας αποπληρωμής των ελληνικών ομολόγων, εξαιτίας της έντονης χρηματοοικονομικής αστάθειας που ταλάνιζε την εκδότρια χώρα, όπως και να θεωρεί ενδεχόμενη τη λύση της αναδιάρθρωσης του ελληνικού δημοσίου χρέους⁶⁰.

Επιστρέφοντας στο ζήτημα της υπόθεσης *Ledra*, η περίπτωση των τραπεζικών καταθέσεων, αν και δεν μπορεί εκ προοιμίου να εξομοιωθεί με μία επενδυτική επιλογή, όπως είναι η αγορά ομολόγων, καθώς συνήθως υπερτερεί ο χαρακτήρας της αποταμίευσης, μπορεί να υπαχθεί στην παραπάνω λογική. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο *Latter*, οι καταθέσεις είναι μία προσδιορισμένη κεφαλαιακή απαίτηση από τους καταθέτες-πιστωτές προς τα πιστωτικά ιδρύματα, η οποία δεν συνοδεύεται από κάποια εξασφάλιση καλής εκτέλεσής της. Η διενέργεια και διάδοση των συναλλαγών αυτών προϋποθέτει ένα σημαντικό υπόβαθρο εμπιστοσύνης⁶¹. Προς εμπέδωση της εμπιστοσύνης αυτής, αρκετά κράτη μέλη αρχικά και, εν συνεχεία, η ίδια η ΕΕ προχώρησαν στην υιοθέτηση συστημάτων εγγύησης καταθέσεων, που σήμερα εξασφαλίζουν την προστασία των καταθέσεων μέχρι του ύψους των 100.000 ευρώ ανά καταθέτη, σε περίπτωση αποτυχίας ενός πιστωτικού ιδρύματος⁶². Εντούτοις, ο πε-

ριορισμός στο ύψος των καλυπτόμενων καταθέσεων δεν είναι τυχαίος, καθώς συνδέεται με τον ηθικό κίνδυνο που συνοδεύει την εφαρμογή τους. Πράγματι, σε περίπτωση που το ύψος των ασφαλιζόμενων καταθέσεων ορισθεί σε αρκετά υψηλά επίπεδα, τότε οι καταθέτες δεν θα έχουν λόγο να ελέγχουν την τράπεζα με την οποία συνεργάζονται για τη συνετή εκτέλεση των εργασιών της και τα διοικητικά στελέχη των πιστωτικών ιδρυμάτων θα νιώθουν λιγότερη πίεση από την αγορά για την υιοθέτηση μίας ηπιότερης πολιτικής ανάληψης κινδύνων⁶³. Στο σημείο αυτό, αναδύεται η ευθύνη των καταθετών να επιλέγουν με επιμέλεια το πιστωτικό ίδρυμα συνεργασίας τους και να το ωθούν με τη συμπεριφορά τους σε μία υπεύθυνη πολιτική. Την ίδια στιγμή, δεν θα πρέπει να βασιλεύει η πεποίθηση της βέβαιης διάσωσης των πιστωτικών ιδρυμάτων και του συνόλου των καταθέσεων τους με κρατικά κεφάλαια. Η τελευταία αυτή επιλογή εμπεριέχει ένα υψηλό δημοσιονομικό κόστος και μία σημαντική, αλλά και άδικη επιβάρυνση των φορολογουμένων⁶⁴.

Γ. Παραδεκτή η προσφυγή ... ελάχιστες οι πιθανότητες ευδοκίμησής της

Εκ πρώτης όψεως, η επιλογή του Δικαστηρίου, να κρίνει παραδεκτό το αίτημα αποζημίωσης, αναπερώνει τις ελπίδες των ιδιωτών που επιζητούν την αποκατάσταση της βλάβης που υπέστησαν από τους επαχθείς όρους των μνημονίων κατανόησης που συνοδεύουν τη χρηματοπιστωτική ενίσχυση του ΕΜΣ. Εντούτοις, με μία προσεκτικότερη θεώρηση, καθίσταται προφανές ότι οι πιθανότητες ευδοκίμησής μιας τέτοιας προσπάθειας είναι μάλλον περιορισμένες. Αυτό δεν οφείλεται μόνο στη βαρύτητα που δίδεται από το Δικαστήριο στον επιδιωκόμενο, μέσω των διασώσεων του ΕΜΣ, σκοπό, ο οποίος στην υπόθεση *Ledra* συνδέθηκε με τη διατήρηση της σταθερότητας του χρηματοπιστωτικού συστήματος της Ευρωζώνης και θα μπορούσε κάλλιστα να λάβει και τη μορφή της διάσωσης του ενιαίου νομίσματος. Ακόμη μεγαλύτερη δυσκολία αναμένεται να αντιμετωπίσουν οι προσφεύγοντες στην προσπάθειά τους να αποδείξουν την άμεση αιτιώδη συνάφεια μεταξύ της ζημίας που υπέστησαν και της παράνομης διάταξης του μνημονίου κατανόησης.

Η παραπάνω διαπίστωση συνδέεται με τη φύση των μνημονίων κατανόησης, τα οποία δεν ενσωματώνουν άμεσα εφαρμοστέους κανόνες, αλλά θέτουν στόχους, χρονοδιαγράμματα και μέσα για την επίτευξή τους, ενώ,

57. *Ibid*, παρ. 116. Πράγματι, χωρίς την ενεργοποίηση της μη εθελοντικής συμμετοχής, οι επενδυτές που ήταν διατεθειμένοι να συμμετάσχουν στο πρόγραμμα PSI θα έπρεπε να υποστούν ακόμη μεγαλύτερη μείωση της επένδυσής τους, προκειμένου να επιτευχθεί το επιθυμητό ποσό μείωσης του ελληνικού χρέους. Κάτι τέτοιο θα καθιστούσε εξαιρετικά αμφίβολη την τελική συναίνεσή τους στην προσπάθεια της ελληνικής κυβέρνησης.

58. *Ibid*, παρ. 117.

59. ΓεΔΕΕ T-79/13, *Accorinti κ.λπ./ΕΚΤ*, 07.10.2015, ECLI:EU:T:2015:756.

60. *Ibid*, σκ. 82. Η ίδια θέση διατυπώνεται από το Γενικό Δικαστήριο και στην πρόσφατη διάταξη *Nausicaa* του Γενικού Δικαστηρίου που είχε πανομοιότυπο αντικείμενο και κατάληξη με την υπόθεση *Accorinti*. ΓεΔΕΕ T-749/15, *Nausicaa Anadyomène και Banque d'escompte/ΕΚΤ*, 24.01/2017, ECLI:EU:T:2017:21, σκ. 97.

61. Όπως παρατίθεται σε A. CAMPBELL/ P. CARTWRIGHT, *ό.π.*, σ. 6.

62. Οδηγία 2014/49/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 16ης Απριλίου 2014, περί των συστημάτων εγγύησης των καταθέσεων.

63. R. GROPP / V. JUKKA, *Deposit Insurance, Moral Hazard and Market Monitoring*, ECB, Working Papers Series No 302, 2004, σσ. 7-8.

64. Πρόκειται για τον ηθικό κίνδυνο που συνοδεύει τις διασώσεις με κρατικά κεφάλαια και σχετίζεται με τη χρήση κεφαλαίων που έχουν συγκεντρωθεί από τη φορολογία των πολιτών, προκειμένου να διασωθούν ιδρύματα που έχουν πτωχεύσει λόγω ανεύθυνων επιλογών των μετόχων τους, την ίδια στιγμή που μόνον οι τελευταίοι έχουν συμμετοχή στα κέρδη της επιχείρησης.

παράλληλα, προϋποθέτουν την παρέμβαση του εθνικού νομοθέτη για την εξειδίκευσή τους⁶⁵. Χαρακτηριστική είναι, εξάλλου, η στάση του Γενικού Δικαστηρίου στο πλαίσιο προσφυγών ακυρώσεως κατά αποφάσεων του Συμβουλίου της ΕΕ, που ουσιαστικά επαναλάμβαναν μέτρα προβλεπόμενα σε μνημόνιο συναντίληψης επί της οικονομικής στήριξης της Ελλάδας. Πιο συγκεκριμένα, το Γενικό Δικαστήριο τόνισε ότι το περιεχόμενο των επίμαχων αποφάσεων του Συμβουλίου, συνεπώς και των διατάξεων του μνημονίου, δεν ήταν αρκετά σαφές, ώστε να καταφαθεί η άμεση επενέργειά του στη νομική κατάσταση των εναγομένων. Αντιθέτως, ήταν απαραίτητη η παρέμβαση του Έλληνα νομοθέτη, ο οποίος, εξασκώντας τη διακριτική ευχέρεια που του είχε παρασχεθεί, θα λάμβανε τα κατάλληλα μέτρα, με γνώμονα πάντα την επίτευξη των επιμέρους δημοσιονομικών στόχων που είχαν συναποφασιστεί από την Ελληνική Κυβέρνηση και τους δανειστές της⁶⁶. Η κρίση αυτή του Γενικού Δικαστηρίου, αν και αναμενόμενη, μας παρέχει ένα κρίσιμο στοιχείο, για να εκτιμήσουμε ποια θα ήταν η τύχη μίας προσφυγής αποζημίωσης, αν το Δικαστήριο τελικά αποδεχόταν ότι η παρέμβαση στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας ήταν δυσανάλογη σε σχέση με τον επιδιωκόμενο σκοπό. Στην περίπτωση αυτή, λοιπόν, η απόρριψη της προσφυγής φαντάζει και πάλι το επικρατέστερο σενάριο, καθώς δεν θα μπορούσε να γίνει αποδεκτή η άμεση σχέση ανάμεσα στην παράνομη συμπεριφορά του θεσμικού οργάνου της Ένωσης, μέσω της σύμπραξης του στην κατάρτιση του μνημονίου, και στην προσβολή του δικαιώματος των προσφευγόντων. Υπεύθυνα για την επέλευση της ζημίας αυτής είναι τα εθνικά μέτρα που εξειδικεύουν και εφαρμόζουν τις επιταγές των μνημονίων και τα μέτρα ίσσης της παρανομίας θα πρέπει να αναζητηθούν ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων.

2. Η χρήση των οργάνων της Ένωσης σε εξωενοσιακούς θεσμούς

Όπως αναφέρθηκε στην εισαγωγή, τα τελευταία χρόνια, το θεσμικό οικοδόμημα της ΕΕ έχει υποστεί σημαντικές μεταβολές, χωρίς όμως να έχει μεσολαβήσει κάποια

τροποποίηση των Συνθηκών. Εντούτοις, παραδοσιακά, η εξέλιξη του οικοδομήματος της ΕΕ δεν λάμβανε χώρα μόνον κατά τη διαπραγμάτευση και τον εμπλουτισμό του πρωτογενούς δικαίου της Ένωσης, αλλά και στο διάστημα που μεσολαβούσε μεταξύ των τροποποιήσεών του⁶⁷. Οι μεταβολές αυτές προέκυπταν είτε από μια δυναμική οπτική των διατάξεων των Συνθηκών είτε από την επιθυμία ορισμένων εκ των μελών της να κάνουν χρήση εργαλείων του διεθνούς δικαίου, για να ενισχύσουν τη μεταξύ τους συνεργασία. Στην τελευταία αυτή περίπτωση εντάσσεται η δημιουργία του ΕΜΣ, ενός ξεχωριστού διεθνούς οργανισμού, που ιδρύθηκε από τα κράτη της ζώνης του ευρώ και είχε ως απώτερο σκοπό τη βιωσιμότητα του ενιαίου νομίσματος.

Η χρήση των θεσμικών οργάνων της Ένωσης στο πλαίσιο του ΕΜΣ και η αποδοχή της νομιμότητας της συμμετοχής τους από το ΔΕΕ σηματοδοτεί την παγίωση μιας εξέλιξης στο δίκαιο της Ένωσης⁶⁸, αν και *prima facie* οι εξελίξεις αυτές λαμβάνουν χώρας εκτός του παραδοσιακού πεδίου εφαρμογής του. Αναλυτικότερα, αποκρυσταλλώνεται ο κανόνας, βάσει του οποίου τα κράτη μέλη μπορούν να αναθέτουν συγκεκριμένο έργο σε θεσμικά όργανα της Ένωσης, στο πλαίσιο κοινών τους δράσεων, εκτός του πλαισίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Όπως θα δούμε παρακάτω, ο κανόνας αυτός αναδύθηκε και εξειδικεύθηκε σταδιακά μέσα από τη νομολογία του ΔΕΕ, χωρίς όμως να έχουν πλήρως αποσαφηνισθεί όλες οι πτυχές του, ενώ η δυνατότητα που αναγνωρίζεται μέσω αυτού στα κράτη μέλη συνοδεύεται με αρκετές ανησυχίες για τη συνετή χρήση της.

A. Η εξέλιξη του νομολογιακού κανόνα

Στις Συνθήκες, πρόβλεψη αναφορικά με τη δυνατότητα των κρατών μελών να επιστρατεύουν τα όργανα της Ένωσης σε δράσεις που αναλαμβάνουν εκτός του πλαισίου της, συναντάται μόνον όσον αφορά το ΔΕΕ. Πιο συγκεκριμένα, το άρθρο 273 ΣΛΕΕ δίνει τη δυνατότητα στα κράτη μέλη, στο πλαίσιο σύμβασης διαιτησίας, να υποβάλουν στο Δικαστήριο οποιαδήποτε διαφορά παρουσιάζει συνάφεια με το δίκαιο της Ένωσης. Η ευχέρεια αυτή χρησιμοποιήθηκε τόσο στη Συνθήκη του ΕΜΣ⁶⁹ όσο και στο Δημοσιονομικό Σύμφωνο⁷⁰. Εντούτοις, καμία σχετική διάταξη δεν περιέχεται στις Συνθήκες αναφορικά με τη δυνατότητα των κρατών να αναθέτουν εργασίες στα

65. Χαρακτηριστική η σκ. 28 της απόφασης 668/2012 ΣτΕ, σύμφωνα με την οποία, το μνημόνιο που συνόδευε την ελληνική χρηματοοικονομική ενίσχυση «... αποτελεί το πρόγραμμα της Ελληνικής Κυβερνήσεως, με το οποίο καθορίζονται οι στόχοι της γενικότερης πολιτικής της και τα μέσα επιτεύξεώς του για την επόμενη τριετία ...» και «... δεν έχει άμεση εφαρμογή, αλλά, για να πραγματοποιηθούν οι εξαγγελόμενες με αυτό πολιτικές, πρέπει να εκδοθούν σχετικές πράξεις από τα αρμόδια, κατά το Σύνταγμα, όργανα του Ελληνικού Κράτους».

66. Βλ. ενδεικτικά ΓεΔΕΕ T-541/10, *ADEDY κ.λπ./Συμβούλιο*, 27.11.2012, ECLI:EU:T:2012:626, σκ. 70 και 84 και ΓεΔΕΕ T-215/11, *ADEDY κ.λπ./Συμβούλιο*, 27.11.2012, ECLI:EU:T:2012:627, σκ. 80-82 και 93.

67. B. DE WITTE, *Euro Crisis Responses and the EU Legal Order*, ό.π., σ. 434.

68. P. CRAIG, *Pringle and use of EU Institutions outside the EU Legal Framework: Foundations, Procedure and Substance*, *European Constitutional Law Review*, 2013, σ. 263.

69. Άρθρο 37 της Συνθήκης για τη Θέσπιση του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Σταθερότητας.

70. Άρθρο 8 παρ. 3 της Συνθήκης για τη Σταθερότητα, τον Συντονισμό και τη Διακυβέρνηση στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση.

υπόλοιπα όργανα της Ένωσης⁷¹. Η απουσία, όμως, αυτής της συνηγορίας υπέρ της απαγόρευσης ή απλώς αφήνει ανοικτό το ενδεχόμενο χρήσης τους;

Το Δικαστήριο της Ένωσης είχε αντιμετωπίσει το ζήτημα αυτό στις αρχές της δεκαετίας του '90, στο πλαίσιο της υπόθεσης *Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο/Συμβούλιο και Επιτροπή*⁷², όπου κλήθηκε να κρίνει τη νομιμότητα της εκ μέρους των κρατών μελών της Κοινότητας ανάθεσης συντονιστικών καθηκόντων στην Επιτροπή, αναφορικά με τη χορήγηση οικονομικής ενίσχυσης στο Μπαγκλαντές. Με μία συνοπτική διατύπωση, το Δικαστήριο της Ένωσης έκρινε ότι το τότε άρθρο 155 της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης που αναφερόταν στα καθήκοντα της Επιτροπής σε τίποτα δεν εμπόδιζε μία τέτοια συμμετοχή του θεσμικού οργάνου στην εξωκοινοτική κοινή δράση⁷³. Όντας πιο αναλυτικός, ο Γεν. Εισαγγελέας Jacobs, στις Προτάσεις του για την υπόθεση αυτή, θεμελίωσε τη δυνατότητα «δανεισμού», αφενός, στο δικαίωμα των κρατών μελών να οργανώσουν ελεύθερα τον τρόπο που θα υλοποιήσουν μια κοινή τους δράση, η οποία δεν προσβάλλει τις αρμοδιότητες της Κοινότητας, και, αφετέρου, στην απουσία σχετικής άμεσης ή έμμεσης απαγόρευσης στο κοινοτικό δίκαιο. Το έργο, όμως, που αναλαμβάνεται από τα κοινοτικά όργανα και ο τρόπος διεκπεραίωσής του, δεν θα πρέπει, σε καμία περίπτωση, να έρχονται σε σύγκρουση ή να αποτελούν εμπόδιο στην ομαλή εκπλήρωση των υποχρεώσεών τους βάσει των Συνθηκών. Παράλληλα, παρέθεσε και τα όρια του επιτρεπτού ελέγχου εκ μέρους του Δικαστηρίου. Πιο συγκεκριμένα, η τήρηση του δικαίου της Ένωσης από το κοινοτικό όργανο, στην προκειμένη περίπτωση από την Επιτροπή, κατά την άσκηση των καθηκόντων αυτών, θα υπόκειται στον έλεγχο του Δικαστηρίου, χωρίς, όμως, να είναι το ίδιο επιτρεπτό για τις πράξεις που παράγονται και τις ενέργειες

που αναπτύσσονται στο πλαίσιο της εξωκοινοτικής δραστηριότητας⁷⁴.

Εν συνεχεία, στην απόφαση *Pringle*, το Δικαστήριο, συνεδριάζοντας σε ολομέλεια, επιβεβαίωσε⁷⁵ και διατύπωσε ευκρινέστερα τον παραπάνω κανόνα. Αναλυτικότερα, επισήμανε ότι τα κράτη μέλη έχουν τη δυνατότητα να αναθέτουν καθήκοντα στα θεσμικά όργανα της ΕΕ, στο πλαίσιο κοινών τους προσπαθειών που βρίσκονται εκτός των ορίων της Ένωσης, υπό δύο προϋποθέσεις: Πρώτον, η κοινή δράση να σέβεται τις αποκλειστικές αρμοδιότητες της Ένωσης και, δεύτερον, τα καθήκοντα που τους ανατίθενται να μην αλλοιώνουν τις αρμοδιότητες που τους αναθέτουν οι Συνθήκες⁷⁶. Παράλληλα, όπως ήταν αναμενόμενο, απέκλεισε την πιθανότητα επέκτασης του πεδίου εφαρμογής του Χάρτη, ούτως ώστε να καταλαμβάνει το δίκαιο που παράγεται στο πλαίσιο των κοινών αυτών δράσεων⁷⁷.

Η απόφαση *Ledra* έρχεται να προσθέσει ακόμη ένα στοιχείο στον παραπάνω κανόνα. Πιο συγκεκριμένα, τα θεσμικά όργανα της Ένωσης εξακολουθούν να δεσμεύονται από το σύνολο του δικαίου της Ένωσης, πρωτογενές και παράγωγο, και οφείλουν να διασφαλίζουν ότι η δράση τους σέβεται απόλυτα τις επιταγές του. Συνέπεια της παραπάνω υποχρέωσης αποτελεί το γεγονός ότι, ενώ η Ένωση δεν φέρει ευθύνη για τις πράξεις που εκδίδονται στο πλαίσιο των οργανισμών αυτών, ευθύνεται για τυχόν συμπεριφορά των θεσμικών οργάνων της, η οποία παραβιάζει κανόνα που απονέμει δικαιώματα σε ιδιώτες. Δεν θα ήταν ανακριβές να υποστηρίξουμε ότι, ουσιαστικά, με την κρίση του αυτή το Δικαστήριο επιθυμεί να θέσει ένα όριο στη χρήση των οργάνων της Ένωσης από τα κράτη μέλη. Σε περίπτωση που αυτά επιθυμούν να κάνουν χρήση των οργάνων της ΕΕ, θα πρέπει να γνωρίζουν ότι κάθε ενέργεια των οργάνων αυτών υπόκειται σε δικαστικό έλεγχο, γεγονός που αναπόφευκτα ασκεί επιρροή στα χαρακτηριστικά του έργου που τελικά θα παράξουν. Συνεπώς, αν τα κράτη φιλοδοξούν, μέσω της δημιουργίας νέων διεθνών οργανισμών, να αποφύγουν την υπαγωγή της κοινής τους προσπάθειας στους κανόνες της έννομης τάξης της ΕΕ, τότε θα πρέπει να σκεφθούν προσεκτικά αν θα συνεχίσουν να χρησιμοποιούν ενωσιακά όργανα στις

71. Μία διάταξη, που θα μπορούσε να αποτελέσει βάση συζήτησης για το ζήτημα αυτό, είναι η δεύτερη παρ. του άρθρου 13 ΣΕΕ, σύμφωνα με την οποία «κάθε θεσμικό όργανο δρα εντός των ορίων των αρμοδιοτήτων που του ανατίθενται από τις Συνθήκες». Από τη διάταξη αυτή μπορούν να αντληθούν επιχειρήματα και για τις δύο πλευρές. Αφενός, να υποστηριχθεί η άποψη ότι, εφόσον η δράση τους οριοθετείται αποκλειστικά από τις Συνθήκες, δεν είναι επιτρεπτή η ανάθεση σ' αυτά εργασιών εκτός αυτής και, αφετέρου, ότι από τη διατύπωση αυτή συνάγεται το επιτρεπτό του δανεισμού των οργάνων της ΕΕ σε κοινές προσπάθειες που υπαγορεύονται από την ανάγκη προστασίας του ευρωπαϊκού αυτού θεσμού και εξυπηρετούν την εξέλιξή του. Β. DE WITTE, *Treaty Games*, ό.π., σσ. 155-156.

72. ΔΕΚ C-181/91 και C-248/91, *Κοινοβούλιο/Συμβούλιο και Επιτροπή*, 30.06.1993, ECLI:EU:C:1993:271.

73. *Ibid*, σκ. 20. Το ίδιο σκεπτικό, με συνοπτική διατύπωση, συναντάται και στην υπόθεση *Lomé* που εκδόθηκε έναν χρόνο αργότερα. ΔΕΕ C-316/91, *Κοινοβούλιο/Συμβούλιο*, 02.03.1994, ECLI:EU:C:1994:76, σκ. 41.

74. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα Jacobs σε C-181/91 και C-248/91, *Κοινοβούλιο/Συμβούλιο και Επιτροπή*, 16.12.1992, ECLI:EU:C:1992:520, σκ. 26.

75. Ένα από τα επιχειρήματα της πλευράς που υποστήριζε το παράνομο του δανεισμού ήταν ότι η νομολογία, που καθιστούσε νόμιμο τον δανεισμό αυτόν, ήταν προγενέστερη της ενσωμάτωσης του θεσμού της ενισχυμένης συνεργασίας στις Συνθήκες, ο οποίος ρύθμιζε οριστικά το ζήτημα αυτό και καθιστούσε τον νομολογιακό κανόνα ξεπερασμένο. ΔΕΕ C-370/12, ό.π., σκ. 166.

76. ΔΕΕ C-370/12, ό.π., σκ. 158.

77. *Ibid*, σκ. 179-180.

δράσεις τους αυτές, αλλά και τις αρμοδιότητες που εν τέλει θα τους αναθέσουν. Ο ίδιος περιορισμός απευθύνεται, βέβαια, και στα θεσμικά όργανα που αποδέχονται να συμμετέχουν σε τέτοιες δράσεις. Πλέον, πρέπει να λαμβάνουν υπόψη ότι η δράση τους εκτός της ΕΕ δεν τα απαλλάσσει από την υποχρέωση να σέβονται το σύνολο του πρωτογενούς και του παράγωγου δικαίου της ΕΕ⁷⁸.

Β. Προϋποθέσεις

Ένα σημαντικό ζήτημα που δεν έχει αποσαφηνισθεί από το ΔΕΕ είναι αν επιτρέπεται, στο πλαίσιο των εξωενωσιακών οργανισμών, να δοθεί στα θεσμικά όργανα της Ένωσης η δυνατότητα να εκδίδουν νομικά δεσμευτικές πράξεις. Στην απόφαση *Pringle*, το Δικαστήριο χρησιμοποιεί, ως υποστηρικτικό στοιχείο της απόφασής του, το γεγονός ότι δεν παρέχεται στην Επιτροπή και στην ΕΚΤ εξουσία λήψης αποφάσεων⁷⁹. Εντούτοις, δεν ενσωματώνει την προϋπόθεση αυτή στον νομολογιακό κανόνα που διατυπώνει⁸⁰. Για τον λόγο αυτόν, μπορεί να υποστηριχθεί ότι η απουσία του στοιχείου αυτού απλώς αυξάνει σημαντικά τις πιθανότητες να αποδειχθεί ότι ο «δανεισμός» δεν αλλοιώνει, εν τέλει, τον χαρακτήρα των αρμοδιοτήτων του ενωσιακού οργάνου, χωρίς ωστόσο η απουσία του να υποδηλώνει αυτόματα την ασυμβατότητα της ανάθεσης με το δίκαιο της Ένωσης⁸¹. Εξάλλου, ένας τέτοιος περιορισμός θα έθιγε σημαντικά την ευχέρεια των κρατών μελών να επωφελούνται από τους αποτελεσματικούς μηχανισμούς λήψης αποφάσεων που έχουν αναπτύξει τα όργανα αυτά. Από την άλλη, όμως, δεν γίνεται να αγνοηθούν οι συνέπειες που μπορούν να συνοδεύουν την πιθανή εξουσία έκδοσης νομικά δεσμευτικών πράξεων και συνδέονται με τον κίνδυνο σύγχυσης της ενωσιακής ή μη προέλευσης των πράξεων αυτών και προσβολής του κύρους των ενωσιακών οργάνων, λόγω συμμετοχής σε επαχθή και αναποτελεσματικά μέτρα.

Παράλληλα, δεν έχει διευκρινισθεί αν απαιτείται η συγκατάθεση όλων των κρατών μελών της ΕΕ, προκειμένου να επιτραπεί η επιστράτευση των θεσμικών οργάνων της από μέρος των κρατών αυτών, για να πλαισιώσουν κοινή τους δράση, εκτός της ζώνης της Ένωσης. Στην περίπτωση του ΕΜΣ, για παράδειγμα, θα μπορούσε ένα κράτος μέλος εκτός της ζώνης του ευρώ να εμποδίσει τον «δανεισμό» αυτόν; Το Δικαστήριο, στην υπόθεση *Pringle*, αν και είχε τη δυνατότητα, επέλεξε να μην αναφερθεί στο ερώτημα αυτό⁸², με τη σιωπή του να συνηγορεί μάλλον

υπέρ της απουσίας μίας τέτοιας προϋπόθεσης. Στη θεωρία, αναφορικά με τον προβληματισμό αυτόν, έχουν υποστηριχθεί πειστικά και οι δύο απόψεις.

Από τη μία, είναι εύλογο να απαιτείται η ρητή συγκατάθεση όλων των κρατών μελών, κάθε φορά που επιδιώκεται η συμμετοχή των οργάνων της Ένωσης σε διακυβερνητικούς οργανισμούς εκτός της ΕΕ. Μέσω αυτών, είναι πιθανόν ορισμένα εκ των μελών της να υλοποιήσουν ενέργειες, οι οποίες βρίσκονται, μεν, εκτός της αποκλειστικής αρμοδιότητας της Ένωσης, δεν είχαν, όμως, καταφέρει να συγκεντρώσουν την απαραίτητη πλειοψηφία, όταν είχαν προταθεί και εξετασθεί εντός της Ένωσης. Το πρόβλημα δεν εντοπίζεται στη δυνατότητα των κρατών να προχωρήσουν χωρίς τη συγκατάθεση των υπολοίπων, αλλά στη συμμετοχή των ενωσιακών οργάνων στην προσπάθεια αυτή. Αν η απουσία ομοφωνίας, για παράδειγμα ως προς μια τροποποίηση των Συνθηκών, υποδηλώνει ότι η Ένωση δεν πρέπει να υιοθετήσει κάποια στρατηγική, πώς δικαιολογείται η ανεμπόδιστη χρήση των οργάνων της Ένωσης στην υλοποίησή της από ορισμένα κράτη, παρά τη διαφωνία των υπολοίπων⁸³;

Από την άλλη, μπορεί να υποστηριχθεί ότι τα κράτη που δεν ενδιαφέρονται να συμμετάσχουν σε μία κοινή προσπάθεια δεν έχουν το δικαίωμα να απαγορεύσουν την αξιοποίηση των αποτελεσματικών μηχανισμών λειτουργίας των θεσμικών οργάνων της ΕΕ. Οι ανησυχίες τους για μη συνετή χρήση της δυνατότητας «δανεισμού» των οργάνων αυτών ήδη λαμβάνονται υπόψη και εξαντλούνται στη νομολογιακή προϋπόθεση της «μη αλλοίωσης» του χαρακτήρα τους λόγω των καθηκόντων που τους ανατίθενται. Εξάλλου, αν η συναίνεση όλων των κρατών μελών αποτελούσε προαπαιτούμενο, το ΔΕΕ θα την είχε συμπεριλάβει ρητά στις προϋποθέσεις για τη νόμιμη χρήση των οργάνων της ΕΕ σε εξωενωσιακούς οργανισμούς. Επιπροσθέτως, στην περίπτωση οργανισμών των οποίων το αντικείμενο παρουσιάζει στενή συνάφεια με το δίκαιο της Ένωσης, θα μπορούσε να θεωρηθεί μέχρι και υποχρεωτική η εμπλοκή των ενωσιακών οργάνων. Μια τέτοια υποχρέωση δύναται να βασισθεί σε διασταλτική ερμηνεία του άρθρου 4 παρ. 3 ΣΕΕ, που απαιτεί από τα κράτη μέλη να αποφεύγουν τη λήψη μέτρων που εμποδίζουν την επίτευξη των στόχων της Ένωσης⁸⁴. Πράγματι, σε διαφορετική περίπτωση, θα ήταν εφικτό να δημιουργηθούν, παράλληλα με την έννομη τάξη της Ένωσης, πολλαπλά όργανα, ανεξάρτητων μεταξύ τους οργανισμών, με αρμοδιότητες και σκοπούς που αναπόφευκτα συναντώνται και αλληλεπικαλύπτονται, με πιθανό αποτέλεσμα την έλλειψη ομοιομορφίας στο παραγό-

78. F. COSTAMAGNA, *The Court of Justice and the Demise of the Rule of Law in the EU Economic Governance: The Case of EU Social Rights*, *Rescue Working Papers*, 2016, σσ. 23-24.

79. ΔΕΕ C-370/12, ό.π., σκ. 161.

80. *Ibid*, σκ. 158.

81. S. PEERS, ό.π., σ. 49.

82. A. HINAJEROS, *The Court of Justice of the EU and the Legality*

of the European Stability Mechanism, *The Cambridge Law Journal*, 2013, σ. 239.

83. P. CRAIG, ό.π., σ. 273.

84. S. PEERS, ό.π., σσ. 70-71.

μενο έργο, την παρεμβολή του ενός στο αντικείμενο του άλλου και την ανάπτυξη μεταξύ τους ανταγωνισμού για την αύξηση της επιρροής και των αρμοδιοτήτων τους.

Γ. Οι ανησυχίες που συνοδεύουν τον «δανεισμό»

Η χρήση των οργάνων της Ένωσης στο πλαίσιο του ΕΜΣ παρουσιάζει μία σημαντική προέκταση, η οποία πιθανόν να δικαιολογεί την αυστηρή, όσον αφορά τις ευθύνες των οργάνων της Ένωσης, στάση του Δικαστηρίου στην υπόθεση *Ledra*. Αν παρατηρήσει κανείς τη δομή του ΕΜΣ, θα διαπιστώσει ότι μεταξύ των σημαντικότερων οργάνων του συμπεριλαμβάνονται η Επιτροπή και η ΕΚΤ. Ιεραρχικά ανώτερο όργανο αποτελεί το συμβούλιο διοικητών, που αποτελείται από τους Υπουργούς Οικονομικών των μελών του, με προεδρεύοντα τον πρόεδρο της Ευρωομάδας⁸⁵, μία σύνθεση που παραπέμπει σε αυτήν της Ευρωομάδας στο πλαίσιο της Ένωσης ή ακόμη και στον τρόπο λήψης αποφάσεων του Συμβουλίου, όταν καλείται να αποφασίσει για θέματα που αφορούν την αποτελεσματική λειτουργία της ευρωζώνης⁸⁶. Συνεπώς, παρά το γεγονός ότι ο ΕΜΣ βρίσκεται εκτός του πλαισίου της Ένωσης, είναι λογικό να δημιουργείται η εντύπωση ότι αποτελεί μέρος της. Λαμβάνοντας, μάλιστα, υπόψη τον σκοπό, αλλά και τον μη προσωρινό του χαρακτήρα, μπορεί να υποστηριχθεί ότι μέσω του ΕΜΣ επιχειρείται, εν μέρει, η αποκατάσταση της ασυμμετρίας μεταξύ οικονομικής και νομισματικής ενοποίησης που διέπει την ΟΝΕ, όπως και η έμμεση απόδοση αρμοδιοτήτων στα ενωσιακά όργανα στον τομέα της οικονομικής και δημοσιονομικής πολιτικής, τουλάχιστον όσον αφορά τα κράτη που αντιμετωπίζουν προβλήματα χρηματοδότησης λόγω του επιβαρυσμένου δημόσιου χρέους τους⁸⁷. Σε περίπτωση που το Δικαστήριο, στην υπόθεση *Ledra*, δεν υποστήριζε την υποχρέωση των οργάνων της Ένωσης να μην αποκλίνουν από τις διατάξεις του Χάρτη και του συνόλου των κανόνων του ενωσιακού δικαίου, τότε τα όργανα αυτά θα ένωσαν απολύτως ελεύθερα να εκδίδουν ή να συμμετέχουν εκτός της Ένωσης σε πράξεις που δεν θα ήταν εφικτό να εκδοθούν εντός της έννομης τάξης της⁸⁸.

Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσονται και οι ανησυχίες που συνδέονται με την απομάκρυνση από τις νομοπαραγωγικές

διαδικασίες και τους μηχανισμούς ελέγχου της ενωσιακής έννομης τάξης που συνεπάγεται η πρακτική αυτή. Το παράδειγμα του ΕΜΣ, αλλά και των προσπαθειών χρηματοδοτικής στήριξης που προηγήθηκαν της ίδρυσής του, καταδεικνύουν έναν διακριτό τρόπο λειτουργίας με καθαρά διακυβερνητικό χαρακτήρα. Κύρια του γνωρίσματα είναι η έλλειψη διαφάνειας κατά τις διαπραγματεύσεις που οδηγούν σε κρίσιμες αποφάσεις και η επιλογή μέτρων αμφίβολης νομικής φύσης⁸⁹ που παρουσιάζονται ως αναπόφευκτα και συνεπάγονται σημαντική επιβάρυνση των πολιτών, συνήθως σε σύντομο χρονικό διάστημα⁹⁰, χωρίς να έχουν συζητηθεί εκτενώς οι πιθανές εναλλακτικές και να επικοινωνηθεί ο λόγος της απροσφορότητάς τους. Η εικόνα αυτή, μάλιστα, έρχεται να προστεθεί στον κυρίαρχο ρόλο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, στις πρωτοβουλίες που έλαβε για την αντιμετώπιση της χρηματοοικονομικής και δημοσιονομικής κρίσης, με διαδικασίες που δεν προέτασσαν τον δημοκρατικό έλεγχο και τον πολιτικό διάλογο⁹¹. Η μετατόπιση του κέντρου λήψης καθοριστικών για την Ένωση αποφάσεων από το κεκτημένο της ενωσιακής έννομης τάξης σε μία νέου τύπου διακυβέρνηση, με έντονο το διακρατικό στοιχείο, συνεπάγεται εκπτώσεις στον δημοκρατικό τρόπο λήψης αποφάσεων, στον έλεγχο των κέντρων λήψης τους, στην προβλεψιμότητα του παραγόμενου δικαίου, στον σεβασμό ατομικών δικαιωμάτων και στη δυνατότητα δικαστικού ελέγχου της δράσης που αναλαμβάνεται στο πλαίσιο της⁹².

Το πρόβλημα γίνεται ακόμη μεγαλύτερο, αν αναλογιστούμε ότι τα μέτρα, που περιλαμβάνονται στα μνημόνια κατανόησης που συνάπτονται μεταξύ του ΕΜΣ και του στηριζόμενου κράτους, αφορούν τομείς για τους οποίους η ΕΕ και τα όργανά της δεν έχουν αρμοδιότητα παρέμβασης. Ωστόσο, μέσω του μηχανισμού στήριξης που δημιουργήθηκε εκτός του ενωσιακού πλαισίου, αλλά με σκοπό που ενδιαφέρει άμεσα την ΕΕ, τη διάσωση του ενιαίου νομίσματος, και στον οποίο συμμετέχουν τα θεσμικά της όργανα, η παραπάνω κατανομή αρμοδιοτήτων φαίνεται να ανατρέπεται. Έτσι, η Επιτροπή και

85. Άρθρο 5 παρ. 2 ΕΜΣ. Η ίδια παράγραφος δίνει τη δυνατότητα, εναλλακτικά, να εκλεγεί ως πρόεδρος ένα μέλος του συμβουλίου διοικητών. Προς το παρόν, ωστόσο, δεν έχει γίνει χρήση αυτής της δυνατότητας.

86. Σύμφωνα με το άρθρο 136 παρ. 2 ΣΛΕΕ, για τις αποφάσεις αυτές δικαίωμα ψήφου διαθέτουν «μόνο τα μέλη του Συμβουλίου που εκπροσωπούν κράτη μέλη με νόμισμα το ευρώ».

87. Σχετική και η αναφορά του Craig, ο οποίος υποστηρίζει ότι, λόγω της στενής σχέσης της κρίσης κρατικού χρέους και της κρίσης του ενιαίου νομίσματος, κρίθηκε απαραίτητη η συμμετοχή των οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον ΕΜΣ. P. CRAIG, *ό.π.*, σ. 268.

88. M. SALOMON, *ό.π.*, σ. 15.

89. F. CASTAMAGNA, *ό.π.*, σ. 7.

90. Η αποτελεσματικότητα των μέτρων συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με την έγκαιρη λήψη τους. Όπως αποδείχθηκε και στην περίπτωση της Κύπρου, η καθυστέρηση στην ανάληψη δράσης μπορεί να επιδεινώσει μία ήδη κρίσιμη κατάσταση και να αυξήσει την ένταση της απαιτούμενης παρέμβασης. S. ZENIOS, *Self-Fulfilling Prophecies in the Cyprus Crisis: ELA, PIMCO, and Delays, The Cyprus Bail-in: Policy Lessons from the Cyprus Economic Crisis*, Imperial College Press, 2016, σ. 28.

91. P. LEINO / J. SALMINEN, *The Euro Crisis and its Constitutional Consequences for Finland: Is There Room for National Politics in EU Decision – Making?*, *European Constitutional Law Review*, 2013, σ. 475.

92. .F. CASTAMAGNA, *ό.π.*, σ. 8.

η ΕΚΤ συμμετέχουν σε διαπραγματεύσεις για την εφαρμογή προγραμμάτων που σχετίζονται άμεσα με τομείς, όπως η κοινωνική πολιτική, η κοινωνική ασφάλιση και η οργάνωση της αγοράς εργασίας⁹³, στο πλαίσιο ενός διεθνούς οργανισμού που, όπως αναφέραμε, παρουσιάζει λιγότερα εγγύα συνετής και ισορροπημένης άσκησης της εξουσίας που του αποδίδεται.

Την ίδια στιγμή, δεν πρέπει να παραμελείται και ο ηθικός κίνδυνος που αναπτύσσεται από τον διπλό ρόλο που καλούνται να επιτελέσουν τα θεσμικά όργανα της Ένωσης που συμμετέχουν στον ΕΜΣ. Πιο συγκεκριμένα, είναι αμφίβολο το κατά πόσον η Επιτροπή θα κάνει ορθή χρήση της διακριτικής ευχέρειας που της αναγνωρίζει το άρθρο 258 ΣΛΕΕ αναφορικά με παραβιάσεις του δικαίου της Ένωσης που συντελούνται από τα κράτη μέλη στο πλαίσιο του ΕΜΣ. Η αναγνώριση μίας τέτοιας πιθανής παρανομίας θα μπορούσε να συνδεθεί με αμέλεια ή πιθανή συνυπαιτιότητα της ίδιας της Επιτροπής και της δράσης της εντός του ΕΜΣ, αποθαρρύνοντας την ενεργοποίηση του μηχανισμού συμμόρφωσης των κρατών⁹⁴. Ένας αντίστοιχος προβληματισμός μπορεί να αναπτυχθεί και αναφορικά με την εκ μέρους της Επιτροπής άσκηση της νομοθετικής πρωτοβουλίας εντός της ΕΕ. Η εμπλοκή της και η επιθυμία της για αποτελεσματική άσκηση των αρμοδιοτήτων της στο πλαίσιο έτερων διακυβερνητικών οργανισμών δεν αποκλείεται να επηρεάσει σε σημαντικό βαθμό τον χρόνο και το περιεχόμενο των νομοπαραγωγικών προτάσεων της⁹⁵, υποβαθμίζοντας έτσι την ποιοτική άσκηση του έργου της.

Έναν παρόμοιο ηθικό κίνδυνο είχε επισημάνει ο Γεν. Εισαγγελέας, στην υπόθεση *Gauweiler*, αναφορικά με τη συμμετοχή της ΕΚΤ στον ΕΜΣ και την παράλληλη εφαρμογή προγραμμάτων νομισματικής πολιτικής που θέτουν ως προϋπόθεση την πρότερη υπαγωγή του ωφελούμενου κράτους στον μηχανισμό σταθερότητας. Ακόμη και αν οι προθέσεις της ΕΚΤ ήταν οι καλύτερες δυνατές, ο διττός ρόλος της δημιουργεί μια κατάσταση που δεν θα μπορούσε να εκληφθεί ως αθώα⁹⁶. Πιο συγκεκριμένα,

η ΕΚΤ θα είχε τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσει τη διαδικασία ένταξης κράτους μέλους σε προγράμματα νομισματικής πολιτικής που δίνουν πρόσβαση σε φθηνά κεφάλαια, ως μέσο πίεσης για την αποδοχή και εφαρμογή συγκεκριμένων όρων δημοσιονομικής πολιτικής. Με τον τρόπο αυτόν, επικαλούμενη την ανάγκη της ορθής μετάδοσης της νομισματικής πολιτικής, η ΕΚΤ θα μπορούσε να εμπλακεί σημαντικά στη χάραξη της οικονομικής πολιτικής, σε βαθμό που υπερβαίνει τον ρόλο που της αναγνωρίζεται βάσει των Συνθηκών⁹⁷.

Επίλογος

Η ίδρυση του ΕΜΣ αποτέλεσε, ίσως, την πιο σημαντική από τις δράσεις που ανέλαβαν τα κράτη της Ευρωζώνης για την αντιμετώπιση της δημοσιονομικής κρίσης χρέους που ροκάνιζε τη βιωσιμότητά της. Δράσεις που αποτέλεσαν αντικείμενο έντονου διαλόγου, με πειστικά επιχειρήματα υπέρ και κατά της νομιμότητας και της καταλληλότητάς τους. Αφενός, μπορεί, ευχερώς, να υποστηριχθεί ότι οι αποφάσεις που ελήφθησαν για τη διάσωση του ενιαίου νομίσματος ήταν οι καλύτερες δυνατές εντός των δυνατοτήτων και των περιορισμών που προκύπτουν από το ενωσιακό και τα εθνικά δίκαια⁹⁸. Εξάλλου, παρά την έντονη διχογνωμία για τη νομιμότητά τους, δεν μπορεί να αμφισβητηθεί ότι, στην πλειοψηφία τους, τα μέτρα που προκρίθηκαν φάνταζαν απαραίτητα για την αποκλιμάκωση της κρίσης, τουλάχιστον κατά τη στιγμή που ελήφθησαν⁹⁹. Από την άλλη, όμως, δεν μπορεί να αγνοηθεί ο ισχυρισμός ότι, κατά τη λήψη των μέτρων αυτών, κυρίως, δε, κατά τη διαπραγμάτευση και επίβλεψη της εφαρμογής των μνημονίων κατανόησης του ΕΜΣ, κυριάρχησε ο σκοπός της επίτευξης των οικονομικών μεγεθών και των δημοσιονομικών στόχων, χωρίς να δοθεί ιδιαίτερη μέριμνα στις νομικές προεκτάσεις, τις πολιτικές συνέπειες και την ανάπτυξη αρνητικών συναισθημάτων στους πολίτες από την εφαρμογή τόσο έντονων προγραμμάτων λιτότητας¹⁰⁰. Με την απόφαση *Ledra*, το ΔΕΕ

93. Ibid, σ. 9.

94. Δεδομένης της σημασίας του μηχανισμού στήριξης για την οικονομική διακυβέρνηση του χώρου της Ευρωζώνης, έχουν εκφραστεί ανησυχίες για την έλλειψη αντίστοιχης αρμοδιότητας εντός του ΕΜΣ υπέρ της, εξοικειωμένης με έναν τέτοιο ρόλο, Επιτροπής, Α. ΔΙΜΟΠΟΥΛΟΣ, *International Law as a Tool for Enhancing Governance in the Eurozone* σε M. Adams / F. Fabbrini / P. Larouche, *The Constitutionalization of European Budgetary Constraints*, Hart Publishing, 2014, σσ. 56-57.

95. P. CRAIG, *ό.π.*, σ. 273.

96. Τον ίδιο προβληματισμό, εξάλλου, είχε εκφράσει και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, θεωρώντας ασυμβίβαστο τον διπλό ρόλο της ΕΚΤ ως έμμεσου δανειστή των κρατών και ως συμβούλου στο πλαίσιο του ΕΜΣ. Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 13ης Μαρτίου 2014 σχετικά με τη διερευνητική έκθεση για

τον ρόλο και τις εργασίες της Τρόικας (ΕΚΤ, Επιτροπή και ΔΝΤ) όσον αφορά τις χώρες της ζώνης του ευρώ που έχουν υπαχθεί σε πρόγραμμα προσαρμογής, σκ. 54.

97. Προς αποτροπή του κινδύνου αυτού, ο Γεν. Εισαγγελέας πρότεινε την παύση της συμμετοχής της ΕΚΤ στον ΕΜΣ, όταν ενεργοποιείται για το βοηθούμενο κράτος η πρόσβαση στο αντίστοιχο στοχευμένο πρόγραμμα νομισματικής πολιτικής, με το Δικαστήριο να αγνοεί την προτροπή αυτή. Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα P.C. Villalon σε ΔΕΕ C-62/14, *Gauweiler κ.λπ.*, 14.01.2015, ECLI:EU:C:2015:7, σκ. 142-150.

98. B. DE WITTE, *ό.π.*, σ. 434.

99. A. HINAJEROS, *ό.π.*, σ. 240.

100. E. VENIZELOS, *State Transformation and the European Integration Project: Lessons from the Financial Crisis and the Greek Paradigm*, CEPS Special Report No 130, 2016, σσ. 5-6.

ανοίγει μία δίοδο έννομης προστασίας για τους ιδιώτες, η οποία όμως δεν φαίνεται ουσιαστική και επαρκής, για να αναπληρώσει την απουσία της έννομης προστασίας τους στο πλαίσιο του ΕΜΣ. Το τελευταίο αυτό ζήτημα θα μπορούσε να αντιμετωπισθεί πληρέστερα με τη μεταφορά των προσπαθειών διάσωσης της ζώνης του ευρώ εντός των πλαισίων της ΕΕ, που παρουσιάζει μεγαλύτερα εχέγγυα για τον σεβασμό του δημοκρατικού διαλόγου

και την εξασφάλιση επαρκέστερης δικαστικής προστασίας σε σχέση με το διακυβερνητικό μοντέλο που σήμερα υιοθετείται. Ο προβληματισμός αυτός σίγουρα θα πρωταγωνιστήσει στις επόμενες διαπραγματεύσεις για την αναθεώρηση των Συνθηκών, οι οποίες όσο καθυστερούν να ξεκινήσουν τόσο δυσκολότερα θα ανακόψουν το κλίμα αμφισβήτησης της αναγκαιότητας της ευρωπαϊκής ενοποίησης που συνεχώς εντείνεται.

Η καταστατική έδρα των νομικών προσώπων ως «έδρα» του επενδυτή (με αφορμή τη διαιτητική απόφαση του ICSID CEAC Holdings Limited κ. Μαυροβουνίου)

Φανή Σωτηριάδου*

Η διεθνής επενδυτική διαιτησία, δηλαδή η επίλυση των διαφορών που αναφύονται από την πραγματοποίηση μιας ξένης επένδυσης στο έδαφος ενός κράτους, από διεθνή διαιτητικά δικαστήρια, έχει ήδη καθιερωθεί ως η επικρατέστερη μέθοδος επίλυσης των επενδυτικών διαφορών σε σύγκριση με την προσφυγή στα εθνικά δικαστήρια. Η πλούσια νομολογία που έχει παραχθεί μέσα από τις αποφάσεις των διαιτητικών δικαστηρίων επί των επενδυτικών διαφορών μπορεί να αποδειχθεί ιδιαίτερα χρήσιμη τόσο για το κράτος, ως συμβαλλόμενο μέρος μιας επενδυτικής συμφωνίας, όσο και για τον εθνικό νομοθέτη, όταν θέτει τα θεσμικά πλαίσια υποδοχής ξένων επενδύσεων. Μπορεί όμως, παράλληλα, να αποτελέσει και ερέθισμα περαιτέρω προβληματισμών για όλους τους νομικούς που στρέφουν το βλέμμα προς τον διεθνή περίγυρο. Με αφορμή την πρόσφατη απόφαση *CEAC Holdings Limited v. Montenegro* του Διαιτητικού Δικαστηρίου του ICSID, αφενός μεν, παρουσιάζεται η νομολογιακή αντιμετώπιση της έδρας και κατ' επέκταση της ιθαγένειας των νομικών προσώπων-επενδυτών από τα διεθνή διαιτητικά δικαστήρια, αφετέρου δε, σχολιάζεται η αντιμετώπιση της «έδρας του επενδυτή» στη συγκεκριμένη υπόθεση, όπου το Δικαστήριο μέσα από έναν πρωτότυπο ερμηνευτικό χειρισμό έρχεται να ανατρέψει τον κλασικό διαχωρισμό πραγματικής και καταστατικής έδρας, ο οποίος απαντάται τόσο στις ηπειρωτικές όσο και στις αγγλοσαξωνικές έννομες τάξεις.

διεθνής επενδυτική διαιτησία – ICSID – καταστατική έδρα – πραγματική έδρα – δικαιοδοσία διαιτητικού δικαστηρίου – ιθαγένεια νομικού προσώπου – απόδειξη

I. Εισαγωγή

Στις 18 Μαρτίου 1965, η Διεθνής Τράπεζα για την Ανασυγκρότηση και την Ανάπτυξη υπέβαλε προς κύρωση, στις κυβερνήσεις των μελών της, τη «Σύμβαση περί ρυθμίσεως των σχετιζόμενων προς τις επενδύσεις διαφορών μεταξύ κρατών και υπηκόων άλλων κρατών», γνωστή και ως Σύμβαση της Ουάσιγκτον. Δυνάμει της Σύμβασης αυτής ιδρύθηκε το «Διεθνές Κέντρο για τον Διακανονισμό των Διαφορών εξ Επενδύσεων» (International Centre for the Settlement of Investment Disputes), γνωστό και ως Κέντρο ή ICSID, το οποίο εδρεύει στην Ουάσιγκτον και θεωρείται ένας από τους καταρχήν καθ' ύλην αρμόδιους οργανισμούς για την επίλυση των διεθνών επενδυτικών διαφορών. Το ICSID εκδίδει τους δικονομικούς κανόνες, βάσει των οποίων διεξάγεται η διαιτησία από ειδικά διαιτητικά δικαστήρια που συγκροτούνται σύμφωνα με τα άρθρα 37 επόμε. της Σύμβασης, ενώ για την ουσιαστική κρίση της διαφοράς χρησιμοποιούνται οι ουσιαστικοί κανόνες του διεθνούς δικαίου, ενίοτε δε και των εθνικών δικαίων των διάδικων μερών. Η Ελλάδα κύρωσε τη Σύμβαση της Ουάσιγκτον με την ψήφιση του Ν. 608/1968, τον οποίο έθεσε σε ισχύ στις 21 Μαΐου 1969¹.

Από την ίδρυση του ICSID μέχρι σήμερα, οι συνθήκες έχουν μεταβληθεί ιδιαίτερα. Η διεθνής επενδυτική δι-

αιτησία αποτελεί πλέον τον πιο προσφιλή εναλλακτικό τρόπο επίλυσης των διαφορών που αναφύονται μεταξύ κράτους και ιδιώτη από την πραγματοποίηση μιας ξένης επένδυσης. Αποτέλεσμα αυτής της πρακτικής είναι η διαμόρφωση μιας πλούσιας διαιτητικής νομολογίας επί των επενδυτικών διαφορών, η οποία είναι χρήσιμη τόσο στα κράτη που συμβάλλονται μεταξύ τους με σκοπό την ενίσχυση των επενδύσεων, γιατί τους βοηθά να καταρτίσουν πιο ολοκληρωμένες επενδυτικές συμφωνίες, όσο και στους δικηγόρους που ασχολούνται ενεργά με τη διαιτησία. Ακόμη όμως και για τους νομικούς που απασχολούνται με υποθέσεις στο πλαίσιο του εθνικού δικαίου, οι εξελίξεις στον χώρο της διαιτησίας ανοίγουν ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον παράθυρο στον διεθνή νομικό περίγυρο σχετικά με τα όσα συμβαίνουν και εξελίσσονται σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο και τα οποία αλληλεπιδρούν με πλευρές του εθνικού δικαίου, προμηνύοντας ενδεχομένως και την προσαρμογή του στα νέα διεθνή πρότυπα.

Το παρόν κείμενο μελετά την απόφαση *CEAC Holdings Limited κατά Μαυροβουνίου* του Διαιτητικού Δικαστηρίου του ICSID και επιχειρεί, αφενός μεν, την τεκμηρίωση μιας πρώτης επαφής του αναγνώστη με τις πρακτικές όψεις της διεθνούς επενδυτικής διαιτησίας, αφετέρου δε, την παρουσίαση της πρωτότυπης και ιδιαίτερα ενδιαφέρουσας έννοιας που έλαβε η καταστατική έδρα του νομικού προσώπου στην υπό κρίση υπόθεση, καθώς και τη συνολικότερη αντιμετώπιση, από τη νομολογία των διαιτητικών δικαστηρίων, του ζητήματος της «έδρας του επενδυτή».

* LLM, Δικηγόρος

1. Βλ. Π. ΣΤΑΓΚΟΣ, Το νομικό πλαίσιο των διεθνών επενδύσεων», εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2005, σ. 510 επ.

II. Τα πραγματικά περιστατικά

Στις 26 Ιουλίου 2016, δημοσιεύθηκε η απόφαση του Διαιτητικού Δικαστηρίου που είχε συσταθεί σύμφωνα με τον Κανονισμό του ICSID, για να δικάσει την προσφυγή σε διαιτησία της κυπριακής εταιρείας CEAC Holdings Limited κατά του κράτους του Μαυροβουνίου². Αντικείμενο της απόφασης αποτέλεσε η απόδειξη της ιθαγένειας του προσφεύγοντος επενδυτή, ως βασική προϋπόθεση της δικαιοδοσίας του διαιτητικού δικαστηρίου, βάσει του κανόνα της καταστατικής έδρας.

Η υπό κρίση διαφορά ανέκυψε από την, κατά τον ισχυρισμό της προσφεύγουσας, παραβίαση των όρων της επενδυτικής σύμβασης που υπεγράφη μεταξύ αυτής και του κράτους του Μαυροβουνίου και είχε ως αντικείμενο την ιδιωτικοποίηση της κρατικής βιομηχανίας αλουμινίου του Μαυροβουνίου, καθώς και από την παραβίαση της Συνθήκης μεταξύ Κυπριακής Δημοκρατίας και Σερβίας και Μαυροβουνίου για την Ενίσχυση και Προστασία των Επενδύσεων, η οποία αποτέλεσε τη βάση της επενδυτικής σύμβασης.

Οι διενέξεις των διαδίκων ξεκίνησαν έναν χρόνο μετά την υπογραφή της επενδυτικής σύμβασης, το 2006, όταν η CEAC διαπίστωσε ότι, κατά τη διάρκεια του ανοικτού δημόσιου διαγωνισμού για τη μεταβίβαση της κρατικής βιομηχανίας αλουμινίου (Kombinat Aluminiuma Rodgorica, A.D – KAP), η κυβέρνηση του Μαυροβουνίου είχε προσκομίσει ανακριβή οικονομικά στοιχεία, αποκρύπτοντας έτσι τα χρέη δεκάδων εκατομμυρίων ευρώ με τα οποία ήταν βεβαρυσμένη η KAP. Οι δύο πλευρές συμφώνησαν σε μία συμβιβαστική λύση, η οποία προέβλεπε τη μεταβίβαση του 50% των μετοχών της CEAC στην KAP και την παραχώρηση μίας έδρας στο διοικητικό της συμβούλιο προς το κράτος του Μαυροβουνίου, ενώ το Μαυροβούνιο αναλάμβανε τη χρηματοδότηση του κόστους αγοράς της ηλεκτρικής ενέργειας που προμηθευόταν η CEAC καθώς και τη χρηματοδότηση της KAP με την έκδοση κρατικών ομολόγων αξίας 135 εκατ. ευρώ. Ωστόσο, η διαφορά επανήλθε, καθώς, σύμφωνα με τη CEAC, το κράτος του Μαυροβουνίου αρνήθηκε να τηρήσει τους όρους της τελευταίας συμφωνίας τους. Αποκορύφωμα της καταχρηστικής του συμπεριφοράς αποτέλεσε η άρνηση του εκπροσώπου του στο διοικητικό συμβούλιο της εταιρείας να συναινέσει στη λήψη δανείου που επρόκειτο να λάβει η CEAC από την Deutsche Bank και η συνακόλουθη απροθυμία της κυβέρνησης να τεθεί η ίδια εγγυήτρια. Εξαιτίας αυτής της συμπεριφοράς της Κυβέρνησης του Μαυροβουνίου, η CEAC βρέθηκε σε μόνιμη αδυναμία αποπληρωμής των χρεών της KAP. Συνεπεία των ανωτέρω, η CEAC κηρύχθηκε σε κατάσταση

πτώχευσης, ενώ ο σύνδικος πτωχεύσεως αποφάσισε, χωρίς τη σύμφωνη γνώμη του διοικητικού συμβουλίου, τη δημοπράτηση όλων των μετοχών της CEAC, και μάλιστα σε αξία πολύ κατώτερη της πραγματικής.

Κατόπιν όλων αυτών, η CEAC κατέθεσε, στις 11 Μαρτίου, 2014, αίτημα προσφυγής στη διαιτησία του ICSID.

III. Η νομιμοποιητική βάση της προσφυγής στη διαιτησία του ICSID

A. Δικαιοδοσία *ratione materiae*

Σύμφωνα με το άρθρο 25 παρ. 1 του Κανονισμού του ICSID, «η αρμοδιότητα του Κέντρου εκτείνεται σε οποιαδήποτε νομική διαφορά απορρέει άμεσα από μία επένδυση μεταξύ ενός Συμβαλλόμενου Κράτους (ή κοινότητας δημοσίου δικαίου ή Οργανισμού εξαρτημένου από το κράτος και από αυτό υποδεικνυόμενου ενώπιον του Κέντρου) και ενός Υπηκόου άλλου Συμβαλλόμενου Κράτους, την οποία τα μέρη έχουν συναινέσει γραπτώς να υποβάλλουν στο Κέντρο. Από τη στιγμή που τα μέρη χορήγησαν τη συναίνεσή τους, κανένας από τους συμβαλλόμενους δεν μπορεί να αποσύρει τη συναίνεσή του μονομερώς».

Η συναίνεση ενός κράτους στη δικαιοδοσία του Κέντρου δίνεται είτε μέσω μιας Διμερούς Επενδυτικής Συνθήκης (ΔΕΣ) που έχει συναφθεί μεταξύ αυτού και της χώρας προέλευσης του επενδυτή είτε μέσω ειδικής ρήτρας που παραπέμπει ρητά στη δικαιοδοσία του Κέντρου και είναι ενσωματωμένη στην επενδυτική σύμβαση που το κράτος έχει υπογράψει με τον ίδιο τον επενδυτή είτε, τέλος, μέσω ενός επενδυτικού νόμου, ο οποίος προβλέπει ρητά την επίλυση των επενδυτικών διαφορών με διαιτησία ενώπιον του Κέντρου.

Η συναίνεση του επενδυτή στη δικαιοδοσία του Κέντρου παρέχεται είτε μέσω της υπογραφής, από πλευράς του, της επενδυτικής σύμβασης είτε μέσω της αποδοχής του επενδυτικού νόμου στο σύνολό του. Σε περίπτωση που η χώρα προέλευσης του επενδυτή είναι συμβαλλόμενη με το κράτος υποδοχής της επένδυσης μέσω μιας ΔΕΣ, στην οποία περιλαμβάνεται ρητά διαιτησίας του Κέντρου, η συναίνεση του επενδυτή στη δικαιοδοσία του Κέντρου χορηγείται με την κατάθεση, εκ μέρους του, στη Γραμματεία του ICSID της σχετικής αίτησης για ενεργοποίηση της διαιτησίας³.

Στην προκειμένη περίπτωση, η προσφυγή διαιτησίας στο ICSID έχει ως νομιμοποιητική βάση, αφενός, τη Διμερή Επενδυτική Συνθήκη μεταξύ Κυπριακής Δημοκρατίας και Μαυροβουνίου που υπεγράφη στις 23 Δεκεμβρίου 2005 και, αφετέρου, τη Σύμβαση της Ουάσιγκτον που τέθηκε σε ισχύ στις 14 Οκτωβρίου 1966 και της οποίας συμβαλ-

2. *CEAC Holdings Limited v. Montenegro*, ICSID Case No. ARB/14/8, Original Proceeding, 26 July 2016, (<https://icsid.worldbank.org/en/Pages/cases/casedetail.aspx?CaseNo=ARB/14/8>).

3. Βλ. C.H. SCHREUER, *The ICSID Convention: A Commentary*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001, σσ. 198-225.

λόμενα μέρη είναι αμφότερα τα ως άνω κράτη⁴. Τη ρήτρα διαιτησίας της ΔΕΣ Κύπρου-Μαυροβουνίου ενεργοποίησε η CEAC με την κατάθεση της σχετικής αίτησης στη Γραμματεία του Κέντρου στις 11 Μαρτίου 2014.

B. Δικαιοδοσία *rationae personae*

Στο άρθρο 25 παρ. 2 του Κανονισμού του ICSID ορίζονται οι προϋποθέσεις ενεργητικής νομιμοποίησης για την προσφυγή ενώπιον του Κέντρου αναφορικά με τον ξένο επενδυτή. Ειδικότερα, στο εδάφιο β' ορίζεται ότι: «*υπήκοος άλλου συμβαλλόμενου κράτους σημαίνει...β) κάθε νομικό πρόσωπο που είχε την ιθαγένεια του έτερου συμβαλλόμενου κράτους, εκτός του αντιδίκου του, την ημέρα που τα μέρη παραχώρησαν τη συναίνεσή τους για προσφυγή στο Κέντρο ενόψει κάθε επενδυτικής διαφοράς. Εάν το αιτούν τη διαιτησία νομικό πρόσωπο είχε την ιθαγένεια του αντιδίκου του Κράτους, η δικαιοδοσία του Κέντρου υφίσταται μόνο στην περίπτωση που έλεγχος του νομικού προσώπου ασκείται από ξένα κεφάλαια και τα μέρη έχουν ήδη συμφωνήσει από πριν να αντιμετωπίζουν το νομικό πρόσωπο ως αλλοδαπό για τους σκοπούς της Σύμβασης*».

Η έννοια της ιθαγένειας των νομικών προσώπων διαμορφώθηκε κατ' αναλογία προς την ιθαγένεια φυσικών προσώπων, για να δηλώσει τον στενότερο δεσμό του νομικού προσώπου με συγκεκριμένη Πολιτεία, της οποίας το δίκαιο αποτελεί και τον προσωπικό θεσμό ή θέσμιο (προσωπικό δίκαιο) αυτού⁵. Η «ιθαγένεια» του νομικού προσώπου δεν αποδίδεται σ' αυτό κυριαρχικά από το κράτος, κατ' αναλογία με ό,τι συμβαίνει με την ιθαγένεια των φυσικών προσώπων, αλλά καθορίζεται από το εφαρμοστέο δίκαιο που υποδεικνύεται από τους κανόνες συγκρούσεως του εκάστοτε *forum*, οι οποίοι εφαρμόζουν τον σύνδεσμο της «έδρας» του νομικού προσώπου.

Οι δύο επικρατέστερες θεωρίες, ως προς την έννοια της «έδρας», είναι η θεωρία της δημιουργίας ή συσσωμάτωσης και η θεωρία της πραγματικής έδρας. Σύμφωνα με την πρώτη, η ιθαγένεια του νομικού προσώπου ορίζεται από το δίκαιο που εφαρμόστηκε κατά τη σύστασή του. Ως σύνδεσμος χρησιμοποιείται η καταστατική έδρα, δηλαδή εκείνη που ορίστηκε στο καταστατικό της εταιρείας και συνδέει άρρηκτα την εταιρεία με μία συγκεκριμένη έννομη τάξη, κατά την οποία δημιουργήθηκε και στην οποία έχει αδιαμφισβήτητη νομική υπόσταση⁶. Αντιθέτως, στον κανόνα της πραγματικής έδρας, το καθοριστικό στοιχείο για την ανεύρεση του εφαρμο-

στέου δικαίου είναι η έδρα που πιστοποιεί την ύπαρξη ουσιώδους, σταθερού και σοβαρού δεσμού μεταξύ του νομικού προσώπου και της πολιτείας από το δίκαιο της οποίας διέπεται. Η έννοια της έδρας είναι η πραγματική, ο τόπος της διοικήσεως του νομικού προσώπου, δηλαδή ο τόπος στον οποίο λαμβάνονται οι αποφάσεις των οργάνων διοικήσεως του νομικού προσώπου⁷.

Η πλειοψηφία των χωρών του αγγλοσαξωνικού δικαίου υιοθετούν τη θεωρία της συσσωμάτωσης, ενώ οι χώρες του ηπειρωτικού δικαίου επιλέγουν τη θεωρία της έδρας. Σε επίπεδο διεθνών κειμένων, φαίνεται να προτιμάται ο κανόνας της καταστατικής έδρας, ενώ σε αρκετά κείμενα έχει επιχειρηθεί και ο συγκερασμός των δύο θεωριών. Έτσι, στη γνωστή υπόθεση *Barcelona Traction Light and Power Company Ltd*⁸ το Διεθνές Δικαστήριο δέχθηκε ότι η καταστατική έδρα αποτελεί ικανό δεσμό του νομικού προσώπου με συγκεκριμένο κράτος για την άσκηση εκ μέρους του διπλωματικής προστασίας, αποκλείοντας παράλληλα την εφαρμογή της θεωρίας της πραγματικής έδρας και του πραγματικού-αυθεντικού συνδέσμου (*genuine link*)⁹. Ομοίως, το ΔΕΕ στις υποθέσεις *Centros* και *Überseering* αποφάνθηκε ότι η εφαρμογή του κανόνα της πραγματικής έδρας έναντι του κανόνα της καταστατικής έδρας δεν μπορεί να ματαιώνει ή να περιορίζει την ελευθερία εγκατάστασης μέσα στην Κοινότητα, καταστρατηγώντας με αυτόν τον τρόπο τα άρθρα 49 και 54 ΣΛΕΕ (πρώην 43 και 48 ΣΕΚ αντίστοιχα) καθώς και τον σκοπό της ολοκλήρωσης της ενιαίας εσωτερικής αγοράς¹⁰. Από την άλλη, στις αποφάσεις *Daily Mail* και *Cartesio* το ΔΕΕ αναγνωρίζει, με βάση την αρχή της επικουρικότητας, την εξουσία των κρατών μελών να θεσπίζουν περιορισμούς στην καταστρατήγηση του εθνικού τους δικαίου¹¹.

Όσον αφορά τη διαιτησία του ICSID, τα δικαστήριά του άλλοτε εφαρμόζουν τον κανόνα της καταστατικής έδρας και άλλοτε τον κανόνα της πραγματικής έδρας, ανάλογα με την επιλογή που έκαναν τα συμβαλλόμενα κράτη κατά τη συνυπογραφή της ΔΕΣ, ενώ στις περιπτώσεις που τα μέρη παρέλειψαν να ορίσουν τον εφαρμοστέο σύνδεσμο, ο τελευταίος καθίσταται πρόκριμα στον έλεγχο δικαιοδοσίας του ICSID και αναζητείται μέσα από την ερμηνεία της εφαρμοστέας ΔΕΣ. Επίσης, ο Κανονισμός του ICSID υιοθετεί, ως επικουρική βάση για τη διάγνωση της

4. Η Κύπρος έθεσε σε ισχύ τη Σύμβαση της Ουάσιγκτον στις 25 Δεκεμβρίου 1966 και το Μαυροβούνιο στις 10 Μαΐου 2013, (<https://icsid.worldbank.org/en/Pages/about/Database-of-Member-States.aspx>).

5. Βλ. Χ.Π. ΠΑΜΠΟΥΚΗΣ, Νομικά πρόσωπα και ιδίως εταιρείες στις συγκρούσεις νόμων, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2002, σ. 27, υποσημ. 11.

6. *Ibid*, σ. 48.

7. *Ibid*, σ. 51.

8. *Barcelona Traction Light and Power Company Ltd, (Belgium v. Spain)*, I.C.J., 1970, pp. 43-46.

9. *Ibid*, σ. 32

10. ΔΕΚ C-212/97, *Centros*, 09.03.1999, ECLI:EU:C:1999:126 και ΔΕΚ C-208/00, *Überseering*, 05.02.2002, ECLI:EU:C:2002:632.

11. ΔΕΚ C-81/87, *The Queen/Treasury and Commissioners of Inland Revenue, ex parte Daily Mail and General Trust PLC*, 27.09.1988, ECLI:EU:C:1988:456 και ΔΕΚ C-210/06, *Cartesio*, 16.12.2008, ECLI:EU:C:2008:723.

ιθαγένειας του προσφεύγοντος επενδυτή, τη θεωρία του ελέγχου, σύμφωνα με την οποία η ιθαγένεια του νομικού προσώπου καθορίζεται από την ιθαγένεια των φυσικών προσώπων που το διευθύνουν και το ελέγχουν. Έτσι, εάν το νομικό πρόσωπο ελέγχεται από φυσικά πρόσωπα αλλοδαπής ιθαγένειας ή εάν τα κεφάλαια με τα οποία αυτό κινείται είναι αλλοδαπά κατά την προέλευσή τους, με αποτέλεσμα οι αποφάσεις των οργάνων του να ελέγχονται και στη μια και στην άλλη περίπτωση από αλλοδαπούς, θεωρείται αλλοδαπό από την άποψη του δικαίου καταστάσεως αλλοδαπών και, κατά συνέπεια, υπόκειται στους περιορισμούς και τις απαγορεύσεις που ισχύουν για τους αλλοδαπούς¹².

Τέλος, από το άρθρο 25 παρ. 2 του Κανονισμού του ICSID συνάγουμε τον κανόνα της διαρκούς υπηκοότητας, σύμφωνα με τον οποίο ο προσφεύγων επενδυτής πρέπει να διατηρεί την αλλοδαπή υπηκοότητα τόσο κατά τον χρόνο της υπογραφής της επενδυτικής σύμβασης όσο και κατά τον χρόνο της υποβολής της διαφοράς στο Κέντρο¹³.

Στην υπό κρίση περίπτωση, η ΔΕΣ Κύπρου-Μαυροβουνίου δεν ορίζει ρητά βάσει ποιου κανόνα, της καταστατικής ή της πραγματικής έδρας, προσδιορίζεται η ιθαγένεια του προσφεύγοντος επενδυτή, με αποτέλεσμα η έννοια της «έδρας» του τελευταίου να καθίσταται εν προκειμένω προδικαστικό ζήτημα για τη δικαιοδοσία του δικαστηρίου του ICSID. Περαιτέρω, αφ' ής στιγμής προσδιορισθεί η ιθαγένεια του επενδυτή, κρίσιμη είναι επίσης η διαπίστωση αν οι προϋποθέσεις που συγκροτούν την έννοια της έδρας συντρέχουν και κατά το κρίσιμο χρονικό σημείο της 11ης Μαρτίου 2014, οπότε η CEAC προσέφυγε στη διαιτησία του Κέντρου.

Γ. Η δικαιοδοσία του ICSID είναι ζήτημα competence-competence

Σύμφωνα με το άρθρο 41 παρ. 1 της Σύμβασης, το Διαιτητικό Δικαστήριο που συστήνεται δυνάμει του Κανονισμού του Κέντρου μπορεί να εξετάσει αν η εκάστοτε διαφορά εμπίπτει στην αρμοδιότητά του είτε αυτεπαγγέλτως είτε κατόπιν σχετικής ενστάσεως ενός από τους διαδίκους.

Στην προκειμένη περίπτωση, το ζήτημα της ελλείψεως δικαιοδοσίας του Κέντρου ανέκυψε ύστερα από ένσταση που υπέβαλε προδικαστικώς, στις 12 Αυγούστου 2014, ο εκπρόσωπος του Μαυροβουνίου. Στις 27 Ιανουαρίου 2015, το δικαστήριο εξέδωσε την απορριπτική επί της ως άνω ενστάσεως απόφασή του, κρίνοντας ωστόσο σκόπι-

μο να εξετάσει προδικαστικά το ζήτημα του αν η CEAC διατηρούσε κατά την ημερομηνία προσφυγής της στη διαιτησία του Κέντρου την «έδρα» της στην Κύπρο.

Όπως αναφέρεται στην υπό κρίση απόφαση (σκ. 145), «Το αφετηριακό σημείο της ανάλυσης του Δικαστηρίου είναι το άρθρο 41 παρ. 1 της Σύμβασης του Κέντρου, το οποίο ορίζει ότι το Δικαστήριο είναι το ίδιο κριτής της αρμοδιότητάς του». Το τελευταίο επιδέχεται τις ακόλουθες ερμηνείες: α) Το ότι το ίδιο το Κέντρο κρίνει ουσιαστικά τη δικαιοδοσία του συνεπάγεται ότι κανείς άλλος δεν εξουσιοδοτείται να κρίνει επ' αυτής. β) Περαιτέρω, δεδομένου ότι το Κέντρο ιδρύθηκε δυνάμει μιας Διεθνούς Σύμβασης και αποκτά αρμοδιότητα δυνάμει Διεθνών Συνθηκών, η δικαιοδοσία του αντίστοιχα προσδιορίζεται κατ' αρχήν από το διεθνές δίκαιο και όχι από τα εθνικά δίκαια των συμβαλλόμενων μερών. γ) Τέλος, η δικαιοδοσία του Κέντρου να επιληφθεί της εκάστοτε διαφοράς είναι ζήτημα πραγματικό, που ερευνάται κάθε φορά αυτοτελώς και εξαρτάται από το χρονικό σημείο χορήγησης της συναίνεσης των μερών.

Υπό το πρίσμα όλων των ανωτέρω, το δικαστήριο εξέτασε τους ισχυρισμούς των διαδίκων αναφορικά με την ιθαγένεια της CEAC και αποφάνθηκε επί της δικαιοδοσίας του.

IV. Οι ισχυρισμοί των διαδίκων

Ύστερα από την προσφυγή της CEAC στη διαιτησία του ICSID, το Μαυροβούνιο κατέθεσε ένσταση ελλείψεως δικαιοδοσίας του Κέντρου ισχυριζόμενο ότι η CEAC δεν μπορούσε να θεωρηθεί «υπήκοος» της Κύπρου και κατά συνέπεια να ενεργοποιήσει προς όφελός της τη ρήτρα διαιτησίας της ΔΕΣ Κύπρου-Μαυροβουνίου, και τούτο για τους εξής λόγους:

α) Στο κείμενο της ΔΕΣ δεν υπάρχει ρητή αναφορά του όρου «καταστατική έδρα» (registered office), αλλά απλή αναφορά του όρου «έδρα» (seat). Περαιτέρω, στο κυπριακό Δίκαιο περί Εταιρειών ισχύει ο κανόνας της καταστατικής έδρας, ενώ στο Εμπορικό Δίκαιο του Μαυροβουνίου ο κανόνας της πραγματικής έδρας. Οποιαδήποτε όμως ερμηνεία του όρου «έδρα» με αναγωγή στα εθνικά δίκαια των συμβαλλόμενων θα παραβίαζε τους όρους της αμοιβαιότητας στη μεταξύ τους σχέση και θα κατέληγε σε ανισότιμη αντιμετώπιση των επενδυτών τους. Ως εκ τούτου, η ερμηνεία της «έδρας» έπρεπε να αναζητηθεί, σύμφωνα με το Μαυροβούνιο, στο άρθρο 31 της Σύμβασης της Βιέννης για το Δίκαιο το Συνθηκών και στην αρχή της «καλής πίστης» που αυτή κατοχυρώνει. Τα εργαλεία δε αυτά υποδεικνύουν ως εφαρμοστέο στην επίδικη διαφορά το διεθνές δίκαιο και τον διεθνώς αποδεκτό κανόνα της πραγματικής έδρας. Κατά συνέπεια, η CEAC δεν νομιμοποιούνταν να προσφύγει στη διαιτησία του ICSID, διότι τη στιγμή της προσφυγής της η πραγματική της έδρα βρισκόταν εκτός της Κύπρου, γεγονός που της στερούσε την κυπριακή ιθαγένεια.

12. Βλ. Α. ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΑΚΗ-ΑΛΕΞΙΟΥ / Ζ. ΠΑΠΑΣΙΩΠΗ-ΠΑΣΙΑ / Ε. ΒΑΣΙΛΑΚΑΚΗΣ, *Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2012, σ. 151.

13. Βλ. Κ. ΛΕΓΑΚΙΣ, *Η Συμφωνία περί διακανονισμού των εκ των επενδύσεων αναφυόμενων διαφορών*, Επιστημονικά Δημοσιεύματα Ινστιτούτου Διεθνούς Δημοσίου Δικαίου και Διεθνών Σχέσεων Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 1977, σ. 243.

β) Ακόμη όμως κι αν το κυπριακό Δίκαιο περί Εταιρειών κριθεί εφαρμοστέο, η έννοια της «καταστατικής έδρας» θα πρέπει να αποκτήσει μια διαφορετική ερμηνευτική διάσταση. Ειδικότερα, σύμφωνα με τις καταθέσεις των εμπειρογνομόνων από πλευράς του Μαυροβουνίου, η θεωρία της «καταστατικής έδρας», υπό το πρίσμα του κυπριακού δικαίου, δεν αρκείται στην απλή πράξη της καταχώρησης μιας εταιρείας στα οικεία μητρώα εταιρειών, αλλά απαιτεί επιπρόσθετα και την ύπαρξη κάποιων ελάχιστων εγκαταστάσεων και μίας έστω στοιχειώδους παρουσίας προσωπικού της εταιρείας σε αυτές. Κατά συνέπεια, η CEAC, ως εταιρεία που υπάρχει «μόνο στα χαρτιά», δεν πληροί ούτε τους όρους της «καταστατικής έδρας» και η προσφυγή της είναι απαράδεκτη λόγω έλλειψης ενεργητικής νομιμοποίησης. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στην απόφαση (σκ. 120), «κατά την άποψη του Μαυροβουνίου ο όρος «έδρα» δεν μπορεί να αποδίδει μια έννοια αυτόνομη από την σύσταση μιας εταιρείας. Η έδρα είναι μία πρακτική έννοια, που προϋποθέτει ένα υποκείμενο και την δραστηριότητά του. Δεδομένου ότι μια νομική οντότητα δεν μπορεί να σκεφτεί, να διαμορφώσει απόψεις ή να λάβει αποφάσεις, απαιτείται ένας εκπρόσωπος. Ο τόπος όπου αυτός ο εκπρόσωπος κατοικεί είναι και ο τόπος που βρίσκεται η εταιρεία». Προς επίρρωση αυτού του ισχυρισμού, το Μαυροβούνιο επικαλέσθηκε τη γνωστή απόφαση *Nottebohm*¹⁴, στην οποία το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι μόνο ο ουσιώδης δεσμός του προσώπου με τη χώρα του αποδεικνύει την ενεργή υπηκοότητά του (effective nationality principle).

Στους παραπάνω ισχυρισμούς η CEAC αντέταξε ότι:

α) Η έννοια του όρου «έδρα», όπως ορίζεται στο άρθρο 31 της Σύμβασης της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών πρέπει να προσδιορισθεί με αναγωγή στο κυπριακό δίκαιο. Άλλωστε, η ίδια η Σύμβαση της Βιέννης δεν προβαίνει σε ιεραρχήσεις μεταξύ των εφαρμοστέων δικαίων και των διεθνών δικαιοκρινών αρχών. Για τον λόγο αυτόν, το Δικαστήριο πρέπει να αντιμετωπίσει τη ΔΕΣ Κύπρου-Μαυροβουνίου συνθετικά και όχι αντιπαραθετικά με τις διεθνείς συμβάσεις και να αναζητήσει την αληθινή ερμηνεία της «έδρας» μέσα στο κείμενο της ίδιας της επενδυτικής συνθήκης. Έτσι, η «έδρα» του επενδυτή που αναφέρεται στο άρθρο 1 παρ. 3 εδάφιο β' της ΔΕΣ πρέπει να συνδυαστεί με το άρθρο 10 της ΔΕΣ, στο οποίο προβλέπεται ότι το εθνικό δίκαιο κατέχει εξέχουσα θέση στη ρύθμιση των σχέσεων των μερών. Η εφαρμογή του εθνικού δικαίου στην προκειμένη περίπτωση δεν παραβιάζει τη ρήτρα αμοιβαιότητας, διότι η τελευταία αποσκοπεί στην ίση μεταχείριση των επενδυτών από τα κράτη κατά την πραγματοποίηση της επένδυσης και όχι στην ίση δικονομική τους μεταχείριση κατά τη διαδικασία προσφυγής των επενδυτών στα δικαστήρια.

14. *The Nottebohm Case (Liechtenstein v. Guatemala)*, I.C.J., 06.04.1955.

β) Η «καταστατική έδρα» του κυπριακού δικαίου είναι ένας νομοτεχνικός όρος που χρησιμοποιείται για να εκφράσει τη διαδικασία σύστασης μιας εταιρείας και εγγραφής της στο Μητρώο Εταιρειών, μέσα από την οποία αποκτάται η νομική προσωπικότητα. Αντιθέτως, η πρακτική έννοια που προσδίδει στην «καταστατική έδρα» το Μαυροβούνιο αντιστοιχεί στην «πραγματική έδρα», η οποία όμως δεν αναγνωρίζεται από το κυπριακό δίκαιο. Ως εκ τούτου, για να θεωρηθεί η CEAC «επενδυτής» υπό το πρίσμα της Σύμβασης και να αποκτήσει πρόσβαση στη διαιτησία του Κέντρου, είναι αρκετό το γεγονός ότι συστάθηκε με βάση το κυπριακό δίκαιο και η πράξη σύστασής της είναι καταχωρημένη στο αντίστοιχο Μητρώο Εταιρειών. Περαιτέρω, στην υπόθεση *Nottebohm* το δικαστήριο ασχολήθηκε με το ζήτημα της διπλωματικής προστασίας των φυσικών προσώπων και όχι με την ιθαγένεια των νομικών προσώπων, ενώ, αντίθετα, κατά την ερμηνεία του άρθρου 27 της Σύμβασης της Ουάσιγκτον στην απόφαση *Rompetrol v. Romania*¹⁵, το δικαστήριο διευκρίνισε ότι ο Κανονισμός του Κέντρου αποκλείει την εφαρμογή των κανόνων του διεθνούς εθιμικού δικαίου για τη διπλωματική προστασία.

V. Η κρίση του δικαστηρίου επί των ισχυρισμών των διάδικων

Το δικαστήριο εν τέλει δεν προχώρησε στην έρευνα του ποιος από τους δύο κανόνες, της πραγματικής ή της καταστατικής έδρας, τυγχάνει εφαρμογής στην παρούσα υπόθεση και τούτο, διότι εκτίμησε ότι από την αποδεικτική διαδικασία δεν αποδείχθηκε η ύπαρξη καμίας έδρας, ούτε πραγματικής ούτε καταστατικής, της CEAC στην Κύπρο. Ειδικότερα, από την έρευνα των πραγματικών περιστατικών και την εξέταση των εγγράφων και των μαρτύρων, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι, κατά την κρίσιμη ημερομηνία της 11ης Μαρτίου 2014, δεν συντρέχε κανένα απολύτως στοιχείο το οποίο να συνδέει τη CEAC με την Κύπρο, καταλήγοντας έτσι ότι η προσφυγή της εταιρείας έπρεπε να απορριφθεί ως απαράδεκτη. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στην απόφαση (σκ. 148), «Για τους σκοπούς της παρούσας ανάλυσης το Δικαστήριο δεν κρίνει απαραίτητο να ορίσει την ακριβή ερμηνεία του όρου «έδρα», όπως αυτός νοηματοδοτείται από το Άρθρο 1 παρ. 3 εδ. β της ΔΕΣ. Τούτο, διότι, από τα αποδεικτικά στοιχεία του φακέλου, δεν προκύπτει η διαπίστωση ότι η CEAC διατηρούσε καταστατική έδρα στην Κύπρο κατά την κρίσιμη χρονική περίοδο, ούτε όμως και το συμπέρασμα ότι διοικούσαν και ελέγχονταν από την Κύπρο. Ομοίως, το Δικαστήριο εκτιμά ότι ο όρος «έδρα» δεν μπορεί να εξισωθεί

15. *The Rompetrol Group N.V. v. Romania* (ICSID Case No ARB/03/3), Decision on Respondent's Preliminary Objections on Jurisdiction and Admissibility, 18.04.2008, (<https://icsid.worldbank.org/en/Pages/cases/casedetail.aspx?CaseNo=ARB/06/3>).

με τη φορολογική κατοικία. Καθώς αυτές είναι οι μοναδικές προβαλλόμενες ερμηνείες του όρου «έδρα» από τα μέρη, το Δικαστήριο συμπεραίνει ότι η CEAC δεν διατηρούσε έδρα στην Κύπρο τη στιγμή της συμπλήρωσης του Αιτήματος για Διαιτησία. Συνακόλουθα, η CEAC δεν είναι «επενδυτής» υπό το πρίσμα της Σύμβασης και το Δικαστήριο στερείται δικαιοδοσίας να δικάσει την υπόθεση».

A. Η απόδειξη στη διαιτητική δίκη

Μπορεί το Δικαστήριο να μην προέβη σε κάποια κρίση σχετικά με τον εφαρμοστέο περί έδρας κανόνα, ωστόσο δέχθηκε εξ αρχής ότι η απόδειξη οποιουδήποτε συνδέσμου της CEAC με την Κύπρο θα έπρεπε να υπαχθεί στις προϋποθέσεις που θέτει το κυπριακό δίκαιο. Η διαπίστωση αυτή δεν υποδηλώνει πλάγια παραδοχή της θεωρίας της καταστατικής έδρας, αλλά απλή αναγνώριση του δικαίου που υποδεικνύει ως εφαρμοστέο το καταναμεγμένο βάρος απόδειξης μεταξύ των διαδίκων. Πιο συγκεκριμένα, από τη στιγμή που ο χρησιμοποιούμενος όρος «έδρα» δεν μπορούσε να αποσαφηνισθεί με αναγωγή στη βούληση των μερών, ο προσφεύγων επενδυτής έφερε το βάρος απόδειξης της ιθαγένειάς του. Η απόδειξη δε αυτή στηρίζεται στο δίκαιο του κράτους του οποίου την ιθαγένεια ισχυρίζεται ότι έχει ο επενδυτής, στην προκειμένη περίπτωση της Κύπρου. Περαιτέρω, δεδομένου ότι το κυπριακό δίκαιο προκρίνει τον κανόνα της καταστατικής έδρας των νομικών προσώπων, η διατήρηση, από πλευράς της CEAC, καταστατικής έδρας στην Κύπρο, σύμφωνα με τις προβλέψεις της κυπριακής νομοθεσίας, αποτέλεσε το πρώτο ζήτημα που όφειλε να εξετάσει το Δικαστήριο στην επίδικη περίπτωση.

Προχωρώντας στην έρευνα του φακέλου, το Δικαστήριο θεώρησε ότι το Πιστοποιητικό Εγγραφής στο Μητρώο Εταιρειών της Κύπρου, που προσκομίστηκε από τη CEAC, δεν αποτελούσε πλήρη απόδειξη για τη διατήρηση καταστατικής έδρας κατά το χρονικό σημείο της προσφυγής της στη διαιτησία. Όπως σημειώνεται στη σκ. 152, «Το Δικαστήριο δεν κωλύεται να δεχθεί ότι, γενικά, ένα πιστοποιητικό καταστατικής έδρας αποδεικνύει ότι μία εταιρεία έχει πράγματι καταστατική έδρα στην αναγραφόμενη σε αυτό διεύθυνση. Ωστόσο, η έρευνα των πραγματικών περιστατικών στην υπό κρίση υπόθεση έφερε στο φως συγκεκριμένα στοιχεία που έκαναν το δικαστήριο να αμφιβάλλει σχετικά με το αν την ημέρα κατάθεσης του Αιτήματος για Διαιτησία, ο προσφεύγων είχε πράγματι την καταστατική του έδρα στην Κύπρο».

Ειδικότερα, από την εκτίμηση των αποδεικτικών στοιχείων και των καταθέσεων των εμπειρογνομόνων, το Δικαστήριο διαμόρφωσε τον εξής συλλογισμό:

α) Η αποδεικτική ισχύς των προσκομιζόμενων εγγράφων εκτιμάται με βάση τα ισχύοντα στη διεθνή έννομη τάξη και όχι στο κυπριακό ή οποιοδήποτε εθνικό δίκαιο, διότι, όπως ήδη αναφέρθηκε, το συνδεδεμένο ζήτημα της δι-

καιδοσίας του Κέντρου κρίνεται ομοίως σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο¹⁶.

β) Τα πιστοποιητικά που εκδίδονται από τις αρχές μιας χώρας αποτελούν μόνον εκ πρώτης όψεως αποδεικτικά στοιχεία (prima facie evidence) για τα γεγονότα τα οποία βεβαιώνουν. Ένα διεθνές δικαστήριο, όπως αυτό που συστήνεται δυνάμει του Κανονισμού του ICSID, αξιολογεί το αποδεικτικό βάρος κάθε αποδεικτικού στοιχείου υπό το πρίσμα του διεθνούς δικαίου και σε συνδυασμό με τα λοιπά στοιχεία του φακέλου, μη δεσμευόμενο από το εθνικό δίκαιο, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι υποτιμά την αποδεικτική αξία των εγγράφων όπως αυτή εκλαμβάνεται από τα εθνικά δίκαια¹⁷.

γ) Σε κάθε περίπτωση, ακόμη και υπό το κυπριακό δίκαιο τα πιστοποιητικά εγγραφής στο Μητρώο Εταιρειών δεν αποτελούν το μοναδικό αποδεικτικό στοιχείο της ύπαρξης καταστατικής έδρας και τούτο διότι το πιστοποιητικό καταχώρησης αποδεικνύει μόνον το γεγονός ότι η εταιρεία αιτήθηκε κάποια στιγμή την εγγραφή της στο Μητρώο Εταιρειών.

Κατά την κρίση του Δικαστηρίου, το πιστοποιητικό εγγραφής θα παρείχε πλήρη απόδειξη για την ύπαρξη καταστατικής έδρας της CEAC, μόνον αν η τελευταία διατηρούσε πράγματι τα γραφεία της στη δηλωθείσα σε αυτό διεύθυνση. Σύμφωνα με το σκεπτικό του (σκ. 166), «η αναγραφή μιας διεύθυνσης στο πιστοποιητικό εγγραφής δεν αποδεικνύει ότι η εταιρεία εξακολουθεί να διατηρεί γραφεία στην δηλωθείσα διεύθυνση, ενώ παράλληλα δεν αποκλείει το γεγονός η αίτηση εγγραφής να συμπληρώθηκε λάθος ή να έγινε κάποιο λάθος στην καταχώρησή της ή ακόμη η εταιρεία να μετακόμισε, ή το κτίριο που στεγάζεται να καταστράφηκε κτλ. Περαιτέρω, είναι γνωστό ότι κάθε φορά που ζητείται ένα πιστοποιητικό εγγραφής η αρμόδια αρχή εκτυπώνει το πιστοποιητικό με βάση τα στοιχεία που είχαν καταχωρηθεί εξ αρχής». Το Δικαστήριο αφήνει να εννοηθεί ότι η αποδεικτική ισχύς του συγκεκριμένου πιστοποιητικού θα ήταν διαφορετική μόνο στην περίπτωση που η αρμόδια για την έκδοσή του αρχή είχε ενεργήσει κάποια αυτοψία, προκειμένου να διαπιστώσει την ύπαρξη δραστηριότητας στη δηλωθείσα διεύθυνση, πριν από την κάθε φορά έκδοσή του.

B. Η εξουσία του Διαιτητικού Δικαστηρίου στην ερμηνεία του εφαρμοστέου εθνικού δικαίου

Από τη στιγμή που το πιστοποιητικό εγγραφής δεν παρείχε πλήρη απόδειξη για τους ισχυρισμούς της CEAC, το δικαστήριο επιχείρησε να προσδιορίσει την έννοια της καταστατικής έδρας, συνεκτιμώντας τα υπόλοιπα στοι-

16. ICISD Case No. ARB/02/7, *Hussein Nuaman Sufraiki v. United Arab Emirates*, at 62-78, (<https://icsid.worldbank.org/en/Pages/cases/casedetail.aspx?CaseNo=ARB/02/7>).

17. Award of the American-Venezuelan Commission, decided in 1903, known as *Flutie case*.

προσώπων ως «έδρα» του επενδυτή

χεία του φακέλου σε μία σύμφωνη με το κυπριακό δίκαιο ερμηνεία. Έτσι, προβαίνοντας σε μία αυτόνομη ερμηνεία του κυπριακού «Δικαίου περί Εταιρειών» και υιοθετώντας εν ολίγοις την ερμηνευτική προσέγγιση του Μαυροβουνίου, κατέληξε ότι η καταστατική έδρα μιας εταιρείας αποδεικνύεται από τα κάτωθι στοιχεία:

- α) Να υπάρχουν πραγματικές εγκαταστάσεις και όχι απλά ένα αδόμητο οικόπεδο,
- β) Η εταιρεία πρέπει να συνδέεται με κάποια αποδεδειγμένη νομική σχέση με το ακίνητο και όχι να έχει εγκατασταθεί αυθαίρετα εκεί,
- γ) Οι εγκαταστάσεις και τα μητρώα της εταιρείας θα πρέπει να είναι προσβάσιμα στους μετόχους της ή σε οποιονδήποτε τρίτο και στις αρχές για έλεγχο, έστω για κάποιες ώρες της ημέρας,
- δ) Τα βιβλία της εταιρείας θα πρέπει να φυλάσσονται εκεί,
- ε) Η πινακίδα με την επωνυμία της εταιρείας θα πρέπει να είναι τοποθετημένη σε ορατό σημείο με ευδιάκριτα γράμματα.

Από την αποδεικτική διαδικασία, και ειδικότερα από τις καταθέσεις των μαρτύρων, προέκυψε ότι η CEAC δεν πληρούσε τη στιγμή της προσφυγής της στο Κέντρο τις ως άνω προϋποθέσεις. Ειδικότερα, όπως έγινε δεκτό, δεν αποδείχθηκε η νομική σχέση της CEAC με το ακίνητο και δη το δικαίωμα ιδιοκτησίας της επί του κτιρίου στην οδό Δημοσθένους αρ. 4, στη Λευκωσία της Κύπρου. Περαιτέρω, τα γραφεία της CEAC στην ως άνω διεύθυνση δεν ήταν με κανέναν τρόπο προσβάσιμα στο κοινό, οι εγκαταστάσεις της έμοιαζαν περισσότερο με εγκαταλελειμμένο σπίτι που βρισκόταν σε μια αποκλειστικά οικιστική ζώνη, χωρίς ίχνος εμπορικής δραστηριότητας στη γύρω περιοχή, ενώ όσες φορές ο αντίδικος επιχείρησε να της επιδώσει έγγραφα, ο courier τα επέστρεψε, διότι δεν βρέθηκε κανένας να τα παραλάβει. Αν και το Δικαστήριο έδωσε προθεσμία στην προσφεύγουσα να προσκομίσει επιπλέον αποδείξεις προς τεκμηρίωση των ισχυρισμών της, εντέλει εκείνη δεν κατάφερε να αντεπεξέλθει στο βάρος απόδειξης που της κατανεμήθηκε. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται (σκ. 191), «*Η προσφεύγουσα δεν προσκόμισε καμία αληθοφανή εξήγηση για την κατάσταση του κτιρίου, το οποίο ήταν παντελώς έρημο, για την έλλειψη οποιασδήποτε εξωτερικής ένδειξης ότι χρησιμοποιείται για επαγγελματικούς σκοπούς από τη CEAC, και κυρίως για το γεγονός ότι σε εννέα διαφορετικές περιπτώσεις στη διάρκεια των δύο τελευταίων ετών το κτίριο ήταν μη προσβάσιμο στους courier για παραδόσεις ή στους ενδιαφερόμενους για την πρόσβαση στα αρχεία της CEAC. Υπό άλλες περιστάσεις, οποιαδήποτε εταιρεία δεν θα είχε δυσκολία να αποδείξει ότι το κτίριο χρησιμοποιείται, ότι αποτελεί το μέρος όπου φυλάσσονται τα μητρώα της εταιρείας και ότι είναι ανοικτό στο κοινό*». Το γεγονός ότι η CEAC απέδειξε ότι συστεγαζόταν στα γραφεία άλλης διεύθυνσης στην Κύ-

προ, με την εταιρεία «Χρυσάνθου και Χρυσάνθου ΕΠΕ», καθώς και ότι ένας υπάλληλος της επισκεπτόταν τακτικά το κτίριο της οδού Δημοσθένους αρ. 4 για την παραλαβή της αλληλογραφίας της, δεν ήταν ικανό να μεταπείσει το Δικαστήριο ότι η προσφεύγουσα είχε την καταστατική της έδρα στην Κύπρο κατά το κρίσιμο χρονικό διάστημα.

Το Δικαστήριο συνήγαγε το συμπέρασμα ότι η καταστατική έδρα είναι κάτι περισσότερο από μία δηλωθείσα διεύθυνση από τις ίδιες τις διατάξεις του κυπριακού δικαίου. Κατά την άποψη του Δικαστηρίου, σύμφωνα με τα άρθρα 83, 99, 105, 140, 141, και 192 του Δικαίου περί Εταιρειών, η CEAC είναι υποχρεωμένη να τηρεί Μητρώο κατόχων χρεωστικών ομολόγων, Μητρώο επιβαρύνσεων και βιβλίων υποθηκών εταιρείας, Μητρώο μελών, Βιβλίο πρακτικών, λογιστικά βιβλία και Μητρώο Διευθυντών και Γραμματέων αντίστοιχα. Τα ως άνω μητρώα και βιβλία πρέπει, σύμφωνα με τα άρθρα 84 παρ. 1, 100 παρ. 1, 108 παρ. 1, 140 παρ. 1 και 192 παρ. 6 του Δικαίου περί Εταιρειών, να είναι διαθέσιμα για επιθεώρηση στους κατόχους ομολόγων και μετοχών, στα μέλη της εταιρείας, στους πιστωτές ή σε οποιονδήποτε τρίτο τουλάχιστον δύο ώρες την ημέρα. Η συστηματική όμως απουσία εκπροσώπων της CEAC από τα γραφεία της κατέστησε εν τοις πράγμασι αδρανείς και τελικά ανεφάρμοστες τις ίδιες τις προβλέψεις του νόμου. Ως εκ τούτου, το Δικαστήριο καταλήγει ότι «... τα γραφεία της CEAC στην οδό Δημοσθένους αρ. 4, στη Λευκωσία, δεν πληρούν τις προϋποθέσεις που ορίζονται στο Δίκαιο περί Εταιρειών της Κύπρου ότι πρέπει να είναι ανοιχτά στο κοινό για τους σκοπούς της πρόσβασης στα μητρώα της» (σκ. 193). Συνεπεία αυτού, η CEAC δεν πληροί τις προϋποθέσεις του ίδιου του κυπριακού δικαίου και, κατ' επέκταση, δεν διατηρεί την καταστατική της έδρα στην Κύπρο.

Τέλος, η CEAC προέβαλε κάποιους επικουρικούς ισχυρισμούς, προκειμένου να θεμελιώσει την κυπριακή ιθαγένεια. Ειδικότερα, ισχυρίστηκε ότι: α) για την απόκτηση της κυπριακής ιθαγένειας είναι αρκετό η διαχείριση και ο έλεγχός της να ασκούνται στην Κύπρο, ενώ, σύμφωνα με το αγγλικό κοινοδίκαιο, το οποίο έχει ενσωματωθεί στο κυπριακό δίκαιο, οι όροι «διαχείριση» και «έλεγχος» σημαίνουν ένα ελάχιστο μόνο επίπεδο δραστηριότητας εντός της Κύπρου, όπως για παράδειγμα την έκδοση κάποιων εγγράφων, β) για την απόκτηση κυπριακής ιθαγένειας επαρκεί η διατήρηση φορολογικής κατοικίας στην Κύπρο. Το δικαστήριο αποφάνθηκε ότι, αφενός μεν, δεν αποδείχθηκε ότι στις 11 Μαρτίου 2014 η διαχείριση και ο έλεγχος της εταιρείας ασκούνταν στην Κύπρο, αφετέρου δε, η φορολογική κατοικία δεν μπορεί να εκληφθεί ως «έδρα» επενδυτή σύμφωνα με το κυπριακό δίκαιο. Όπως μάλιστα έχει κρίνει επανειλημμένως το Ανώτατο Δικαστήριο της Κύπρου, «*η φορολογική νομοθεσία πρέπει να ερμηνεύεται στενά*» και δεν μπορεί να αξιοποιηθεί ως

ερμηνευτικό εργαλείο για την έννοια της έδρας, όπως αυτή μπορεί να εννοείται σε μία ΔΕΣ.

Κατόπιν όλων των ανωτέρω, το δικαστήριο απέρριψε την προσφυγή της CEAC στη διαιτησία ως απαράδεκτη λόγω ελλείψεως δικαιοδοσίας του.

VI. Συμπεράσματα

Η διαιτησία ενώπιον του ICSID προϋποθέτει ο προσφεύγων επενδυτής να έχει την εθνικότητα του συμβαλλόμενου στη Διμερή Επενδυτική Συνθήκη (ΔΕΣ) κράτους και, ταυτόχρονα, το κράτος αυτό να έχει θέσει σε ισχύ τη Σύμβαση της Ουάσιγκτον. Το Διαιτητικό Δικαστήριο που συστήνεται δυνάμει του Κανονισμού του ICSID, αλλά και όλα τα διεθνή διαιτητικά δικαστήρια που συστήνονται για να δικάσουν επενδυτικές διαφορές, δεν ακολουθούν τη διεθνή νομολογία αναφορικά με την «ενεργό ιθαγένεια» των φυσικών προσώπων, δηλαδή την ιθαγένεια του κράτους με το οποίο ο προσφεύγων έχει πραγματικό, στενότερο σύνδεσμο. Αντιθέτως, ακριβώς επειδή η νομιμοποιητική βάση της διεθνούς επενδυτικής διαιτησίας είναι πρώτα από όλα η επενδυτική συμφωνία των μερών, τα δικαστήρια, για τον σχηματισμό της κρίσης τους, προβαίνουν σε ιεράρχηση των οριζόμενων στις ΔΕΣ, ως προς τον καθορισμό της ιθαγένειας των επενδυτών. Έτσι, για παράδειγμα, ενώ η ελληνική έννομη τάξη, έχει επιλέξει, μέσω του άρθρου 10 ΑΚ, τον κανόνα της πραγματικής έδρας, σε αρκετές από τις Διμερείς της Συμφωνίες έχει αποδεχθεί τον κανόνα της καταστατικής έδρας¹⁸. Από τη διεθνή πρακτική προκύπτει ότι τα συνηθέστερα κριτήρια για την ιθαγένεια των νομικών προσώπων είναι η θεωρία της συσσωμάτωσης και η θεωρία της πραγματικής έδρας, ενώ σε κάποιες ΔΕΣ προβλέπεται και ο οικονομικός δεσμός του επενδυτή με το κράτος προέλευσης της επένδυσης, ο οικονομικός έλεγχος της εταιρείας από φυσικά πρόσωπα που έχουν την ιθαγένεια του κράτους προέλευσης της επένδυσης ή η ενεργή οικονομική παρουσία της εταιρείας στο κράτος αυτό¹⁹.

18. Διμερής Συνθήκη φιλίας, εμπορίου και ναυτιλίας μεταξύ Ελλάδος και Η.Π.Α. της 3ης Αυγούστου 1951, Διμερής Σύμβαση Συνεργασίας μεταξύ Ελληνικής Δημοκρατίας και Κυπριακής Δημοκρατίας σε θέματα αστικού, οικογενειακού, εμπορικού και ποινικού δικαίου, Διμερής Συνθήκη Ελλάδας Νορβηγίας.

19. Βλ. *Alps Finance and Trade AG v. Slovak Republic*, UNCITRAL, Decision on Jurisdiction, 05.03.2011, para. 217, όπου το Δικαστήριο, για την ανεύρεση της ιθαγένειας του επενδυτή, έλαβε υπόψη του τη σχετική αναφορά στη ΔΕΣ Τσεχίας-Σλοβακίας περί «πραγματικών οικονομικών δραστηριοτήτων» του επενδυτή, καθώς και την *Yaung Chi Oo Trading Pte Ltd. v. Myanmar*, ASEAN I.D. Case No. ARB/01/1, Award, 31.03.2013, para. 52, όπου την ιθαγένεια του επενδυτή καθόρισε ο όρος «αποτελεσματική διαχείριση» που αναγράφεται στη Συνθήκη των ASEAN (Σύνδεσμος Χωρών Νοτιοανατολικής Ασίας).

Η επιλογή, από ένα κράτος, του κανόνα της καταστατικής έδρας μπορεί να αποδειχθεί ιδιαίτερα ελκυστική για τις επιχειρήσεις. Ο επενδυτής που επιθυμεί να επενδύσει σε μία συγκεκριμένη χώρα ερευνά, σε πρώτο επίπεδο, τις χώρες με τις οποίες η πρώτη έχει συνάψει Επενδυτικές Συνθήκες, σε δεύτερο επίπεδο ποιες από τις συμβαλλόμενες αυτές χώρες έχουν υιοθετήσει τη θεωρία της συσσωμάτωσης και σε τρίτο επίπεδο ποιες από τις επιλεγόμενες ΔΕΣ είναι οι πλέον συμφέρουσες για την επένδυσή του. Έτσι, παρατηρείται το φαινόμενο, εταιρείες που δεν έχουν καμία σχέση με μία χώρα να συστήνουν άλλες εταιρείες στο έδαφός της, προκειμένου αυτές οι τελευταίες να αποκτήσουν την ιθαγένειά της και αξιοποιώντας την αντίστοιχη ΔΕΣ να πραγματοποιήσουν επενδύσεις στις χώρες του ενδιαφέροντός τους. Η πρακτική αυτή είναι γνωστή στη διεθνή ορολογία ως *treaty shopping* ή *corporation of convenience* ή *nationality planning* ή σύνδρομο του Delaware, με το οποίο περιγράφεται «η κούρσα προς τον βυθό» (*race to the bottom*), δηλαδή η προσπάθεια ανεύρεσης της νομοθεσίας με τις πλέον μειωμένες απαιτήσεις ως προς την προστασία των τρίτων²⁰ και είναι ευρέως διαδεδομένη μεταξύ των επενδυτών, όπως και η πρακτική της αναζήτησης της πιο συμφέρουσας φορολογικής κατοικίας²¹. Ωστόσο, τα διαιτητικά δικαστήρια δεν απασχολούνται με τις «καταδολιευτικές» πρακτικές των επενδυτών. Κατά τον έλεγχο της δικαιοδοσίας τους, στηρίζονται στο γράμμα των συνθηκών και όχι στα κίνητρα των επενδυτών.

Έτσι, στην απόφαση *Tokios Tokelès v. Ukraine*²², το Δικαστήριο, αποφαινόμενο επί της δικαιοδοσίας του, έκρινε ότι ο προσφεύγων είναι Λιθουανός «επενδυτής», σύμφωνα με το άρθρο 1 παρ. 2 εδάφιο β' της ΔΕΣ Ουκρανίας-Λιθουανίας, ακριβώς γιατί στη συγκεκριμένη ΔΕΣ ορίζεται ρητά ότι ο επενδυτής αποκτά την ιθαγένεια της Λιθουανίας από μόνο το γεγονός της σύστασής του στο έδαφός της (θεωρία συσσωμάτωσης). Η συγκεκριμένη περίπτωση, μάλιστα, έρχοζε ιδιαίτερης προσοχής, διότι ο προσφεύγων επενδυτής, ναι μεν συστάθηκε σύμφωνα με το δίκαιο της Λιθουανίας, αλλά στην πραγματικότητα ελεγχόταν αμιγώς από ουκρανικά κεφάλαια, δηλαδή ήταν πολύ πιθανό να θεωρηθεί υπήκοος του αντιδίκου του κράτους. Ωστόσο, για την πλειοψηφία των διαιτητών το γεγονός ότι με τη συγκεκριμένη ΔΕΣ αναγνωριζόταν ως επενδυτής κάθε νομικό πρόσωπο που συστηνόταν σύμφωνα με το δίκαιο της Λιθουανίας ήταν αρκετό για

20. Βλ. Χ.Π. ΠΑΜΠΟΥΚΗΣ, ό.π., σ. 50, υποσημ. 15, 16.

21. Βλ. C. SCHREUER, *Nationality of Investors: Legitimate Restrictions vs. Business Interests*, ICSID Review-Foreign Investment Law Journal, 2009, σσ. 521-527.

22. *Tokios Tokelès v. Ukraine*, ICSID Case No ARB/02/18, Decision on Jurisdiction, 29.04.2004, para. 43 (<https://icsid.worldbank.org/en/Pages/cases/casedetail.aspx?CaseNo=ARB/02/18>).

να τεκμηριώσει την ιθαγένεια της προσφεύγουσας, χωρίς αυτή να τεθεί υπό αμφισβήτηση λόγω του ελέγχου της από Ουκρανούς επενδυτές. Άλλωστε, όπως σημείωσε το Δικαστήριο, αν τα μέρη είχαν θελήσει να αποκλείσουν από τα προνόμια της ΔΕΣ τέτοιες δόλιες πρακτικές, θα το είχαν ρητά προβλέψει. Ως εκ τούτου, το Δικαστήριο δεν μπορούσε ούτε να ερμηνεύσει αντίθετα τη ρητή διατύπωση της ΔΕΣ ούτε να ερευνήσει την ύπαρξη πραγματικής δραστηριότητας της προσφεύγουσας στη Λιθουανία, από τη στιγμή που η ΔΕΣ δεν απαιτούσε κάτι τέτοιο.

Ομοίως, στην απόφαση *SALUKA v. Czech Republic*²³, το Δικαστήριο επισήμανε ότι διαμορφώνει την κρίση του στηριζόμενο στους όρους που αναγράφονται στη ΔΕΣ. Κατά συνέπεια, από τη στιγμή που η ίδια η ΔΕΣ ρητά αναγνωρίζει το δικαίωμα ενεργοποίησης της ρήτρας διαιτησίας σε κάθε νομικό πρόσωπο που συστάθηκε σύμφωνα με το ολλανδικό δίκαιο, η προσφεύγουσα, ως εταιρεία που έχει την καταστατική της έδρα στην Ολλανδία παραδεκτά προσέφυγε στη διαιτησία. Μόνο η ρητή αντίθετη πρόβλεψη της ΔΕΣ θα στερούσε από τον επενδυτή που έχει την καταστατική και όχι και την πραγματική του έδρα στην Ολλανδία το δικαίωμα προσφυγής. Το Δικαστήριο συμπεραίνει ότι κάθε εγχείρημά του να αποδώσει στην έννοια του «επενδυτή» επιπλέον ερμηνεία από αυτή που εμπεριέχεται στη ΔΕΣ αντιβαίνει στην εκπεφρασμένη βούληση των μερών. Το ίδιο σκεπτικό διατύπωσε το Δικαστήριο στις υποθέσεις *ADC v. Hungary*²⁴ και *Rompetrol v. Romania*²⁵. Στην πρώτη, μάλιστα, από αυτές, η προσφεύγουσα ήταν κυπριακή εταιρεία, η οποία προσέφυγε στη διαιτησία του Κέντρου βάσει της ΔΕΣ Κύπρου-Ουγγαρίας. Ωστόσο, στο άρθρο 1 παρ. 3 εδάφιο β' αυτής της ΔΕΣ προβλεπόταν ρητά ότι στην έννοια του «επενδυτή» υπαγόταν κάθε νομικό πρόσωπο που είχε συσταθεί σύμφωνα με το δίκαιο της Κύπρου και όχι αόριστα κάθε νομικό πρόσωπο που έχει την «έδρα» του στην Κύπρο.

Αξίζει να σημειωθεί ότι, σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις, τα δικαστήρια έκριναν ότι από μόνο του το πιστοποιητικό εγγραφής στο αντίστοιχο μητρώο εταιρειών είναι αρκετό, για να αποδείξει την εθνικότητα του επενδυτή, σε αντίθεση με την παρούσα υπόθεση, όπου το δικαστήριο αποφάσισε ότι το αντίστοιχο πιστοποιητικό αποτελεί μόνον εκ πρώτης όψεως αποδεικτικό στοιχείο.

23. *Saluka Investments B.V. v. The Czech Republic*, Arbitration under the UNCITRAL Arbitration Rules 1976, Partial Award, 17.03.2006, para. 229.

24. *ADC Affiliate Limited and ADC & ADMC Management Limited v. The Republic of Hungary*, ICSID Case No ARB/03/16, Award of the Tribunal, 27.09.2006, para. 357-360 (<https://icsid.worldbank.org/en/Pages/cases/casedetail.aspx?CaseNo=ARB/03/16>).

25. Βλ. υποσημ. 7.

Αντίθετα, στην υπόθεση *Tenaris S.A. and Talta-Trading e Marketing Sociedade Unipessoal LDA v. Venezuela*²⁶ κρίθηκε ότι οι όροι "siège social" and "sede", οι οποίοι είναι επιδεκτικοί και των δύο ερμηνειών, όπως χρησιμοποιήθηκαν στις εφαρμοστέες ΔΕΣ μεταξύ Λουξεμβούργου και Πορτογαλίας, σήμαιναν «τον τόπο της πραγματικής και αποτελεσματικής διαχείρισης», παρά το γεγονός ότι η προσφεύγουσα εταιρεία είχε τη μορφή holding company, γεγονός που δυσκολεύει εν γένει την εξακρίβωση του τόπου της πραγματικής έδρας. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα, επίσης, είναι η πρόσφατη απόφαση του ICSID *Société Civile Immobilière de Gaëta v. Guinea*²⁷. Στην απόφαση αυτή, το Δικαστήριο θεώρησε, ύστερα από ερμηνεία του γαλλικού δικαίου, ότι η καταστατική έδρα του νομικού προσώπου αποτελεί μαχητό τεκμήριο στην απόδειξη της ιθαγένειάς του, το οποίο ανατρέπεται, αν αποδειχθεί ότι η πραγματική διαχείριση των υποθέσεων του λαμβάνει χώρα αλλού. Έτσι, στην προκειμένη υπόθεση, το Δικαστήριο αναζήτησε την πραγματική έδρα της προσφεύγουσας, χωρίς όμως αυτή να τίθεται ως όρος στην οικεία ΔΕΣ για την ιθαγένεια του επενδυτή, και κατέληξε ότι, κατά τον χρόνο της κατάθεσης του αιτήματος διαιτησίας, η προσφεύγουσα εταιρεία δεν είχε την ιδιότητα του επενδυτή, διότι, αν και η καταστατική της έδρα βρισκόταν στη Γαλλία, εντούτοις η πραγματική της έδρα βρισκόταν στη Γουινέα, γεγονός που της στερούσε τη δυνατότητα προσφυγής.

Παρατηρείται, επομένως, ότι, όταν ο τρόπος απόκτησης της ιθαγένειας του επενδυτή δεν ορίζεται ρητώς στη ΔΕΣ, τα διαιτητικά δικαστήρια προσανατολίζονται περισσότερο στον κανόνα της πραγματικής έδρας και αξιώνουν από τον επενδυτή μία περισσότερο ενεργή σχέση με το κράτος προέλευσης της επένδυσής.

Σε αυτή την κατεύθυνση κινείται και η απόφαση *CEAC Holdings Limited κ. Μαυροβουνίου*, η οποία προσφέρεται για πλούσιο σχολιασμό.

Σε ένα πρώτο επίπεδο, αξίζει να υπογραμμισθεί το εύρος της εξουσίας του δικαστηρίου κατά τον έλεγχο της δικαιοδοσίας του. Όπως ήδη επισημάνθηκε, το δικαστήριο είναι το μόνο αρμόδιο να κρίνει τη δικαιοδοσία του και εξ αυτού του λόγου είναι ιδιαίτερα προσεκτικό, όταν ανακύπτει ζήτημα αμφισβήτησης της ιθαγένειας του προσφεύγοντος επενδυτή. Έτσι, και μεν η απόδειξη της εθνικότητας του προσφεύγοντος βαραίνει αποκλειστικά τον ίδιο

26. *Tenaris S.A. and Talta-Trading e Marketing Sociedade Unipessoal LDA v. Venezuela*, ICSID Case ARB/11/26, Award, 29.01.2016, paras 144, 150-154 (<https://icsid.worldbank.org/en/Pages/cases/casedetail.aspx?CaseNo=ARB/11/26>).

27. *Société Civile Immobilière de Gaëta v. Guinea*, ICSID Case No ARB/12/36, Award, 21.12.2015, paras 144, 155, 165, 179 (<https://icsid.worldbank.org/en/Pages/cases/casedetail.aspx?CaseNo=ARB/12/36>).

τον επενδυτή, ο οποίος επικαλείται το δίκαιο του κράτους του οποίου την ιθαγένεια ισχυρίζεται ότι έχει, όμως τα προσκομιζόμενα αποδεικτικά στοιχεία δεν αποτελούν πλήρη δέσμευση για τον δικαστή. Στην προκειμένη περίπτωση, το Δικαστήριο, ακολουθώντας τη νομολογία της υπόθεσης *Soufraki v. UAE*²⁸, όπου το δικαστήριο αμφισβήτησε το κύρος και τη βαρύτητα της αποδεικτικής δύναμης του διαβατηρίου που προσκόμισε ο επενδυτής προς απόδειξη της εθνικότητάς του, ομοίως προχώρησε σε ελεύθερη εκτίμηση των αποδείξεων, αποδίδοντας το ίδιο το κατά την κρίση του ανάλογο βάρος απόδειξης στο Πιστοποιητικό Εγγραφής στο Μητρώο Εταιρειών, μη δεσμευόμενο από οποιοσδήποτε κανόνες αποδείξεως.

Σε δεύτερο και πιο ουσιαστικό επίπεδο, αξίζει να σχολιασθεί ότι το Δικαστήριο δεν βασίστηκε στη νομολογία των κυπριακών δικαστηρίων, προκειμένου να ανεύρει τις προϋποθέσεις που συγκροτούν την έννοια της έδρας του νομικού προσώπου σύμφωνα με το κυπριακό Δίκαιο περί Εταιρειών, αλλά, αντιθέτως, αποστασιοποιήθηκε από αυτήν, προβαίνοντας σε μία δική του αυτόνομη ερμηνεία του κυπριακού δικαίου. Έτσι, αν και το Δικαστήριο απέφυγε να τοποθετηθεί ευθέως σχετικά με το ποιος κανόνας δικαίου είναι τελικά ο εφαρμοστέος, αυτός της πραγματικής ή της καταστατικής έδρας, εντούτοις, δεν απέκρυψε την πρόθεσή του να αξιώσει τη συνδρομή ορισμένων εννοιολογικών και οντολογικών στοιχείων που προσιδιάζουν στην έννοια της πραγματικής έδρας και κατά την ερμηνεία της καταστατικής έδρας, αντιμετωπίζοντας την τελευταία ως πραγματικό γεγονός και όχι ως γενική θεωρητική κατασκευή, συντασσόμενο επί της ουσίας με τον ισχυρισμό του Μαυροβουνίου. Σύμφωνα, λοιπόν, με το δικαστήριο, η καταστατική έδρα δεν είναι απλώς μια διεύθυνση που αναγράφεται σε ένα καταστατικό, δεν ταυτίζεται με την πράξη καταχώρησης στο μητρώο εταιρειών (*registered office*), όπως ισχυρίστηκε η CEAC, ούτε αποτελεί μία άυλη νομική έννοια. Η καταστατική έδρα έχει υλική υπόσταση, είναι μία πραγματική (αληθινή) έδρα της εταιρείας, ανεξάρτητα από τη φύση της τελευταίας (*holding company, limited company etc.*), η οποία αντιστοιχεί στη διεύθυνση που αναγράφεται στο πιστοποιητικό καταχώρισης στο Μητρώο Εταιρειών και καθιστά εφικτή την επικοινωνία της εταιρείας με το κοινό. Ακόμη και αν δεν αποτελεί το κέντρο λήψης των αποφάσεων από τα όργανα της εταιρείας, τον τόπο της πραγματικής διοίκησης και διαχείρισης των υποθέσεων της, εντούτοις δεν μπορεί να είναι και μία έδρα «φάντα-

σμα», αντιθέτως οφείλει να αντιστοιχεί σε μία έστω στοιχειώδη, αλλά πάντως πραγματική και υπαρκτή παρουσία στον χώρο, προς εξασφάλιση των συναλλασσόμενων επενδυτών και των διοικητικών αρχών της χώρας.

Στο σημείο αυτό παρατηρείται και η βασική απόσταση της συγκεκριμένης απόφασης από τα ελληνικά νομολογιακά δεδομένα. Σύμφωνα με την πρόσφατη απόφαση 151/2016 ΕφΠειρ (Ναυτ), «... Όμως, για την εν λόγω επίδοση δεν έχει σημασία ο τόπος, ο οποίος κατά το καταστατικό φέρεται ως έδρα της εταιρίας, αλλά ο τόπος της εργασίας ή της κατοικίας του εκπροσωπούντος το νομικό πρόσωπο φυσικού προσώπου που δεν είναι κατά νόμο απαραίτητο να βρίσκεται στον τόπο της κατά το καταστατικό έδρας της εταιρίας. Συνεπώς, είναι κατά νόμο δυνατόν το γραφείο, από το οποίο ο νόμιμος εκπρόσωπος του νομικού προσώπου ασκεί τη διοίκηση αυτού, να είναι σε διαφορετικό τόπο από τον αναφερόμενο στο καταστατικό τόπο ως έδρα του νομικού προσώπου. Μάλιστα, η αναγραφόμενη στο προς επίδοση έγγραφο διεύθυνση κατοικίας ή έδρας του προσώπου, στο οποίο απευθύνεται αυτό, δεν δεσμεύει το δικαστικό επιμελητή, ο οποίος οφείλει εξ επαγγέλματος να ερευνησει αν πραγματικώς αυτός προς τον οποίο διενεργείται η επίδοση κατοικεί στη διεύθυνση αυτή και αν διαπιστώσει ότι δεν κατοικεί εκεί (στην αναγραφόμενη), αλλά σε άλλη διεύθυνση, να διενεργήσει την επίδοση στην πραγματική κατοικία ή έδρα του σχετικού προσώπου και όχι στην αναγραφόμενη στο επιδοτέο έγγραφο». Σημειώνεται δε, ότι η συγκεκριμένη νομολογία αφορά διαφορές στις οποίες εφαρμόζεται ο ν. 791/1978 για τις ναυτιλιακές εταιρείες και τις εταιρείες χαρτοφυλακίου αυτών, ο οποίος θεσπίζει εξαίρεση από το άρθρο 10 ΑΚ και αναγνωρίζει ως έδρα των ως άνω εταιρειών την καταστατική τους έδρα.

Συνοψίζοντας, η πρωτοτυπία της παραπάνω ερμηνευτικής προσέγγισης γίνεται ακόμη πιο κατανοητή, αν την αντιπαραβάλει κανείς με τις θεωρίες περί σύζευξης των δύο κανόνων για την έδρα νομικών προσώπων, που κατά καιρούς έχουν εμφανιστεί και σε επίπεδο Ένωσης (π.χ. θεωρία της επικάλυψης, Σύμβαση των Βρυξελλών της 29ης Φεβρουαρίου 1968). Σε αντίθεση, λοιπόν, με την αντίληψη που αποδέχεται την εφαρμογή του κανόνα της πραγματικής έδρας σε ορισμένες μόνο πλευρές της δραστηριότητας του νομικού προσώπου, εφαρμοζόμενου κατά τα άλλα του κανόνα της καταστατικής έδρας, στην υπόθεση *CEAC Holdings Limited κ. Μαυροβουνίου*, το Δικαστήριο επιχειρεί να ανεύρει όψεις της πραγματικής έδρας μέσα από την εξέταση σε βάθος και τελικά την προέκταση της ίδιας της έννοιας της καταστατικής έδρας.

28. Βλ. υποσημ. 16.

Καταστάσεις Ονομάτων Επιβατών («PNR»): Νέα απειλή για την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα ή αναγκαίο μέτρο για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας και των σοβαρών εγκλημάτων;

Αντώνιος Βενέρης*

Οι Καταστάσεις Ονομάτων Επιβατών (Passenger Name Record ή «PNR»), σύμφωνα με τη νέα Οδηγία 2016/681/ΕΕ, συνιστούν πληροφορίες που παρέχουν οι επιβάτες κατά την κράτηση της πτήσης. Οι εν λόγω πληροφορίες, οι οποίες συνιστούν δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα, θα διαβιβάζονται σε συγκεκριμένες κρατικές υπηρεσίες για τον σκοπό της πρόληψης, ανίχνευσης και δίωξης τρομοκρατικών και άλλων σοβαρών εγκλημάτων. Η εν λόγω Οδηγία περιλαμβάνει διατάξεις σχετικά με τους σκοπούς για τους οποίους τα δεδομένα PNR μπορούν να υποστούν επεξεργασία στο πλαίσιο της επιβολής του νόμου, τη διαβίβαση των δεδομένων στις αρμόδιες αρχές, στη Ευροπολ, καθώς και σε άλλα κράτη μέλη της ΕΕ και τρίτες χώρες, τις προϋποθέσεις διατήρησής τους και, τέλος, εγγυήσεις αναφορικά με την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα. Ωστόσο, το γεγονός ότι η Οδηγία 2016/681/ΕΕ στοχεύει στην πρόληψη, ανίχνευση, διερεύνηση και δίωξη των τρομοκρατικών εγκλημάτων και άλλων σοβαρών μορφών εγκλήματος δεν σημαίνει ότι είναι σαφώς συμβατή με τις απαιτήσεις που επιβάλλουν τα δικαιώματα στην ιδιωτική ζωή και στην προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα.

Καταστάσεις Ονομάτων Επιβατών (ΚΟΕ) – δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα – αναλογικότητα – διατήρηση δεδομένων – κριτήριο προβλεψιμότητας – αόριστες έννοιες

1. Εισαγωγή

Οι Καταστάσεις Ονομάτων Επιβατών (Passenger Name Record ή «PNR», στο εξής ΚΟΕ), σύμφωνα με τη νέα Οδηγία 2016/681/ΕΕ, συνιστούν πληροφορίες που παρέχουν οι επιβάτες κατά την κράτηση της πτήσης και οι οποίες διαβιβάζονται σε συγκεκριμένες κρατικές υπηρεσίες για την πρόληψη, ανίχνευση και δίωξη τρομοκρατικών και άλλων εγκλημάτων. Βέβαια, η επεξεργασία των εν λόγω δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα δεν αποτελεί καινοτόμο μέτρο για τη διαφύλαξη της δημόσιας ασφαλείας. Ειδικότερα, μετά τις επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου 2001, οι Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής (στο εξής, ΗΠΑ) εξέδωσαν ορισμένους νόμους και κανονισμούς, οι οποίοι επέβαλαν στους αερομεταφορείς να παρέχουν στο Υπουργείο Εσωτερικής Ασφάλειας των ΗΠΑ ηλεκτρονική πρόσβαση στα δεδομένα των επιβατών που περιέχονται στις αντίστοιχες καταστάσεις σχετικά με τις πτήσεις προς, από και μέσω των ΗΠΑ¹.

Το ευρωπαϊκό νομοθετικό πλαίσιο, που επέτρεπε στους αερομεταφορείς να διαβιβάζουν δεδομένα των επιβα-

τών τους, θεσπίσθηκε με απόφαση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής της 14ης Μαΐου 2004, η οποία συνοδεύτηκε από διεθνή συμφωνία μεταξύ Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής, ΕΕ) και ΗΠΑ². Μετά από την ακύρωση των δύο αυτών μέτρων από το τότε Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (στο εξής, ΔΕΚ)³ (νυν ΔΕΕ), το πλαίσιο αντικαταστάθηκε πρώτα από την ενδιάμεση συμφωνία της 16ης Οκτωβρίου 2006 και, στη συνέχεια, από τη συμφωνία παρακολούθησης που υπογράφηκε στις 23 Ιουλίου 2007 από την ΕΕ και στις 26 Ιουλίου 2007 από τις ΗΠΑ⁴.

2. Βλ. P. HOBGING, *Tracing Terrorists: The EU-Canada Agreement in PNR Matters*, CEPS Special Report, 2008, σ. 17, διαθέσιμο σε <http://aei.pitt.edu/11745/> (τελευταίος έλεγχος: 14.01.2017).

3. Το ΔΕΚ, στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-317/04 και C-318/04, ακύρωσε την Απόφαση με αριθμ. 2004/496/ΕΚ του Συμβουλίου, για τη σύναψη συμφωνίας μεταξύ ΕΕ και ΗΠΑ σχετικά με την επεξεργασία και τη διαβίβαση των καταστάσεων με τα ονόματα των επιβατών από τους αερομεταφορείς προς το Υπουργείο Εσωτερικής Ασφάλειας, Υπηρεσία Τελωνείων και Προστασίας των Συνόρων των Ηνωμένων Πολιτειών, και την Απόφαση με αριθμ. 2004/535/ΕΚ της Επιτροπής, σχετικά με την ικανοποιητική προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που περιλαμβάνονται στην ΚΟΕ αεροπορικών μεταφορών, ο οποίος διαβιβάζεται στην Υπηρεσία Τελωνείων και Προστασίας των Συνόρων των ΗΠΑ. Με την ίδια απόφαση υποχρεώθηκαν τα κοινοτικά όργανα να καταγγείλουν τη συμφωνία με τις ΗΠΑ το αργότερο μέχρι τις 30 Σεπτεμβρίου 2006. Βλ. E. KOSTA / H. GRAUX / J. DUMORTIER, *Collection and Storage of Personal Data: A Critical View in Current Practices in the Transportation Sector* σε B. Preneel / D. Ikononou (επιμ.), *Privacy Technologies and Policy*, Springer, Berlin - Heidelberg, 2014, σ. 172.

4. Βλ. F.R. DAL POZZO, *EU Legal Framework for Safeguarding Air Passenger Rights*, Springer, Heidelberg – New York – Dordrecht – London, 2015, σσ. 118-122· J.S. VARA, *Transatlantic counterterrorism cooperation agreements on the transfer of*

* Ειδικός Επιστήμονας Γραφείου Ειδικών Εμπειρογνομητών Εισαγγελέα Εγκλημάτων Διαφθοράς Αθηνών

1. Βλ. J. FAULL / L. SORECA, *EU-US Relations in Justice and Home Affairs*, σε B. Martenczuk / S. van Thiel (επιμ.), *Justice, Liberty, Security: New Challenges for EU External Relations*, Vubpress-Brussels University Press, Brussels, 2008, σ. 411· Γνώμη Ομάδας Άρθρου 29 με αριθμ. 2/2007 σχετικά με την ενημέρωση των επιβατών για τη διαβίβαση στις αρχές των ΗΠΑ δεδομένων που περιέχονται στο σύστημα καταστάσεων με τα ονόματα των επιβατών (PNR), διαθέσιμη σε ιστοσελίδα: http://ec.europa.eu/justice/data-protection/article-29/documentation/opinion-recommendation/index_en.htm#h2-3 (τελευταίος έλεγχος: 14.01.2017).

Υπό το πρίσμα της απειλής της τρομοκρατικής δραστηριότητας, σε συνδυασμό με την κατάργηση των εσωτερικών ελέγχων που επέφερε το κεκτημένο της Συνθήκης του Σένγκεν, η ΕΕ προχώρησε σε νομοθετική πρωτοβουλία, προκειμένου να θεσμοθετηθεί ένα κοινό πλαίσιο για τη συλλογή και ανταλλαγή δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα μεταξύ των αρχών επιβολής του νόμου. Στις 6 Νοεμβρίου 2007, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εξέδωσε πρόταση Απόφασης-Πλαισίου⁵ για τη χρήση των ΚΟΕ. Ωστόσο, μετά από την έναρξη ισχύος της Συνθήκης της Λισαβόνας, η πρόταση της Επιτροπής, η οποία δεν είχε ακόμη εγκριθεί από το Συμβούλιο, κατέστη παρωχημένη. Στις 2 Φεβρουαρίου 2011, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εξέδωσε νέα πρόταση Οδηγίας σχετικά με την επεξεργασία των ΚΟΕ. Η νομοθετική διαδικασία είχε ανασταλεί από τότε που η Επιτροπή Πολιτικών Ελευθεριών, Δικαιοσύνης και Εσωτερικών Υποθέσεων (LIBE) του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου απέρριψε την πρόταση, στις 24 Απριλίου 2013, αμφισβητώντας την αναλογικότητά της. Εν συνεχεία, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, με ψήφισμά του αναφορικά με τα μέτρα κατά της τρομοκρατίας⁶, κάλεσε τα κράτη μέλη να αξιοποιήσουν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τις πλατφόρμες, τις βάσεις δεδομένων και τα συστήματα προειδοποίησης που ήδη υφίστανται σε ευρωπαϊκό επίπεδο, όπως το Σύστημα Πληροφοριών Σένγκεν (SIS) και τα συστήματα τήρησης των εκ των προτέρων συλλεγθέντων δεδομένων (API)⁷. Ωστόσο, στις 4 Δεκεμβρίου

2015, το Συμβούλιο ενέκρινε το συμβιβαστικό κείμενο που συμφωνήθηκε με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο όσον αφορά την πρόταση Οδηγίας σχετικά με τη χρήση των ΚΟΕ για την πρόληψη, ανίχνευση, διερεύνηση και δίωξη των τρομοκρατικών εγκλημάτων και άλλων σοβαρών μορφών εγκλήματος. Η νέα Οδηγία 2016/681/ΕΕ έχει ως στόχο να ρυθμίσει τον τρόπο με τον οποίο διαβιβάζονται, από τις αεροπορικές εταιρίες και τους οικονομικούς φορείς που δεν είναι μεταφορείς στις αρμόδιες αρχές των κρατών μελών, δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα επιβατών διεθνών πτήσεων καθώς και τις λεπτομέρειες της επεξεργασίας των εν λόγω δεδομένων⁸, δημιουργώντας ένα κοινό, μεταξύ των κρατών μελών, πρότυπο για τη χρήση των δεδομένων αυτών. Σε γενικές γραμμές, η εν λόγω Οδηγία περιλαμβάνει διατάξεις σχετικά με: α) τους σκοπούς, για τους οποίους τα δεδομένα μπορούν να υποστούν επεξεργασία στο πλαίσιο της επιβολής του νόμου, β) τη διαβίβαση των δεδομένων στις αρμόδιες αρχές, τη Ευροπολ, καθώς και σε άλλα κράτη μέλη της ΕΕ και τρίτες χώρες, γ) τις προϋποθέσεις διατήρησής τους και, τέλος, δ) εγγυήσεις αναφορικά με τα δικαιώματα στην ιδιωτική ζωή και στην προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα.

2. Οι Καταστάσεις Ονομάτων Επιβατών («PNR»)

Σύμφωνα με το στοιχ. 5 του άρθρου 3 της Οδηγίας 2016/681/ΕΕ, ως Κατάσταση Ονομάτων Επιβατών (ή

personal data: a test for democratic accountability in the EU, σε E. Fahey / D. Curtin (επιμ.), *A Transatlantic Community of Law: Legal Perspectives on the Relationship Between the EU and US Legal Orders*, Cambridge University Press, Cambridge, 2014, σ. 279 επ.

5. Η εν λόγω πρόταση βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό στη συμφωνία μεταξύ ΕΕ και ΗΠΑ στον τομέα των ΚΟΕ και πολλά χαρακτηριστικά της νέας Οδηγίας 2016/681/ΕΕ είναι παρεμφερή με εκείνα της συμφωνίας. Βλ. Πρόταση Ευρωπαϊκής Επιτροπής που αφορά Απόφαση-Πλαίσιο του Συμβουλίου για τη χρήση των καταστάσεων με τα ονόματα των επιβατών (PNR) με σκοπό την επιβολή του νόμου με αριθμ. COM (2007) 654 (τελικό), διαθέσιμο σε ιστοσελίδα Ευρωπαϊκής Επιτροπής <http://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2007/EL/1-2007-654-EL-F1-1.Pdf>. F. BOEHM, *EU PNR: European Flight Passengers Under General Suspicion – The Envisaged European Model of Analyzing Flight Passenger Data*, σε S. Gutwirth ... [et al.] (επιμ.), *Computers, Privacy and Data Protection: an Element of Choice*, Springer, Heidelberg – New York – Dordrecht – London 2011, σ. 172-174 επ.
6. Βλ. Ψήφισμα με αριθμ. 2015/2530 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, διαθέσιμο σε ιστοσελίδα <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2015-0032+0+DOC+XML+V0//EL> (τελευταίος έλεγχος: 14.01.2017).
7. Τα δεδομένα «API» («Advanced Passenger Information») είναι πληροφορίες που λαμβάνονται από την ταινία οπτικής ανάγνωσης του διαβατηρίου και περιέχουν το όνομα, τον τόπο γέννησης και την ιθαγένεια του προσώπου, τον αριθμό διαβατηρίου και την ημερομηνία λήξης. Αυτά είναι διαφορετικά και έχουν

πιο περιορισμένο πεδίο εφαρμογής από τα δεδομένα των ΚΟΕ. Στην ΕΕ, η χρήση των δεδομένων API ρυθμίζεται από την Οδηγία 2004/82/ΕΚ και οι διατάξεις της δεν εφαρμόζονται στις ενδοευρωπαϊκές πτήσεις. Η εν λόγω Οδηγία προβλέπει ότι τα δεδομένα API τίθενται στη διάθεση των αρχών συνοριακών ελέγχων, μετά από αίτηση κάθε κράτους μέλους, για πτήσεις που εισέρχονται στην επικράτεια της ΕΕ, με σκοπό τη βελτίωση των συνοριακών ελέγχων και την καταπολέμηση της παράνομης μετανάστευσης. Παρά το γεγονός ότι η χρήση τους για τους σκοπούς της επιβολής του νόμου επιτρέπεται από την Οδηγία, αυτό είναι εφικτό, μόνον εφόσον πληρούνται ειδικά κριτήρια. Τοιοτοτρόπως, παρά το γεγονός ότι τα δεδομένα API χρησιμοποιούνται σε μερικές περιπτώσεις από τις αρχές επιβολής του νόμου για την ταυτοποίηση υπόπτων και καταζητούμενων, χρησιμοποιούνται κατά κύριο λόγο ως εργαλείο επαλήθευσης της ταυτότητας και διαχείρισης των συνόρων. Επιπλέον, τα δεδομένα API δεν παρέχουν τη δυνατότητα στις αρχές επιβολής του νόμου να προβαίνουν σε αξιολόγηση των επιβατών και ως εκ τούτου, δεν διευκολύνουν την ανίχνευση εγκληματιών ή τρομοκρατών που ήταν μέχρι τώρα «άγνωστοι».

8. Ήδη, διάφορα κράτη μέλη χρησιμοποιούν ΚΟΕ για τους σκοπούς της επιβολής του νόμου, είτε βάσει ειδικής νομοθεσίας είτε δυνάμει γενικών νομικών εξουσιών. Επί του παρόντος, από τα 27 κράτη μέλη της ΕΕ, μόνον το Ηνωμένο Βασίλειο διαθέτει ένα πλήρες σύστημα επεξεργασίας ΚΟΕ, ενώ άλλα πέντε (Γαλλία, Δανία, Σουηδία, Βέλγιο και Κάτω Χώρες) το χρησιμοποιούν με περιορισμένους τρόπους ή δοκιμαστικά.

PNR) ορίζεται ο «ταξιδιωτικός φάκελος κάθε επιβάτη, ο οποίος περιλαμβάνει τις πληροφορίες που είναι απαραίτητες για την επεξεργασία και τον έλεγχο των κρατήσεων από τους αερομεταφορείς που πραγματοποιούν την κράτηση ή συμμετέχουν στη μεταφορά για κάθε ταξίδι για το οποίο γίνεται κράτηση από το ίδιο το άτομο ή για λογαριασμό του, ανεξάρτητα από το αν ο φάκελος περιλαμβάνεται σε συστήματα κράτησης, σε συστήματα ελέγχου αναχωρήσεων που χρησιμοποιούνται για τον έλεγχο επιβατών πριν επιβιβασθούν στο αεροπλάνο ή σε ισοδύναμα συστήματα με τις ίδιες λειτουργίες». Με διαφορετική διατύπωση, τα εν λόγω δεδομένα συνιστούν πληροφορίες που παρέχουν οι επιβάτες κατά την κράτηση πτήσης και περιλαμβάνουν το όνομα, τις ημερομηνίες ταξιδιού και κράτησης των εισιτηρίων, τη διεύθυνση και τα στοιχεία επικοινωνίας (αριθμός τηλεφώνου, διεύθυνση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου), τα στοιχεία πληρωμής καθώς και άλλα δεδομένα, τα οποία απαριθμούνται εξαντλητικώς στις διατάξεις της εν λόγω Οδηγίας⁹. Όπως γίνεται αντιληπτό, τα εν λόγω δεδομένα παρέχουν πληροφορίες για τη συμπεριφορά ενός ατόμου και δεν αφορούν στη διαδικασία εξακρίβωσης των στοιχείων, η οποία λαμβάνει χώρα μέσω των ταξιδιωτικών εγγράφων¹⁰.

9. Επιπροσθέτως, στις ΚΟΕ καταχωρούνται επιπλέον και τα εξής δεδομένα: κωδικός ανεύρεσης ΚΟΕ, πλήρες δρομολόγιο για τη συγκεκριμένη ΚΟΕ, πληροφορίες σχετικά με το πρόγραμμα τακτικού επιβάτη, ταξιδιωτικό πρακτορείο (ή ταξιδιωτικός πράκτορας), ταξιδιωτικό ιστορικό του επιβάτη συμπεριλαμβανομένων των επιβεβαιώσεων κράτησης του ελέγχου εισιτηρίων, πληροφοριών σχετικά με τη μη εμφάνιση του επιβάτη ή με την αγορά εισιτηρίου την τελευταία στιγμή χωρίς κράτηση, διαχωρισμένες/καταμεμημένες πληροφορίες, γενικές πληροφορίες (όλες οι διαθέσιμες πληροφορίες για ασυνόδευτους ανήλικους κάτω των 18 ετών, όπως όνομα και φύλο του ανήλικου, ηλικία, γλώσσα ή γλώσσες που ομιλεί, ονοματεπώνυμο και στοιχεία επικοινωνίας κηδεμόνα κατά την αναχώρηση και σχέση με τον ανήλικο, ονοματεπώνυμο και στοιχεία επικοινωνίας κηδεμόνα κατά την άφιξη) και σχέση με τον ανήλικο, πράκτορας αναχώρησης και άφιξης), δεδομένα σχετικά με την έκδοση των εισιτηρίων, που περιλαμβάνουν τον αριθμό εισιτηρίου, ημερομηνία έκδοσης, τα εισιτήρια απλής μετάβασης και τα πεδία αυτόματης αναγραφής ναύλου (Automated Ticket Fare Quote), αριθμός θέσης και άλλες πληροφορίες για τη θέση, πληροφορίες για τη χρήση κοινού κωδικού, πληροφορίες για τις αποσκευές, αριθμός και άλλα ονόματα ταξιδιωτών της ΚΟΕ, τυχόν εκ των προτέρων συλλεχθέντα δεδομένα (API) για τους επιβάτες (μεταξύ άλλων είδος εγγράφου, αριθμός εγγράφου, χώρα έκδοσης, ημερομηνία λήξεως ισχύος του εγγράφου ταυτότητας, ιθαγένεια, επώνυμο, όνομα, φύλο, ημερομηνία γέννησης, αεροπορική εταιρεία, αριθμός πτήσης, ημερομηνία αναχώρησης, ημερομηνία άφιξης, αερολιμένας αναχώρησης, αερολιμένας άφιξης, ώρα αναχώρησης και ώρα άφιξης) ιστορικό όλων των μεταβολών των δεδομένων των ΚΟΕ που απαριθμούνται στα σημεία 1 έως 18. Βλ. Παράρτημα Ι της Οδηγίας 2016/681/ΕΕ.

10. Βλ. E. DE BUSSE, Data Protection in EU and US Criminal Cooperation: A Substantive Law Approach to the EU Internal

and Transatlantic Cooperation in Criminal Matters between Judicial and Law Enforcement Authorities, Maklu, Portland, 2009, σ. 359.

11. Βλ. στοιχείο 7 άρθρου 3, παρ. 1 άρθρου 6 και αιτιολογική σκ. 16 Οδηγίας 2016/681/ΕΕ, στην οποία αναφέρεται ότι υπάρχουν δύο πιθανές μέθοδοι διαβίβασης δεδομένων: η μέθοδος της «άντλησης» («pull method»), βάσει της οποίας οι αρμόδιες αρχές του κράτους μέλους που ζητεί τα δεδομένα των ΚΟΕ μπορούν να εισέλθουν στο σύστημα κράτησης των αερομεταφορέων και να αντλήσουν αντίγραφο των δεδομένων των ΚΟΕ που χρειάζονται και η μέθοδος της «προώθησης» («push method»), βάσει της οποίας οι αερομεταφορείς προωθούν τις ΚΟΕ στην αρχή που τα έχει ζητήσει, γεγονός που επιτρέπει στους αερομεταφορείς να έχουν τον έλεγχο όλων των δεδομένων που διαβιβάζονται. Η μέθοδος της «προώθησης» («push») θεωρείται ότι προσφέρει υψηλότερο επίπεδο προστασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και θα πρέπει να είναι υποχρεωτική για όλους τους αερομεταφορείς.

12. Βλ. στοιχείο 2 άρθρου 3 και παρ. 1 άρθρου 8 Οδηγίας 2016/681/ΕΕ.

13. Βλ. εδάφιο γ' παρ. 1 άρθρου 8 Οδηγίας 2016/681/ΕΕ.

14. Βλ. στοιχείο 3 άρθρου 3 Οδηγίας 2016/681/ΕΕ.

Επιπλέον, σύμφωνα με το άρθρο 4 της Οδηγίας 2016/681/ΕΕ, η ΜΣΕ, η οποία θα εδρεύει σε κάθε κράτος μέλος, είναι αρμόδια για τη συλλογή των δεδομένων, την επεξεργασία τους, καθώς και για την ανταλλαγή αυτών και του αποτελέσματος της επεξεργασίας τους με τις

ΜΣΕ¹⁵ άλλων κρατών μελών και την Eurorol¹⁶. Δυνάμει του άρθρου 6, η ΜΣΕ αξιολογεί τους επιβάτες, προκειμένου να ταυτοποιηθούν πρόσωπα που πρέπει να εξεταστούν λεπτομερέστερα από τις αρμόδιες αρχές¹⁷, καθότι «ενδέχεται» να εμπλέκονται σε τρομοκρατικό ή σοβαρό έγκλημα. Εκτός αυτού, η ΜΣΕ απαντά σε αιτήσεις των αρμοδίων αρχών, γνωστοποιεί τα αποτελέσματα της επεξεργασίας των δεδομένων των ΚΟΕ και προβαίνει στην ανάλυσή τους, με σκοπό την επικαιροποίηση ή τη δημιουργία νέων κριτηρίων που θα χρησιμοποιούνται σε αξιολογήσεις, οι οποίες θα διενεργούνται με σκοπό την ταυτοποίηση κάθε προσώπου δυνάμενου να εμπλέκεται σε τρομοκρατικό ή σοβαρό έγκλημα¹⁸. Η ΜΣΕ, κατά τη διενέργεια των ανωτέρω αξιολογήσεων, δύναται να αντιπαραβάλει τα δεδομένα των ΚΟΕ με άλλες βάσεις δεδομένων, σχετικές με τους σκοπούς της πρόληψης, διερεύνησης και δίωξης τρομοκρατικών και σοβαρών εγκλημάτων¹⁹. Τα δεδομένα που περιέχονται στις ΚΟΕ μπορούν να χρησιμοποιηθούν και ως μέτρο αντίδρασης σε πραγματικό χρόνο ή και προληπτικά με σκοπό την αναχαίτιση, την παρακολούθηση, τη διερεύνηση και τη δίωξη των εγκληματιών²⁰. Επίσης, προβλέπεται ότι τα εν λόγω δεδομένα καθώς και τα αποτελέσματα της επεξεργασίας τους που διαβιβάζονται από τις ΜΣΕ στις αρμόδιες αρχές του άρθρου 7²¹ μπορούν να υποστούν περαιτέρω επεξεργασία για τους συγκεκριμένους σκοπούς της πρόληψης, ανίχνευσης, διερεύνησης ή δίωξης τρομοκρατικών ή σοβαρών εγκλημάτων, αλλά και όταν διαπιστώνονται «άλλες εγκληματικές πράξεις ή υπάρχουν σχετικές ενδείξεις»²².

Κατ' αντιστοιχία με άλλες ενωσιακές πράξεις, οι οποίες θεσπίστηκαν για τη διαφύλαξη της δημόσιας ασφάλειας της ΕΕ και προβλέπουν τη χρήση και διατήρηση δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, στο άρθρο 12 της Οδηγίας 2016/681/ΕΕ θεσπίζεται η υποχρέωση διατήρησης των ΚΟΕ από τη ΜΣΕ για περίοδο πέντε ετών. Περαιτέρω, στις παρ. 2 και 3 του ιδίου προβλέπεται ότι, με το πέρασμα έξι μηνών από τη διαβίβαση, τα εν λόγω δεδομένα θα είναι «καλυμμένα»²³ και μόνον κατόπιν άδειας δικαστικής ή άλλης διοικητικής αρχής δύναται να επιτραπεί η πρόσβαση στα πλήρη στοιχεία, εφόσον εκτιμηθεί ότι είναι αναγκαία για τους σκοπούς που αναφέρονται στο στοιχείο β' παρ. 2 του άρθρου 6.

Ο ενωσιακός νομοθέτης, προκειμένου να παράσχει τη μεγαλύτερη δυνατή προστασία στα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που υπόκεινται εν προκειμένω σε επεξεργασία, δεν περιορίστηκε μόνο στην «κάλυψη» και στην κατ' επέκταση προαναφερθείσα άδεια για την πρόσβαση στα «πλήρη» δεδομένα. Επιπροσθέτως, επί τη βάση της παρ. 4 του άρθρου 13 της Οδηγίας 2016/681/ΕΕ, απαγορεύεται ρητώς η επεξεργασία δεδομένων, που περιέχονται στις ΚΟΕ και αποκαλύπτουν τη φυλετική ή εθνοτική καταγωγή, τα πολιτικά φρονήματα, τις θρησκευτικές ή φιλοσοφικές πεποιθήσεις, τη συμμετοχή σε συνδικαλιστική οργάνωση, την υγεία, τη σεξουαλική ζωή ή τον σεξουαλικό προσανατολισμό ενός ατόμου. Σε περίπτωση που στα διαβιβασθέντα δεδομένα περιλαμβάνονται τέτοιου είδους ευαίσθητες πληροφορίες, η ΜΣΕ οφείλει να προβεί στη διαγραφή τους αμέσως μετά την παραλαβή τους. Επιπροσθέτως, η αξιολόγηση των επιβατών, η οποία θα λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων της ΜΣΕ, θα πραγματοποιείται χωρίς διακρίσεις και σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να ερείδεται επί των ανωτέρω ευαίσθητων πληροφοριών των επιβατών²⁴. Επιπλέον, στο άρθρο 5 καθιερώνεται ο θεσμός του «Υπευθύνου Προστασίας Δεδομένων»²⁵, ο οποίος θα εδρεύει σε κάθε ΜΣΕ, με κύριο στόχο την εποπτεία της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και την υλοποίηση των σχετικών διασφαλίσεων. Τέλος, στο άρθρο 13 αναφέρεται ότι όλοι οι επιβάτες έχουν το ίδιο δικαίωμα προστασίας των προσωπικών τους δεδομένων, το ίδιο δικαίωμα πρόσβασης, διόρθωσης, διαγραφής και κλειδώματος των δεδομένων, καθώς και το

α να χρησιμεύουν προς άμεση ταυτοποίηση του επιβάτη, στον οποίο αναφέρονται τα δεδομένα της ΚΟΕ και είναι: α) όνομα (ονόματα), συμπεριλαμβανομένων των ονομάτων άλλων επιβατών που αναφέρονται στην ΚΟΕ καθώς και του αριθμού επιβατών που συνταξιδεύουν, οι οποίοι περιλαμβάνονται στην ΚΟΕ, β) διεύθυνση και στοιχεία επικοινωνίας, γ) όλα τα στοιχεία πληρωμής, συμπεριλαμβανομένης της διεύθυνσης χρέωσης, στο μέτρο που περιλαμβάνουν πληροφορίες που μπορούν να χρησιμεύσουν προς άμεση ταυτοποίηση του επιβάτη στον οποίον αναφέρονται τα δεδομένα της ΚΟΕ, ή άλλων προσώπων, δ) πληροφορίες σχετικά με το πρόγραμμα τακτικού επιβάτη, ε) γενικές παρατηρήσεις, στο μέτρο που περιλαμβάνουν πληροφορίες που μπορούν να χρησιμεύσουν για την άμεση ταυτοποίηση του επιβάτη στον οποίον αναφέρονται τα δεδομένα της ΚΟΕ, στ) οποιαδήποτε εκ των προτέρων συλλεχθέντα δεδομένα (API).

15. Βλ. παρ. 1 του άρθρου 9 Οδηγίας 2016/681/ΕΕ, στις διατάξεις της οποίας προβλέπεται η διαβίβαση των δεδομένων των ΚΟΕ στις αντίστοιχες ΜΣΕ των άλλων κρατών μελών, όταν πρόκειται για πρόσωπα ταυτοποιημένα από ΜΣΕ, σύμφωνα με την παρ. 2 του άρθρου 6.

16. Βλ. άρθρο 10 Οδηγίας 2016/681/ΕΕ.

17. Βλ. άρθρα 7 και 10 Οδηγίας 2016/681/ΕΕ.

18. Βλ. παρ. 2 άρθρου 6 Οδηγίας 2016/681/ΕΕ.

19. Βλ. στοιχεία α' παρ. 3 άρθρου 6 Οδηγίας 2016/681/ΕΕ.

20. Βλ. παρ. 3 και 5 άρθρου 8 Οδηγίας 2016/681/ΕΕ.

21. Βλ. παρ. 6 άρθρου 6 Οδηγίας 2016/681/ΕΕ.

22. Βλ. παρ. 4 και 5 άρθρου 7 Οδηγίας 2016/681/ΕΕ.

23. Τα εν λόγω στοιχεία αποτελούν τις πληροφορίες που μπορούν

να χρησιμεύουν προς άμεση ταυτοποίηση του επιβάτη, στον οποίο αναφέρονται τα δεδομένα της ΚΟΕ και είναι: α) όνομα (ονόματα), συμπεριλαμβανομένων των ονομάτων άλλων επιβατών που αναφέρονται στην ΚΟΕ καθώς και του αριθμού επιβατών που συνταξιδεύουν, οι οποίοι περιλαμβάνονται στην ΚΟΕ, β) διεύθυνση και στοιχεία επικοινωνίας, γ) όλα τα στοιχεία πληρωμής, συμπεριλαμβανομένης της διεύθυνσης χρέωσης, στο μέτρο που περιλαμβάνουν πληροφορίες που μπορούν να χρησιμεύσουν προς άμεση ταυτοποίηση του επιβάτη στον οποίον αναφέρονται τα δεδομένα της ΚΟΕ, ή άλλων προσώπων, δ) πληροφορίες σχετικά με το πρόγραμμα τακτικού επιβάτη, ε) γενικές παρατηρήσεις, στο μέτρο που περιλαμβάνουν πληροφορίες που μπορούν να χρησιμεύσουν για την άμεση ταυτοποίηση του επιβάτη στον οποίον αναφέρονται τα δεδομένα της ΚΟΕ, στ) οποιαδήποτε εκ των προτέρων συλλεχθέντα δεδομένα (API).

24. Βλ. εδάφιο δ' παρ. 4 άρθρου 6 Οδηγίας 2016/681/ΕΕ.

25. Αντίστοιχος θεσμός προβλέπεται και στα άρθρα 37-39 του νέου Κανονισμού 2016/679/ΕΕ για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών.

ίδιο δικαίωμα αποζημίωσης και δικαστικής προσφυγής, όπως θεσπίζεται από την εθνική και την ενωσιακή νομοθεσία. Είναι όμως οι ανωτέρω εγγυήσεις αρκετές, προκειμένου να θεωρηθεί ανεκτή η επέμβαση στα δικαιώματα της ιδιωτικής ζωής και της προστασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα;

3. Πραγματική ανάγκη η δημιουργία νέας τράπεζας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα;

3.1. Η αναγκαιότητα(ς) της επεξεργασίας των δεδομένων

Από τη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής, ΔΕΕ) συνάγεται ότι η καταπολέμηση της διεθνούς τρομοκρατίας αποτελεί σκοπό γενικού συμφέροντος της ΕΕ, προκειμένου να διατηρηθεί η διεθνής ειρήνη και η διεθνής ασφάλεια²⁶. Το ίδιο ισχύει για την καταπολέμηση της βαριάς εγκληματικότητας προς τον σκοπό διαφύλαξης της δημόσιας ασφάλειας²⁷. Στο σημείο αυτό, πρέπει να τονισθεί συναφώς ότι το άρθρο 6 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής, ΧΘΔΕΕ) διακηρύσσει το δικαίωμα κάθε προσώπου όχι μόνο στην ελευθερία αλλά και στην ασφάλεια. Ο σκοπός που επιδιώκει ο ενωσιακός νομοθέτης με την Οδηγία 2016/681/ΕΕ για την πρόληψη, ανίχνευση, διερεύνηση και δίωξη των τρομοκρατικών εγκλημάτων και άλλων σοβαρών μορφών εγκλήματος θεωρείται, καταρχήν, αναγκαίος και εύλογος στο πλαίσιο τήρησης της δημόσιας ασφάλειας εντός του ενωσιακού χώρου. Κατά τα ανωτέρω εκτεθέντα, τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που περιέχονται στις ΚΟΕ και ιδίως ορισμένα εξ αυτών, ενδεχομένως να αποδειχθούν πολύτιμα για την εκπλήρωση του ανωτέρω σκοπού. Παρά ταύτα, η δημιουργία του συστήματος επεξεργασίας των δεδομένων των ΚΟΕ συνιστά περιορισμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων και ελευθεριών και, κατά συνέπεια, πρέπει να είναι επαρκώς αιτιολογημένη και η αναγκαιότητά του αποδεδειγμένη, προκειμένου να επιτευχθεί η σωστή εξισορρόπηση μεταξύ της προστασίας της δημόσιας ασφάλειας, που επιδιώκεται εν προκειμένω, και του περιορισμού των δικαιωμάτων στην ιδιωτική ζωή και στην προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα.

Επιπροσθέτως, βασική προϋπόθεση για τον περιορισμό των δικαιωμάτων που προβλέπονται στο άρθρο 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (στο εξής, ΕΣΔΑ) και στα άρθρα 7 και 8 ΧΘΔΕΕ αποτελεί το

όποιο μέτρο να τίθεται «προς το συμφέρον της εθνικής ασφάλειας, της δημόσιας τάξης ή της οικονομικής ευμερίας της χώρας, για την πρόληψη ταραχών ή εγκληματικών πράξεων, για την προστασία της υγείας ή των χρηστών ηθών ή για την προστασία των δικαιωμάτων και ελευθεριών τρίτων», «να είναι αναγκαίο σε μια δημοκρατική κοινωνία» και «να υπόκειται στην αρχή της αναλογικότητας». Η τήρηση της αρχής της αναλογικότητας απορρέει, επίσης, και από την πάγια νομολογία του ΔΕΕ, κατά την οποία η προστασία του θεμελιώδους δικαιώματος του σεβασμού της ιδιωτικής ζωής στο ενωσιακό επίπεδο επιτάσσει οι παρεκκλίσεις από την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και οι περιορισμοί της να μην υπερβαίνουν τα όρια του απολύτως αναγκαίου²⁸. Συνεπώς, η επέμβαση στο δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής κρίνεται αναγκαία, εάν ανταποκρίνεται σε επιτακτική κοινωνική ανάγκη, εάν είναι ανάλογη προς τον επιδιωκόμενο σκοπό και εάν οι λόγοι που προβάλλει η δημόσια αρχή, για να τη δικαιολογήσει, είναι συγκεκριμένοι, λυσιτελείς και επαρκείς.

Το γεγονός ότι η Οδηγία 2016/681/ΕΕ στοχεύει στην πρόληψη, ανίχνευση, διερεύνηση και δίωξη των τρομοκρατικών εγκλημάτων και άλλων σοβαρών μορφών εγκλήματος δεν σημαίνει ότι είναι σαφώς συμβατή με τις ως άνω απαιτήσεις²⁹. Η άνευ κριτηρίων καταχώριση δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα του συνόλου των επιβατών για τις πτήσεις που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της εν λόγω Οδηγίας, εγείρει αρκετά ζητήματα ως προς την τήρηση της αρχής της αναλογικότητας. Ειδικότερα, η αναγκαιότητα της επεξεργασίας των δεδομένων που περιέχονται στις ΚΟΕ δεν φαίνεται να θεμελιώνεται επαρκώς, καθότι στο πλαίσιο της αστυνομικής και δικαστικής συνεργασίας στον ενωσιακό χώρο τηρούνται ήδη αρχεία με δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα³⁰, όπως λ.χ.

26. Βλ. υπό την έννοια αυτή, ΔΕΚ C-402/05 P και C-415/05 P, *Kadi και Al Barakat International Foundation/Συμβούλιο και Επιτροπή*, 03.09.2008, ECLI:EU:C:2008:461, σκ. 363, καθώς και ΔΕΕ C-539/10 P και C-550/10 P, *Al-Aqsa/Συμβούλιο και Pays-Bas, Al-Aqsa*, 15.11.2012, ECLI:EU:C:2012:711, σκ. 130.

27. Βλ. υπό την έννοια αυτή, ΔΕΕ C-145/09, *Τσακουρίδης*, 23.11.2010, ECLI:EU:C:2010:708, σκ. 46 και 47.

28. Βλ. ΔΕΚ C-73/07, *Satakunnan Markkinapörssi Oy και Satamedia*, 16.12.2008, ECLI:EU:C:2008:727, σκ. 56, ΔΕΕ C-92/09 και C-93/09, *Volker und Markus Schecke και Eifert*, 09.11.2010, ECLI:EU:C:2010:662, σκ. 77, ΔΕΕ C-293/12 και C-594/12, *Digital Rights Ireland και Seitlinger κ.λπ.*, 08.04.2014, ECLI:EU:C:2014:238, σκ. 52, καθώς και ΔΕΕ C-362/14, *Schrems*, 06.10.2015, ECLI:EU:C:2015:650, σκ. 92.

29. Γνώμη Ομάδας Άρθρου 29 με αριθμ. 10/2011, για την πρόταση Οδηγίας του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου σχετικά με τη χρήση των δεδομένων που περιέχονται στους φακέλους επιβατών, για την πρόβλεψη, ανίχνευση, διερεύνηση και δίωξη τρομοκρατικών και άλλων σοβαρών εγκλημάτων, διαθέσιμη σε http://ec.europa.eu/justice/data-protection/article-29/documentation/opinion-recommendation/index_en.htm#h2-3 (τελευταίος έλεγχος: 14.01.2017).

30. Βλ. Γνώμη Ευρωπαϊού Επόπτη Προστασίας Δεδομένων (EDPS) με αριθμ. 5/2015, *Second Opinion on the Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on the use of Passenger Name Record data for the prevention, detection, investigation and prosecution of terrorist offences and serious*

τα εκ των προτέρων συλλεχθέντα δεδομένα (API)³¹, το Σύστημα Πληροφοριών Σένγκεν (SIS II)³², καθώς και το σύστημα πληροφοριών για τις θεωρήσεις (VIS)³³. Εξάλλου, οι πρόσφατες τρομοκρατικές επιθέσεις σε χώρες της ΕΕ αποδεικνύουν την ύπαρξη κενών στον τομέα της αστυνομικής και δικαστικής συνεργασίας του ενωσιακού χώρου, τα οποία δεν σχετίζονται με τους επιβάτες των αεροπορικών πτήσεων³⁴. Κατόπιν τούτων, θα μπορούσε να διατυπωθεί η άποψη ότι η αναβάθμιση των υφιστάμενων συστημάτων, η βελτιωμένη συνεργασία μεταξύ των κρατών μελών καθώς και η εντατικοποίηση των ερευνών σε υπόπτους, οι οποίοι είναι ήδη γνωστοί, ενδεχομένως να αποτελούν μέτρα περισσότερο αποτελεσματικά και προσφορότερα για την εξασφάλιση των απαιτούμενων πληροφοριών συγκριτικά με τον εκ των προτέρων σχηματισμό προφίλ (profiling)³⁵ εκατομμυρίων ταξιδιωτών, υπόπτων ή μη.

crime, σκ. 63, διαθέσιμη σε ιστοσελίδα ΕΕΠΔ: <https://secure.edps.europa.eu/> (τελευταίος έλεγχος: 14.01.2017). Γνώμη Ομάδας Άρθρου 29 με αριθμ. 10/2011, ό.π.

31. Βλ. ό.π., υποσημ. 7.

32. Το Σύστημα Πληροφοριών Σένγκεν (SIS) στοχεύει στη διατήρηση της δημόσιας ασφάλειας, συμπεριλαμβανομένης της εθνικής ασφάλειας, στο εσωτερικό του χώρου Σένγκεν. Το SIS είναι ένα κεντρικό σύστημα πληροφοριών που περιλαμβάνει ένα εθνικό τμήμα σε κάθε συμμετέχον κράτος και μία υπηρεσία τεχνικής υποστήριξης στη Γαλλία. Τα κράτη μέλη μπορούν να καταχωρούν τα πρόσωπα των οποίων ζητείται η σύλληψη με σκοπό την έκδοσή τους, υπηκόους τρίτων χωρών στους οποίους απαγορεύεται η είσοδος, εξαφανισθέντες, μάρτυρες ή πρόσωπα των οποίων γίνεται δικαστική κλήτευση, πρόσωπα και οχήματα τα οποία υπόκεινται σε συμπληρωματικούς ελέγχους, οχήματα, έγγραφα και άλλα που έχουν απολεσθεί ή κλαπεί και ύποπτα χαρτονομίσματα.

33. Το σύστημα πληροφοριών για τις θεωρήσεις (VIS) έχει ως σκοπό την εφαρμογή μιας κοινής πολιτικής για τις θεωρήσεις, διευκολύνοντας την εξέταση των αιτήσεων θέωσης και τους ελέγχους στα εξωτερικά σύνορα και συμβάλλοντας, παράλληλα, στην πρόληψη των απειλών κατά της εσωτερικής ασφάλειας των κρατών μελών. Αποτελεί κεντρικό σύστημα πληροφοριών, που περιλαμβάνει ένα εθνικό τμήμα σε κάθε συμμετέχον κράτος και μια υπηρεσία τεχνικής υποστήριξης στη Γαλλία. Το VIS θα χρησιμοποιεί ένα σύστημα βιομετρικής αντιστοιχίας για την εξασφάλιση αξιόπιστων αντιπαραβολών δακτυλικών αποτυπωμάτων, το οποίο θα χρησιμοποιείται στα εξωτερικά σύνορα της ΕΕ για την εξακρίβωση της ταυτότητας των κατόχων θεωρήσεων. Θα περιλαμβάνει δεδομένα σχετικά με τις αιτήσεις θεωρήσεων, φωτογραφίες, δακτυλικά αποτυπώματα, σχετικές αποφάσεις των αρμοδίων για τις θεωρήσεις αρχών και συνδέσμοι μεταξύ των σχετικών αιτήσεων.

34. Βλ. Γνώμη Ευρωπαϊού Επόπτη Προστασίας Δεδομένων (EDPS) με αριθμ. 5/2015, σκ. 14, ό.π.

35. Βλ. κατ' αναλογία ΔΕΕ C-203/15 και C-698/15, *Tele2 Sverige*, 21.12.2016, ECLI:EU:C:2016:970, σκ. 99.

Στο σημείο αυτό, πρέπει να τονισθεί ότι οι ενωσιακές διατάξεις για την καταχώριση των δεδομένων που περιέχονται στις ΚΟΕ των πτήσεων από και προς την ΕΕ θα αφορά σε παραπάνω από 300 εκατομμύρια επιβάτες³⁶. Συνεπώς, στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας 2016/681/ΕΕ εμπίπτει ένας υπερβολικά μεγάλος αριθμός προσώπων, χωρίς, εντούτοις, να βρίσκονται, έστω και κατά τρόπο έμμεσο, σε κατάσταση δυνάμενη να προκαλέσουν την εκκίνηση της ποινικής διαδικασίας³⁷. Έτσι, καθίσταται δυνατή η επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα προσώπων, για τα οποία ουδεμία ένδειξη υφίσταται σχετικά με τη σύνδεσή τους με τη διάπραξη σοβαρών μορφών εγκλημάτων. Ως εκ τούτων, φρονώ ότι η εφαρμογή της εν λόγω Οδηγίας συνεπάγεται μια τεράστιας εκτάσεως και ιδιαίτερως μεγάλης βαρύτητας επέμβαση στα δικαιώματα της ιδιωτικής ζωής και της προστασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, χωρίς αυτή να οριοθετείται επαρκώς μέσω διατάξεων ικανών να διασφαλίσουν ότι πράγματι περιορίζεται στον απολύτως αναγκαίο βαθμό³⁸. Ενδεχομένως, η ad hoc χρήση των ΚΟΕ, και δη για αντικειμενικώς προκαθορισμένη πραγματική και άμεση απειλή, να πληρούσε την αρχή της αναλογικότητας, ενόψει των σκοπών που επιδιώκονται με την Οδηγία 2016/681/ΕΕ.

3.2. Η διατήρηση των δεδομένων

Με βάση το άρθρο 12 της Οδηγίας 2016/681/ΕΕ, τα κράτη μέλη πρέπει να διασφαλίσουν ότι τα δεδομένα που περιέχονται στις ΚΟΕ, τα οποία διαβιβάζονται από τους αερομεταφορείς και τους οικονομικούς φορείς που δεν είναι μεταφορείς στις ΜΣΕ, θα διατηρούνται στο αρχείο της τελευταίας για περίοδο πέντε ετών από τη διαβίβασή τους στη ΜΣΕ του πρώτου κράτους μέλους, στο έδαφος του οποίου βρίσκεται το σημείο άφιξης ή αναχώρησης της διεθνούς πτήσης. Τα εν λόγω δεδομένα θα διαγράφονται μονίμως μετά τη λήξη της περιόδου αυτής. Περαιτέρω, προκειμένου να αποφευχθεί δυσανάλογη χρήση των δεδομένων³⁹, με το πέρας έξι μηνών από την ανωτέρω διαβίβαση στη ΜΣΕ τα δεδομένα των ΚΟΕ θα

36. Βλ. Γνώμη Ευρωπαϊού Επόπτη Προστασίας Δεδομένων (EDPS) με αριθμ. 5/2015, σκ. 21, ό.π.

37. Βλ. αντίστοιχη περίπτωση σε Α. ΒΕΝΕΡΗ, Σύστημα Πληροφοριών Σένγκεν: Δικαιώματα πρόσβασης και αντίρρησης και αόριστες έννοιες σε Λ. Κοτσαλή (επιμ.), Προσωπικά Δεδομένα: Σχόλια – Ανάλυση – Εφαρμογή, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2016, σ. 267.

38. Η Ομάδα Εργασίας του Άρθρου 29 της Οδηγίας 95/46/ΕΚ, έχει επισημάνει ότι η συλλογή και διατήρηση όλων των δεδομένων όλων των ταξιδιωτών από τις πτήσεις δεν είναι αναλογική και παραβιάζει το άρθρο 8 ΧΘΔΕΕ. Βλ. Γνώμη Ομάδας Άρθρου 29 με αριθμ. 10/2011, ό.π.

39. Βλ. αιτιολογική σκ. 25 Οδηγίας 2016/681/ΕΕ.

είναι «καλυμμένα»⁴⁰. Στο σημείο αυτό, πρέπει να επισημανθεί ότι η «κάλυψη» των δεδομένων διαφέρει από την τεχνική της ανωνυμοποίησης, η οποία αφορά περατωμένα και μη αναστρέψιμη διαδικασία ταυτοποίησης των υποκειμένων των δεδομένων. Ο ενωσιακός νομοθέτης, με τη χρήση του όρου της «κάλυψης» των δεδομένων, τα οποία απαριθμούνται αποκλειστικά στην παρ. 2 του άρθρου 12⁴¹, καθιστά εφικτή την εκ των υστέρων πρόσβαση στο σύνολο των πληροφοριών, σύμφωνα με τις διαδικασίες και τις προϋποθέσεις της παρ. 3 του άρθρου 12 της Οδηγίας 2016/681/ΕΕ. Ωστόσο, η κατά τα ανωτέρω διαγραφή των δεδομένων με την παρέλευση των πέντε ετών δεν είναι απόλυτη. Στο πλαίσιο έρευνας «συγκεκριμένης υπόθεσης», είναι δυνατή η διατήρηση των δεδομένων πέραν της πενταετίας, σύμφωνα με τις διατάξεις του εθνικού δικαίου των κρατών μελών⁴².

Η διατήρηση δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα συνιστά σαφώς επέμβαση στο δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής των θιγομένων προσώπων, όπως προβλέπεται στο άρθρο 8 ΕΣΔΑ και στο άρθρο 7 ΧΘΔΕΕ. Η αναγκαιότητα της διατήρησης δεδομένων, ως μέτρου επιβολής του νόμου, υπήρξε ανέκαθεν σημείο αντιλογίας. Το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί ότι η αποθήκευση και μόνο δεδομένων που αφορούν στην προσωπική ζωή ενός προσώπου συνιστά επέμβαση κατά την έννοια του άρθρου 8 ΕΣΔΑ⁴³, ενώ το ΔΕΕ στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-293/12 και C-594/12⁴⁴ έκρινε ότι ο καθορισμός της διάρκειας διατήρησης των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα πρέπει να στηρίζεται σε αντικειμενικά κριτήρια, προκειμένου να διασφαλίζεται ότι αυτή περιορίζεται

στον απολύτως αναγκαίο βαθμό⁴⁵. Για το ίδιο ζήτημα, ο Ευρωπαϊός Επόπτης Προστασίας Δεδομένων (στο εξής, ΕΕΠΔ) έχει επανειλημμένως διατυπώσει αμφιβολίες σχετικά με τη σκοπιμότητα της διατήρησης δεδομένων σε τέτοια κλίμακα, ενόψει των δικαιωμάτων στην ιδιωτική ζωή και στην προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα⁴⁶.

Αν και με την Οδηγία 2016/681/ΕΕ επήλθε σημαντική μείωση του χρονικού διαστήματος διατήρησης των δεδομένων σε σχέση με προηγούμενη πρόταση, εν τούτοις, η νέα διάρκεια των πέντε ετών δεν φαίνεται να συμπλέει με τις επιταγές της αρχής της αναλογικότητας. Παρ' όλη τη χρήση της τεχνικής της «κάλυψης» των δεδομένων, όπως γίνεται αντιληπτό, οι πληροφορίες καθίστανται προσδιορίσιμες⁴⁷, χωρίς να αιτιολογείται η αναγκαιότητα διατήρησής τους για το χρονικό διάστημα των πέντε ετών με τη θέσπιση λ.χ. διακρίσεων, κριτηρίων ή εξαιρέσεων. Προς επίρρωση των ανωτέρω, πρέπει να επισημανθεί ότι η περίοδος διατήρησης των δεδομένων δεν αντιστοιχεί ούτε στις περιόδους που προβλέπονται σε άλλες ευρω-

40. Για την κάλυψη των στοιχείων βλ. παρ. 2 του άρθρου 12 Οδηγίας 2016/681/ΕΕ. Σύμφωνα με προηγούμενη πρόταση της Οδηγίας, τα δεδομένα που θα διαβιβάζονταν στη ΜΣΕ, θα διατηρούνταν για μια περίοδο δεκατριών ετών.

41. Οι πληροφορίες που απαριθμούνται αποκλειστικά την παρ. 2 του άρθρου 12 της Οδηγίας 2016/681/ΕΕ και οι οποίες πρέπει να καλύπτονται μετά την παρέλευση εξαμήνου αφορούν στα εξής: όνομα (ονόματα), συμπεριλαμβανομένων των ονομάτων άλλων επιβατών, διεύθυνση, στοιχεία επικοινωνίας, στοιχεία πληρωμής, συμπεριλαμβανομένης της διεύθυνσης χρέωσης, στο μέτρο που περιλαμβάνουν πληροφορίες που μπορούν να χρησιμεύσουν προς άμεση ταυτοποίηση του επιβάτη ή άλλων προσώπων, πληροφορίες σχετικά με το πρόγραμμα τακτικού επιβάτη, γενικές παρατηρήσεις, στο μέτρο που περιλαμβάνουν πληροφορίες που μπορούν να χρησιμεύσουν για την άμεση ταυτοποίηση του επιβάτη, στον οποίον αναφέρονται τα δεδομένα που περιέχονται στις ΚΟΕ και οποιαδήποτε εκ των προτέρων δεδομένα (API) έχουν συλλεχθεί.

42. Βλ. εδάφιο β' παρ. 4 του άρθρου 12 και αιτιολογική σκ. 26 Οδηγίας 2016/681/ΕΕ.

43. Βλ. ΕΔΔΑ, *S. and Marper κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγές Νος 30562/04 και 30566/04), σκ. 67.

44. Βλ. ΔΕΕ C-293/12 και C-594/12, ό.π., σκ. 64.

45. Με απόφαση της 17ης Ιουλίου 2015, το High Court of Justice (England & Wales), Queen's Bench Division (Divisional Court) έκρινε ότι η απόφαση *Digital Rights* έθετε «επιτακτικές απαιτήσεις δικαίου της Ένωσης», οι οποίες είχαν εφαρμογή στις ρυθμίσεις των κρατών μελών περί διατήρησης των δεδομένων σχετικά με τις ηλεκτρονικές επικοινωνίες και περί προσβάσεως στα εν λόγω δεδομένα. Κατά το ως άνω δικαστήριο, δεδομένου ότι το ΔΕΕ έκρινε, με την εν λόγω απόφαση, ότι η Οδηγία 2006/24/ΕΚ δεν ήταν σύμφωνη με την αρχή της αναλογικότητας, εθνική νομοθετική ρύθμιση με περιεχόμενο πανομοιότυπο με εκείνο της εν λόγω Οδηγίας δεν θα μπορούσε ομοίως να είναι συμβατή με την εν λόγω αρχή. Από το σκεπτικό της αποφάσεως *Digital Rights* προκύπτει ότι μια νομοθεσία που θεσπίζει ένα γενικό καθεστώς διατήρησης των δεδομένων σχετικά με επικοινωνίες προσβάλλει τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται στα άρθρα 7 και 8 ΧΘΔΕΕ, εκτός αν η νομοθεσία αυτή συμπληρώνεται από ένα καθεστώς που ρυθμίζει την πρόσβαση στα δεδομένα, θεσπιζόμενο από το εθνικό δίκαιο, το οποίο προβλέπει επαρκείς εγγυήσεις για την προστασία των εν λόγω δικαιωμάτων. Βλ. High Court of Justice (England & Wales), Queen's Bench Division (Divisional Court) της 17ης Ιουλίου 2015, *David Davis and others -v- Secretary of State for the Home Department*, (Προσφυγές Νος 3665/2014, 3667/2014, 3794/2014), σκ. 62, 69, 89 και 90.

46. Βλ. Γνωμοδοτήσεις Ευρωπαϊού Επόπτη Προστασίας Δεδομένων (EDPS) σχετικά με την έκθεση αξιολόγησης της Οδηγίας για τη διατήρηση των δεδομένων (Οδηγία 2006/24/ΕΚ) της Επιτροπής προς το Συμβούλιο και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο με αριθ. 2011/C 279/01, σκ. 9 και 2005/C 298/01 σκ. 8, 11, 14, 16, 17, διαθέσιμες σε <https://secure.edps.europa.eu> (τελευταίος έλεγχος: 14.01.2017).

47. Δεδομένα που περιέχονται στις ΚΟΕ, όπως ο αριθμός εισιτηρίου που δεν είναι καλυμμένος, μπορούν να οδηγήσουν εμμέσως σε ταυτοποίηση του υποκειμένου των δεδομένων. Ως εκ τούτων, παρ' όλη την «κάλυψη», τέτοιες πληροφορίες πρέπει να θεωρηθούν ως δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα.

παϊκές νομικές πράξεις για παρόμοιους σκοπούς. Για παράδειγμα, η Οδηγία 2004/82/ΕΚ προβλέπει τη διαγραφή των εκ των προτέρων συλλεχθέντων δεδομένων (API) εντός 24 ωρών από την άφιξη, ενώ η Οδηγία 2006/24/ΕΚ για την υποχρέωση των παρόχων υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών προέβλεπε τη διατήρηση των δεδομένων για περίοδο έως δύο έτη⁴⁸. Ιδίως ως προς τις διατάξεις της τελευταίας, είχαν εκφρασθεί επιφυλάξεις ως προς την πλήρωση της αρχής της αναλογικότητας του μέτρου, με τον χρόνο διατήρησης των δεδομένων να χαρακτηρίζεται ως οριακά ανεκτός⁴⁹. Η άποψη, ότι οι διατάξεις της Οδηγίας 2016/681/ΕΕ δεν πληρούν την αρχή της αναλογικότητας, ενισχύεται και από το γεγονός ότι δεν υπάρχει διαχωρισμός μεταξύ των υπόπτων ή, έστω, των εν δυνάμει υπόπτων και των αθώων επιβατών. Παρότι έχουν αναφερθεί ενδιαφέροντα παραδείγματα σχετικά με την επεξεργασία και την ωφέλεια της διατήρησης των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα από τις αρχές επιβολής του νόμου και, συγκεκριμένα, για τη χρήση τους, προκειμένου να αποκλειστεί η παρουσία υπόπτων στη σκηνή του εγκλήματος⁵⁰, σε καμία περίπτωση δεν μπο-

ρούν να προβληθούν ως αποδείξεις της αναγκαιότητας διατήρησης δεδομένων. Το εν λόγω πλεονέκτημα πρέπει να προβάλλεται με ιδιαίτερη προσοχή, καθώς μπορεί να παρερμηνευθεί και να θεωρηθεί ότι η διατήρηση δεδομένων είναι αναγκαία για την απόδειξη της αθωότητας των πολιτών, γεγονός το οποίο προδήλως αντιβαίνει στο τεκμήριο αθωότητας.

Ως εκ τούτου, η διατήρηση των δεδομένων των προσώπων που δεν θεωρούνται ύποπτα προσκρούει στις επιταγές της αρχής της αναλογικότητας. Αντιθέτως, θα μπορούσε να θεωρηθεί αναλογική η διατήρηση των δεδομένων μέχρι την ανάλυσή τους και η μετέπειτα διαγραφή τους αμέσως μετά απ' αυτήν, με εξαίρεση ειδικές περιπτώσεις, που οδήγησαν σε έρευνα αναφορικά με συγκεκριμένο επιβάτη. Εξίσου αναλογικό μέτρο θα μπορούσε να θεωρηθεί η μέθοδος της «φύλαξης δεδομένων» («data preservation» ή «quick freeze»)⁵¹, η οποία συνίσταται στην προσωρινή εξασφάλιση ή «πάγωμα» ορισμένων δεδομένων που σχετίζονται μόνο με συγκεκριμένους υπόπτους εγκληματικής δραστηριότητας και στη μετέπειτα διάθεσή τους στις αρχές επιβολής του νόμου βάσει δικαστικής εντολής. Ακριβώς λόγω της πιο στοχευόμενης φύσης της, η μέθοδος της «φύλαξης δεδομένων» θα αποτελούσε λιγότερο επεμβατικό μέτρο στην ιδιωτική ζωή και στην προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα αναφορικά με το εύρος και τον αριθμό των προσώπων που επηρεάζει⁵².

48. Βλ. Ι.Δ. ΙΓΓΛΕΖΑΚΗΣ, Η διατήρηση δεδομένων ηλεκτρονικών επικοινωνιών μετά την απόφαση του ΔΕυρΚ 10.02.2009 στην υπόθεση C-301/06, Αρμ, 2009, σ. 1278 επ.

49. Εκτός αυτού, το ΔΕΕ, στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-293/12 και C-594/12, έκρινε ότι η Οδηγία 2006/24/ΕΚ είναι ανίσχυρη, για τον λόγο ότι δεν προβλέπει σαφείς και ακριβείς κανόνες σχετικά με την έκταση της επέμβασης στα θεμελιώδη δικαιώματα που καθιερώνουν τα άρθρα 7 και 8 του ΧΘΔΕΕ, αντιβαίνοντας, κατά συνέπεια, στην αρχή της αναλογικότητας. Περαιτέρω, επισημάνθηκε ότι, αφενός, το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας 2006/24/ΕΚ αφορούσε στο σύνολο των προσώπων που είναι χρήστες υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών, ακόμη και πρόσωπα που δεν έχουν εμπλοκή με εγκλήματα, αφετέρου, δεν περιοριζόταν σε διατήρηση χρονικά ή τοπικά περιορισμένη, ούτε αφορούσε συγκεκριμένα άτομα, σε σχέση με τα οποία είναι αναγκαία η διατήρηση δεδομένων για τους σκοπούς της πρόληψης, διαπίστωσης ή δίωξης σοβαρών εγκλημάτων. Βλ. Ι.Δ. ΙΓΓΛΕΖΑΚΗΣ, Δίκαιο της Πληροφορικής (Συμπλήρωμα), εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2016, σσ. 18-21. Βλ. Ι.Δ. ΙΓΓΛΕΖΑΚΗΣ, Το παρόν και το μέλλον της διατήρησης δεδομένων ηλεκτρονικών επικοινωνιών (με αφορμή την απόφαση Digital Rights του ΔΕΕ στις υποθέσεις C-293/12 και C-594/12), Συνήγορος, 2015, σ. 64 επ.

50. Έκθεση της Επιτροπής στο Συμβούλιο και στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο σχετικά με την αξιολόγηση της Οδηγίας για τη διατήρηση δεδομένων (Οδηγία 2006/24/ΕΚ) με αριθμ. COM (2011) 225 (τελικό), σ. 24, διαθέσιμη σε ιστοσελίδα: <http://eur-lex.europa.eu> (τελευταίος έλεγχος: 14.01.2017). Στην εν λόγω έκθεση αναφέρεται ότι υπήρξαν υποθέσεις στις οποίες, ελλείψει εγκληματολογικών αποδείξεων ή αυτόπτη μάρτυρα, ο μόνος τρόπος για να αρχίσει η ποινική διερεύνηση ήταν η προσφυγή σε διατηρούμενα δεδομένα. Η Γερμανία ανέφερε το παράδειγμα του φόνου αστυνομικού, όπου ο υπαίτιος διέφυγε με το αυτοκίνητο του θύματος, το οποίο κατόπιν εγκατέλειψε. Κατέστη δυνατόν να διαπιστωθεί ότι ο δράστης είχε τηλεφωνήσει

κατόπιν για εναλλακτικό μεταφορικό μέσον. Δεν υπήρχε εγκληματολογική απόδειξη ή αυτόπτης μάρτυρας όσον αφορά την ταυτότητα του δολοφόνου, και οι αρχές βασίστηκαν στη διαθεσιμότητα αυτών των δεδομένων θέσης που θα τους επέτρεπε να συνεχίσουν τις έρευνες. Σε περιπτώσεις σεξουαλικής κακοποίησης παιδιών που σχετίζεται με το Διαδίκτυο, η διατήρηση δεδομένων ήταν απαραίτητη για την επιτυχή έρευνα. Μαζί με άλλες ερευνητικές τεχνικές τα διατηρούμενα δεδομένα επιτρέπουν τον εντοπισμό των καταναλωτών περιεχομένου παιδικής κακοποίησης, και στηρίζουν τον εντοπισμό και την απελευθέρωση των παιδιών-θυμάτων.

51. Βλ. Τελική Έκθεση Ευρωπαϊκής Επιτροπής «Evidence of Potential Impacts of Options for Revising the Data Retention Directive: Current approaches to data preservation in the EU and in third countries», Νοέμβριος 2012, διαθέσιμη σε ιστοσελίδα Ευρωπαϊκής Επιτροπής: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/police-cooperation/data-retention/docs/drd_task_2_report_final_en.pdf (τελευταίος έλεγχος: 14.01.2017). Υπόμνημα Ευρωπαϊκής Επιτροπής «Frequently Asked Questions: The Data Retention Directive», Απρίλιος 2014, διαθέσιμο σε ιστοσελίδα Ευρωπαϊκής Επιτροπής: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-14-269_en.htm (τελευταίος έλεγχος: 14.01.2017).

52. Η εν λόγω μέθοδος, η οποία είχε προταθεί στο πλαίσιο εφαρμογής της Οδηγίας 2006/24/ΕΚ είχε θεωρηθεί απρόσφορη, καθώς δεν μπορούσε να εγγυηθεί την ικανότητα καθορισμού αποδεικτικών στοιχείων πριν από την εντολή φύλαξης και δεν επέτρεπε τις έρευνες, όταν ο στόχος ήταν άγνωστος. Όπως γί-

3.3. Απαίτηση προβλεψιμότητας και αόριστες έννοιες

Μια ακόμη αδυναμία του ενωσιακού πλαισίου που προβλέπει την επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που περιέχονται στις ΚΟΕ αφορά στην έλλειψη της απαίτησης προβλεψιμότητας. Το ΕΔΔΑ έχει δεχθεί, ιδίως κατά την ερμηνεία της παρ. 2 του άρθρου 8 ΕΣΔΑ, ότι οποιαδήποτε επέμβαση στην ιδιωτική ζωή του ατόμου από τη δημόσια εξουσία πρέπει να προβλέπεται σε νόμο, ο οποίος φέρει τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της προσβασιμότητας («accessibility») και της προβλεψιμότητας («foreseeability») των συνεπειών του⁵³. Η ίδια απαίτηση αποτελεί, επίσης, επιταγή του ενωσιακού νομοθέτη, όπως συνάγεται από την παρ. 1 του άρθρου 52 ΧΘΔΕΕ⁵⁴,

νεται αντιληπτό, όταν χρησιμοποιείται ένα σύστημα φύλαξης δεδομένων αντί ενός ευρέος συστήματος διατήρησης δεδομένων, οι διαθέσιμες πληροφορίες είναι σαφώς λιγότερες. Βλ. Γνωμοδότηση Ευρωπαϊού Επόπτη Προστασίας Δεδομένων (EDPS) σχετικά με την έκθεση αξιολόγησης της Οδηγίας για τη διατήρηση των δεδομένων (Οδηγία 2006/24/EK) της Επιτροπής προς το Συμβούλιο και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο με αριθ. 2011/C 279/01, σκ. 54, 55, 56, ό.π.

53. Η απαίτηση προβλεψιμότητας πηγάζει από τη γενική απαίτηση της παρ. 2 του άρθρου 8 ΕΣΔΑ και της παρ. 1 του άρθρου 52 ΧΘΔΕΕ. Σύμφωνα με την ερμηνεία του ΕΔΔΑ επί της παρ. 2 του άρθρου 8 ΕΣΔΑ, για να είναι ένας νόμος, περιοριστικός των δικαιωμάτων, «ποιοτικός», απαιτούνται δύο κριτήρια: α) το κριτήριο της προβλεψιμότητας, αλλιώς να είναι «προσιτός», ώστε να γνωρίζει ο πολίτης το ενδεχόμενο περιορισμού των ελευθεριών του, τότε προβλέπεται αυτό και για ποιους λόγους και β) να είναι «σαφώς διατυπωμένος», δηλαδή συγκεκριμένος, να εκθέτει λεπτομερώς τον κατάλογο των προσώπων, τα οποία αφορά ο περιορισμός, το είδος και τη διάρκεια της παρέμβασης κ.λπ. και έτσι να μπορεί ο πολίτης να προσαρμόζει τη συμπεριφορά του και να προβλέπει τις συνέπειες των ενεργειών του. Με άλλα λόγια, ο νόμος πρέπει, αφενός, να ερείδεται επί διάταξης θετού δικαίου ορίζοντας τα όρια και τα μέσα εφαρμογής των μέτρων, συμβαδίζοντας με τις γενικές αρχές που διέπουν τη λειτουργία του κράτους δικαίου, αφετέρου, να είναι έτσι διατυπωμένος, ώστε οι ενδιαφερόμενοι να γνωρίζουν εκ των προτέρων σε ποιες εν γένει περιστάσεις και κάτω από ποιες γενικές προϋποθέσεις το ισχύον δίκαιο επιτρέπει στην κρατική εξουσία να επέμβει στο δικαίωμα. Αυτό σημαίνει ότι ο νόμος είναι επαρκώς προσιτός και προβλέψιμος. Η νομολογία αυτή απηχεί την αρχή της νομιμότητας, που διέπει τη δράση της δημόσιας διοίκησης, υπό την έννοια ότι η αρμοδιότητα των δημόσιων αρχών πρέπει να προβλέπεται από νόμο και να ασκείται σύμφωνα με τον νόμο. Βλ. ΔΕΚ C-465/00, C-138/01 και C-139/01, *Österreichischer Rundfunk κ.λπ.*, 20.05.2003, ECLI:EU:C:2003:294, σκ. 77· ΕΔΔΑ, *S. and Marper κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγές Νος 30562/04 και 30566/04), σκ. 95, 151· Απόφαση και Γνωμοδότηση ΑΠΔΠΧ με αριθμ. 54/2011 και 4/2011 αντιστοίχως, διαθέσιμες σε ιστοσελίδα Αρχής www.dpa.gr (τελευταίος έλεγχος: 14.01.2017).

54. Εξάλλου, μια από τις ερωτήσεις που περιέχονται σε ανακοίνωση της Επιτροπής σχετικά με τον ΧΘΔΕΕ αφορά, εκτός των άλλων, και στο κατά πόσο μια επέμβαση στα θεμελιώδη δικαιώματα αποτυπώνεται «κατά τρόπο ακριβή και προβλέψιμο», βλ. COM

σύμφωνα με την οποία κάθε περιορισμός στην άσκηση των δικαιωμάτων και ελευθεριών που αναγνωρίζονται με τον ΧΘΔΕΕ πρέπει να προβλέπεται από τον νόμο και να σέβεται το βασικό περιεχόμενο των εν λόγω δικαιωμάτων⁵⁵. Εν προκειμένω, την ευθύνη για τη συμμόρφωση προς τα θεμελιώδη δικαιώματα, περιλαμβανομένης της απαίτησης προβλεψιμότητας, έχουν πρωτίστως τα κράτη μέλη, τα οποία οφείλουν να ενσωματώσουν την εν λόγω ενωσιακή πράξη στην εθνική νομοθεσία τους. Παρ' όλα αυτά, η υποχρέωση αυτή των κρατών μελών δεν καθιστά τον ενωσιακό νομοθέτη άμοιρο ευθυνών, καθότι κάθε ενωσιακή πράξη, η οποία περιορίζει τα θεμελιώδη δικαιώματα, πρέπει να εκπληρώνει η ίδια, τουλάχιστον σε κάποιον βαθμό, την απαίτηση της προβλεψιμότητας⁵⁶.

Εν προκειμένω, έλλειψη του κριτηρίου της προβλεψιμότητας εντοπίζεται αρχικά στο άρθρο 6 της Οδηγίας 2016/681/ΕΕ, το οποίο δεν προβλέπει κανένα αντικειμενικό και αυστηρώς καθορισμένο κριτήριο δυνάμενο να οριοθετήσει την πρόσβαση των «αρμοδίων αρχών» του άρθρου 7 στα δεδομένα των ΚΟΕ⁵⁷, σε αντίθεση με τα «καλυμμένα» δεδομένα, η διάθεση των οποίων επιτρέπεται ύστερα από προηγούμενη άδεια δικαστικής ή εθνικής αρχής. Η εν λόγω εγγύηση της προηγούμενης έγκρισης θα ήταν σκόπιμο να είχε επεκταθεί κατά μείζονα λόγο και στα «πλήρη» δεδομένα των ΚΟΕ, που τηρούνται στο πλαίσιο του χρονικού διαστήματος του πρώτου εξαμήνου από τη διαβίβασή τους στη ΜΣΕ, ούτως ώστε να επιτευχθεί ένα ικανοποιητικό επίπεδο προστασίας καθώς και μεγαλύτερη συνέπεια ως προς τα αιτήματα πρόσβασης των αρμοδίων αρχών. Με μια προσεκτικότερη ματιά στις διατάξεις των στοιχείων της παρ. 2 β' του άρθρου 6 και της παρ. 4 του άρθρου 7 της Οδηγίας 2016/681/ΕΕ, συνάγεται το συμπέρασμα ότι δεν υπάρχουν σαφείς και ακριβείς κανόνες, οι οποίοι να ορίζουν σε ποιες περιπτώσεις και υπό ποιες προϋποθέσεις η ΜΣΕ χορηγεί στις αρμόδιες εθνικές αρχές πρόσβαση στα δεδομένα. Όπως γίνεται αντιληπτό, η αναφορά και μόνο στις «συγκεκριμένες περιπτώσεις, προς τον σκοπό της πρόληψης, ανίχνευ-

(2010) 573 της 19ης Οκτωβρίου 2010, «Στρατηγική για την αποτελεσματική εφαρμογή του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων από την Ευρωπαϊκή Ένωση», διαθέσιμο σε: http://ec.europa.eu/justice/news/intro/doc/com_2010_573_en.pdf (τελευταίος έλεγχος: 14.01.2017).

55. Βλ. ΔΕΕ C-601/15 PPU, N., 15.02.2016, ECLI:EU:C:2016:84, σκ. 50 και ΔΕΕ C-203/15 και C-698/15, ό.π., σκ. 94.

56. Βλ. Γνωμοδότηση Ευρωπαϊού Επόπτη Προστασίας Δεδομένων (EDPS) σχετικά με την έκθεση αξιολόγησης της Οδηγίας για τη διατήρηση των δεδομένων (Οδηγία 2006/24/EK) της Επιτροπής προς το Συμβούλιο και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο με αριθ. 2011/C 279/01, σκ. (68), ό.π.

57. Το γεγονός αυτό δεν φαίνεται να συμβαδίζει και με την πρόσφατη νομολογία του ΔΕΕ στην κρίση του επί της Οδηγίας 2006/24/EK, βλ. σχετικά ΔΕΕ C-293/12 και C-594/12, ό.π., σκ. 62.

σης, διερεύνησης και δίωξης τρομοκρατικών και σοβαρών εγκλημάτων ...» ως νομιμοποιητική βάση, προκειμένου να επιτραπεί η πρόσβαση των αρμοδίων αρχών στα δεδομένα των ΚΟΕ, δεν είναι αρκούτσως ισχυρή, ιδίως στο πλαίσιο των νομολογιακών κριτηρίων του ΔΕΕ⁵⁸.

Επιπλέον, ο ΕΕΠΔ έχει καταστήσει σαφές ότι τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα των ΚΟΕ δεν πρέπει να χρησιμοποιούνται πέραν από τους σκοπούς της Οδηγίας⁵⁹. Συγκεκριμένα, η διακριτική ευχέρεια που απονέμεται με την εν λόγω διάταξη στα κράτη μέλη ως προς τον ακριβή προσδιορισμό των «αρμοδίων αρχών» ενδεχομένως να έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός ιδιαίτερου ευρέος πεδίου σκοπών. Επιπλέον, επί τη βάσει της παρ. 5 του άρθρου 7 της Οδηγίας 2016/681/ΕΕ, τα δεδομένα των ΚΟΕ και τα αποτελέσματα της επεξεργασίας των δεδομένων αυτών που λαμβάνονται από τη ΜΣΕ μπορούν να υποστούν «περαιτέρω» επεξεργασία από τις αρμόδιες αρχές των κρατών μελών, εφόσον διαπιστώνονται «άλλες εγκληματικές πράξεις ή υπάρχουν σχετικές ενδείξεις». Όπως γίνεται αντιληπτό, η εν λόγω διάταξη καθίσταται προβληματική, καθότι επιτρέπει στις αρμόδιες αρχές να χρησιμοποιούν τα εν λόγω δεδομένα και τα αποτελέσματα της επεξεργασίας τους και για άλλα ποινικά αδικήματα πέραν αυτών που απαριθμούνται αποκλειστικά στο Παράρτημα ΙΙ της Οδηγίας 2016/681/ΕΕ.

Επιπροσθέτως, το ζήτημα της έλλειψης της απαίτησης της προβλεψιμότητας οξύνεται ακόμη περισσότερο με τη χρήση δυσδιάκριτων και αόριστων εννοιών, όπως αυτών των «σχετικών ενδείξεων», «συγκεκριμένης και πραγματικής απειλής», «εξαιρετικών περιπτώσεων» και «συγκεκριμένης υπόθεσης»⁶⁰, καθότι σε κανένα νομοθετικό κείμενο δεν προβλέπεται ακριβής ορισμός τους. Για παράδειγμα, δυνάμει των στοιχείων α' και γ' της παρ. 2 του άρθρου 6 της Οδηγίας 2016/681/ΕΕ, η ΜΣΕ επεξεργάζεται τα δεδομένα των ΚΟΕ για την αξιολόγηση των επιβατών, επειδή «ενδέχεται» να εμπλέκονται σε τρομοκρατικό ή σοβαρό έγκλημα και για την ανάλυσή τους, προκειμένου να επικαιροποιηθούν και να δημιουργηθούν νέα κριτήρια, με σκοπό την ταυτοποίηση κάθε προσώπου «δυνάμενου»

να εμπλέκεται σε τρομοκρατικό ή σοβαρό έγκλημα. Πρόκειται σαφώς για έννοιες, οι οποίες είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με το όργανο στο οποίο έχει παρασχεθεί, από τον νόμο, εξουσία να τις αξιολογεί. Ιδίως ως προς την έννοια των «ενδείξεων» αλλά και των παράγωγων εξ αυτής εννοιών, γίνεται δεκτό ότι αυτές συνίστανται στην πιθανολογική κρίση κάποιου (αρμοδίου) οργάνου ή, με άλλα λόγια, στον επαγωγικό του συμπερασμό περί τέλεσης εγκλήματος, στην οποία κρίση ή συμπερασμό καταλήγει με τη δεδομένη ψυχολογική του συγκρότηση, αξιολογώντας τις, κατ' αυτό, υφιστάμενες ενδείξεις⁶¹. Σε κάθε περίπτωση, η θεμελίωση τέτοιων εννοιών, όπως αυτών που αναφέρονται και στις διατάξεις της Οδηγίας 2016/681/ΕΕ, θα πρέπει να ερειδείται επί εξατομικευμένων αντικειμενικών στοιχείων ή πληροφοριών, ώστε να είναι δυνατή η απαραίτητη δικαιολόγηση της εκτίμησης της εμπλοκής σε εγκληματική πράξη με βάση τους κανόνες της λογικής και, κατά συνέπεια, να μην στηρίζεται σε εμπειρικές, στερεοτυπικές και αυθαίρετες ερμηνείες⁶². Ναι μεν, η αναφορά σε αόριστες έννοιες αφήνει στον εφαρμοστή του δικαίου περιθώρια ελεύθερης κρίσης και ερμηνευτικής διάπλασης, καθότι ο νομοθέτης είναι αδύνατο να προνοήσει και να καλύψει όλες τις μορφές τις μορφές των ζητημάτων που μπορούν να αναφύουν στην περιοχή της ρυθμιζόμενης ύλης⁶³, ωστόσο, η χρήση τους έχει δείξει στην πράξη ότι οδηγεί σε αυθαίρετες κρίσεις, υπονόμηση και εν τέλει παραβίαση του πυρήνα του δικαιώματος⁶⁴.

Κατόπιν τούτων, συνάγεται το συμπέρασμα ότι ο ασφαφής σκοπός του μέτρου, σε συνδυασμό με τη διακριτική ευχέρεια των κρατών μελών ως προς τον προσδιορισμό των «αρμοδίων αρχών», ενδεχομένως να οδηγήσουν στην επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα για ένα υπερβολικά ευρύ φάσμα σκοπών και από μεγάλο αριθμό αρχών, γεγονός το οποίο έρχεται σε αντίθεση, αφενός, με τον γενικό κανόνα της παρ. 2 του άρθρου 1 και της παρ. 4 του άρθρου 7 της Οδηγίας 2016/681/ΕΕ, στις οποίες ορίζεται ρητώς ο σκοπός της επεξεργασίας των δεδομένων των ΚΟΕ, αφετέρου, με τη γενική αρχή του περιορισμού του σκοπού, όπως θεμελιώνεται στο άρθρο 8 ΧΘΔΕΕ⁶⁵. Κατ' επέκταση, η παραβίαση του σκοπού

58. Συναφώς, πρόσβαση μπορεί, καταρχήν, να παρασχεθεί, προς τον σκοπό της καταπολέμησης του εγκλήματος, μόνο στα δεδομένα προσώπων για τα οποία υπάρχουν υπόνοιες ότι σχεδιάζουν, προτίθενται να διαπράξουν ή έχουν διαπράξει σοβαρή παράβαση ή ακόμη ότι εμπλέκονται καθ' οιονδήποτε τρόπο σε μια τέτοια παράβαση. Βλ. κατ' αναλογίαν ΔΕΕ C-293/12, C-594/12, ό.π., σκ. 61, ΔΕΕ C-203/15 και C-698/15, ό.π., σκ. 117, 118 και 119. ΕΔΔΑ, *Zakharov κατά Ρωσίας* (Προσφυγή Νο 47143/06), σκ. 260.

59. Βλ. Γνώμη Ευρωπαϊού Επόπτη Προστασίας Δεδομένων (EDPS) με αριθμ. 5/2015, σκ. 27, ό.π.

60. Βλ. αντιστοίχως παρ. 5 άρθρου 7, παρ. 5 άρθρου 8 και παρ. 4 άρθρου 9 (για την ίδια έννοια), παρ. 2 άρθρου 11, παρ. 4 άρθρου 12 Οδηγίας 2016/681/ΕΕ.

61. Βλ. Ν. ΛΙΒΟ, Η δικονομική θέση των καθ' ων υφίστανται υπόνοιες περί τελέσεως εγκλήματος, *ΠοινΧρ*, 1995, σ. 1103 επ..

62. Βλ. ΕΔΔΑ, *Fox κ.λπ. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγές Νος 12244/86, 12245/86 και 12383/86), σκ. 32.

63. Βλ. Π.Κ. ΣΟΥΡΛΑ, Η διαπλοκή δικαίου και πολιτικής και η θεμελίωση των νομικών κρίσεων, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1989, σ. 76.

64. Αντίστοιχο παράδειγμα αποτελεί η καταχώριση δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στο Σύστημα Πληροφοριών Σένγκεν (SIS ΙΙ). Βλ. σχετικά Α. ΒΕΝΕΡΗ, ό.π., σσ. 268-270.

65. Βλ. Γνώμη Ευρωπαϊού Επόπτη Προστασίας Δεδομένων (EDPS)

που περιγράφηκε αναλυτικότερα παραπάνω, αλλά και η χρήση από τον ενωσιακό νομοθέτη αόριστων και δυσδιάκριτων εννοιών, φαίνεται να ενισχύουν το ζήτημα της έλλειψης της απαιτήσης προβλεψιμότητας, καθιστώντας τις διατάξεις της Οδηγίας μη συμβατές τόσο με τον ΧΘΔΕΕ και την ΕΣΔΑ όσο και με τα έως τώρα διαπλασμένα νομολογιακά κριτήρια που έχουν τεθεί από το ΔΕΕ και το ΕΔΔΑ.

4. Συμπερασματικές Παρατηρήσεις

Όπως επισημάνθηκε αναλυτικότερα παραπάνω, η νέα Οδηγία 2016/681/ΕΕ έχει ως στόχο τη διαφύλαξη της εσωτερικής ασφάλειας της ΕΕ και για τον σκοπό αυτόν καθιερώνει την επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που περιέχονται στις ΚΟΕ, δημιουργώντας ένα κοινό πρότυπο μεταξύ των κρατών μελών για τη χρήση αυτών των δεδομένων. Ωστόσο, η επέμβαση, που συνεπάγεται η ρύθμιση αυτή στα θεμελιώδη δικαιώματα που κατοχυρώνουν τα άρθρα 7 και 8 ΧΘΔΕΕ και το άρθρο 8 ΕΣΔΑ, έχει τεράστιο εύρος και πρέπει να θεωρηθεί ως ιδιαίτερως σοβαρή. Η αναγκαιότητα ενός τέτοιου συστήματος, που θα επηρεάζει εκατομμύρια επιβάτες, δεν φαίνεται να αιτιολογείται επαρκώς, καθότι στο πλαίσιο του σκοπού της διασφάλισης της εσωτερικής ασφάλειας της ΕΕ τηρούνται ήδη αρχεία με δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα. Ο ανωτέρω ισχυρισμός επιρρωνύεται και από το γεγονός ότι ο ενωσιακός νομοθέτης απονέμει στα κράτη μέλη διακριτική ευχέρεια ως προς την τήρηση ή μη των δεδομένων των επιβατών των πτήσεων «εντός της ΕΕ», αποδυναμώνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τον επιδιωκόμενο βαθμό εναρμόνισης για τον σκοπό της θέσπισης ενός «κοινού πλαισίου διαβίβασης και επεξεργασίας δεδομένων PNR»⁶⁶ αλλά και την αιτιολόγηση της αναγκαιότητας της δημιουργίας ενός τέτοιου συστήματος εν γένει.

Παρά ταύτα, τα δεδομένα των ΚΟΕ φαίνεται, εκ πρώτης όψεως, να είναι ιδιαίτερα χρήσιμα για τις αρχές επιβολής του νόμου, καθότι μπορούν να χρησιμοποιούνται εκ των υστέρων, όπως για παράδειγμα στο πλαίσιο ποινικής έρευνας ή δίωξης για την πρόληψη εγκλημάτων ή τη σύλληψη ατόμων πριν προβούν σε εγκληματική πράξη, ή προληπτικά για τη δημιουργία κριτηρίων αξιολόγησης αλλά και σε πραγματικό χρόνο για την αντιμετώπιση συγκεκριμένης και πραγματικής απειλής. Ωστόσο, τα δεδομένα αυτά, αφενός, λαμβανόμενα υπόψη στο σύνολό τους, παρέχουν τη δυνατότητα συναγωγής ιδιαίτερως λεπτομερών συμπερασμάτων σε σχέση με την ιδιωτική ζωή των προσώπων, των οποίων τα δεδομένα έχουν διατηρηθεί, όπως είναι οι καθημερινές συνήθειες, οι μόνιμοι ή οι προσωρινοί τόποι διαμονής, οι καθημερινές και

άλλες μετακινήσεις κ.λπ.⁶⁷ και, αφετέρου, συνιστούν μη εξακριβωμένες πληροφορίες, διότι παρέχονται από τους ίδιους του επιβάτες στους αερομεταφορείς και τους ταξιδιωτικούς φορείς που δεν είναι μεταφορείς⁶⁸, δεν επικυρώνονται και, συνεπώς, ενδεχομένως να πρέπει να θεωρηθούν μη αξιόπιστα.

Πρέπει να τονισθεί ότι, παρ' όλο που ο σκοπός της «... πρόληψης, ανίχνευσης, διερεύνησης και δίωξης τρομοκρατικών αξιόποινων πράξεων και ορισμένων τύπων σοβαρών διεθνικών εγκλημάτων...», ή για την πρόληψη άμεσης και σοβαρής απειλής της δημόσιας ασφάλειας...» που επιδιώκεται εν προκειμένω θεωρείται, κατ' αρχήν, αναγκαίος και εύλογος, η συλλογή και επεξεργασία ενός τέτοιου όγκου πληροφοριών θα συντελέσει στη δημιουργία τήρησης αρχείου με κύριο χαρακτηριστικό τη μη στοχευμένη και μαζική συλλογή δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα για όλους τους επιβάτες που ταξιδεύουν προς και από την ΕΕ, με αποτέλεσμα να καθίσταται δυνατή η μαζική παρακολούθηση όλων των ταξιδιωτών⁶⁹. Υποστηρίζεται δε πως το μοντέλο της Οδηγίας 2016/681/ΕΕ οδηγεί προς έντονη επιτήρηση, καθιστώντας υπόπτους όλους τους ταξιδιώτες, όπως συνέβη και στην περίπτωση της διατήρησης των δεδομένων με την Οδηγία 2006/24/ΕΚ. Για τους λόγους αυτούς, εξακολουθούν να υπάρχουν σημαντικές αμφιβολίες σχετικά με το εάν η επιλεχθείσα ενωσιακή προσέγγιση να θεωρήσει όλους τους επιβάτες εν δυνάμει υπόπτους, στο πλαίσιο της πραγματοποίησης του σκοπού της «εσωτερικής ασφάλειας» της ΕΕ, αποτελεί έναν ορθό και αναλογικό τρόπο υλοποίησής του.

Αναφορικά με την αναγκαιότητα της διατήρησης δεδομένων, επιβάλλεται η διατύπωση ότι, παρ' όλο που η διασφάλιση της δημόσιας ασφάλειας ενδέχεται να εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη χρήση σύγχρονων τεχνικών έρευνας, ένας τέτοιος σκοπός γενικού συμφέροντος, όσο θεμελιώδης και αν είναι, δεν μπορεί αυτός καθεαυτός να προταθεί ως δικαιολογία, προκειμένου να θεωρηθεί κατάλληλος ένας τόσο σοβαρός περιορισμός των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Η διάρκεια διατήρησης των πέντε ετών, η οποία επιτάσσει την προληπτική διατήρηση των δεδομένων του συνόλου των επιβατών, δεν ερείδεται επί αντικειμενικών κριτηρίων και δεν πληροί, κατά συνέπεια, τις απαιτήσεις που επιβάλλουν τα δικαιώματα στην ιδι-

με αριθμ. 5/2015, σκ. 44, ό.π.

66. Βλ. Αιτιολογική σκ. 35 Οδηγίας 2016/681/ΕΕ.

67. Βλ. κατ' αναλογία ΔΕΕ C-293/12 και C-594/12, ό.π., σκ. 27 και ΔΕΕ C-203/15 και C-698/15, ό.π., σκ. 99.

68. Γνώμη Ομάδας Άρθρου 29 με αριθμ. 7/2010 για την ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σχετικά με τη γενική προσέγγιση για τις διαβιβάσεις δεδομένων από τις καταστάσεις με τα ονόματα των επιβατών (PNR) σε τρίτες χώρες, διαθέσιμη σε ιστοσελίδα http://ec.europa.eu/justice/data-protection/article-29/documentation/opinion-recommendation/index_en.htm#h2-3 (τελευταίος έέγγχος: 14.01.2017).

69. Βλ. Γνώμη Ομάδας Άρθρου 29 με αριθμ. 10/2011, ό.π.

ωτική ζωή και στην προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα. Ιδίως, δεν περιορίζεται σε διατήρηση που αφορά είτε δεδομένα σχετικά με μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο και/ή έναν κύκλο προσώπων που θα μπορούσαν να είναι εμπλεκόμενοι σε κάποιο σοβαρό έγκλημα είτε πρόσωπα που θα μπορούσαν να συμβάλουν, μέσω της διατήρησης των δεδομένων που τους αφορούν, στην καταπολέμηση του εγκλήματος⁷⁰. Ως εκ τούτων, έχω τη γνώμη ότι το μέτρο της διατήρησης των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα των ΚΟΕ επιτρέπει, μέσω της υπόνοιαι της ενοχής, να παρακολουθείται όχι μόνον ο πραγματικά ύποπτος αλλά και ο αθώος επιβάτης και δη για δυσανάλογο χρονικό διάστημα, γεγονός το οποίο είναι ασυμβίβαστο με το τεκμήριο της αθωότητας σε αμφότερες τις περιπτώσεις⁷¹.

Εν κατακλείδι, με βάση τα όσα εκτέθηκαν ανωτέρω, έχει καταστεί σαφές ότι ο σκοπός της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που περιέχονται στις ΚΟΕ θα μπορούσε να επιτευχθεί με λιγότερο παρεμβατι-

κά μέτρα. Ομολογουμένως, δεν είναι εύκολο να καταδειχθεί η αναγκαιότητα ενός μέτρου επέμβασης στην ιδιωτική ζωή. Παρ' όλα αυτά, η αναφορά και μόνο στις διατάξεις της Οδηγίας 2016/681/ΕΕ για την τήρηση της αρχής της αναλογικότητας κατά την επεξεργασία των εν λόγω δεδομένων⁷² δεν δικαιολογεί σε καμιά περίπτωση έναν τέτοιο βαθμό επέμβασης. Εφόσον δεν υπάρχουν στοιχεία, επί τη βάση των οποίων να καταδεικνύεται επαρκώς η αναλογικότητα των προτεινόμενων μέτρων και εφόσον στο νέο αυτό μέτρο δεν προβλέπονται σαφείς και ακριβείς κανόνες πρόσβασης και διατήρησης των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, η Οδηγία 2016/681/ΕΕ, εξακολουθεί να μην πληροί τις προϋποθέσεις των άρθρων 7, 8 και 52 ΧΘΔΕΕ, του άρθρου 16 ΣΛΕΕ και του άρθρου 8 ΕΣΔΑ⁷³.

72. Βλ. αιτιολογικές σκ. 11, 22 και 38 Οδηγίας 2016/681/ΕΕ.

73. Βλ. Γνώμη Ευρωπαϊού Επόπτη Προστασίας Δεδομένων (EDPS) με αριθμ. 5/2015, σκ. 64, ό.π.

70. Βλ. ΔΕΕ C-203/15, C-698/15, ό.π., σκ. 106 και 112.

71. Βλ. σχετικά Α. ΒΕΝΕΡΗ, ό.π., σ. 267.

Η υπερτιμημένη αξία των συγγενικών δικαιωμάτων και η ανάγκη επαναπροσδιορισμού της έννοιας της παρουσίασης στο κοινό

Γεώργιος Μπουχάγιαρ*

Πλήθος ιδιωτικών και δημοσίων επιχειρήσεων, χρηστών του «παγκοσμίου» ρεπερτορίου των εθνικών Οργανισμών Συλλογικής Διαχείρισης (ΟΣΔ) συγγενικών δικαιωμάτων, υποχρεώνονται να καταβάλλουν στους τελευταίους «εύλογη» αμοιβή, προκειμένου να προστατευθούν οι δικαιούχοι-μέλη των ΟΣΔ. Η δράση κάποιων ΟΣΔ έχει πολλές φορές καταδικαστεί, τόσο από δημόσιους φορείς όσο και από τους ίδιους τους δικαιούχους, ενώ την ίδια τη νομιμοποίηση κάποιων ΟΣΔ (σχετικά με το δικαίωμα είσπραξης της εύλογης αμοιβής) αλλά και την εν γένει νομιμότητα κάποιων μορφών συλλογικής διαχείρισης έχει αμφισβητήσει – με σοβαρή επιχειρηματολογία – σημαντική μερίδα της νομικής αρθρογραφίας. Παρά ταύτα, τα εθνικά δικαστήρια, στη συντριπτική τους πλειοψηφία, δικαιώνουν τους ΟΣΔ, υποχρεώνοντας την εκάστοτε επιχείρηση να τους καταβάλει την εύλογη αμοιβή. Στην παρούσα μελέτη εξετάζεται η έννοια του συγγενικού δικαιώματος και τονίζεται η διαφορά του από το πνευματικό. Επιπλέον, σχολιάζεται η στάση κάποιων ελληνικών ιδιωτικών τηλεοπτικών σταθμών απέναντι στις συνεχείς προκλήσεις του διαδικτύου, ενώ, ταυτόχρονα, ασκείται κριτική επί των (αδικαιολόγητων) προνομίων, που απολαμβάνουν οι ΟΣΔ συγγενικών δικαιωμάτων. Τέλος, ενόψει των πρόσφατων διεθνών εξελίξεων, τονίζεται η ανάγκη αναθεώρησης της συντηρητικής στάσης απέναντι στο κρίσιμο ζήτημα της παρουσίασης στο κοινό και αμφισβητείται η νομιμοποίηση κάποιων ΟΣΔ ως προς το δικαίωμα είσπραξης της εύλογης αμοιβής.

Οργανισμοί Συλλογικής Διαχείρισης – νομιμοποίηση – συγγενικά δικαιώματα – τηλεοπτικοί οργανισμοί – εύλογη αμοιβή – παρουσίαση στο κοινό

I. Εισαγωγή

Στον ενιαίο Οργανισμό Συλλογικής Διαχείρισης (ΟΣΔ) συγγενικών δικαιωμάτων, το πρόσωπο που εκμεταλλεύεται ένα θερμοκήπιο οφείλει να καταβάλει – ως ενιαία εύλογη αμοιβή για τη χρήση του ρεπερτορίου του ΟΣΔ – τριακόσια (300) ευρώ ανά έτος, το κυλικείο ενός δημοσίου νοσοκομείου (εξομοιούμενο με επιχείρηση στην οποία η μουσική είναι χρήσιμη) εκατό (100) ευρώ ετησίως¹, κάθε υποκατάστημα μιας τράπεζας έξι (6) ευρώ ανά ημέρα λειτουργίας, ενώ κάθε κρατικός, δημοτικός ή ιδιωτικός τηλεοπτικός σταθμός εθνικής ή περιφερειακής εμβέλειας στους νομούς Αττικής και Θεσσαλονίκης οφείλει να καταβάλει δεκαπέντε χιλιάδες (15.000) ευρώ ετησίως². Συνεχίζοντας την περιήγηση στο επίσημο αμοιολόγιο του παραπάνω ενιαίου ΟΣΔ, οι, συχνές σήμερα, πολιτικές συγκεντρώσεις ή εκδηλώσεις στοιχίζουν – η κάθε μία – από τριακόσια (300) ευρώ, ενώ κάθε ώρα παράλασης σε μια καρναβαλική παράσταση κοστίζει δυο χιλιάδες (2.000) ευρώ.

Το σύνολο των ιδιωτικών ή και δημοσίων επιχειρήσεων και χρηστών του «παγκοσμίου» ρεπερτορίου των, συνολικά δέκα³, ΟΣΔ συγγενικών δικαιωμάτων οφείλουν να

καταβάλλουν στους τελευταίους «εύλογη» αμοιβή, προκειμένου να προστατευτούν τα δικαιώματα των μελών τους, δηλαδή των δισκογραφικών εταιριών, των τηλεοπτικών σταθμών⁴, ακόμη και των ερμηνευτών ασμάτων (που συνέθεσαν άλλοι) στα «κέντρα διασκέδασης» ή των μελών ενός μουσικού συγκροτήματος που συμμετέχουν σε μια τηλεοπτική εκπομπή (ερμηνεύοντας τραγούδια άλλων δημιουργών).

οκτώ, οι ΟΣΔ συγγενικών δικαιωμάτων δέκα και οι οργανισμοί συλλογικής προστασίας οπτικοακουστικών έργων και των δικαιωμάτων των διαφημιστικών εταιριών δυο. Ενδεχομένως, η παραπάνω ιστοσελίδα χρήζει επικαιροποίησης, αφού αναγράφει και τους ΟΣΔ που συνέστησαν τον (επίσης αναγραφόμενο στην σελίδα του ΟΠΙ) ενιαίο ΟΣΔ (<http://opi.gr/index.php/genikes-plirofories-pi/osd-amoiologia>). Σημειώνεται ότι το Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού δεν αναφέρει τον ενιαίο ΟΣΔ στην επίσημη (και πιθανώς επίσης χρήζουσα επικαιροποίησης) ιστοσελίδα του: http://www.yppo.gr/6/g6320.jsp?obj_id=15410.

4. Οι ιδιωτικοί ραδιοτηλεοπτικοί σταθμοί είναι χρήστες του ρεπερτορίου των λοιπών ΟΣΔ, προς τους οποίους οφείλουν να καταβάλουν την εύλογη αμοιβή για τη χρήση αυτή. Ταυτόχρονα, είναι και δικαιούχοι συγγενικών δικαιωμάτων επί των παραγωγών τους, τις οποίες οι ίδιοι αναρτούν στις ιστοσελίδες τους και τις παρουσιάζουν δωρεάν στο digital κοινό τους. Ειδικότερα, η πράξη παρουσίασης εκ μέρους των τηλεοπτικών σταθμών υλοποιείται με τη δημοσίευση (ανάρτηση) οπτικοακουστικών έργων στους ιστοτόπους τους, με την τεχνική μέθοδο της αποθήκευσής τους στους εξυπηρετητές (servers) και της μεταφόρτωσής τους (uploading) στον ιστότοπο κάθε σταθμού (ΠΠρΑθ 5249/2014, Δικαίωμα δημιουργού. Παρουσίαση στο κοινό προστατευόμενων έργων σε ψηφιακό περιβάλλον. Υπερσύνδεσμοι (Hyperlinks) – σμμ. Κ. ΒΟΣΣΟΣ, ΔιΜΕΕ, τ. 2, 2015, υποσημείωση 36).

* Δικηγόρος

1. Εάν έχει εμβαδό μικρότερο από πενήντα τετραγωνικά μέτρα.
2. <http://opi.gr/index.php/genikes-plirofories-pi/osd-amoiologia>. (Ημερομηνία τελευταίας επίσκεψης όλων των αναφερόμενων στο παρόν άρθρο ιστοσελίδων: 02.04.2017).
3. Σύμφωνα με την επίσημη ιστοσελίδα του Οργανισμού Πνευματικής Ιδιοκτησίας (ΟΠΙ), οι ΟΣΔ πνευματικών δικαιωμάτων είναι

Αν και τη δράση κάποιων ΟΣΔ έχουν πολλές φορές καταδικάσει δημόσιοι φορείς⁵ και τα ίδια τα μέλη τους⁶, ενώ την ίδια τη νομιμοποίηση κάποιων ΟΣΔ (ως προς το δικαίωμα είσπραξης της εύλογης αμοιβής) αλλά και την εν γένει νομιμότητα κάποιων μορφών συλλογικής διαχείρισης έχει αμφισβητήσει τεκμηριωμένα σημαντικό μέρος της νομικής αρθρογραφίας⁷, οι αποφάσεις των εθνικών δικαστηρίων, στη συντριπτική τους πλειοψηφία, δικαιώνουν τους ΟΣΔ, υποχρεώνοντας την εκάστοτε επιχείρηση να τους καταβάλει την εύλογη αμοιβή⁸. Στο παρόν άρθρο: α) εξετάζεται η έννοια του συγγενικού δικαιώματος και επισημαίνεται η διαφορά του από το πνευματικό, β) σχολιάζεται η «απάντηση» κάποιων ελληνικών ιδιωτικών τηλεοπτικών σταθμών στις συνεχόμενες προκλήσεις του διαδικτύου, γ) ασκείται κριτική στα προνόμια που απολαμβάνουν οι ΟΣΔ συγγενικών δικαιωμάτων, δ) ερευνάται η νομιμοποίηση κάποιων ΟΣΔ συγγενικών δικαιωμάτων ως προς το δικαίωμα είσπραξης της εύλογης αμοιβής και ε) εξετάζονται οι διεθνείς εξελίξεις, που έφεραν – εκ νέου – στο τραπέζι το κρίσιμο ζήτημα της παρουσίας στο κοινό.

II. Η προστασία της κακής ερμηνείας κλασικών τραγουδιών και της μη πρωτότυπης παραγωγής μιας κινηματογραφικής ταινίας

Αντικείμενο του συγγενικού δικαιώματος είναι μια συγκεκριμένη εισφορά στο πνευματικό δημιούργημα. Η εισφορά αυτή μπορεί να είναι π.χ. η ερμηνεία ή η εκτέλεση ενός τραγουδιού ή, ακόμη, και η οικονομική επένδυση σε ένα έργο. Η δε κρίσιμη αυτή εισφορά (σε αντίθεση με όσα ισχύουν για ένα πνευματικό δημιούργημα) προστατεύεται χωρίς να εξετάζεται η πρωτοτυπία της και, πολύ περισσότερο, ανεξάρτητα από την αξία της και την ποιότητά της⁹. Έτσι, για παράδειγμα, προστατεύεται ως συγ-

γενικό δικαίωμα και η κακή ερμηνεία ενός τραγουδιού σε μία τηλεοπτική εκπομπή ή ακόμη και η μη πρωτότυπη παραγωγή μιας κινηματογραφικής ταινίας.

Αξίζει να αναφερθεί ότι τα συγγενικά δικαιώματα καθιερώθηκαν λόγω της επιστημονικής και τεχνολογικής εξέλιξης του 20ού αιώνα, που είχαν ως αποτέλεσμα την αλλαγή στις – μέχρι τότε γνωστές – μεθόδους παραγωγής των έργων και μετάδοσης αυτών. Έτσι, δημιουργήθηκε η ανάγκη προστασίας των δικαιωμάτων των εργαζομένων σε χώρους ηχογράφησης και ραδιοτηλεόρασης¹⁰. Η παραπάνω προστασία των συγγενικών δικαιωμάτων, χάρη στην οποία απέκτησε δικαιώματα λ.χ. ο ηχολήπτης/παραγωγός¹¹ του David Bowie, επεκτάθηκε με το πέρασμα του χρόνου σε πλήθος άλλων φορέων και προσώπων.

Ενδεικτικά, σύγχρονο παράδειγμα δικαιούχου συγγενικών δικαιωμάτων αποτελεί μία δισκογραφική εταιρία, που χρηματοδότησε την παραγωγή ενός μουσικού άλμπουμ ενός μουσικού συγκροτήματος, ασχέτως της αξίας της και της ποιότητας της παραγωγής αυτής. Προστατεύεται, επίσης, ένας τηλεοπτικός σταθμός, που εκτέλεσε την παραγωγή μιας ψυχαγωγικής εκπομπής, ανεξαρτήτως του εάν η παραγωγή αυτή ήταν καλή ή πρωτότυπη. Περαιτέρω, δικαιούχος συγγενικών δικαιωμάτων είναι και κάθε εταιρία με την ευθύνη και την πρωτοβουλία της οποίας έγινε η καλή ή κακή παραγωγή ενός σήριαλ, μιας εκπομπής ή ενός reality show¹². Σημειώνεται στο σημείο

5. Βλ. ενδεικτικά υπ' αρ. 13-381/28.09.2012 απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου Δήμου Κέρκυρας.

6. Βλ. δημοσιεύσεις ηλεκτρονικών εφημερίδων: <http://tvxs.gr/news/moysiki/dimioyrgoi-enantion-aepi-gia-petsokomma-apidoxon> - <http://www.protothema.gr/greece/article/656117/skandaloenos-aiona-stin-aepi-trupa-50-ekat-euro-mono-se-4-hronia/>.

7. Βλ. σημ. Κ. ΚΥΠΡΟΥΛΗ επί της ΜΠρΚοζάνης 284/2011, Νομιμοποίηση – Τεκμήριο νομιμότητας ΟΣΔ, ΔιΜΕΕ, τ. 3, 2011, Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Μορφές συλλογικής διαχείρισης των πνευματικών και συγγενικών δικαιωμάτων: Μια αναγκαστική συμβίωση με το αποκλειστικό δικαίωμα του δημιουργού, ΔιΜΕΕ, τ. 1, 2012.

8. Εμπεριστατωμένη κριτική επί των υφιστάμενων δικονομικών προνομίων που απολαμβάνουν οι ΟΣΔ, βλ. και Κ. ΒΟΣΣΟΣ, Τα δικονομικά προνόμια υπέρ των Οργανισμών Συλλογικής Διαχείρισης και Προστασίας, ΔιΜΕΕ, τ. 4, 2011.

9. Βλ. Α. ΜΑΝΘΟΥ, Πνευματική Ιδιοκτησία, Διαγράμματα – Ερμηνευτικά σχόλια – Υποδείγματα, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2015, σ. 317 επ. και εκεί παραπομπές.

10. Στη Σύμβαση της Ρώμης το 1961 ρυθμίστηκαν οι δυο βασικές αρχές της εθνικής προστασίας των συγγενικών δικαιωμάτων και της καθιέρωσης του ελαχίστου επιτρεπτού επιπέδου προστασίας αυτών. Οι διατάξεις της Σύμβασης της Ρώμης δεν είχαν αναδρομική ισχύ, παρά το γεγονός ότι και προ του 1961 υπήρχε ραδιοτηλεόραση.

11. Ο ηχολήπτης δεν θεωρείται δικαιούχος συγγενικών δικαιωμάτων ως παραγωγός ενός φωνογραφήματος (βλ. Α. ΜΑΝΘΟΥ, ό.π., σ. 343 επ.). Ωστόσο, το 1961 – όταν καθιερώθηκαν τα συγγενικά δικαιώματα – στην πλειοψηφία των περιπτώσεων παραγωγής των φωνογραφήματων, παραγωγός (το πρόσωπο με πρωτοβουλία και ευθύνη του οποίου γινόταν η πρώτη εγγραφή σειράς ήχων) και ηχολήπτης ήταν το αυτό πρόσωπο (νομικό ή φυσικό). Για παράδειγμα, ο Paul A. Rothchild (με πρωτοβουλία και ευθύνη του οποίου έγινε η πρώτη εγγραφή σειράς ήχων σε κάποιους δίσκους του συγκροτήματος The Doors) εκτελούσε και χρέη ηχολήπτη («μιξάροντας» π.χ. τα τραγούδια του συγκροτήματος).

12. Αξίζει να αναφερθεί – προκειμένου να γίνει αντιληπτή η έννοια της προστατευόμενης (καλής ή κακής ή και καθόλου πρωτότυπης) «εισφοράς» σε ένα έργο από τους «συγγενείς» των πνευματικών δημιουργών – ότι δικαιούχοι συγγενικών δικαιωμάτων είναι και η συντριπτική πλειοψηφία των σύγχρονων δημοφιλών ερμηνευτών τραγουδιών, τη μουσική και τους στίχους των οποίων έγραψαν άλλοι, όπως, για παράδειγμα, οι «διαγωνιζόμενοι» ερμηνευτές στις εγχώριες τηλεοπτικές εκπομπές («reality-talent shows») ή τα μέλη ενός μουσικού συγκροτήματος, που εκτελούν έργα ξένων δημιουργών κατά τη διάρκεια μιας τηλεο-

αυτό πως, με δεδομένο ότι στις λίστες των μελών των εγχώριων ΟΣΔ (που διαθέτουν επίσημη ιστοσελίδα)¹³ δεν περιλαμβάνονται κάποιες εταιρίες παραγωγής τηλεοπτικών σήριαλ ή εκπομπών¹⁴, εικάζει κανείς ότι έχουν καταρτισθεί ιδιαίτερες συμβάσεις μεταξύ αυτών και των ιδιωτικών τηλεοπτικών σταθμών και, έτσι, οι τελευταίοι είναι δικαιούχοι των συγγενικών δικαιωμάτων επί των εκτελεσθέντων από τις εταιρίες παραγωγής παραγωγών. Στο παραπάνω συμπέρασμα, καταλήγει κανείς με ασφάλεια, εάν λάβει υπόψη του ότι κάποιοι ελληνικοί ιδιωτικοί τηλεοπτικοί σταθμοί¹⁵ αναρτούν στις επίσημες ιστοσελίδες τους ενημερωτικές εκπομπές, σήριαλ, δελτία ειδήσεων κ.λπ., το περιεχόμενο των οποίων (όπως οι ίδιοι διατείνονται) ανήκει αποκλειστικά στον εκάστοτε σταθμό¹⁶. Τούτο δε το διατείνονται, παρά το γεγονός ότι συμπεριλαμβάνουν στους συντελεστές κάποιων σήριαλ ή εκπομπών τις ανωτέρω εταιρίες παραγωγής, αποδίδοντάς τους τα σχετικά «credits» και αναγνωρίζοντας ότι η παραγωγή έγινε από αυτές. Όπως διατείνεται, ωστόσο, και ο ΟΣΔ¹⁷, που διαχειρίζεται τα συγγενικά δικαιώματα των περισσότερων ιδιωτικών τηλεοπτικών σταθμών εθνικής εμβέλειας¹⁸, το ρεπερτόριό του – σύμφωνα με την επίσημη ιστοσελίδα του – αποτελείται από τα οπτικοακουστικά έργα παραγωγής των μελών του και τις εκπομπές τους¹⁹.

Έχοντας εντοπίσει την ταυτότητα των, όχι και τόσο «κοιτινών» προς τους πνευματικούς δημιουργούς, «συγγενών»²⁰ για το συμφέρον των οποίων αγωνίζονται οι ΟΣΔ,

πτικής εκπομπής. Αντίθετα, δικαιούχοι των πνευματικών δικαιωμάτων επί των παραπάνω έργων είναι οι εκάστοτε συνθέτες τους, των οποίων η άδεια απαιτείται προκειμένου να εκτελεστούν νόμιμα οι παραπάνω ερμηνείες.

13. Όσων είναι δυνατό να ανευρεθούν στο διαδίκτυο και τις επίσημες ιστοσελίδες του ΟΠΙ και του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού.

14. Λ.χ. www.anosi.gr, www.tve.gr.

15. Λ.χ. <http://www.megatv.com/default.asp> - <http://www.antenna.gr/>.

16. Βλ. <http://www.megatv.com/summary.asp?catid=14671>, <http://www.antenna.gr/services/terms/>.

17. <http://www.tvrights.gr/>.

18. Alpha, Alter channel, Antenna tv, Μακεδονία tv, Mega, Σκάι, και Star.

19. <http://www.tvrights.gr/meli-repertorio>.

20. Στη νομοθεσία, η υπεροχή των πνευματικών δικαιωμάτων έναντι των συγγενικών διακηρύσσεται μόνο σε δυο εδάφια (εδάφιο α' και β' του άρθρου 53 Ν. 2121/1993). Μάλιστα, παρά τις διαφορές που υφίστανται μεταξύ των δυο δικαιωμάτων, σε πολλές περιπτώσεις, π.χ. αναφορικά με το θεσμό της παρουσίασης στο κοινό, προσεγγίζονται αμφότερα τα δικαιώματα με τρόπο συναφή (για το ζήτημα της παρουσίασης στο κοινό βλ. Κ. ΒΟΣΣΟΣ, Η παρουσίαση στο κοινό προστατευόμενου περιεχομένου υπό το (ημι)φως της νομολογίας του ΔΕΕ, ΔιΜΕΕ, τ. 3, 2015. Άλλη περίπτωση συναφούς προσέγγισης των δυο, διαφορετικής φύσεως, δικαιωμάτων αποτελεί η, εφαρμοζόμενη και

αξίζει να εξεταστούν οι σύγχρονες εξελίξεις στο χώρο της ραδιοτηλεόρασης, δεδομένης και της εκπομπής του ραδιοτηλεοπτικού σήματος μέσω του διαδικτύου.

III. Η προστασία των «ψυχαγωγικών» δελτίων ειδήσεων

Παρά τα όσα βλέπει κανείς στα δελτία ειδήσεων των περισσότερων ελληνικών ιδιωτικών τηλεοπτικών σταθμών, στη σύγχρονη εποχή, που το τηλεοπτικό σήμα εκπέμπει και μέσω διαδικτύου, υποστηρίζεται ορθά ότι στο άμεσο μέλλον πρόκειται να περιοριστεί η σημασία της αδειοδοτικής διαδικασίας για την τηλεόραση²¹. Αξίζει, επομένως, να εστιάσει κανείς την προσοχή του, όχι στη χωρίς λόγο πολυσυζητημένη αδειοδοτική διαδικασία των τηλεοπτικών σταθμών, αλλά στην εκπομπή του σήματός τους μέσω διαδικτύου και, ειδικότερα, στους όρους που έθεσαν κάποιοι τηλεοπτικοί σταθμοί προκειμένου να διασφαλίσουν τα δικαιώματά τους επί του περιεχομένου των ιστοσελίδων τους.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, πλήθος πληροφοριών αναρτάται στις επίσημες ιστοσελίδες των περισσότερων ελληνικών ιδιωτικών τηλεοπτικών σταθμών. Ωστόσο, το εάν εκτείνεται η προστασία του δικαίου της πνευματικής ιδιοκτησίας σε ολόκληρο το περιεχόμενο του ιστοτόπου του εκάστοτε τηλεοπτικού σταθμού είναι ένα ζήτημα που χρήζει περαιτέρω διερεύνησης.

Κάνοντας «κλικ» στους όρους χρήσης της επίσημης ιστοσελίδας ενός τηλεοπτικού σταθμού²², παρατηρεί κανείς τη φράση «το σύνολο του περιεχομένου, των πληροφοριών και των υπηρεσιών που παρέχονται στο website, ανήκουν αποκλειστικά» στον τηλεοπτικό αυτόν σταθμό, ενώ ακολουθεί η διατύπωση ότι προστατεύεται το περιεχόμενο της ιστοσελίδας, σύμφωνα με τις διατάξεις του δικαίου της πνευματικής ιδιοκτησίας, καθώς και ότι «κάθε γενικά πνευματικό δημιούργημα» που έχει ενσωματωθεί στην ιστοσελίδα ανήκει στον τηλεοπτικό αυτό σταθμό. Περιηγούμενος, περαιτέρω, στο website ανακαλύπτει κανείς

στη συλλογική διαχείριση συγγενικών δικαιωμάτων, διάταξη του άρθρου 57 παρ. 8 του Ν. 2121/1993, η οποία ρυθμίζει το απόλυτο δικαίωμα του δημιουργού αναφορικά με την καλωδιακή αναμετάδοση. Ωστόσο, δεδομένου ότι οι δικαιούχοι συγγενικών δικαιωμάτων διαθέτουν μόνο περιορισμένο ενοχικό δικαίωμα (αυτό της εύλογης αμοιβής, σύμφωνα με το άρθρο 49 του Ν. 2121/1993), πρέπει να γίνει δεκτό ότι δεν είναι δυνατή η αναλογική εφαρμογή της παρ. 8 του άρθρου 57 στη συλλογική διαχείριση συγγενικών δικαιωμάτων, βλ. και Κ. ΒΟΣΣΟΣ, Τα οικονομικά προνόμια υπέρ των Οργανισμών Συλλογικής Διαχείρισης και Προστασίας, ό.π.

21. Α. ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ, Νομική Διαχείριση sites και blogs, Σεμινάριο στις 06.10.2016, Νομική Βιβλιοθήκη.

22. Ενδεικτικά: <http://www.antenna.gr/services/terms/>.

ότι έχουν αναρτηθεί και δελτία ειδήσεων²³. Εμμένοντας στα τελευταία, αξίζει να διερευνηθεί εάν αυτά αποτελούν πνευματικά δημιουργήματα.

Σύμφωνα με τα ισχύοντα σήμερα σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, οι «ειδήσεις» και τα «απλά γεγονότα» δεν αποτελούν πνευματικά δημιουργήματα και δεν εκτείνεται σε αυτά η προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας²⁴. Άλλωστε, η ραδιοφωνία και η τηλεόραση υπάγονται στον άμεσο έλεγχο του Κράτους, ο οποίος έχει ως σκοπό την αντικειμενική και με ίσους όρους μετάδοση πληροφοριών και ειδήσεων²⁵. Η παραπάνω υποχρέωση της αντικειμενικής και με ίσους όρους μετάδοσης, από τον εκάστοτε δημοσιογράφο, της είδησης αποκλείει την ύπαρξη της, απαιτούμενης για την προστασία ενός πνευματικού δημιουργήματος, πρωτοτυπίας μιας είδησης, που, όσο σημαντική κι αν είναι, αποτελεί απλά γεγονός, ενώ παράλληλα δεν επιτρέπει στον δημοσιογράφο να «δημιουργήσει» είδηση. Τούτο διότι, εάν ο δημοσιογράφος παρουσιάσει «πρωτότυπα» την είδηση ή «δημιουργήσει» είδηση, θα παραβεί τη συνταγματικά κατοχυρωμένη αρχή της αντικειμενικής μετάδοσης των ειδήσεων και πληροφοριών. Με άλλα λόγια, οι δημοσιογράφοι έχουν εκ του νόμου υποχρέωση να μην «δημιουργούν» ειδήσεις, πόσο δε μάλλον πρωτότυπες, αλλά, αντιθέτως, να παρουσιάζουν αντικειμενικά τις ειδήσεις, αποκλειόμενης έτσι της οποιασδήποτε δυνατότητας κατοχύρωσης δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας επί των ειδήσεων, που σε καμία περίπτωση δεν δημιουργούν οι δημοσιογράφοι, αλλά απλώς παρουσιάζουν ή εκφωνούν.

Παρά ταύτα, ο εκάστοτε τηλεοπτικός σταθμός θεωρεί ότι η προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας εκτείνεται και στα δελτία ειδήσεων (προφανώς, ενόψει όσων προαναφέρθηκαν ως αντικείμενα του συγγενικού δικαιώματος και όχι του πνευματικού), ενώ την αυτή θέση παίρνει και ο ΟΣΔ, που διαχειρίζεται τα συγγενικά δικαιώματα των περισσότερων ιδιωτικών τηλεοπτικών σταθμών εθνικής εμβέλειας, ο οποίος στρέφεται δικαστικά κατά κάποιων

επιχειρήσεων, διότι οι τελευταίες χρησιμοποίησαν χωρίς άδεια, πέραν των σήριαλ και των ενημερωτικών εκπομπών, και τα δελτία ειδήσεων κάποιων σταθμών μελών του. Έτσι, ο επιχειρηματίας ενδέχεται να απειληθεί για τη χωρίς άδεια μετάδοση ενός μόνο δελτίου ειδήσεων, με ποινή βαρύτερη της ποινής που προβλέπεται για ανθρωποκτονία από αμέλεια²⁶ ή, εφόσον παρουσιάζει τακτικά και «κατ' επάγγελμα» στο κοινό του τα δελτία ειδήσεων χωρίς άδεια, με ποινή κάθειρξης μέχρι 10 ετών²⁷, έχοντας δηλαδή τελέσει κακούργημα.

Κι επειδή, ενόψει των όσων ήδη αναφέρθηκαν, η επέκταση της προστασίας του δικαίου της πνευματικής ιδιοκτησίας στα δελτία ειδήσεων, ως αντικείμενα του πνευματικού δικαιώματος, θα οδηγούσε σε έναν «ανταγωνισμό» μεταξύ των δημοσιογράφων για το ποιος θα παρουσιάσει με τον πιο «πρωτότυπο» τρόπο την είδηση, παραβιάζοντας ευθέως τις συνταγματικά κατοχυρωμένες αρχές της αντικειμενικής και με ίσους όρους μετάδοσης πληροφοριών και ειδήσεων, αξίζει να ανατρέξει κανείς, όχι στον νόμο, ούτε στη θεωρία, αλλά εκ νέου στους όρους χρήσης κάποιων τηλεοπτικών σταθμών: Όπως διευκρινίζεται ρητά στους όρους χρήσης των επίσημων ιστοσελίδων ορισμένων εκ των πλέον γνωστών και μεγάλης τηλεθέασης ιδιωτικών σταθμών (οι οποίες περιέχουν και δελτία ειδήσεων αλλά και ενημερωτικές εκπομπές), «το περιεχόμενο του website είναι ψυχαγωγικό και όχι ενημερωτικό, και ως εκ τούτου οι χρήστες δεν μπορούν να βασίζονται στην οποιαδήποτε συμπεριφορά τους στις πληροφορίες που περιλαμβάνονται σε αυτό»²⁸. Καταλήγει, δε, το κείμενο των παραπάνω «όρων χρήσης» ότι δεν αναλαμβάνει ο σταθμός καμία ευθύνη, σε περίπτωση που κάποια από τις πληροφορίες που έχει συμπεριλάβει στο website αποδειχθεί ανακριβής.

Αποδεχόμενος κανείς την παραπάνω ρητά διευκρινισθείσα διατύπωση κάποιων τηλεοπτικών σταθμών για τον ψυχαγωγικό χαρακτήρα και των «δελτίων ειδήσεων» τους (εξαιτίας του οποίου, ενδεχομένως, πληρούν τα τελευταία και το κριτήριο της πρωτοτυπίας), τότε καταλήγει στο συ-

23. Ενδεικτικά: <http://www.antenna.gr/minisites/ant1-news/deltia-eidisewn>.

24. Βλ. Α. ΜΑΝΘΟΥ, ό.π., σ. 114. Βλ. και άρθρο 2 παρ. 1 και 5 του Ν. 2121/1993 (όπως ισχύει κατά τη σύνταξη του παρόντος). Εξάλλου, δεν θεωρείται ερμηνευτής ο τηλεπαραρυσιαστής δελτίων ειδήσεων (βλ. Α. ΜΑΝΘΟΥ, ό.π., σ. 318 και Μ.-Θ. ΜΑΡΙΝΟΥ, Πνευματική Ιδιοκτησία, 2004, σ. 607), ενώ ρητά αναφέρεται στην παρ. 8 του άρθρου 2 της Σύμβασης της Βέρνης ότι η προστασία δεν εφαρμόζεται επί των νέων της ημέρας ή επί των διαφόρων γεγονότων, τα οποία έχουν το χαρακτήρα απλών δημοσιογραφικών πληροφοριών. Πάντως, υποστηρίζεται και η άποψη ότι αντικείμενο του συγγενικού (όχι του πνευματικού) δικαιώματος του ραδιοτηλεοπτικού οργανισμού είναι και οι εκπομπές που μεταδίδουν – μεταξύ άλλων και – ειδήσεις (βλ. Α. ΜΑΝΘΟΥ, ό.π. σ. 352).

25. Βλ. άρθρο 15 του Συντάγματος.

26. Βλ. άρθρο 66 παρ. 1 του Ν. 2121/1993.

27. Ibid.

28. Βλ. <http://www.antenna.gr/services/terms/>, <http://www.megatv.com/summary.asp?catid=14671>. Οι παραπάνω διατυπώσεις θα προκαλούσαν σίγουρα τις έντονες αντιδράσεις των τηλεθεατών, εάν αναγιγνώσκονταν από τους τελευταίους: Για τη μη ανάγνωση των όρων χρήσης και πολιτικής απορρήτου των ιστοσελίδων από τη συντριπτική πλειοψηφία των χρηστών του διαδικτύου βλ. Α. MORISHIMA / Α. RAUBER / C. LI LIEW, Digital Libraries: Knowledge, Information and Data in an Open Access Society, When Personal Data Becomes Open Data, Privacy in the Digital Age, Springer, 2016, σ. 4 και S.E. GINDIN, Nobody reads your privacy policy or online contract: lessons learned and questions raised by the FTC's action against Sears, Northwest J. Technol. Intell. Prop., 2009.

μπέρασμα ότι εκτείνεται σε αυτά η προστασία του δικαίου της πνευματικής ιδιοκτησίας, ως αντικείμενα του πνευματικού και όχι του συγγενικού δικαιώματος, ότι ενδεχομένως οι σταθμοί αυτοί θα έπρεπε να γίνουν μέλη κάποιου ΟΣΔ πνευματικών – και όχι συγγενικών – δικαιωμάτων, προκειμένου νόμιμα να αξιώσουν την εύλογη αμοιβή για τη χρήση από την εκάστοτε επιχείρηση κάποιου δελτίου ειδήσεων, αλλά και ότι ενδεχομένως κάποιιο δημοσιογράφοι, πράγματι, «ανταγωνίζονται» για το ποιος θα παρουσιάσει με τον πιο «πρωτότυπο» τρόπο την είδηση, παραβιάζοντας ευθέως τις συνταγματικές επιταγές²⁹.

Ασχέτως του εάν, τελικά, ένα δελτίο ειδήσεων αποτελεί ή όχι αντικείμενο του συγγενικού ή του πνευματικού δικαιώματος, στη σύγχρονη εποχή παρατηρείται ότι τα πνευματικά δημιουργήματα περισσότερο χρηματοδοτούνται, εκτελούνται και ερμηνεύονται παρά δημιουργούνται, κι έτσι οι δικαιούχοι συγγενικών δικαιωμάτων υπερισχύουν αριθμητικά των πνευματικών δημιουργών³⁰. Η παραπά-

νω αριθμητική υπεροχή, ωστόσο, σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να δικαιολογήσει την ευνοϊκότερη μεταχείριση που, εντελώς αδικαιολόγητα, απολαμβάνουν σήμερα οι δικαιούχοι των συγγενικών δικαιωμάτων.

IV. Η παράλογη υπεροχή των συγγενικών έναντι των πνευματικών δικαιωμάτων

Οι ΟΣΔ τεκμαίρεται ότι έχουν την αρμοδιότητα διαχείρισης ή εκπροσώπησης όλων των έργων ή όλων των πνευματικών δημιουργημάτων, για τα οποία δηλώνουν εγγράφως ότι έχουν μεταβιβασθεί σε αυτούς οι σχετικές εξουσίες ή ότι καλύπτονται από την πληρεξουσιότητα³¹, ενώ, εφόσον ένας τέτοιος οργανισμός ασκεί το δικαίωμα της εύλογης και ενιαίας αμοιβής (του άρθρου 49 παρ. 1 του Ν. 2121/1993), τεκμαίρεται ότι εκπροσωπεί όλους ανεξαιρέτως τους δικαιούχους, ημεδαπούς και αλλοδαπούς, και όλα ανεξαιρέτως τα έργα τους. Σημειώνεται ότι η ρύθμιση αυτή³², που καλύπτει μόνον την περίπτωση της εισπραξης της εύλογης αμοιβής του άρθρου 49 παρ. 1 και όχι το σύνολο των περιπτώσεων υποχρεωτικής συλλογικής διαχείρισης, δεν μπορεί να κριθεί επιτυχής, ενώ δεν διευκρινίζεται τι θα ισχύσει, στην περίπτωση που για την ίδια κατηγορία δικαιούχων δραστηριοποιούνται περισσότεροι ΟΣΔ³³. Από τη συγκεκριμένη διάταξη ανακύπτουν σοβαρά ζητήματα αντισυνταγματικότητας, δεδομένου ότι η συγκεκριμένη ρύθμιση δεν εφαρμόζεται στους ΟΣΔ των δημιουργών, αλλά μόνο στην περίπτωση του άρθρου 49 παρ. 1, που αφορά σε δικαιούχους συγγενικών δικαιωμάτων. Χορηγούνται κατ' αυτόν τον τρόπο στους τελευταίους εντελώς αδικαιολόγητα προνόμια και σε αντίθεση με τη, διακηρυσσόμενη στα εδάφια α' και β' του άρθρου 53 Ν. 2121/1993, υπεροχή των πνευματικών δικαιωμάτων έναντι των συγγενικών. Ταυτόχρονα, σε περίπτωση ανακριβούς δήλωσης από κάποιον ΟΣΔ, η παρ. 4 του άρθρου 55 του Ν. 2121/1993, που προβλέπει τις

29. Τη λειτουργία της ιδιωτικής τηλεόρασης έχουν σχολιάσει κατά καιρούς σοβαροί αρθρογράφοι σε εφημερίδες και επιστημονικά περιοδικά: Η εφημερίδα «Εστία» (05.06.2012, κύριο άρθρο) είχε υποστηρίξει στο παρελθόν ότι «αυτό που εκπέμπεται από την Ελληνική τηλεόραση δεν συναντάται σε καμία ευρωπαϊκή χώρα. Πουθενά δεν έχουν μετατραπεί τα δελτία ειδήσεων σε καθημερινές 'παραθυρο-μαχίες' και ακατάσχετους 'ηλε-καβγάδες'». Επιπλέον, η εφημερίδα «Καθημερινή», σε κύριο άρθρο επίσης (08.06.2012), αναφερόταν ειδικότερα στην ιδιωτική τηλεόραση «η οποία, τυφλωμένη από το κυνήγι της τηλεθέασης, έφερε στο πολιτικό προσκήνιο γραφικές ή παρανοϊκές προσωπικότητες και βασίσθηκε στη συνταγή των τηλε-καβγάδων χωρίς όρους ή όρια». Μάλιστα, όπως έχει υποστηριχθεί, η ιδιωτική τηλεόραση φαίνεται να παραγνώνει την κοινωνική της αποστολή, λειτουργώντας περισσότερο ως μέσο «μαζικής» επικοινωνίας, ενώ η κρατική τηλεόραση λειτουργεί σύμφωνα με το Σύνταγμα (άρθρο 15 παρ. 1) ως μέσο μετάδοσης «λόγου» και «παράστασης». Βλ. Ν. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, Debates, αντικειμενικότητα και Σύνταγμα (άρθρο 15 παρ. 2), ΔιΜΕΕ, τ. 1, 2014. Παράλληλα, όπως έχει επισημανθεί, το ΕΣΡ στις αποφάσεις του σπανίως αναφερόταν στην ερμηνευτική διάσταση της αντικειμενικότητας καθώς και στη σημασία της κοινωνικής αποστολής της ραδιοτηλεόρασης, την οποία – ούτε αυτή – προσέγγιζε ερμηνευτικά (Ν. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, ό.π.). Έχει επίσης παρατηρηθεί ότι, κατ' αγνόηση της αντικειμενικότητας, θέματα μείζονος σημασίας περνούν συχνά απαρατήρητα ή υποβαθμίζεται η σημασία τους, αντί να ευρίσκονται στην κορυφή του δελτίου ειδήσεων (βλ. Α. ΠΑΠΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ, Μία ιστορική εβδομάδα, «Εστία», 09.04.2009, σ. 1). Κάποιες φορές, μάλιστα, ο τρόπος παρουσίασης των σύγχρονων ειδήσεων έχει προκαλέσει τα έντονα σχόλια και από δημοσιογράφους (ενδεικτικά βλ. <http://www.koutipandoras.gr/article/dhmosiografos-toy-alpha-eperase-kaoe-orio-grafikothtas-se-reportaz-toy-gia-to-fonikos-to-berolino-binteo>).

30. Από το όγδοο κεφάλαιο του Ν. 2121/1993, προκύπτει ότι αποκτούν συγγενικά δικαιώματα: i) Οι ερμηνευτές ή εκτελεστές καλλιτέχνες [λχ οι ηθοποιοί, οι μουσικοί, οι τραγουδιστές, οι χορωδοί, οι χορευτές, οι καλλιτέχνες κουκλοθέατρου, θεάτρου

σκιών, θεάματος ποικιλιών (βαριετέ) ή ιπποδρόμου (τσίρκου)]· ii) Οι παραγωγοί υλικών φορέων (οι παραγωγοί φωνογραφημάτων - παραγωγοί υλικών φορέων ήχου- και οι παραγωγοί οπτικοακουστικών έργων – παραγωγοί υλικών φορέων εικόνας ή ήχου και εικόνας)· iii) Οι ραδιοτηλεοπτικοί οργανισμοί· iv) Οι εκδότες εντύπων και v) Κάθε πρόσωπο το οποίο, μετά τη λήξη της προστασίας του δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας, για πρώτη φορά δημοσιεύει νομίμως ή παρουσιάζει νομίμως στο κοινό έργο προηγουμένως αδημοσίευτο. Έτσι, στο κάθε ένα δημιουργήματα αντιστοιχεί πλήθος συγγενικών δικαιωμάτων των προσώπων που εισέφεραν σε αυτό (π.χ. στην περίπτωση μιας κινηματογραφικής ταινίας, αποκτούν δικαιώματα οι εκτελεστές ηθοποιοί, οι εκτελεστές μουσικοί, η εταιρία παραγωγής κ.λπ.).

31. Άρθρο 55 παρ. 2 του Ν. 2121/1993.

32. Ibid.

33. Βλ. και Κ. ΒΟΣΣΟΣ, Τα δικονομικά προνόμια υπέρ των Οργανισμών Συλλογικής Διαχείρισης και Προστασίας, ό.π.

σχετικές κυρώσεις σε βάρος του ΟΣΔ, δεν εφαρμόζεται, κατά ρητή μάλιστα διατύπωση του άρθρου 55 παρ. 4, στην περίπτωση της υποχρεωτικής συλλογικής διαχείρισης του άρθρου 49 παρ. 1 Ν. 2121/1993 (που αφορά σε δικαιούχους συγγενικών δικαιωμάτων), οπότε και δημιουργείται περαιτέρω αδικαιολόγητη ανισότητα μεταξύ δικαιούχων δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας και δικαιούχων συγγενικών δικαιωμάτων.

Συνεχίζοντας, ωστόσο, την παράθεση των δικονομικών προνομίων που χαίρουν οι ΟΣΔ για τη δικαστική επιδίωξη της προστασίας των έργων και των δημιουργών, αρκεί η δειγματοληπτική αναφορά των έργων που έγιναν αντικείμενο εκμετάλλευσης χωρίς την απαιτούμενη άδεια³⁴. Τα παραπάνω τεκμήρια, σε συνδυασμό και με τη δυνατότητα των ΟΣΔ να συνάπτουν συμβάσεις αμοιβαιότητας με αλλοδαπούς ΟΣΔ³⁵, παρέχουν στους εθνικούς ΟΣΔ την εξουσία εκπροσώπησης ενός παγκόσμιου ρεπερτορίου³⁶.

Με άλλα λόγια, εάν ένας ΟΣΔ διαχειρίζεται τα δικαιώματα π.χ. των Ελλήνων ερμηνευτών τραγουδιών, σε περίπτωση δικαστικής επιδίωξης της προστασίας των τραγουδιών που ερμήνευσαν τα μέλη του, και εφόσον επικαλεστεί ότι έχει καταρτίσει συμβάσεις αμοιβαιότητας και με τους αλλοδαπούς ΟΣΔ, τότε τεκμαίρεται ότι εκπροσωπεί όλους τους ερμηνευτές του κόσμου και όλα τα εκτελεσθέντα στον κόσμο τραγούδια για την υποτιθέμενη χρήση των οποίων καλείται να καταβάλει η εκάστοτε επιχείρηση την εύλογη αμοιβή. Στην Ελλάδα, ωστόσο, και σύμφωνα με την επίσημη ιστοσελίδα του ΟΠΙ, λειτουργούν ταυτόχρονα τρεις ΟΣΔ, που διαχειρίζονται τα συγγενικά δικαιώματα των παραγωγών οπτικοακουστικών έργων³⁷. Έτσι, σε περίπτωση ταυτόχρονης δικαστικής επιδίωξης της προστασίας των παραπάνω δικαιωμάτων και από τους

τρεις³⁸ ΟΣΔ συγγενικών δικαιωμάτων κατά της ίδιας επιχείρησης, και εφόσον οι παραπάνω ΟΣΔ επικαλεστούν ότι έχουν καταρτίσει συμβάσεις αμοιβαιότητας με τους αλλοδαπούς ΟΣΔ, η επιχείρηση καλείται να καταβάλει την εύλογη αμοιβή εις τριπλούν³⁹ για το αυτό παγκόσμιο ρεπερτόριο που υποτίθεται ότι χρησιμοποίησε και που τεκμαίρεται ότι εκπροσωπούν ταυτόχρονα οι παραπάνω τρεις⁴⁰ ΟΣΔ.

Ωστόσο, δεδομένου ότι το παραπάνω τεκμήριο εκπροσώπησης όλων των έργων⁴¹ έχει χαρακτηριστεί, από τον

38. Ή τέσσερεις.

39. Ή επί τέσσερα.

40. Ή τέσσερεις.

41. Αξίζει να σημειωθεί ότι, πέραν του τεκμηρίου του Ν. 2121/1993, ένα άλλο, κατοχυρωμένο από τη νομολογία, τεκμήριο υπέρ των ΟΣΔ είναι εκείνο κατά το οποίο η διανομή σήματος από ξενοδοχειακό συγκρότημα μέσω συσκευών τηλεόρασης σε πελάτες που διαμένουν στα δωμάτια του συγκροτήματος αυτού, ασχέτως της τεχνικής μετάδοσης του χρησιμοποιούμενου σήματος, συνιστά πράξη παροχέτευσης στο κοινό υπό την έννοια του άρθρου 3 παρ. 1 της Οδηγίας 2001/29/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 22.05.2001. Βλ. ενδεικτικά απόφαση ΔΕΕ στην υπόθεση C-136/09, *Οργανισμός Συλλογικής Διαχείρισης Δημιουργών Θεατρικών και Οπτικοακουστικών Έργων*, 18.03.2010, ECLI:EU:C:2010:151, και παλαιότερη απόφαση του Γ' Τμήματος του ΔΕΚ στην υπόθεση C-306/05, *SGAF*, 07.12.2006, ECLI:EU:C:2006:764. Από τα ελληνικά δικαστήρια έχουν εκδοθεί για το ζήτημα αυτό αντιφατικές αποφάσεις: ΤρΕφΑθ 915/2010 ΔιΜΕΕ 2010, 26, ΕφΑθ 16/2010 ΔιΜΕΕ 2010, 33, ΕφΑθ 7196/2007, ΕπισκεΔ 2008, 196, παρατ. Π. ΚΩΝ-ΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, ΜΠρΘεσ 22796/2007, ΜΠρΑθ 1577/2003 (αδημ.), ΜΠρΑθ 5808/2002 (αδημ.). Αντίθετες ΕφΑθ 7593/2005 ΔιΜΕΕ 2007, 244, παρατ. Ο. ΓΑΡΟΥΦΑΛΙΑ (όμοιες ΕφΑθ 7594/2005 και 7595/2005), οι οποίες δεν δέχονται τη δημόσια εκτέλεση στα δωμάτια ξενοδοχείων. Βλ. και ΕφΑθ 5757/2010 [Δημόσια εκτέλεση σε ξενοδοχεία. Νομιμοποίηση ΟΣΔ] (σημ. Μ. ΣΙΝΑΔΙΝΟΥ, ΔιΜΕΕ, τ. 1, 2011. Ως προς αυτό, πρέπει να σημειωθεί ότι το ΔΕΚ και το ΔΕΕ είχαν στο παρελθόν αποφανθεί επί πραγματικών περιστατικών κατά τα οποία δεν υπήρχαν οι σημερινές τεχνολογικές δυνατότητες, δηλαδή η δυνατότητα εγκατάστασης ειδικών π.χ. συνδρομητικών καναλιών και η δυνατότητα πλήρους αποκλεισμού π.χ. των ελληνικών ιδιωτικών τηλεοπτικών καναλιών, οπότε και αποκλείεται παντελώς η δυνατότητα χρήσης ορισμένων έργων. Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, οι σύγχρονες τεχνολογικές εξελίξεις και τα νέα μέσα παραγωγής και μετάδοσης των έργων θα αποτελέσουν αντικείμενο κρίσης του ΔΕΕ (ή του όποιου αρμοδίου τότε δικαστηρίου), μετά την παρέλευση αρκετών ετών, οπότε και οι συνθήκες και τα μέσα θα έχουν αλλάξει ριζικότερα. Πάντως, δεδομένων των ταχύτατων εξελίξεων στην τεχνολογία των σύγχρονων μέσων μετάδοσης των έργων, καλούμενο το οποιοδήποτε εθνικό δικαστήριο να εξετάσει εξειδικευμένα – αποκλειστικά τεχνολογικής φύσης – ζητήματα (π.χ. «τεχνική μετάδοση χρησιμοποιούμενου σήματος»), προτιμότερο θα ήταν να διατάσσει ανά περίπτωση τη διενέργεια πραγματογνωμοσύνης, ως το πλέον αξιόπιστο αποδεικτικό μέσο, προκειμένου να διαπιστωθεί από ειδικό επιστήμονα εάν «χρησιμοποιήθηκε σήμα», εάν «μεταδόθηκε» αυτό ή εάν απο-

34. Άρθρο 55 παρ. 3 του Ν. 2121/1993.

35. Άρθρο 72 παρ. 3 εδάφιο β' Ν. 2121/1993.

36. Με τις συμβάσεις αμοιβαιότητας είναι δυνατό να θεωρηθεί ότι το αλλοδαπό ρεπερτόριο ενσωματώνεται στο ρεπερτόριο των εθνικών ΟΣΔ και, με τον τρόπο αυτό, τα δυο ρεπερτόρια (ημεδαπό και αλλοδαπό) καθίστανται ένα ενιαίο προς διαχείριση και προστασία σύνολο, Σ. ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ, Η σύμβαση ανάθεσης διαχείρισης στο δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας, 1999, Γ. ΚΟΥΜΑΝΤΟΥ, Πνευματική ιδιοκτησία, 8η εκδ., 2002. Με άλλα λόγια, το παραπάνω ενιαίο ρεπερτόριο εκπροσωπείται και αποτελεί συνολικά αντικείμενο διαχείρισης και προστασίας εκ μέρους των ημεδαπών ΟΣΔ. Βλ. και Π. ΚΟΡΙΑΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΓΓΕΛΗ / Χ. ΤΣΙΓΚΟΥ, Πνευματική Ιδιοκτησία – Ληματογραφημένη ερμηνεία, 2008, σ. 357, αρ. 9.

37. ΔΙΑΣ, ΗΡΙΔΑΝΟΣ, PROMEDIA – www.opi.gr – Ενδεχομένως, είναι τέσσερεις οι ΟΣΔ που διαχειρίζονται τα συγγενικά δικαιώματα των παραγωγών οπτικοακουστικών έργων, αφού και τα μέλη του ΟΣΔ που διαχειρίζεται τα συγγενικά δικαιώματα των περισσότερων εθνικών ιδιωτικών τηλεοπτικών σταθμών εθνικής εμβέλειας – όπως διατείνονται – είναι παραγωγοί οπτικοακουστικών έργων.

κλείστηκε εντελώς η πιθανότητα χρήσης-μετάδοσης σήματος και, τελικά, η δυνατότητα προβολής κάποιων έργων. Αντίθετα, η ενδεχόμενη προσέγγιση των – αποκλειστικά τεχνολογικής φύσεως – ζητημάτων από τον ίδιο τον δικαστή (που δεν διαθέτει τις εξειδικευμένες γνώσεις ενός π.χ. προγραμματιστή ή ηλεκτρολόγου ή μηχανικού) σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να οδηγήσει σε ασφαλή συμπεράσματα. Εξάλλου, και σε άλλες περιπτώσεις στο παρελθόν είχε προβληματίσει η μη διάταξη πραγματογνωμοσύνης και η αντ' αυτού προσέγγιση από το ίδιο το δικαστήριο εξειδικευμένων ζητημάτων: Στη με αρ. 260/2016 απόφασή του το Πολυμελές Πρωτοδικείο Αθηνών, αντί να διατάξει πραγματογνωμοσύνη για να διαπιστωθεί εάν επρόκειτο για διασκευή ή επανεκτέλεση ενός τραγουδιού, προέβη σε σύγκριση δυο τραγουδιών με βάση τον στίχο, τον ρυθμό, την τονικότητα και το μουσικό θέμα (ενδεικτικό απόσπασμα της απόφασης: «... Από τη σύγκριση των δυο ως άνω ηχογραφημάτων προκύπτει ότι τα δυο μουσικά δημιουργήματα έχουν κοινούς στίχους, κοινό ρυθμό [9/8], κοινή τονικότητα [φα δίεση], κοινό μουσικό θέμα και ως επί το πλείστον κοινές νότες... Η μελωδική γραμμή αποτελείται από τις νότες σολ#-λα-σι, ενώ στο αντίστοιχο σημείο του τραγουδιού του Η.Β. η μελωδική γραμμή είναι οι νότες φα#σολ#-λα-σι... Έχει καταργηθεί η βασική μελωδική γραμμή που αποδίδεται με το ακορντεόν, το μαπαλαμά, και τον ταμπούρα... με τη συνοδεία κιθάρας, η οποία, αντί για συγχορδίες, παίζει ηλεκτρικό αρπέζ [chorous]...»). Μια τέτοια προσέγγιση από το δικαστήριο ξενίζει ιδιαίτερα, αφού απαιτεί μουσικές γνώσεις, τις οποίες δεν απαιτεί κανείς να έχει το δικαστήριο (βλ. αναλυτικότερα Α.Δ.Μ., Πνευματική Ιδιοκτησία: Οργανισμοί Συλλογικής Διαχείρισης – Επανεκτέλεση και διασκευή μουσικού δημιουργήματος, ΕπισκΕΔ, 2016, σ. 228 επ.). Αξίζει να σημειωθεί, ότι σε μία άλλη περίπτωση το δικαστήριο καθόλου δεν διέκρινε τα οπτικοακουστικά έργα στα οποία παρέπεμπαν οι παρεχόμενοι από τον διαχειριστή ιστοτόπου υπερσύνδεσμοι, από τα ενσωματωμένα σε αυτά μουσικά έργα τα δικαιώματα επί των οποίων διαχειριζόταν και προστάτευε ο αντίδικος ΟΣΔ. Βλ. ΠΠΡΑΘ 5249/2014, σημ. Κ. ΒΟΣΣΟΣ, ό.π., όπου και χαρακτηριστική ήταν η σχεδόν καθολική αναφορά της απόφασης σε οπτικοακουστικά και όχι σε μουσικά έργα. Στην ιστορία έμεινε η, «επαναστατική» τότε, προσέγγιση του Ανώτατου Δικαστηρίου των Η.Π.Α. στην υπόθεση *Campbell v. Acuff-Rose* 510 U.S. 569 (1994), όπου και κλήθηκε να αποφασίσει εάν η εμπορική παρωδία του δημοφιλούς «pretty woman», που συνέθεσε ο Roy Orbison, από τους 2 Live Crew αποτελούσε δίκαιη χρήση (<http://mcir.usc.edu/cases/1990-1999/Pages/campbellacuffrose.html>). Το Ανώτατο Δικαστήριο έκρινε ότι η εκτέλεση του έργου από τους 2 Live Crew είχε «μεταλλάξει» σε τέτοιο βαθμό το αρχικό έργο, που η παρωδία αυτή αποτελούσε δίκαιη χρήση. Η απόδοση από το Ανώτατο Δικαστήριο των Η.Π.Α. στη δίκαιη χρήση του χαρακτηριστικού της «μεταμόρφωσης» (“transformativeness” – “transformation”) επέτρεψε να χαρακτηριστούν ως «fair use» η αναπαραγωγή των posters του μουσικού συγκροτήματος Grateful Dead σε βιογραφία αυτού, αλλά και η πρόσφατη σάρωση εκατομμυρίων βιβλίων από την εξαιρετικού κύρους digital βιβλιοθήκη Hathitrust. Βλ. *Bill Graham Archives v. Dorling Kindersley Ltd.* 2006, US Court of Appeals, 2nd Cir., βλ. και *Authors Guild inc. v Hathitrust*, 2014, US Court of Appeals 2nd Cir., όπου στην τελευταία είναι πολύ σημαντικό ότι οι συγγραφείς αποφάσισαν να ενάγουν και πολλά – υψηλού κύρους – πανεπιστήμια της Αμερικής (Cornell University, University of Michigan,

εποπτεύοντα τους ΟΣΔ Οργανισμό Πνευματικής Ιδιοκτησίας αλλά και από τη νομική αρθρογραφία, ως μαχητό, αξίζει να εξετασθεί εάν υπάρχουν τελικά μη εκπροσωπούμενα από τους ΟΣΔ ρεπερτόρια.

V. Τα μη εκπροσωπούμενα έργα

Υπάρχουν έργα που δημιουργήθηκαν ή παράχθηκαν ή εκτελέστηκαν από πρόσωπα που δεν τυγχάνουν μέλη κάποιου ΟΣΔ. Κάποια από τα παραπάνω «ανεξάρτητα» έργα «οικειοποιούνται» κάποιες εταιρίες, δημιουργώντας το δικό τους, πιο οικονομικό από αυτό των ΟΣΔ, ρεπερτόριο, καλώντας τις επιχειρήσεις να το χρησιμοποιήσουν ως πιο συμφέρον και τελικά υποχρεώνοντάς τες στην καταβολή μίας πιο εύλογης και μικρότερης αμοιβής⁴², δημιουργώντας έτσι και μια «δευτερογενή αγορά». Φυσικά, υπάρχουν και έργα αρκετών σήμερα δημιουργών-εκτελεστών-παραγωγών, οι οποίοι δεν συνεργάζονται με τις παραπάνω εταιρίες, δεν είναι μέλη κάποιου ΟΣΔ και διαθέτουν τα έργα τους ελεύθερα στο διαδίκτυο. Συνεπώς, μία επιχείρηση έχει τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσει τα έργα που σε καμία περίπτωση δεν εκπροσωπούνται από κάποιον ΟΣΔ.

Σε μία τέτοια περίπτωση, υποχρεώνεται ο χρήστης να καταβάλει την εύλογη αμοιβή προς τον εκάστοτε ΟΣΔ, που – σύμφωνα με τα τεκμήρια του Ν. 2121/1993 και εφόσον επικαλεστεί καταρτισθείσες συμβάσεις αμοιβαιότητας με αλλοδαπούς ΟΣΔ – εκπροσωπεί όλα τα έργα του πλανήτη; Σύμφωνα με την ορθότερη, κατά τη γνώμη μου, άποψη⁴³, όχι. Υπάρχει μη εκπροσωπούμενο ρεπερτόριο και η αποκλειστική χρήση αυτού συνεπάγεται την απαλλαγή των χρηστών από την καταβολή της σχετικής αμοιβής για δημόσια εκτέλεση. Αυτό, επειδή ακριβώς οι εν λόγω οργανισμοί δεν εκπροσωπούν τα έργα αυτά και, συνεπώς, δεν νομιμοποιούνται να εισπράξουν τέλη δημόσιας εκτέλεσης για λογαριασμό των δικαιούχων. Το ίδιο ισχύει και σε κάθε άλλη περίπτωση δημόσιας εκτέλεσης μη εκπροσωπούμενου ρεπερτορίου, π.χ. για «ανεξάρτητο» ρεπερτόριο, δηλαδή ρεπερτόριο του οποίου οι δημιουργοί δεν έχουν αναθέσει τη διαχείριση των σχετικών δικαιωμάτων σε ΟΣΔ⁴⁴.

University of California κ.λπ.), που, σε αντίθεση με τους πρώτους, τα τελευταία επιθυμούσαν τη σάρωση των βιβλίων των βιβλιοθηκών τους, προφανώς αποσκοπώντας στα οφέλη που θα αποκόμιζε το ευρύτερο κοινό.

42. Βλ. <http://www.royaltyfree.gr/> - <http://euromusic.com.gr/index.html>

43. Βλ. αναλυτικότερα: σημ. Θ. ΧΙΟΥ επί της ΜΠΡΘεσ 4657/2015 Ασφ. Μέτρα, Συγγενικά δικαιώματα – Δημόσια εκτέλεση φωτογραφημάτων – Εύλογη αμοιβή – Μη εκπροσωπούμενο ρεπερτόριο, ΔιΜΕΕ, τ. 2, 2016 και τις εκεί παραπομπές.

44. Αν και έχει υποστηριχθεί στη θεωρία ότι πρακτικά δεν υφίσταται «μη εκπροσωπούμενο» ρεπερτόριο από ΟΣΔ και ότι το τεκμήριο του άρθρου 55 παρ. 2 εδάφιο β' του Ν. 2121/1993 θα πρέπει να θεωρηθεί αμάχητο, ωστόσο κατά την ορθότερη

Πέραν των παραπάνω θέσεων, που, σε περίπτωση υιοθέτησής τους, αποδυναμώνεται σημαντικά η θέση ενός ΟΣΔ, αξίζει να διερευνηθεί και το ζήτημα της ενεργητικής νομιμοποίησης των λοιπών, πλην του ενιαίου, ΟΣΔ συγγενικών δικαιωμάτων για τη δικαστική επιδίωξη της εύλογης και ενιαίας αμοιβής.

VI. Η αποκλειστική αρμοδιότητα του ενιαίου ΟΣΔ

Από το 2010-2011⁴⁵, είναι, για κάποιους, εξαιρετικά αμφίβολο εάν οι λοιποί αυτοί ΟΣΔ συγγενικών δικαιωμάτων, πλην του ενιαίου, νομιμοποιούνται ενεργητικά για τη δικαστική επιδίωξη προστασίας των έργων και είσπραξης της εύλογης αμοιβής, για λόγους που βασίζονται σε σαφείς και κατηγορηματικές διατάξεις του νόμου. Ο Ν. 2121/1993 προβλέπει ότι οι ΟΣΔ συγγενικών δικαιωμάτων, που λειτουργούν με έγκριση του Υπουργού Πολιτισμού και Αθλητισμού, μπορούν να συστήσουν ενιαίο οργανισμό συλλογικής διαχείρισης συγγενικών δικαιωμάτων, με σκοπό την είσπραξη της εύλογης και ενιαίας αμοιβής⁴⁶, οπότε, και στην περίπτωση αυτή, αναθέτουν κατ' αποκλειστικότητα στον ενιαίο οργανισμό συλλογι-

κής διαχείρισης την εξουσία να διαπραγματεύεται, να συμφωνεί το ύψος της αμοιβής, να προβάλλει τις σχετικές αξιώσεις για την καταβολή, να προβαίνει σε κάθε δικαστική ή εξώδικη ενέργεια και να εισπράττει τη σχετική αμοιβή από τους χρήστες⁴⁷. Κατά τη σαφή και κατηγορηματική διάταξη του άρθρου 49 παρ. 6 του Ν. 2121/1993, ο ενιαίος αυτός οργανισμός συλλογικής διαχείρισης συγγενικών δικαιωμάτων κατά τη διάρκεια της λειτουργίας του είναι ο μόνος αρμόδιος να διαπραγματεύεται, να συμφωνεί το ύψος της αμοιβής, να προβάλλει τις σχετικές αξιώσεις για την καταβολή, να προβαίνει σε κάθε δικαστική ή εξώδικη ενέργεια και να εισπράττει τη σχετική αμοιβή από τους χρήστες.

Όπως είναι γνωστό, στην Ελλάδα, έχει ήδη συσταθεί και λειτουργεί με έγκριση του αρμόδιου Υπουργείου από το 2011 – σύμφωνα με τις παραπάνω διατάξεις – ο ενιαίος οργανισμός συλλογικής διαχείρισης συγγενικών δικαιωμάτων, στον οποίο και έχουν ανατεθεί, κατ' αποκλειστικότητα, οι παραπάνω εξουσίες αναφορικά με την είσπραξη της εύλογης αμοιβής. Εξάλλου, στον Ν. 2121/1993 αναφέρεται ρητά ότι σκοπός του ως άνω ενιαίου οργανισμού συλλογικής διαχείρισης συγγενικών δικαιωμάτων είναι η «είσπραξη της εύλογης και ενιαίας αμοιβής»⁴⁸. Με δεδομένο ότι η εν λόγω αμοιβή χαρακτηρίζεται ρητά στον νόμο ως ενιαία, δεν είναι δυνατό να θεωρηθεί ότι οφείλονται από τους εκάστοτε χρήστες περισσότερες της μίας, ενιαίας, αμοιβής⁴⁹. Αντιθέτως, πρέπει να θεωρηθεί ότι ο εκάστοτε χρήστης οφείλει τη μία, ενιαία, αμοιβή προς τον έναν, αποκλειστικά αρμόδιο για την είσπραξή της, ενιαίο οργανισμό συλλογικής διαχείρισης συγγενικών δικαιωμάτων⁵⁰.

Συνεπώς, η κατά τα παραπάνω ανάθεση προς τον ενιαίο ΟΣΔ κατ' αποκλειστικότητα των παραπάνω εξουσιών τον καθιστά μοναδικό αρμόδιο να προβαίνει στις παραπάνω ενέργειες για την είσπραξη της εύλογης αμοιβής, αποκλειόμενης, έτσι, της ύπαρξης ενεργητικής νομιμοποίη-

άποψη το ως άνω τεκμήριο είναι μαχητό (Θ. ΧΙΟΥ ό.π., όπου και υποστηρίζεται α. ότι ως μαχητό χαρακτηρίζεται το εν λόγω τεκμήριο και από τον ΟΠΙ, αρμόδιο φορέα για την εφαρμογή και συνεπώς για την ερμηνεία του Ν. 2121/1993, καθώς και β. ότι για την επίτευξη νόμιμης απαλλαγής από υποχρέωση καταβολής στους αρμόδιους ΟΣΔ εύλογης αμοιβής για συγγενικά δικαιώματα λόγω εκτέλεσης μη εκπροσωπούμενου ρεπερτορίου σε κατ' άνω υγειονομικού ενδιαφέροντος, θα πρέπει πρωτίστως να εξετάζεται χωριστά και κατά περίπτωση κατά πόσο το εκτελούμενο ρεπερτόριο εκπροσωπείται από ΟΣΔ συγγενικών δικαιωμάτων). Εξάλλου, σε περίπτωση που ο χρήστης δεν έχει κάνει χρήση συγκεκριμένων έργων που εκπροσωπεί ο ΟΣΔ, θα πρέπει να έχει τη νομική δυνατότητα να επικαλεστεί και να αποδείξει το γεγονός αυτό, αφού, σε αντίθετη περίπτωση, θα επιβαρυνθεί αδικαιολόγητα και παρά τον νόμο, τόσο δικονομικά (μη δυνάμενος να αποδείξει ότι η αλήθεια είναι διαφορετική, καταστρατηγούμενων των διατάξεων των άρθρων 110 παρ. 1 και 338 παρ. 2 ΚΠολΔ) όσο και οικονομικά, επειδή θα υποχρεωθεί να καταβάλει αχρεωστήτως δικαιώματα για χρήση έργων που δεν έκανε (βλ. και Κ. ΒΟΣΣΟΣ, Τα δικονομικά προνόμια υπέρ των Οργανισμών Συλλογικής Διαχείρισης και Προστασίας, ό.π.). Σημαντική δικονομική συνέπεια, εφόσον υιοθετηθεί ο μαχητός χαρακτήρας του παραπάνω τεκμηρίου, είναι η αντιστροφή του βάρους απόδειξης, οπότε και ο χρήστης μπορεί να το ανατρέψει, αποδεικνύοντας ότι η αλήθεια είναι αντίθετη από την τεκμαιρόμενη (ότι συγκεκριμένο έργο δεν αποτελεί μέρος του εκπροσωπούμενου ρεπερτορίου ή ότι ο χρήστης έχει εξασφαλίσει σχετική άδεια εκμετάλλευσης από τον αρχικό δικαιούχο ή ακόμη και ότι η διάρκεια προστασίας του δικαιώματος έχει εκπνεύσει ή ότι ο χρήστης δεν έκανε χρήση συγκεκριμένων έργων για τα οποία ενάγεται ή εγκαλείται).

45. Μετά την τροποποίηση του Ν. 2121/1993 από τον Ν. 3905/2010, ΦΕΚ Α' 219/23.12.2010.

46. Άρθρο 49 παρ. 6 Ν. 2121/1993.

47. Ibid.

48. Ibid.

49. Σε όποιες άλλες περιπτώσεις ο νομοθέτης έχει χαρακτηρίσει ως «ενιαία» κάποια οφειλή, η τελευταία ενιαία οφειλή αποτέλεσε τη μοναδική πλέον υποχρέωση του οφειλέτη, αντικαθιστώντας τις παλαιότερες, περισσότερες της μίας, υποχρεώσεις του. Έτσι, για παράδειγμα, ο «ενιαίος» φόρος του άρθρου 54Α του Κώδικα Φορολογικής Διαδικασίας κατήργησε τις παλαιότερες, πέραν της μίας, φορολογικές υποχρεώσεις του πολίτη (τον Φόρο Ακίνητης Περιουσίας και το «χαράτσι» ΕΕΤΗΔΕ).

50. Εξάλλου, ο ενιαίος ΟΣΔ ρητά στο άρθρο 49 παρ. 6 του Ν. 2121/1993 χαρακτηρίζεται ως «ενιαίος εισπρακτικός» οργανισμός. Σημειώνεται ότι, σε ανάλογες περιπτώσεις καθιέρωσης από τον νομοθέτη κάποιου «ενιαίου» εισπρακτικού συστήματος, ο εκάστοτε νεοσυσταθείς ενιαίος οργανισμός καταργούσε τους τότε υφιστάμενους. Λ.χ. τα Ταμεία των ελεύθερων επαγγελματιών (ΤΕΒΕ, ΤΣΑ, ΤΑΕ) ενοποιήθηκαν παλαιότερα στον ενιαίο εισπρακτικό οργανισμό ΟΑΕΕ και, φυσικά, καταργήθηκαν.

σης για δικαστική επιδίωξη της αμοιβής στο πρόσωπο των λοιπών ΟΣΔ συγγενικών δικαιωμάτων.

Σημειώνεται ότι το γεγονός πως στον ενιαίο ΟΣΔ δεν εμφανίζονται ως μέλη και οι λοιπές κατηγορίες δικαιούχων συγγενικών δικαιωμάτων (όπως, λόγου χάρη, οι ηθοποιοί, οι ραδιοτηλεοπτικοί οργανισμοί, οι καλλιτέχνες κουκλοθέατρου, θεάτρου σκιών, θεάματος ποικιλιών ή ιπποδρόμου, οι εκδότες εντύπων κ.ά.), αφενός, δεν επηρεάζει και δεν αναιρεί την κατά τα παραπάνω εκ του νόμου αποκλειστική αρμοδιότητα του ενιαίου εισπρακτικού οργανισμού συλλογικής διαχείρισης, αφετέρου, δεν νομιμοποιεί ενεργητικά τους λοιπούς λειτουργούντες ΟΣΔ συγγενικών δικαιωμάτων στη δικαστική επιδίωξη προστασίας και είσπραξης της αμοιβής.

Εξάλλου, το άρθρο 46 του Ν. 2121/1993 ορίζει ρητά ότι «1. Ως ερμηνευτές ή εκτελεστές καλλιτέχνες θεωρούνται τα πρόσωπα που ερμηνεύουν ή εκτελούν με οποιονδήποτε τρόπο έργα του πνεύματος όπως οι ηθοποιοί, οι μουσικοί, οι τραγουδιστές...». Δηλαδή, η παραπάνω διάταξη θέτει στην ίδια κατηγορία (των ερμηνευτών και εκτελεστών καλλιτεχνών) τους ηθοποιούς, τους μουσικούς και τους τραγουδιστές. Το γεγονός ότι οι Έλληνες π.χ. ηθοποιοί αποφάσισαν να μην γίνουν μέλη του αποκλειστικά αρμόδιου ενιαίου ΟΣΔ (όπως έκαναν οι Έλληνες μουσικοί και τραγουδιστές), καθόλου δεν νομιμοποιεί ενεργητικά τους λοιπούς ΟΣΔ συγγενικών δικαιωμάτων να επιδιώξουν δικαστικά την είσπραξη της εύλογης αμοιβής. Πόσο δε μάλλον, εάν ληφθεί υπόψη ότι μπορούσαν και μπορούν, ανά πάσα στιγμή, οι Έλληνες π.χ. ηθοποιοί να γίνουν μέλη του ενιαίου ΟΣΔ. Το αυτό ισχύει και για τους λοιπούς δικαιούχους συγγενικών δικαιωμάτων, μη μέλη του ενιαίου ΟΣΔ, ήτοι τους ραδιοτηλεοπτικούς οργανισμούς, τους εκδότες εντύπων, τους καλλιτέχνες κουκλοθέατρου, θεάτρου σκιών, θεάματος ποικιλιών ή ιπποδρόμου κ.λπ.

Προς υποστήριξη της παραπάνω θέσης, σημειώνεται ότι σύμφωνα με το άρθρο 69 του σχεδίου νόμου που η ελληνική κυβέρνηση έθεσε σε δημόσια διαβούλευση στις 23.12.2015⁵¹ «... 1. Καταργείται ... η παράγραφος 6 του άρθρου 49 ν. 2121/1993...», ενώ δυνάμει του άρθρου 5 του ίδιου ως άνω σχεδίου νόμου «... Οι οργανισμοί συλλογικής διαχείρισης που λειτουργούν με έγκριση του Υπουργού Πολιτισμού μπορούν να συστήσουν ενιαίο οργανισμό συλλογικής διαχείρισης, στον οποίο αναθέτουν κατά αποκλειστικότητα την εξουσία, ιδίως να διαπραγματεύεται, να χορηγεί άδειες, να συμφωνεί το ύψος των αμοιβών, να προβάλλει τις σχετικές αξιώσεις για την καταβολή, να προβαίνει σε κάθε δικαστική ή εξώδικη ενέργεια και να εισπράττει τη σχετική αμοιβή από τους χρήστες ...».

Με άλλα λόγια, το ως άνω σχέδιο νόμου (που κατά τη σύσταξη του παρόντος δεν έχει ακόμη ψηφισθεί) αφαιρεί

από τον ενιαίο ΟΣΔ τη μοναδική αυτή αρμοδιότητα «διαγράφοντας» και καταργώντας την, αναφερόμενη στην παρ. 6 του άρθρου 49 του Ν. 2121/1993, διάταξη: «Ο ενιαίος οργανισμός συλλογικής διαχείρισης συγγενικών δικαιωμάτων κατά τη διάρκεια της λειτουργίας του είναι ο μόνος αρμόδιος να διαπραγματεύεται, να συμφωνεί το ύψος της αμοιβής, να προβάλλει τις σχετικές αξιώσεις για την καταβολή, να προβαίνει σε κάθε δικαστική ή εξώδικη ενέργεια και να εισπράττει τη σχετική αμοιβή από τους χρήστες».

Εξάλλου, οι κατηγορηματικές διατυπώσεις του ισχύοντος νόμου περί του μόνου και αποκλειστικά αρμόδιου ενιαίου οργανισμού συλλογικής διαχείρισης προς διαπραγμάτευση, δικαστική και εξώδικη επιδίωξη καταβολής και είσπραξη της εύλογης αμοιβής, σε συνδυασμό με τον υποχρεωτικό χαρακτήρα της συλλογικής διαχείρισης της εύλογης αμοιβής του άρθρου 49 του Ν. 2121/1993, αλλά και σε συνδυασμό με το τροποποιηθέν άρθρο 55 (ιδίως παρ. 2 αλλά και παρ. 4) από το ίδιο ως άνω άρθρο 46 παρ. 3 και 4 του Ν. 3905/2010, αποδεικνύει ότι η συλλογική διαχείριση της εύλογης αμοιβής του άρθρου 49 αυτονομείται από τη ρύθμιση της διάταξης του άρθρου 55 παρ. 2 Ν. 2121/1993 και ισχυροποιείται (βλ. αιτιολογική έκθεση άρθρου 46 Ν. 3905/2010)⁵².

Δεδομένου, ωστόσο, ότι κατά τη σύνταξη του παρόντος είναι σε ισχύ η παρ. 6 του άρθρου 49 του Ν. 2121/1993, είναι – σύμφωνα με την ορθότερη, κατά τη γνώμη μου, άποψη – εξαιρετικά αμφίβολο εάν οι λοιποί ΟΣΔ, πλην του ενιαίου, νόμιμα όλα αυτά τα χρόνια (τουλάχιστον από την τροποποίηση του Ν. 2121/1993 από τον Ν. 3905/2010, ΦΕΚ Α' 219/23.12.2010, άλλως από τη σύσταση του ενιαίου ΟΣΔ και την έγκρισή του από το Υπουργείο) επεδίωκαν δικαστικά την είσπραξη της εύλογης αμοιβής και, συνεπώς, εάν νόμιμα καταβλήθηκαν προς αυτούς, από τις χιλιάδες ιδιωτικές και δημόσιες επιχειρήσεις της χώρας, τα υπέρογκα κονδύλια για χρονικό διάστημα πλέον των τεσσάρων ετών.

Κι εάν όλα τα παραπάνω αποτελούν «ευχάριστα νέα» για τον ενιαίο ΟΣΔ, που τυγχάνει, σύμφωνα με τις προαναφερθείσες θέσεις, ο μοναδικός αρμόδιος για την είσπραξη της ενιαίας εύλογης αμοιβής, στη νομική αρθρογραφία έχει αμφισβητηθεί και η νομιμότητα σύστασης του ενιαίου ΟΣΔ.

VII. Μη νόμιμη η μεταβίβαση του δικαιώματος είσπραξης της εύλογης αμοιβής από ΟΣΔ προς τον ενιαίο ΟΣΔ

52. Την παραπάνω θέση έχει υποστηρίξει και η αρθρογραφία: βλ. σημ. Κ. ΚΥΠΡΟΥΛΗ επί της ΜΠρΚοζάνης 284/2011 (Νομιμοποίηση – Τεκμήριο νομιμότητας ΟΣΔ, ΔίΜΕΕ, τ. 3, 2011).

51. <http://www.opengov.gr/cultureathl/?p=5810>.

Δεδομένου ότι ο Ν. 2121/1993 προβλέπει ρητά στο άρθρο 54 παρ. 1 τα πρόσωπα που έχουν τη δυνατότητα να προβούν σε ανάθεση διαχείρισης, έχει αμφισβητηθεί η δυνατότητα ίδρυσης ενός ενιαίου οργανισμού συλλογικής διαχείρισης, μέλη του οποίου να είναι άλλοι οργανισμοί συλλογικής διαχείρισης⁵³. Ειδικότερα, έχει αμφισβητηθεί εάν νόμιμα μεταβιβάσθηκε το δικαίωμα είσπραξης της εύλογης αμοιβής από τους προϋφιστάμενους οργανισμούς στον ενιαίο οργανισμό, αφού η εκ του νόμου απόκτηση συγκεκριμένων δικαιωμάτων με σκοπό τη διαχείριση και προστασία τους, συμπεριλαμβανομένου και του δικαιώματος είσπραξης εύλογης αμοιβής, έχει πάντα καταπιστευτικό χαρακτήρα. Έτσι, οι ΟΣΔ δικαιούνται μεν να επιχειρήσουν κάθε πράξη διαχείρισης, ωστόσο δεν είναι καθόλου ξεκάθαρο εάν διαθέτουν εξουσίες που δεν εντάσσονται στον σκοπό της καταπίστευσης. Εξουσία, δε, που δεν εντάσσεται στον σκοπό της καταπίστευσης είναι και η διάθεση του ίδιου του δικαιώματος είσπραξης της αμοιβής⁵⁴. Ειδικότερα, ο καταπιστευματούχος έχει την ευχέρεια να ενεργεί αυτόνομα και ανεξάρτητα από τις οδηγίες του δικαιούχου. Ωστόσο, οφείλει να παραλείπει κάθε πράξη διάθεσης του δικαιώματος που υπερβαίνει τα όρια του συμφωνημένου σκοπού. Στην εξεταζόμενη περίπτωση, η σχέση καταπίστευσης δεν αλλοιώνεται, παρά το γεγονός ότι πηγάζει από τον νόμο, κι έτσι ο οργανισμός οφείλει να ασκεί το δικαίωμα, λαμβάνοντας υπόψη τον ειδικότερο, επιδιωκόμενο από την καταπίστευση, σκοπό. Συνεπώς, πρέπει να θεωρηθεί ότι εξουσία περαιτέρω διάθεσης από τον προϋφιστάμενο ΟΣΔ προς τον ενιαίο ΟΣΔ του δικαιώματος είσπραξης της εύλογης αμοιβής δεν μπορεί να γίνει δεκτή⁵⁵.

Εξάλλου, έχει υποστηριχθεί ότι μία πράξη περαιτέρω διάθεσης είναι δυνατό να θεωρηθεί άκυρη λόγω αντίθεσής της στα χρηστά ήθη, επειδή, στην περίπτωση της συμβατικής καταπιστευτικής εκχώρησης απαιτήσεων και ιδίως στην περίπτωση της διαχειριστικής καταπίστευσης, η αντισυμβατική εκχώρηση της απαίτησης από τον καταπιστευματούχο έρχεται σε αντίθεση με τα χρηστά ήθη (178 ΑΚ). Έτσι, καθίσταται άκυρη τόσο η υποσχετική όσο και η εκπιοιητική δικαιοπραξία που ενεργείται σε εκτέλεσή της⁵⁶. Επιπλέον, μία τέτοια ενέργεια ενδεχομένως πλήττει και τα ενοχικά συμφέροντα των δικαιούχων προς είσπρα-

ξη της εύλογης αμοιβής, αφού η αξίωση των δικαιούχων για είσπραξη αυτής και στη συνέχεια για απόδοσή της δεν θα είναι δυνατό να ικανοποιηθεί, αφού ο καταπιστευματούχος οργανισμός θα βρίσκεται σε υπαίτια αδυναμία εκπλήρωσης των υποχρεώσεών του, έχοντας διαθέσει το δικαίωμα είσπραξης προς τον ενιαίο ΟΣΔ, ενώ, παράλληλα, οι δικαιούχοι δεν θα μπορούν να προβάλλουν καμία αξίωση έναντι του ενιαίου οργανισμού⁵⁷.

VIII. Η – παραλίγο – κατάργηση της παραδοσιακής τηλεόρασης και η ανάγκη επαναπροσέγγισης του κρίσιμου ζητήματος της παρουσίας στο κοινό: Η εμπειρία των Η.Π.Α.

Αφήνοντας την «αυτοκρατορία» των εγχώριων ΟΣΔ, αξίζει στο σημείο αυτό να εξετασθούν οι διεθνείς εξελίξεις, που επανέφεραν στο τραπέζι το κρίσιμο ζήτημα της παρουσίας στο κοινό.

Ήδη «σπαταλάται» ένα ευρύ φάσμα στον χώρο της παραδοσιακής τηλεόρασης, το οποίο και παραμένει αδικαιολόγητα ανεκμετάλλευτο, ενώ θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για άλλους σκοπούς, ενώ ταυτόχρονα, σύμφωνα με επίσημες έρευνες⁵⁸ στις Η.Π.Α., ποσοστό κάτω από το 10% του συνόλου των νοικοκυριών παρακολουθεί παραδοσιακή (όπως σχεδιάστηκε το 1940) «over-the-air» (ΟΤΑ) τηλεόραση, σε αντίθεση με το 90%, που χρησιμοποιεί καλωδιακή ή δορυφορική. Μάλιστα, όπως είχε «προτείνει» παλαιότερα με νόμο το Κογκρέσο, προκειμένου να ανακτηθούν 500 megahertz φάσματος, μία λύση θα ήταν να «δοθούν ανταλλάγματα» στα τηλεοπτικά κανάλια, προκειμένου να «πωλήσουν» το φάσμα που χρησιμοποιούν⁵⁹.

53. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Μορφές συλλογικής διαχείρισης των πνευματικών και συγγενικών δικαιωμάτων – Μια αναγκαστική συμβίωση με το αποκλειστικό δικαίωμα του δημιουργού, ΔίΜΕΕ, τ. 1, 2012.

54. Π. ΚΟΡΝΗΛΑΚΗ, Η καταπιστευτική εκχώρηση των απαιτήσεων, Θεσσαλονίκη 1978, 32 επ. (38) και Σ. ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ, Η σύμβαση ανάθεσης διαχείρισης στο δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1999, σ. 84 και 186 επ. (ιδίως 188) υποσημ. 34.

55. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ό.π.

56. Π. ΚΟΡΝΗΛΑΚΗ, ό.π.

57. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ό.π., όπου επισημαίνεται ότι περαιτέρω ζητήματα είναι δυνατό να προκύψουν και στις περιπτώσεις των αλλοδαπών δικαιούχων (για τους οποίους οι ημεδαποί ΟΣΔ οφείλουν να ενεργούν βασιζόμενοι σε συμβάσεις αμοιβαιότητας) και ότι δημιουργούνται σοβαρά προβλήματα διακριτικής μεταχείρισης μεταξύ του ενιαίου ΟΣΔ και των λοιπών οργανισμών, οι οποίοι πρέπει να αποδεικνύουν, εάν αμφισβητηθεί το τεκμήριο, ότι είναι πραγματικά φορείς των δικαιωμάτων που διαχειρίζονται – βλ. και Λ. ΚΟΤΣΙΡΗ, Δίκαιο Πνευματικής Ιδιοκτησίας και Κοινωνικό Κεκτημένο, 6η έκδ., εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011, σσ. 240-241.

58. Βλ. από 02.04.2015 έρευνα της Federal Communications Commission: <https://www.fcc.gov/document/fcc-adopts-16th-video-competition-report>.

59. Βλ. σχετικό αμερικάνικο νόμο του 2012 «The Middle Class Tax Relief and Job Creation Act» sec. 6403 – special requirements for incentive auction of broadcast tv spectrum "... (a) REVERSE AUCTION TO IDENTIFY INCENTIVE AMOUNT.— (1) IN GENERAL.— The Commission shall conduct a reverse auction to determine the amount of compensation that each broadcast television licensee would accept in return for voluntarily relinquishing some

Το τέλος της παραδοσιακής broadcast τηλεόρασης⁶⁰ προέβλεπαν οι ειδικοί στην πρόσφατη υπόθεση *Aereo*. Η εταιρία *Aereo*, μέσω χιλιάδων κεραιών-μινιατούρων μεγέθους σχεδόν ενός κέρματος που διέθετε στις εγκαταστάσεις της, «παρέδιδε» στον εκάστοτε συνδρομητή της το περιεχόμενο προγραμμάτων που ήταν ελεύθερα διαθέσιμα και που κάποια προστατεύονταν από το αμερικανικό δίκαιο του copyright, μέσω διαδικτύου, προσφέροντας έτσι υπηρεσίες «κινητής τηλεόρασης». Επρόκειτο για μία «μίξη» των δυνατοτήτων του internet με αυτές των digital video recorders (DVRs), κατά την οποία το εκάστοτε πρόγραμμα μετατρεπόταν σε ψηφιακή πληροφορία, αποθηκευόταν και παραδιδόταν στο συνδρομητή μέσω διαδικτύου, ενώ στη συνέχεια η εκάστοτε συσκευή του συνδρομητή ήταν αυτή που πραγματοποιούσε την «ένωση» των πολλών ψηφιακών πληροφοριών και την παρουσίασή τους ως ένα ενιαίο έργο. Η *Aereo* θεώρησε ότι για την παραπάνω υπηρεσία της, που αφορούσε απλώς τη «διανομή κεραιών» και όχι «παρουσίαση στο κοινό», δεν απαιτούνταν άδεια ούτε και υπήρχε υποχρέωση καταβολής αμοιβής προς τους αρχικούς μεταδότες-broadcasters, αφού δεν παρείχε υπηρεσίες καλωδιακής τηλεόρασης (Cable TV, εφεξής CATV⁶¹), ενώ ταυτόχρονα η όποια πράξη παρουσίασης πραγματοποιούνταν, εκτελούνταν από την εκάστοτε συσκευή του συνδρομητή. Η αντίδραση των εταιριών που παρείχαν υπηρεσίες CATV ήταν εντονότατη, αφού οι τελευταίες πλήρωναν υπέρογκα ποσά προς τους μεταδότες (broadcasters) για το περιεχόμενο που παρουσίαζαν στο κοινό. Τελικά, το Ανώτατο Δικαστήριο των Η.Π.Α. στην υπόθεση *American Broadcasting v. Aereo*, με την 13-461/25.06.2014 απόφασή του, έκρινε ότι οι υπηρεσίες που προσέφερε η *Aereo* έπρεπε να μεταχειριστούν όπως και οι υπηρεσίες που προσέφερε μια εταιρία CATV, επειδή στα «μάτια» του τελικού χρήστη υποτίθεται ότι έμοιαζαν οι παραπάνω δύο υπηρεσίες⁶².

or all of its broadcast television spectrum usage rights in order to make spectrum available for assignment through a system of competitive bidding under subparagraph (G) of section 309(j) (8) o...f the Communications Act of 1934, as added by section 6402 ..., διαθέσιμο: https://www.google.gr/url?sa=t&rc=t=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=0ahUKEwjW9rSt5pPRAhWH2xoKHfv_AykQFggiMAE&url=http%3A%2F%2Fwww.gpo.gov%2Ffdsys%2Fpkg%2FPLAW-112publ96%2Fpdf%2FPLAW-112publ96.pdf&usq=AFQjCNE1oy4VxPSB9I0AsWgNiH5Mjtyqg. Βλ. και R. PICKER, *Internet Giants: The Law and Economics of Media Platforms*, The University of Chicago: www.coursera.org.

60. <http://www.ozy.com/c-notes/cheap-but-not-free-redistributing-tv-distribution/6487>.

61. Community Antenna TV.

62. Ολόκληρη η απόφαση διαθέσιμη στο <https://www.supremecourt.gov/>, όπου και η μειοψηφία των τριών δικαστών διατυπώνει εμπεριστατωμένα, και με έντονους τόνους, τις αντίθετες απόψεις της: ο δικαστής Scalia, διατυπώνοντας με επαρκή αιτιολογία την άποψη ότι η *Aereo* δεν προέβη σε πρά-

«Συμμορφούμενη» η *Aereo* προς την κρίση του δικαστηρίου, ανακοίνωσε⁶³ ότι η «over-the-air television» δεν θα παραδίδεται πια κατά τον ίδιο τρόπο που «εγκαινιάσε» η ίδια η *Aereo*, ωστόσο με το νέο της προϊόν (TiVo) θα μοιράζεται το «ταραχοποιό πνεύμα» της *Aereo*, η οποία και δεσμεύεται στους καταναλωτές που επιθυμούν να εξοικονομήσουν χρήματα, απαλλάσσοντάς τους από την υποχρέωση πληρωμής λογαριασμών δορυφορικής και καλωδιακής τηλεόρασης⁶⁴.

Το Ανώτατο Δικαστήριο των Η.Π.Α., προκειμένου να εξομοιώσει τις υπηρεσίες που προσέφερε η εταιρία *Aereo* με εκείνες των εταιριών που παρείχαν υπηρεσίες CATV, επικαλέστηκε τις, προ σχεδόν 40ετίας, αποφάσεις του επί των υποθέσεων *Fort Knightly* και *Teleprompter* και την ανατροπή τους από την Copyright Act 1976, όπως αναλύεται παρακάτω. Στις τελευταίες δύο αυτές υποθέ-

ξεις παρουσίασης στο κοινό, ασκεί εντονότατη κριτική στην πλειοψηφία του δικαστηρίου, επισημαίνοντας ότι η κατάληξη στο «πρόχειρο 'μοιάζει με cable tv'» σε καμιά περίπτωση δεν επιλύει το ζήτημα (ενδεικτικό απόσπασμα: «... *Congress can do that, I may add, in a much more targeted, better informed, and less disruptive fashion than the crude "looks-like-cable-TV" solution the Court invents today ...*»). Μεγάλη ήταν και η αντίδραση των αρθρογράφων και των επιστημόνων που ειδικούνται στις σύγχρονες τεχνολογίες λήψης/διανομής/μετάδοσης του σήματος, δεδομένου ότι η υπηρεσία που προσέφερε η *Aereo* ήταν επί της ουσίας σαν ο εκάστοτε τηλεθεατής να τοποθετούσε την κεραία της τηλεόρασής του σε ένα καταλληλότερο σημείο της στέγης του σπιτιού του, από το οποίο και θα «έπιανε» καλύτερο σήμα (βλ. αναλυτικά Y.J. LIEBESMAN, *When Does Copyright Law Require Technology Blindness? Aiken Meets Aereo*, *Berkeley Technology Law Journal*, No. 2, 2015 Saint, 01.12.2015, διαθέσιμο: www.ssrn.com). Εξάλλου, με την πρακτική που ακολουθούσε η *Aereo*, απευθυνόταν κάθε φορά σε έναν και μόνο συνδρομητή ("one-to-one match"), σε αντίθεση με τις εταιρίες παροχής υπηρεσιών CATV, που λειτουργούσαν ως «one to many system» εταιρίες και για το λόγο αυτό αντιμετωπιζόνταν ως (ανα)μεταδότες (βλ. A.M. NOLL, *The Evolution of Media*, τ. 4, 2007 "*Such communication from one to many is called broadcast*"). Επιπλέον, μία εξομοίωση των υπηρεσιών της *Aereo* με αυτές της CATV θα μπορούσε να οδηγήσει στην περαιτέρω παράλογη εξομοίωση και όλων των υπολοίπων εταιριών που κατασκευάζουν και εγκαθιστούν κεραιές τηλεόρασης στις στέγες των σπιτιών, με επιχειρήσεις που παρέχουν υπηρεσίες CATV (Y.J. LIEBESMAN, ό.π.). Τέλος, η προσέγγιση του δικαστηρίου με βάση όχι το σύγχρονο τεχνικό εξοπλισμό που χρησιμοποιούσε η *Aereo*, αλλά την αντίληψη που υποτίθεται ότι είχε ο τελικός χρήστης για το προϊόν αυτής (δηλαδή, ότι ο χρήστης αντιλαμβάνεται την κατασκευή και εγκατάσταση μιας κεραιάς-μινιατούρας ως υπηρεσία CATV) προσβάλλει την ίδια τη νοημοσύνη του τελικού χρήστη (Y.J. LIEBESMAN, ό.π.).

63. <http://www.aereo.com/>.

64. <https://www.tivo.com/>.

σεις⁶⁵, το Ανώτατο Δικαστήριο των Η.Π.Α.⁶⁶, καλούμενο να ερμηνεύσει εάν μια εταιρία που προσέφερε τότε υπηρεσίες CATV αποτελούσε μεταδότη/broadcaster (οπότε και παρουσίαζε στο κοινό και όφειλε να λάβει άδεια για τη μετάδοση) ή θεατή/viewer (δηλαδή απλώς δεχόταν το τηλεοπτικό σήμα, όπως ένας θεατής), αποφάσισε τελικά ότι αποτελούσε θεατή. Αυτό, επειδή απλώς δεχόταν το τηλεοπτικό σήμα το οποίο και διέθετε με την εγκατάσταση μίας «μεγάλης κεραιάς» σε κοινό που δεν είχε προηγουμένως πρόσβαση σε αυτό, αυξάνοντας και τον αριθμό των τηλεθεατών. Άρα, ορθά, κατά το Ανώτατο Δικαστήριο, λειτουργούσε χωρίς να έχει προηγουμένως πάρει άδεια από τους δικαιούχους του περιεχομένου.

Εξαιρετικό ενδιαφέρον έχει η «σύγκριση» της παραπάνω κρίσης του Ανωτάτου Δικαστηρίου των Η.Π.Α.⁶⁷ με την κρίση του ΔΕΕ⁶⁸ ότι η διανομή σήματος, από ξενοδοχειακό συγκρότημα, μέσω συσκευών τηλεόρασης σε πελάτες που διαμένουν στα δωμάτια του συγκροτήματος αυτού συνιστά πράξη παρουσίασης στο κοινό. Και στις δύο περιπτώσεις, τα δύο δικαστήρια κλήθηκαν να ερμηνεύσουν εάν μία μέθοδος λήψης-διανομής-διάθεσης του σήματος συνιστούσε «παρουσίαση στο κοινό». Ο ισχύων, κατά τον χρόνο εκδίκασης των υποθέσεων *Fort Knightly* και *Teleprompter*, νόμος του Κογκρέσου, προκειμένου να διευκρινίσει την έννοια της παρουσίασης ενός έργου στο κοινό, επέλεξε, μεταξύ άλλων, και τους όρους «perform/represent/produce/reproduce», «publicly» και «in any manner or by any method whatsoever», καλύπτοντας έτσι την με οποιονδήποτε, σχεδόν, τρόπο δημόσια παρουσίαση ενός έργου. Σε μια εποχή (1968 και 1974) που δεν υπήρχε ειδική νομοθετική ρύθμιση για την καλωδιακή αναμετάδοση, κι έτσι δεν ήταν σαφές εάν αυτή αποτελούσε πράξη παρουσίασης στο κοινό ή όχι, το Ανώτατο Δικαστήριο των Η.Π.Α., λαμβάνοντας υπόψη τη χρησιμοποιούμενη τεχνική λήψης και μετάδοσης του σήματος, έκρινε ότι μια εταιρία που παρείχε υπηρεσίες Cable TV ήταν θεατής και όχι μεταδότης, διότι λάμβανε το σήμα των λοιπών μεταδοτών και στη συνέχεια, μέσω της δικής της κεραιάς, η εταιρία που παρείχε υπηρεσίες CATV διέθετε/διένεμε το σήμα σε «νέο» κοινό που δεν είχε προηγουμένως πρόσβαση στο, μεταδιδόμενο από τους αρχικούς broadcasters, περιεχόμενο. Η παραπάνω πράξη, ως προς το ζήτημα της λήψης και διάθεσης του

αρχικά μεταδιδόμενου σήματος, είναι ακριβώς ίδια με αυτή στην οποία προβαίνει σήμερα ένας ξενοδόχος που εγκαθιστά μία κεραιά στην επιχείρησή του, προκειμένου το νέο κοινό (οι πελάτες) να παρακολουθήσει το μεταδιδόμενο πρόγραμμα στις τηλεοράσεις των δωματίων.

Ερχόμενοι στη σημερινή εποχή και σε ευρωπαϊκό επίπεδο, ο νομοθέτης, προκειμένου να διευκρινίσει την έννοια της παρουσίασης στο κοινό, επέλεξε, μεταξύ άλλων, τους όρους «communication to the public», «by wire or wireless means» και «making available to the public ... in such a way that members of the public may access them from a place and at a time individually chosen by them»⁶⁹, καλύπτοντας, όπως και ο νόμος του Κογκρέσου, σχεδόν όλες τις περιπτώσεις δημόσιας παρουσίασης. Σήμερα που δεν υπάρχει, σε ευρωπαϊκό επίπεδο, σαφής και ειδική νομοθετική ρύθμιση για τις σύγχρονες και εξελιγμένες τεχνικές μεθόδους που χρησιμοποιούνται για τη λήψη και τη διανομή του σήματος (όπως παλιότερα δεν υπήρχε για την τεχνική μέθοδο της καλωδιακής αναμετάδοσης) κι έτσι δεν είναι σαφές υπό ποιους όρους πραγματοποιείται, τελικά, παρουσίαση στο κοινό, το ΔΕΕ, διατυπώνοντας ξεκάθαρα ότι «αδιαφορεί» για την τεχνική της μετάδοσης, έκρινε ότι μία ξενοδοχειακή επιχείρηση είναι όχι δέκτης του σήματος και θεατής, αλλά μεταδότης-διανομέας αυτού.

Το ΔΕΕ κατέληξε και καταλήγει πάγια στο παραπάνω συμπέρασμα, διότι έλαβε και συνεχίζει να λαμβάνει υπόψη του, όχι την τεχνική της μετάδοσης η οποία και ξεκάθαρα, κατά το ΔΕΕ, δεν έπαιζε και συνεχίζει να μην παίζει ρόλο, αλλά σε «πόσες ενέργειες» προέβη ο παραβάτης, προκειμένου να καταστήσει δυνατή την αναμετάδοση του προγράμματος («ποσοτικό τεστ» – «quantitative test»)⁷⁰. Αντίθετα, το Ανώτατο Δικαστήριο των ΗΠΑ έκρι-

65. *Fort Knightly* το 1968 και *Teleprompter* το 1974.

66. <https://www.supremecourt.gov/>.

67. Βλ. κρίση του δικαστηρίου στις υποθέσεις *Fort Knightly* και *Teleprompter*, κατά την οποία μια εταιρία που παρείχε υπηρεσίες CATV αποτελούσε «θεατή» που απλώς ακούει με τον δικό του «fancy» τρόπο. R. PICKER, ό.π.

68. Βλ. ενδεικτικά ΔΕΕ C-136/09, ό.π. και ΔΕΚ C-306/05, ό.π., βλ. και υποσημ. 43.

69. Βλ. άρθρο 3 παρ. 1 της Οδηγίας 2001/29/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου.

70. Βλ. και πρόσφατη απόφαση ΔΕΕ C-117/15, *Reha Training*, 31.05.2016, ECLI:EU:C:2016:379, όπου το ΔΕΕ, μεταξύ άλλων, επαναλαμβάνει την πάγια νομολογία του: α. ότι ο ρόλος του χρήστη έχει καθοριστική σημασία και, συνεπώς, ότι για να υπάρχει παρουσίαση στο κοινό πρέπει ο χρήστης να έχει παράσχει, με πλήρη επίγνωση των συνεπειών της συμπεριφοράς του, πρόσβαση στη ραδιοηλεκτρονική προβολή, εστιάζοντας έτσι, το ΔΕΕ την προσοχή του στη σειρά των ενεργειών στις οποίες ο χρήστης προβαίνει: π.χ. εγκατάσταση κεραιάς και συσκευής τηλεόρασης και β. ότι η «πράξη παρουσίασης στο κοινό» αφορά κάθε μετάδοση προστατευόμενων έργων, ανεξαρτήτως του χρησιμοποιούμενου τεχνικού μέσου ή της χρησιμοποιούμενης μεθόδου. Για περαιτέρω σχόλια περί «ανεπιτυχούς αποσαφήνισης» από το ΔΕΕ της νομολογίας του βλ. εμπειριστατικό σημείωμα (επί της παραπάνω απόφασης στην υπόθ. C-117/15) Κ. ΒΟΣΣΟΣ, ΔιΜΕΕ, τ. 3, 2016, σ. 430. Περαιτέρω, όπως έχει κρίνει το ΔΕΕ και σε παλαιότερες αποφάσεις του, πρωταρχικός σκοπός της Οδηγίας 2001/29/EK είναι η καθιέρωση υψηλού

νε με βάση τις βασικές λειτουργίες που εκτελούσε ο συγκεκριμένος τεχνικός εξοπλισμός της καλωδιακής αναμετάδοσης, οι οποίες και δεν διέφεραν σημαντικά από τις λειτουργίες που εκτελούσε ο οικιακός εξοπλισμός τον οποίο χρησιμοποιούσε ένας απλός τηλεθεατής στο σπίτι του («λειτουργικό τεστ» – “functional test”)⁷¹.

επιπέδου προστασίας υπέρ των δημιουργών και η διασφάλιση εύλογης αμοιβής για τη χρήση των έργων τους, ιδίως στην περίπτωση παρουσίασης στο κοινό. Συνακόλουθα, η έννοια της «παρουσίασης στο κοινό» πρέπει να ερμηνεύεται διασταλτικά, όπως άλλωστε αναφέρει ρητώς η 23η αιτιολογική σκέψη της ίδιας οδηγίας (ΔΕΕ C-607/11, *ITV Broadcasting* κ.λπ., 07.03.2013, ECLI:EU:C:2013:147, ΔΕΕ C-351/12, *OSA*, 27.02.2014, ECLI:EU:C:2014:110). Εξάλλου, το ΔΕΕ με πάγια νομολογία του έχει κρίνει ότι η έννοια του «κοινού» αφορά σε έναν απροσδιόριστο αριθμό δυνητικών αποδεκτών, ενώ προϋποθέτει έναν αρκετά μεγάλο αριθμό προσώπων (*ITV Broadcasting* κ.λπ., ό.π.) κι έτσι οι πελάτες ενός ξενοδοχείου ή μιας καφετέριας (που εναλλάσσονται ταχέως και συνήθως αντιπροσωπεύουν έναν αρκετά μεγάλο αριθμό προσώπων) αποτελούν «κοινό» (C-306/05, ό.π., C-403/08, *Football Association Premier League* κ.λπ., 04.10.2011, ECLI:EU:C:2011:631 και C-429/08, *Murphy*, 04.10.2011, ECLI:EU:C:2011:631). Επιπλέον, κατά το ΔΕΕ, προκειμένου να υφίσταται «παρουσίαση στο κοινό», το ραδιοτηλεοπτικά εκπεμπόμενο έργο πρέπει να μεταδίδεται σε ένα «κοινό που δεν παρίσταται στον τόπο προέλευσης της παρουσίασης» κατά την έννοια της 23ης αιτιολογικής σκέψης της Οδηγίας 2001/29/ΕΚ κι ως εκ τούτου, σε χώρους π.χ. μίας καφετέριας που εκπέμπεται ένα έργο μέσω τηλεοπτικής οθόνης και ηχείων, το κοινό που βρίσκεται στον τόπο αυτής της παρουσίασης δεν παρίσταται στον τόπο της αρχικής παρουσίασης (*SGAE*, ό.π., *Football Association Premier League* κ.λπ., ό.π.). Κριτική όμως έχει ασκηθεί επί των κρίσεων του ΔΕΕ: βλ. σημ. Κ. ΒΟΣΣΟΣ επί της ΔΕΕ υπόθ. C-151/15, *Sociedade Portuguesa de Autores*, 14.07.2015, ECLI:EU:C:2015:468 (ΔιΜΕΕ, τ. 4, 2015), όπου αναλυτικά εξετάζονται δύο ενδιαφέροντα σημεία του σκεπτικού της απόφασης (η χρησιμοποιούμενη τεχνική μέθοδος μέσω της οποίας υλοποιείται η δευτερεύουσα πράξη παρουσίασης και ο κερδοσκοπικός χαρακτήρας της παρουσίασης) και όπου εύστοχα παρατηρείται ότι από τη στιγμή που η έννοια της «παρουσίασης» καλύπτει κάθε αναμετάδοση προστατευόμενων έργων, ανεξαρτήτως του χρησιμοποιούμενου τεχνικού μέσου ή μεθόδου, ελλείπει κάθε ανάγκη για την υιοθέτηση και εφαρμογή καινοφανών, μη ερειδόμενων στα διεθνή και ενωσιακά νομοθετικά κείμενα, κριτηρίων, όπως αυτό της χρησιμοποιούμενης τεχνικής μεθόδου, κι έτσι οποιαδήποτε δευτερεύουσα πράξη παρουσίασης, ανεξαρτήτως αν υλοποιείται με την ίδια ή διαφορετική της αρχικής τεχνική μέθοδο, υπόκειται στην άδεια των δικαιούχων των οικείων έργων. Βλ. και Κ. ΒΟΣΣΟΣ ό.π. (υποσημ. 81 και εκεί παραπομπή), όπου μνημονεύει τα λόγια του F. POLLAUD-DULIAN, ο οποίος «όσον αφορά τα κριτήρια που αναπτύσσει σε κάθε απόφαση, παρομοιάζει το ΔΕΕ, με πρωτότυπο τρόπο, με ταχυδακτυλουργό ο οποίος “βγάζει” κουνέλια από το καπέλο του!», καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι η υιοθέτηση και η, κατά το δοκούν, εφαρμογή από το ΔΕΕ μη σταθερών και συνεκτικών κριτηρίων δεν βοηθούν στην εμπέδωση κλίματος συνοχής και νομικής ασφάλειας.

71. Να σημειωθεί εδώ ότι το Ανώτατο Δικαστήριο των ΗΠΑ είχε στο

Ωστόσο, με το από 1976 Copyright Act (κι έχει σημασία ο τρόπος που επηρέασε τον αμερικανό νομοθέτη η τότε αγορά των υπηρεσιών CATV) «ανατράπηκαν» οι κρίσεις του Ανώτατου Δικαστηρίου των Η.Π.Α. στις υποθέσεις *Fort Knightly* και *Teleprompter* και προβλέφθηκε ρητά ότι οι «CATV παρουσιάσεις» απαιτούσαν προηγούμενη άδεια, οπότε και οι εταιρίες CATV έπρεπε να πληρώνουν τους αρχικούς μεταδότες-broadcasters για την παρουσίαση αυτή⁷². Παράλληλα, προβαίνοντας σε περαιτέρω νομοθετικές ρυθμίσεις και επηρεαζόμενο το Κογκρέσο και από τη μόλις προ ενός έτους τότε νομολογία του Ανωτάτου Δικαστηρίου των ΗΠΑ, δεν στάθηκε μόνο στο ζήτημα της καλωδιακής αναμετάδοσης. Λαμβάνοντας υπόψη του την απόφαση του Ανωτάτου Δικαστηρίου των ΗΠΑ στην υπόθεση *Twentieth Century Music Corp. v. Aiken (Aiken III)*⁷³, με το ίδιο Copyright Act 1976⁷⁴, όρισε το Κογκρέσο ρητά ότι, κατ' εξαίρεση, δεν αποτελεί παράβαση της πνευματικής ιδιοκτησίας η αναμετάδοση που γίνεται στον χώρο ενός λ.χ. μπαρ από ένα σύστημα όμοιο με αυτά που χρησιμοποιούνται σε ένα σπίτι (π.χ. οικιακό ραδιόφωνο με ηχεία ή οικιακή τηλεόραση), εάν υπάρχει

παρελθόν (το 1931) χρησιμοποιήσει κι εκείνο «ποσοτικά κριτήρια», καταλήγοντας στα ίδια συμπεράσματα με το ΔΕΕ, στην απόφασή του επί της υπόθεσης *Buck/Jewell-LaSalle Realty Co.*, 283 U.S. 191 (1931). Ωστόσο, η εφαρμογή τέτοιων κριτηρίων στη σημερινή εποχή και η εθελουφλία του δικαστηρίου στις τεχνολογικές εξελίξεις (technology blindness) πλήττουν αφορήτα τον ανταγωνισμό και την καινοτομία (Y.J. LIEBESMAN, ό.π.).

72. Σε ευρωπαϊκό επίπεδο παρεμφερείς διατάξεις για την καλωδιακή αναμετάδοση θεσπίστηκαν μετά από 17 χρόνια με το άρθρο 9 της Οδηγίας 93/83/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 27ης.09.1993, ενώ σε εθνικό μετά από 21 έτη με την παρ. 8 του άρθρου 57 του Ν. 2121/93, που προστέθηκε με την παρ. 2 του άρθρου 8 του Ν. 2557/1997.

73. Η αλυσίδα εστιατορίων (take away) *Aiken* διέθετε (σε καθένα υποκατάστημά της) τραπέζοκαθίσματα για 40 περίπου πελάτες, η δε πελατεία του παράγγελε φαγητό «στο χέρι» κι έτσι παρέμενε για 10-15 λεπτά στον χώρο του εκάστοτε υποκαταστήματος, όπου και έπαιζε ραδιόφωνο. Το Ανώτατο Δικαστήριο των ΗΠΑ στην υπόθεση *Twentieth Century Music Corp. v. Aiken (Aiken III)*, 422 U.S. 151 (1975), έκρινε ότι η *Aiken* δεν παρουσίαζε δημόσια το αναμεταδιδόμενο από το ραδιόφωνο (του εκάστοτε υποκαταστήματός της) πρόγραμμα, επικαλούμενο μάλιστα ότι σκοπός του αποκλειστικού δικαιώματος (κερδοσκοπικής) δημόσιας παρουσίασης που κατοχύρωσε το (ισχύον τότε) από 1909 Act ήταν να απαγορεύσει τη χωρίς άδεια παρουσίαση προστατευόμενων έργων σε δημόσιους χώρους, όπως τους συναυλιακούς ή τα θέατρα, όπου και ο ερμηνευτής ηθοποιός ή η ορχήστρα, που θα ερμήνευε χωρίς την άδεια του δικαιούχου κάποιο προστατευόμενο έργο θα ήταν και παράβατης. Στην ίδια απόφαση, το δικαστήριο παρέθετε ως παράδειγμα (μη παράνομης «παρουσίασης» ενός προστατευόμενου έργου) την ερμηνεία ενός τραγουδιού στο ντουζ, για την οποία και δεν απαιτείται άδεια από το δικαιούχο.

74. 17 U.S.C. § 110 (5).

ένα μόνο σύστημα που λαμβάνει το μεταδιδόμενο σήμα (single receiving apparatus⁷⁵, π.χ. μία τηλεόραση) και εάν δεν παρουσιάζεται σε περαιτέρω, πέραν αυτού της επιχείρησης, κοινό ή σε άλλη τοποθεσία, με την έννοια ότι το σήμα δε θα αναμεταδίδεται π.χ. εκτός του «κλειστού» συστήματος π.χ. του ραδιοφώνου, κι έτσι δε θα ακούγεται στον εκτός της επιχείρησης χώρο. Η παραπάνω εξαίρεση, γνωστή ως «the Homestyle Exemption» ή «Aiken Exemption», απαιτούσε επιπλέον η επιχείρηση να μη χρεώνει περαιτέρω τους πελάτες της για την ακρόαση-παρακολούθηση του αναμεταδιδόμενου προγράμματος. Έτσι, το Κογκρέσο επέδειξε την απροθυμία του να καταστήσει τον «καθημερινό θεατή», π.χ. ένα κατάστημα πώλησης ενδυμάτων ή μια μικρή καφετέρια, υποψήφιο παραβάτη, εφόσον δεν υπήρχε και κάποιο οικονομικό όφελος από την αναμετάδοση, και απάλλαξε πλήθος μικρών επιχειρήσεων από την υποχρέωση λήψης άδειας για την «παρουσίαση στο κοινό», ενώ παράλληλα «έβγαλε» και τη μουσική και τις υπόλοιπες τέχνες έξω από το θέατρο και τους λοιπούς χώρους, όπου για την ακρόασή της απαραίτητη ήταν και η καταβολή του σχετικού αντιτίμου⁷⁶. Αναφορικά με την παραπάνω «οικιακή εξαίρεση», να σημειωθεί ότι επισκεπτόμενος κάποιος ένα σύγχρονο κατάστημα πώλησης συστημάτων οικιακού, και όχι επαγγελματικού, ήχου αντιλαμβάνεται το πλήθος και την ποιότητα των επιλογών, που διαθέτει μία μικρή αμερικανική επιχείρηση, προκειμένου να εγκαταστήσει το δικό της «homestyle» ηχοσύστημα και να ικανοποιήσει τους πελάτες της, πληρώνοντας ταυτόχρονα και τις προϋποθέσεις της «homestyle» εξαίρεσης⁷⁷. Ταυτόχρονα, το Κογκρέσο εισήγαγε και δεύτερη σημαντική εξαίρεση, σύμφωνα με την οποία, επίσης, δεν αποτελούσε παραβίαση

της πνευματικής ιδιοκτησίας η δευτερεύουσα αναμετάδοση προστατευόμενου έργου, όταν αυτή γινόταν στον ιδιωτικό χώρο του δωματίου ενός ξενοδοχείου, εφόσον ο διαχειριστής του ξενοδοχείου δεν χρέωνε τους πελάτες του για την παρακολούθηση των μεταδιδόμενων στις τηλεοράσεις των δωματίων προγραμμάτων⁷⁸.

Συνοψίζοντας, το Ανώτατο Δικαστήριο των ΗΠΑ είχε στο παρελθόν λάβει υπόψη του τις τότε τεχνολογικές εξελίξεις και είχε εστιάσει την προσοχή του στην ανά περίπτωση χρησιμοποιούμενη τεχνική μέθοδο λήψης και μετάδοσης του σήματος, γεγονός που οδήγησε στη νομοθετική κατοχύρωση ειδικών εξαιρέσεων που θα απάλλαζαν ορισμένους λήπτες και αναμεταδότες του σήματος από την υποχρέωση λήψης άδειας για την «παρουσίαση» προστατευόμενων έργων, αλλά και που θα οδηγούσαν στην περαιτέρω διάδοση των έργων. Ταυτόχρονα, η αγορά της καλωδιακής τηλεόρασης είχε στο παρελθόν επηρεάσει τον αμερικανό νομοθέτη, ο οποίος και θεσμοθέτησε ειδικές διατάξεις για την περίπτωση της καλωδιακής αναμετάδοσης, που τελικά θα αποτελούσε, από το 1976, «παρουσίαση στο κοινό». Από την άλλη πλευρά, σε ευρωπαϊκό επίπεδο, ο νομοθέτης, μη θεσπίζοντας εξαιρέσεις για ορισμένες περιπτώσεις αναμεταδόσεων, μη απαλλάσσοντας, κάποιους έστω, χρήστες από την υποχρέωση λήψης άδειας και «προστατεύοντας» τους «μη» κερδοσκοπικούς ΟΣΔ, φαίνεται να επηρεάστηκε μόνον από την αγορά της καλωδιακής τηλεόρασης και της βιομηχανίας της ραδιοτηλεόρασης. Χαρακτηριστική, δε, είναι και η πάγια αδιαφορία του ΔΕΕ για την τεχνική μέθοδο που χρησιμοποιείται ανά περίπτωση για τη λήψη και αναμετάδοση του σήματος, μια αδιαφορία που επέδειξε και το Ανώτατο Δικαστήριο των ΗΠΑ στην πρόσφατη

75. Συμπεριλαμβανοντας στο ένα (ενιαίο) σύστημα την κεραία, το δέκτη του αρχικού σήματος, τα ηχεία και τα καλώδια, που αποτελούν το σύνολο των μηχανημάτων μέσω των οποίων επιτυγχάνεται η αναμετάδοση [*a group of machines used together to accomplish a task*], βλ. *Broadcast Music, Inc. v. Claire's Boutiques, Inc.*, 949 F.2d 1482, 1493 (7th Cir. 1991)]. Για δυνατότητα επέκτασης της «οικιακής» εξαίρεσης και στα wireless συστήματα βλ. Y.J. LIEBESMAN, ό.π.

76. Y.J. LIEBESMAN, ό.π. Το 1998 στις ΗΠΑ εισήχθησαν και περαιτέρω εξαιρέσεις με το Fairness in Music License Act οπότε και εξαιρέθηκαν επιχειρήσεις (π.χ. εστιατόρια και μπαρ) έκτασης μικρότερης των 348 τ.μ. και άλλες επιχειρήσεις εμβαδού μικρότερου από 185 τ.μ., καθώς και κάθε επιχείρηση που διέθετε λιγότερα από επτά ηχεία ή τέσσερις τηλεοράσεις.

77. Το 1988 η αμερικανική νομολογία είχε κρίνει ότι τα ηχεία μιας επιχείρησης διέφεραν από το «οικιακό ηχοσύστημα», διότι ήταν εγκατεστημένα στο ταβάνι του καταστήματος, βλ. *Merrill/Bill Miller's Bar-B-Q Enters, Inc.*, 688 F. Supp. 1172, 1175 (W.D. Tex. 1988). Σήμερα στην Αμερική αυτά τα συστήματα συνήθίζεται να ενσωματώνονται σε ένα σπίτι κατά την ανέγερση της οικοδομής. Βλ. *Running the Wires for Structured Wiring, Structured Home Wiring*, <http://www.structuredhomewiring.com/StructuredWiring.aspx>.

78. 17 U.S.C. § 111(a) (1). Βλ. αναλυτικότερα S.W. HALPERN / C.A. NARD / K.L. PORT, *Fundamentals of United States Intellectual Property Law: Copyright, Patent, Trademark*, 2nd ed., Kluwer Law International, 2007. Εκτός Ευρώπης υποστηρίζεται ότι το δωμάτιο ενός ξενοδοχείου δεν είναι μέρος «ανοικτό προς το κοινό» και, συνεπώς, κατά την αναπαραγωγή π.χ. μιας κινηματογραφικής ταινίας εντός του δωματίου γίνεται με παρουσίαση, αλλά δεν υπάρχει κοινό κι έτσι δεν απαιτείται άδεια από τους δικαιούχους (M. BARRETT, *Intellectual Property*, 2nd ed., Aspen Publishers, σσ. 146-147, ομοίως και D. VAVER, *Principles of Copyright & P. SIRINELLI, Notions Fondamentales du droit d' auter*, WIPO, σ. 100, βλ. και σχετική νομολογία *Columbia Pictures Industries Inc./ Professional Real Estate Investors Inc.*, 866 F.2d 278, US: Court of Appeals 9th Cir. 1989). Εξάλλου, αν και το ίδιο το ξενοδοχείο είναι ένα μέρος «ανοικτό στο κοινό», το δωμάτιο του ξενοδοχείου, εφόσον νοικιαστεί, δεν είναι (P. GOLDSTEIN, *Goldstein on Copyright*, 3rd ed., 7.7.2., 7:162, που υποστηρίζει ότι ένας χώρος είναι ιδιωτικός και όχι «ανοικτός προς το κοινό» όταν ο θεατής που βρίσκεται εκεί έχει το δικαίωμα να αποκλείσει την πρόσβαση σε οποιοδήποτε «μέλος του κοινού», ενώ, αντίθετα, εάν δεν έχει το δικαίωμα αυτό, ο χώρος θεωρείται «ανοικτός προς το κοινό» και υπάρχει παρουσίαση στο κοινό). Φυσικά, αντίθετη προς τα παραπάνω είναι η πάγια νομολογία του ΔΕΕ.

υπόθεση *Aereo*, οπότε και «κατηγορήθηκε» για την εθελουφλία του στις τεχνολογικές εξελίξεις.

ΙΧ. Η ανάγκη «αποκλήρωσης των μακρινών συγγενών» και «αναθεώρησης» των συντηρητικών στάσεων απέναντι στο ζήτημα της παρουσίας στο κοινό – Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Επανερχόμενοι σε εθνικό επίπεδο, παρά το γεγονός ότι η υπεροχή των πνευματικών έναντι των συγγενικών δικαιωμάτων (πρέπει να) διακηρύσσεται τόσο στον νόμο όσο και στη θεωρία, στη σύγχρονη εποχή παρατηρείται μια αδικαιολόγητη ευνοϊκότερη μεταχείριση των δικαιούχων των συγγενικών δικαιωμάτων, οι οποίοι χαιρούν – ενδεχομένως κατά παράβαση του συντάγματος – σημαντικών, δικονομικών και μη, προνομίων. Αξιοσημείωτο, δε, είναι ότι σε περίπτωση προσβολής ενός συγγενικού δικαιώματος, ο παραβάτης απειλείται με τις αυτές ποινές που προβλέπονται για την προσβολή της πνευματικής ιδιοκτησίας⁷⁹. Από τις προβλέψεις του άρθρου 66 παρ. 1 και 2 του Ν. 2121/1993 προκύπτει έμμεσα μια «διάθεση εξομοίωσης» της «αξίας» των συγγενικών δικαιωμάτων με αυτήν των πνευματικών⁸⁰ και παρά το γεγονός ότι τα πρώτα προστατεύονται, ασχέτως της αξίας ή της ποιότητάς τους, αλλά και ανεξάρτητα από την πλήρωση ή μη του κριτηρίου της πρωτοτυπίας. Ωστόσο, έχει διαφορετικό μέγεθος και διαφορετική φύση η προσβολή όταν στρέφεται κατά του πνευματικού δικαιώματος από την προσβολή σε βάρος του συγγενικού. Π.χ. ο νομικός που αντιγράφει το δημοσιευμένο και πρωτότυπο επιστημονικό άρθρο ενός συναδέλφου του, χωρίς την άδεια του τελευταίου, και το δημοσιεύει σε επιστημονικό περιοδικό ως δικό του, χωρίς να αναφερθεί στον πραγματικό του συντάκτη, χρήζει αυστηρότερης μεταχείρισης από έναν επιχειρηματία που διαθέτει τηλεόραση στο κατάστημά του και «προβάλλει στο κοινό» ένα τηλεοπτικό πρόγραμ-

μα, κακής ενδεχομένως παραγωγής, χωρίς προηγούμενη άδεια κάποιου ΟΣΔ συγγενικών δικαιωμάτων. Είναι αδινόητο ο παραπάνω επιχειρηματίας, κατ' εφαρμογή των σήμερα ισχυουσών διατάξεων και εφόσον «κατ' επάγγελμα» προσβάλλει τα συγγενικά δικαιώματα, να κατηγορηθεί για κακούργημα, προκειμένου να προστατευτούν τα δικαιώματα λ.χ. των «διαγωνιζόμενων» ερμηνευτών σε μια τηλεοπτική εκπομπή («reality/talent show»). Η ανάγκη σαφούς διαχωρισμού των δικαιωμάτων του νομικού επιστήμονα του παραπάνω παραδείγματος που συνέταξε το άρθρο, από τα δικαιώματα ενός ηθοποιού που θα εκτελέσει μια, κακή και μη πρωτότυπη, ερμηνεία ενός κειμένου του Σαίξπηρ στα πλαίσια μιας «ελαφριάς» θεατρικής επιθεώρησης είναι απόλυτα επιτακτική. Αντίθετα, η νομική και πραγματική «εξομοίωση» των παραπάνω δικαιωμάτων πλήττει αφόρητα το πρόσωπο όλων των επιστημόνων και δημιουργών. Πολύ περισσότερο, δε, το κύρος των δημιουργών και των επιστημόνων πλήττει η θέσπιση επιπλέον ευνοϊκών προνομίων υπέρ του παραπάνω ηθοποιού.

Περαιτέρω, δεδομένου ότι με σοβαρή επιχειρηματολογία έχει αμφισβητηθεί τόσο η εξουσία του ενιαίου ΟΣΔ συγγενικών δικαιωμάτων όσο και αυτή των λοιπών ΟΣΔ συγγενικών δικαιωμάτων για την είσπραξη της εύλογης αμοιβής, κρίνεται επιτακτική η δημιουργία ενός σαφούς νομοθετικού πλαισίου, προκειμένου να ξεκαθαριστούν όλα τα κρίσιμα ζητήματα που αφορούν την, αμφίβολη για κάποιους, νομιμοποίηση των εισπρακτικών οργανισμών. Θα ήταν, δε, φρονιμότερο, μέχρι τη διευκρίνιση των κρισιμότερων αυτών ερωτημάτων, να παγώσει η πολιτική της «εισπρακτικής παράνοιας» από όλους τους ενδεχομένως αναρμόδιους ΟΣΔ σε βάρος όλων των επιχειρήσεων της χώρας⁸¹. Ταυτόχρονα, οι πάμπολλες δικαστικές επιδίωξεις των πολλών ευλόγων αμοιβών από διαφορετικούς ΟΣΔ κατά του ίδιου χρήστη και για το αυτό, κάποιες φορές, ρεπερτόριο θα πρέπει κάποτε να αρχίσουν να προβληματίζουν ιδιαίτερα τα εθνικά δικαστήρια, τα οποία οφείλουν ανά περίπτωση να εξετάζουν αναλυτικότερα τα κρίσιμα ζητήματα της νομιμοποίησης του κάθε ΟΣΔ. Σε κάθε περίπτωση, η τυχόν αποδοχή

79. Βλ. άρθρο 66 παρ. 1 και 2 Ν. 2121/1993.

80. Στο συμπέρασμα αυτό καταλήγει κανείς, εφόσον λάβει υπόψη του ότι σε άλλες περιπτώσεις επιβολής ποινών, ο νομοθέτης (αναγνωρίζοντας την αξία του εκάστοτε αντικειμένου και το μέγεθος της εκάστοτε προσβολής) προβλέπει – κατά περίπτωση – διαφορετικές ποινές. Έτσι, π.χ. στην περίπτωση της κλοπής, εάν το αντικείμενο ήταν ευτελούς αξίας (π.χ. ένα καρβέλι ψωμί), ο δράστης απειλείται με τις ελαφρότερες ποινές του άρθρου 377 του Ποινικού Κώδικα. Αντίθετα, εάν κάποιος κλέψει λ.χ. ένα αντικείμενο αρχαιολογικής σημασίας που βρισκόταν σε ένα μουσείο, απειλείται με κάθειρξη μέχρι δέκα ετών (άρθρο 374 Ποινικού Κώδικα), αναγνωρίζοντας έτσι ο νομοθέτης την (οικονομική, αλλά και «ποιοτική») υπεροχή ενός λ.χ. μνημείου έναντι ενός καρβελιού ψωμιού. Ωστόσο, στον χώρο της πνευματικής ιδιοκτησίας το «ευτελές» καρβέλι ψωμί αντιμετωπίζεται με τον αυτό τρόπο που αντιμετωπίζεται και το υψηλής ιστορικής αξίας μνημείο, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις, μάλιστα, χαιρεί και ευνοϊκότερης μεταχείρισης.

81. Η οικονομική εξασθένηση των χρηστών του ρεπερτορίου των ΟΣΔ συγγενικών δικαιωμάτων, που επέρχεται λόγω της υποχρέωσης καταβολής της εύλογης αμοιβής, (αν και σημαντική) είναι δευτερεύον ζήτημα σε σχέση με την ηθική εξασθένηση του κοινού, που συντελείται λόγω της προώθησης της «κουλτούρας» των ψυχαγωγικών «δελτίων ειδήσεων», των (αμφίβολης – για κάποιους – ποιότητας) ερμηνειών των έργων κατά τη διάρκεια μιας τηλεοπτικής εκπομπής («reality/talent show»), την οποία («κουλτούρα») καλούνται να αμείψουν, μεταξύ άλλων, και οι αγροτικές επιχειρήσεις που εκμεταλλεύονται θερμοκήπια, οι Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης και οι Δημόσιοι ή Κρατικοί Οργανισμοί, τη στιγμή που κάποιος (αμφίβολης – για κάποιους – σοβαρότητας) κοινό συμμετέχει ενεργά, «δίνοντας ψήφους» στους δικαιούχους συγγενικών δικαιωμάτων.

των θέσεων που αναπτύχθηκαν στο παρόν καθιστά εύλογη και απόλυτα δικαιολογημένη την, εκ μέρους των χρηστών, δικαστική επιδίωξη της επιστροφής των, για κάποιους αχρεωστήτως, καταβληθεισών «ενιαίων» και «ευλόγων» αμοιβών που επί τέσσερα και πλέον έτη οι επιχειρήσεις κατέβαλλαν στους, για κάποιους αναρμόδιους προς είσπραξη, ΟΣΔ.

Οι νέες εξελίξεις των μεθόδων εισφοράς (παραγωγής, εκτέλεσης κ.λπ.) σε ένα δημιουργήμα επιτρέπουν σε έναν αλγόριθμο, όχι απλώς να πραγματοποιεί «μόνος του» την παραγωγή και μίξη μιας ηχογράφησης, αλλά και να συντάσσει «ο ίδιος» δικόγραφο⁸², να παρέχει νομικές συμβουλές⁸³ ή να «διακρίνει εγκληματίες»⁸⁴, ενέργειες κατά πολύ πιο απαιτητικές και πολύπλοκες από την παραγωγή λ.χ. μιας ταινίας. Τα, δε, σύγχρονα μέσα μετάδοσης των έργων δίνουν τη δυνατότητα να αναρτώνται στο διαδίκτυο οι όποιες πληροφορίες απευθείας από δημιουργούς και χρήστες και χωρίς τη μεσολάβηση κάποιου δικαιούχου συγγενικού δικαιώματος (π.χ. εκδότη)⁸⁵. Τα παραπάνω σύγχρονα μέσα και οι νέες μέθοδοι πιθανώς καταστήσουν «ανούσια» ή «άχρηστη» την ύπαρξη και προστασία κάποιων συγγενικών δικαιωμάτων και των δικαιούχων τους, π.χ. τηλεοπτικών καναλιών, την ύπαρξη των οποίων ευθέως απειλεί το νέο «ταραχοποιό» Tivo⁸⁶. Έτσι, τα νέα μέσα ενδεχομένως λειτουργήσουν ακριβώς

με τον αντίθετο τρόπο από αυτόν με τον οποίο λειτουργήσαν κάποτε τα παραδοσιακά μέσα⁸⁷, αντικαθιστώντας τα τελευταία και κλείνοντας την πολυετή παρένθεση των ψυχαγωγικών δελτίων ειδήσεων και των (αμφίβολης ποιότητας) ερμηνειών και εκτελέσεων έργων στις τηλεοπτικές εκπομπές ή στα «κέντρα διασκέδασης». Είναι, δε, πολύ πιθανό να προκύψει η ανάγκη αντικατάστασης των ισχυουσών σήμερα διατάξεων από νέες, για την παροχή μίας ιδιαίτερης προστασίας των δημιουργημάτων των μη προστατευόμενων αυτοτελώς σήμερα- αλγόριθμων, που ήδη χρησιμοποιούνται καθημερινά σε ολόκληρο τον κόσμο του online και offline περιβάλλοντος.

Τέλος, ενόψει της πρόσφατης «συντηρητικής» στάσης του Ανώτατου Δικαστηρίου των ΗΠΑ στην υπόθεση *Aereo* που φάνηκε να αγνοεί τις σύγχρονες τεχνικές μεθόδους λήψης/αναμετάδοσης, αλλά και δεδομένης της εδώ και πολλά έτη σταθερής αδιαφορίας του ΔΕΕ - αλλά και του ευρωπαϊού νομοθέτη - απέναντι στην ανά περίπτωση χρησιμοποιούμενη τεχνική μέθοδο μετάδοσης, κρίνεται άκρως επιτακτική η ανάγκη «αναθεώρησης» των παραπάνω σκέψεων και στάσεων των δυο ανωτάτων δικαστηρίων, προκειμένου να ευνοηθεί ο ανταγωνισμός και να δοθούν κίνητρα στους εφευρέτες για να δημιουργήσουν καινοτόμες μεθόδους και μέσα παραγωγής, διανομής και μετάδοσης των έργων προς όφελος των τελικών χρηστών. Σε αντίθετη περίπτωση εφαρμογής απαρχαιωμένων διατάξεων επί σύγχρονων καινοτόμων τεχνικών μεθόδων παραγωγής και μετάδοσης, τα δικαστήρια θα οδηγούνται κάθε φορά σε μη ασφαλή συμπεράσματα, πλήττοντας, τελικά, τον τελικό χρήστη και το δικαίωμά του σε ελεύθερη πρόσβαση στην πληροφορία, που τόσο έντονα υπερασπίζεται σε πλήθος περιπτώσεων η Ευρωπαϊκή Επιτροπή⁸⁸.

82. <https://www.lawspot.gr/nomika-nea/robot-antikatestise-dikigoroy-stin-syntaxi-enstaseon-kata-prostimon>.

83. <https://www.lawspot.gr/nomika-nea/dikigoros-rompot-voithaei-astegoys-na-vroyn-spiti>.

84. <https://www.lawspot.gr/nomika-nea/systima-tehnitis-noimosynis-provlepei-toys-egklimaties-me-vasi-ta-harakteristika-toy>.

85. Γνωστή, εξάλλου, είναι και η νέα μέθοδος χρηματοδότησης των έργων, κατά την οποία το ίδιο το κοινό των δημιουργών χρηματοδοτεί την παραγωγή των έργων τους (π.χ. <https://www.kickstarter.com/>), οπότε και «εξαφανίζονται» οι ενδιάμεσοι δικαιούχοι συγγενικών δικαιωμάτων (π.χ. η δισκογραφική εταιρία που θα χρηματοδοτούσε την παραγωγή ενός μουσικού άλμπουμ).

86. <http://www.aereo.com/> - <https://www.tivo.com/>.

87. Όπως ήδη αναφέρθηκε, η ανακάλυψη των νέων τότε (και παραδοσιακών σήμερα) μέσων παραγωγής και μετάδοσης του έργου καθιέρωσε τα συγγενικά δικαιώματα.

88. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/open-data>
<https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/en/h2020-section/open-science-open-access>.

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

I. Επικαιρότητα ΕΕ

Επιμ.: Αναστασία Καλλίδου, Ελισάβετ Παναγιωτίδου

I. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ

► **Οι διαπραγματευτές της ΕΕ κατέληξαν σε συμφωνία για τις τιμές χονδρικής στα τέλη περιαγωγής (01.02.2017)**

τέλη περιαγωγής – εξωτερικό – ταξίδια – χρεώσεις κινητής τηλεφωνίας – διαδίκτυο – αγορά χονδρικής – ενιαία αγορά τηλεπικοινωνιών – καταναλωτές – πάροχοι τηλεπικοινωνιών

Επί μια δεκαετία, η Επιτροπή εργάζεται συνεχώς, για να μειώσει και τελικά να καταργήσει τις επιπλέον χρεώσεις που επιβάλλουν οι πάροχοι τηλεπικοινωνιών στους πελάτες τους, κάθε φορά που αυτοί χρησιμοποιούν την κινητή τους συσκευή ενόσω βρίσκονται σε άλλη χώρα, είτε για διακοπές είτε για επαγγελματικό ταξίδι. Από το 2007, τα τέλη περιαγωγής έχουν μειωθεί σε ποσοστό πάνω από 90%. Κάνοντας το τελευταίο βήμα για την κατάργηση των τελών περιαγωγής, οι εκπρόσωποι του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, του Συμβουλίου και της Επιτροπής συμφώνησαν για τον τρόπο ρύθμισης των αγορών περιαγωγής χονδρικής, δηλαδή για τις τιμές που χρεώνουν μεταξύ τους οι φορείς εκμετάλλευσης, όταν οι πελάτες τους χρησιμοποιούν άλλα δίκτυα κατά την περιαγωγή στην ΕΕ. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο οφείλουν τώρα να εγκρίνουν επίσημα τη συμφωνία που επιτεύχθηκε. Η σχετική πολιτική συμφωνία είναι η τελευταία ενέργεια που θα δώσει τη δυνατότητα στους εντός της Ένωσης μετακινούμενους πολίτες για περιαγωγή με χρεώσεις εσωτερικού, όπως προβλέπεται στον Κανονισμό για την ενιαία αγορά τηλεπικοινωνιών (TSM). Οι νέες τιμές περιαγωγής χονδρικής θα αρχίσουν να εφαρμόζονται στις 15 Ιουνίου 2017, ώστε οι φορείς εκμετάλλευσης να λάβουν εγκαίρως όλα τα αναγκαία προπαρασκευαστικά μέτρα για την εισαγωγή του καθεστώτος περιαγωγής με χρέωση εσωτερικού από την ημερομηνία αυτή. Από τις 15 Ιουνίου 2017, λοιπόν, οι Ευρωπαίοι θα μπορούν να ταξιδεύουν εντός της ΕΕ χωρίς τέλη περιαγωγής, ενώ επίσης έχουν ληφθεί τα κατάλληλα μέτρα, ώστε οι φορείς εκμετάλλευσης να συνεχίσουν να παρέχουν τις πλέον ανταγωνιστικές και ελκυστικές προσφορές στις εγχώριες αγορές τους. Συγκεκριμένα, οι καταναλωτές, όταν ταξιδεύουν στην ΕΕ, θα μπορούν να πραγματοποιούν κλήσεις, να αποστέλλουν SMS ή να χρησιμοποιούν το διαδίκτυο από το κινητό τους με το ίδιο κόστος που ισχύει στη χώρα τους. Χάρη στη συμφωνία αυτή, η περιαγωγή με χρέωση εσωτερικού θα είναι βιώσιμη για τους πολίτες και τις επιχειρήσεις, ενώ ταυτόχρονα θα εξασφαλίζεται η ανάκτηση του κόστους και η ανταγωνιστικότητα των εθνικών αγορών περιαγωγής χονδρικής. Εάν οι καταναλω-

τές υπερβαίνουν τα όρια της σύμβασής τους, όταν κάνουν χρήση της περιαγωγής, τα τυχόν πρόσθετα τέλη δεν θα είναι μεγαλύτερα από τα ανώτατα όρια περιαγωγής χονδρικής που συμφωνήθηκαν. Τέλος, η Επιτροπή θα διενεργήσει επανεξέταση της αγοράς χονδρικής έως το τέλος του 2019 και θα παραδώσει στο Συμβούλιο και το Κοινοβούλιο ενδιάμεση αξιολόγηση μέχρι τις 15 Δεκεμβρίου 2018.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-193_en.htm

II. ΕΡΕΥΝΑ – ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ

► **Η Επιτροπή βραβεύει με 1 εκατ. ευρώ τεστ που διακρίνει μεταξύ ιογενών ή βακτηριακών λοιμώξεων (06.02.2017)**

μικροβιακή αντοχή – έρευνα – ανθρώπινη υγεία – αντιβιοτικά – καινοτομία – βραβεία Horizon – βακτηριακές λοιμώξεις – βραβεία υγείας – ΜΚΟ – αντιμικροβιακά – κτηνοτροφία

Αποτελεί κοινή παραδοχή ότι η μικροβιακή αντοχή αποτελεί μια αυξανόμενη παγκόσμια απειλή και ένα σημαντικό κοινωνικό και οικονομικό βάρος και, ως εκ τούτου, έχει καταστεί πολιτική προτεραιότητα εντός της ΕΕ. Το βραβείο για την εξαιρετική έρευνα για την υγεία είναι μέρος των προσπαθειών της Επιτροπής για την προώθηση της καλύτερης χρήσης των αντιβιοτικών και την καταπολέμηση του αυξανόμενου προβλήματος της μικροβιακής αντοχής. Απώτερος στόχος είναι να τονωθεί η καινοτομία και να βρεθούν λύσεις στα προβλήματα που έχουν σημασία για τους ευρωπαίους πολίτες. Τα βραβεία Horizon αποτελούν βραβεία «πρόκληση» (γνωστά και ως βραβεία «κίνητρο») που προσφέρουν ανταμοιβή σε μετρητά σε όποιον μπορεί να ανταποκριθεί πιο αποτελεσματικά σε μια συγκεκριμένη επιστημονική πρόκληση. Τα συγκεκριμένα βραβεία δεν προβλέπουν κάποια μεθοδολογία ή τεχνικές λεπτομέρειες, δίνοντας έτσι στους αιτούντες απόλυτη ελευθερία για να χρησιμοποιήσουν την πιο πολλά υποσχόμενη και αποτελεσματική λύση. Το Βραβείο Horizon για την καλύτερη χρήση των αντιβιοτικών, ύψους 1 εκατ. ευρώ, απονεμήθηκε σε ένα τεστ που με τσίμπημα δακτύλου μπορεί να διαγνώσει σε λιγότερο από δέκα λεπτά μια βακτηριακή λοίμωξη και να προσδιορίσει εάν ένας ασθενής μπορεί να θεραπευτεί με ασφάλεια χωρίς αντιβιοτικά. Αυτό το εύκολο στη χρήση τεστ αναμένεται να είναι διαθέσιμο στους ασθενείς από το 2018 και έχει αναπτυχθεί από τη Minicare HNL, μια συνδυασμένη ερευνητική προσπάθεια της P&M Venge AB από τη Σουηδία και της Philips Electronics από την Ολλανδία. Περαιτέρω, το βραβείο υγείας της ΕΕ αναγνωρίζει

τις εξαιρετικές πρωτοβουλίες των ΜΚΟ για τη μείωση της απειλής της μικροβιακής αντοχής (AMR). Το πρώτο βραβείο, ύψους 20.000 ευρώ, απονεμήθηκε στο BEUC, την Ευρωπαϊκή Ένωση Καταναλωτών, για την καμπάνια «Από το Αγρόκτημα σε Εσένα», η οποία αύξησε την ευαισθητοποίηση σχετικά με τις αιτίες της AMR, όπως η υπερβολική χρήση των αντιμικροβιακών ουσιών στην κτηνοτροφία και η κακή χρήση και κατάχρηση των αντιβιοτικών φαρμάκων.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-205_en.htm

► **Νέοι Κανονισμοί σχετικά με τα ιατροτεχνολογικά προϊόντα, με σκοπό την προστασία της δημόσιας υγείας και της ασφάλειας των ασθενών (05.04.2017)**

δημόσια υγεία – ασφάλεια ασθενών – ιατροτεχνολογικά προϊόντα – *in vitro* διαγνωστικά προϊόντα – ανταγωνιστικότητα – καινοτομία – κλινικές δοκιμές – ανθρώπινα όργανα – ιχνηλασιμότητα

Οι νέοι Κανονισμοί για τα ιατροτεχνολογικά και τα *in vitro* διαγνωστικά ιατροτεχνολογικά προϊόντα που πρότεινε η Επιτροπή το 2012 θα συμβάλουν, ώστε να διασφαλιστεί ότι όλα τα ιατροτεχνολογικά προϊόντα – από τις καρδιακές βαλβίδες έως τα προσκολλητικά έμπλαστρα και τα τεχνητά ισχία – είναι ασφαλή και λειτουργούν ικανοποιητικά. Για τον σκοπό αυτόν, οι νέοι κανόνες θα βελτιώσουν την εποπτεία της αγοράς και την ιχνηλασιμότητα και θα εξασφαλίσουν ότι όλα τα ιατροτεχνολογικά και τα *in vitro* διαγνωστικά ιατροτεχνολογικά προϊόντα σχεδιάζονται με τρόπο που αντικατοπτρίζει τα πλέον πρόσφατα επιστημονικά και τεχνολογικά δεδομένα. Οι κανόνες θα εξασφαλίσουν επίσης μεγαλύτερη διαφάνεια και ασφάλεια δικαίου για τους παραγωγούς, τους κατασκευαστές και τους εισαγωγείς και θα συμβάλουν στην ενίσχυση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας και της καινοτομίας σ' αυτόν τον στρατηγικό τομέα. Οι δύο νέοι Κανονισμοί επιφέρουν μια σειρά βελτιώσεων όσον αφορά τα ιατροτεχνολογικά και *in vitro* διαγνωστικά ιατροτεχνολογικά προϊόντα: Βελτίωση της ποιότητας, της ασφάλειας και της αξιοπιστίας των ιατροτεχνολογικών προϊόντων, αφού οι νέοι κανόνες θα επιβάλουν αυστηρότερους ελέγχους στα προϊόντα υψηλού κινδύνου όπως τα εμφυτεύματα, απαιτώντας από τους κατασκευαστές να συμβουλευούνται μια ομάδα εμπειρογνομώνων σε επίπεδο ΕΕ προτού διαθέσουν το προϊόν στην αγορά. Θα ενισχυθούν επίσης οι έλεγχοι όσον αφορά τις κλινικές δοκιμές καθώς και τα όργανα που μπορούν να εγκρίνουν τη διάθεση των ιατροτεχνολογικών προϊόντων. Οι νέοι κανόνες θα καλύπτουν επίσης ορισμένα προϊόντα αισθητικής που προηγουμένως δεν αποτελούσαν αντικείμενο ρύθμισης (π.χ. έγχρωμους φακούς επαφής που δεν χρησιμοποιούνται για διόρθωση της όρασης). Επιπλέον, ένα νέο σύστημα για την ταξινόμηση κινδύνου σύμφωνα με τις διεθνείς κατευθυντήριες γραμμές θα εφαρμόζεται για τα *in vitro* διαγνωστικά ιατροτεχνολογικά προϊόντα. Περαιτέρω βελτίωση

συνιστά η ενίσχυση της διαφάνειας της ενημέρωσης των καταναλωτών, αφού οι νέοι Κανονισμοί θα διασφαλίζουν την εύκολη πρόσβαση στην ενημέρωση. Για παράδειγμα, οι ασθενείς θα λαμβάνουν μια κάρτα εμφυτεύματος με όλες τις βασικές πληροφορίες, και θα είναι υποχρεωτικό για κάθε προϊόν ένα «αποκλειστικό αναγνωριστικό ιατροτεχνολογικού προϊόντος», ώστε να είναι δυνατός ο εντοπισμός του στη νέα ευρωπαϊκή βάση δεδομένων για τα ιατροτεχνολογικά προϊόντα (EUDAMED). Τέλος, βελτίωση θα σημειωθεί όσον αφορά την ενίσχυση της επαγρύπνησης και της εποπτείας της αγοράς, αφού, αφότου τα προϊόντα διατεθούν στην αγορά προς χρήση, οι κατασκευαστές θα είναι υποχρεωμένοι να συλλέγουν στοιχεία σχετικά με τις επιδόσεις τους και οι χώρες της ΕΕ θα ενεργούν με μεγαλύτερο συντονισμό στον τομέα της εποπτείας της αγοράς.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-847_el.htm

► **Η Επιτροπή και οι αρχές προστασίας των καταναλωτών αναλαμβάνουν δράση κατά των παραπλανητικών ιστοτόπων ταξιδιωτικών κρατήσεων (07.04.2017)**

Ξενοδοχεία – πτήσεις – ταξιδιωτικές υπηρεσίες – διαδίκτυο – καταγγελίες καταναλωτών – σύγκριση τιμών – ενημέρωση – ιστότοποι

Σήμερα, που οι κρατήσεις ξενοδοχείων και πτήσεων στο διαδίκτυο γίνονται όλο και πιο συχνές, οι καταναλωτές αντιμετωπίζουν όλο και περισσότερα προβλήματα σχετικά με τις διαδικτυακές ταξιδιωτικές υπηρεσίες. Οι υπηρεσίες αυτές είναι σήμερα ένας από τους τομείς στους οποίους υποβάλλονται οι περισσότερες καταγγελίες καταναλωτών, σύμφωνα με τα Ευρωπαϊκά Κέντρα Καταναλωτών. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και οι αρχές της ΕΕ για την προστασία των καταναλωτών δρομολόγησαν συντονισμένο έλεγχο 352 ιστοτόπων σύγκρισης τιμών και ταξιδιωτικών κρατήσεων σε όλη την ΕΕ, τον Οκτώβριο του 2016. Διαπιστώθηκε ότι οι τιμές δεν ήταν αξιόπιστες σε 235 ιστοτόπους, δηλαδή στα δύο τρίτα των ιστοτόπων που ελέγχθηκαν. Για παράδειγμα, πρόσθετα στοιχεία τιμών είχαν προστεθεί σε μεταγενέστερο στάδιο της διαδικασίας κράτησης χωρίς να ενημερώνεται σαφώς ο καταναλωτής ή οι τιμές των προσφορών δεν αντιστοιχούσαν σε καμία διαθέσιμη υπηρεσία. Οι αρχές ζήτησαν από τους σχετικούς ιστοτόπους να ευθυγραμμίσουν τις πρακτικές τους με τη νομοθεσία της ΕΕ για τους καταναλωτές, η οποία τους υποχρεώνει σε πλήρη διαφάνεια σχετικά με τις τιμές, και να παρουσιάζουν τις προσφορές τους κατά τρόπο σαφή, σε αρχικό στάδιο της διαδικασίας κράτησης. Το δίκτυο συνεργασίας για την προστασία των καταναλωτών (ΣΠΚ) θα έλθει σε επαφή με τους 235 ιστοτόπους στους οποίους διαπιστώθηκαν παρατυπίες και θα τους ζητήσει να τις διορθώσουν. Αν δεν συμμορφωθούν, οι εθνικές αρχές μπορούν να κινήσουν διοικητικές ή νομικές διαδικασίες είτε απευθείας είτε μέσω των εθνικών δικαστηρίων, ανάλογα με την ισχύουσα εθνική νομοθεσία.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-844_el.htm

III. ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ

► CETA – Μια εμπορική συμφωνία που θέτει νέα πρότυπα για το παγκόσμιο εμπόριο (15.02.2017)

μείωση κόστους – πρόσβαση επιχειρήσεων – προστασία «γεωγραφικής» ένδειξης – επενδύσεις

Στις 15 Φεβρουαρίου 2017, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ψήφισε υπέρ της Συνολικής Οικονομικής και Εμπορικής Συμφωνίας (CETA) μεταξύ της ΕΕ και του Καναδά.

Η συμφωνία αυτή θα δημιουργήσει νέες ευκαιρίες για τις εταιρείες της ΕΕ, μέσω της τόνωσης του εμπορίου και της ενίσχυσης των οικονομικών σχέσεων. Η συμφωνία θα διευκολύνει τις επιχειρηματικές συναλλαγές με τον Καναδά, θα άρει τους τελωνειακούς δασμούς, θα βελτιώσει σημαντικά την πρόσβαση σε δημόσιες συμβάσεις, θα ανοίξει νέους τομείς της καναδικής αγοράς υπηρεσιών, θα εξασφαλίσει συνθήκες σταθερότητας για τους επενδυτές και θα προσφέρει προστασία σε 143 ευρωπαϊκά αγροδιατροφικά προϊόντα υψηλής ποιότητας, γνωστά ως προϊόντα «γεωγραφικών ενδείξεων». Επιπλέον, οι επιχειρήσεις – και ιδίως οι μικρομεσαίες – που δραστηριοποιούνται σε μια σειρά κλάδων θα ωφεληθούν από την κατάργηση των διπλών δοκιμών.

Παράλληλα, η προοδευτική φύση της CETA θα αποτελέσει ένα νέο παγκόσμιο πρότυπο για τα κεφάλαια των εμπορικών συμφωνιών που αφορούν την αειφορία. Κι αυτό, διότι, με τη CETA, η ΕΕ και ο Καναδάς δεσμεύονται να διασφαλίσουν ότι η οικονομική μεγέθυνση, η κοινωνική ανάπτυξη και η προστασία του περιβάλλοντος θα αλληλοϋποστηρίζονται.

Η CETA θα έχει απτά οφέλη για τις ευρωπαϊκές επιχειρήσεις, καθώς προβλέπει κατάργηση των δασμών σε ποσοστό σχεδόν 99%, στις περισσότερες περιπτώσεις αμέσως μόλις τεθεί σε ισχύ. Από την πρώτη ημέρα της εφαρμογής της, ο Καναδάς θα καταργήσει δασμούς, ύψους 400 εκατ. ευρώ, για προϊόντα προερχόμενα από την ΕΕ. Στο τέλος των μεταβατικών περιόδων για την κατάργηση των δασμών, το ποσό αυτό θα ξεπεράσει τα 500 εκατ. ευρώ ετησίως.

Το άνοιγμα νέων αγορών μπορεί, επίσης, να διατηρήσει τις τιμές σε χαμηλά επίπεδα και να προσφέρει περισσότερες επιλογές στους καταναλωτές. Ταυτόχρονα, το ελεύθερο εμπόριο δεν συνεπάγεται υποβάθμιση ή αλλαγή των προτύπων της ΕΕ που προστατεύουν την ανθρώπινη υγεία και ασφάλεια, τα κοινωνικά δικαιώματα, τα δικαιώματα των καταναλωτών ή το περιβάλλον. Αυτά τα πρότυπα θα παραμείνουν άθικτα και οι εισαγωγές από τον Καναδά θα πρέπει να πληρούν όλους τους κανόνες και τους Κανονισμούς της ΕΕ για τα προϊόντα, χωρίς καμία εξαίρεση. Αυτό σημαίνει ότι η CETA δεν θα αλλάξει τον τρόπο με τον οποίο η ΕΕ ρυθμίζει την ασφάλεια των τροφίμων, όπως π.χ. τους κανόνες για τα γενετικώς τροποποιημένα προϊόντα ή την απαγόρευση του κρέατος από βοοειδή στα οποία έχουν χορηγηθεί ορμόνες.

Η CETA αποτελεί – με μεγάλη διαφορά – την πιο μεγαλύτερη συμφωνία που έχει συνάψει ποτέ η ΕΕ στον τομέα των υπηρεσιών και των επενδύσεων. Οι ευρωπαϊκές επιχειρήσεις θα αποκτήσουν νέα πλεονεκτήματα όσον αφορά την έγκριση επενδυτικών έργων στον Καναδά. Οι ευρωπαϊκές επιχειρήσεις θα έχουν, επίσης, περισσότερες ευκαιρίες να παρέχουν υπηρεσίες, π.χ. εξειδικευμένες ναυτιλιακές υπηρεσίες, όπως βυθοκόρησης, μεταφοράς κενών εμπορευματοκιβωτίων ή μεταφοράς ορισμένων φορτίων εντός του Καναδά. Σε άλλους τομείς υπηρεσιών, όπως οι περιβαλλοντικές, οι τηλεπικοινωνιακές και οι χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες, διασφαλίζεται πρόσβαση στην αγορά, τόσο σε ομοσπονδιακό όσο και – για πρώτη φορά – σε επαρχιακό επίπεδο. Στη CETA – όπως και σε όλες τις εμπορικές συμφωνίες της – η ΕΕ προστατεύει πλήρως τις δημόσιες υπηρεσίες.

Η συμφωνία παρέχει ένα πλαίσιο για την έγκριση της αναγνώρισης των επαγγελματικών προσόντων για την άσκηση νομοθετικά κατοχυρωμένων επαγγελμάτων, όπως του αρχιτέκτονα, του λογιστή και του μηχανικού. Οι σχετικές επαγγελματικές οργανώσεις στην ΕΕ και τον Καναδά θα πρέπει να καθορίσουν από κοινού τις τεχνικές λεπτομέρειες για την αναγνώριση των αντίστοιχων επαγγελματικών προσόντων βάσει του πλαισίου. Οι αρμόδιες αρχές του Καναδά και της ΕΕ θα εγκρίνουν εν συνεχεία το έργο τους και θα του δώσουν νομική ισχύ.

Η CETA θα διευκολύνει το προσωπικό εταιρειών και άλλους επαγγελματίες να εργαστούν στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού, καθώς και τις επιχειρήσεις να μετακινούν προσωρινά προσωπικό μεταξύ της ΕΕ και του Καναδά. Αυτό θα βοηθήσει τις ευρωπαϊκές εταιρείες να ασκήσουν τις δραστηριότητές τους στον Καναδά. Επιπλέον, θα καταστεί ευκολότερο για άλλους επαγγελματίες να παρέχουν προσωρινά νομικές, λογιστικές, αρχιτεκτονικές ή παρόμοιες υπηρεσίες.

Η CETA θα καταστήσει τις ευρωπαϊκές επιχειρήσεις πιο ανταγωνιστικές στην καναδική αγορά, διευκολύνοντας την παροχή υπηρεσιών μετά την πώληση. Αυτό θα βοηθήσει τις επιχειρήσεις της ΕΕ να εξάγουν εξοπλισμό, μηχανήματα και λογισμικό, καθώς θα τους παρέχει τη δυνατότητα να αποστέλλουν μηχανικούς συντήρησης και άλλους ειδικούς, για να παρέχουν υπηρεσίες εξυπηρέτησης και άλλες συναφείς υπηρεσίες και υποστήριξη.

Ο Καναδάς άνοιξε τους δημόσιους διαγωνισμούς του στις επιχειρήσεις της ΕΕ σε βαθμό μεγαλύτερο απ' ό,τι σε οποιονδήποτε άλλον εμπορικό εταίρο του. Οι επιχειρήσεις της ΕΕ θα έχουν τη δυνατότητα υποβολής προσφορών σε διαγωνισμούς για την προμήθεια αγαθών και υπηρεσιών όχι μόνο σε ομοσπονδιακό επίπεδο, αλλά και στο επίπεδο των διαγωνισμών που προκηρύσσουν επαρχίες και δήμοι του Καναδά, γεγονός που θα τις καταστήσει τις πρώτες μη καναδικές επιχειρήσεις με αυτήν τη δυνατότητα. Μάλιστα, εκτιμάται ότι η αγορά των δημοσίων συμβάσεων που προκηρύσσονται από καναδικές

επαρχίες είναι διπλάσια σε μέγεθος από την αντίστοιχη σε ομοσπονδιακό επίπεδο. Ο Καναδάς έχει, επίσης, συμφωνήσει να ενισχύσει τη διαφάνεια, δημοσιεύοντας όλες τις δημόσιες προσκλήσεις υποβολής προσφορών σε μία μοναδική ιστοσελίδα δημοσίων συμβάσεων. Η ανεπαρκής πληροφόρηση είναι ένα από τα μεγαλύτερα εμπόδια στην πρόσβαση των μικρότερων επιχειρήσεων στις διεθνείς αγορές, και συνεπώς, αυτό θα λειτουργήσει ευεργετικά για τις μικρές επιχειρήσεις της Ευρώπης.

Η ΕΕ και ο Καναδάς συμφώνησαν να αποδέχονται αμοιβαία τα εκατέρωθεν πιστοποιητικά αξιολόγησης της συμμόρφωσης σε τομείς, όπως οι ηλεκτρικές συσκευές, ο ηλεκτρονικός εξοπλισμός και ο ραδιοεξοπλισμός, τα παιχνίδια, τα μηχανήματα και ο εξοπλισμός μετρήσεων. Αυτό σημαίνει ότι, υπό ορισμένες συνθήκες, οι οργανισμοί αξιολόγησης της συμμόρφωσης στην ΕΕ θα μπορούν να αξιολογούν ευρωπαϊκά προϊόντα προς εξαγωγή στον Καναδά σύμφωνα με τους κανονισμούς, και αντίστροφα. Με τον τρόπο αυτόν, θα αποφεύγεται η περιττή επανάληψη των ίδιων δοκιμών, γεγονός που μπορεί να μειώσει σημαντικά το κόστος τόσο για τις επιχειρήσεις όσο και για τους καταναλωτές. Αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία για τις μικρότερες επιχειρήσεις, για τις οποίες το υψηλό κόστος των διπλών δοκιμών είναι συχνά απαγορευτικό.

Η CETA εξασφαλίζει την προστασία των επενδύσεων, ενώ παράλληλα κατοχυρώνει το δικαίωμα των κυβερνήσεων να θεσπίζουν ρυθμίσεις υπέρ του δημοσίου συμφέροντος, ακόμη κι όταν αυτές οι ρυθμίσεις θίγουν ξένες επενδύσεις. Η κλασική μορφή επίλυσης διαφορών μεταξύ επενδυτών και κρατών, που προβλέπεται σε πολλές εμπορικές συμφωνίες που έχουν συναφθεί από κράτη μέλη (γνωστή ως ISDS), αντικαταστάθηκε από ένα νέο, βελτιωμένο «σύστημα επενδυτικών δικαστηρίων» (ICS).

Αυτός ο νέος μηχανισμός θα είναι δημόσιος και δεν θα βασίζεται σε ειδικά δικαστήρια. Θα αποτελείται από ανεξάρτητους επαγγελματίες δικαστές, διορισμένους από την ΕΕ και τον Καναδά, και θα ακολουθεί τα υψηλότερα πρότυπα δεοντολογίας μέσω ενός αυστηρού κώδικα συμπεριφοράς. Οι διαδικασίες του θα είναι διαφανείς, μεταξύ άλλων μέσω των ανοικτών στο κοινό ακροάσεων και της δημοσίευσης των εγγράφων που υποβάλλονται στις διάφορες υποθέσεις. Οι διατάξεις περί επενδύσεων περιορίζουν τις περιπτώσεις κατά τις οποίες ένας επενδυτής μπορεί να στραφεί κατά του κράτους και δεν προβλέπουν καμία προστασία για τις λεγόμενες «εταιρείες-σφραγίδες» ή «εταιρείες-κελύφη», καθώς δικαίωμα προσφυγής έχουν μόνον οι επιχειρήσεις με πραγματική οικονομική σχέση. Σε καμία περίπτωση, δεν θα εξαναγκαστεί ένας δημόσιος φορέας να τροποποιήσει μια νομοθετική πράξη ή να καταβάλει αποζημιώσεις τιμωρητικού χαρακτήρα.

Το μεταρρυθμισμένο σύστημα ICS αποτελεί νέο χαρακτηριστικό των εμπορικών συμφωνιών και εξακολουθεί να αποτελεί θέμα δημόσιου διαλόγου σε πολλά κράτη μέλη.

Εξαιτίας αυτού, τα κράτη μέλη, με την υποστήριξη της Επιτροπής, επέλεξαν να μην συμπεριληφθεί το ICS στην προσωρινή εφαρμογή της CETA, αλλά να εφαρμοστεί, μόνον όταν όλα τα κράτη μέλη ολοκληρώσουν τις εθνικές τους διαδικασίες κύρωσης. Κατά την περίοδο αυτή, όπως προβλέπεται στη συμφωνία, η Επιτροπή θα συνεργαστεί με τον Καναδά στην περαιτέρω επιμέλεια ορισμένων παραμέτρων του νέου συστήματος, όπως η επιλογή των δικαστών, η πρόσβαση των μικρομεσαίων επιχειρήσεων στο νέο σύστημα και ο μηχανισμός εφέσεων.

Η CETA θα δημιουργήσει νέες ευκαιρίες για τους γεωργούς και τους παραγωγούς τροφίμων, ενώ παράλληλα θα προστατεύει πλήρως τις ευαισθησίες της ΕΕ. Τα ανοίγματα της ΕΕ σε ορισμένα προϊόντα είναι περιορισμένα και ρυθμισμένα, και αντισταθμίζονται από τα καναδικά ανοίγματα που ικανοποιούν σημαντικά ευρωπαϊκά εξαγωγικά συμφέροντα, όπως είναι οι εξαγωγές τυριών, οίνων και άλλων οινοπνευματωδών, οπωροκηπευτικών, μεταποιημένων προϊόντων και προϊόντων με γεωγραφικές ενδείξεις. Όλες οι εισαγωγές από τον Καναδά οφείλουν να πληρούν όλους τους κανόνες και τους Κανονισμούς της ΕΕ. Για παράδειγμα, στην ΕΕ θα εισάγονται μόνο κρέατα χωρίς ορμόνες.

Η CETA αποτελεί επίσης σημαντικό βήμα προόδου για πολλές επιχειρήσεις μεσαίου μεγέθους και μικρότερες επιχειρήσεις σε αγροτικές κοινότητες, οι οποίες εμπορεύονται γεωργικά προϊόντα. Αυτές θα επωφελούνται πλέον από το γεγονός ότι ο Καναδάς συμφώνησε να παρέχει προστασία σε 143 διακριτά προϊόντα που προέρχονται από συγκεκριμένες γεωγραφικές περιφέρειες της ΕΕ. Τα προϊόντα τα οποία θα προστατεύονται με τη CETA είναι τα πλέον εξαγόμενα προϊόντα τροφίμων και ποτών της ΕΕ, από το τυρί ροκφόρ μέχρι το βαλσαμικό ξίδι της Μόντενα και το ολλανδικό τυρί γκούντα. Από εδώ και πέρα, τα ευρωπαϊκά προϊόντα θα προστατεύονται από απομιμήσεις σε επίπεδο συγκρίσιμο με εκείνο του δικαίου της ΕΕ και θα αποφεύγεται ο κίνδυνος να θεωρηθούν προϊόντα χωρίς εμπορική επωνυμία στον Καναδά.

Η CETA θα διαμορφώσει πιο ισότιμους όρους ανταγωνισμού μεταξύ του Καναδά και της ΕΕ στο πεδίο των δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας (ΔΔΙ). Για παράδειγμα, θα ενισχύσει την προστασία των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας, μέσω της ευθυγράμμισης των κανονισμών με εκείνους της ΕΕ για την προστασία των τεχνολογικών μέτρων και για τη διαχείριση των ψηφιακών δικαιωμάτων. Θα οδηγήσει, επίσης, σε βελτίωση της προστασίας που παρέχει το καναδικό σύστημα δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας στα διπλώματα ευρεσιτεχνίας για φαρμακευτικά προϊόντα της ΕΕ. Επιπλέον, θα ενισχύσει την επιβολή του σεβασμού τους, μέσω της πρόβλεψης της δυνατότητας λήψης προσωρινών και ασφαλιστικών μέτρων σε βάρος ενδιαμέσων που εμπλέκονται σε δραστηριότητες που παραβιάζουν τα δικαιώματα. Ο Καναδάς συμφώνησε, επίσης, να ενισχύσει τα

συνοριακά μέτρα του κατά των προϊόντων που φέρουν εμπορικό σήμα, το οποίο αποτελεί αντικείμενο παράνομης απομίμησης των προϊόντων που συνδέονται με την παράνομη εκμετάλλευση δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας και των προϊόντων με γεωγραφική ένδειξη που αποτελεί αντικείμενο παράνομης απομίμησης.

Στη CETA, η ΕΕ και ο Καναδάς επιβεβαιώνουν τη δέσμευσή τους για αειφόρο ανάπτυξη. Αμφότερα τα μέρη συμφωνούν ότι η αύξηση του εμπορίου και των επενδύσεων θα πρέπει να προάγει την προστασία του περιβάλλοντος και τα δικαιώματα των εργαζομένων, και όχι να αποβαίνει σε βάρος τους. Η ΕΕ και ο Καναδάς έχουν δεσμευτεί να αξιοποιήσουν τη CETA κατά τρόπο που θα διασφαλίζει την αλληλουποστήριξη μεταξύ της οικονομικής μεγέθυνσης, της κοινωνικής ανάπτυξης και της προστασίας του περιβάλλοντος. Η CETA ενσωματώνει τις υποχρεώσεις της ΕΕ και του Καναδά στους διεθνείς κανόνες σχετικά με τα δικαιώματα των εργαζομένων και την προστασία του περιβάλλοντος και του κλίματος και προβλέπει έναν ισχυρό ρόλο για την κοινωνία των πολιτών της ΕΕ και του Καναδά στην υλοποίηση των δεσμεύσεων που διατυπώνονται για τους τομείς αυτούς στη συμφωνία. Επιπλέον, η CETA θεσπίζει μια διαδικασία για την επίλυση συναφών διαφορών, η οποία συμπεριλαμβάνει κυβερνητικές διαβουλεύσεις και μια ομάδα εμπειρογνομόνων.

Η CETA περιλαμβάνει ένα φιλόδοξο και εμπεριστατωμένο κεφάλαιο για το εμπόριο και την αειφόρο ανάπτυξη, όπως και για τα εργασιακά δικαιώματα και το περιβάλλον. Οι διατάξεις αυτές είναι δεσμευτικές: δημιουργούν υποχρεώσεις που έχουν την ίδια νομική αξία όπως και κάθε άλλη υποχρέωση στη συμφωνία. Οι διατάξεις αυτές είναι, επίσης, εκτελεστές, καθώς υπόκεινται σε ειδικό μηχανισμό επίλυσης διαφορών, με σαφή, υποχρεωτική και υποκείμενη σε χρονικό περιορισμό διαδικασία για την επίλυση κάθε ζητήματος ως προς αυτές. Ο μηχανισμός αυτός συνεπάγεται κυβερνητική δέσμευση, εξωτερική αξιολόγηση από ανεξάρτητη ομάδα εμπειρογνομόνων, εμπλοκή της κοινωνίας των πολιτών και συμμετοχή εμπειρογνομόνων από τη Διεθνή Οργάνωση Εργασίας. Τα αποτελέσματα είναι δημόσια και μπορούν να χρησιμοποιηθούν, για να πιέσουν το «παραβιάζον» μέρος να πάρει μέτρα.

Ο μηχανισμός αυτός λαμβάνει υπόψη τη φύση των υποχρεώσεων και επικεντρώνεται στην αντιμετώπιση των αιτιών του προβλήματος έως ότου αυτό επιλυθεί. Η κοινωνία των πολιτών, συμπεριλαμβανομένων των συνδικαλιστικών ενώσεων, εμπλέκεται σε όλα τα στάδια αυτής της διαδικασίας επίλυσης διαφορών. Ο μηχανισμός αντικατοπτρίζει την τρέχουσα θέση της ΕΕ για το συγκεκριμένο ζήτημα.

Μαζί με τη CETA, η ΕΕ και ο Καναδάς συνυπέγραψαν μια κοινή ερμηνευτική πράξη, ένα έγγραφο που θα έχει νομική ισχύ και θα αποσαφηνίζει περαιτέρω, με σαφή και αδιαμφισβήτητο τρόπο, τα συμφωνηθέντα μεταξύ Καναδά και Ευρωπαϊκής Ένωσης σε μια σειρά άρθρων της

CETA (π.χ. σχετικά με το νέο σύστημα επενδυτικών δικαστηρίων, σχετικά με το δικαίωμα ρύθμισης, σχετικά με τις δημόσιες υπηρεσίες και σχετικά με την προστασία της εργασίας και του περιβάλλοντος).

http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-17-271_el.htm

► Η Επιτροπή δημιουργεί ένα νέο εργαλείο για την ανώνυμη παροχή πληροφοριών από μάρτυρες δημοσίου συμφέροντος (16.03.2017)

■ *αντιμονοπωλιακή πρακτική – ανωνυμία – συμπράξεις – εταιρείες – ανταγωνιστική συμπεριφορά*

Οι πολίτες μπορούν πλέον να συμβάλλουν ανώνυμα στην καταπολέμηση των συμπράξεων και άλλων ανταγωνιστικών πρακτικών. Σε αυτές τις πρακτικές συγκαταλέγονται η συμφωνία επί των τιμών ή των προσφορών που υποβάλλονται για δημόσιες συμβάσεις, η παρεμπόδιση της εισόδου προϊόντων στην αγορά και ο αθέμιτος αποκλεισμός των ανταγωνιστών, πρακτικές οι οποίες μπορούν να προκαλέσουν τεράστιες ζημιές στην ευρωπαϊκή οικονομία. Οι πρακτικές αυτές μπορούν να εμποδίσουν την πρόσβαση των καταναλωτών σε μεγαλύτερο εύρος εμπορευμάτων και υπηρεσιών σε λογικές τιμές, να καταπνίξουν την καινοτομία και να οδηγήσουν εταιρείες στην πτώχευση.

Μέχρι σήμερα η πλειονότητα των συμπράξεων εντοπιζονταν μέσω του προγράμματος επεικούς μεταχείρισης της Επιτροπής, που επιτρέπει στις επιχειρήσεις να γνωστοποιήσουν τη συμμετοχή τους σε σύμπραξη, με αντάλλαγμα τη μείωση του προστίμου που θα τους επιβληθεί.

Το νέο εργαλείο της Επιτροπής παρέχει, επίσης, την ευκαιρία σε πολίτες που γνωρίζουν την ύπαρξη ή τη λειτουργία μιας σύμπραξης ή άλλου είδους παραβιάσεις της αντιμονοπωλιακής νομοθεσίας να συμβάλουν στην πάταξη τέτοιου είδους πρακτικών.

Το νέο σύστημα αυξάνει την πιθανότητα εντοπισμού και δίωξης και, ως εκ τούτου, είναι σε θέση να αποτρέψει περαιτέρω την είσοδο ή παραμονή των επιχειρήσεων σε συμπράξεις ή την υιοθέτηση άλλων ειδών παράνομης ανταγωνιστικής συμπεριφοράς.

Το νέο εργαλείο προστατεύει την ανωνυμία των μαρτύρων δημοσίου συμφέροντος μέσω ειδικά σχεδιασμένου συστήματος ανταλλαγής κρυπτογραφημένων μηνυμάτων που επιτρέπει την αμφίδρομη επικοινωνία. Η υπηρεσία αυτή τελεί υπό τη διαχείριση ειδικευμένου εξωτερικού παρόχου υπηρεσιών που ενεργεί ως ενδιάμεσος, ο οποίος μεταδίδει μόνον το περιεχόμενο των μηνυμάτων που ελήφθησαν, χωρίς να διαβιβάζει άλλα μεταδεδομένα που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για την ταυτοποίηση του πολίτη που παρέχει τις πληροφορίες.

Συγκεκριμένα, το νέο εργαλείο, εκτός από τη δυνατότητα των χρηστών να παρέχουν πληροφορίες, τους δίνει επίσης την επιλογή να ζητήσουν από την Επιτροπή να απα-

ντήσει στα μηνύματά τους, δίνει στην Επιτροπή τη δυνατότητα να ζητήσει διευκρινίσεις και λεπτομέρειες, προστατεύει την ανωνυμία του χρήστη μέσω κρυπτογραφημένων επικοινωνιών και της χρήσης εξωτερικού παρόχου υπηρεσιών και αποσκοπεί να αυξήσει την πιθανότητα οι πληροφορίες που ελήφθησαν να είναι επαρκώς ακριβείς και αξιόπιστες, ώστε να μπορέσει η Επιτροπή να δώσει συνέχεια στα στοιχεία που παρέχονται μέσω έρευνας.

Οι πολίτες που προτίθενται να αποκαλύψουν την ταυτότητά τους μπορούν να επικοινωνούν απευθείας με τη Γενική Διεύθυνση Ανταγωνισμού της Επιτροπής μέσω ειδικού τηλεφωνικού αριθμού και ειδικής διεύθυνσης ηλεκτρονικού ταχυδρομείου.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-591_el.htm

► Η Επιτροπή θέτει ως στόχο την επιβολή των αντιμονοπωλιακών κανόνων της ΕΕ στις αγορές ηλεκτρονικού εμπορίου (10.05.2017)

Κανόνες ανταγωνισμού – επιχειρήσεις – πρακτικές αδειοδότησης – ψηφιακή βελτίωση

Η συνεπής ερμηνεία των κανόνων ανταγωνισμού της ΕΕ για τις πρακτικές που αφορούν το ηλεκτρονικό εμπόριο είναι καθοριστικής σημασίας για τις επιχειρήσεις κατά τη χάραξη των στρατηγικών διανομής που εφαρμόζουν εντός της ΕΕ. Με βάση τις διαπιστώσεις της τομεακής έρευνας, η Επιτροπή θα διευρύνει τον διάλογο με τις εθνικές αρχές ανταγωνισμού στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Δικτύου Ανταγωνισμού για την επιβολή της νομοθεσίας σχετικά με το ηλεκτρονικό εμπόριο με σκοπό την επίτευξη του εν λόγω στόχου. Η βελτίωση της επιβολής της νομοθεσίας από πλευράς Επιτροπής θα παράσχει επίσης καθοδήγηση στους άμεσα ενδιαφερόμενους για τις ειδικές πρακτικές σχετικά με το ηλεκτρονικό εμπόριο.

Σύμφωνα με την έκθεση της Επιτροπής, η ανάπτυξη του ηλεκτρονικού εμπορίου την τελευταία δεκαετία και, ιδίως, η βελτίωση της διαφάνειας των τιμών και του ανταγωνισμού των τιμών στο Διαδίκτυο, είχε σημαντικές επιπτώσεις στις στρατηγικές διανομής των εταιρειών και στη συμπεριφορά των καταναλωτών. Ειδικότερα, μεγάλο ποσοστό κατασκευαστών αποφάσισαν την τελευταία δεκαετία να πωλούν τα προϊόντα τους απευθείας στους καταναλωτές μέσω των δικών τους καταστημάτων επιγραμμικής λιανικής πώλησης, ανταγωνιζόμενοι συνεπώς ολοένα και περισσότερο τους διανομείς τους. Η αυξημένη χρήση συστημάτων επιλεκτικής διανομής, μέσω των οποίων τα προϊόντα μπορούν να πωλούνται αποκλειστικά από προεπιλεγμένους εξουσιοδοτημένους πωλητές, παρέχει στους κατασκευαστές τη δυνατότητα να ελέγχουν καλύτερα τα δίκτυα διανομής τους, ιδίως όσον αφορά την ποιότητα της διανομής, αλλά και την τιμή και την αυξημένη επιβολή περιορισμών βάσει σύμβασης για τον καλύτερο έλεγχο της διανομής του προϊόντος. Ανά-

λογα με το επιχειρηματικό μοντέλο και τη στρατηγική, οι εν λόγω περιορισμοί μπορούν να λαμβάνουν διάφορες μορφές, όπως τιμολογιακοί περιορισμοί, απαγορεύσεις διάθεσης σε αγορές (πλατφόρμες), περιορισμοί όσον αφορά τη χρήση εργαλείων σύγκρισης τιμών και αποκλεισμός από τα δίκτυα διανομής των αμιγώς επιγραμμικών εταιρειών.

Ορισμένες από τις εν λόγω πρακτικές μπορεί να δικαιολογούνται, παραδείγματος χάριν προκειμένου να βελτιωθεί η ποιότητα διανομής των προϊόντων. Ωστόσο, άλλες πρακτικές ενδέχεται να αποτρέπουν αδικαιολόγητα τους καταναλωτές από το να επωφεληθούν από μεγαλύτερη ποικιλία προϊόντων που διατίθενται στο ηλεκτρονικό εμπόριο και χαμηλότερες τιμές και, ως εκ τούτου, δικαιολογούν την ανάληψη δράσης από την Επιτροπή για τη διασφάλιση της συμμόρφωσης προς τους κανόνες ανταγωνισμού της ΕΕ.

Στην έκθεση της Επιτροπής, στις 10 Μαΐου 2017, επισημαίνονται ορισμένες πρακτικές αδειοδότησης που μπορούν να δυσχεράνουν την εμφάνιση νέων επιγραμμικών επιχειρηματικών μοντέλων και υπηρεσιών. Κατά την αξιολόγηση των εν λόγω πρακτικών αδειοδότησης, βάσει των κανόνων ανταγωνισμού της ΕΕ, πρέπει, ωστόσο, να ληφθούν υπόψη τα χαρακτηριστικά της βιομηχανίας ψηφιακού περιεχομένου.

Μία από τις κύριες διαπιστώσεις της τομεακής έρευνας είναι ότι σχεδόν το 60% των παρόχων ψηφιακού περιεχομένου που συμμετείχαν συμφώνησαν με τους κατόχους δικαιωμάτων, βάσει σύμβασης, να εφαρμόζουν «γεωγραφικό αποκλεισμό».

Οι πάροχοι περιεχομένου μπορούν να εφαρμόζουν γεωγραφικό αποκλεισμό για αντικειμενικά δικαιολογημένους λόγους, όπως η αντιμετώπιση θεμάτων ΦΠΑ ή η εφαρμογή ορισμένων νομικών διατάξεων δημοσίου συμφέροντος. Η Επιτροπή έχει ήδη προτείνει νομοθεσία για να διασφαλίσει ότι οι καταναλωτές που επιθυμούν να αγοράσουν προϊόντα και υπηρεσίες σε άλλη χώρα της ΕΕ, είτε επιγραμμικά είτε αυτοπροσώπως στο κατάστημα, δεν υφίστανται διακρίσεις όσον αφορά την πρόσβαση σε τιμές, πωλήσεις ή όρους πληρωμής, εκτός αν αυτό δικαιολογείται αντικειμενικά για ειδικό λόγο. Η Επιτροπή υπέβαλε επίσης προτάσεις σχετικά με τον εκσυγχρονισμό των κανόνων πνευματικής ιδιοκτησίας της ΕΕ προκειμένου να ενισχύσει σημαντικά τη διασυνοριακή πρόσβαση σε διαδικτυακό οπτικοακουστικό περιεχόμενο, λαμβάνοντας παράλληλα υπόψη τον σημαντικό ρόλο που διαδραματίζει η εδαφική εκμετάλλευση οπτικοακουστικού περιεχομένου για το μοντέλο χρηματοδότησης του ευρωπαϊκού οπτικοακουστικού τομέα. Αμφότερες οι προτάσεις βρίσκονται, επί του παρόντος, υπό διαπραγμάτευση με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο.

Οποιαδήποτε επιβολή ανταγωνισμού σε σχέση με τον γεωγραφικό αποκλεισμό θα πρέπει να βασίζεται σε κατά

περίπτωση εκτίμηση, η οποία θα περιλαμβάνει επίσης ανάλυση των λόγων που ενδεχομένως δικαιολογούν τους περιορισμούς που εντοπίστηκαν.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-1261_el.htm

IV. ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

► **Η Επιτροπή παραπέμπει την Ελλάδα στο Δικαστήριο λόγω του μειωμένου συντελεστή ειδικού φόρου κατανάλωσης που εφαρμόζει στο «τσίπουρο» και την «τσικουδιά» (15.02.2017)**

εσωτερική φορολογία – έμμεση προστασία εγχώριων προϊόντων – αποστακτήρια – ειδικός φόρος κατανάλωσης – παραδοσιακά αλκοολούχα ποτά – τσίπουρο – τσικουδιά – αιθυλική αλκοόλη – παραπομπή στο Δικαστήριο της ΕΕ

Ήδη από τον Σεπτέμβριο του 2015, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή είχε ζητήσει με αιτιολογημένη γνώμη από την Ελλάδα να προβεί σε τροποποίηση της νομοθεσίας της περί ειδικών φόρων κατανάλωσης για τα παραδοσιακά αλκοολούχα ποτά που παράγονται στη Βόρεια Ελλάδα και στην Κρήτη, «τσίπουρο» και «τσικουδιά». Η Ελλάδα, ωστόσο, δεν συμμορφώθηκε μέχρι σήμερα, με αποτέλεσμα την παραπομπή της στο Δικαστήριο της ΕΕ, με την αιτιολογική βάση ότι δεν εφαρμόζει τον κανονικό συντελεστή ειδικού φόρου κατανάλωσης στα δύο αυτά αλκοολούχα ποτά. Η θέση της Επιτροπής είναι πως, εφαρμόζοντας η Ελλάδα αυτούς τους μειωμένους συντελεστές, ευνοεί την εγχώρια παραγωγή αυτών των αλκοολούχων ποτών, παραβιάζοντας τους σχετικούς κανόνες της ΕΕ, οι οποίοι απαγορεύουν εσωτερική φορολογία που συνεπάγεται έμμεση προστασία των εγχώριων προϊόντων. Ως έμμεση προστασία των εγχώριων προϊόντων μπορεί να θεωρηθεί και η επιβολή στα προϊόντα άλλων κρατών μελών οιαδήποτε εσωτερικών φόρων, ανώτερων από εκείνους που επιβαρύνουν ομοειδή εθνικά προϊόντα. Σύμφωνα με τη νομοθεσία της ΕΕ, πρέπει να εφαρμόζεται ο ίδιος συντελεστής ειδικού φόρου κατανάλωσης για την αιθυλική αλκοόλη που χρησιμοποιείται για την παραγωγή αλκοολούχων ποτών, εκτός εάν ισχύουν εξαιρέσεις ή παρεκκλίσεις. Ωστόσο, στην Ελλάδα δεν ισχύει καμία παρέκκλιση όσον αφορά τα αλκοολούχα ποτά τσίπουρο και τσικουδιά, για τα οποία σήμερα εφαρμόζεται μειωμένος συντελεστής ειδικού φόρου κατανάλωσης (50%), καθώς και εξαιρετικά μειωμένος συντελεστής (περίπου 6%), όταν παράγονται από μικρούς παραγωγούς, τους λεγόμενους «διήμερους» αποσταγματοποιούς. Τέλος, σημειώνεται πως τα μικρά αποστακτήρια μπορούν, υπό ορισμένους όρους, να επωφελούνται από μειωμένο συντελεστή ειδικού φόρου κατανάλωσης, ωστόσο αυτός δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να είναι μικρότερος από το 50% του κανονικού εθνικού συντελεστή.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-242_el.htm

V. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

► **Μια οικονομία των υπηρεσιών προς όφελος των Ευρωπαίων (10.01.2017)**

επιχειρήσεις – επαγγελματίες – παροχή υπηρεσιών – ανάπτυξη οικονομίας – καταναλωτές – διοικητικές διατυπώσεις – ηλεκτρονική κάρτα υπηρεσιών – επαγγελματικές απαιτήσεις – θέσεις εργασίας – κοινοποίηση σχεδίων εθνικών νόμων – εθνικοί κανόνες – εξωτερικό – ενιαία αγορά – χώρες υποδοχής

Η Επιτροπή παρουσίασε μια φιλόδοξη και ισορροπημένη δέσμη μέτρων που θα διευκολύνει τις επιχειρήσεις και τους επαγγελματίες να παρέχουν τις υπηρεσίες τους στην ΕΕ. Αποτελεί κοινή παραδοχή πως τα εμπόδια δυσχεραίνουν τη σύσταση και την επέκταση εταιρειών, ενώ οδηγούν σε υψηλότερες τιμές και λιγότερες επιλογές για τους καταναλωτές. Για να αντιστραφεί αυτή η τάση και να δημιουργηθεί επιπρόσθετη απασχόληση και ανάπτυξη, τα κράτη μέλη πρέπει να ενθαρρύνουν την ανάπτυξη της οικονομίας των υπηρεσιών και να αξιοποιήσουν καλύτερα το δυναμικό της ενιαίας αγοράς υπηρεσιών. Στο πλαίσιο αυτό, και με απώτερο στόχο να ενισχύσει σημαντικά την οικονομία της ΕΕ, η Επιτροπή, αντί να τροποποιήσει τους υφιστάμενους κανόνες της ΕΕ στον τομέα των υπηρεσιών, εστιάζει στην καλύτερη εφαρμογή τους. Η νέα ώθηση στον τομέα των υπηρεσιών θα ωφελήσει τους καταναλωτές, τα άτομα που αναζητούν εργασία και τις επιχειρήσεις, ενώ θα δημιουργήσει και οικονομική ανάπτυξη σε όλη την Ευρώπη. Συγκεκριμένα, τα προτεινόμενα μέτρα έχουν ως στόχο να διευκολύνουν τους παρόχους υπηρεσιών στην αντιμετώπιση διοικητικών διατυπώσεων και να βοηθήσουν τα κράτη μέλη να εντοπίσουν υπερβολικά επαχθείς ή «ξεπερασμένες» απαιτήσεις για τους επαγγελματίες που δραστηριοποιούνται εγχώρια ή διασυνοριακά. Οι πρωτοβουλίες που ενέκρινε σήμερα η Επιτροπή είναι τέσσερις: 1) ευρωπαϊκή ηλεκτρονική κάρτα υπηρεσιών, η οποία αφορά στην καθιέρωση μιας απλουστευμένης ηλεκτρονικής διαδικασίας, η οποία θα διευκολύνει τους παρόχους επιχειρηματικών και κατασκευαστικών υπηρεσιών να συμπληρώνουν τις απαιτούμενες διοικητικές διατυπώσεις, ερχόμενοι σε επαφή με έναν και μόνο αρμόδιο φορέα στη χώρα τους και στη γλώσσα τους. Ο αρμόδιος φορέας της χώρας τους, εν συνεχεία, θα επαληθεύει τα στοιχεία και θα τα διαβιβάζει στο κράτος μέλος υποδοχής, το οποίο και θα διατηρεί την εξουσία για την επιβολή εγχώριων κανονιστικών απαιτήσεων, 2) αξιολόγηση της αναλογικότητας των εθνικών κανόνων περί επαγγελματικών υπηρεσιών, η οποία αφορά στην εξάλειψη αναίτιας ύπαρξης επαχθών κανόνων σχετικά με την πρόσβαση σε θέσεις εργασίας και στη με αυτή συνδεόμενη υποχρέωση των κρατών μελών να καθορίζουν κατά πόσο είναι απαραίτητες και ισορροπημένες νέες εθνικές επαγγελματικές απαιτήσεις, επί τη βάση ενός εξορθολογισμένου τρόπου με τον οποίο τα κράτη μέλη θα πραγ-

ματοποιούν εκτενή και διαφανή δοκιμή αναλογικότητας πριν από την έκδοση ή τροποποίηση των εθνικών κανόνων για τις επαγγελματικές υπηρεσίες, 3) οδηγίες για εθνικές μεταρρυθμίσεις όσον αφορά τη ρύθμιση επαγγελματιών, που έγκειται στην παροχή καθοδήγησης εκ μέρους της Επιτροπής για εθνικές μεταρρυθμίσεις όσον αφορά τη ρύθμιση επαγγελματιών υπηρεσιών που παρουσιάζουν υψηλό δυναμικό ανάπτυξης και απασχόλησης, όπως αρχιτέκτονες, μηχανικοί, δικηγόροι, λογιστές, πράκτορες διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας, κτηματομεσίτες και ξεναγοί, 4) βελτίωση της κοινοποίησης σχεδίων εθνικών νόμων για τις υπηρεσίες, η οποία αφορά στην βελτίωση του ήδη υπάρχοντος μηχανισμού, βάσει του οποίου τα κράτη μέλη κοινοποιούν στην Επιτροπή, σε πρώιμο στάδιο της διαδικασίας, τα σχέδια εθνικών κανόνων σχετικά με τις υπηρεσίες, παρέχοντας στο εκτελεστικό σώμα της ΕΕ και στα άλλα κράτη μέλη τη δυνατότητα να προβάλλουν ενδεχόμενες ενστάσεις σχετικά με πιθανές ανακολουθίες με τη νομοθεσία της ΕΕ.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-23_el.htm

► Ρεκόρ συμμετοχών στο πρόγραμμα Erasmus+ σύμφωνα με νέα στοιχεία (26.01.2017)

Erasmus – νέοι – φοιτητές – σπουδαστές – τριτοβάθμια εκπαίδευση – επαγγελματική εκπαίδευση – σταδιοδρομία – δεξιότητες – θέσεις εργασίας – κινητικότητα – εξωτερικό – εθελοντισμός – πρακτική άσκηση – ανταλλαγές προσωπικού – άτομα από μειονεκτούντα περιβάλλοντα – χώρες υποδοχής

Το Erasmus είναι ένα από τα πιο επιτυχημένα προγράμματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το οποίο προσφέρει, ήδη επί τρεις δεκαετίες, στους νέους, ευκαιρίες να αποκτήσουν νέες εμπειρίες και να διευρύνουν τους ορίζοντές τους. Το πλέον ευρείας φήμης πρόγραμμα, ξεκίνησε το 1987 ως ένα μικρό πρόγραμμα κινητικότητας για σπουδαστές της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, με τη συμμετοχή 3.200 φοιτητών. Σταδιακά, το πρόγραμμα διευρύνθηκε, προσφέροντας ευκαιρίες για περιόδους σπουδών και περιόδους μαθητείας/πρακτικής άσκησης για σπουδαστές της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, για σπουδαστές επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης, για ανταλλαγές νέων, εθελοντισμό και ανταλλαγές προσωπικού σε όλους τους τομείς της εκπαίδευσης, της κατάρτισης, της νεολαίας και του αθλητισμού. Το πρόγραμμα φέρει πλέον την ονομασία «Erasmus+» και το θετικό πρόσημό του είναι ενδεικτικό ενός προγράμματος που είναι πιο ανοικτό από οποιονδήποτε άλλο προκάτοχό του, ιδίως σε άτομα προερχόμενα από μειονεκτούντα περιβάλλοντα. Τα αριθμητικά στοιχεία που δημοσίευσε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή στην ετήσια έκθεση του 2015 για το πρόγραμμα Erasmus+ φανερώνουν ότι το πρόγραμμα, που γιορτάζει φέτος την 30ή του επέτειο, γνωρίζει σήμερα ίσως τη μεγαλύτερη επιτυχία από ποτέ. Από τα αποτελέσματα φαί-

νεται, επίσης, ότι το πρόγραμμα προχωρεί με ικανοποιητικό ρυθμό, ώστε να επιτύχει τον στόχο που είχε θέσει και ο οποίος αφορούσε στη στήριξη 4 εκατ. ατόμων μεταξύ του 2014 και του 2020. Η επιτυχία αυτή με αριθμούς εκφράζεται σε 678.000 Ευρωπαίους, στους οποίους δόθηκε το 2015 η δυνατότητα να σπουδάσουν, να καταρτιστούν, να εργαστούν και να δραστηριοποιηθούν εθελοντικά στο εξωτερικό και σε 2,1 δις ευρώ, τα οποία η ΕΕ επένδυσε σε περισσότερα από 19.600 έργα με τη συμμετοχή 69.000 οργανισμών. Επιπρόσθετα, το 2015 δόθηκε η δυνατότητα στα ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης να αποστείλουν και να δεχθούν περισσότερους από 28.000 σπουδαστές και προσωπικό από και προς χώρες εκτός Ευρώπης, με τη Γαλλία, τη Γερμανία και την Ισπανία να συνιστούν τις τρεις κύριες χώρες αποστολής, και την Ισπανία, τη Γερμανία και το Ηνωμένο Βασίλειο τις τρεις κύριες χώρες υποδοχής συμμετεχόντων. Τα σχόλια των συμμετεχόντων είναι επίσης πολύ θετικά, επιβεβαιώνοντας ότι ο χρόνος παραμονής αξιοποιείται στον μέγιστο δυνατό βαθμό, με το 94% να δηλώνει ότι οι δεξιότητές τους βελτιώθηκαν αισθητά και το 80% να πιστεύει ότι ο χρόνος αυτός έδωσε νέα ώθηση στις ευκαιρίες τους για σταδιοδρομία. Ιδιαίτερα ενθαρρυντικό παράγοντα συνιστά και το γεγονός πως ένας στους τρεις σπουδαστές που πραγματοποίησαν πρακτική άσκηση στο εξωτερικό μέσω του προγράμματος Erasmus+ δέχθηκε προσφορά θέσης εργασίας από την εταιρεία υποδοχής, αποδεικνύοντας έτσι την ουσιαστική ένταξη και προσαρμογή των συμμετεχόντων στα δεδομένα και τις συνήθειες της χώρας υποδοχής. Η όλη προσπάθεια συνοδεύτηκε από μια σειρά ενεργειών που ανέλαβε η Επιτροπή, ώστε να βοηθήσει την ΕΕ και τα κράτη μέλη να αντιμετωπίσουν τις κοινωνικές προκλήσεις, όπως είναι η ένταξη των προσφύγων και των μεταναστών. Γ' αυτόν τον σκοπό έχουν διατεθεί 4 εκατ. ευρώ, μέρος από τα οποία διατέθηκε, για παράδειγμα, στην επέκταση του συστήματος Διαδικτυακής Γλωσσικής Υποστήριξης του προγράμματος, ώστε μέσα στα επόμενα τρία χρόνια να μπορέσουν να επωφεληθούν 100.000 πρόσφυγες. Απώτερος στόχος είναι να μπορέσουν, ιδίως οι νέοι άνθρωποι, να ενταχθούν στα εκπαιδευτικά συστήματα των χωρών υποδοχής και να αναπτύξουν τις δεξιότητές τους.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-82_el.htm

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-1349_en.htm

► Η Επιτροπή ξεκινά διαδικασία προβληματισμού σχετικά με την κοινωνική διάσταση της Ευρώπης έως το 2025 (26.04.2017)

κοινωνία – πολίτες – κοινωνική διάσταση της Ευρώπης – βιοτικό επίπεδο – εργασία – ελεύθερη κυκλοφορία – εθνικές και τοπικές αρχές – δικαιώματα – συνθήκες ζωής – μέλλον – εκπαίδευση – υγεία – πολιτισμός – αθλητισμός

Το έγγραφο προβληματισμού για την κοινωνική διάσταση της Ευρώπης θα σηματοδοτήσει την έναρξη μιας διαδικασίας προβληματισμού με τους πολίτες, τους κοινωνικούς εταίρους, τα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα και τις κυβερνήσεις, στην οποία θα αναζητηθούν απαντήσεις για τις προκλήσεις που θα αντιμετωπίσουν οι κοινωνίες και οι πολίτες κατά τα επόμενα χρόνια. Το συγκεκριμένο έγγραφο αποτελεί, επίσης, μια προσπάθεια για να διευκρινιστεί η συμβολή της ΕΕ στην αντιμετώπιση των προκλήσεων αυτών. Πιο συγκεκριμένα, το έγγραφο προβληματισμού για την κοινωνική διάσταση της Ευρώπης, το οποίο συντάχθηκε με επικεφαλής τον αντιπρόεδρο κ. Dombrowski και την επίτροπο κ. Thyssen, θέτει ευρεία, κοινωνικά ερωτήματα σχετικά με τον τρόπο που ζούμε και τον τρόπο που είναι οργανωμένες οι κοινωνίες μας, αλλά και σχετικά με το πώς μπορούμε να διατηρήσουμε το βιοτικό μας επίπεδο, να δημιουργήσουμε περισσότερες και καλύτερες θέσεις εργασίας, να εφοδιάσουμε τους πολίτες με τις κατάλληλες δεξιότητες και να καλλιεργήσουμε την ενότητα στην κοινωνία μας, έχοντας κατά νου την κοινωνία και τον εργασιακό κόσμο του αύριο. Αυτό γίνεται προσδιορίζοντας τις ακόλουθες τρεις δυνατές επιλογές για το μέλλον, οι οποίες απηχούν επιχειρήματα τα οποία ακούγονται συχνά στη δημόσια συζήτηση: 1) Περιορισμός της κοινωνικής διάστασης στην ελεύθερη κυκλοφορία: με την επιλογή αυτή, η Ένωση θα μπορέσει να διατηρήσει τους κανόνες για την προώθηση της διασυνοριακής κυκλοφορίας των προσώπων, όπως είναι οι κανόνες για τα δικαιώματα κοινωνικής ασφάλισης των μετακινούμενων πολιτών, για την απόσπαση εργαζομένων, για τη διασυνοριακή υγειονομική περίθαλψη και για την αναγνώριση των διπλωμάτων. Ωστόσο, δεν θα υπάρχουν πλέον ελάχιστες προδιαγραφές της ΕΕ, π.χ. για την ασφάλεια και την υγεία των εργαζομένων, τον χρόνο εργασίας και ανάπαυσης ή την άδεια μητρότητας και πατρότητας. Η Ευρώπη δεν θα διαμορφώνει πλέον τις ευκαιρίες για την ανταλλαγή βέλτιστων πρακτικών μεταξύ των κρατών μελών στους τομείς της εκπαίδευσης, της υγείας, του πολιτισμού και του αθλητισμού, και τα προγράμματα περιφερειακής αναδιάρθρωσης στα κράτη μέλη που συγχρηματοδοτούνται από την ΕΕ θα πρέπει να διακοπούν ή να χρηματοδοτηθούν από εθνικούς πόρους. 2) Όσοι θέλουν να κάνουν περισσότερα στο κοινωνικό πεδίο κάνουν περισσότερα: διαφορετικές ομάδες χωρών μπορούν να αποφασίσουν να κάνουν περισσότερα από κοινού στο κοινωνικό πεδίο. Θα μπορούσαν να είναι οι χώρες που έχουν κοινό νόμισμα το ευρώ, για να διατηρήσουν την ισχύ και τη σταθερότητα του νομίσματος και για να αποφύγουν απότομες προσαρμογές στο βιοτικό επίπεδο των πολιτών τους, ή οποιοσδήποτε άλλος συνδυασμός χωρών με επίκεντρο άλλα θέματα. 3) Η ΕΕ των 27 εμβαθύνει από κοινού την κοινωνική διάσταση της Ευρώπης: αν και το κέντρο βάρους των ενεργειών στο κοινωνικό πεδίο θα πρέπει να παραμείνει και θα παραμείνει στις εθνικές και

τοπικές αρχές, η ΕΕ θα διερευνήσει τρόπους για περαιτέρω στήριξη των ενεργειών των κρατών μελών, αξιοποιώντας πλήρως όλα τα μέσα που έχει στη διάθεσή της. Η νομοθεσία, όχι μόνο θα ορίζει ελάχιστες προδιαγραφές, αλλά, σε επιλεγμένους τομείς, θα εναρμονίζει πλήρως τα δικαιώματα των πολιτών σε όλη την ΕΕ, έχοντας ως στόχο την επικέντρωση στην κοινωνική σύγκλιση σε κοινωνικά αποτελέσματα. Καθώς η Ευρώπη των 27 προσπαθεί να διαμορφώσει το μέλλον της, η συζήτηση για την κοινωνική διάσταση της Ένωσης είναι επίκαιρη και ουσιαστική. Το έγγραφο προβληματισμού, στο πνεύμα της λευκής βίβλου για το μέλλον της Ευρώπης, δίνει το έναυσμα για μια συζήτηση καταθέτοντας διάφορες ιδέες, προτάσεις και επιλογές για μια κοινωνική διάσταση της Ευρώπης έως το 2025. Οι ιδέες που παρουσιάζονται στις διάφορες επιλογές μπορούν να συνδυαστούν και δεν είναι οι μοναδικές προτάσεις που μπορεί να υπάρξουν. Σκοπός τους είναι να εμπλουτίσουν τη συζήτηση και να της προσφέρουν στοιχεία, ώστε να γίνει δυνατή η ανάληψη δράσης. Ταυτόχρονα, η Επιτροπή είναι αποφασισμένη να συνεχίσει να παράγει αποτελέσματα όσον αφορά την κοινωνική Ευρώπη, σύμφωνα με τις πολιτικές κατευθύνσεις και το πρόγραμμα εργασίας της Επιτροπής. Η παρουσίαση του ευρωπαϊκού πυλώνα κοινωνικών δικαιωμάτων και των πρωτοβουλιών που τον συνοδεύουν αποτελεί εμβληματική πρωτοβουλία για την Επιτροπή όσον αφορά την πρόοδο που σημειώνεται για να υπάρξει επιτυχία στις αγορές εργασίας και στα συστήματα κοινωνικής πρόνοιας που θα ανταποκρίνονται στις ανάγκες του μέλλοντος, θα είναι δικαιότερα και θα λειτουργούν καλύτερα, καθώς και για την υποστήριξη μιας ανανεωμένης σύγκλισης για την επίτευξη καλύτερων συνθηκών ζωής και εργασίας.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-1008_el.htm

VI. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΗ

► Σχέδιο δράσης για καλύτερα προϊόντα και περισσότερες επιλογές για τους ευρωπαίους καταναλωτές (23.03.2017)

χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες – διαδικτυακές υπηρεσίες – διασυνοριακές συναλλαγές – ασφάλεια συναλλαγών

Στις 23 Μαρτίου 2017, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή παρουσίασε ένα σχέδιο δράσης, στο οποίο αναλύει τρόπους, ώστε οι καταναλωτές να αποκτήσουν περισσότερες επιλογές και καλύτερη πρόσβαση σε χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες σε ολόκληρη την ΕΕ. Η τεχνολογία βρίσκεται στο επίκεντρο της σημερινής παρουσίας, δεδομένου ότι οι καινοτόμες διαδικτυακές υπηρεσίες θα διαδραματίσουν καθοριστικό ρόλο για την πρόοδο προς μια πιο ενοποιημένη αγορά χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών.

Όσον αφορά στις χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες, αυτό σημαίνει ενίσχυση του ανταγωνισμού και διεύρυνση των

επιλογών, ώστε οι καταναλωτές να επωφελούνται από χαμηλότερες τιμές και καλύτερη ποιότητα, ανεξάρτητα από το αν αναζητούν στο εξωτερικό ή στη χώρα τους χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες όπως τραπεζικούς λογαριασμούς, ασφάλειες αυτοκινήτων ή μεταφορά χρημάτων.

Το παρόν σχέδιο δράσης αποσκοπεί στην άρση των εθνικών εμποδίων, καθώς σήμερα μόνον το 7% των καταναλωτών αγοράζουν χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες από κάποιο άλλο κράτος μέλος της ΕΕ. Όλοι οι καταναλωτές θα πρέπει να μπορούν να επιλέγουν ελεύθερα από ένα ευρύ φάσμα χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών διαθέσιμων σε όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ και να επιλέγουν τις πιο συμφέρουσες για αυτούς λύσεις, έχοντας παράλληλα τη βεβαιότητα ότι τα δικαιώματά τους προστατεύονται επαρκώς. Σε μια πραγματικά ενιαία αγορά, δεν θα πρέπει να έχει πλέον σημασία η διάκριση μεταξύ εγχώριων και αλλοδαπών παρόχων. Ταυτόχρονα, και οι πάροχοι χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών θα πρέπει να μπορούν να καρπωθούν τα οφέλη ολόκληρης της αγοράς της ΕΕ.

Η Επιτροπή έχει προσδιορίσει τρεις κύριους άξονες περαιτέρω προσπάθειών, ώστε να επιτευχθεί μια πραγματικά ενιαία αγορά χρηματοοικονομικών υπηρεσιών: αύξηση της εμπιστοσύνης των καταναλωτών και ενδυνάμωση της θέσης τους, όταν αγοράζουν υπηρεσίες στη χώρα τους ή σε άλλα κράτη μέλη. Για παράδειγμα, θα πρέπει οι οδηγοί να μπορούν να λαμβάνουν ευκολότερα έκπτωση λόγω καλής οδήγησης (σύστημα bonus/malus) στο εξωτερικό. Θα πρέπει να μειωθούν τα τέλη των διασυνοριακών συναλλαγών που πραγματοποιούνται σε νομίματα άλλα από ευρώ, ενώ θα λάβουμε μέτρα, ώστε η τιμολόγηση των ασφαλειών ενοικίασης αυτοκινήτων να καταστεί πιο διαφανής. Άλλος άξονας αφορά τη μείωση των νομικών και ρυθμιστικών εμποδίων που αντιμετωπίζουν οι επιχειρήσεις, όταν προσπαθούν να επεκταθούν στο εξωτερικό. Για παράδειγμα, γίνεται επεξεργασία κοινών κριτηρίων αξιολόγησης πιστοληπτικής ικανότητας και διευκολύνεται η ανταλλαγή δεδομένων μεταξύ των μητρώων πιστώσεων. Τελευταίος άξονας είναι η στήριξη της ανάπτυξης ενός καινοτόμου ψηφιακού περιβάλλοντος που θα μπορεί να υπερβεί ορισμένα από τα υφιστάμενα εμπόδια στη διαμόρφωση της ενιαίας αγοράς. Για παράδειγμα, συνεργαζόμενη με τον ιδιωτικό τομέα, η Επιτροπή διερευνά πώς η ηλεκτρονική ταυτοποίηση και οι υπηρεσίες εμπιστοσύνης θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για τον έλεγχο της ταυτότητας των πελατών. Επίσης, παρακολουθούνται οι πρακτικές των ψηφιακών παρόχων, ώστε να διαπιστωθεί κατά πόσο οι κανόνες πώλησης χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών εξ αποστάσεως – μέσω διαδικτύου ή τηλεφώνου – θα πρέπει να επικαιροποιηθούν.

Μέσω της ενωσιακής νομοθεσίας, η Επιτροπή έχει ήδη άρει πολλά από τα ρυθμιστικά εμπόδια για τη διαμόρφωση μιας ενιαίας αγοράς καταναλωτικών χρηματοπιστω-

τικών υπηρεσιών. Το σημερινό σχέδιο δράσης καθορίζει έναν οδικό χάρτη για τη συνέχιση του έργου της. Σε πολλές από τις δράσεις θα χρειαστεί να συμμετάσχουν ενδιαφερόμενοι φορείς, όπως εθνικές εποπτικές αρχές, πάροχοι υπηρεσιών και οργανώσεις καταναλωτών.

Η ταχεία ανάπτυξη της χρηματοοικονομικής τεχνολογίας (FinTech) δημιουργεί νέες ευκαιρίες τόσο για τους καταναλωτές όσο και για τις επιχειρήσεις. Η χρηματοοικονομική τεχνολογία έχει τη δυνατότητα να βελτιώσει την πρόσβαση των καταναλωτών σε χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες σε ολόκληρη την ενιαία αγορά, να άρει τα εθνικά εμπόδια και να βελτιώσει την αποδοτικότητα.

Η ΕΕ έχει ήδη λάβει ορισμένα μέτρα για να διαμορφώσει μια ενιαία αγορά καταναλωτικών χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών. Αυτά περιλαμβάνουν την Οδηγία για τους λογαριασμούς πληρωμών, η οποία καθιστά τα τέλη των τραπεζικών λογαριασμών πιο διαφανή και διευκολύνει την αλλαγή τραπεζικών λογαριασμών, καθώς και τη Στρατηγική για την ψηφιακή ενιαία αγορά, που στόχο έχει να βελτιώσει την πρόσβαση σε ψηφιακά προϊόντα και υπηρεσίες. Προκειμένου να εντοπίσει τα εναπομείναντα εμπόδια, τον Δεκέμβριο του 2015, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έθεσε σε διαβούλευση μια Πράσινη Βίβλο. Η διαβούλευση εξέτασε την αγορά των καταναλωτικών χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών σε ολόκληρη την Ευρώπη όσον αφορά προϊόντα όπως ασφάλειες, ενυπόθηκα και λοιπά δάνεια, πληρωμές και τραπεζικούς λογαριασμούς.

Η Πράσινη Βίβλος έλαβε 428 απαντήσεις από ένα ευρύ φάσμα ενδιαφερόμενων μερών (καταναλωτές, οργανώσεις καταναλωτών, τον χρηματοπιστωτικό κλάδο και τις αρμόδιες αρχές) και κατέστη σαφές ότι τα εμπόδια στη λειτουργία της ενιαίας αγοράς επηρεάζουν τόσο τους καταναλωτές όσο και τους παρόχους.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-609_el.htm

VII. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ

► Ξεκινούν πάλι οι εισαγωγές βιολογικών προϊόντων από τη Νορβηγία και την Ισλανδία στην ΕΕ (17.03.2017)

Εισαγωγές – μικτή Επιτροπή ΕΟΧ – βιολογικός σολομός – βιολογική παραγωγή – νομοθεσία τροφίμων

Τα βιολογικά προϊόντα από τη Νορβηγία και την Ισλανδία, συμπεριλαμβανομένου του νορβηγικού βιολογικού σολομού, μπορούν και πάλι να εισάγονται στην Ευρωπαϊκή Ένωση και να διατίθενται κανονικά στην αγορά, δεδομένου ότι τηρούν τους κανόνες της ΕΕ για τα βιολογικά προϊόντα, μετά την ενσωμάτωση των σχετικών Κανονισμών στη συμφωνία για τον Ευρωπαϊκό Οικονομικό Χώρο (ΕΟΧ).

Η προ πολλού αναμενόμενη απόφαση που λήφθηκε στις 17 Μαρτίου 2017, από τη μικτή επιτροπή ΕΟΧ θέτει, τέρμα σε μια 8χρονη περίοδο, κατά την οποία οι Νορβηγοί και

οι Ισλανδοί παραγωγοί βιολογικών προϊόντων τηρούσαν παρωχημένους κανόνες που δεν ίσχυαν πλέον εντός της ΕΕ. Με την έγκριση αυτής της απόφασης, στις 18 Μαρτίου 2017, θα μπορέσουν να ξεκινήσουν πάλι οι εισαγωγές βιολογικού σολομού που παράγεται και πιστοποιείται σε χώρες του ΕΟΧ σύμφωνα με τους Κανονισμούς της ΕΕ.

Η ΕΕ θέσπισε για πρώτη φορά κανόνες για τη βιολογική παραγωγή και επισήμανση το 1991, τους οποίους αναθεώρησε το 2007, εισάγοντας σε πολλές περιπτώσεις αυστηρότερα πρότυπα. Αργότερα, θεσπίστηκαν συμπληρωματικοί κανόνες για την παραγωγή, κυρίως βιολογικών, προϊόντων υδατοκαλλιέργειας το 2009. Όλοι αυτοί οι κανόνες έγιναν υποχρεωτικοί για τους παραγωγούς της ΕΕ τον Ιανουάριο του 2015 και η καθυστέρηση της ενσωμάτωσης των νέων Κανονισμών στη συμφωνία ΕΟΧ δημιούργησε συνθήκες άνιση μεταχείρισης των παραγωγών και των επιχειρηματιών.

Ειδικότερα, όσον αφορά τους κανόνες της ΕΕ για την υδατοκαλλιέργεια, οι οποίοι ισχύουν για την παραγωγή και την πιστοποίηση του βιολογικού σολομού, η καθυστέρηση σήμαινε ότι τα προϊόντα υδατοκαλλιέργειας από αυτές τις χώρες δεν μπορούσαν να εισαχθούν και να πωληθούν ως βιολογικά στην ΕΕ, με επιπτώσεις για τους παραγωγούς στις χώρες του ΕΟΧ αλλά και για τους εισαγωγείς και μεταποιητές στην ΕΕ.

Οι αρχές του ΕΟΧ είχαν καθυστερήσει να ενσωματώσουν τους νέους Κανονισμούς, εξαιτίας εκκρεμών αιτημάτων για παρεκκλίσεις σχετικά με συγκεκριμένα τεχνικά σημεία, κυρίως τη χρήση ιχθυαλεύρου στη διατροφή μηρυκαστικών. Τα αιτήματα αυτά έχουν πλέον αποσυρθεί.

Η βιολογική παραγωγή είναι το μόνο τμήμα της νομοθεσίας της κοινής γεωργικής πολιτικής (ΚΓΠ) της ΕΕ που εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της συμφωνίας ΕΟΧ. Η συμφωνία αυτή, που τέθηκε σε ισχύ την 1η Ιανουαρίου 1994, ενώνει τα κράτη μέλη της ΕΕ και τις τρεις χώρες του ΕΟΧ – την Ισλανδία, το Λιχτενστάιν και τη Νορβηγία – σε μια ενιαία αγορά. Προβλέπει τη, χωρίς καθυστέρηση, ενσωμάτωση όλων των νομικών πράξεων της ΕΕ που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της. Λόγω της καθυστέρησης στην ενσωμάτωση των νομικών πράξεων, οι χώρες του ΕΟΧ εξακολουθούσαν να εφαρμόζουν τους κανόνες περί βιολογικής παραγωγής που είχε εγκρίνει η ΕΕ το 1991. Η ενσωμάτωση των κανόνων της ΕΕ οδηγεί σε επίσημη διμερή αναγνώριση και τήρηση των κανόνων και ανοίγει τον δρόμο για την εισαγωγή και την πώληση βιολογικών προϊόντων από τις χώρες του ΕΟΧ στην ΕΕ με την επισήμανσή τους ως βιολογικών. Η νομοθεσία για τα τρόφιμα δεν ισχύει για το Λιχτενστάιν και, επομένως, τα συνεπαγόμενα αποτελέσματα αφορούν μόνο την Ισλανδία και τη Νορβηγία.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-627_el.htm

VIII. ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

► Απλούστεροι κανόνες και μεγαλύτερη στήριξη για τους παραγωγούς οπωροκηπευτικών (13.03.2017)

οπωροκηπευτικά προϊόντα – αγορά – έκτακτα μέτρα – φιλικά προς το περιβάλλον – γεωργικές αγορές

Οι ευρωπαϊκές οργανώσεις παραγωγών οπωροκηπευτικών θα ωφεληθούν από την απλούστευση του ρυθμιστικού πλαισίου, τη μείωση του διοικητικού φόρτου και την αύξηση της χρηματοδοτικής στήριξης σε περιόδους κρίσης, χάρη στους νέους κανόνες που ενέκρινε σήμερα η Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

Κάθε χρόνο παράγονται στην ΕΕ οπωροκηπευτικά αξίας 47 δις ευρώ από 3,4 εκατ. εκμεταλλεύσεις, περίπου το ένα τέταρτο όλων των εκμεταλλεύσεων στην ΕΕ. Σύμφωνα με τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία, υπάρχουν περίπου 1.500 οργανώσεις παραγωγών που καλύπτουν το 50% της παραγωγής οπωροκηπευτικών στην ΕΕ.

Εκτός από τις άμεσες ενισχύσεις και τη συγχρηματοδότηση από την ΕΕ σχεδίων αγροτικής ανάπτυξης, οι καλλιεργητές οπωροκηπευτικών της ΕΕ έχουν ωφεληθεί από έκτακτα μέτρα στήριξης, συνολικής αξίας 430 εκατ. ευρώ, μετά το εμπάργκο που επέβαλε τον Αύγουστο του 2014 η Ρωσία στις εξαγωγές γεωργικών προϊόντων διατροφής από την ΕΕ. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή παρέχει, επίσης, επιπλέον χρηματοδότηση, ύψους 700 εκατ. ευρώ ετησίως, σε οργανώσεις παραγωγών.

Εκτός από αυτές τις συνεχιζόμενες ενισχύσεις αγοράς, οι νέοι κανόνες θα αυξήσουν τη στήριξη στον κλάδο των οπωροκηπευτικών για αποσύρσεις από την αγορά – όταν δηλαδή πρέπει να αποσυρθούν προϊόντα λόγω απρόβλεπτων εξελίξεων της αγοράς. Οι τιμές απόσυρσης θα αυξηθούν από το 30% στο 40% της μέσης τιμής της αγοράς της ΕΕ κατά τα τελευταία πέντε χρόνια για τις δωρεάν διανομές (τις λεγόμενες «φιλανθρωπικές» αποσύρσεις) και από το 20% στο 30% για τις αποσύρσεις που προορίζονται για άλλους σκοπούς (π.χ. λιπασματοποίηση, ζωτροφές, απόσταξη κ.λπ.).

Επιπλέον, θα καταστήσουν ελκυστικότερες τις οργανώσεις παραγωγών οπωροκηπευτικών για τους παραγωγούς που δεν είναι μέλη, αποσαφηνίζοντας τις δράσεις των οργανώσεων παραγωγών που είναι επιλέξιμες για χρηματοδοτική στήριξη από την ΕΕ (π.χ. τις επενδύσεις στην τεχνολογία ή τη βελτίωση της ποιότητας) και καθορίζοντας στο 25% το ανώτατο ποσοστό παραγωγής που μπορεί να διατίθεται στην αγορά εκτός οργανώσεων. Παρόλο που τα μέλη ενθαρρύνονται να παραδίδουν όλη την παραγωγή τους σε οργάνωση παραγωγών, για να τη διαθέτει στην αγορά για λογαριασμό τους, πολλοί συνηθίζουν να πωλούν τα προϊόντα τους απευθείας στους καταναλωτές. Η ενθάρρυνση μιας τέτοιας βραχεί-

ας αλυσίδας παραγωγής αποτελεί βασική πρόταση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Ωστόσο, καθώς στον ισχύοντα Κανονισμό καθορίζεται μόνον ένα ελάχιστο όριο και κάθε κράτος μέλος έχει τη δυνατότητα να θέτει το δικό του ανώτατο όριο, οι νέοι κανόνες θα διασφαλίσουν μια πιο συνεπή προσέγγιση.

Τέλος, θα απλουστεύσουν και θα αποσαφηνίσουν τη νομοθεσία για τις διακρατικές οργανώσεις παραγωγών και τις ενώσεις τους. Οι οργανώσεις αυτές αποτελούν καθοριστικό παράγοντα για τη διεθνοποίηση του τομέα, καθώς όχι μόνο βοηθούν τους αγρότες να αποκτήσουν μεγαλύτερη πρόσβαση στις αγορές για τα προϊόντα τους, αλλά εξασφαλίζουν επίσης ότι η προστιθέμενη αξία που επιτυγχάνεται από την αύξηση των εξαγωγών επιστρέφει στους ίδιους τους παραγωγούς. Παραδείγματος χάρη, για να απλουστευθούν και να αποσαφηνιστούν οι πληρωμές προς τις διακρατικές οργανώσεις, οι έλεγχοι και οι πληρωμές συνδέονται πλέον με το έδαφος όπου αναπτύσσει δράση η διεθνής οργάνωση.

Μετά την έγκριση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, το Συμβούλιο και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο έχουν πλέον στη διάθεσή τους δύο μήνες για να ψηφίσουν τον κατ' εξουσιοδότηση Κανονισμό, προκειμένου αυτός να τεθεί σε ισχύ.

Η ΕΕ στηρίζει ενεργά τον κλάδο των οπωροκηπευτικών μέσω του συστήματος διαχείρισης των αγορών (στο πλαίσιο της «κοινής οργάνωσης των γεωργικών αγορών»), το οποίο έχει τέσσερις γενικούς στόχους: ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας του κλάδου με μεγαλύτερο προσανατολισμό στην αγορά, λιγότερες διακυμάνσεις στο εισόδημα των παραγωγών λόγω κρίσεων, αύξηση της κατανάλωσης οπωροκηπευτικών στην ΕΕ, αύξηση της χρήσης φιλικών προς το περιβάλλον καλλιεργειών και τεχνικών παραγωγής.

Η ανάπτυξη ισχυρών οργανώσεων παραγωγών παίζει καθοριστικό ρόλο για την από κοινού αντιμετώπιση απροσδόκητων και αντίξωων καταστάσεων. Στο πλαίσιο των Κανονισμών περί οργάνωσης της κοινής αγοράς, η ΕΕ ενθαρρύνει τους αγρότες να συγκροτούν οργανώσεις παραγωγών, για να ενισχύουν τη θέση τους στην αγορά μέσω της ισχυρότερης διαπραγματευτικής ικανότητας με τον κλάδο λιανικής, καθώς και μέσω του προγραμματισμού της παραγωγής, της καινοτομίας, της πρόληψης και της διαχείρισης κρίσεων. Η ΕΕ στηρίζει τους παραγωγούς στις προσπάθειες αυτές, παρέχοντας χρηματοδότηση που τους βοηθά να προγραμματίζουν την παραγωγή τους, να καινοτομούν και να καλλιεργούν τα προϊόντα τους εφαρμόζοντας φιλικές προς το περιβάλλον τεχνικές.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-526_el.htm

► Οι εμπορικές συμφωνίες δίνουν ώθηση στον αγροδιατροφικό τομέα της ΕΕ (27.02.2017)

Εμπορικές συμφωνίες – αγροδιατροφικός τομέας – εισαγωγές – ελεύθερες συναλλαγές – εξαγωγές

Οι εμπορικές συμφωνίες έχουν συμβάλει στην τόνωση των εξαγωγών γεωργικών προϊόντων διατροφής της ΕΕ και έχουν στηρίξει την απασχόληση στον αγροδιατροφικό τομέα και σε άλλους τομείς της οικονομίας, σύμφωνα με νέα ανεξάρτητη μελέτη που διενεργήθηκε για λογαριασμό της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Εμπορικές συμφωνίες με τρεις χώρες – το Μεξικό, τη Νότια Κορέα και την Ελβετία – εξετάστηκαν λεπτομερώς.

Η μελέτη δείχνει ότι οι συμφωνίες συνέβαλαν στην αύξηση των εμπορικών συναλλαγών και προς τις δύο κατευθύνσεις, καθώς αυξήθηκαν τόσο οι εξαγωγές της ΕΕ όσο και οι εισαγωγές προϊόντων από αυτές τις τρεις χώρες. Έτσι, δόθηκε στους καταναλωτές και τις επιχειρήσεις της ΕΕ καλύτερη πρόσβαση σε γεωργικά προϊόντα διατροφής.

Η σημαντικότερη διαπίστωση της μελέτης είναι ότι αυτές οι αυξημένες εισαγωγές ελάχιστα επηρεάζουν την εγχώρια παραγωγή της ΕΕ. Αντίθετα, δείχνουν κυρίως αντικατάσταση των εισαγωγών από άλλες τρίτες χώρες ή αύξηση της κατανάλωσης εντός της ΕΕ.

Ειδικότερα, όσον αφορά τις τρεις συμφωνίες, η μελέτη δείχνει τα εξής: Η συμφωνία μεταξύ της ΕΕ και του Μεξικού αύξησε κατά 105 εκατ. ευρώ τις εξαγωγές γεωργικών ειδών διατροφής της ΕΕ το 2013, τρία χρόνια μετά την εξάλειψη όλων των εμπορικών φραγμών που οι δύο πλευρές είχαν δεσμευτεί να καταργήσουν. Τα περισσότερα από αυτά τα είδη ήταν μεταποιημένα είδη διατροφής και ποτά. Επιπλέον, εισαγωγές 316 εκατ. ευρώ το ίδιο έτος αφορούσαν κυρίως πρωτογενή προϊόντα. Η μελέτη καταλήγει, επίσης, στο συμπέρασμα ότι υπάρχουν δυνατότητες για περαιτέρω κατάργηση των σημερινών δασμών και φραγμών στον αγροδιατροφικό τομέα της ΕΕ. Το θέμα αυτό συζητείται σήμερα στο πλαίσιο των διαπραγματεύσεων για τον εκσυγχρονισμό της συμφωνίας ΕΕ-Μεξικού.

Παρότι δεν έχει ακόμη τεθεί πλήρως σε εφαρμογή, η συμφωνία ελεύθερων συναλλαγών ΕΕ-Νότιας Κορέας αύξησε κατά 439 εκατ. ευρώ τις εξαγωγές γεωργικών ειδών διατροφής της ΕΕ το 2015 (το τελευταίο έτος για το οποίο υπάρχουν στοιχεία), κυρίως με τη μορφή πρωτογενών προϊόντων και εμπορευμάτων. Επιπλέον, εισαγωγές 116 εκατ. ευρώ το ίδιο έτος αφορούσαν κυρίως μεταποιημένα είδη διατροφής και ποτά.

Οι εμπορικές συμφωνίες ΕΕ-Ελβετίας για τα γεωργικά προϊόντα και τα μεταποιημένα γεωργικά προϊόντα αύξησαν συνολικά κατά 532 εκατ. ευρώ τις εξαγωγές γεωργικών ειδών διατροφής το 2010, τρία χρόνια μετά την πλήρη εφαρμογή τους. Η αύξηση αυτή αφορούσε κυρίως μεταποιημένα είδη διατροφής και ποτά. Πρόσθετες εισαγωγές 1,17 εκατ. ευρώ αφορούσαν, ως επί το πλείστον, πρωτογενή προϊόντα.

Η μελέτη υπογραμμίζει τη σημασία της στενής παρακολούθησης των εμπορικών διαπραγματεύσεων των κύριων ανταγωνιστών της ΕΕ, ώστε να διασφαλίζεται ότι η ΕΕ δεν μένει πίσω όσον αφορά την πρόσβαση σε σημαντικές αγορές για τα γεωργικά είδη διατροφής. Επισημαίνει, επίσης, ότι πλέον οι πρόσφατες, φιλόδοξες συμφωνίες, όπως η εμπορική συμφωνία ΕΕ-Κορέας, η οποία τέθηκε σε ισχύ το 2011, έχουν μεγαλύτερο θετικό αντίκτυπο από ό,τι παλαιότερες, λιγότερο εμπειριστατωμένες συμφωνίες, όπως η συμφωνία ΕΕ-Μεξικού του 2000. Αυτό αποτελεί ένδειξη βελτίωσης της ποιότητας και της αποτελεσματικότητας των εμπορικών συμφωνιών της ΕΕ όσον αφορά την εξάλειψη των φραγμών και την επιτυχία του τομέα στην αύξηση της ανταγωνιστικότητας.

Η μελέτη τονίζει, επίσης, τη σημασία των εκστρατειών προώθησης και ενημέρωσης της ΕΕ για την παροχή στους εξαγωγείς της ΕΕ της δυνατότητας πρόσβασης σε νέες αγορές και ανάπτυξης των δραστηριοτήτων τους στις υφιστάμενες.

Χάρη στις τρεις εμπορικές συμφωνίες σημειώθηκε, επίσης, ρεκόρ εξαγωγών γεωργικών προϊόντων της ΕΕ το 2016, καθώς οι συνολικές εξαγωγές ανήλθαν σε 130,7 δις ευρώ, δηλαδή ήταν αυξημένες κατά 1,7 δις ευρώ σε σχέση με το 2015. Οι ετήσιες εξαγωγές με τη μεγαλύτερη αύξηση είχαν προορισμό τις ΗΠΑ (1,26 δις ευρώ) και την Κίνα (έως και 1,06 δις ευρώ). Ταυτόχρονα, η αξία των εισαγωγών γεωργικών ειδών διατροφής της ΕΕ μειώθηκε κατά 1,5% και έφθασε τα 112 δις ευρώ. Στον αγροδιατροφικό τομέα της ΕΕ αναλογούσε το 7,5% των συνολικών εξαγωγών εμπορευμάτων το 2016. Το 6,6% όλων των εισαγόμενων εμπορευμάτων ήταν γεωργικά είδη διατροφής. Με πλεόνασμα 18,8 δις ευρώ, ο αγροδιατροφικός τομέας καλύπτει σχεδόν το μισό του συνολικού εμπορικού πλεονάσματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το οποίο ανήλθε σε 39,3 δις ευρώ το 2016.

Η παραπάνω μελέτη πραγματοποιήθηκε για λογαριασμό της Επιτροπής από την ανεξάρτητη εταιρεία συμβούλων Copenhagen Economics, και εξέτασε τις επιπτώσεις στις εξαγωγές γεωργικών ειδών διατροφής τριών διαφορετικών ειδών εμπορικών συμφωνιών: των παλαιότερων, «πρώτης γενιάς», συμφωνιών όπως η συμφωνία με το Μεξικό, των σφαιρικών και εμπειριστατωμένων, «νέας γενιάς» συμφωνιών ελεύθερων συναλλαγών (DCFTA), όπως η συμφωνία με τη Νότιο Κορέα, και των ειδικών τομεακών συμφωνιών, όπως αυτές με την Ελβετία.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-339_el.htm

ΙΧ. ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

► **Η Επιτροπή προετοιμάζει τα επόμενα βήματα προς τον ευρωπαϊκό πυλώνα κοινωνικών δικαιωμάτων (23.01.2017)**

κοινωνικά δικαιώματα – ισότητα – κοινωνική δικαιοσύνη – κοινωνική πρόνοια – ευρωπαϊκός πυλώνας κοινωνικών δικαιωμάτων – αγορά εργασίας

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή συνεχίζει τις προσπάθειες προς τον καθορισμό ενός ευρωπαϊκού πυλώνα ανθρωπίνων δικαιωμάτων με μια διάσκεψη υψηλού επιπέδου που πραγματοποιείται στις Βρυξέλλες. Προς την ίδια κατεύθυνση, θα συνδιοργανώσει αργότερα εντός του έτους με τη Σουηδία μια ευρωπαϊκή σύνοδο κορυφής για κοινωνικά θέματα. Από την ανακοίνωση της πρωτοβουλίας από τον πρόεδρο κ. Juncker, τον Σεπτέμβριο του 2015, έχει ήδη ξεκινήσει μια ευρεία συζήτηση μεταξύ των αρχών της ΕΕ, των κρατών μελών, των κοινωνικών εταίρων και της κοινωνίας των πολιτών σχετικά με το περιεχόμενο και τον ρόλο του πυλώνα, καθώς και σχετικά με τον τρόπο διασφάλισης της ισότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης στην Ευρώπη. Πάνω από 600 συμμετέχοντες, συμπεριλαμβανομένων περισσότερων από 20 υπουργών και αρκετών μελών του σώματος των Επιτρόπων, συζητούν τα αποτελέσματα της δημόσιας διαβούλευσης, σχετικά με τον ευρωπαϊκό πυλώνα κοινωνικών δικαιωμάτων. Ο πυλώνας ορίζει ορισμένες σημαντικές αρχές για τη στήριξη λειτουργικών και δίκαιων αγορών εργασίας και συστημάτων κοινωνικής πρόνοιας. Η ιδέα ήταν να αποτελέσει πλαίσιο αναφοράς για τον έλεγχο των εργασιακών και κοινωνικών επιδόσεων των συμμετεχόντων κρατών μελών, για την προώθηση των μεταρρυθμίσεων σε εθνικό επίπεδο και, ειδικότερα, για την καθοδήγηση της ανανεωμένης διαδικασίας σύγκλισης σε όλη την Ευρώπη. Επίσης, βασική προτεραιότητα γι' αυτή την Επιτροπή αποτελεί η παράδοση μιας περισσότερο κοινωνικής και δίκαιης Ευρώπης. Αποτελεί αναντίρρητη παραδοχή πως ο κόσμος της εργασίας και οι κοινωνίες μας αλλάζουν με γοργούς ρυθμούς, με νέες ευκαιρίες και προκλήσεις ως απόρροια της παγκοσμιοποίησης, της ψηφιακής επανάστασης, της μεταβολής των εργασιακών προτύπων και των δημογραφικών εξελίξεων. Ωστόσο, όπως διαπιστώνεται, παρά τις πρόσφατες βελτιώσεις των οικονομικών συνθηκών, ο αντίκτυπος της χειρότερης οικονομικής και κοινωνικής κρίσης των τελευταίων ετών παραμένει ισχυρός. Φαίνεται να υπάρχει ομοφωνία όσον αφορά την κοινή ευθύνη και το κοινό συμφέρον που όλοι έχουμε να συνεργαστούμε για μια πιο ευημερούσα και θωρακισμένη απέναντι στο μέλλον Ευρώπη, μια Ευρώπη όπου οι οικονομικές και οι κοινωνικές εξελίξεις θα τελούν σε ευθεία συνάρτηση και, σε καμία περίπτωση, σε αντιστρόφως ανάλογη σχέση. Υπάρχει ελπίδα πως η συγκεκριμένη πρωτοβουλία θα αποτελέσει ευκαιρία για τους βασικούς ενδιαφερόμενους να συζητήσουν τις προτεραιότητες και να εξετάσουν τον τρόπο με τον οποίο μπορούν να επιτύχουν τους στόχους αυτούς.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-114_el.htm

Χ. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ – ΑΣΦΑΛΕΙΑ – ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ

► Η Επιτροπή συνιστά τη σταδιακή κατάργηση των προσωρινών συνοριακών ελέγχων στο επόμενο εξάμηνο (02.05.2017)

■ *συνοριακοί έλεγχοι – μετανάστες – άσυλο – σταθεροποίηση κατάστασης – αστυνομική συνεργασία*

Ο συνδυασμός των σοβαρών ελλείψεων που εντοπίστηκαν στη διαχείριση των εξωτερικών συνόρων από την Ελλάδα και του σημαντικού αριθμού μη καταγεγραμμένων μεταναστών και αιτούντων άσυλο στη χώρα αυτή, οι οποίοι θα μπορούσαν να επιδιώξουν να μετακινηθούν παράτυπα σε άλλα κράτη μέλη, δημιούργησε εξαιρετικές περιστάσεις, οι οποίες αποτελούσαν σοβαρή απειλή για τη δημόσια τάξη και την εσωτερική ασφάλεια και έθεταν σε κίνδυνο τη συνολική λειτουργία του χώρου Σένγκεν. Οι εξαιρετικές αυτές περιστάσεις οδήγησαν στην ενεργοποίηση της διαδικασίας διασφάλισης που προβλέπει το άρθρο 29 του Κώδικα Συνόρων του Σένγκεν, καθώς και στην έγκριση της σύστασης του Συμβουλίου, της 12ης Μαΐου 2016, για τη διατήρηση των προσωρινών αναλογικών ελέγχων σε ορισμένα εσωτερικά σύνορα του Σένγκεν, και συγκεκριμένα στη Γερμανία, την Αυστρία, τη Σουηδία, τη Δανία και τη Νορβηγία, για περίοδο έξι μηνών.

Ενώ η γενική κατάσταση συνεχίζει να σταθεροποιείται, σημαντικός αριθμός παράτυπων μεταναστών και αιτούντων άσυλο εξακολουθεί να βρίσκεται στην Ελλάδα. Για τον λόγο αυτόν, προληπτικά και ενόσω τίθενται σε εφαρμογή εναλλακτικές λύσεις, η Επιτροπή συνιστά στο Συμβούλιο να παρατείνει τους ελέγχους για τελευταία φορά, κάτι που σημαίνει ότι θα πρέπει να αρθούν εντός εξαμήνου. Κατά το χρονικό αυτό διάστημα, όπως και στις προηγούμενες περιόδους, οι έλεγχοι θα πρέπει να διενεργούνται μόνον με στοχοθετημένο και περιορισμένο τρόπο και μόνον ως μέσο έσχατης ανάγκης. Ταυτόχρονα, η Επιτροπή καλεί τα κράτη μέλη να προσφεύγουν όλο και πιο πολύ σε εναλλακτικά μέτρα που μπορούν να προσφέρουν το ίδιο επίπεδο ασφάλειας, όπως σε αναλογικούς αστυνομικούς ελέγχους στις μεθωριακές περιοχές και κατά μήκος των κύριων διαδρομών μεταφοράς. Προς τον σκοπό αυτόν, η Επιτροπή παρουσιάζει επίσης σύσταση σχετικά με τους αστυνομικούς ελέγχους και την αστυνομική συνεργασία στον χώρο Σένγκεν.

Έχει σημειωθεί σημαντική πρόοδος όσον αφορά την καλύτερη διασφάλιση των εξωτερικών συνόρων της ΕΕ και τον περιορισμό της παράτυπης μετανάστευσης κατά τους τελευταίους μήνες. Η πλήρης ανάπτυξη του Ευρωπαϊκού Οργανισμού Συνοριοφυλακής και Ακτοφυλακής προχωρεί σταθερά από τη σύστασή του, στις 6 Οκτωβρίου 2016, μέχρι σήμερα· μετά τη Δήλωση ΕΕ-Τουρκίας, οι παράτυπες αφίξεις στην Ελλάδα μειώθηκαν κατά 97%.

Ωστόσο, παρά την πρόοδο που έχει σημειωθεί, δεν έχουν ακόμα υλοποιηθεί πλήρως όλοι οι όροι του χάρτη πορεί-

ας «Αποκατάσταση του χώρου Σένγκεν», ώστε να αρθούν όλοι οι έλεγχοι στα εσωτερικά σύνορα, και τα ενδιαφερόμενα κράτη Σένγκεν εξακολουθούν να είναι εκτεθειμένα στον κίνδυνο των παράτυπων δευτερογενών μετακινήσεων. Σημαντικός αριθμός παράτυπων μεταναστών και αιτούντων άσυλο εξακολουθεί να βρίσκεται στην Ελλάδα και απαιτούνται περαιτέρω προσπάθειες για να επιταχυνθεί η διεκπεραίωση των αιτήσεων ασύλου, να αυξηθεί ο αριθμός των μετεγκαταστάσεων και να διασφαλιστεί η επανέναρξη των μεταφορών βάσει του Δουβλίνου προς την Ελλάδα. Επίσης, χρειάζονται επιπλέον προσπάθειες για να καταστεί η Ευρωπαϊκή Συνοριοφυλακή και Ακτοφυλακή πλήρως λειτουργική (βλ. τη σημερινή έκθεση προόδου σχετικά με την πρόοδο που έχει επιτευχθεί και τις εργασίες που απομένουν ώστε να καταστεί η Ευρωπαϊκή Συνοριοφυλακή και Ακτοφυλακή πλήρως λειτουργική). Κατά συνέπεια, η Επιτροπή κρίνει δικαιολογημένο να επιτρέψει το Συμβούλιο στα ενδιαφερόμενα κράτη μέλη του Σένγκεν, ως ύστατο μέτρο και μόνο μετά την εξέταση εναλλακτικών μέτρων, να παραταθούν οι ισχύοντες προσωρινοί έλεγχοι στα εσωτερικά σύνορα για τελευταία φορά, για περιορισμένη περίοδο έξι μηνών.

Παράλληλα, η Επιτροπή συνιστά επίσης σήμερα σε όλα τα κράτη Σένγκεν να αξιοποιούν πιο αποτελεσματικά τους αστυνομικούς ελέγχους, μεταξύ άλλων στις παραμεθώριες περιοχές για την αντιμετώπιση απειλών για τη δημόσια τάξη ή την εσωτερική ασφάλεια. Η Επιτροπή κρίνει ότι οι αστυνομικοί έλεγχοι θα μπορούσαν να αποδειχθούν αποτελεσματικότεροι από ό,τι οι έλεγχοι στα εσωτερικά σύνορα, δεδομένου ότι μπορούν να γίνονται με πιο ελαστικό τρόπο και ότι είναι ευκολότερο να προσαρμόζονται σε νέους κινδύνους. Ενώ υπό ορισμένες περιστάσεις (για παράδειγμα μετά από τρομοκρατική επίθεση) μπορεί να είναι σαφές εξαρχής ότι η διενέργεια αστυνομικών ελέγχων από μόνη της δεν επαρκεί, σε άλλες περιπτώσεις, παρόμοια αποτελέσματα με τα αποτελέσματα των ελέγχων στα εσωτερικά σύνορα μπορούν να επιτευχθούν μέσω της ενίσχυσης των αστυνομικών ελέγχων στις παραμεθώριες περιοχές. Τα κράτη μέλη θα πρέπει να δώσουν προτεραιότητα στους αστυνομικούς ελέγχους πριν καθιερώσουν ή παρατείνουν τους προσωρινούς ελέγχους στα εσωτερικά σύνορα.

Τα κράτη μέλη θα πρέπει επίσης να ενισχύσουν τη διασυνοριακή αστυνομική συνεργασία, για παράδειγμα με κοινές αστυνομικές περιπολίες σε τρένα που διασχίζουν τα σύνορα, με κοινές αναλύσεις απειλών και με ενίσχυση της διασυνοριακής ανταλλαγής πληροφοριών. Για την αποτελεσματική πρόληψη των παράτυπων δευτερογενών μετακινήσεων χωρίς την επαναφορά των ελέγχων στα εσωτερικά σύνορα, η Επιτροπή συνιστά στα κράτη μέλη να εφαρμόσουν πλήρως τις υφιστάμενες διμερείς συμφωνίες που καθιστούν δυνατή την άμεση διμερή επιστροφή των υπηκόων τρίτων χωρών.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-1146_el.htm

► **Στήριξη της σταθεροποίησης, της ανθεκτικότητας και της ασφάλειας (18.05.2017)**

πολιτική γειτονίας – ανάληψη ευθύνης – ευελιξία – μετανάστευση – κινητικότητα – σταθεροποίηση – προσφυγική κρίση

Οι μακροχρόνιες κρίσεις και η γεωπολιτική σημασία των γειτονικών χωρών της ΕΕ δείχνουν πόσο σημαντική είναι η ύπαρξη ενός σταθερού πλαισίου πολιτικής για την ενίσχυση των πολιτικών και οικονομικών σχέσεων της ΕΕ με αυτές τις χώρες.

Η κοινή έκθεση που παρουσιάζουν σήμερα η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και η Ύπατη Εκπρόσωπος σχετικά με την εφαρμογή της αναθεωρημένης ΕΠΓ επιβεβαιώνει τον κεντρικό ρόλο αυτής της πολιτικής στη δημιουργία των συνθηκών για τη σταθεροποίηση των γειτονικών χωρών της ΕΕ, στην οποία η επανεξέταση δίνει πρώτη προτεραιότητα.

Η αναθεωρημένη ΕΠΓ εστιάζει στη διασφάλιση μιας διαφοροποιημένης προσέγγισης έναντι των εταίρων, η οποία αναγνωρίζει τις διαφορετικές προσδοκίες κάθε χώρας, στην αμοιβαία ανάληψη ευθύνης, με βάση τις ανάγκες των εταίρων και τα συμφέροντα της ΕΕ, και στην πιο ευέλικτη χρήση των μέσων της ΕΕ. Η νέα προσέγγιση υπήρξε καθοριστική για την αναθέρμανση των σχέσεων της ΕΕ με τις χώρες εταίρους της ΕΠΓ, μεταξύ άλλων, μέσω της διαπραγμάτευσης και της έγκρισης νέων προτεραιοτήτων εταιρικής σχέσης και της συνεχούς επικαιροποίησης των θεματολογίων σύνδεσης, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση σε τομείς αμοιβαίου ενδιαφέροντος για την επόμενη διετία.

Στο νέο πλαίσιο πολιτικής, η ΕΕ ενεργεί με μεγαλύτερη ευελιξία και ευαισθησία έναντι των εταίρων της, διαθέτοντας τους πόρους της με τέτοιο τρόπο, ώστε να μεγιστοποιείται ο αντίκτυπός τους στην υλοποίηση των βασικών προτεραιοτήτων. Η ευελιξία στη χρησιμοποίηση των χρηματοδοτικών πόρων της ΕΕ, που προέρχονται από τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Γειτονίας, ενισχύθηκε χάρη στα καταπιστευματικά ταμεία που διασφαλίζουν την ταχεία διάθεση της χρηματοδοτικής βοήθειας, στη μεγαλύτερη χρήση της συνδυασμένης χρηματοδότησης και ενός βελτιωμένου κοινού προγραμματισμού με τα κράτη μέλη και, τέλος, χάρη στον ενισχυμένο συντονισμό με διεθνή χρηματοπιστωτικά ιδρύματα και τη δημιουργία ενός ευέλικτου αποθεματικού, ώστε να καταστεί δυνατή η ταχεία ανταπόκριση σε καταστάσεις κρίσης και μεταβαλλόμενες συνθήκες.

Η αναθεωρημένη Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονίας (ΕΠΓ) έδωσε νέα ώθηση στις σχέσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης με τους ανατολικούς και νότιους γείτονές της, δίνοντας μεγαλύτερη έμφαση στη σταθεροποίηση, την ανθεκτικότητα και την ασφάλεια. Η σημερινή κοινή έκθεση για την εφαρμογή της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Γειτονίας, η οποία καλύπτει όλες τις γειτονικές χώρες, δείχνει ότι η νέα προσέγγιση πολιτικής ενισχύει το αίσθημα της αμοιβαίας ευθύνης και αυξάνει την ευελιξία, αναγνωρίζοντας τις

διαφορετικές προσδοκίες και τη διαφορετικότητα κάθε εταίρου. Η έκθεση αποτελεί συνέχεια της επανεξέτασης της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Γειτονίας, η οποία εγκρίθηκε τον Νοέμβριο του 2015.

Η αναθεωρημένη ΕΠΓ έχει κινητοποιήσει σημαντική στήριξη για μεταρρυθμίσεις στους τέσσερις τομείς προτεραιότητας: χρηστή διακυβέρνηση, δημοκρατία, κράτος δικαίου και ανθρώπινα δικαιώματα· οικονομική ανάπτυξη με σκοπό τη σταθερότητα· ασφάλεια· μετανάστευση και κινητικότητα.

Ορισμένες χώρες εταίροι έχουν λάβει σημαντικά μέτρα, με την υποστήριξη της ΕΕ, για την προώθηση μεταρρυθμίσεων όσον αφορά τη χρηστή διακυβέρνηση, τη δημοκρατία, το κράτος δικαίου και τα ανθρώπινα δικαιώματα μέσω εκτεταμένων προγραμμάτων για τη μεταρρύθμιση της δημόσιας διοίκησης και την καταπολέμηση της διαφθοράς, την ενίσχυση της δικαστικής εξουσίας, την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και την ενδυνάμωση της κοινωνίας των πολιτών.

Η προώθηση της βιώσιμης οικονομικής ανάπτυξης βρίσκεται στον πυρήνα της συμβολής της ΕΕ στη σταθεροποίηση των γειτονικών χωρών και έχει καιρική σημασία για την ανάπτυξη της ανθεκτικότητας των εταίρων. Μετά την επανεξέταση της ΕΠΓ, η ΕΕ έχει επενδύσει σε διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις με στόχο τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας και του επιχειρηματικού περιβάλλοντος, την τόνωση του εμπορίου, τη στήριξη των ΜΜΕ και την προσαρμογή της εκπαίδευσης και των δεξιοτήτων στις ανάγκες της πραγματικής οικονομίας.

Η αναθεώρηση της ΕΠΓ ενίσχυσε σημαντικά την εστίαση της πολιτικής σε θέματα ασφάλειας, μέσω μιας ολοκληρωμένης προσέγγισης για την αντιμετώπιση των προκλήσεων όσον αφορά την ασφάλεια στις γειτονικές της χώρες. Η ΕΕ έχει καταρτίσει προγράμματα μεταρρυθμίσεων στον τομέα της ασφάλειας για τους ανατολικούς και νότιους γείτονές της και έχει επιτελέσει σημαντικό έργο για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας και την πρόληψη του βίαιου εξτρεμισμού, ενισχύοντας παράλληλα τις προσπάθειες για την εξάρθρωση του οργανωμένου εγκλήματος και την προώθηση της συνεργασίας στον τομέα Κοινής Πολιτικής Ασφάλειας και Άμυνας (ΚΠΑΑ).

Οι προκλήσεις της προσφυγικής κρίσης και της παράτυπης μετανάστευσης παραμένουν ψηλά στην πολιτική ατζέντα και αποτελούν βασική πτυχή των δράσεων συνεργασίας της ΕΕ με τις γειτονικές της χώρες. Η ολοκληρωμένη προσέγγιση που εφαρμόζει η ΕΕ περιλαμβάνει τις προσπάθειες για την αντιμετώπιση των βαθύτερων αιτίων της μετανάστευσης με στόχο τη μείωση της μετανάστευσης, την προώθηση της νόμιμης μετανάστευσης και της κινητικότητας και την αποτελεσματική διαχείριση των συνόρων, με παράλληλη διασφάλιση του δικαιώματος των πολιτών της ΕΕ στην ελεύθερη κυκλοφορία εντός της ΕΕ.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-1334_el.htm

ΧΙ. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΑΓΑΘΩΝ

► Νέο σύστημα ηλεκτρονικής πιστοποίησης ΕΕ για τις εισαγωγές βιολογικών προϊόντων (18.04.2017)

βιολογικά προϊόντα – εισαγωγές – εμπόριο – ασφάλεια τροφίμων – ιχνηλασιμότητα εισαγόμενων προϊόντων – ηλεκτρονική πιστοποίηση – υγεία

Ακολουθώντας τις συστάσεις του Ευρωπαϊκού Ελεγκτικού Συνεδρίου και το αίτημα των κρατών μελών να δοθεί απάντηση σε ανησυχίες που αφορούν την παρακολούθηση των κινήσεων βιολογικών προϊόντων καθώς και τη συνοχή των ελέγχων εισαγωγών, η Επιτροπή ανακοίνωσε την εισαγωγή ενός νέου συστήματος ηλεκτρονικής πιστοποίησης, με ισχύ από 19 Απριλίου 2017. Το νέο σύστημα έχει σκοπό την καλύτερη παρακολούθηση των εισαγωγών βιολογικών προϊόντων, με τη συλλογή αξιόπιστων δεδομένων για το εμπόριο αυτών. Το πρωτοποριακό αυτό σύστημα θα συμβάλει στην ενίσχυση των διατάξεων για την ασφάλεια των τροφίμων και στη μείωση των πιθανών περιπτώσεων απάτης, ενώ αναμένεται επίσης ότι θα μειώσει τον διοικητικό φόρτο των επιχειρήσεων και των αρχών, προσφέροντας πληρέστερα στατιστικά δεδομένα σχετικά με τις εισαγωγές βιολογικών προϊόντων. Το σύστημα αποτελεί επίσης αποδεδειγμένα πολύτιμο εργαλείο για την άμεση αντίδραση έναντι απειλών κατά της υγείας, διότι επιτρέπει την ανίχνευση κινήσεων φορτίων και διευκολύνει τη διαχείριση κινδύνων λόγω απορριφθέντων φορτίων. Τέλος, αναμένεται να αναδείξει την ΕΕ σε παγκόσμιο ηγέτη όσον αφορά την ιχνηλασιμότητα. Πρακτικά, οι αλλαγές προϋποθέτουν την ενσωμάτωση των εν λόγω πιστοποιητικών εισαγωγής στο σύστημα ελέγχου και πραγματογνωμοσύνης στις συναλλαγές (TRACES), στο υφιστάμενο δηλαδή ηλεκτρονικό σύστημα της ΕΕ για την ανίχνευση των κινήσεων των προϊόντων διατροφής ανά την ΕΕ. Το σύστημα TRACES είναι διαθέσιμο σε εικοσιτετράωρη βάση και διευκολύνει αποδεδειγμένα το εμπόριο, διότι επιτρέπει στους εμπορικούς εταίρους και τις αρμόδιες αρχές να συλλέγουν εύκολα πληροφορίες για τις κινήσεις των φορτίων και συμβάλλει στην ταχύτερη διεκπεραίωση των διοικητικών διαδικασιών. Για μια μεταβατική εξάμηνη περίοδο θα χρησιμοποιείται η πιστοποίηση, τόσο σε έντυπη όσο και σε ηλεκτρονική μορφή, ενώ, από τις 19 Οκτωβρίου 2017, οι εισαγωγές βιολογικών προϊόντων θα υπάγονται αποκλειστικά σε ηλεκτρονική πιστοποίηση.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-963_el.htm

ΧΙΙ. ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

► Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ενέκρινε νέο σχέδιο για τη βελτίωση της προστασίας της φύσης και της βιοποι-

κιλότητας στην ΕΕ, προς όφελος των πολιτών της και της οικονομίας. (27.04.2017)

φύση – βιοποικιλότητα – οικότοποι – πτηνά – προστατευόμενες περιοχές – Natura 2000 – οικοσύστημα – αιολική ενέργεια – υδροηλεκτρική ενέργεια – υδατοκαλλιέργεια – εθνικές και περιφερειακές αρχές – ιδιοκτήτες γης

Οι Οδηγίες για τη φύση [Οδηγία για τα πτηνά (1979) και Οδηγία για τους οικοτόπους (1992)] αποτελούν τον ακρογωνιαίο λίθο της πολιτικής της ΕΕ για τη βιοποικιλότητα. Οι Οδηγίες αυτές υποβλήθηκαν σε «έλεγχο καταλληλότητας», με τον οποίο αξιολογήθηκε η συνολική αποτελεσματικότητά τους και αποδοτικότητά τους στο πλαίσιο του προγράμματος της Επιτροπής για τη βελτίωση της καταλληλότητας και της αποδοτικότητας του κανονιστικού πλαισίου (REFIT) και κρίθηκε πως με αυτές δημιουργείται το μεγαλύτερο, σε παγκόσμιο επίπεδο, συντονισμένο δίκτυο προστατευόμενων περιοχών μεγάλης βιοποικιλότητας (το δίκτυο Natura 2000), το οποίο καλύπτει περισσότερο από το 18% της χερσαίας έκτασης και το 6% της θαλάσσιας έκτασης της ΕΕ. Αυτές οι προστατευόμενες περιοχές από μόνες τους συμβάλλουν σε ποσοστό μεταξύ 1,7 και 2,5% στο ΑΕΠ της ΕΕ μέσω της παροχής υπηρεσιών οικοσυστήματος όπως η αποθήκευση του διοξειδίου του άνθρακα, ο καθαρισμός των υδάτων, η επικονίαση και ο τουρισμός. Το σχέδιο δράσης που εγκρίθηκε αποσκοπεί να βελτιώσει τη διαχείριση των εν λόγω περιοχών, συνδέοντας την προστασία της φύσης με ευρύτερες κοινωνικές και οικονομικές δραστηριότητες και εμπλέκοντας στη διαδικασία τις εθνικές αρχές, τα ενδιαφερόμενα μέρη και τους νέους. Το σχέδιο αποτελείται από 15 δράσεις που θα υλοποιηθούν έως το 2019, με στόχο την ταχεία βελτίωση της εφαρμογής των οδηγιών για τα πτηνά και τους οικοτόπους, οι οποίες αποτελούν εμβληματικές πολιτικές της ΕΕ για τη φύση. Οι 15 δράσεις, οι οποίες θα υλοποιηθούν έως το 2019, επικεντρώνονται σε τέσσερις τομείς προτεραιότητας: 1) βελτίωση των κατευθυντήριων γραμμών και της γνώσης και επίτευξη μεγαλύτερης συνοχής με ευρύτερους κοινωνικούς και οικονομικούς στόχους 2) δημιουργία πολιτικής δέσμευσης και ενίσχυση της συμμόρφωσης 3) ενίσχυση των επενδύσεων στο Natura 2000 και βελτίωση των συνεργιών με τα χρηματοδοτικά μέσα της ΕΕ και 4) καλύτερη επικοινωνία και προβολή με τη συμμετοχή των πολιτών, των ενδιαφερόμενων μερών και των κοινοτήτων. Πιο συγκεκριμένα, η Επιτροπή θα βοηθήσει τα κράτη μέλη να εφαρμόσουν αποτελεσματικά τη νομοθεσία και να απολαύσουν τα οικονομικά οφέλη, ενώ θα δοθούν κατευθυντήριες γραμμές σχετικά με τις διαδικασίες έγκρισης περιοχών, την προστασία και τη διαχείριση των ειδών, καθώς και ειδικές, ανά τομέα, κατευθυντήριες γραμμές σχετικά με σημαντικά θέματα, όπως η αιολική ενέργεια, η υδροηλεκτρική ενέργεια και η υδατοκαλλιέργεια. Επίσης, η Επιτροπή θα

στοχεύσει στην εξασφάλιση της σαφήνειας για τα ενδιαφερόμενα μέρη ώστε να ενισχύσει τη συμμόρφωση και θα στηρίξει τα κράτη μέλη στη θέσπιση των αναγκαίων μέτρων διαφύλαξης για όλους τους χώρους. Η Επιτροπή θα συνεργαστεί στα πλαίσια αυτά με τις εθνικές και τις περιφερειακές αρχές, τους ιδιοκτήτες γης και άλλους ενδιαφερόμενους για τη βελτίωση της εφαρμογής και την αντιμετώπιση των προκλήσεων. Υπάρχουν ήδη προτάσεις για αύξηση του προϋπολογισμού συγκεκριμένων προγραμμάτων που διατίθενται σε έργα που υποστηρί-

ζουν τη διατήρηση της φύσης και της βιοποικιλότητας, όπως και για τόνωση των επενδύσεων του ιδιωτικού τομέα σε έργα για την προστασία της φύσης μέσω του μηχανισμού χρηματοδότησης του φυσικού κεφαλαίου, μιας χρηματοδοτικής εταιρικής σχέσης της Επιτροπής και της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων που παρέχει εξατομικευμένα δάνεια και επενδύσεις.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-1112_el.htm

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

II. e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής

Επιμ.: Κωνσταντίνος Π. Θεοδωρίδης

► Ενίσχυση της οικονομίας δεδομένων της ΕΕ και προστασία της ιδιωτικής ζωής

Στις αρχές του 2017 και στο πλαίσιο της στρατηγικής για την ψηφιακή ενιαία αγορά, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή πρότεινε πολιτικές και νομικές λύσεις, προκειμένου να ελευθερωθεί το δυναμικό της οικονομίας δεδομένων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, διότι, προς το παρόν, η ΕΕ δεν αξιοποιεί επαρκώς το δυναμικό των δεδομένων της. Η ροή των δεδομένων και η πρόσβαση στα δεδομένα παρεμποδίζονται συχνά από κανόνες σχετικούς με τη γεωγραφική θέση ή άλλα τεχνικά και νομικά εμπόδια. Η οικονομία των δεδομένων μπορεί να παράγει ανάπτυξη και θέσεις εργασίας υπό την προϋπόθεση ότι τα δεδομένα χρησιμοποιούνται σωστά. Επομένως, τα δεδομένα πρέπει να είναι διαθέσιμα και να έχουν αναλυθεί. Για τον σκοπό αυτόν, επιβάλλεται να εξαλειφθούν αδικαιολόγητοι περιορισμοί στην ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων σε διασυνοριακό επίπεδο, καθώς και πολλές νομικές αβεβαιότητες.

Τα δεδομένα μπορούν να χρησιμοποιούνται για τη βελτίωση σχεδόν κάθε πτυχής της καθημερινής ζωής, από την επιχειρηματική ανάλυση μέχρι την πρόγνωση του καιρού, από τη νέα εποχή στην ιατρική που παρέχει δυνατότητες εξατομικευμένης περίθαλψης μέχρι το ασφαλέστερο οδικό δίκτυο και τη μείωση της κυκλοφοριακής συμφόρησης. Είναι ενδεικτικό ότι η οικονομία δεδομένων στην ΕΕ εκτιμήθηκε σε 272 δις ευρώ το 2015 και θα μπορούσε να απασχολεί 7,4 εκατ. άτομα μέχρι το 2020. Με σκοπό, λοιπόν, να απελευθερώσει τη δυναμική της ευρωπαϊκής οικονομίας δεδομένων, η Επιτροπή δρομολόγησε σχετική δημόσια διαβούλευση με διάρκεια έως τα τέλη Απριλίου 2017 και ξεκίνησε συζητήσεις με τα κράτη μέλη και τους ενδιαφερόμενους παράγοντες, ώστε να καθορισθούν οι επόμενες κινήσεις.

Η ανωτέρω στρατηγική, πάντως, δεν αναιρεί το ισχύον πλαίσιο προστασίας των προσωπικών δεδομένων στην ΕΕ. Αντιθέτως, η Επιτροπή προωθεί παράλληλα την αυστηροποίηση των κανόνων προστασίας της ιδιωτικής ζωής σε όλες τις ηλεκτρονικές επικοινωνίες. Στοχεύει στην ευθυγράμμιση των υφιστάμενων κανόνων του 2001, με νεώτερους και αυστηρότερους κανόνες που ορίζονται στον γενικό Κανονισμό για την προστασία δεδομένων του 2016 για να εξασφαλίσει καλύτερη διαδικτυακή προστασία, αλλά και νέες επιχειρηματικές ευκαιρίες.

Πιο συγκεκριμένα, ο προτεινόμενος Κανονισμός για την ιδιωτική ζωή στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες λαμβάνει υπόψη ότι το 92% των Ευρωπαίων δηλώνει ότι είναι σημαντικό να διασφαλίζεται το απόρρητο των ηλεκτρονικών και των διαδικτυακών τους μηνυμάτων, αλλά η

ισχύουσα Οδηγία για την προστασία της ιδιωτικής ζωής ισχύει μόνο για τους παρόχους παραδοσιακών τηλεπικοινωνιών. Στο εξής, λοιπόν, οι κανόνες προστασίας της ιδιωτικής ζωής θα καλύπτουν νέους παρόχους ηλεκτρονικών υπηρεσιών επικοινωνιών, όπως το WhatsApp, το Facebook Messenger, το Skype, το Gmail, το iMessage, ή το Viber. Επίσης, όλοι οι πολίτες και οι επιχειρήσεις της ΕΕ θα απολαμβάνουν το ίδιο επίπεδο προστασίας στις ηλεκτρονικές τους επικοινωνίες. Η προστασία της ιδιωτικής ζωής θα αφορά το περιεχόμενο και τα μεταδεδομένα που προκύπτουν από τις ηλεκτρονικές επικοινωνίες (π.χ. χρόνος και τόπος κλήσης), τα οποία είναι ιδιαίτερα σημαντικά για την προστασία της ιδιωτικής ζωής και, σύμφωνα με τους προτεινόμενους κανόνες, θα πρέπει να ανωνυμοποιούνται ή να διαγράφονται, εάν οι χρήστες δεν έχουν δώσει τη συγκατάθεσή τους για τη διατήρησή τους, εκτός εάν τα δεδομένα είναι αναγκαία για τη χρέωση.

Παράλληλα, αναδεικνύονται και νέες επιχειρηματικές ευκαιρίες. Υπό την προϋπόθεση ότι έχει δοθεί η συγκατάθεση των ενδιαφερομένων για την επεξεργασία των δεδομένων επικοινωνιών, οι πάροχοι παραδοσιακών τηλεπικοινωνιών θα έχουν περισσότερες ευκαιρίες να χρησιμοποιούν τα δεδομένα και να παρέχουν πρόσθετες υπηρεσίες. Για παράδειγμα, θα μπορούν να παράγουν θερμικούς χάρτες στους οποίους σημειώνεται η παρουσία ατόμων με σκοπό να βοηθούνται οι δημόσιες υπηρεσίες και οι οργανισμοί συγκοινωνιών στην εκπόνηση σχεδίων για νέες υποδομές. Όσον αφορά τη χρήση των γνωστών «cookies», προβλέπεται απλοποίηση των κανόνων, ώστε οι χρήστες να μην απαντούν αδιάκοπα σε αιτήματα συγκατάθεσης. Η πρόταση διευκρινίζει ότι δεν απαιτείται συγκατάθεση για τα cookies που δεν παρεμβαίνουν στην ιδιωτική ζωή αλλά βελτιώνουν τη διαδικτυακή εμπειρία των χρηστών (π.χ. υπενθυμίζουν το ιστορικό αγορών), ενώ και για τα cookies που διαθέτει ένας ιστότοπος με σκοπό την καταμέτρηση του αριθμού των επισκεπτών του δεν θα απαιτείται πλέον συγκατάθεση. Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι αυστηρότερα πρότυπα προστασίας θα ισχύουν και για όλα τα προσωπικά δεδομένα που υπόκεινται σε επεξεργασία από τα Ευρωπαϊκά όργανα ή τους οργανισμούς.

Στο ίδιο πνεύμα ενίσχυσης της προστασίας της ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες, οι αρχές της ΕΕ για τους καταναλωτές και η Επιτροπή έχουν ζητήσει ήδη (τέλη του 2016) από το Facebook, το Twitter και το Google+ να λάβουν μέτρα, προκειμένου να συμμορφωθούν με το κανονιστικό πλαίσιο της ΕΕ. Οι διαβουλεύσεις μεταξύ των δύο πλευρών εξελίσσονται, επί του παρόντος, εστιάζοντας σε δύο τομείς: πρώτον, στην αντιμετώπιση

περιπτώσεων απάτης και παραπλάνησης που εξαπατούν τους καταναλωτές κατά τη χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και, δεύτερον, στην ευθυγράμμιση των όρων χρήσης των πλατφορμών μέσων κοινωνικής δικτύωσης με την ευρωπαϊκή νομοθεσία για τους καταναλωτές. Ειδικότερα, αυτό σημαίνει, αφενός, ότι οι εταιρείες κοινωνικής δικτύωσης πρέπει να αφαιρούν από τους ιστότοπους τους κάθε πρακτική απάτης και παραπλάνησης που θα μπορούσε να παραπλανήσει τους καταναλωτές, μόλις λάβουν γνώση των πρακτικών αυτών (π.χ. ψευδείς προσφορές, όπως «κερδίστε ένα έξυπνο τηλέφωνο για 1 ευρώ», που αντιστοιχούν στην πραγματικότητα σε αληθινούς διαγωνισμούς με κρυφούς όρους μακροχρόνιας εγγραφής για εκατοντάδες ευρώ ετησίως). Αφετέρου, οι όροι χρήσης δεν μπορούν να περιορίζουν ή να αποκλείουν εντελώς την ευθύνη των μέσων κοινωνικής δικτύωσης σε ό,τι αφορά την εκτέλεση των υπηρεσιών. Επίσης, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης δεν μπορούν να απαιτούν από τους καταναλωτές να παραιτηθούν από δικαιώματα αναγκαστικού δικαίου, όπως το δικαίωμα υπαναχώρησης από μια διαδικτυακή αγορά, ούτε μπορούν να στερούν από τους καταναλωτές το δικαίωμα προσφυγής σε δικαστήριο στο κράτος μέλος της διαμονής τους. Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης δεν είναι δυνατόν να μεταβάλουν μονομερώς τους όρους και τις προϋποθέσεις, χωρίς να ενημερώνουν σαφώς τους καταναλωτές σχετικά με την αιτιολόγηση και χωρίς να τους παρέχουν τη δυνατότητα ακύρωσης της σύμβασης, με τη δέουσα περίοδο προειδοποίησης.

Σχετικά links:

Για την ευρωπαϊκή οικονομία δεδομένων:

<https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/building-european-data-economy>
[europa.eu/rapid/attachment/IP-17-5/en/Data_Economy_Factsheet.pdf](https://ec.europa.eu/rapid/attachment/IP-17-5/en/Data_Economy_Factsheet.pdf)

Για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες:

<https://ec.europa.eu/digital-single-market/online-privacy>
 Συχνές ερωτήσεις και απαντήσεις για τους κανόνες προστασίας της ιδιωτικής ζωής:

http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-17-17_en.htm

Κοινή θέση ευρωπαϊκών αρχών καταναλωτών:

ec.europa.eu/newsroom/document.cfm?doc_id=43713

► Απολογισμός ηλεκτρονικής επίλυσης διαφορών και νέος Κώδικας Δεοντολογίας για το ηλεκτρονικό εμπόριο

Στις αρχές του 2016 είχε παρουσιασθεί στην παρούσα στήλη ένας νέος τρόπος επίλυσης διαφορών που ανάγονται σε ηλεκτρονικές αγορές και συγκεκριμένα μέσω της αντίστοιχης ευρωπαϊκής πλατφόρμας ηλεκτρονικής επίλυσης διαφορών (Η.Ε.Δ.). Μετά από ένα έτος, ενδιαφέρον έχουν τα στατιστικά στοιχεία που αφορούν τη λειτουργία

της εν λόγω πλατφόρμας. Κατά τη διάρκεια του έτους αυτού, λοιπόν, υποβλήθηκαν πάνω από 24.000 καταγγελίες καταναλωτών. Περισσότερο από το ένα τρίτο αφορούσαν διασυνοριακές συναλλαγές εντός της ΕΕ. Οι περισσότερες καταγγελίες είχαν ως αντικείμενο είδη ένδυσης και υπόδησης, αεροπορικά εισιτήρια και τεχνολογίες της πληροφορίας και της επικοινωνίας.

Υπενθυμίζεται ότι η Οδηγία 2013/11/ΕΕ για την εναλλακτική επίλυση διαφορών σε συνδυασμό με τον Κανονισμό 524/2013 για την ηλεκτρονική επίλυση διαφορών συνιστούν το θεσμικό πλαίσιο που διέπει την επίλυση των διαφορών μέσω της πλατφόρμας Η.Ε.Δ., με τη βοήθεια πιστοποιημένων φορέων εναλλακτικής επίλυσης διαφορών που τηρούν συγκεκριμένες και ενιαίες απαιτήσεις ποιότητας και αξιοπιστίας που έχουν θεσπιστεί με την Οδηγία 2013/11/ΕΕ. Τα κράτη μέλη καταρτίζουν εθνικούς καταλόγους πιστοποιημένων φορέων εναλλακτικής επίλυσης διαφορών και τους διαβιβάζουν στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή, ώστε να συνδεθούν με την πλατφόρμα Η.Ε.Δ. και να μπορούν να αναλαμβάνουν την ηλεκτρονική επίλυση διαφορών αρμοδιότητάς τους, κατόπιν συμφωνίας του καταναλωτή και του καταγγελλόμενου προμηθευτή. Τα ηλεκτρονικά καταστήματα έχουν δύο βασικές υποχρεώσεις: α) να διαθέτουν στην ιστοσελίδα τους σύνδεσμο της Η.Ε.Δ. για την ενημέρωση των καταναλωτών που συναλλάσσονται μαζί τους και β) να γνωστοποιούν τη διεύθυνση του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου τους, ώστε να τους διαβιβάζονται από την ευρωπαϊκή πλατφόρμα τυχόν καταγγελίες καταναλωτών και να υπάρχει επικοινωνία κατά τη σχετική διαδικασία.

Μέχρι σήμερα, 260 φορείς εναλλακτικής επίλυσης διαφορών έχουν εγγραφεί στην ευρωπαϊκή πλατφόρμα, 27 κράτη μέλη έχουν κοινοποιήσει στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή ότι έχουν ενσωματώσει πλήρως την Οδηγία 2013/11/ΕΕ για την εναλλακτική επίλυση των καταναλωτικών διαφορών και 24 κράτη μέλη έχουν στείλει τον κατάλογο των πιστοποιημένων φορέων εναλλακτικής επίλυσης διαφορών.

Όσον αφορά την Ελλάδα, η Ανεξάρτητη Αρχή «Συνήγορος του Καταναλωτή» συνδέθηκε ήδη από τις 15.02.2016 με την ευρωπαϊκή πλατφόρμα Η.Ε.Δ. και πέτυχε την ηλεκτρονική επίλυση όλων των διαφορών που της διαβιβάστηκαν μέσω αυτής, με μέσο χρόνο επίλυσης τις 48 ημέρες. Το 75% των καταγγελιών είναι εγχώριες και το 25% διασυνοριακές.

Πρέπει να σημειωθεί ότι η ενθαρρυντική έναρξη αυτού του θεσμού εξωδικαστικής επίλυσης διαφορών ενισχύεται πλέον και με τον ελληνικό Κώδικα Δεοντολογίας για το Ηλεκτρονικό Εμπόριο ο οποίος θεσπίστηκε, με ιδιαίτερο συμβολισμό, κατά την Παγκόσμια Ημέρα Καταναλωτή, στις 15 Μαρτίου 2017. Η συγκεκριμένη πρωτοβουλία επιδιώκει την ανάπτυξη της ηλεκτρονικής επιχειρηματικότητας και την ουσιαστική αναβάθμιση της προστασίας των δικαιωμάτων του καταναλωτή σε ένα πλαίσιο πρόληψης και αυτορύθμισης.

Σχετικά links:

Πλατφόρμα Η.Ε.Δ.:

<https://webgate.ec.europa.eu/odr>

Δελτίο τύπου Συνηγόρου του Καταναλωτή:

<http://synigoroskatanaloti.gr/docs/press/2017-03-15.ΔΤ-Ημέρα-καταναλωτή.pdf>

Παρουσίαση Κώδικα Δεοντολογίας για το Ηλεκτρονικό Εμπόριο:
<http://www.mnec.gr/images/kodikas-deontologias-ecommerce150317.pdf>

► Η Ε.Ε.Π. αποκλείει ιστότοπους τυχερών παιγνίων που χρησιμοποιούν bitcoin

Παράνομοι ιστότοποι που λειτουργούσαν με την τεχνολογία του ψηφιακού νομίσματος bitcoin και παρείχαν ευρεία γκάμα τυχερών παιχνιδιών (στοίχημα, slots κ.λπ.) εντόπισε και έθεσε για πρώτη φορά υπό απαγόρευση η ελληνική Επιτροπή Εποπτείας και Ελέγχου Παιγνίων (Ε.Ε.Π.). Η εξέλιξη είναι εξαιρετικά σημαντική, καθώς εντοπίζει ένα ιδιαίτερο και σημαντικό τμήμα της παράνομης δραστηριότητας τυχερών παιγνίων στο διαδίκτυο που, πέραν των άλλων, λειτουργεί σε συνθήκες αδιαφάνειας. Το bitcoin ευνοεί από τη φύση του τις μη νόμιμες συναλλαγές καθώς αποτελεί ψηφιακό χρήμα που δεν ελέγχεται από καμία τράπεζα ή κυβέρνηση, ενώ η παραγωγή και διακίνησή του γίνεται αποκλειστικά σε ηλεκτρονική μορφή και διαδικτυακά. Το γεγονός αυτό ευνοεί τη χρήση του σε παράνομα on line τυχερά παίγνια.

Οι μη αδειοδοτημένοι ιστότοποι που λειτουργούσαν με bitcoin περιλαμβάνονται στα 21 sites που τέθηκαν υπό απαγόρευση μετά από έρευνες των αρμοδίων οργάνων της Ε.Ε.Π. Με την προσθήκη των 21 αυτών ιστότοπων, η «Blacklist» της Ε.Ε.Π. περιλαμβάνει πλέον 944 παράνομους ιστότοπους. Επισημαίνεται ότι σε όλους τους ιστότοπους που είναι εγγεγραμμένοι στη «Blacklist» επιβάλλεται απαγόρευση πρόσβασης από ελληνική IP. Οι δε πάροχοι υπηρεσιών διαδικτύου, διακόπτουν άμεσα, με τη γνωστοποίηση της «Blacklist», την πρόσβαση σε όλους τους ιστότοπους και ονόματα χώρου που έχουν εγγραφεί στον κατάλογο.

Σχετικά links:

Δελτίο τύπου Ε.Ε.Π.:

<https://www.gamingcommission.gov.gr/index.php/deltia-tyrou-blog/270-deltio-tyrou-20012017>

Blacklist:

<https://www.gamingcommission.gov.gr/images/epopteia-kai-elegxos/blacklist/blacklist.xlsx>

► Ηλεκτρονική πύλη ψηφιακών υπηρεσιών ελληνικών δικαστηρίων

Εντός του έτους 2017 τίθεται σε σταδιακή λειτουργία το Ολοκληρωμένο Σύστημα Διαχείρισης Δικαστικών Υπηρεσιών Πολιτικής και Ποινικής Δικαιοσύνης (ΟΣΔΔΥ-

ΠΠ). Πρόκειται για ένα έργο που περιλαμβάνει τη μηχανογράφηση της πολιτικής και ποινικής διαδικασίας των δικαστηρίων και εισαγγελιών σε ένα ομογενοποιημένο πληροφοριακό περιβάλλον. Εκτός από την εσωτερική μηχανογράφηση των δικαστηρίων και εισαγγελιών, περιλαμβάνει ηλεκτρονικές υπηρεσίες προς πολίτες και δικηγόρους (όπως ηλεκτρονική κατάθεση δικογράφων, αιτήσεων για πιστοποιητικά, πληροφορίες πινακίων, πορεία υπόθεσης), καθώς και διαλειτουργικότητα με άλλες υπηρεσίες και φορείς (π.χ. Γενική Γραμματεία Πληροφοριακών Συστημάτων του Υπουργείου Οικονομικών, Ολομέλεια Δικηγορικών Συλλόγων, ποινικό μητρώο κ.α.).

Πιο συγκεκριμένα, το έργο καλύπτει τα Ειρηνοδικεία, Πταισματοδικεία, Πρωτοδικεία, Εφετεία και τον Άρειο Πάγο, καθώς και τις αντίστοιχες Εισαγγελίες, τα οποία εντάσσονται σταδιακά στη συγκεκριμένη πλατφόρμα ψηφιακών υπηρεσιών. Προς το παρόν, έχουν ενταχθεί στο σύστημα η πολιτική ροή του Εφετείου και του Πρωτοδικείου Πειραιά, του Εφετείου και του Πρωτοδικείου Αθηνών, καθώς και η πολιτική ροή των Ειρηνοδικείων Αθηνών, Αμαρουσίου, Κρωπίας, Λαγκαδά, Μεγάρων, Νέας Ιωνίας και Χαλανδρίου, Αχαρνών, Θεσσαλονίκης, Ιλίου, Πειραιά, Καλλιθέας, Περιστερίου, Χαλκίδας.

Η πλέον πρόσφατη είναι η ένταξη του Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης, το οποίο, από τις 29 Μαΐου 2017, υποβάλλει μηχανογραφικά όλα τα νέα δικόγραφα σε μια νέα ενιαία δομή Διαδικασιών/Αντικειμένων.

Σχετικά links:

Ο ιστότοπος του ΟΣΔΔΥ-ΠΠ:

<https://www.solon.gov.gr>

Ανακοίνωση Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης:

https://www.protodikeio-thes.gr/opencms_prot/opencms/ProtSite/modules/news/news_0201.html

► Οριστική κατάργηση χρεώσεων περιαγωγής από 15 Ιουνίου 2017

Από το 2007, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει εργαστεί αποτελεσματικά για τη σταδιακή μείωση της τιμής περιαγωγής για τους καταναλωτές, επιδιώκοντας συστηματικά την πλήρη κατάργησή της. Τελικά, μετά από μία δεκαετία, τα νομοθετικά μέτρα που πρότεινε η Επιτροπή, ώστε να καταργηθούν τα τέλη περιαγωγής για όσους ταξιδεύουν κατά διαστήματα στην ΕΕ, έτυχαν αποδοχής από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο.

Από τις 15 Ιουνίου 2017, λοιπόν, όλοι οι πολίτες της Ένωσης θα έχουν τη δυνατότητα να χρησιμοποιούν την κινητή συσκευή τους όταν ταξιδεύουν στην ΕΕ, πληρώνοντας τις ίδιες τιμές που πληρώνουν στη χώρα τους, με την επιφύλαξη της πολιτικής εύλογης χρήσης της εταιρείας τηλεφωνίας. Για παράδειγμα, αν υφίσταται μηνιαίο πρόγραμμα συμβολαίου που προσφέρει λεπτά ομιλίας, μηνύματα (SMS) και δεδομένα στο εσωτερικό, οι κλήσεις,

τα μηνύματα (SMS) και ο όγκος δεδομένων θα αφαιρούνται από τον διαθέσιμο όγκο χωρίς επιπλέον επιβάρυνση ακόμη και όταν αφορούν χρήση εκτός της χώρας στην ΕΕ. Για τον σκοπό αυτόν, μάλιστα, δεν απαιτείται καμία επίσημη εγγραφή. Από τις 15 Ιουνίου 2017 η περιαγωγή με χρέωση εσωτερικού θα πρέπει να περιλαμβάνεται αυτόματα σε όλα τα συμβόλαια των πελατών κινητής τηλεφωνίας στο πλαίσιο των οποίων οι εταιρείες τηλεφωνίας προσφέρουν περιαγωγή.

Σχετικά links:

[\[es/2017/01/31-roaming-charges/\]\(http://www.europarl.europa.eu/news/el/press-room/20170329\)](http://www.consilium.europa.eu/el/press/press-releas-</p></div><div data-bbox=)

<http://www.europarl.europa.eu/news/el/press-room/20170329>
IPR69066/telos-stis-khreoseis-periagoges-to-teleutaio-be-

[ma-ste-nomothetike-diadikasia](http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-17-885_en.htm)
http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-17-885_en.htm

Για προτάσεις, κρίσεις και ερωτήσεις, η επικοινωνία μας συνεχίζεται διαδικτυακά από το blog της στήλης στη διεύθυνση <http://e-pikaira.blogspot.com>

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Ι. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Α. Επισκόπηση Νομολογίας ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Δεκέμβριος 2016 – Μάιος 2017)

Ι. ΙΘΑΓΕΝΕΙΑ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Επιμ.: Ευθυμία Τσολάκου

► Δευτερογενή δικαιώματα διαμονής πολιτών τρίτων χωρών σύμφωνα με το άρθρο 20 ΣΛΕΕ

Δικαίωμα διαμονής πολίτη τρίτης χώρας, που έχει την καθημερινή και πρακτική φροντίδα του ανήλικου τέκνου του, πολίτη κράτους μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης

άρθρο 20 ΣΛΕΕ – δικαίωμα διαμονής σε κράτος μέλος – πρόσβαση στις κοινωνικές παροχές και τα οικογενειακά επιδόματα – πρακτική αποτελεσματικότητα της ιθαγένειας της Ένωσης – βάρος απόδειξης – υποχρέωση του υπηκόου τρίτης χώρας να αποδείξει την ανικανότητα του έτερου γονέα, πολίτη κράτους μέλους, να ασχοληθεί με το τέκνο – ενδεχόμενο υποχρέωσης του τέκνου, πολίτη της Ένωσης, να εγκαταλείψει το έδαφος του κράτους μέλους ή και το έδαφος της Ένωσης

ΔΕΕ C-133/15, Chavez-Vilchez κ.λπ., 10.05.2017, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: A. Rosas, Γεν. Εισαγγελέας: M. Szpunar, ECLI:EU:C:2017:354 – Προδικαστικό ερώτημα

Το προδικαστικό ερώτημα υποβλήθηκε από το Centrale Raad van Beroep (εφετείο για υποθέσεις κοινωνικών ασφαλίσεων και δημοσιούπαλληλικών υποθέσεων) των Κάτω Χωρών στο πλαίσιο δίκης που άνοιξε μεταξύ, αφενός, της H. C. Chavez-Vilchez και επτά λοιπών πολιτών τρίτων χωρών, μητέρων ενός ή και περισσότερων ανήλικων τέκνων ολλανδικής ιθαγένειας, των οποίων έχουν την καθημερινή πραγματική φροντίδα, και, αφετέρου, των αρμόδιων ολλανδικών αρχών, σχετικά με την απόρριψη των αιτημάτων που είχαν υποβάλει για κοινωνική αρωγή και χορήγηση οικογενειακών επιδομάτων. Οι αιτήσεις αυτές απορρίφθηκαν από τις αρμόδιες αρχές, με την αιτιολογία ότι, ελλείψει τίτλου διαμονής, οι αιτούσες μητέρες δεν δικαιούνταν βάσει της εθνικής νομοθεσίας τέτοιους είδους αρωγή και επιδόματα. Ειδικότερα, κατά τα διαστήματα μεταξύ των ετών 2010 και 2013, για τα οποία οι ενδιαφερόμενες της κύριας δίκης είχαν ζητήσει κοινωνική αρωγή και οικογενειακό επίδομα, καμία από αυτές δεν είχε άδεια διαμονής και εργασίας στις Κάτω Χώρες. Ορισμένες εξ αυτών διέμεναν νόμιμα στις Κάτω Χώρες, εν αναμονή εκδόσεως αποφάσεως επί αιτήματος άδειας διαμονής, ενώ άλλες διέμεναν παρανόμως στο κράτος αυτό, χωρίς να έχει πάντως ληφθεί σε βάρος τους μέτρο επιστροφής. Όλα τα τέκνα, Ολλανδοί πολίτες, έχουν αναγνωριστεί από τον πατέρα τους, αλλά ζουν κατά κύριο λόγο με τη μητέρα τους. Τα εθνικά δι-

καστήρια απέρριψαν πρωτοδίκως τις προσφυγές κατά των αποφάσεων περί απορρίψεως της αρωγής και της χορηγήσεως οικογενειακών επιδομάτων και, εν συνεχεία, οι εκκαλούσες της κύριας δίκης άσκησαν έφεση ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου (Centrale Raad van Beroep).

Τα προδικαστικά ερωτήματα που διατύπωσε το αιτούν ολλανδικό δικαστήριο αφορούν την ερμηνεία του άρθρου 20 ΣΛΕΕ, και συγκεκριμένα, αν επιτρέπεται σε κράτος μέλος να αρνηθεί το δικαίωμα διαμονής στο έδαφος του σε γονέα, πολίτη τρίτης χώρας, ο οποίος έχει την καθημερινή πραγματική φροντίδα ανήλικου τέκνου ιθαγένειας του εν λόγω κράτους μέλους, εφόσον δεν αποκλείεται ο έτερος γονέας, ο οποίος έχει την ιθαγένεια του ίδιου κράτους μέλους, να είναι σε θέση να αναλάβει την καθημερινή πραγματική φροντίδα του τέκνου. Το αιτούν δικαστήριο διερωτάται αν ασκεί κάποια επιρροή το γεγονός ότι ο πολίτης της τρίτης χώρας δεν φέρει εξ ολοκλήρου το νομικό, οικονομικό ή συναισθηματικό βάρος για το τέκνο, και εάν έχει την υποχρέωση να αποδείξει ότι ο έτερος γονέας, πολίτης του ίδιου κράτους μέλους, δεν είναι σε θέση να φροντίζει καθημερινά και πραγματικά το τέκνο.

Το Δικαστήριο διατύπωσε ορισμένες προκαταρκτικές παρατηρήσεις, επισημαίνοντας επιμέρους διαφοροποιήσεις στις οκτώ υποθέσεις, ιδίως ως προς τη θεμελίωση του δικαιώματος διαμονής του πολίτη τρίτης χώρας στη διάταξη του άρθρου 21 παρ.1 ΣΛΕΕ και της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ ή του άρθρου 20 ΣΛΕΕ. Το ΔΕΕ επαναλαμβάνει την πάγια νομολογία του σχετικά με το δευτερογενές δικαίωμα διαμονής πολίτη τρίτης χώρας, και ειδικότερα ότι τα τέκνα των υποθέσεων της κύριας δίκης, ως πολίτες κράτους μέλους, δικαιούνται να επικαλεσθούν, ακόμη και έναντι του κράτους μέλους του οποίου έχουν την ιθαγένεια, τα δικαιώματα που απορρέουν από την ιδιότητα του πολίτη της Ένωσης κατά το άρθρο 20 ΣΛΕΕ. Αντιθέτως, οι διατάξεις της Συνθήκης που αφορούν την ιθαγένεια της Ένωσης δεν παρέχουν κανένα αυτοτελές δικαίωμα στους πολίτες τρίτων χωρών. Πράγματι, τα δικαιώματα που ενδεχομένως αναγνωρίζονται στους υπηκόους τρίτων χωρών δεν αποτελούν ίδια των υπηκόων αυτών δικαιώματα, αλλά δικαιώματα παρεπόμενα των δικαιωμάτων του πολίτη της Ένωσης. Ο σκοπός και η δικαιολόγηση αυτών των δευτερογενών δικαιωμάτων ερείδονται επί της διαπιστώσεως ότι η άρνηση της αναγνωρίσεώς τους δύναται να θίξει, μεταξύ άλλων, την ελευθερία κυκλοφορίας του πολίτη της Ένωσης. Εν προκειμένω, αν η άρνηση αναγνωρίσεως δικαιώματος διαμονής στις πολίτες τρίτων χωρών, τις οποίες αφορούν οι υποθέσεις της κύριας δίκης, θα είχε ως αποτέλεσμα τα πρόσωπα αυτά να υποχρεωθούν να εγκαταλείψουν το έδαφος της Ένωσης στο

σύνολό του, κάτι που εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να κρίνει, τούτο θα μπορούσε να συνεπάγεται περιορισμό των δικαιωμάτων που έχουν τα τέκνα τους βάσει της ιθαγένειας της Ένωσης, ιδίως δε του δικαιώματος διαμονής, καθώς τα τέκνα αυτά θα αναγκάζονταν ενδεχομένως να ακολουθήσουν τη μητέρα τους και, ως εκ τούτου, να εγκαταλείψουν το έδαφος της Ένωσης στο σύνολό του. Μεταξύ των κρίσιμων στοιχείων που εκτιμώνται από το εθνικό δικαστήριο, προκειμένου να κριθεί αν η άρνηση αναγνώρισης δικαιώματος διαμονής στις μητέρες τους, συνεπάγεται από μόνη της τη στέρηση της δυνατότητας πραγματικής απολαύσεως, κατά το ουσιώδες μέρος τους, των δικαιωμάτων που πηγάζουν από την ιδιότητα του πολίτη της Ένωσης, αποτελεί το ζήτημα της φροντίδας του τέκνου και το κατά πόσον ο γονέας υπήκοος τρίτης χώρας φέρει το νομικό, οικονομικό ή συναισθηματικό βάρος για το τέκνο, υπό την έννοια ότι η σχέση εξαρτήσεως μεταξύ του ανήλικου τέκνου μικρής ηλικίας, πολίτη της Ένωσης, και του υπηκόου τρίτης χώρας, στον οποίο δεν αναγνωρίστηκε δικαίωμα διαμονής, είναι το στοιχείο που δύναται να διακυβεύσει την πρακτική αποτελεσματικότητα της ιθαγένειας της Ένωσης, εφόσον, λόγω της εξαρτήσεως αυτής, ο πολίτης της Ένωσης θα υποχρεωνόταν, εκ των πραγμάτων, να εγκαταλείψει όχι μόνον το έδαφος του κράτους μέλους του οποίου είναι υπήκοος, αλλά και το έδαφος της Ένωσης.

Ενόψει όλων των ανωτέρω, το Δικαστήριο κατέληξε ότι το άρθρο 20 ΣΛΕΕ έχει την έννοια ότι, προκειμένου να κριθεί αν τέκνο το οποίο είναι πολίτης της Ευρωπαϊκής Ένωσης θα αναγκαζόταν να εγκαταλείψει το έδαφος της Ένωσης και να στερηθεί, κατ' αυτόν τον τρόπο, τη δυνατότητα πραγματικής απολαύσεως, κατά το ουσιώδες μέρος τους, των δικαιωμάτων που του απονέμονται από την ευρωπαϊκή ιθαγένεια, στην περίπτωση που δεν αναγνωρισθεί στον γονέα του, υπήκοο τρίτης χώρας, δικαίωμα διαμονής στο οικείο κράτος μέλος, το ότι ο έτερος γονέας, πολίτης της Ένωσης, είναι πράγματι ικανός και διατεθειμένος να αναλάβει κατ' αποκλειστικότητα την καθημερινή πραγματική φροντίδα του τέκνου είναι μεν κρίσιμο στοιχείο, πλην όμως δεν είναι ικανό και επαρκές από μόνο του για να κριθεί ότι δεν υφίσταται μεταξύ του γονέα πολίτη τρίτης χώρας και του τέκνου σχέση εξαρτήσεως τέτοιου είδους, ώστε το τέκνο να υποστεί περιορισμό των δικαιωμάτων του σε περίπτωση μη αναγνώρισης δικαιώματος διαμονής. Μια τέτοια εκτίμηση πρέπει να στηρίζεται στη συνεκτίμηση, προς το υπέρτατο συμφέρον του τέκνου, του συνόλου των περιστάσεων της συγκεκριμένης υποθέσεως, ιδίως δε της ηλικίας του τέκνου, της σωματικής και συναισθηματικής του αναπτύξεως, της εντάσεως του συναισθηματικού του δεσμού με τον γονέα που είναι πολίτης της Ένωσης και με τον γονέα υπήκοο τρίτης χώρας, καθώς και του κινδύνου που θα συνεπαγόταν για την ισορροπία του τέκνου ο αποχωρισμός του από τον γονέα υπήκοο τρίτης χώρας. Εξάλλου,

η ανωτέρω διάταξη του άρθρου 20 ΣΛΕΕ δεν απαγορεύει σε κράτος μέλος να εξαρτά το δικαίωμα διαμονής, στο έδαφός του, του ανωτέρω πολίτη τρίτης χώρας από την υποχρέωσή του να προσκομίσει στοιχεία, που αποδεικνύουν ότι τυχόν απόφαση περί μη αναγνώρισεως δικαιώματος διαμονής στον ίδιο θα υποχρέωνε το τέκνο του να εγκαταλείψει το έδαφος της Ένωσης, όπως θα ήταν, λόγου χάριν, στοιχεία σχετικά με τη συνδρομή αντικειμενικών εμποδίων που δεν επιτρέπουν στον γονέα πολίτη της Ένωσης να φροντίσει εν τοις πράγμασι το τέκνο. Οι αρμόδιες αρχές του κράτους μέλους οφείλουν, όμως, να προβαίνουν, βάσει των στοιχείων που προσκομίζονται από τον πολίτη τρίτης χώρας, στην αναγκαία έρευνα ώστε να μπορέσουν να κρίνουν, υπό το πρίσμα του συνόλου των περιστάσεων της υποθέσεως, αν τυχόν απορριπτική απόφαση θα είχε τη συνέπεια αυτή.

II. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΤΩΝ ΠΡΟΣΩΠΩΝ

Επιμ.: Βιργινία Τζώρτζη

► Ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων

Η προϋπόθεση πενταετούς αδιάλειπτης εργασίας μεθοριακού εργαζομένου γονέα για την υποβολή αίτησης υποτροφίας είναι αντίθετη με το ενωσιακό δίκαιο

Θεμελιώδη δικαιώματα – ίση μεταχείριση – κοινωνικά πλεονεκτήματα – ανώτατες σπουδές – οικονομικό βοήθημα – προϋπόθεση – αδιάλειπτη εργασία επί τουλάχιστον πέντε έτη – έμμεση διάκριση – δικαιολογητικοί λόγοι – σκοπός αύξησης του ποσοστού των κατοίκων που είναι πτυχιούχοι ανωτάτης εκπαίδευσης – πρόσφορος χαρακτήρας – αναλογικότητα – Κανονισμός 492/2011 – άρθρο 7 παρ. 2

ΔΕΕ C-238/15, Bragança Linares Verruga κ.λπ., 14.12.2016, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος: M. Ilešič, εισηγητής: A. Rosas, Γεν.Εισαγγελέας: M. Wathelet, ECLI:EU:C:2016:949 – Προδικαστικό ερώτημα

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του Κανονισμού 492/2011 για την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων στο εσωτερικό της Ένωσης. Το προδικαστικό ερώτημα υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του A.A. Linares Verruga και των γονέων του, αφενός, και του *Ministre de l'Enseignement supérieur et de la Recherche* (Υπουργού Ανωτάτης Εκπαιδύσεως και Έρευνας, Λουξεμβούργου), αφετέρου. Αντικείμενο της κύριας δίκης ήταν η άρνηση του τελευταίου να χορηγήσει στον A. A. Linares Verruga το κρατικό οικονομικό βοήθημα για ανώτατες σπουδές.

Ο λουξεμβουργιανός νόμος της 28ης Ιουλίου 2010 αντικατέστησε τα οικογενειακά επιδόματα για τους νέους άνω των 18 ετών με ένα σύστημα που είχε σκοπό να ενθαρρύνει τις σπουδές των νέων κατοίκων της χώρας. Ο νόμος αυτός προσβλήθηκε από συνδικαλιστικές οργανώσεις και, στην υπόθεση Giersch (ΔΕΕ C-20/12, Giersch κ.λπ., 20.06.2013,

ECLI:EU:C:2013:411), το Δικαστήριο έκρινε ότι τα οικονομικά βοηθήματα για ανώτατες σπουδές, που χορηγούνται στα παιδιά των μεταναστών εργαζομένων υπό τις ίδιες συνθήκες με τα παιδιά των υπηκόων του οικείου κράτους μέλους, θα πρέπει επίσης να χορηγούνται και στα παιδιά των διασυννοριακών εργαζομένων, οι οποίοι, κατά την άσκηση της απασχόλησής τους στο εν λόγω κράτος, κατοικούν σε άλλο κράτος μέλος. Έτσι, ο παραπάνω νόμος του 2010 κρίθηκε ασυμβίβαστος με τις ενωσιακές διατάξεις για την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων, δεδομένου ότι απέκλειε τις ενισχύσεις αυτές για τα παιδιά των μεθοριακών εργαζομένων και αντικαταστάθηκε από νέο νόμο της 19ης Ιουνίου 2013. Ο τελευταίος προβλέπει ότι τα τέκνα μεθοριακών εργαζομένων, οι οποίοι απασχολούνται στο Λουξεμβούργο ή ασκούν τη δραστηριότητά τους στη χώρα αυτή, μπορούν να ζητήσουν οικονομικό βοήθημα για ανώτατες σπουδές (υποτροφία) υπό την προϋπόθεση, μεταξύ άλλων, ότι ο μεθοριακός εργαζόμενος είχε εργαστεί στο Λουξεμβούργο επί πέντε έτη αδιάλειπτα κατά το χρονικό σημείο υποβολής της σχετικής αίτησης. Και αυτός ο νόμος καταργήθηκε έναν χρόνο αργότερα υπέρ ενός ελαστικότερου, κατά τον οποίο αρκεί ο μεθοριακός εργαζόμενος να έχει εργασθεί στο Λουξεμβούργο για χρονικό διάστημα πέντε ετών κατά τα επτά έτη που προηγούνται της υποβολής της αίτησης χορήγησης υποτροφίας. Το άρθρο 7 παρ. 2, του Κανονισμού για την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων προβλέπει ότι εργαζόμενος υπήκοος ενός κράτους μέλους, στην επικράτεια των άλλων κρατών μελών, απολαύει των ιδίων κοινωνικών και φορολογικών πλεονεκτημάτων με τους ημεδαπούς εργαζομένους.

Σύμφωνα με τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης, ο A. A. Linares Verruga, κάτοικος Γαλλίας και γιος διασυννοριακών εργαζομένων στο Λουξεμβούργο, ζήτησε από τις αρχές του Λουξεμβούργου τη χορήγηση υποτροφίας. Ωστόσο, το αίτημά του απερρίφθη, δεδομένου ότι ούτε η μητέρα, ούτε ο πατέρας του είχαν εργαστεί στο Λουξεμβούργο για αδιάλειπτη περίοδο πέντε ετών από την ημερομηνία υποβολής της αίτησης για υποτροφία. Το επιληφθέν tribunal administratif du Grand-Duché de Luxembourg (διοικητικό πρωτοδικείο του Λουξεμβούργου), ζήτησε από το Δικαστήριο διευκρινίσεις.

Με το προδικαστικό ερώτημα ζητείται να διευκρινισθεί αν η προϋπόθεση της ελάχιστης και αδιάλειπτης εργασίας επί πέντε έτη εισάγει διακρίσεις με βάση το δίκαιο της Ένωσης. Το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι αντίστοιχη απαίτηση δεν προβλέπεται για τους σπουδαστές που κατοικούν στο έδαφος του Λουξεμβούργου. Επομένως, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι γίνεται έμμεση διάκριση εις βάρος των υπηκόων των άλλων κρατών μελών, με βάση την ιθαγένειά τους. Στη συνέχεια, το Δικαστήριο εξετάζει αν η διάκριση αυτή μπορεί να δικαιολογηθεί. Το Δικαστήριο αρχικά παραδέχεται ότι είναι θεμιτό ένα κράτος μέλος να ζητά από τον μεθοριακό εργαζόμενο σύνδεσμο επαρκή

προκειμένου να καταπολεμηθεί ο κίνδυνος του «τουρισμού των υποτροφιών». Ως εκ τούτου, το Δικαστήριο θεωρεί πρόσφορη τη σχετική απαίτηση της ελάχιστης περιόδου εργασίας του γονέα μεθοριακού εργαζομένου στο Λουξεμβούργο, στο μέτρο που μια τέτοια απαίτηση είναι ικανή να καθιερώνει τον δεσμό του εργαζομένου με την κοινωνία του Λουξεμβούργου και μια εύλογη πιθανότητα επιστροφής των σπουδαστών στο Λουξεμβούργο. Τέλος, το Δικαστήριο αναλύει αν η εν λόγω απαίτηση είναι κατάλληλη και αναγκαία για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού, που είναι ο σκοπός αύξησης του ποσοστού των κατοίκων που είναι πτυχιούχοι ανωτάτης εκπαίδευσης. Το Δικαστήριο απαντά ότι η απαίτηση μιας περιόδου αδιάλειπτης εργασίας πέντε ετών βαίνει πέραν αυτού που είναι αναγκαίο για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού. Στην πραγματικότητα, η απαίτηση αυτή δεν επιτρέπει στις αρμόδιες αρχές τη χορήγηση υποτροφίας, αν οι γονείς, έστω και με σύντομες διακοπές, έχουν εργαστεί στο Λουξεμβούργο για μια σημαντική χρονική περίοδο που προηγείται της αίτησης. Κατά το Δικαστήριο, τέτοιου είδους διακοπές δεν διαρρηγνύουν τον σύνδεσμο μεταξύ του Λουξεμβούργου και του αιτούντα την υποτροφία. Ως εκ τούτου, το Δικαστήριο καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η απαίτηση αδιάλειπτης εργασίας για περίοδο πέντε ετών συνεπάγεται περιορισμό που βαίνει πέραν αυτού που είναι αναγκαίο για την επίτευξη του επιδιωκόμενου θεμιτού σκοπού και, επομένως, συνιστά αδικαιολόγητη δυσμενή διάκριση που παραβιάζει το δίκαιο της Ένωσης.

Το Δικαστήριο, συμφωνώντας με τις Προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα, καταλήγει ότι τα κράτη μπορούν να χρησιμοποιούν διάφορα κριτήρια για τον προσδιορισμό επαρκούς συνδέσμου. Ωστόσο, τα επιλεγέντα κριτήρια θα πρέπει να ενσωματώνουν κάποιο βαθμό ευελιξίας, έτσι ώστε να μην αποκλείονται οι μεθοριακοί εργαζόμενοι που έχουν σαφώς πραγματικό σύνδεσμο με το κράτος μέλος υποδοχής που χορηγεί την υποτροφία.

► Ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων

Τα κοινωνικά πλεονεκτήματα του θετού γονέα επεκτείνονται στα εξαρτώμενα οικονομικά από αυτόν βιολογικά παιδιά του συντρόφου

δικαιώματα των εργαζομένων – ίση μεταχείριση – κοινωνικά πλεονεκτήματα – οικονομικό βοήθημα για ανώτατες σπουδές – δυσμενής διάκριση – δεσμός γονέα-τέκνου – προϋπόθεση – έννοια του «τέκνου» – παιδί του συζύγου ή του καταχωρισμένου συντρόφου – συμβολή στη συντήρηση του παιδιού – Κανονισμός 492/2011 – άρθρο 7 παρ. 2

ΔΕΕC-401/15 έως C-403/15, Depesme και Kerrou, 15.12.2016, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος Μ. Ilešič, εισηγητής Α. Rosas, Γεν. Εισαγγελέας Μ. Wathelet, ECLI:EU:C:2016:955 – Προδικαστικό ερώτημα

Οι αιτήσεις προδικαστικής απόφασης αφορούν την ερμηνεία του άρθρου 45 ΣΛΕΕ και του άρθρου 7 παρ. 2, του

Κανονισμού 492/2011 που αφορά την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων στο εσωτερικό της Ένωσης. Οι αιτήσεις υποβλήθηκαν στο πλαίσιο τριών ένδικων διαφορών μεταξύ, αντιστοίχως, της N. Depesme, του A. Kauffmann και του M. Lefort, αφενός, και του ministre de l'Enseignement supérieur et de la Recherche (Υπουργού Ανωτάτης Εκπαίδευσης και Έρευνας). Αντικείμενο των κύριων δικών ήταν η άρνηση του τελευταίου να χορηγήσει, για το ακαδημαϊκό έτος 2013/2014, το κρατικό οικονομικό βοήθημα για ανώτατες σπουδές στη N. Depesme, καθώς και στους A. Kauffmann και M. Lefort. Οι υποθέσεις αυτές έδωσαν στο Δικαστήριο την ευκαιρία να αποφανθεί σχετικά με τον ορισμό του τέκνου του μεθοριακού εργαζομένου κι έτσι να διευκρινίσει ποια είναι τα μέλη της οικογένειας του ενωσιακού εργαζομένου, που μπορούν να λάβουν κοινωνικά πλεονεκτήματα, τα οποία απορρέουν από το συγκεκριμένο καθεστώς τους.

Σύμφωνα με το άρθρο 7 του Κανονισμού για την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων στο εσωτερικό της Ένωσης, εργαζόμενος προερχόμενος από κράτος μέλος πρέπει να απολαύει σε κάθε άλλο κράτος μέλος, στο οποίο εργάζεται, τα ίδια κοινωνικά και φορολογικά πλεονεκτήματα, των οποίων απολαύουν οι ημεδαποί εργαζόμενοι. Το άρθρο 2 παρ. 2 της Οδηγίας 2004/38/EK σχετικά με το δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην επικράτεια των κρατών μελών καθορίζει ότι όσον αφορά την ιδιότητα του πολίτη της Ένωσης, ως «τέκνα» ορίζονται οι άμεσοι κατιόντες ηλικίας κατώτερης των είκοσι ενός ετών ή οι συντηρούμενοι από τους γονείς, καθώς και οι άμεσοι κατιόντες του συζύγου ή του καταχωρισμένου συντρόφου. Άλλωστε, το άρθρο 2 της Οδηγία 2014/54/ΕΕ περί μέτρων που διευκολύνουν την άσκηση των δικαιωμάτων των εργαζομένων στο πλαίσιο της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων, η οποία ετέθη σε ισχύ μετά τα επίδικα πραγματικά περιστατικά, καθορίζει ότι ο όρος «μέλη της οικογένειας» περιλαμβάνει επίσης τα μέλη της οικογένειας των μεθοριακών εργαζομένων. Επιπλέον, το λουξεμβουργιανό δίκαιο, κατά τον χρόνο που έλαβαν χώρα τα επίδικα πραγματικά περιστατικά, προέβλεπε ότι τα τέκνα μεθοριακών εργαζομένων, οι οποίοι απασχολούνται στο Λουξεμβούργο ή ασκούν τη δραστηριότητά τους στη χώρα αυτή, μπορούν να ζητήσουν υποτροφία, υπό την προϋπόθεση ότι ο μεθοριακός εργαζόμενος είχε απασχοληθεί στο Λουξεμβούργο αδιαλείπτως επί πέντε έτη στο χρονικό σημείο υποβολής της σχετικής αίτησης.

Τα πραγματικά περιστατικά αφορούν τρεις ξεχωριστές υποθέσεις με προσφεύγοντες αντίστοιχα τη N. Depesme, τον A. Kaufmann και τον M. Lefort ενώπιον του Cour administrative (διοικητικό εφετείο, Λουξεμβούργο) κατά των απορριπτικών αποφάσεων των αρχών του Λουξεμβούργου για χορήγηση υποτροφίας σπουδών που δικαιούνταν τα παιδιά των μεθοριακών εργαζομένων, οι οποίοι εργάζονταν στο Λουξεμβούργο αδιαλείπτως για χρονική περίοδο μεγαλύτερη των πέντε ετών. Η N. Depesme και ο A. Kaufmann

ζούσαν στη Γαλλία, ενώ ο M. Lefort ζούσε στη βελγική επαρχία του Λουξεμβούργου. Και οι τρεις είχαν πατριούς που εργάζονταν στο Λουξεμβούργο. Οι εν λόγω σπουδαστές θέλησαν να επωφεληθούν από την οικονομική ενίσχυση που χορηγούνταν στα τέκνα μεθοριακών εργαζομένων, λόγω των οικογενειακών δεσμών τους με μεθοριακό εργαζόμενο ο οποίος, αν και δεν ήταν ο βιολογικός τους πατέρας, έγινε σύζυγος της μητέρας τους, μετά το διαζύγιο των γονιών τους ή, στην περίπτωση του M. Lefort, μετά το θάνατο του πατέρα του. Οι σπουδαστές υποστήριξαν ότι ήταν οικονομικά εξαρτώμενοι, σε διαφορετικό βαθμό, από τους πατριούς τους. Προς αντίκρουση, το λουξεμβουργιανό Δημόσιο υποστήριξε ότι η N. Depesme, καθώς και οι A. Kauffmann και M. Lefort δεν είναι «νομικώς» τέκνα των πατριών τους. Επομένως, δεν θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως παιδιά μεθοριακών εργαζομένων, καθώς μόνον οι πατριό τους εργάζονταν στο Λουξεμβούργο. Το επιληφθέν Cour administrative (διοικητικό δικαστήριο) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να ζητήσει από το Δικαστήριο διευκρινίσεις.

Το βασικό νομικό ζήτημα έγκειται στο αν η έννοια του «τέκνου» μεθοριακού εργαζομένου, ως προς το ζήτημα των κοινωνικών πλεονεκτημάτων, πρέπει επίσης να περιλαμβάνει τα θετά παιδιά, δηλαδή το τέκνο του συζύγου ή του καταχωρισμένου συντρόφου του εν λόγω εργαζομένου, λαμβάνοντας υπόψη τη συμβολή στη συντήρηση του σπουδαστή ή θα πρέπει να καλύπτει μόνον τον άμεσο δεσμό, δηλαδή το τέκνο το οποίο συνδέεται με τον μεθοριακό εργαζόμενο με δεσμό γονέα-τέκνου.

Καταρχήν, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι, σύμφωνα με το άρθρο 45 ΣΛΕΕ και τον Κανονισμό για την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων στο εσωτερικό της Ένωσης, εργαζόμενοι προερχόμενοι από κράτος μέλος πρέπει να απολαύουν τα ίδια κοινωνικά και φορολογικά πλεονεκτήματα των οποίων απολαύουν οι ημεδαποί εργαζόμενοι σε κάθε άλλο κράτος μέλος στο οποίο εργάζονται. Το Δικαστήριο προσθέτει ότι η ίση αυτή μεταχείριση επεκτείνεται έμμεσα στα μέλη της οικογένειας μεθοριακού εργαζομένου. Υπενθυμίζει ότι η έννοια του «μέλους της οικογένειας», όπως ορίζεται στην Οδηγία 2004/38/EK περιλαμβάνει τους απευθείας κατιόντες του εν λόγω πολίτη, οι οποίοι έχουν ηλικία κάτω των 21 ετών ή οι οποίοι συντηρούνται από αυτόν, αλλά επίσης και τους άμεσους απογόνους του συζύγου ή του συντρόφου. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, ο παραπάνω ορισμός του «μέλους της οικογένειας» θα πρέπει να εφαρμόζεται κατ' αναλογία στην έννοια των «τέκνου μεθοριακού εργαζομένου», ιδίως όταν ο εργαζόμενος συμβάλλει στη συντήρηση των παιδιών του συζύγου ή του καταχωρισμένου συντρόφου του. Το Δικαστήριο δικαιολογεί τη θέση του αυτή εξηγώντας ότι το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας 2004/38/EK και του παραπάνω Κανονισμού είναι το ίδιο, αφού έχουν στόχο την εξασφάλιση της πλήρους άσκησης των δικαιωμάτων που αναγνωρίζονται στους πολίτες της Ένωσης και στα μέλη της οικογένειάς τους.

Το Δικαστήριο προβαίνει σε διαφορετική ερμηνεία από εκείνη του Λουξεμβουργιανού νομοθέτη, αναγνωρίζοντας τον δεσμό γονέα-τέκνου με βάση το οικονομικό κριτήριο. Έτσι, το Δικαστήριο αποφαίνεται ότι η ιδιότητα του συντηρούμενου μέλους της οικογένειας προκύπτει από πραγματική κατάσταση. Κατά τον τρόπο αυτόν, το κοινωνικό πλεονέκτημα εξαρτάται από τη συμβολή στη συντήρηση του παιδιού από τον θετό γονέα. Η εκτίμηση της πραγματικής κατάστασης εναπόκειται στον εθνικό δικαστή, χωρίς να είναι αναγκαίο να προσδιοριστούν οι λόγοι της συμβολής του μεθοριακού εργαζομένου στη συντήρηση του σπουδαστή ή να αποτιμηθεί το ακριβές ύψος της, και αποδεικνύεται με αντικειμενικά στοιχεία, όπως η ύπαρξη κοινής εστίας μεταξύ του εν λόγω εργαζομένου και του σπουδαστή ή ο γάμος με τον βιολογικό γονέα.

Το Δικαστήριο, ακολουθώντας τις Προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα, καταλήγει ότι τα κοινωνικά πλεονεκτήματα του θετών γονέων οφείλουν να επεκταθούν και σε όσους εξαρτώνται οικονομικά από αυτούς.

► Ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων

Διαμονή των μελών της οικογένειας Τούρκου εργαζομένου και αποτελεσματική διαχείριση των μεταναστευτικών ροών

Συμφωνία Σύνδεσης Ευρωπαϊκής Ένωσης και Τουρκίας – Απόφαση 1/80 – άρθρο 13 – ρήτρα standstill – δικαίωμα διαμονής των μελών της οικογένειας Τούρκου εργαζομένου ενταγμένου στη νόμιμη αγορά εργασίας κράτους μέλους – νέος περιορισμός – υποχρέωση των ανηλίκων κάτω των 16 ετών υπηκόων τρίτων κρατών να κατέχουν άδεια διαμονής – τέκνο Τούρκου εργαζομένου γεννηθέν στη Γερμανία – υποχρέωση μετάβασης στην Τουρκία για την υποβολή αίτησης για τη χορήγηση αδειάς διαμονής – ενδεχόμενη ύπαρξη επιτακτικού λόγου γενικού συμφέροντος που δικαιολογεί νέους περιορισμούς – αποτελεσματική διαχείριση των μεταναστευτικών ροών – αναλογικότητα

ΔΕΕ C-652/15, Tekdemir, 29.03.2017, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος – Εισηγήτρια: R. Silva de Lapuerta, Γεν. Εισαγγελέας: P. Mengozzi, ECLI:EU:C:2017:239 – Προδικαστικό ερώτημα

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 13 της Απόφασης 1/80 του Συμβουλίου Σύνδεσης Ένωσης – Τουρκίας σχετικά με την προώθηση της σύνδεσης μεταξύ της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας και της Τουρκίας. Η αίτηση προδικαστικής απόφασης υποβλήθηκε από το Διοικητικό Πρωτοδικείο Darmstadt της Γερμανίας στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του F. Tekdemir (στο εξής: τέκνο Tekdemir), νομίμως εκπροσωπούμενου από τους γονείς του, την D. Tekdemir και τον N. Tekdemir και της Kreis Bergstraße (διοικητικής περιφέρειας Bergstraße της Γερμανίας). Αντικείμενο της κύριας δίκης ήταν η εκ μέρους της ως άνω

διοικητικής περιφέρειας απόρριψη της αίτησης του τέκνου Tekdemir για τη χορήγηση άδειας διαμονής στη Γερμανία.

Το νομικό πλαίσιο αφορά τη ρήτρα standstill του άρθρου 13 της Απόφασης 1/80, η οποία απαγορεύει στα κράτη μέλη και την Τουρκία τη θέσπιση νέων περιορισμών σχετικά με τις προϋποθέσεις πρόσβασης στην απασχόληση των εργαζομένων και των μελών των οικογενειών τους που βρίσκονται νομίμως στο έδαφός τους, αντιστοίχως, όσον αφορά την παραμονή και την απασχόληση. Στην υπόθεση της κύριας δίκης, ο γερμανικός νόμος περί αλλοδαπών, όπως ίσχυε κατά τον χρόνο θέσης σε ισχύ στη Γερμανία της Απόφασης 1/80, επέβαλε στους υπηκόους τρίτων χωρών ηλικίας κάτω των 16 ετών την απαίτηση να διαθέτουν άδεια διαμονής για να εισέλθουν και να διαμείνουν στο εν λόγω κράτος μέλος. Στο πλαίσιο αυτό, το γερμανικό διοικητικό δικαστήριο ανέστειλε την ενώπιόν του διαδικασία και ζήτησε διευκρινήσεις από το Δικαστήριο. Συγκεκριμένα, ρώτησε αν το άρθρο 13 της Απόφασης 1/80 επιτρέπει να δικαιολογηθεί το γερμανικό μέτρο και, σε περίπτωση καταφατικής απάντησης, αν ένα τέτοιο μέτρο είναι ανάλογο του επιδιωκόμενου σκοπού.

Το βασικό νομικό ζήτημα που τίθεται είναι εάν ο σκοπός που άπτεται της αποτελεσματικής διαχείρισης των μεταναστευτικών ροών αποτελεί επιτακτικό λόγο γενικού συμφέροντος και εάν οι κυβερνήσεις των κρατών μελών μπορούν να χρησιμοποιούν αυτού του είδους τη δικαιολόγηση για να εμποδίζουν την ελεύθερη κυκλοφορία.

Το Δικαστήριο, επικαλούμενο προγενέστερη νομολογία του (C-225/12, *Demir*, 07.11.2013, ECLI:EU:C:2013:725, σκ. 33) υπενθυμίζει ότι η ρήτρα standstill του άρθρου 13 της Απόφασης 1/80 απαγορεύει εν γένει τη θέσπιση οποιουδήποτε νέου εσωτερικού μέτρου που θα είχε ως σκοπό ή ως αποτέλεσμα να υπόκειται η, εκ μέρους Τούρκου υπηκόου, άσκηση του δικαιώματος της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων εντός κράτους μέλους σε όρους πιο περιοριστικούς εκείνων που ίσχυαν συναφώς κατά τον χρόνο θέσης σε ισχύ της εν λόγω Απόφασης στο οικείο κράτος μέλος. Εντούτοις, κατά το Δικαστήριο, ο περιορισμός αυτός μπορεί να δικαιολογείται από κατάλληλο και ανάλογο επιτακτικό λόγο γενικού συμφέροντος. Το Δικαστήριο, σε συμφωνία με τον Γενικό Εισαγγελέα, κρίνει ότι ο στόχος της αποτελεσματικής διαχείρισης των μεταναστευτικών ροών μπορεί να συνιστά επιτακτικό λόγο γενικού συμφέροντος που δικαιολογεί το επίδικο εθνικό μέτρο. Το Δικαστήριο καταλήγει, ωστόσο, ότι, εν προκειμένω, ένα τέτοιο μέτρο δεν είναι ανάλογο προς τον επιδιωκόμενο σκοπό, στο μέτρο που οι κανόνες εφαρμογής του, όσον αφορά τα τέκνα υπηκόου τρίτου κράτους που γεννήθηκαν στο εν λόγω κράτος μέλος και των οποίων ένας εκ των γονέων τους είναι Τούρκος εργαζόμενος που διαμένει νομίμως στο εν λόγω κράτος μέλος, όπως ο προσφεύγων της κύριας δίκης, υπερβαίνουν το αναγκαίο μέτρο για την επίτευξη του σκοπού αυτού.

III. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΠΑΡΟΧΗ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ

Επιμ.: Παναγιώτης Ι. Αργαλιάς, Μάρκος Παπακωνσταντής

► Πνευματική ιδιοκτησία

Παρουσίαση στο κοινό αντί καταβολής αντιτίμου

Οδηγία 2006/115/EK – άρθρο 8 παρ. 3 – αποκλειστικό δικαίωμα των ραδιοτηλεοπτικών οργανισμών – μέρη όπου η είσοδος επιτρέπεται στο κοινό έναντι καταβολής αντιτίμου – παρουσίαση εκπομπών μέσω συσκευών τηλεοράσεως εγκατεστημένων σε δωμάτια ξενοδοχείου

ΔΕΕ C-641/15, Verwertungsgesellschaft Rundfunk, 16.02.2017, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος: M. Ilešič, Εισηγητής: E. Jarašiūnas, Γεν. Εισαγγελέας: M. Szpunar, ECLI:EU:C:2017:131 – Προδικαστικό ερώτημα

Haίτηση προδικαστικής αποφάσεως αφορά την ερμηνεία του άρθρου 8 παρ. 3, της Οδηγίας 2006/115/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 12ης Δεκεμβρίου 2006, σχετικά με το δικαίωμα εκμίσθωσης, το δικαίωμα δανεισμού και ορισμένα δικαιώματα συγγενικά προς την πνευματική ιδιοκτησία στον τομέα των προϊόντων της διάνοιας. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της Verwertungsgesellschaft Rundfunk GmbH και της Hettegger Hotel Edelweiss GmbH, όσον αφορά την παρουσίαση από τη δεύτερη ραδιοφωνικών και τηλεοπτικών εκπομπών μέσω συσκευών τηλεοράσεως εγκατεστημένων σε δωμάτια ξενοδοχείου ιδιοκτησίας της. Ως προς τα πραγματικά γεγονότα, η Verwertungsgesellschaft Rundfunk είναι οργανισμός συλλογικής διαχείρισης δικαιωμάτων του δημιουργού, μέλη του οποίου είναι πολυάριθμοι ραδιοτηλεοπτικοί οργανισμοί, δικαιούχοι δικαιωμάτων του δημιουργού, εγκατεστημένοι στη Δημοκρατία της Αυστρίας ή σε άλλα κράτη μέλη. Η Verwertungsgesellschaft Rundfunk έχει δικαίωμα να ασκεί ορισμένα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας που ανήκουν στους δικαιούχους, μεταξύ άλλων στην περίπτωση της παρουσιάσεως στο κοινό μέσω ραδιοτηλεοπτικής μεταδόσεως. Η Hettegger Hotel Edelweiss, εταιρία αυστριακού δικαίου, έχει την εκμετάλλευση του ξενοδοχείου Edelweiss που βρίσκεται στο Grossarl (Αυστρία) και διαθέτει σύνδεση καλωδιακής τηλεοράσεως μέσω της οποίας διάφορες τηλεοπτικές και ραδιοφωνικές εκπομπές, μεταξύ των οποίων και προγράμματα που παράγουν και μεταδίδουν οι δικαιούχοι που εκπροσωπούνται από τη Verwertungsgesellschaft Rundfunk, αναμεταδίδονται ταυτοχρόνως καλωδιακά, εξ ολοκλήρου και χωρίς μετασκευές, στις συσκευές τηλεοράσεως που είναι εγκατεστημένες στα δωμάτια του ξενοδοχείου. Η Verwertungsgesellschaft Rundfunk προσέφυγε ενώπιον του Handelsgericht Wien (εμπορικού πρωτοδικείου Βιέννης, Αυστρία) ζητώντας, αφενός, να υποχρεωθεί η Hettegger Hotel Edelweiss να της παράσχει πληροφορίες για τα ραδιοτηλεοπτικά προγράμματα των οποίων η λήψη είναι

εφικτή και για τον αριθμό των δωματίων του συγκεκριμένου ξενοδοχείου και, αφετέρου, να της επιδικασθεί αποζημίωση, καθώς, παρουσιάζοντας ραδιοφωνικές και τηλεοπτικές εκπομπές μέσω των συσκευών τηλεοράσεως, πραγματοποιεί παρουσίαση στο κοινό κατά την έννοια του άρθρου 76α του UrhG και του άρθρου 8 παρ. 3, της Οδηγίας 2006/115/EK. Η δε τιμή του δωματίου πρέπει να θεωρηθεί ότι επηρεάζεται στον βαθμό που τα δωμάτια διαθέτουν τηλεόραση. Η Hettegger Hotel Edelweiss δεν δέχεται τις αξιώσεις αυτές προβάλλοντας ότι η ύπαρξη παρουσιάσεως στο κοινό κατά την έννοια του άρθρου 76α του UrhG προϋποθέτει παρουσίαση σε μέρη όπου η είσοδος επιτρέπεται στο κοινό έναντι καταβολής αντιτίμου που ζητείται ειδικώς για την παρουσίαση. Επομένως, η τιμή που πρέπει να καταβάλει ο πελάτης ξενοδοχείου ως αντάλλαγμα για τη διανυκτέρευση δεν μπορεί, κατ' αυτήν, να θεωρηθεί ως αντίτιμο εισόδου.

Το Handelsgericht Wien αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο το εξής προδικαστικό ερώτημα: «Πληρούται η προϋπόθεση «έναντι αντιτίμου» του άρθρου 8 παρ. 3, της Οδηγίας 2006/115/EK, όταν κάθε ένα από τα δωμάτια μιας ξενοδοχειακής μονάδας διαθέτει συσκευή τηλεοράσεως και ο έχων την εκμετάλλευση της ξενοδοχειακής μονάδας καθιστά δυνατή τη λήψη του σήματος διαφόρων τηλεοπτικών και ραδιοφωνικών εκπομπών μέσω της εν λόγω συσκευής «τηλεόραση δωματίου» και όταν ο έχων την εκμετάλλευση της ξενοδοχειακής μονάδας εισπράττει για τη χρήση του δωματίου (με «τηλεόραση δωματίου») αντίτιμο ανά διανυκτέρευση «τιμή δωματίου», το οποίο περιλαμβάνει και τη χρήση της συσκευής τηλεοράσεως καθώς και των δι' αυτής λαμβανόμενων τηλεοπτικών και ραδιοφωνικών εκπομπών;».

Σχετικά με το υποβληθέν ερώτημα, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι η διανομή σήματος από ξενοδοχειακό συγκρότημα μέσω συσκευών τηλεοράσεως σε πελάτες που διαμένουν στα δωμάτια του συγκροτήματος αυτού, ασχέτως της τεχνικής μεταδόσεως του χρησιμοποιούμενου σήματος, συνιστά πράξη παρουσιάσεως στο κοινό υπό την έννοια του άρθρου 3 παρ. 1 της Οδηγίας 2001/29/EK, και ότι ο ιδιωτικός χαρακτήρας των δωματίων του συγκροτήματος αυτού δεν κωλύει το να αποτελεί η πράξη παρουσιάσεως έργου με το μέσο αυτό πράξη παρουσιάσεως στο κοινό κατά την έννοια της διατάξεως αυτής. Το Δικαστήριο έχει κρίνει, επίσης, ότι ο έχων την εκμετάλλευση ξενοδοχειακής μονάδας, ο οποίος παρέχει εντός των δωματίων που προορίζονται για τους πελάτες του συσκευές τηλεοράσεως και/ή ραδιοφώνου στις οποίες διανέμει ραδιοτηλεοπτικό σήμα, προβαίνει σε πράξη παρουσιάσεως στο κοινό κατά την έννοια του άρθρου 8 παρ. 2 της Οδηγίας αυτής. Ωστόσο, αντίθετα με το αποκλειστικό δικαίωμα των καλλιτεχνών ερμηνευτών ή εκτελεστών και με το δικαίωμα των παραγωγών φωνογραφήματων, τα οποία προβλέπονται στις παρ. 1 και 2, αντιστοίχως, του άρθρου 8 της Οδηγίας 2006/115/EK, το αποκλειστικό δικαίωμα των ραδιοτηλεοπτικών οργανισμών που προβλέπεται στην

παρ. 3 του άρθρου αυτού περιορίζεται στις περιπτώσεις παρουσιάσεως στο κοινό σε μέρη όπου η είσοδος επιτρέπεται στο κοινό έναντι καταβολής αντιτίμου. Η τιμή του δωματίου ξενοδοχείου δεν συνιστά, όπως και η τιμή της υπηρεσίας εστίασεως, αντίτιμο εισόδου που ζητείται ειδικώς ως αντάλλαγμα για την παρουσίαση στο κοινό ραδιοφωνικής ή τηλεοπτικής εκπομπής, αλλά συνιστά κυρίως αντάλλαγμα για υπηρεσία διανυκτέρευσης, στην οποία προστίθενται, σύμφωνα με την κατηγορία του ξενοδοχείου, ορισμένες πρόσθετες υπηρεσίες, όπως η παρουσίαση ραδιοφωνικών και τηλεοπτικών εκπομπών μέσω συσκευών λήψεως με τις οποίες είναι εξοπλισμένα τα δωμάτια, κατά κανόνα περιλαμβανόμενες αδιακρίτως στην τιμή της διανυκτέρευσης. Επομένως, μολονότι η παροχή σήματος μέσω συσκευών τηλεοράσεως και ραδιοφώνου εγκατεστημένων στα δωμάτια ξενοδοχείου συνιστά παροχή πρόσθετης υπηρεσίας η οποία επηρεάζει την ποιοτική κατάταξη του ξενοδοχείου και, επομένως, την τιμή του δωματίου, εντούτοις, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι η πρόσθετη αυτή παροχή παρέχεται σε μέρος όπου η είσοδος επιτρέπεται στο κοινό έναντι καταβολής αντιτίμου κατά την έννοια του άρθρου 8 παρ. 3, της δεύτερης Οδηγίας. Συνεπώς, η παρουσίαση στο κοινό ραδιοφωνικών και τηλεοπτικών εκπομπών μέσω συσκευών τηλεοράσεως και ραδιοφώνου εγκατεστημένων σε δωμάτια ξενοδοχείου δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του αποκλειστικού δικαιώματος των ραδιοτηλεοπτικών οργανισμών του άρθρου 8 παρ. 3 της Οδηγίας 2006/115/ΕΚ. Κατόπιν των προεκτεθέντων, στο υποβληθέν ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 8 παρ. 3, της Οδηγίας 2006/115/ΕΚ έχει την έννοια ότι η παρουσίαση στο κοινό ραδιοφωνικών και τηλεοπτικών εκπομπών μέσω συσκευών τηλεοράσεως εγκατεστημένων σε δωμάτια ξενοδοχείου δεν συνιστά παρουσίαση πραγματοποιούμενη σε μέρος όπου η είσοδος επιτρέπεται στο κοινό έναντι καταβολής αντιτίμου.

► Πρόσβαση στο επάγγελμα του συμβολαιογράφου

Προϋπόθεση ιθαγένειας

Άρθρο 49 ΣΛΕΕ – ελευθερία εγκαταστάσεως – συμβολαιογράφος – προϋπόθεση ιθαγένειας – άρθρο 51 ΣΛΕΕ – συμμετοχή στην άσκηση δημόσιας εξουσίας

ΔΕΕ C-392/15, Επιτροπή/Ουγγαρία, 01.02.2017, Τμήμα Πρώτο, Πρόεδρος: R. Silva de Lapuerta, Εισηγητής: A. Arabadjiev, Γεν. Εισαγγελέας: M. Szpunar, ECLI:EU:C:2017:73 – Προσφυγή λόγω παραβάσεως

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ζητεί από το Δικαστήριο να διαπιστώσει ότι η Ουγγαρία, προβλέποντας προϋπόθεση ιθαγένειας για την πρόσβαση στο επάγγελμα του συμβολαιογράφου, παρέβη τις υποχρεώσεις που υπέχει από το άρθρο 49 ΣΛΕΕ. Με έγγραφό της, η Επιτροπή όλησε την Ουγγαρία προκειμένου να της υποβάλει, εντός προθεσμίας δύο μηνών, τις παρατηρήσεις της επί του ζητήματος αν η προϋπόθεση ιθαγένειας, η οποία πρέπει να πληρούται για την πρόσβαση στο επάγγελμα του

συμβολαιογράφου στην Ουγγαρία, συνάδει προς τα άρθρα 49 και 51 ΣΛΕΕ. Η Ουγγαρία ανταποκρίθηκε. Δεδομένου, όμως, ότι η Επιτροπή δεν πείσθηκε από τα επιχειρήματα της Ουγγαρίας, απηύθυνε στο εν λόγω κράτος μέλος αιτιολογημένη γνώμη, στην οποία αυτό απάντησε. Η Επιτροπή επέστησε την προσοχή της Ουγγαρίας σε αποφάσεις του Δικαστηρίου όπου κρίθηκε ότι η προϋπόθεση ιθαγένειας την οποία προέβλεπε το Βασίλειο του Βελγίου, η Γαλλική Δημοκρατία, το Μεγάλο Δουκάτο του Λουξεμβούργου, η Δημοκρατία της Αυστρίας, η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας και η Ελληνική Δημοκρατία, αντιστοίχως, για την πρόσβαση στο επάγγελμα του συμβολαιογράφου, συνιστά δυσμενή διάκριση λόγω ιθαγένειας απαγορευμένη από το άρθρο 49 ΣΛΕΕ και της ζήτησε να διευκρινίσει ποια μέτρα είχε λάβει ή σκόπευε να λάβει, λαμβανομένων υπόψη αυτών των αποφάσεων, προκειμένου να καταστήσει τη νομοθεσία της σύμφωνη προς το δίκαιο της Ένωσης. Η Ουγγαρία απήντησε ότι τα καθήκοντα που ασκούσαν οι συμβολαιογράφοι στην ουγγρική έννομη τάξη κάλυπταν και δραστηριότητες διαφορετικές από εκείνες που είχε εξετάσει το Δικαστήριο στο πλαίσιο των υποθέσεων επί των οποίων εκδόθηκαν οι προαναφερθείσες αποφάσεις και ότι τα εν λόγω καθήκοντα διέφεραν, ως εκ της φύσεώς τους, από τα επίμαχα στις προαναφερθείσες υποθέσεις. Έχοντας εξετάσει τις τροποποιήσεις που η Ουγγαρία είχε εν τω μεταξύ επιφέρει στη νομοθεσία σχετικά με τις δραστηριότητες των συμβολαιογράφων, η Επιτροπή κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η παράβαση εξακολουθούσε και, ως εκ τούτου, απηύθυνε, στις 10 Ιουλίου 2014, νέα, συμπληρωματική αιτιολογημένη γνώμη στο εν λόγω κράτος μέλος. Καθώς η Ουγγαρία απάντησε στην ανωτέρω γνώμη εκθέτοντας τους λόγους για τους οποίους φρονούσε ότι η θέση της Επιτροπής ήταν αβάσιμη, η τελευταία αποφάσισε να ασκήσει την υπό κρίση προσφυγή.

Το Δικαστήριο αρχικά διευκρινίζει ότι η προσφυγή της Επιτροπής αφορά αποκλειστικώς το κατά πόσον η προϋπόθεση ιθαγένειας την οποία επιβάλλει η επίμαχη ουγγρική νομοθεσία για την πρόσβαση στο επάγγελμα του συμβολαιογράφου συνάδει προς την ελευθερία εγκαταστάσεως, η οποία κατοχυρώνεται στο άρθρο 49 ΣΛΕΕ. Η Ουγγαρία υποστηρίζει ότι το επάγγελμα του συμβολαιογράφου δεν μπορεί να θεωρηθεί άσκηση οικονομικής δραστηριότητας και ότι, κατά συνέπεια, το εν λόγω επάγγελμα δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 49 ΣΛΕΕ. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, η, κατά το άρθρο 49 ΣΛΕΕ, ελευθερία εγκαταστάσεως έχει εφαρμογή στην περίπτωση του συμβολαιογραφικού επαγγέλματος. Κατά τη νομολογία του, η παροχή αμειβομένων υπηρεσιών πρέπει να θεωρείται οικονομική δραστηριότητα, υπό τον όρο ότι οι ασκούμενες δραστηριότητες είναι πραγματικές και γνήσιες και όχι τέτοιες φύσεως ώστε να εμφανίζονται ως περιθωριακές και επουσιώδεις. Είναι σαφές ότι στην ουγγρική έννομη τάξη οι συμβολαιογράφοι ασκούν ελεύθερο επάγγελμα το οποίο περιλαμβάνει, ως κύρια δραστηριότητα, την παροχή πληθώρας αμειβομένων υπηρεσιών. Το άρθρο 49 ΣΛΕΕ έχει ως σκοπό να διασφαλίσει το προνόμιο της ίσης μεταχειρίσεως με τους ημεδαπούς σε κάθε υπήκοο κράτος μέλος, ο οποίος

εγκαθίσταται σε άλλο κράτος μέλος προκειμένου να ασκήσει μη μισθωτή δραστηριότητα και απαγορεύει, ως περιορισμό της ελευθερίας εγκαταστάσεως, κάθε δυσμενή διάκριση λόγω ιθαγένειας απορρέουσα από τις εθνικές νομοθεσίες.

Η Ουγγαρία διατείνεται, ωστόσο, ότι οι συμβολαιογραφικές δραστηριότητες εξαιρούνται του πεδίου εφαρμογής του άρθρου 49 ΣΛΕΕ, καθόσον συνιστούν συμμετοχή στην άσκηση δημόσιας εξουσίας, υπό την έννοια του άρθρου 51, πρώτο εδάφιο, ΣΛΕΕ. Σχετικά με το επιχείρημα περί εξαιρέσεως, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι η έννοια της «ασκήσεως δημόσιας εξουσίας» πρέπει να λαμβάνει υπόψη τον προσιδιάζοντα στο δίκαιο της Ένωσης χαρακτήρα των ορίων που θέτει το εν λόγω άρθρο στις επιτρεπόμενες εξαιρέσεις από την αρχή της ελευθερίας εγκαταστάσεως, ώστε να μην εξουδετερώνεται, με μονομερή μέτρα των κρατών μελών, η πρακτική αποτελεσματικότητα της Συνθήκης στον τομέα της ελευθερίας εγκαταστάσεως. Κατά πάγια νομολογία, το άρθρο 51, πρώτο εδάφιο, ΣΛΕΕ συνιστά παρέκκλιση από τον θεμελιώδη κανόνα της ελευθερίας εγκαταστάσεως. Ως τέτοια, η εν λόγω παρέκκλιση χρήζει στενής ερμηνείας, ούτως ώστε να περιορίζεται στο μέτρο που είναι απολύτως αναγκαίο για την προάσπιση των συμφερόντων την οποία επιτρέπει στα κράτη μέλη και πρέπει να περιορίζεται στις δραστηριότητες οι οποίες, αυτές καθεαυτές, συνιστούν άμεση και ειδική συμμετοχή στην άσκηση δημόσιας εξουσίας. Επί τούτου, το Δικαστήριο έχει αποκλείσει από το πεδίο εφαρμογής της παρεκκλίσεως του άρθρου 51, πρώτο εδάφιο, ΣΛΕΕ, πρώτον, ορισμένες δραστηριότητες επικουρικού ή προπαρασκευαστικού χαρακτήρα σε σχέση με την άσκηση δημόσιας εξουσίας, δεύτερον, ορισμένες δραστηριότητες των οποίων η άσκηση, μολοντί περιλαμβάνει επαφές, ακόμη και τακτικές και λειτουργικές, με διοικητικές ή δικαστικές αρχές, ή και συνδρομή, ακόμη και υποχρεωτική, στη λειτουργία τους, δεν θίγει τις εξουσίες εκτιμήσεως και λήψεως αποφάσεων των εν λόγω αρχών.

Λαμβανομένου υπόψη των προαναφερθέντων, πρέπει να διερευνηθεί αν οι δραστηριότητες των οποίων η άσκηση εντός της ουγκρικής έννομης τάξεως έχει ανατεθεί στους συμβολαιογράφους συνεπάγονται άμεση και ειδική συμμετοχή στην άσκηση δημόσιας εξουσίας. Αναφορικά με τη δραστηριότητα εκδόσεως διαταγών πληρωμής, η αρμοδιότητα του συμβολαιογράφου στηρίζεται αποκλειστικώς στη βούληση του δανειστή και του οφειλέτη και ουδόλως θίγει τις εξουσίες των δικαστηρίων ελλείψει συμφωνίας των ενδιαφερομένων μερών. Κατά συνέπεια δεν συνεπάγεται καμία άμεση και ειδική συμμετοχή στην άσκηση δημόσιας εξουσίας. Όσον αφορά την αρμοδιότητα του συμβολαιογράφου επί θεμάτων κληρονομικής διαδοχής, δεδομένου ότι τα καθήκοντα του συμβολαιογράφου σε θέματα κληρονομικής διαδοχής πρέπει να ασκούνται επί συναινετικής βάσεως και δεν θίγουν τις εξουσίες του δικαστή σε περίπτωση ελλείψεως συμφωνίας των ενδιαφερομένων, δεν είναι, κατά συνέπεια, δυνατό να θεωρηθεί ότι συνιστούν καθεαυτά άμεση και

ειδική συμμετοχή στην άσκηση δημόσιας εξουσίας. Ως προς τις δραστηριότητες του συμβολαιογράφου αναφορικά με τη συμβολαιογραφική κατάσταση, επισημαίνεται ότι αυτές δεν συνεπάγονται την άσκηση εξουσίας λήψεως αποφάσεων, δεδομένου ότι ο ρόλος των συμβολαιογράφων περιορίζεται στην εξακρίβωση της συνδρομής των νόμιμων προϋποθέσεων. Σχετικά με την αρμοδιότητα θεωρήσεως που ανατίθεται στους συμβολαιογράφους στην ουγκρική έννομη τάξη, σύμφωνα με τον νόμο περί συμβολαιογράφων, θεωρούνται από αυτούς μόνον οι πράξεις με τις οποίες αναλαμβάνεται μονομερής δέσμευση ή οι συμβάσεις οι οποίες αποτελούν προϊόν της ελεύθερης βουλήσεως των δικαιοπρακτούντων. Η παρέμβαση του συμβολαιογράφου προϋποθέτει, συνεπώς, την προηγούμενη συναίνεση ή τη σύμπτωση της βουλήσεως των δικαιοπρακτούντων. Το δε Δικαστήριο έχει κρίνει ότι η δραστηριότητα θεωρήσεως η οποία ανατίθεται στους συμβολαιογράφους δεν συνεπάγεται, αυτή καθεαυτή, άμεση και ειδική συμμετοχή στην άσκηση δημόσιας εξουσίας υπό την έννοια του άρθρου 51 πρώτο εδάφιο, ΣΛΕΕ. Η αποδεικτική ισχύ συμβολαιογραφικής πράξεως διέπεται από το καθεστώς περί αποδείξεων που προβλέπεται στον κώδικα πολιτικής δικονομίας. Συνεπώς, η αποδεικτική ισχύς που ο νόμος αναγνωρίζει σε συγκεκριμένη πράξη δεν σημαίνει κατ' ανάγκην ότι η δραστηριότητα που συνεπάγεται την κατάρτιση της εν λόγω πράξεως συνιστά, αυτή καθεαυτή, άμεση και ειδική συμμετοχή στην άσκηση δημόσιας εξουσίας, σύμφωνα με τις επιταγές της νομολογίας. Επιπροσθέτως, όπως προκύπτει από τον κώδικα πολιτικής δικονομίας, όσον αφορά τα δημόσια έγγραφα, χωρεί πάντοτε ανταπόδειξη. Στις αρμοδιότητες του συμβολαιογράφου σε θέματα προαποδείξεως, υπογραμμίζεται ότι η διαδικασία αυτή ως σκοπό έχει να διασφαλίσει ότι θα συγκεντρωθούν οι αποδείξεις για την απόκτηση των οποίων ο αιτών έχει έννομο συμφέρον ενόψει ενδεχόμενης μεταγενέστερης κινήσεως ένδικης διαδικασίας, η οποία, ωστόσο, δεν εμπίπτει στην αρμοδιότητα του συμβολαιογράφου. Επομένως, οι αρμοδιότητες του συμβολαιογράφου όσον αφορά την προαπόδειξη αποτελούν επικουρικές ή προπαρασκευαστικές δραστηριότητες σε σχέση με την άσκηση δημόσιας εξουσίας. Το ίδιο ισχύει όσον αφορά τα καθήκοντα του συμβολαιογράφου στο πλαίσιο της διαδικασίας διορισμού δικαστικού πραγματογνώμονα, δεδομένου ότι η εν λόγω διαδικασία εφαρμόζεται οσάκις η διαπίστωση ή η εκτίμηση πραγματικού ή κάθε άλλου περιστατικού σημαντικό για τον ενάγοντα προϋποθέτει ειδικές τεχνικές δεξιότητες. Όσον αφορά την αρμοδιότητα του συμβολαιογράφου να προβαίνει στην ακύρωση απολεσθέντων, κλαπέντων ή καταστραφέντων διαπραγματεύσιμων τίτλων και πιστοποιητικών, υπογραμμίζεται ότι, όπως επισημαίνει και η Ουγγαρία, αυτή δεν συνεπάγεται την ακυρότητα, βάσει του αστικού δικαίου, της έννομης σχέσεως στην οποία βασίζεται ο τίτλος, αλλά απλώς και μόνο δημιουργεί τη δυνατότητα εκδόσεως νέου τίτλου προς αντικατάσταση του παλαιού. Κατά συνέπεια, η ως άνω αρμοδιότητα του συμβολαιογράφου δεν συνεπάγεται την άσκηση εξουσίας λήψεως αποφάσεων.

Όσον αφορά τις ασκούμενες στον τομέα της λύσεως του συμφώνου συμβίωσης αρμοδιότητα του συμβολαιογράφου σε θέματα λύσεως του συμφώνου συμβίωσης, η οποία στηρίζεται αποκλειστικώς στη βούληση των μερών και ουδόλως θίγει τις εξουσίες των δικαστηρίων ελλείψει συμφωνίας των ενδιαφερομένων μερών. Συνεπώς, δεν συνεπάγεται καμία άμεση και ειδική συμμετοχή στην άσκηση δημόσιας εξουσίας. Σχετικά με την καταχώριση πληροφοριών στο μητρώο των δηλώσεων σχέσεως συμβίωσης, καθώς και στο εθνικό μητρώο γαμικών συμφώνων και στο εθνικό μητρώο συμφώνων συμβίωσης, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι οι δραστηριότητες αυτές, οι οποίες εμπίπτουν στα μέτρα δημοσιότητας των πράξεων, δεν συνιστούν άμεση και ειδική άσκηση δημόσιας εξουσίας από τον συμβολαιογράφο.

Υπό τις συνθήκες αυτές, πρέπει να γίνει δεκτό ότι οι συμβολαιογραφικές δραστηριότητες, ως είχαν στην ουγκρική έννομη τάξη κατά τον χρόνο λήξεως της προθεσμίας που είχε ταχθεί με τη δεύτερη, συμπληρωματική αιτιολογημένη γνώμη, δεν συνιστούν συμμετοχή στην άσκηση δημόσιας εξουσίας υπό την έννοια του άρθρου 51 πρώτο εδάφιο, ΣΛΕΕ. Συνεπώς διαπιστώνεται, ότι η Ουγγαρία, προβλέποντας προϋπόθεση ιθαγένειας για την πρόσβαση στο επάγγελμα του συμβολαιογράφου, παρέβη τις υποχρεώσεις που υπέχει από το άρθρο 49 ΣΛΕΕ.

► Ελεύθερη παροχή υπηρεσιών από δικηγόρους

Άρνηση χορήγησης συσκευής για τη σύνδεση σε ιδιωτικό εικονικό δίκτυο για δικηγόρους

δίκτυο – δικηγόρος – συσκευή – σύνδεση – Οδηγία 77/249/ΕΟΚ – περιορισμός – απονομή δικαιοσύνης – προστασία των καταναλωτών

ΔΕΕ C-99/16, Jean-Philippe Lahorgue, 18.05.2017, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος – Εισηγητής: L. Bay Larsen, Γεν. Εισαγγελέας: M. Wathelet, ECLI:EU:C:2017:391 – Προδικαστικό ερώτημα

Σύμφωνα με το άρθρο 4 της Οδηγίας 77/249/ΕΟΚ, οι δραστηριότητες, οι σχετικές με την εκπροσώπηση και την υπεράσπιση πελάτη ενώπιον των δικαστικών ή των δημοσίων αρχών ασκούνται σε κάθε κράτος μέλος υποδοχής, σύμφωνα με τους όρους που προβλέπονται για τους δικηγόρους, οι οποίοι είναι εγκατεστημένοι σ' αυτό το κράτος, αποκλεισμένου οποιουδήποτε όρου κατοικίας ή εγγραφής σε επαγγελματική οργάνωση του κράτους αυτού. Επιπροσθέτως, η παρ. 2 του ανωτέρου άρθρου ορίζει ότι, κατά την άσκηση αυτών των δραστηριοτήτων, ο δικηγόρος τηρεί τους επαγγελματικούς κανόνες του κράτους μέλους υποδοχής, παράλληλα με τις υποχρεώσεις οι οποίες του επιβάλλονται στο κράτος μέλος προελεύσεως.

Σύμφωνα με τα πραγματικά περιστατικά της συγκεκριμένης υπόθεσης, ο J.-P. Lahorgue είναι Γάλλος υπήκοος και δικηγόρος εγγεγραμμένος στον δικηγορικό σύλλογο του

Λουξεμβούργου. Με αίτησή του ζήτησε από τον Δικηγορικό Σύλλογο της Λυών να του χορηγήσει συσκευή RPVA, που να διευκολύνει τη διασυννοιακή παροχή υπηρεσιών στο πλαίσιο της ασκήσεως του δικηγορικού επαγγέλματος. Ωστόσο, ο ανωτέρω δικηγορικός σύλλογος απέρριψε το αίτημα του J.-P. Lahorgue για τον λόγο ότι αυτός δεν ήταν μέλος του. Ακολούθως, ο ενδιαφερόμενος J.-P. Lahorgue υπέβαλε αίτηση ασφαλιστικών μέτρων ενώπιον του Πολυμελούς Πρωτοδικείου της Λυών (Tribunal de Grande Instance de Lyon), με αίτημα να διαταχθεί ο Δικηγορικός σύλλογος της Λυών να του χορηγήσει εντός οκτώ ημερών, και επί ποινή προστίμου σε περίπτωση υπερημερίας, τη συσκευή RPVA ώστε να δοθεί στον ίδιο η δυνατότητα να ασκεί πλήρως το επάγγελμα του δικηγόρου στη Γαλλία και υπό τις ίδιες συνθήκες με τους Γάλλους δικηγόρους.

Το βασικό νομικό ζήτημα που τίθεται στη συγκεκριμένη απόφαση είναι αν η άρνηση του ανωτέρω δικηγορικού συλλόγου ενός κράτος μέλους (στο οποίο δεν είναι εγγεγραμμένος σε δικηγορικό σύλλογο) να χορηγήσει συσκευή RPVA σε δικηγόρο νομίμως εγγεγραμμένο σε δικηγορικό σύλλογο άλλου κράτους μέλους συνιστά περιορισμό της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών κατά την έννοια του άρθρου 4 της Οδηγίας 77/249/ΕΟΚ. Ειδικότερα, ερευνάται εάν η ανωτέρω άρνηση συνιστά μέτρο το οποίο εισάγει δυσμενή διάκριση και είναι ικανό να παρεμποδίσει την άσκηση του δικηγορικού επαγγέλματος στις περιπτώσεις στις οποίες δεν επιβάλλεται από τον νόμο υποχρέωση ενέργειας κατόπιν συμφωνίας με άλλο δικηγόρο.

Το ΔΕΕ διαπιστώνει, σε μια αρχική του σκέψη, ότι η άρνηση χορήγησης της συσκευής RPVA στους μη εγγεγραμμένους σε γαλλικό δικηγορικό σύλλογο δικηγόρους είναι ικανή να παρακωλύσει ή να καταστήσει λιγότερο ελκυστική την εκ μέρους τους άσκηση της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών. Ειδικότερα, το ΔΕΕ κρίνει ότι ο ανωτέρω δικηγόρος μη έχοντας πρόσβαση στην υπηρεσία ψηφιοποίησης των διαδικασιών, θα πρέπει να καταφύγει είτε στη διαβίβαση με κατάθεση στη γραμματεία ή ταχυδρομικώς είτε στη βοήθεια ενός εγγεγραμμένου σε γαλλικό δικηγορικό σύλλογο δικηγόρου, ο οποίος διαθέτει συσκευή RPVA. Ως εκ τούτου, η άρνηση χορήγησης της συσκευής RPVA στους μη εγγεγραμμένους σε γαλλικό δικηγορικό σύλλογο δικηγόρους συνιστά περιορισμό της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών κατά την έννοια του άρθρου 56 ΣΛΕΕ.

Εν συνεχεία, το ΔΕΕ εξετάζει τον ισχυρισμό της Γαλλικής κυβέρνησης ότι ο συγκεκριμένος περιορισμός τέθηκε για να διασφαλισθεί η ορθή απονομή της δικαιοσύνης και η προστασία του τελικού αποδέκτη των νομικών υπηρεσιών. Οι ανωτέρω λόγοι συγκαταλέγονται μεταξύ εκείνων που μπορούν να θεωρηθούν ως επιτακτικοί λόγοι γενικού συμφέροντος, ικανοί να δικαιολογήσουν περιορισμό

της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών. Το ΔΕΕ διαπιστώνει ότι το εθνικό δικαστήριο θα πρέπει να ελέγξει αν μια τέτοια άρνηση ανταποκρίνεται στους σκοπούς της προστασίας των καταναλωτών και της ορθής απονομής της δικαιοσύνης, που είναι ικανοί να τη δικαιολογήσουν και αν οι συνακόλουθοι περιορισμοί δεν τελούν σε δυσαναλογία προς τους σκοπούς αυτούς.

► Υπηρεσίες πληροφοριών τηλεφωνικού καταλόγου

Αίτημα για παροχή πληροφοριών

Δίκτυα – υπηρεσίες ηλεκτρονικών επικοινωνιών – Οδηγία 2002/22/ΕΚ – άρθρο 25 παρ. 2 – πληροφορίες – κατάλογος – συνδρομητές – αίτημα

ΔΕΕ C-536/15, Tele2 (Netherlands) BV και λοιποί, 15.03.2017, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος: M. Ilešič, Εισηγητής: E. Jarašiūnas, Γεν. Εισαγγελέας: Y. Bot, ECLI:EU:C:2017:214 – Προδικαστικό ερώτημα

Η συγκεκριμένη προδικαστική απόφαση αφορά την ερμηνεία του άρθρου 25 παρ. 2, της Οδηγίας 2002/22/ΕΚ για την καθολική υπηρεσία και τα δικαιώματα των χρηστών όσον αφορά δίκτυα και υπηρεσίες ηλεκτρονικών επικοινωνιών. Σύμφωνα με το άρθρο 25 της ανωτέρω Οδηγίας, που φέρει τον τίτλο «Υπηρεσίες πληροφοριών τηλεφωνικού καταλόγου», τα κράτη μέλη εξασφαλίζουν το δικαίωμα των συνδρομητών των διαθέσιμων στο κοινό τηλεφωνικών υπηρεσιών να καταχωρίζονται τα στοιχεία τους σε διαθέσιμο κοινό κατάλογο και τα στοιχεία αυτά να διατίθενται σε παρόχους υπηρεσιών πληροφοριών. Επιπροσθέτως, στο ίδιο άρθρο και ειδικότερα στην παρ. 2 ορίζεται ότι τα κράτη μέλη εξασφαλίζουν ότι όλες οι επιχειρήσεις που χορηγούν αριθμούς τηλεφώνου σε συνδρομητές ικανοποιούν κάθε εύλογο αίτημα για τη διάθεση, στο πλαίσιο της παροχής διαθέσιμων στο κοινό υπηρεσιών πληροφοριών καταλόγου και καταλόγων, των σχετικών πληροφοριών σε συμφωνημένη μορφή και κατά τρόπο δίκαιο, αντικειμενικό και αμερόληπτο.

Σύμφωνα με τα πραγματικά περιστατικά, η EDA είναι βελγική εταιρία, η οποία προσφέρει υπηρεσίες πληροφοριών καταλόγου και καταλόγου συνδρομητών, διαθέσιμες από το βελγικό έδαφος. Η εταιρία αυτή ζήτησε από τις επιχειρήσεις που χορηγούν αριθμούς τηλεφώνου σε συνδρομητές στις Κάτω Χώρες να θέσουν στη διάθεσή της τα δεδομένα των συνδρομητών τους. Κατόπιν της αρνήσεως των επιχειρήσεων αυτών να της παράσχουν τα ζητηθέντα δεδομένα, η EDA υπέβαλε ενώπιον της ACM (ρυθμιστική αρχή) αίτηση διακανονισμού της διαφοράς. Η ACM αποφάνθηκε, ως εθνική ρυθμιστική αρχή ότι οι ολλανδικές επιχειρήσεις πρέπει να θέσουν τα βασικά στοιχεία (όνομα, διεύθυνση, αριθμό τηλεφώνου) των συνδρομητών τους στη διάθεση της EDA υπό όρους

δίκαιους, αντικειμενικούς και μη ενέχοντες διακρίσεις. Εν συνεχεία, οι ολλανδικές επιχειρήσεις άσκησαν προσφυγή κατά των αποφάσεων της ACM ενώπιον του Διοικητικού Δικαστηρίου αρμοδίου για οικονομικές υποθέσεις (College van Beroep voor het bedrijfsleven).

Το βασικό ζήτημα που εξετάζεται στη συγκεκριμένη απόφαση είναι το πώς ερμηνεύεται ο όρος αίτημα κατά το άρθρο 25 παρ. 2. Ειδικότερα, εξετάζεται εάν ως αίτημα θεωρείται και το αίτημα επιχειρήσεως, εγκατεστημένης σε διαφορετικό κράτος μέλος από εκείνο όπου είναι εγκατεστημένες οι επιχειρήσεις που χορηγούν αριθμούς τηλεφώνου σε συνδρομητές, η οποία ζητεί τις σχετικές πληροφορίες που έχουν στη διάθεσή τους οι ως άνω επιχειρήσεις, στο πλαίσιο της παροχής διαθέσιμων στο κοινό υπηρεσιών πληροφοριών καταλόγου.

Το ΔΕΕ, σε μια αρχική του σκέψη, κρίνει ότι η συγκεκριμένη ρύθμιση αναφέρεται σε κάθε εύλογο σχετικό αίτημα στο πλαίσιο της παροχής διαθέσιμων στο κοινό υπηρεσιών πληροφοριών καταλόγου και καταλόγων συνδρομητών. Επιπλέον, η διάταξη αυτή επιβάλλει η εν λόγω διάθεση πληροφοριών να γίνεται υπό όρους μη ενέχοντες διακρίσεις. Ως εκ τούτου, η διάταξη αυτή δεν διακρίνει εάν το αίτημα διαθέσεως των στοιχείων των συνδρομητών υποβάλλεται από επιχείρηση εγκατεστημένη στο ίδιο κράτος μέλος με την επιχείρηση προς την οποία αυτό απευθύνεται ή επιχείρηση εγκατεστημένη σε διαφορετικό κράτος μέλος από εκείνο στο οποίο είναι εγκατεστημένη η αποδέκτρια του αιτήματος.

Το ΔΕΕ καταλήγει ότι ως αίτημα νοείται και το αίτημα επιχειρήσεως, εγκατεστημένης σε διαφορετικό κράτος μέλος από εκείνο όπου είναι εγκατεστημένες οι επιχειρήσεις που χορηγούν αριθμούς τηλεφώνου σε συνδρομητές

IV. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

Επιμ.: Παναγιώτης Ι. Αργαλιάς

► Φορολογία επιχειρήσεων

Κοινό φορολογικό καθεστώς για τις μητρικές και τις θυγατρικές εταιρείες διαφορετικών κρατών μελών

μητρικές εταιρείες – θυγατρικές εταιρείες – φορολογική νομοθεσία – φόρος επί των κερδών των εταιριών – διανομή μερισμάτων – παρακράτηση του φόρου στην πηγή – διπλή φορολογία – fairness tax

ΔΕΕ C-68/15, X, 17.05.2017, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: R. Silva de Lapuerta, Εισηγητής: C.G. Fernlund, Γεν. Εισαγγελέας: J. Kokott, ECLI:EU:C:2017:379 - Προδικαστικό Ερώτημα

Η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως αναφέρεται στην ερμηνεία του άρθρου 49 ΣΛΕΕ και του άρθρου 4 παρ. 3,

καθώς και του άρθρου 5 της Οδηγίας 2011/96/ΕΕ σχετικά με το κοινό φορολογικό καθεστώς που ισχύει για τις μητρικές και τις θυγατρικές εταιρίες διαφορετικών κρατών μελών. Σύμφωνα με το άρθρο 4 παρ. 3 της ανωτέρω Οδηγίας, τα κράτη μέλη διατηρούν την ευχέρεια να προβλέπουν ότι τα βάρη που απορρέουν από τη συμμετοχή και οι μειώσεις αξίας που απορρέουν από τη διανομή των κερδών της θυγατρικής εταιρείας δεν εκπίπτουν από τα φορολογητέα κέρδη της μητρικής εταιρείας. Εάν, στην περίπτωση αυτή, τα έξοδα διαχείρισης που έχουν σχέση με τη συμμετοχή οριστούν σε ποσό κατ' αποκοπή, το ποσό αυτό δεν επιτρέπεται να υπερβαίνει το 5% των κερδών που διανέμει η θυγατρική εταιρία. Επιπροσθέτως, το άρθρο 5 της επίμαχης Οδηγίας ορίζει ότι τα κέρδη τα οποία η θυγατρική εταιρία καταβάλλει κατά τη διανομή στη μητρική εταιρία απαλλάσσονται από την παρακράτηση του φόρου στην πηγή.

Σύμφωνα με τα πραγματικά περιστατικά, η εταιρία Χ άσκησε προσφυγή ενώπιον του Συνταγματικού Δικαστηρίου του Βελγίου (Grondwettelijk Hof) με αίτημα την ακύρωση των διατάξεων εθνικού δικαίου με τις οποίες θεσπίστηκε ο fairness tax. Ο συγκεκριμένος φόρος αποτελεί διακριτό φόρο και εφαρμόζεται όταν, εντός της ίδιας φορολογικής περιόδου, διανεμήθηκε μέρισμα και το φορολογητέο αποτέλεσμα της εταιρίας μειώθηκε εν όλω ή εν μέρει κατ' εφαρμογή των διαφόρων εκπτώσεων που προβλέπει το εθνικό φορολογικό καθεστώς. Στο πλαίσιο της προσφυγής, η Χ υποστήριξε ότι ο fairness tax συνιστά περιορισμό της ελευθερίας εγκαταστάσεως, εμποδίζοντας τις εδρεύουσες στην αλλοδαπή εταιρίες να επιλέγουν ελεύθερα τη νομική μορφή υπό την οποία σκοπεύουν να ασκούν τις οικονομικές τους δραστηριότητες στο Βέλγιο.

Το βασικό νομικό ζήτημα που τίθεται στη συγκεκριμένη απόφαση είναι το κατά πόσον η ελευθερία εγκαταστάσεως έχει την έννοια ότι αποκλείει φορολογική νομοθετική ρύθμιση κράτους μέλους, σύμφωνα με την οποία τόσο εδρεύουσα στην αλλοδαπή εταιρία που ασκεί οικονομική δραστηριότητα εντός του εν λόγω κράτους μέλους μέσω μόνιμης εγκαταστάσεως όσο και εδρεύουσα στην ημεδαπή εταιρία, συμπεριλαμβανομένης της εδρεύουσας στην ημεδαπή εταιρία θυγατρική εδρεύουσας στην αλλοδαπή εταιρίας, υπόκεινται σε φόρο όπως ο fairness tax, όταν οι εταιρίες αυτές διανέμουν μερίσματα, τα οποία, λόγω του ότι έγινε χρήση ορισμένων φορολογικών πλεονεκτημάτων που προβλέπει το εθνικό φορολογικό καθεστώς, δεν περιελήφθησαν στο τελικό φορολογητέο αποτέλεσμα των εν λόγω εταιριών.

Το ΔΕΕ, σε μια αρχική του σκέψη, κρίνει ότι το άρθρο 49 ΣΛΕΕ παρέχει στους επιχειρηματίες τη δυνατότητα να επιλέγουν ελεύθερα την κατάλληλη νομική μορφή για την άσκηση των δραστηριοτήτων τους σε άλλο κράτος μέλος, ενώ η συγκεκριμένη επιλογή δεν πρέπει να περι-

ορίζεται από φορολογικές διατάξεις οι οποίες εισάγουν δυσμενείς διακρίσεις. Επιπροσθέτως, το ΔΕΕ διαπιστώνει ότι η οργάνωση του φορολογικού συστήματος και ειδικότερα η φορολόγηση των κερδών αποτελεί αρμοδιότητα των κρατών μελών. Με άλλα λόγια, το κράτος μέλος υποδοχής είναι ελεύθερο να καθορίσει τη γενεσιουργό αιτία του φόρου, τη φορολογική βάση καθώς και τον φορολογικό συντελεστή βάσει των οποίων θα φορολογηθούν οι εταιρίες υπό τον όρο να μην επιφυλάσσει στις εδρεύουσες στην αλλοδαπή εταιρίες δυσμενή μεταχείριση σε σχέση με τις συγκρίσιμες ημεδαπές εγκαταστάσεις. Εν συνεχεία, το ΔΕΕ, προκειμένου να κρίνει εάν η συγκεκριμένη εθνική ρύθμιση αποτελεί περιορισμό στην ελευθερία εγκατάστασης, θεωρεί ότι θα πρέπει το εθνικό δικαστήριο να ελέγξει κατά πόσο ο τρόπος καθορισμού της βάσεως επιβολής του φόρου οδηγεί, στην πράξη, σε λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση της εδρεύουσας στην αλλοδαπή εταιρίας σε σχέση με εδρεύουσα στην ημεδαπή εταιρία. Καταληκτικά, η ελευθερία εγκαταστάσεως έχει την έννοια ότι δεν αποκλείει την επίδικη φορολογική νομοθετική ρύθμιση υπό την προϋπόθεση ότι ο τρόπος καθορισμού της βάσεως επιβολής του φόρου αυτού δεν οδηγεί, στην πράξη, σε λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση

V. ΤΡΑΠΕΖΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Επιμ.: Δημήτριος-Παναγιώτης Τζάκας

► Ανακεφαλαιοποίηση τραπεζών με δικαστική διαταγή

Αύξηση του μετοχικού κεφαλαίου χωρίς απόφαση της γενικής συνέλευσης και χωρίς προσφορά των νέων μετοχών κατά προτίμηση στους παλαιούς μετόχους για ποσό κατώτερο από την ονομαστική αξία

Κανονισμός 407/2010/ΕΕ – Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Χρηματοοικονομικής Σταθεροποίησης – εκτελεστική απόφαση 2011/77/ΕΕ – χρηματοδοτική συνδρομή της Ευρωπαϊκής Ένωσης προς την Ιρλανδία – ανακεφαλαιοποίηση τραπεζών – δίκαιο των εταιριών – δεύτερη Οδηγία 77/91/ΕΟΚ – άρθρα 8, 25 και 29

ΔΕΕ C-41/15, Gerard Dowling και λοιποί, 08.11.2016, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: T. von Danwitz, Γεν. Εισαγγελέας: N. Wahl, ECLI:EU:C:2016:836 – Προδικαστικό ερώτημα

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά σε διαφορά κατόπιν προσφυγής μετόχων και μελών της διοίκησης της πρώην Irish Life and Permanent Group Holdings plc (ILPGH), η οποία κατείχε το σύνολο του μετοχικού κεφαλαίου της ιρλανδικής τράπεζας Irish Life and Permanent plc (ILP). Η εν λόγω προσφυγή είχε ως αντικείμενο την ακύρωση της διαταγής του ιρλανδικού Ανωτάτου Δικα-

στηρίου (High Court), με την οποία η προκείμενη τράπεζα υποχρεώθηκε σε αύξηση του κεφαλαίου της και έκδοση νέων μετοχών υπέρ του Υπουργού για ποσό κατώτερο της ονομαστικής τους αξίας στο πλαίσιο των μέτρων στήριξης του ιρλανδικού χρηματοπιστωτικού κλάδου και ενόψει της υποχρέωσης ανακεφαλαιοποίησης των ημεδαπών τραπεζών βάσει της χρηματοδοτικής συνδρομής που διέθεσε η Ένωση στο συγκεκριμένο κράτος μέλος μέσω του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Χρηματοοικονομικής Σταθεροποίησης. Δεδομένης της απόρριψης της πρότασης του Ιρλανδού Υπουργού Οικονομικών για τη διευκόλυνση της ανακεφαλαιοποίησης της ILP με εισφορά κεφαλαίου 2,7 δις ευρώ από τη γενική συνέλευση των μετόχων της ILPGH, εκδόθηκε – κατόπιν υποβολής σχετικού σχεδίου – διαταγή του Ανωτάτου Δικαστηρίου, με την οποία υποχρεωνόταν η ILPGH να εκδώσει, έναντι εισφοράς κεφαλαίου 2,7 δις ευρώ, νέες μετοχές υπέρ του Υπουργού με τιμή ανά μετοχή που ο ίδιος καθόρισε και ήταν κατά 10% κατώτερη της μέσης τιμής. Με τον τρόπο αυτόν, ο Υπουργός κατέστη, δίχως απόφαση της γενικής συνέλευσης των μετόχων, κάτοχος του 99,2 % των μετοχών της εταιρίας, η οποία διαγράφηκε από τα Χρηματιστήρια της Ιρλανδίας και του Λονδίνου, όπου ήταν εισηγμένη.

Οι προσφεύγοντες ζήτησαν την ακύρωση της εν λόγω διαταγής με το σκεπτικό ότι η ως άνω αύξηση κεφαλαίου δεν συνάδει με τα άρθρα 8, 25 και 29 της Δεύτερης εταιρικής Οδηγίας (77/91/ΕΟΚ), δεδομένου ότι πραγματοποιήθηκε χωρίς τη συναίνεση της γενικής συνέλευσης των μετόχων της ILPGH. Το αιτούν δικαστήριο διατύπωσε προδικαστικά ερωτήματα αναφορικά με τη συμβατότητα της εν λόγω διαταγής με την Οδηγία, δεδομένου ότι η επίμαχη αύξηση του κεφαλαίου πραγματοποιήθηκε χωρίς την έγκριση της γενικής συνέλευσης των μετόχων, ενώ οι νέες μετοχές εκδόθηκαν χωρίς την εν λόγω έγκριση και χωρίς προηγούμενη προσφορά τους κατά προτεραιότητα στους παλαιούς μετόχους, καθώς επίσης με μειωμένη ονομαστική αξία και με τροποποίηση των καταστατικών εγγράφων της εταιρίας.

Το ΔΕΕ, εξετάζοντας τις αιτιολογικές σκέψεις της δεύτερης εταιρικής Οδηγίας, παρατηρεί ότι η δικαιοπολιτική στόχευση αυτής έγκειται στην εξασφάλιση συγκεκριμένου επιπέδου ελάχιστης ισοδύναμης προστασίας τόσο των μετόχων όσον και των πιστωτών των ανωνύμων εταιριών κατά τη συνήθη λειτουργία τους. Ως εκ τούτου, η επίμαχη διαταγή εκφεύγει του πεδίου εφαρμογής της Οδηγίας, αφού δεν αποτελεί απόφαση οργάνου ανώνυμης εταιρίας στο πλαίσιο της συνήθους λειτουργίας της, αλλά εξαιρετικό μέτρο των εθνικών αρχών με σκοπό την αποτροπή – μέσω της δι' αυτής επερχόμενης αύξησης κεφαλαίου – της πτώχευσης του υπό εξέταση πιστωτικού ιδρύματος λόγω έλλειψης ιδίων πόρων. Η εν λόγω πτώχευση θα αποτελούσε, κατά το αιτούν δικαστήριο, απειλή για την χρηματοπιστωτική σταθερότητα της Ένωσης. Με αυτές τις παραδοχές, το ΔΕΕ καταλήγει στο

συμπέρασμα ότι δεν αντιβαίνει στις διατάξεις της δεύτερης εταιρικής Οδηγίας εξαιρετικό μέτρο που αφορά το μετοχικό κεφάλαιο ανώνυμης εταιρίας, όπως συμβαίνει στην προκείμενη περίπτωση με την επίμαχη διαταγή, το οποίο οι εθνικές αρχές έλαβαν σε περίπτωση σοβαρής διαταραχής της οικονομίας και του χρηματοπιστωτικού συστήματος κράτους μέλους, χωρίς την έγκριση της γενικής συνέλευσης της εταιρίας προς το σκοπό αποτροπής συστημικού κινδύνου και για τη διασφάλιση της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας της Ένωσης.

► Ενυπόθηκα δάνεια

Καταχρηστικές ρήτρες συμβάσεων που συνάπτονται με καταναλωτές και διαχρονικά αποτελέσματα της κήρυξης ακυρότητας καταχρηστικής ρήτρας

Οδηγία 93/13/ΕΟΚ – ενυπόθηκα δάνεια – άρθρο 4 παρ. 2 – άρθρο 6 παρ. 1 – κήρυξη ακυρότητας ρητρών προσδιορισμού του ελάχιστου ύψους του κυμαινόμενου επιτοκίου

ΔΕΕ C-154/15, C-307/15 και C-308/15, Gutiérrez Naranjo, 21.12.2016, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: E. Levits, Γεν. Εισαγγελέας: P. Mengozzi, ECLI:EU:C:2016:980 – Προδικαστικό ερώτημα

[Βλ. στο παρόν τευχος της ΕΕΕυρΔ, Παρατηρήσεις Δ.-Π. Τζάκα, σ. 126]

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά στην ερμηνεία της Οδηγίας 93/13/ΕΟΚ περί καταχρηστικών ρητρών των συμβάσεων που συνάπτονται με καταναλωτές. Η συγκεκριμένη αίτηση υποβλήθηκε στο πλαίσιο ενδίκων διαφορών μεταξύ δανειοληπτών και ισπανικών πιστωτικών ιδρυμάτων. Οι δανειολήπτες/καταναλωτές είχαν καταρτίσει συμβάσεις ενυπόθηκων δανείων, οι οποίες εμπεριείχαν τις επονομαζόμενες ρήτρες «κατώτατου επιτοκίου», ήτοι γενικούς όρους συναλλαγών, οι οποίοι προέβλεπαν ορισμένο ελάχιστο συντελεστή κάτω του οποίου δεν μπορούσε να υποχωρήσει το κυμαινόμενο επιτόκιο.

Παρενθετικά και προς κατανόηση του ιστορικού, επισημαίνεται ότι επί της συμβατότητας των εν λόγω ρητρών με το ισπανικό δίκαιο περί προστασίας του καταναλωτή είχε ήδη επιληφθεί το ισπανικό Ανώτατο Δικαστήριο (Tribunal Supremo), το οποίο στο πλαίσιο συλλογικής αγωγής είχε κηρύξει άκυρες τις εν λόγω ρήτρες. Προς τούτο, το ισπανικό Ανώτατο Δικαστήριο επικαλέστηκε την αρχή της ουσιαστικής διαφάνειας, όπως διατυπώθηκε σε προηγούμενες αποφάσεις του ΔΕΕ (ιδίως C-92/11, RWE Vertrieb, 21.03.2013, ECLI:EU:C:2013:180), και θεώρησε ότι υφίσταται ανεπαρκής πληροφόρηση των δανειοληπτών σχετικά με τις συγκεκριμένες συνέπειες εκ της πρακτικής εφαρμογής τους. Ωστόσο, παρά τη συγκεκριμένη διάγνωση, κατέληξε ότι οι προκείμενες ρήτρες ήταν δυνατό να διατηρηθούν σε ισχύ, περιορίζοντας την

αναδρομική εφαρμογή της εν λόγω διαγνωσθείσας έννομης συνέπειας κατ' επίκληση της αρχής της ασφάλειας δικαίου. Με αυτό το σκεπτικό, το ισπανικό Ανώτατο Δικαστήριο προσέδωσε έννομα αποτελέσματα στην εν λόγω απόφασή του μόνο από το χρόνο δημοσίευσης αυτής, κρίνοντας ότι η διαπίστωση της ακυρότητας δεν επηρεάζει υποθέσεις επί των οποίων είχαν ήδη εκδοθεί τελεσίδικες δικαστικές αποφάσεις. Ομοίως, δεν θα επηρεάζονταν ούτε οι πληρωμές που είχαν διενεργηθεί μέχρι τον χρόνο δημοσίευσης της εν λόγω απόφασης. Επιστρεπτέα ως αχρεωστήτως καταβληθέντα κρίθηκαν μόνον τα ποσά που καταβάλλονται κατ' εφαρμογή των εν λόγω ρητών μετά τη δημοσίευση αυτής.

Οι διαφορές των κύριων δικών αφορούσαν σε αγωγές των δανειοληπτών, με τις οποίες ζητούσαν την κήρυξη της ακυρότητας ρητών κατώτατου επιτοκίου και την επιστροφή των ποσών που καταβλήθηκαν αχρεωστήτως στα εναγόμενα πιστωτικά ιδρύματα. Στο πλαίσιο αυτό, τα επιληφθέντα ισπανικά δικαστήρια της ουσίας εξέφρασαν αμφιβολίες αναφορικά με τη συμβατότητα της υιοθετηθείσας από το Ανώτατο Δικαστήριο προσέγγισης περί χρονικού περιορισμού των αποτελεσμάτων εκ της κήρυξης ακυρότητας των ρητών κατώτατου επιτοκίου. Στο επίκεντρο της δικαστικής κρίσης τέθηκε η διάταξη του άρθρου 6 παρ. 1 της Οδηγίας 93/13/ΕΟΚ, το οποίο υποχρεώνει τα κράτη μέλη να προβλέπουν ότι οι συμβατικές ρήτρες που κρίνονται ως καταχρηστικές δεν θα δεσμεύουν τους καταναλωτές, τηρουμένων φυσικά των σχετικών όρων της εθνικής νομοθεσίας. Η εν λόγω πρόβλεψη, μάλιστα, αντιδιαστέλλει τις συγκεκριμένες ρήτρες προς την επίμαχη σύμβαση (ως σύνολο), η οποία εξακολουθεί να δεσμεύει τους συμβαλλόμενους, υπό τον όρο μπορεί να υπάρξει και χωρίς τις εκάστοτε εξεταζόμενες καταχρηστικές ρήτρες.

Αφετηρία της δικανικής κρίσης του ΔΕΕ αποτελεί το επιχείρημα της ισπανικής κυβέρνησης και των εναγόμενων τραπεζών ότι οι επίμαχες διαφορές εκφεύγουν του πεδίου εφαρμογής της Οδηγίας 93/13/ΕΟΚ, δεδομένου ότι το ισπανικό Ανώτατο Δικαστήριο με την επίμαχη απόφαση διασφάλισε υψηλότερο επίπεδο προστασίας των καταναλωτών σε σχέση με εκείνο της Οδηγίας. Το Δικαστήριο αντιπαρέχεται την εν λόγω επιχειρηματολογία, υπογραμμίζοντας τον ουσιώδη χαρακτήρα της προσυμβατικής ενημέρωσης σχετικά με τους εμπεριεχόμενους συμβατικούς όρους και τις εξ αυτών συνέπειες. Έτσι καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η εν λόγω παροχή της αναγκαίας πληροφόρησης εμπίπτει στο πεδίο του άρθρου 6 παρ. 1 της Οδηγίας. Προς τούτο, το ΔΕΕ υιοθετεί τα επιχειρήματα του Γεν. Εισαγγελέα και θεωρεί ότι η χρησιμοποίηση της αυτής λεκτικής διατύπωσης στο άρθρο 4 παρ. 2 και στο άρθρο 5 της Οδηγίας (ήτοι της απαίτησης περί σαφούς και κατανοητής διατύπωσης) καταδεικνύει ότι ο έλεγχος της ου-

σιαστικής διαφάνειας συμβατικών ρητών αφορά και σε ρήτρες αναφορικά με το κύριο αντικείμενο της σύμβασης. Κατόπιν τούτων, το Δικαστήριο υπεισέρχεται στη συμβατότητα του χρονικού περιορισμού των αποτελεσμάτων της απόφασης του ισπανικού Ανώτατου Δικαστηρίου με τα προβλεπόμενα στο άρθρο 6 παρ. 1 της Οδηγίας. Εκκινώντας από τον αναγκαστικού δικαίου χαρακτήρα της διάταξης, η οποία μάλιστα υπηρετεί το δημοσίου συμφέροντος μέλημα περί προστασίας των καταναλωτών, διαγιγνώσκεται η υποχρέωση του εθνικού δικαστή να εκτιμά αυτεπαγγέλτως την υπό εξέταση καταχρηστικότητα και να αίρει την ανισότητα μεταξύ καταναλωτή και επαγγελματία. Υπό αυτό το πρίσμα, εξάγεται το συμπέρασμα ότι η καταχρηστική ρήτρα πρέπει να θεωρείται ως ουδέποτε υπάρξασα και ως μη παράγουσα έννομα αποτελέσματα, προκειμένου να αποκατασταθεί η νομική και πραγματική κατάσταση, στην οποία θα τελούσε ο καταναλωτής εν απουσία της εν λόγω ρήτρας. Ως εκ τούτου, η παράλειψη κήρυξης του αποτελέσματος επιστροφής των ποσών που καταβλήθηκαν αχρεωστήτως λόγω της ισχύος ρητών κατώτατου επιτοκίου, θα διακύβευε τον αποτρεπτικό χαρακτήρα της Οδηγίας. Το συγκεκριμένο συμπέρασμα δεν ανατρέπεται εκ του γεγονότος ότι τα κράτη μέλη δύνανται βάσει του εθνικού τους δικαίου να καθορίζουν το λεπτομερές πλαίσιο για τη διαπίστωση της καταχρηστικότητας.

Στο πλαίσιο αυτό, το ΔΕΕ παρατηρεί ότι σύμφωνα με την προγενέστερη νομολογία του (ΔΕΕ, C-40/08, *Asturcom Telecomunicaciones*, 06.10.2009, ECLI:EU:C:2009:615, σκ. 37) η προστασία του καταναλωτή δεν είναι απόλυτη και δεν επιβάλλει την ανατροπή των εθνικών δικονομικών κανόνων, όπως για παράδειγμα η ισχύς δεδικασμένου εθνικής απόφασης. Συνεπώς, ορθώς κρίθηκε από το ισπανικό Ανώτατο Δικαστήριο ότι η απόφαση αυτού δεν θα επηρεάζει τις τελεσίδικως κριθείσες υποθέσεις, οι οποίες έχουν αποκτήσει ισχύ δεδικασμένου.

Υπό το φως της ίδιας νομολογίας (ΔΕΕ, C-40/08, σκ. 41), επισημαίνεται ότι ο καθορισμός εύλογης αποκλειστικής προθεσμίας για την άσκηση προσφυγής, για λόγους ασφάλειας δικαίου, συνάδει με το δίκαιο της Ένωσης. Ωστόσο, η συγκεκριμένη κρίση αντιδιαστέλλεται προς τον περιορισμό των διαχρονικών αποτελεσμάτων εκ της ερμηνείας κανόνα του δικαίου της Ένωσης, εν προκειμένω της Οδηγίας 93/13/ΕΟΚ, ο οποίος επέρχεται εκ της κρίσεως του ισπανικού Ανώτατου Δικαστηρίου. Προς τούτο, υπογραμμίζεται ότι η εν λόγω παραδοχή του ισπανικού Ανώτατου Δικαστηρίου ισοδυναμεί με τη γενική στέρηση του δικαιώματος επιστροφής των αχρεωστήτως καταβληθέντων ποσών κατά το διάστημα προ της δημοσίευσης της εν λόγω απόφασης. Η συγκεκριμένη προστασία αξιολογείται ως ελλιπής και ανεπαρκής, αφού δεν συνιστά ούτε κατάλληλο ούτε αποτελεσματικό μέσο προκειμένου να παύσει η χρησιμοποίηση καταχρηστικών ρητών.

► **Ενημέρωση του χρήστη υπηρεσιών πληρωμών για την τροποποίηση της σύμβασης-πλαίσιο**

Έννοια της χορήγησης των υποχρεωτικά προβλεπόμενων πληροφοριών από τον πάροχο υπηρεσιών πληρωμών στον χρήστη σε ανθεκτικό στον χρόνο μέσο και διάκριση μεταξύ πληροφόρησης που παρέχεται και εκείνης που απλώς τίθεται στη διάθεση του χρήστη υπηρεσιών πληρωμών

Οδηγία 2007/64/EK – Οδηγία 2000/31/EK – υπηρεσίες πληρωμών στην εσωτερική αγορά – Σύμβαση-πλαίσιο – προηγούμενη γενική ενημέρωση – υποχρέωση παροχής των σχετικών πληροφοριών σε έντυπο ή σε άλλο μέσο ανθεκτικό στον χρόνο – διαβίβαση των πληροφοριών μέσω θυρίδας ηλεκτρονικού ταχυδρομείου ενσωματωμένης σε ιστότοπο ηλεκτρονικής τραπεζικής

ΔΕΕ C-375/15, BAWAG PSK Bank für Arbeit und Wirtschaft und Österreichische Postsparkasse AG, 25.01.2017, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος: L. Bay Larsen, Εισηγητής: M. Safjan, Γεν. Εισαγγελέας: M. Bobek, ECLI:EU:C:2016:38 – Προδικαστικό ερώτημα

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά στην ερμηνεία της Οδηγίας 2007/64/EK αναφορικά με τις υπηρεσίες πληρωμών στην εσωτερική αγορά και ανέκυψε στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ πιστωτικού ιδρύματος και ενώσεως καταναλωτών με αντικείμενο την εγκυρότητα ρήτρας που εμπεριέχεται σε συμβάσεις που καταρτίζει με καταναλωτές, εν προκειμένω χρήστες υπηρεσιών πληρωμών. Ειδικότερα, το εναγόμενο πιστωτικό ίδρυμα είχε καταρτίσει συμβάσεις σχετικά με το διαδικτυακό σύστημα ηλεκτρονικής τραπεζικής (e-banking) όπου οι γενικοί όροι συναλλαγών προέβλεπαν την ενημέρωση των πελατών με ειδοποιήσεις και μηνύματα εν αναφορά προς πληροφορίες σχετικές με τους λογαριασμούς, τα αντίγραφα κινήσεων λογαριασμών και πιστωτικών καρτών, τις γνωστοποιήσεις τροποποιήσεων κ.ο.κ. Η εν λόγω ενημέρωση ετίθετο στη διάθεση των πελατών της τράπεζας είτε ταχυδρομικώς είτε διά της ηλεκτρονικής οδού, δηλαδή με δυνατότητα ανάγνωσης ή τηλεφόρτωσης στο πλαίσιο του συστήματος ηλεκτρονικής τραπεζικής. Η ενάγουσα ένωση άσκησε αγωγή, υποστηρίζοντας ότι η εν λόγω ρήτρα, η οποία εμπεριέχεται στις συμβάσεις-πλαίσιο με αντικείμενο τη σύσταση και τη λειτουργία λογαριασμού (εν προκειμένω λογαριασμού πληρωμών), αντίκειται στις διατάξεις της Οδηγίας 2007/64/EK αναφορικά με την παροχή υπηρεσιών πληρωμών, όπως είχαν μεταφερθεί στην αυστριακή έννομη τάξη. Το Πρωτοδικείο και το Εφετείο έκαναν δεκτό το αίτημα της ενάγουσας για παύση και παράλειψη χρησιμοποίησης στο μέλλον της συγκεκριμένης ρήτρας, με αποτέλεσμα να επιληφθεί της διαφοράς το Ανώτατο Αυστριακό Δικαστήριο (Oberster Gerichtshof) κατόπιν άσκησης αναίρεσης.

Το αιτούν δικαστήριο διατύπωσε δύο προδικαστικά ερωτήματα αναφορικά με την ερμηνεία των άρθρων 41 παρ. 1 και 36 παρ. 1 της Οδηγίας 2007/64/EK, τα οποία αφορούν στη γενική ενημέρωση του χρήστη υπηρεσιών πληρωμών εν αναφορά προς συγκεκριμένες πληροφορίες και όρους «σε έντυπη μορφή ή σε άλλο ανθεκτικό στο χρόνο μέσο» και δη σε εύθετο χρόνο πριν τη δέσμευση του χρήστη από σύμβαση, σύμβαση-πλαίσιο ή προσφορά αναφορικά με την παροχή υπηρεσιών πληρωμών. Στο επίκεντρο τέθηκε η απαίτηση ενημέρωσης του πελάτη σε σταθερό μέσο και, in concreto, εάν συνιστά ενημέρωση σε σταθερό μέσο η παρεχόμενη πληροφόρηση (σε ηλεκτρονική μορφή), η οποία αποστέλλεται από την εναγόμενη τράπεζα σε θυρίδα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου του χρήστη, κατά τρόπο ώστε ο τελευταίος να έχει πρόσβαση στις απαιτούμενες πληροφορίες κατόπιν σύνδεσης και κατάλληλης επιλογής στην ιστοσελίδα ηλεκτρονικής τραπεζικής. Επί αποφατικής απάντησης, το αιτούν δικαστήριο έθεσε το ερώτημα εάν η υπό εξέταση πρακτική συνιστά μεν διάθεση της απαιτούμενης πληροφόρησης σε σταθερό μέσο, όχι όμως παροχή αυτής στον πελάτη, ο οποίος έχει απλώς τη δυνατότητα πρόσβασης σε αυτήν ή άλλως και εναλλακτικά εάν η συγκεκριμένη μορφή πληροφόρησης πρέπει να αξιολογηθεί ως απλή παροχή δυνατότητας πρόσβασης στην πληροφορία χωρίς τη χρήση σταθερού μέσου.

Το ΔΕΕ υπογραμμίζει τη δογματική κατάστρωση της Οδηγίας 2007/64/EK, επισημαίνοντας ότι το καθήκον προηγούμενης γενικής ενημέρωσης θεσμοθετείται από το άρθρο 36 παρ. 1 εν αναφορά προς σύμβαση ή προσφορά μεμονωμένης υπηρεσίας πληρωμής, εφόσον δηλαδή δεν υφίσταται κάποια σύμβαση-πλαίσιο του άρθρου 4 σημ. 12. Αντίθετα, το εν λόγω καθήκον επί πράξεων πληρωμών που καλύπτονται από σύμβαση-πλαίσιο προβλέπεται από το άρθρο 41 παρ. 1. Με γνώμονα αυτή την παραδοχή, το Δικαστήριο εξετάζει τις δύο απαιτήσεις που θέτει η εν λόγω διάταξη κι δη αφενός την καταγραφή των παρεχόμενων πληροφοριών (συμπεριλαμβανομένης της τροποποίησης της σύμβασης-πλαίσιο) σε μέσο ανθεκτικό στον χρόνο και αφετέρου την παροχή των πληροφοριών αυτών στον χρήστη υπηρεσιών πληρωμών.

Προς τον σκοπό αυτόν, το ΔΕΕ ανατρέπει στον ορισμό της έννοιας «μέσο ανθεκτικό στον χρόνο», όπως προβλέπεται από το άρθρο 4 σημ. 25 της Οδηγίας και καταλαμβάνει κάθε μέσο που επιτρέπει στον χρήστη υπηρεσιών πληρωμών να αποθηκεύει τις πληροφορίες οι οποίες του απευθύνονται προσωπικά, ώστε μελλοντικά να μπορεί να έχει πρόσβαση σε αυτές για χρονικό διάστημα ανάλογο προς τον σκοπό που εξυπηρετούν οι εν λόγω πληροφορίες, καθώς και για να μπορεί να τις αναπαράγει, όπως ακριβώς έχουν. Στο πλαίσιο αυτό, επικαλείται και την αιτιολογική σκέψη 24 της Οδηγίας, η οποία απαριθμεί μεταξύ των εν λόγω μέσων (i) τα αποσπάσματα λογαριασμών που εκτυπώνονται από ειδικούς εκτυπωτές, (ii) τις δισκέ-

τες, (iii) τα CD-ROM, (iv) τα DVD και (v) τους σκληρούς δίσκους προσωπικών υπολογιστών στους οποίους μπορεί να αποθηκεύεται το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο. Στην εν λόγω απαρίθμηση αναφέρονται ρητά και οι ιστοσελίδες, υπό τον όρο ότι είναι προσιτές κατά τρόπο που να επιτρέπει τη μελλοντική πρόσβαση στις αποθηκευμένες πληροφορίες για χρονικό διάστημα κατάλληλο για την πληροφόρηση, και εφόσον επιτρέπουν την ακριβή αναπαραγωγή των αποθηκευμένων πληροφοριών. Περαιτέρω, το Δικαστήριο ανατρέπει σε προηγούμενες αποφάσεις του σχετικές με την ερμηνεία του όρου «σταθερό μέσο» κατά το άρθρο 3 στοιχ. ιγ' της Οδηγίας 2008/48/EK για τις συμβάσεις καταναλωτικής πίστης (ιδίως C-49/11, *Content Services*, 05.07.2012, ECLI:EU:C:2012:419, σκ. 42 έως 44 και C-42/15, *Home Credit Slovakia*, 09.11.2016, ECLI:EU:C:2016:842, σκ. 35). Σε αντιστοιχία, μάλιστα, με τις επισημάνσεις του Γενικού Εισαγγελέα, αλλά και του Δικαστηρίου ΕΖΕΣ (E-04/09, *Inconsult Anstalt κατά Finanzmarktaufsicht*, 27.01.2010, EFTA Court Report 2009-2010, σ. 86, σκ. 63 έως 66) κάνει δεκτό ότι ορισμένοι ιστότοποι μπορούν να χαρακτηριστούν «μέσα ανθεκτικά στον χρόνο» κατά την έννοια του άρθρου 4 σημ. 25 της Οδηγίας 2007/64/EK.

Με αυτό το σκεπτικό, το ΔΕΕ καταλήγει στο συμπέρασμα ότι τις απαιτήσεις της έννοιας «μέσο ανθεκτικό στον χρόνο» πληροί και ο ιστότοπος, ο οποίος παρέχει στον χρήστη υπηρεσιών πληρωμών τη δυνατότητα να αποθηκεύσει τις πληροφορίες που του απευθύνονται προσωπικά, με τέτοιο τρόπο ώστε να μπορεί κατόπιν να τις συμβουλευθεί για χρονικό διάστημα ανάλογο προς τον σκοπό τον οποίο αυτές εξυπηρετούν, καθώς και να τις αναπαράγει ακριβώς ως έχουν. Ωστόσο, το Δικαστήριο θέτει προς τούτο μία πρόσθετη προϋπόθεση και δη την περίσταση ότι αποκλείεται κάθε ενδεχόμενο μονομερούς τροποποίησης του περιεχομένου του ιστότοπου από τον πάροχο των υπηρεσιών πληρωμών ή από οποιονδήποτε άλλον επαγγελματία στον οποίο έχει ανατεθεί η διαχείρισή του.

Κατόπιν τούτου, το ΔΕΕ εξετάζει το έτερο κρίσιμο νομοτυπικό χαρακτηριστικό και δη την έννοια της «παροχής» της υποχρεωτικά προβλεπόμενης πληροφόρησης, όπως ορίζει το άρθρο 46 παρ. 1 και η αιτιολογική σκέψη 27 της Οδηγίας 2007/64/EK. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο υιοθετεί τη διάκριση μεταξύ δύο τρόπων διαβίβασης πληροφοριών. Στην πρώτη περίπτωση, ο πάροχος οφείλει να χορηγήσει και ειδικότερα να κοινοποιεί στον χρήστη τις αναγκαίες πληροφορίες με δική του πρωτοβουλία, χωρίς περαιτέρω όχληση εκ μέρους του χρήστη. Στη δεύτερη περίπτωση, ο πάροχος υποχρεούται να θέτει πληροφορίες στη διάθεση του χρήστη υπηρεσιών πληρωμών κατόπιν αιτήματος και δη κατόπιν πρωτοβουλίας του τελευταίου. Το Δικαστήριο επικεντρώνεται στην πρώτη περίπτωση και λαμβάνοντας υπόψη τη δικαιολογική στόχευση της προστασίας των καταναλωτών από την

Οδηγία 2007/64/EK αξιολογεί ως μη εύλογη την επιβολή της υποχρέωσης στους χρήστες υπηρεσιών πληρωμών να συμβουλευούνται τακτικά όλες τις υπηρεσίες ηλεκτρονικής επικοινωνίας στις οποίες έχουν εγγραφεί. Προς τούτο, το ΔΕΕ επικαλείται τη διάταξη του άρθρου 44 παρ. 1 εδ. β' της Οδηγίας 2007/64/EK, το οποίο, υπό συγκεκριμένες περιστάσεις, συνάγει την αποδοχή του χρήστη σε οποιαδήποτε τροποποίηση των όρων της σύμβασης-πλαίσιο προτείνει ο πάροχος.

Για τον λόγο αυτόν, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι προσήκουσα παροχή πληροφοριών στο πλαίσιο συστήματος ηλεκτρονικής τραπεζικής σύμφωνα με το άρθρο 41 παρ. 1 της Οδηγίας υφίσταται όταν η εν λόγω πληροφόρηση διαβιβάζεται από τον πάροχο στον χρήστη υπηρεσιών πληρωμών κατόπιν ενεργής συμπεριφοράς του πρώτου, η οποία έχει ως σκοπό να θέσει υπόψη του χρήστη ότι οι πληροφορίες υπάρχουν και είναι διαθέσιμες στον οικείο ιστότοπο. Σε αντίθεση περίπτωση, εφόσον δηλαδή ο χρήστης υπηρεσιών πληρωμών είναι υποχρεωμένος να ανατρέξει στον ιστότοπο προκειμένου να λάβει γνώση των υπό κρίση πληροφοριών, τότε αυτές θα πρέπει να θεωρούνται ότι έχουν «απλώς τεθεί στη διάθεσή του» σύμφωνα με τα οριζόμενα στο άρθρο 36 παρ. 1 εδ. α' της Οδηγίας 2007/64/EK. Κρίσιμη, συνεπώς, περίπτωση για την εν λόγω διάκριση καθίσταται η διάγνωση εάν η διαβίβαση των εκάστοτε κρινόμενων πληροφοριών συνοδεύεται ή όχι από ενεργή συμπεριφορά του παρόχου υπηρεσιών πληρωμών.

Η εν λόγω ενεργητική συμπεριφορά καταφάσκει σύμφωνα με το ΔΕΕ σε περίπτωση αποστολής ταχυδρομικής επιστολής ή ηλεκτρονικού μηνύματος στη διεύθυνση, η οποία χρησιμοποιείται συνήθως από τον χρήστη των υπηρεσιών για την επικοινωνία του με άλλα πρόσωπα και έχει συμφωνηθεί στη σύμβαση-πλαίσιο μεταξύ παρόχου και χρήστη ότι μπορεί να χρησιμοποιείται και στη μεταξύ τους επικοινωνία. Δεν επιτρέπεται όμως να επιλεγεί ως τέτοια διεύθυνση η θυρίδα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου του συγκεκριμένου χρήστη στο διαδικτυακό σύστημα ηλεκτρονικής τραπεζικής το οποίο διαχειρίζεται ο πάροχος ή άλλος επαγγελματίας στον οποίο έχει ανατεθεί η διαχείριση του οικείου ιστότοπου. Ο δικαιολογητικός λόγος αυτής της διάκρισης συνίσταται, κατά το Δικαστήριο, στο γεγονός ότι ο εν λόγω ιστότοπος, ακόμη και εάν περιέχει τέτοια θυρίδα, δεν χρησιμοποιείται από τον ίδιο χρήστη για τη συνήθη του επικοινωνία με άλλα πρόσωπα, πέραν του παρόχου.

► Ευθύνη των κεντρικών τραπεζών εξαιτίας της αναδιάρθρωσης του ελληνικού δημόσιου χρέους

Εξωσυμβατική ευθύνη έναντι ιδιωτών πιστωτών λόγω ζημίας κατά την άσκηση οικονομικής και νομισματικής πολιτικής

Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα – ρήτρες συλλογικής δράσης – εμπορικές τράπεζες – παράβαση κανόνα δικαίου που αποδίδει δικαιώματα σε ιδιώτες – προστατευόμενη εμπιστοσύνη – ίση μεταχείριση

ΓεΔΕΕ T-749/15, Nausicaa Anadyomène SAS και λοιποί/Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, 24.01.2017, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος: S. Frimodt Nielsen, Εισηγητής: V. Kreuschitz, ECLI:EU:T:2017:21 – Αγωγή αποζημίωσης

Η προκείμενη αγωγή αποζημίωσης σε βάρος της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας ασκήθηκε από μια γαλλική εταιρία και μια γαλλική τράπεζα, εκ των οποίων η δεύτερη είχε υλοποιήσει τέσσερις διαδοχικές χρηματιστηριακές αγορές ελληνικών χρεογράφων συνολικής αξίας περίπου 13.000.000 ευρώ, τα οποία το Δεκέμβριο 2011 εκχώρησε στην πρώτη. Οι ενάγουσες είχαν υποστεί σημαντική ζημία ύψους περίπου 11.000.000 ευρώ συνεπεία της οικειοθελούς ανταλλαγής και μείωσης της αξίας των κατεχόμενων από ιδιώτες ελληνικών χρεογράφων σε ποσοστό 53,5% (Private Sector Involvement-PSI), αλλά και της θεσμοθέτησης και ενεργοποίησης των ρητρών συλλογικής δράσης βάσει του Ν. 4050/2012 σε συνδυασμό προς την απόφαση 2012/153/ΕΕ της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας. Σύμφωνα με την τελευταία, εμπορεύσιμα χρεόγραφα έκδοσης ή πλήρους εγγύησης της Ελληνικής Δημοκρατίας, τα οποία δεν πληρούν τις ελάχιστες απαιτήσεις πιστοληπτικής αξιολόγησης του Ευρωσυστήματος θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως ασφάλειες για πιστοδοτικές πράξεις του Ευρωσυστήματος, εφόσον παρασχεθεί πιστωτική αναβάθμιση στις εθνικές κεντρικές τράπεζες από την Ελληνική Δημοκρατία στο πλαίσιο συμφωνίας επαναγοράς. Εν αναφορά προς τις πράξεις που συνεπάγονται την απώλεια της αξίας των κατεχόμενων από τις ενάγουσες χρεογράφων ασκήθηκε αγωγή αποζημίωσης βάσει του άρθρου 340 παρ. 3 ΣΛΕΕ, προσάπτοντας στην Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα παράβαση κατά πρώτον των αρχών της ασφάλειας δικαίου και της προστατευόμενης εμπιστοσύνης, κατά δεύτερον των αρχών της ισότητας και της μη διάκρισης (άρθρα 20 και 21 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης) και τέλος της αρχής της χρηστής διοίκησης (άρθρο 41 του Χάρτη δικαιωμάτων) και της υποχρέωσης επιμέλειας.

Το ΓεΔΕΕ διαπιστώνει προκαταρκτικά ότι δεν υφίσταται εν προκειμένω δεδικασμένο εκ της αποφάσεώς του στην υπόθεση *Accorinti* (T-79/13, 07.10.2015, ECLI:EU:T:2015:756), δεδομένου ότι αφορά διαφορετική ένδικη διαφορά μεταξύ διαφορετικών μερών. Παρά ταύτα, το ΓεΔΕΕ υιοθετεί τις βασικές παραδοχές της εν λόγω απόφασης, διαπιστώνοντας ότι η απόδοση παράνομης συμπεριφοράς στο οικείο όργανο ή οργανισμό της ΕΕ πρέπει να ερείδεται σε κατάφωρη παράβαση κανόνα δικαίου, ο οποίος σκοπεί στην απονομή δικαιωμάτων

σε ιδιώτες. Αποφασιστικό κριτήριο προς τούτο είναι η κατάφαση πρόδηλης και σοβαρής υπέρβασης των ορίων της διακριτικής ευχέρειάς του. Μόνον όταν το εν λόγω όργανο ή οργανισμός – εν προκειμένω η ΕΚΤ – διαθέτει σαφώς περιορισμένη, αν όχι ανύπαρκτη, διακριτική ευχέρεια μπορεί να αρκέσει η απλή παραβίαση του δικαίου της Ένωσης προς απόδειξη της κατάφωρης παράβασης. Στο πλαίσιο αυτό, υπογραμμίζεται η ευρεία διακριτική ευχέρεια που απολαμβάνει η ΕΚΤ κατά την άσκηση της οικονομικής και νομισματικής πολιτικής σύμφωνα με τα άρθρα 127 και 282 ΣΛΕΕ και το άρθρο 18 του Καταστατικού του Ευρωπαϊκού Συστήματος Κεντρικών Τραπεζών και της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, η οποία απαιτεί σύνθετες και πολύπλοκες εκτιμήσεις οικονομικής και κοινωνικής φύσεως σε περιβάλλον ταχέως εξελισσόμενων καταστάσεων.

Στο πλαίσιο αυτό, επαναλαμβάνεται η προηγούμενη κρίση του ΓεΔΕΕ (T-79/13, σκ. 69), σύμφωνα με την οποία η άσκηση της κανονιστικής αρμοδιότητας των θεσμικών οργάνων της ΕΕ, όπως εν προκειμένω της ΕΚΤ, υπόκειται στην περιοριστική αντίληψη περί ευθύνης, επειδή η άσκηση της εν λόγω εξουσίας – κάθε φορά που θεσπίζει μέτρα δυνάμει να τίξουν τα ιδιωτικά συμφέροντα προς εξυπηρέτηση του γενικού συμφέροντος της Ένωσης – δεν πρέπει να παρεμποδίζεται από το ενδεχόμενο άσκησης αγωγών αποζημίωσης. Εξάλλου, ενόψει της εν λόγω ευρείας διακριτικής ευχέρειας, ευθύνη της Ένωσης μπορεί να ανακύψει μόνο σε περίπτωση σοβαρής και πρόδηλης υπέρβασης των ορίων που επιβάλλονται κατά την άσκηση των υπό εξέταση αρμοδιοτήτων.

Εν αναφορά προς την παράβαση της αρχής της προστατευόμενης εμπιστοσύνης, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι η εν λόγω αρχή συναρτάται με τη δημιουργία βάσιμων προσδοκιών από τα όργανα της ΕΕ υπό τον όρο ότι συντρέχουν οι τρεις βασικές προϋποθέσεις: (α) η παροχή στον ενδιαφερόμενο συγκεκριμένων, ανεπιφύλακτων και συγκλινουσών διαβεβαιώσεων από αρμόδιες και αξιόπιστες πηγές, (β) η δημιουργία θεμιτής προσδοκίας στον αποδέκτη και (γ) η συμφωνία των εν λόγω διαβεβαιώσεων με τους ισχύοντες κανόνες. Επιπλέον, η δυνατότητα επίκλησης παρέχεται μεν σε όλους τους επιχειρηματίες, ωστόσο, όταν ένας συνετός και ενημερωμένος επιχειρηματίας είναι σε θέση να προβλέψει τη θέσπιση μέτρου της Ένωσης ικανού να βλάψει τα συμφέροντά του, δεν μπορεί να επικαλεστεί την εν λόγω αρχή μετά τη λήψη ενός τέτοιου μέτρου. Τούτο ισχύει κατά μείζονα λόγο στον τομέα της νομισματικής πολιτικής, η οποία απαιτεί συνεχή προσαρμογή ανάλογα με τις διακυμάνσεις της οικονομικής συγκυρίας. Ειδική μνεία γίνεται στο γεγονός ότι καμία εκ των κανονιστικών αποφάσεων της ΕΚΤ κατά το κρίσιμο διάστημα δεν εμπεριείχε κάποια δήλωση της ΕΚΤ, η οποία θα μπορούσε να εκληφθεί ως ενθάρρυνση

για την απόκτηση ή τη διακράτηση ελληνικών χρεογράφων προς τους επενδυτές. Αναλύοντας μία προς μία τις εν λόγω αποφάσεις, διαπιστώνεται ότι τούτες περιορίζονταν στην επεξήγηση των λόγων άσκησης της διακριτικής ευχέρειας και των αρμοδιοτήτων της ΕΚΤ στο πλαίσιο των λειτουργιών της νομισματικής πολιτικής της Ένωσης. Προς επίρρωση τούτων, το Δικαστήριο υπογραμμίζει τους οικονομικούς κινδύνους που σχετίζονται με την αγορά κρατικών χρεογράφων, ιδίως στην περίπτωση της Ελληνικής Δημοκρατίας δεδομένης της οικονομικής κατάστασης και της αβεβαιότητας της συγκεκριμένης περιόδου, με αποτέλεσμα ένας συνेतός και ενημερωμένος επιχειρηματίας να μην δύναται - τουλάχιστον βάσει των εν λόγω αποφάσεων της ΕΚΤ - να αποκλείσει τον κίνδυνο αναδιάρθρωσης του ελληνικού δημοσίου χρέους.

Αναφορικά με την έτερη αιτίαση σχετικά με την παράβαση της αρχής της ίσης μεταχείρισης λόγω της ανταλλαγής των κατεχόμενων από την ΕΚΤ χρεογράφων στο άρτιο, καθώς επίσης συνεπεία της προεκτεθείσας απόφασης 2012/153/ΕΕ, το ΓεΔΕΕ επαναλαμβάνει τα διαλαμβανόμενα στην απόφαση *Accorinti* (σκ. 92) και αντιδιαστέλλει τους αποκτήσαντες ελληνικά χρεόγραφα ιδιώτες επενδυτές, οι οποίοι ενήργησαν αποκλειστικά με γνώμονα το ιδιωτικό περιουσιακό συμφέρον τους από τις κεντρικές τράπεζες, των οποίων η επενδυτική απόφαση υπηρετεί αποκλειστικά και μόνο σκοπούς γενικού συμφέροντος. Το γεγονός ότι τόσο οι ιδιώτες επενδυτές, όσο και οι κεντρικές τράπεζες απέκτησαν την ιδιότητα του πιστωτή του κράτους που εξέδωσε τα χρεόγραφα, δεν αρκεί για να θεμελιώσει την υποχρέωση ίσης μεταχείρισης, ούτε λαμβάνει ουσιαστικά υπόψη το νομικό πλαίσιο της αγοράς προς θεραπεία σκοπών δημοσίου συμφέροντος ή την άσκηση εξουσιών και καθηκόντων δυνάμει διατάξεων του ενωσιακού δικαίου. Δεν παροράται επίσης το γεγονός ότι οι ενάγοντες ιδιώτες επενδυτές, συμπεριλαμβανομένων των εμπορικών τραπεζών, δεν διευκρίνισαν ούτε τεκμηρίωσαν τη θέση ότι βρίσκονταν σε κατάσταση παρεμφερή με αυτή των εθνικών κεντρικών τραπεζών.

Ομοίως, απορρίπτεται και η αιτίαση περί παραβίασης της αρχής της χρηστής διοίκησης, με το σκεπτικό ότι οι ενάγοντες δεν στοιχειοθέτησαν προσηκόντως και επακριβώς ότι η ΕΚΤ, κατά τη θεσμοθέτηση των επίμαχων πράξεων, παρέλειψε να ασκήσει με τρόπο αμερόληπτο και επιμελή τα καθήκοντά της σύμφωνα με τα άρθρα 127 και 282 ΣΛΕΕ και το άρθρο 18 του Καταστατικού. Πέραν τούτου, οι εν λόγω πράξεις εντάσσονται στο πλαίσιο άσκησης των αρμοδιοτήτων και των θεμελιωδών καθηκόντων αυτής, οι οποίες αποσκοπούν ακριβώς στη διατήρηση του περιθωρίου ελιγμών των κεντρικών τραπεζών και στη διαφύλαξη της ομαλής λειτουργίας του Ευρωσυστήματος.

VI. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Επιμ.: Παναγιώτης Ι. Αργαλιάς, Δημήτρης Γούλας

► Ομαδικές απολύσεις

Νομιμότητα ενεργειών υπουργού να μην εγκρίνει σχέδιο ομαδικών απολύσεων

Οδηγία 98/59/ΕΚ – ομαδικές απολύσεις – εθνική οικονομία – συμφέρον – επιχείρηση – σχέδιο – εκπρόσωποι εργαζομένων – διαβουλεύσεις – αγορά εργασίας – συνθήκες

ΔΕΕ C-201/15, ΑΓΕΤ Ηρακλής, 21.12.2016, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγήτρια: A. Prechal, Γεν. Εισαγγελέας: N. Wahl, ECLI:EU:C:2016:972 – Προδικαστικό ερώτημα

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία της Οδηγίας 98/59/ΕΚ για την προσέγγιση των νομοθεσιών των κρατών μελών που αφορούν τις ομαδικές απολύσεις και υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της Ανώνυμης Γενικής Εταιρίας Τσιμέντων Ηρακλής (ΑΓΕΤ Ηρακλής) και του Υπουργού Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης σχετικά με απόφαση του τελευταίου να μην επιτρέψει στην ΑΓΕΤ Ηρακλής να προβεί σε ομαδικές απολύσεις.

Σύμφωνα με τα πραγματικά περιστατικά της συγκεκριμένης απόφασης, η ΑΓΕΤ Ηρακλής, κατά το διάστημα από τον Νοέμβριο του 2011 έως τον Δεκέμβριο του 2012, κάλεσε επανειλημμένως τους εργαζομένους του εργοστασίου της στη Χαλκίδα σε συναντήσεις, με σκοπό την αναπροσαρμογή των δραστηριοτήτων του εργοστασίου, λόγω της μειωμένης ζήτησης τσιμέντου, χωρίς να πραγματοποιηθούν ομαδικές απολύσεις. Εν συνεχεία, η ΑΓΕΤ Ηρακλής ενέκρινε τον Μάρτιο του 2013 σχέδιο αναδιάρθρωσης, το οποίο προέβλεπε την οριστική παύση της λειτουργίας του εργοστασίου της Χαλκίδας, όπου εργάζονταν τότε 236 εργαζόμενοι, καθώς και τη συγκέντρωση της παραγωγής στα δύο άλλα εργοστάσια, τα οποία θα αύξαναν την παραγωγικότητά τους. Στην απόφαση της εταιρείας αναφέρεται η ανάγκη να προβεί στις ανωτέρω ενέργειες λόγω της συρρίκνωσης της κατασκευαστικής δραστηριότητας στην Αττική (Ελλάδα) και της ανάγκης διασφάλισης της βιωσιμότητας της εταιρείας. Με έγγραφο της 26ης Μαρτίου και της 1ης Απριλίου 2013, η ΑΓΕΤ Ηρακλής απηύθυνε στην Ένωση Εργαζομένων Τσιμέντων Χαλκίδας (συνδικαλιστική οργάνωση που εκπροσωπεί τους εργαζομένους του εργοστασίου της Χαλκίδας) προσκλήσεις για τη διεξαγωγή συναντήσεων την 29η Μαρτίου και την 4η Απριλίου 2013, αντιστοίχως, με σκοπό την παροχή πληροφοριών σχετικά με τους λόγους που οδήγησαν στην υιοθέτηση του προαναφερθέντος σχεδίου, τους τρόπους διενέργειας των σχεδιαζόμενων απολύσεων, καθώς και τη διαβούλευση αναφορικά με τις δυνατότητες αποφυγής ή μείωσης των απολύ-

σεων και περιορισμού των δυσμενών συνεπειών τους. Η Ένωση Εργαζομένων δεν ανταποκρίθηκε σε καμία από τις δύο αυτές προσκλήσεις, οπότε η ΑΓΕΤ Ηρακλής υπέβαλε στον υπουργό, στις 16 Απριλίου 2013, αίτηση εγκρίσεως του επίμαχου σχεδίου ομαδικών απολύσεων. Η Διεύθυνση Απασχόλησης του Υπουργείου Εργασίας κατάρτισε έκθεση, λαμβάνοντας υπόψη τις συνθήκες της αγοράς εργασίας, την κατάσταση της επιχειρήσεως και το συμφέρον της εθνικής οικονομίας, και εισηγήθηκε την απόρριψη της εν λόγω αιτήσεως, με το αιτιολογικό ότι δεν υπήρχε σχέδιο απορροφήσεως των θιγόμενων εργαζομένων σε άλλα εργοστάσια της ΑΓΕΤ Ηρακλής και ότι από τα στατιστικά στοιχεία του ελληνικού Οργανισμού Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού προέκυπτε διαρκής αύξηση του ποσοστού ανεργίας. Με γνωμοδότησή του κατόπιν αιτήματος του υπουργού, το Ανώτατο Συμβούλιο Εργασίας, μετά από ακρόαση της ΑΓΕΤ Ηρακλής και της Ένωσης Εργαζομένων, εισηγήθηκε την απόρριψη του επίμαχου σχεδίου ομαδικών απολύσεων λόγω ανεπαρκούς αιτιολογήσεως, εκτιμώντας, ειδικότερα, ότι δεν τεκμηριώθηκε η αναγκαιότητα των σχεδιαζόμενων ομαδικών απολύσεων. Η ΑΓΕΤ Ηρακλής άσκησε ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας ένδικο βοήθημα με αίτημα την ακύρωση της αποφάσεως αυτής. Στην προσφυγή της η ΑΓΕΤ Ηρακλής ισχυρίστηκε ότι το άρθρο 5 παρ. 3, του νόμου 1387/1983, βάσει του οποίου εκδόθηκε η εν λόγω απόφαση, παραβιάζει την Οδηγία 98/59/ΕΚ.

Σύμφωνα με το ελληνικό δίκαιο και ειδικότερα σύμφωνα με το άρθρο 5 παρ. 3 του νόμου 1387/1983, εάν δεν υπάρξει συμφωνία των μερών, ο Νομάρχης ή ο υπουργός, με αιτιολογημένη απόφαση που εκδίδεται μέσα σε δέκα ημέρες από την ημερομηνία υποβολής του παραπάνω πρακτικού και αφού λάβει υπόψη τα στοιχεία του φακέλου και συνεκτιμήσει τις συνθήκες της αγοράς εργασίας, την κατάσταση της επιχείρησης καθώς και το συμφέρον της εθνικής οικονομίας, μπορεί είτε να παρατείνει για είκοσι ακόμη ημέρες τις διαβουλεύσεις ύστερα από αίτηση ενός των ενδιαφερομένων μερών, είτε να μην εγκρίνει την πραγματοποίηση του συνόλου ή μέρους των σχεδιαζόμενων απολύσεων.

Το βασικό νομικό ζήτημα που τίθεται είναι εάν οι διατάξεις της Οδηγίας 98/59/ΕΚ αντιτίθενται στην επίδικη εθνική νομοθετική ρύθμιση, δυνάμει της οποίας, ελλείψει συμφωνίας με τους εκπροσώπους των εργαζομένων επί σχεδίου ομαδικών απολύσεων, ο εργοδότης δεν μπορεί να προβεί στις απολύσεις αυτές, εφόσον η αρμόδια δημόσια αρχή, στην οποία το σχέδιο πρέπει να κοινοποιηθεί, δεν το εγκρίνει, με αιτιολογημένη απόφασή της συνεκτιμώντας συγκεκριμένα κριτήρια.

Το ΔΕΕ, αρχικά, εξετάζει τον σκοπό της επίμαχης Οδηγίας και κρίνει ότι αυτός συνίσταται στη διεξαγωγή διαβουλεύσεων με τους εκπροσώπους των εργαζομένων και στην ενημέρωση της αρμόδιας δημόσιας αρχής. Αντι-

κείμενο των ανωτέρω διαβουλεύσεων είναι η αποτροπή ή η μείωση των ομαδικών απολύσεων, καθώς και η άμβλυση των επιπτώσεών τους μέσω συνοδευτικών κοινωνικών μέτρων, με σκοπό την επαναπασχόληση ή τον αναπροσανατολισμό των απολυθέντων εργαζομένων. Σύμφωνα με το νομικό πλαίσιο της Οδηγίας, ο εργοδότης οφείλει να κοινοποιεί εγγράφως στην αρμόδια δημόσια αρχή κάθε σχεδιαζόμενη ομαδική απόλυση και να της διαβιβάζει τα στοιχεία και τις πληροφορίες που αναφέρονται στις διατάξεις αυτές. Διαπιστώνει, επίσης, ότι οι ουσιαστικές προϋποθέσεις από τις οποίες εξαρτάται, κατά περίπτωση, η ευχέρεια του εργοδότη να προβαίνει σε ομαδικές απολύσεις δεν καθορίζονται καταρχήν από την Οδηγία 98/59/ΕΚ αλλά ο καθορισμός τους εμπίπτει στην αρμοδιότητα των κρατών μελών.

Το ΔΕΕ κρίνει ότι το εθνικό δικαστήριο είναι εκείνο που πρέπει να εξετάσει εάν η αρμόδια δημόσια αρχή που καλείται να αξιολογήσει τα σχέδια ομαδικών απολύσεων που της κοινοποιούνται, εφαρμόζει κατά περίπτωση τα κριτήρια και εάν η επίμαχη στην κύρια δίκη ρύθμιση έχει ως συνέπεια να αποκλείεται στην πράξη κάθε ουσιαστική δυνατότητα του εργοδότη να προβεί σε ομαδικές απολύσεις και, ως εκ τούτου, να καθίστανται οι διατάξεις της Οδηγίας 98/59/ΕΚ άνευ πρακτικής αποτελεσματικότητας. Τα κριτήρια για την απόφαση της αρμόδιας αρχής, σύμφωνα με την κρίση του ΔΕΕ, είναι οι συνθήκες της αγοράς εργασίας, η κατάσταση της επιχείρησης, το συμφέρον της εθνικής οικονομίας και η εν όλω ή εν μέρει υλοποίηση των σχεδιαζόμενων απολύσεων.

► Απόλυση εργαζομένου

Περιορισμός της εργασιακής ικανότητας προσώπου λόγω ατυχήματος

Οδηγία 2000/73/ΕΚ – ίση μεταχείριση – απασχόληση – μακροχρόνιος – προσωρινή ανικανότητα – αντικειμενικά στοιχεία – εργατικό ατύχημα – δυσμενής διάκριση

ΔΕΕ C-395/15, Daouidi, 01.01.2016, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος: L. Bay Larsen, Εισηγητής: M. Safjan (εισηγητή), Γεν. Εισαγγελέας: Y. Bot, ECLI:EU:C:2016:917 – Προδικαστικό ερώτημα

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία των άρθρων 1 έως 3 της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου, για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία. Η συγκεκριμένη αίτηση υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ, αφενός, του Mohamed Daouidi και, αφετέρου, της Bootes Plus SL, του Fondo de Garantía Salarial (Ταμείου εγγύησης των μισθών, Ισπανία) και του Ministerio Fiscal (εισαγγελικής αρχής, Ισπανία) σχετικά με την απόλυση του M. Daouidi κατά την περίοδο που αυτός τελούσε, κατά την έννοια του εθνικού δικαίου,

σε άγνωστης διάρκειας κατάσταση προσωρινής ανικανότητας προς εργασία.

Σύμφωνα με τα πραγματικά περιστατικά, ο Μ. Daouidi προσελήφθη από την εταιρία Bootes Plus ως βοηθός κουζίνας σε ένα από τα εστιατόρια ξενοδοχείου της Βαρκελώνης. Τον Οκτώβριο του 2014, ο Μ. Daouidi ολίσθησε στο πάτωμα της κουζίνας του εστιατορίου όπου εργαζόταν, με αποτέλεσμα την εξάρθρωση του αριστερού αγκώνα του. Τον Νοέμβριο του 2014, ο Μ. Daouidi έλαβε έγγραφη κοινοποίηση περί απόλυσής του για σπουδαίο λόγο διότι, κατά την εταιρεία, δεν ανταποκρινόταν στις προσδοκίες της επιχείρησης, ενώ η απόδοσή του δεν ήταν η αρμόζουσα. Εν συνεχεία, ο Μ. Daouidi άσκησε αγωγή ενώπιον του Juzgado de lo Social nº 33 de Barcelona (δικαστήριο εργατικών διαφορών της Βαρκελώνης) με κύριο αίτημα να κηρυχθεί άκυρη η απόλυσή του. Το εθνικό δικαστήριο διερωτάται μήπως μια τέτοια απόλυση αντιβαίνει προς το δίκαιο της Ένωσης καθόσον προσβάλλει την αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων καθώς και το δικαίωμα προστασίας από κάθε αδικαιολόγητη απόλυση, το δικαίωμα σε δίκαιες και πρόσφορες συνθήκες εργασίας, το δικαίωμα πρόσβασης στις παροχές κοινωνικής ασφάλισης καθώς και το δικαίωμα προστασίας της υγείας, τα οποία κατοχυρώνονται αντιστοίχως στο άρθρο 21 παρ. 1, στα άρθρα 30, 31, στο άρθρο 34, παρ. 1, και στο άρθρο 35 του Χάρτη. Εκτός αυτού, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται μήπως στην υπόθεση της κύριας δίκης συντρέχει διάκριση λόγω «ειδικής ανάγκης» κατά την έννοια της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ.

Σύμφωνα με το άρθρο 1 της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ, σκοπός της είναι η θέσπιση γενικού πλαισίου για την καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων, ειδικών αναγκών, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού στον τομέα της απασχόλησης και της εργασίας, προκειμένου να υλοποιηθεί η αρχή της ίσης μεταχείρισης στα κράτη μέλη.

Το βασικό νομικό ζήτημα που τίθεται είναι εάν η Οδηγία 2000/78/ΕΚ έχει την έννοια ότι το γεγονός ότι ένα πρόσωπο τελεί, κατά την έννοια του εθνικού δικαίου, σε άγνωστης διάρκειας κατάσταση προσωρινής ανικανότητας προς εργασία, οφειλόμενης σε εργατικό ατύχημα, συνεπάγεται ότι ο περιορισμός της ικανότητας του προσώπου αυτού μπορεί να χαρακτηριστεί ως «μακροχρόνιος», όπως ο όρος αυτός νοείται στο πλαίσιο του ορισμού της έννοιας της «ειδικής ανάγκης» στην οποία αναφέρεται η εν λόγω Οδηγία.

Το ΔΕΕ, σε μια αρχική του σκέψη, διαπιστώνει ότι η έννοια του «μακροχρόνιου» περιορισμού της ικανότητας του προσώπου πρέπει να αποτελέσει αντικείμενο αυτοτελούς και ομοιόμορφης ερμηνείας και να εξεταστεί υπό το πρίσμα της καθεαυτού καταστάσεως αναπηρίας του ενδιαφερόμενου προσώπου κατά την ημερομηνία κατά την οποία εκδόθηκε η πράξη που

φέρεται ότι εισάγει δυσμενή εις βάρος του διάκριση. Το ΔΕΕ καταλήγει ότι η Οδηγία 2000/78/ΕΚ έχει την έννοια ότι ο περιορισμός της ικανότητας του προσφεύγοντος λόγω προσωρινής ανικανότητας αγνώστου διάρκειας δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως μακροχρόνιος κατά την έννοια της ανωτέρω Οδηγίας. Το ΔΕΕ κρίνει ότι μεταξύ των ενδείξεων από τις οποίες μπορεί να συναχθεί ότι ένας περιορισμός είναι «μακροχρόνιος» συγκαταλέγεται ιδίως το ότι, κατά την ημερομηνία του γεγονότος που φέρεται ότι εισάγει διάκριση, δεν διαφαίνεται σαφής προοπτική να παύσει σύντομα η ανικανότητα του ενδιαφερομένου προσώπου ή το ότι η ανικανότητα αυτή ενδέχεται να παραταθεί σημαντικά πριν την αποκατάσταση της υγείας του εν λόγω προσώπου. Επίσης, η κρίση του εθνικού δικαστηρίου θα πρέπει να βασιστεί στο σύνολο των διαθέσιμων αντικειμενικών στοιχείων.

► Ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία

Διαφοροποίηση των μέτρων προστασίας ατόμων με αναπηρία έναντι της απόλυσης με κριτήριο το αν είναι δημόσιοι υπάλληλοι ή μισθωτοί

Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία – άρθρα 5 και 27 – Οδηγία 2000/78/ΕΚ – άρθρο 7 – ενισχυμένη προστασία πασχόντων από αναπηρία μισθωτών σε περίπτωση απολύσεως – μη πρόβλεψη αντίστοιχης προστασίας για τους πάσχοντες από αναπηρία δημοσίου υπαλλήλους – γενική αρχή της ίσης μεταχείρισης

ΔΕΕ C-406/15, Milkova, 09.03.2017, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος: Μ. Ilešič, Εισηγήτρια: Α. Prechal, Γεν. Εισαγγελέας: Η. Saugmandsgaard Øe, ECLI:EU:C:2017:198 – Προδικαστικό ερώτημα

Η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως αφορά την ερμηνεία των άρθρων 4 και 7 της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία, καθώς και το άρθρο 5 παρ. 2, της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία, η οποία εγκρίθηκε εξ ονόματος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας με την απόφαση 2010/48/ΕΚ του Συμβουλίου, της 26ης Νοεμβρίου 2009.

Η Ρ. Milkova πάσχει από ψυχικές διαταραχές, βάσει των οποίων της είχε αναγνωρισθεί ποσοστό αναπηρίας 50%. Κατείχε θέση μόνιμης υπαλλήλου σε υπηρεσία του βουλγαρικού κράτους, στην οποία εργάζεται επίσης προσωπικό με καθεστώς μισθωτών ιδιωτικού δικαίου. Εν όψει της κατάρτησης της θέσης που κατείχε, η Ρ. Milkova απολύθηκε. Ωστόσο, κατά την απόλυσή της δεν τηρήθηκε η προστατευτική διαδικασία της προηγούμενης χορήγησης άδειας από την Επιθεώρηση Εργασίας, η οποία προβλέπεται κατά το βουλγαρικό δίκαιο μόνο για άτομα με αναπηρία που απασχολούνται με καθεστώς ιδιωτι-

κού δικαίου και δεν εφαρμόζεται για μόνιμους δημοσίους υπαλλήλους. Το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο της Βουλγαρίας, ενώπιον του οποίου ήχθη η δικαστική προσβολή της απόλυσης, ανέστειλε την ενώπιόν του διαδικασία και υπέβαλε τέσσερα προδικαστικά ερωτήματα, που σχετίζονται ακριβώς με τη συμβατότητα των συγκεκριμένων διατάξεων του εθνικού δικαίου προς το δίκαιο της Ένωσης.

Κατ' αρχάς, το ΔΕΕ ξεκαθάρισε ότι εν προκειμένω δεν υπάρχει διάκριση λόγω αναπηρίας. Βεβαίως, οι ψυχικές διαταραχές που αντιμετωπίζει η P. Milkova εμπίπτουν στην έννοια της «ειδικής ανάγκης» κατά την έννοια της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ. Ωστόσο, σύμφωνα με το Δικαστήριο, η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης διαφορετική μεταχείριση δεν βασίζεται σε κάποιον από τους απαριθμούμενους στο άρθρο 1 της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ λόγους, αλλά ανάγεται στη φύση της εργασιακής σχέσης, κατά την έννοια της εθνικής νομοθεσίας. Συνεπώς, η διαφορετική μεταχείριση δεν οφείλεται στην αναπηρία αλλά στην απασχόληση υπό καθεστώς μόνιμης υπαλλήλου, η οποία δεν ανήκει στους λόγους διάκρισης που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της ως άνω Οδηγίας.

Από την άλλη πλευρά, όμως, το Δικαστήριο επισήμανε ότι η επίμαχη κανονιστική ρύθμιση του εθνικού δικαίου συνιστά κατ' ουσίαν «θετική δράση» υπέρ των ατόμων με ειδική ανάγκη και συνεπώς εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 7 παρ. 2, της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ και άρα άπτεται της εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης και της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία. Συναφώς το Δικαστήριο υπενθύμισε ότι οσάκις τα κράτη μέλη ενεργούν εντός του πεδίου εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης, υποχρεούνται να σέβονται τα θεμελιώδη δικαιώματα που κατοχυρώνονται στο πλαίσιο της Ένωσης, καθώς και τις γενικές αρχές του δικαίου της Ένωσης. Μεταξύ των αρχών αυτών ανήκει και η αρχή της ίσης μεταχείρισης, η οποία κατοχυρώνεται πλέον με τα άρθρα 20 και 21 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ειδικότερα, σύμφωνα με την αρχή αυτή παρόμοιες καταστάσεις δεν πρέπει να αντιμετωπίζονται κατά διαφορετικό τρόπο ούτε διαφορετικές μεταξύ τους καταστάσεις κατά τρόπο όμοιο, εκτός εάν η αντιμετώπιση αυτή δικαιολογείται αντικειμενικά. Όπως εξήγησε το ΔΕΕ, αφενός, δεν απαιτείται οι καταστάσεις να είναι πανομοιότυπες, αλλά απλώς παρόμοιες, λαμβανομένου υπόψη του συνόλου των στοιχείων που χαρακτηρίζουν τις συγκρινόμενες καταστάσεις, με ιδιαίτερη έμφαση στον σκοπό των κρίσιμων εθνικών νομοθετημάτων. Αφετέρου, η εξέταση του παρόμοιου αυτού χαρακτήρα δεν πρέπει να είναι γενική και αφηρημένη, αλλά ειδική και συγκεκριμένη, λαμβανομένων υπόψη του αντικειμένου και του σκοπού της εθνικής κανονιστικής ρύθμισης που εισάγει την επίδικη διάκριση. Εφόσον σκοπός της επίμαχης διάταξης του εθνικού δικαίου είναι η προστασία εργαζομένου, όχι σε συνάρτηση με το είδος του νομικού δεσμού της εργασια-

κής του σχέσης, αλλά λόγω της κατάστασης της υγείας του, τότε η διαφοροποίηση της προστασίας μεταξύ μισθωτών και δημοσίων υπαλλήλων με την ίδια αναπηρία είναι απρόσφορη από πλευράς του επιδιωκόμενου από τη ρύθμιση αυτή σκοπού.

Ιδιαίτερως σημαντική είναι επίσης η απάντηση του ΔΕΕ στο τέταρτο προδικαστικό ερώτημα του βουλγαρικού δικαστηρίου. Σύμφωνα λοιπόν με το ΔΕΕ, η τήρηση της αρχής της ισότητας μπορεί να εξασφαλισθεί μόνο με τη χορήγηση στα άτομα της μη ευνοούμενης κατηγορίας των πλεονεκτημάτων των οποίων απολαύουν τα άτομα της ευνοούμενης κατηγορίας. Ως εκ τούτου, τα ευρισκόμενα σε δυσμενέστερη θέση άτομα πρέπει να περιέλθουν στη θέση στην οποία βρίσκονται τα άτομα που απολαύουν του συγκεκριμένου πλεονεκτήματος. Σε μια τέτοια περίπτωση, λοιπόν, το εθνικό δικαστήριο οφείλει να αφήνει ανεφάρμοστη οποιαδήποτε εισάγουσα διακρίσεις εθνική διάταξη και μάλιστα ανεξαρτήτως της ύπαρξης στο εθνικό δίκαιο διατάξεων που του απονέμουν την αρμοδιότητα να ενεργήσει κατ' αυτόν τον τρόπο. Προϋπόθεση βεβαίως αποτελεί ότι στο εθνικό δίκαιο υφίσταται έγκυρο σύστημα αναφοράς. Τέτοιες ήταν εν προκειμένω οι ευνοϊκές διατάξεις υπέρ των πασχόντων από αναπηρία εργαζομένων με σχέση ιδιωτικού δικαίου.

► Ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία Απαγόρευση σε εργαζομένη να φορά μουσουλμανική μαντίλα

δυσμενής διάκριση λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων – Οδηγία 2000/78/ΕΚ – εσωτερικός κανονισμός επιχείρησης ο οποίος απαγορεύει να φορούν οι εργαζόμενοι εμφανή πολιτικά, φιλοσοφικά ή θρησκευτικά σύμβολα στον χώρο εργασίας – άμεση διάκριση – έμμεση διάκριση

ΔΕΕ C-157/15, G4S Secure Solutions, 14.03.2017, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: F. Biltgen, Γεν. Εισαγγελέας: J. Kokott, ECLI:EU:C:2017:203 – Προδικαστικό ερώτημα

[Βλ. στο παρόν τεύχος της ΕΕΕυρΔ, σχόλιο Δ. Κωσταντινίδου, σ. 123

Η εργοδότη επιχείρηση G4S είναι ιδιωτική εταιρία η οποία παρέχει, μεταξύ άλλων, υπηρεσίες υποδοχής σε πελάτες τόσο του δημοσίου όσο και του ιδιωτικού τομέα. Η S. Achbita εργαζόταν στην G4S ως υπάλληλος υποδοχής (ρεσεψιονίστ). Το αρχικό διάστημα μετά την πρόσληψή της η υπάλληλος, μουσουλμανικού θρησκευματος, δεν φορούσε μουσουλμανική μαντίλα στο χώρο εργασίας, συμμορφούμενη με σχετικό έγγραφο κανόνα της επιχείρησης. Ωστόσο, περίπου τρία έτη αργότερα ανακοίνωσε στην εργοδότη ότι εφεξής θα φορούσε τη μουσουλμανική μαντίλα κατά τις ώρες εργασίας. Κατόπιν τούτου η εργοδότη επιχείρηση εισήγαγε ρητή διάταξη στον εσωτερικό της κανονισμό βάσει του οποίου απα-

γορευόταν στους εργαζόμενους να φορούν στον χώρο εργασίας εμφανή σύμβολα των πολιτικών, φιλοσοφικών ή θρησκευτικών πεποιθήσεών τους ή να ασκούν οποιαδήποτε πρακτική απορρέει από τις πεποιθήσεις αυτές. Εξαιτίας όμως της επιμονής της συγκεκριμένης εργαζόμενης να φορά μαντίλα, η εταιρία την απέλυσε. Το βελγικό ακυρωτικό δικαστήριο, ενώπιον του οποίου έφτασε κατ' αναίρεση η εν λόγω υπόθεση, απηύθυνε στο ΔΕΕ ένα μόνο προδικαστικό ερώτημα, αναφορικά με το αν η ανωτέρω απαγόρευση συνιστά άμεση διάκριση κατά την έννοια του άρθρου 2 παρ. 2, στοιχείο α' της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ.

Καταρχάς, το ΔΕΕ επισήμανε ότι το άρθρο 1 της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ δεν περιέχει ορισμό της «θρησκείας». Ερμηνεύοντας όμως την έννοια αυτή κατά τρόπο σύμφωνο προς την ΕΣΔΑ, το Δικαστήριο δέχθηκε ότι ο όρος «θρησκεία» στο άρθρο 1 της Οδηγίας αυτής καλύπτει τόσο την ύπαρξη θρησκευτικών πεποιθήσεων όσο και τη δημόσια εκδήλωση της θρησκευτικής πίστης, συνεπώς και την μουσουλμανική μαντίλα. Ωστόσο, το Δικαστήριο έκρινε ότι εν προκειμένω δεν συντρέχει άμεση διάκριση λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων, διότι ο επίμαχος εσωτερικός κανόνας της επιχείρησης αντιμετωπίζει κατά τον ίδιο τρόπο όλους τους εργαζόμενους, επιβάλλοντάς τους, γενικώς και αδιακρίτως, μεταξύ άλλων μια ουδέτερη αμφίεση διά του αποκλεισμού τέτοιων θρησκευτικών ή φιλοσοφικών συμβόλων.

Εν συνεχεία ωστόσο το ΔΕΕ, μολονότι δεν υπήρχε σχετικό προδικαστικό ερώτημα, προχώρησε στην εξέταση του αν ο επίμαχος κανόνας εισάγει έμμεση διάκριση, κρίνοντας ότι πρόκειται για ένα ερμηνευτικό στοιχείο που μπορεί να είναι χρήσιμο για την εκδίκαση της υπόθεσης της κύριας δίκης ενώπιον του αιτούντος εθνικού δικαστηρίου. Ειδικότερα, όπως έκρινε το ΔΕΕ, τέτοια έμμεση διάκριση υφίσταται εάν αποδειχθεί κατά τη διαδικασία ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου ότι η επιβαλλόμενη εκ πρώτης όψευς ουδέτερη υποχρέωση συνεπάγεται, εν τοις πράγμασι, τη μειονεκτική μεταχείριση κάποιων προσώπων λόγω ορισμένης θρησκείας ή ορισμένων πεποιθήσεων. Σε μια τέτοια περίπτωση, πάντως, θα πρέπει εν συνεχεία να ελεγχθεί εάν η διαπιστωθείσα διαφορετική μεταχείριση δικαιολογείται αντικειμενικά από έναν θεμιτό σκοπό και εάν τα μέσα για την επίτευξη του σκοπού αυτού είναι πρόσφορα και αναγκαία. Σύμφωνα λοιπόν με το ΔΕΕ, η βούληση επίδειξης, στις σχέσεις με τους πελάτες τόσο του δημοσίου όσο και του ιδιωτικού τομέα, μιας πολιτικής φιλοσοφικής, θρησκευτικής ή πολιτικής ουδετερότητας πρέπει να θεωρηθεί καταρχήν θεμιτή, ιδίως όταν ο εργοδότης εμπλέκει, για την επίτευξη του σκοπού αυτού, μόνον τους εργαζόμενους που απαιτείται να έρχονται σε επαφή με τους πελάτες του εργοδότη. Περαιτέρω, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι η απαγόρευση να φορούν οι εργαζόμενοι εμφανή σύμβολα πολιτικών, φιλοσοφικών ή θρησκευτικών πεποιθήσεων είναι κατάλ-

ληλη για να διασφαλισθεί η ορθή εφαρμογή μιας πολιτικής ουδετερότητας, υπό την προϋπόθεση ότι η πολιτική αυτή ακολουθείται όντως με συνοχή και συστηματικότητα από την εργοδότη επιχείρηση για το σύνολο του προσωπικού της που ερχόταν σε επαφή με τους πελάτες της. Τέλος, η απαγόρευση οποιουδήποτε εμφανούς συμβόλου ή ενδύματος δυναμένου να συσχετισθεί με ορισμένο θρήσκευμα ή ορισμένη πολιτική ή φιλοσοφική πεποίθηση κρίθηκε από το ΔΕΕ ως απολύτως αναγκαίο μέτρο για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού, εάν, πρώτον, αφορά μόνον τους εργαζόμενους της G4S που έρχονται σε επαφή με τους πελάτες και, δεύτερον, εάν η εργοδότη επιχείρηση είχε αντικειμενικά την δυνατότητα, αντί να απολύσει την εργαζόμενη, να της προτείνει θέση εργασίας που δεν θα συνεπαγόταν οπτική επαφή με τους πελάτες της.

► Ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία

Απαγόρευση σε εργαζόμενη να φορά μουσουλμανική μαντίλα

δυσμενής διάκριση λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων – Οδηγία 2000/78/ΕΚ – ουσιαστική και καθοριστική επαγγελματική προϋπόθεση – έννοια – επιθυμία πελάτη να μην του παρέχονται υπηρεσίες από εργαζόμενη η οποία φορά μουσουλμανική μαντίλα

ΔΕΕ C-188/15, Bougnaoui και ADDH, 14.03.2017, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: Κ. Lenaerts, Εισηγητής: F. Biltgen, Γεν. Εισαγγελέας: E. Sharpston, ECLI:EU:C:2017:204 – Προδικαστικό ερώτημα

Η εν λόγω αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 4 παρ. 1 της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία. Ειδικότερα, η Α. Bougnaoui, μουσουλμανικού θρησκευτικού, εργαζόταν ως μηχανικός μελετών σε μία ιδιωτική επιχείρηση. Τόσο κατά την πρακτική της άσκηση στην ίδια επιχείρηση όσο και για ένα περίπου έτος μετά την πρόσληψή της, η εργαζόμενη φορούσε μουσουλμανική μαντίλα στον χώρο εργασίας της, μολονότι η εργοδότης της είχε αναφέρει ότι το γεγονός αυτό θα μπορούσε να δημιουργήσει προβλήματα όταν θα ερχόταν σε επαφή με τους πελάτες της. Η επιμονή αυτή οδήγησε την επιχείρηση στην καταγγελία της σύμβασης. Το ζήτημα του κύρους της απόλυσης αυτής έφτασε κατ' αναίρεση στο γαλλικό ακυρωτικό δικαστήριο, το οποίο υπέβαλε στο ΔΕΕ το προδικαστικό ερώτημα, εάν η επιθυμία πελάτη εταιρίας παροχής συμβουλευτικών υπηρεσιών στον τομέα της πληροφορικής να μην παρέχονται πλέον οι υπηρεσίες πληροφορικής της εταιρίας αυτής από εργαζόμενη, μηχανικό μελετών, η οποία φορά μουσουλμανική μαντίλα συνιστά ουσιαστική και καθοριστική επαγγελματική προϋπόθεση κατά την έννοια του άρθρου 4 παρ. 1 της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ.

Το ΔΕΕ διευκρίνισε καταρχάς ότι η έννοια «θρησκεία» περιλαμβάνει και κάθε δημόσια εκδήλωση της θρησκευτικής πίστης, συνεπώς και τη μουσουλμανική μαντίλα. Κατά το Δικαστήριο, μια γενική απαγόρευση που στηρίζεται σε εσωτερικό κανόνα της επιχείρησης και απαγορεύει σε όλους ανεξαιρέτως τους εργαζομένους να φέρουν οποιοδήποτε εμφανές σύμβολο των πολιτικών, φιλοσοφικών ή θρησκευτικών πεποιθήσεών τους, συνιστά έμμεση (και όχι άμεση) διάκριση, η οποία κρίνεται δικαιολογημένη εφόσον δικαιολογείται αντικειμενικά από έναν θεμιτό σκοπό, όπως η εφαρμογή εκ μέρους της εργοδότης επιχείρησης μιας πολιτικής ουδετερότητας έναντι των πελατών της, και εάν τα μέσα για την επίτευξη του σκοπού αυτού είναι πρόσφορα και αναγκαία.

Αντιθέτως, άμεση διάκριση υφίσταται στην περίπτωση που η απόλυση της Α. Βουγναουί δεν στηρίχθηκε στην ύπαρξη γενικού και ομοιόμορφου εσωτερικού κανόνα της επιχείρησης, όπως ο προαναφερόμενος. Σε μια τέτοια περίπτωση, η διαφορετική μεταχείριση εις βάρος της δεν συνιστά διάκριση όταν, λόγω της φύσης της επαγγελματικής δραστηριότητας ή του πλαισίου εντός του οποίου αυτή ασκείται, κάποιο χαρακτηριστικό συναρτώμενο με τη θρησκεία αποτελεί ουσιαστική και καθοριστική επαγγελματική προϋπόθεση, εφόσον ο σκοπός που επιδιώκεται είναι θεμιτός και η προϋπόθεση είναι ανάλογη του επιδιωκόμενου σκοπού, σύμφωνα με το άρθρο 4 παρ. 1 της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ. Το Δικαστήριο πάντως επισήμανε ότι, κατά την αιτιολογική σκέψη 23 της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ, μόνο σε πολύ περιορισμένες περιπτώσεις ένα γνώρισμα που συνδέεται, μεταξύ άλλων, με το θρήσκευμα μπορεί να αποτελεί ουσιαστική και καθοριστική επαγγελματική προϋπόθεση. Ως εκ τούτων, το Δικαστήριο συμπέρανε ότι η έννοια «ουσιαστική και καθοριστική επαγγελματική προϋπόθεση» αντιστοιχεί σε προϋπόθεση η οποία υπαγορεύεται αντικειμενικά από τη φύση ή τις συνθήκες άσκησης της επίμαχης επαγγελματικής δραστηριότητας. Συνεπώς, δεν μπορεί να καλύπτει υποκειμενικές εκτιμήσεις, όπως η βούληση του εργοδότη να λάβει υπόψη τις ιδιαίτερες επιθυμίες του πελάτη.

► Διατήρηση των δικαιωμάτων των εργαζομένων σε περίπτωση μεταβίβασης επιχείρησης

Υπολογισμός της προθεσμίας προειδοποίησης για απόλυση από τον διάδοχο εργοδότη με συνεκτίμηση και του χρόνου προϋπηρεσίας που είχαν αποκτήσει οι απολυόμενοι όσο εργάστηκαν στον μεταβιβάσαντα

Οδηγία 2001/23/ΕΚ – άρθρο 3 – συλλογικές συμβάσεις που είναι εφαρμοστέες επί του διαδόχου και επί του μεταβιβάσαντος – συμπληρωματικές προθεσμίες προειδοποιήσεως που παρέχονται στους απολυόμενους εργαζομένους – συυπολογισμός της προϋπηρεσίας στον μεταβιβάσαντα.

ΔΕΕ C-336/15, Unionen, 06.04.2017, Τμήμα δέκατο, Πρόεδρος: A. Borg Barthet, Εισηγητής: E. Levits, Γεν. Εισαγγελέας: E. Tanchev, ECLI:EU:C:2017:276 – Προδικαστικό ερώτημα

Η εν λόγω αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία της Οδηγίας 2001/23/ΕΚ σχετικά με τη διατήρηση των δικαιωμάτων των εργαζομένων σε περίπτωση μεταβιβάσεων επιχειρήσεων, εγκαταστάσεων ή τμημάτων εγκαταστάσεων ή επιχειρήσεων. Ειδικότερα, η εταιρεία ISS απέλυσε τέσσερις εργαζομένους, των οποίων είχε καταστεί εργοδότης κατόπιν μεταβίβασης επιχείρησης. Κατά το χρονικό σημείο της μεταβίβασης, οι μεταβιβάζουσες εταιρίες δεσμεύονταν από συλλογικές συμβάσεις, βάσει των οποίων, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, (που συνέτρεχαν στην περίπτωση των συγκεκριμένων τεσσάρων απολυθέντων) η προθεσμία προειδοποίησης σε περίπτωση απολύσεως παρατεινόταν κατά έξι μήνες. Η εταιρεία ISS επίσης δεσμευόταν από συλλογική σύμβαση με πανομοιότυπη ρήτρα ως προς τον χρόνο προειδοποίησης των τεσσάρων απολυθέντων. Εκείνο που αμφισβητούσε ωστόσο η ISS ήταν κατά πόσον ως προϋπηρεσία για τον υπολογισμό του χρόνου προειδοποίησης απόλυσης θα έπρεπε να προσμετρηθεί και εκείνη που οι απολυόμενοι είχαν διανύσει στις μεταβιβάσασες εταιρίες. Αξιοσημείωτο είναι, επίσης, ότι κατά το χρονικό σημείο των απολύσεων είχε παρέλθει πάνω από ένα έτος από τη μεταβίβαση, συνεπώς, κατά το σουηδικό δίκαιο, είχαν πάψει να δεσμεύουν τον διάδοχο εργοδότη οι συλλογικές συμβάσεις εργασίας που ίσχυαν για τους μεταβιβάσαντες.

Το ΔΕΕ υπενθύμισε τη νομολογία του επί των ζητημάτων σχετικά με την αναγνώριση της προϋπηρεσίας σε περίπτωση μεταβίβασης επιχειρήσεων, σύμφωνα με την οποία οι εργαζόμενοι της μεταβιβασθείσας επιχείρησης δεν αντλούν μεν, από την προϋπηρεσία τους στον μεταβιβάσαντα αυτή καθαυτή, δικαίωμα που μπορούν να προβάλουν έναντι του διαδόχου, πλην όμως η εν λόγω προϋπηρεσία αποτελεί τη βάση για τον καθορισμό ορισμένων οικονομικής φύσεως δικαιωμάτων των εργαζομένων, τα οποία πρέπει, κατ' αρχήν, να διατηρηθούν έναντι του διαδόχου όπως και έναντι του μεταβιβάσαντος. Συνεπώς, για τον υπολογισμό των δικαιωμάτων οικονομικής φύσης ο διάδοχος οφείλει να λάβει υπόψη το σύνολο των ετών υπηρεσίας που συμπλήρωσε το προσωπικό που υπήχθη σ' αυτόν συνεπεία της μεταβίβασης, στο μέτρο που η υποχρέωση αυτή απέρρευε από την εργασιακή σχέση που συνέδεε το προσωπικό με τον μεταβιβάσαντα και σύμφωνα με τους όρους που συνομολογήθηκαν στο πλαίσιο της σχέσης αυτής. Τέτοια «δικαιώματα οικονομικής φύσης» είναι και αυτά που απορρέουν από την εξάμηνη παράταση της προθεσμίας προειδοποίησης.

Εν προκειμένω, το Δικαστήριο επισήμανε ιδίως ότι η εφαρμοστέα συλλογική σύμβαση επί των εργαζομένων των μεταβιβασθεισών επιχειρήσεων από την ημερομη-

νία της μεταβίβασης δεν αποτέλεσε ούτε αντικείμενο καταγγελίας ούτε αντικείμενο επαναδιαπραγματεύσης από τον διάδοχο εργοδότη. Επίσης, η εν λόγω συλλογική σύμβαση δεν έπαυσε να ισχύει ούτε αντικαταστάθηκε από άλλη συλλογική σύμβαση. Κατά συνέπεια, σύμφωνα με το Δικαστήριο, εφόσον μετά την παρέλευση της περιόδου ενός έτους δεν έχει συντελεσθεί, εκ μέρους του διαδόχου, καμία αλλαγή των όρων εργασίας και εφόσον οι ρυθμίσεις της συλλογικής σύμβασης που ίσχυε έναντι του μεταβιβάσαντος έχουν πανομοιότυπο περιεχόμενο με αυτές της συλλογικής σύμβασης που ισχύει έναντι του διαδόχου, δεν είναι δυνατό να επιβληθούν στους εργαζομένους όροι που να είναι λιγότερο ευμενείς ως προς την προθεσμία προειδοποίησης απόλυσης από εκείνους που ήταν εφαρμοστέοι πριν από τη μεταβίβαση.

► Διατήρηση των δικαιωμάτων των εργαζομένων σε περίπτωση μεταβίβασης επιχείρησης

Δεσμευτικότητα έναντι του διάδοχου εργοδότη ρητρών της ατομικής σύμβασης εργασίας οι οποίες είχαν συναφθεί πριν από την μεταβίβαση και παραπέμπουν σε συλλογικές συμβάσεις εργασίας μεταγενέστερες αυτής

Οδηγία 2001/23/ΕΚ – άρθρο 3 – σύμβαση εργασίας – νομοθεσία κράτους μέλους επιτρέπει τη συνομολόγηση ρητρών οι οποίες παραπέμπουν σε συλλογικές συμβάσεις εργασίας μεταγενέστερες της μεταβίβασης – δυνατότητα να αντιταχθούν στον διάδοχο εργοδότη

ΔΕΕ C-680/15 και C-681/15, Asklepios Kliniken Langen-Seligenstadt, 27.04.2017, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος: L. Bay Larsen, Εισηγητής: J. Malenovský, Γεν. Εισαγγελέας: Υ. Bot, ECLI:EU:C:2017:317 – Προδικαστικό ερώτημα

Οι συγκεκριμένες αιτήσεις προδικαστικής απόφασης αφορούν την ερμηνεία της Οδηγίας 2001/23/ΕΚ, σχετικά με τη διατήρηση των δικαιωμάτων των εργαζομένων σε περίπτωση μεταβίβασης επιχειρήσεων, εγκαταστάσεων ή τμημάτων εγκαταστάσεων ή επιχειρήσεων. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για μια υπόθεση εργαζομένων σε ένα νοσοκομείο που ανήκε στον τοπικό δήμο, το οποίο εν συνεχεία μεταβιβάστηκε σε μία ιδιωτική επιχείρηση. Οι συμβάσεις εργασίας που είχαν συναφθεί μεταξύ των εργαζομένων και της διαδόχου εργοδότης επιχείρησης περιείχαν «δυναμική» ρήτρα παραπομπής, με την οποία διευκρινιζόταν ότι η εργασιακή σχέση τους θα ρυθμιζόταν, όπως και πριν από την μεταβίβαση, από τη γερμανική ομοσπονδιακή συλλογική σύμβαση εργασίας για τους εργαζομένους στους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης και τις επιχειρήσεις αυτών, δέσμευση μάλιστα η οποία θα συνεχιζόταν και μελλοντικά υπό την εκάστοτε ισχύουσα αντίστοιχη συλλογική σύμβαση. Εν συνεχεία, το τμήμα στο οποίο απασχολούνταν οι εργαζόμενοι μεταβιβάστηκε σε άλλη εταιρία του ίδιου ομίλου εταιριών,

την Asklepios. Καμία από τις δύο αυτές διάδοχες εργοδότης εταιρίες δεν υπαγόταν στο πεδίο εφαρμογής της συλλογικής σύμβασης εργασίας στην οποία παρέπεμπε η ατομική σύμβαση εργασίας των εργαζομένων. Η διαφορά προέκυψε όταν η εταιρία Asklepios αρνήθηκε να εφαρμόσει το περιεχόμενο της νέας συλλογικής σύμβασης εργασίας στην οποία παρέπεμπε κατά δυναμικό τρόπο η σχετική ρήτρα της ατομικής σύμβασης εργασίας. Ειδικότερα, η Asklepios υποστήριξε ότι η προβλεπόμενη από το εθνικό δίκαιο έννομη συνέπεια της «δυναμικής» αυτής εφαρμογής των κανόνων των συλλογικών συμβάσεων των δημοτικών υπαλλήλων στις οποίες παρέπεμπε η ατομική σύμβαση εργασίας αντιβαίνει στην Οδηγία 2001/23/ΕΚ και στο άρθρο 16 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Συναφής ήταν και τα προδικαστικά ερωτήματα που απηύθυνε στο ΔΕΕ το γερμανικό Εργατικό Ακυρωτικό το οποίο δίκασε την αίτηση αναιρέσης που άσκησε η εργοδότης εταιρία.

Το ίδιο γενικότερο ζήτημα της δεσμευτικότητας έναντι του διαδόχου εργοδότη συμβατικών ρητών δυναμικής παραπομπής σε συλλογικές συμβάσεις εργασίας είχε ήδη απασχολήσει το ΔΕΕ και σε άλλες δύο αποφάσεις του. Με την πρώτη από αυτές (C-499/04, *Werhof*, 09.03.2006, ECLI:EU:C:2006:168, σκ. 29) το Δικαστήριο είχε κρίνει ότι, στην περίπτωση συμβατικής ρήτρας «στατικού» χαρακτήρα και στο πλαίσιο της Οδηγίας 77/187/ΕΟΚ, ουδόλως προκύπτει από το κείμενο της Οδηγίας εκείνης ότι ο νομοθέτης της Ένωσης είχε την πρόθεση να δεσμεύσει τον διάδοχο εργοδότη με άλλες συλλογικές συμβάσεις πέραν αυτής που ίσχυε κατά τον χρόνο της μεταβίβασης και, κατά συνέπεια, να επιβάλει μεταγενέστερη τροποποίηση των όρων εργασίας διά της εφαρμογής νέας συλλογικής σύμβασης εργασίας συναφθείσας κατόπιν της μεταβίβασης. Τούτο βεβαίως δεν αναιρεί την αρχή της αυτονομίας της βούλησης, σύμφωνα με την οποία οι συμβαλλόμενοι είναι ελεύθεροι να δεσμευθούν ο ένας έναντι του άλλου. Εξάλλου, με την δεύτερη απόφασή του επί παρόμοιου ζητήματος (C-426/11, *Alemo-Herron κ.λπ.*, 18.07.2013, ECLI:EU:C:2013:521, σκ. 33) το Δικαστήριο είχε αποφανθεί ότι το άρθρο 3 της Οδηγίας 2001/23/ΕΚ, ερμηνευόμενο σε συνδυασμό με την αρχή της ελευθερίας του επιχειρείν, συνεπάγεται ότι ο διάδοχος εργοδότης πρέπει να έχει τη δυνατότητα αποτελεσματικής προώσπισης των συμφερόντων του στο πλαίσιο διαδικασίας σύναψης σύμβασης στην οποία μετέχει και διαπραγματεύσεως των στοιχείων που καθορίζουν την εξέλιξη των όρων εργασίας των εργαζομένων του ενόψει της μελλοντικής οικονομικής του δραστηριότητας. Ειδικότερα, όπως κρίθηκε με την απόφαση αυτή, η Οδηγία 2001/23/ΕΚ δεν έχει ως αποκλειστικό σκοπό την προστασία των συμφερόντων των εργαζομένων, αλλά επιδιώκει τη διασφάλιση δίκαιης ισορροπίας μεταξύ των συμφερόντων τους, αφενός, και των συμφερόντων του διαδόχου εργοδότη, αφετέρου. Ως εκ τούτου, μεταξύ άλλων, ο διάδοχος εργοδότης θα πρέπει να έχει τη δυνατότητα να προβαίνει, κατόπιν της μεταβίβασης, στις αλλαγές και τις προσαρμογές που είναι αναγκαίες για τη συνέχιση της δραστηριότητάς του.

Εν προκειμένω, ωστόσο, η γερμανική νομοθεσία προβλέπει δυνατότητες προσαρμογής, κατόπιν της μεταβίβασης και υπέρ του διάδοχου εργοδότη, των υφισταμένων κατά τον χρόνο της μεταβίβασης όρων εργασίας. Η προσαρμογή αυτή μπορεί να λάβει χώρα (όπως, άλλωστε, ισχύει και στο ελληνικό δίκαιο) είτε βάσει συμφωνίας με τους εργαζομένους είτε μονομερώς από την πλευρά του εργοδότη. Εφόσον λοιπόν το εθνικό δίκαιο προβλέπει τέτοιες εναλλακτικές, ο εργοδότης διαθέτει επαρκείς δυνατότητες αποτελεσματικής προάσπισης των συμφερόντων του και προσαρμογής των όρων εργασίας στις μεταβαλλόμενες συνθήκες, συνεπώς δεν υφίσταται παραβίαση ούτε της Οδηγίας 2001/23/ΕΚ ούτε του άρθρου 16 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

VII. ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ – ΕΝΕΡΓΕΙΑ

Επιμ.: Ειρήνη Τσιφοπούλου

► Εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων

Η εξαίρεση από την υποχρέωση εκτίμησης περιβαλλοντικών επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων και προγραμμάτων, βάσει της Οδηγίας 2001/42/ΕΚ, δεν είναι αντίθετη στο επιτασσόμενο από το δίκαιο της Ένωσης υψηλό επίπεδο προστασίας του περιβάλλοντος

Οδηγία 2001/42/ΕΚ – άρθρο 3 παρ. 3 – σχέδια και προγράμματα που υποβάλλονται υποχρεωτικά σε εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων μόνον όταν τα κράτη μέλη αποφασίζουν ότι ενδέχεται να έχουν σημαντικές επιπτώσεις στο περιβάλλον – κύρος, υπό το πρίσμα της ΣΛΕΕ και του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – έννοια της χρήσης «μικρών περιοχών σε τοπικό επίπεδο»

ΔΕΕ C-444/15, Associazione Italia Nostra Onlus, 21.12.2016, Τμήμα τρίτο, Προέδρος: L. Bay Larsen, Εισηγητής: M. Safjan, Γεν. Εισαγγελέας: J. Kokott, ECLI:EU:C:2016:978 – Προδικαστικό ερώτημα

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά το κύρος του άρθρου 3 παρ. 3 της Οδηγίας 2001/42/ΕΚ σχετικά με την εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων και προγραμμάτων, καθώς και την ερμηνεία του άρθρου 3 παρ. 2 και 3 της Οδηγίας αυτής. Η εν λόγω αίτηση υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ αφενός της Associazione Italia Nostra Onlus και αφετέρου των Comune di Venezia (Δήμου Βενετίας) κ.λπ. Αντικείμενο της διαφοράς ήταν η υποχρέωση υποβολής σε εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων, βάσει της Οδηγίας 2001/42/ΕΚ, σχεδίου εργασιών επί ακινήτων σε νησί που βρίσκεται στη λιμνοθάλασσα της Βενετίας.

Η Οδηγία 2001/42/ΕΚ έχει σκοπό να διασφαλίσει υψηλό επίπεδο προστασίας του περιβάλλοντος και να συμβάλει στην ενσωμάτωση περιβαλλοντικών ζητημάτων, προ-

βλέποντας ότι ορισμένα σχέδια και προγράμματα που ενδέχεται να έχουν σημαντικές επιπτώσεις στο περιβάλλον θα υπόκεινται σε εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων. Όπως προκύπτει από το άρθρο 3 παρ. 2 στοιχείο β' της εν λόγω Οδηγίας, υπό την επιφύλαξη της παρ. 3 του ίδιου άρθρου, η εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων πραγματοποιείται για όλα τα σχέδια και προγράμματα για τα οποία, λόγω των συνεπειών που ενδέχεται να έχουν σε ορισμένους τόπους, απαιτείται εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων σύμφωνα με την Οδηγία 92/43/ΕΚ για τους οικοτόπους. Κατά την παρ. 3 του ίδιου άρθρου, σχέδια και προγράμματα που καθορίζουν τη χρήση «μικρών περιοχών σε τοπικό επίπεδο» και οι ήσσονες τροποποιήσεις των σχεδίων και προγραμμάτων υποβάλλονται σε εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων μόνον όταν τα κράτη μέλη αποφασίζουν ότι ενδέχεται να έχουν σημαντικές επιπτώσεις στο περιβάλλον.

Τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης αφορούν σχέδιο κατασκευαστικού έργου στη λιμνοθάλασσα της Βενετίας, και συγκεκριμένα στο νότιο άκρο της νήσου Pellestrina, όπου βρίσκεται η νήσος «Ca' Roman». Το έργο περιλαμβάνει συνολικά 42 κτίρια κατοικιών σε συνολική έκταση 29.195 τ.μ. Άμεσα γεινιάζουσες είναι ζώνες προστασίας οι οποίες εντάσσονται στο ευρωπαϊκό οικολογικό δίκτυο Natura 2000. Το δημοτικό συμβούλιο του Comune di Venezia ενέκρινε το επίμαχο σχέδιο το οποίο υποβλήθηκε σε εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων κατ' εφαρμογή της Οδηγίας για τους οικοτόπους. Η εκτίμηση ήταν μεν θετική, αλλά επιβλήθηκαν ταυτόχρονα πολυάριθμοι όροι με σκοπό την προστασία των θιγόμενων ευρωπαϊκών ζωνών διατηρήσεως. Αντιθέτως, το σχέδιο δεν υποβλήθηκε σε στρατηγική εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων βάσει των εθνικών διατάξεων που αναπαρήγαγαν την Οδηγία 2001/42/ΕΚ, επειδή θίγεται μόνο μια μικρή περιοχή σε τοπικό επίπεδο.

Το κρινόμενο ζήτημα, που τίθεται στα πλαίσια προδικαστικού ερωτήματος, αφορά ουσιαστικά το κύρος του άρθρου 3 παρ. 2 της Οδηγίας 2001/42/ΕΚ που προβλέπει εξαίρεση από την υποχρέωση στρατηγικής εκτίμησης περιβαλλοντικών επιπτώσεων, υπό το πρίσμα του άρθρου 191 ΣΛΕΕ και άρθρου 37 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το Δικαστήριο έχει ουσιαστικά την ευκαιρία να τοποθετηθεί σχετικά με το εάν η εν λόγω εξαίρεση συνάδει με το επιτασσόμενο από το δίκαιο της Ένωσης υψηλό επίπεδο προστασίας του περιβάλλοντος. Επικουρικά, τίθεται ζήτημα ορισμού της έννοιας «μικρές περιοχές σε τοπικό επίπεδο», και ειδικότερα αν η έννοια αυτή μπορεί να οριστεί λαμβάνοντας υπόψη μόνον την έκταση της συγκεκριμένης ζώνης. Κατά το αιτούν δικαστήριο, λόγω των ειδικών χαρακτηριστικών των περιοχών του δικτύου Natura 2000, δεν δικαιολογείται η εξαίρεση από την υποχρεωτική εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων βάσει ενός αμιγώς ποσοτικού κριτηρίου.

Το Δικαστήριο στράφηκε αρχικά στο ζήτημα αν η συγκεκριμένη διάταξη είναι έγκυρη υπό το πρίσμα του άρθρου 191 ΣΛΕΕ. Ειδικότερα, αν το επιτασσόμενο από το άρθρο 191 ΣΛΕΕ επίπεδο προστασίας του περιβάλλοντος υποβαθμίζεται, από το γεγονός ότι τα σχέδια και προγράμματα για τα οποία απαιτείται εκτίμηση βάσει της Οδηγίας περί οικοτόπων δεν υπόκεινται «υποχρεωτικά» σε στρατηγική εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων όταν καθορίζουν μόνο τη χρήση μικρών περιοχών σε τοπικό επίπεδο και δεν αναμένεται να έχουν σημαντικές επιπτώσεις στο περιβάλλον. Το Δικαστήριο αρχικά υπενθύμισε ότι το άρθρο 191 παρ. 2 ΣΛΕΕ επιβάλλει η πολιτική της Ένωσης στον τομέα του περιβάλλοντος να αποβλέπει σε υψηλό επίπεδο προστασίας, όμως ένα τέτοιο επίπεδο προστασίας, για να συνάδει προς τη διάταξη αυτή, δεν πρέπει κατ' ανάγκη να είναι το υψηλότερο δυνατό από τεχνική άποψη. Συναφώς, διευκρίνισε ότι, τόσο λόγω της ανάγκης σταθμίσεως ορισμένων από τους στόχους και τις αρχές του άρθρου 191 ΣΛΕΕ όσο και λόγω της περίπλοκης εφαρμογής των κριτηρίων, ο δικαστικός έλεγχος πρέπει κατ' ανάγκη να περιοριστεί στο ζήτημα αν το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εκδίδοντας τη συγκεκριμένη διάταξη, υπέπεσαν σε πρόδηλη πλάνη εκτιμήσεως (βλ., μεταξύ άλλων, C-284/95, *Safety Hi-Tech*, 14.07.1998, ECLI:EU:C:1998:352, σκ. 37). Το Δικαστήριο έκρινε ότι με το άρθρο 3 παρ. 2, 3 και 5 της Οδηγίας επιδιώκεται να μην εξαιρείται από την εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων κανένα σχέδιο ή πρόγραμμα που μπορεί να έχει σημαντικές επιπτώσεις στο περιβάλλον. Επομένως, μη εξαιρώντας κανένα σχέδιο ή πρόγραμμα που ενδέχεται να έχει σημαντικές επιπτώσεις στο περιβάλλον, η εν λόγω διάταξη εντάσσεται στο πλαίσιο του σκοπού τον οποίο επιδιώκει η Οδηγία 2001/42/ΕΚ, δηλαδή τη διασφάλιση υψηλού επιπέδου προστασίας του περιβάλλοντος. Στα κράτη μέλη εναπόκειται να λάβουν, στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων τους, κάθε αναγκαίο γενικό ή ειδικό μέτρο ώστε όλα τα σχέδια ή προγράμματα που ενδέχεται να έχουν σημαντικές επιπτώσεις στο περιβάλλον να υποβληθούν, προ της καταρτίσεώς τους, σε εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων, σύμφωνα με τους διαδικαστικούς κανόνες και βάσει των κριτηρίων που ορίζει η εν λόγω Οδηγία. Απλώς και μόνον ο κίνδυνος ότι οι εθνικές αρχές θα μπορούσαν, με τη συμπεριφορά τους, να παρακάμψουν την εφαρμογή της Οδηγίας, δεν μπορεί να οδηγήσει σε ακυρότητα της διάταξης. Επομένως, κατά την κρίση του Δικαστηρίου, δεν προκύπτει ότι ο νομοθέτης της Ένωσης, θεσπίζοντας το άρθρο 3 παρ. 3 της Οδηγίας 2001/42/ΕΚ, υπέπεσε σε πρόδηλη πλάνη εκτιμήσεως υπό το πρίσμα του άρθρου 191 ΣΛΕΕ. Ως εκ τούτου, κατέληξε το Δικαστήριο, δεν προέκυψε κανένα στοιχείο ικανό να πλήξει το κύρος της ανωτέρω διάταξης υπό το πρίσμα του άρθρου 191 ΣΛΕΕ και άρθρου 37 του Χάρτη.

Όσον αφορά το ζήτημα του προσδιορισμού του όρου «μικρές περιοχές σε τοπικό επίπεδο», το Δικαστήριο εξέτασε το πλαίσιο της συγκεκριμένης διάταξης και το σκοπό της εν λόγω Οδηγίας. Με βάση αυτά, το Δικαστήριο έκρινε ότι ο όρος «μικρές περιοχές σε τοπικό επίπεδο», που περιλαμβάνεται στο άρθρο 3 παρ. 3 της Οδηγίας, πρέπει να ερμηνευθεί ως αναφερόμενος στην έκταση της συγκεκριμένης περιοχής, υπό τις εξής προϋποθέσεις: α) ότι το σχέδιο ή το πρόγραμμα εκπονήθηκε και/ή εκδόθηκε από τοπική αρχή και όχι από περιφερειακή ή εθνική αρχή, και β) ότι η περιοχή αυτή εντός του πλαισίου της εδαφικής αρμοδιότητας της τοπικής αρχής, αναλογικά με το σύνολο του εδάφους, είναι μικρού μεγέθους.

► Εμπορία δικαιωμάτων εκπομπής αερίων θερμοκηπίου

Έννοια του όρου «εκπομπές» και ακυρότητα διατάξεων του Κανονισμού 601/2012 στο βαθμό που το διοξειδίο του άνθρακα που μεταφέρεται από μία εγκατάσταση σε άλλη συμπεριλαμβάνεται στις εκπομπές της πρώτης εγκατάστασης, ανεξάρτητα από το εάν αυτό απελευθερώνεται στην ατμόσφαιρα ή όχι

Οδηγία 2003/87/ΕΚ – Κανονισμός 601/2012 – άρθρο 49 παρ. 1, και σημείο 10 του παραρτήματος IV – υπολογισμός των εκπομπών της εγκαταστάσεως – αφαίρεση του μεταφερθέντος διοξειδίου του άνθρακα (CO₂) – εξαίρεση του CO₂ που χρησιμοποιείται για την παρασκευή ιζήματος ανθρακικού ασβεστίου – κύρος της εξαίρεσεως

ΔΕΕ C-460/15, Schaefer Kalk, 19.01.2017, Τμήμα πρώτο, Προέδρος: R. Silva de Lapuerta, Εισηγητής: E. Regan, J.-C. Bonichot, Γεν. Εισαγγελέας: E. Sharpston, ECLI:EU:C:2017:29 – Προδικαστικό ερώτημα

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά το κύρος του άρθρου 49 παρ. 1 και του σημείου 10B του παραρτήματος IV του Κανονισμού 601/2012 για την παρακολούθηση και την υποβολή εκθέσεων σχετικά με τις εκπομπές αερίων θερμοκηπίου, κατ' εφαρμογή της Οδηγίας 2003/87/ΕΚ. Υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ, αφενός, της Schaefer Kalk GmbH & Co. KG, με έδρα τη Γερμανία και, αφετέρου, της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας. Αντικείμενο της διαφοράς ήταν το γεγονός ότι δεν επετράπη στην ανωτέρω εταιρία να αφαιρέσει από τις εκπομπές που υπόκειται σε υποχρέωση παρακολούθησεως το παραγόμενο σε εγκατάσταση καύσεως ασβεστόλιθου CO₂ που μεταφέρεται σε εγκατάσταση παραγωγής ιζήματος ανθρακικού ασβεστίου (CCP).

Η Οδηγία 2003/87/ΕΚ καθιερώνει ένα σύστημα αγοράς δικαιωμάτων εκπομπής αερίων θερμοκηπίου. Στόχος της είναι να συμβάλει στην αποτελεσματικότερη εκπλήρωση

των δεσμεύσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των κρατών μελών της στα πλαίσια του Πρωτοκόλλου του Κιότο, το οποίο αποβλέπει στη μείωση των εκπομπών αερίων θερμοκηπίου στην ατμόσφαιρα. Με τον όρο «εκπομπές», για τους σκοπούς της Οδηγίας, ορίζεται η απελευθέρωση αερίων θερμοκηπίου στην ατμόσφαιρα από πηγές μιας εγκατάστασης. Καθώς η πλήρη παρακολούθηση των εκπομπών αερίων θερμοκηπίου είναι θεμελιώδους σημασίας για την αποτελεσματική λειτουργία του συστήματος, δυνάμει της Οδηγίας 2003/87/ΕΚ, εκδόθηκε ο Κανονισμός 601/2012, ο οποίος θέσπισε κανόνες για την παρακολούθησή τους και την υποβολή σχετικών εκθέσεων. Σύμφωνα με το άρθρο 49 παρ. 1 του Κανονισμού, ο φορέας εκμετάλλευσης αφαιρεί από τις εκπομπές της εγκατάστασης κάθε ποσότητα CO₂ προερχόμενη από άνθρακα ορυκτής προέλευσης, η οποία δεν εκπέμπεται από την εγκατάσταση, αλλά μεταφέρεται εκτός αυτής σε εγκαταστάσεις δέσμωσης ή τόπους αποθήκευσης περιοριστικά απαριθμούμενους στο ίδιο άρθρο. Για κάθε άλλη μεταφορά CO₂ εκτός της εγκατάστασης, δεν επιτρέπεται αφαίρεση CO₂ από τις εκπομπές της εγκατάστασης. Το παράρτημα IV σημείο 10B του ίδιου Κανονισμού προβλέπει, μεταξύ άλλων, ότι σε περίπτωση χρήσης CO₂ στη βιομηχανική μονάδα ή μεταφοράς του σε άλλη μονάδα για την παραγωγή CCP, η συγκεκριμένη ποσότητα CO₂ θεωρείται ότι εκπέμπεται από την πρώτη εγκατάσταση.

Η εταιρία Schaefer Kalk εκμεταλλεύεται εγκατάσταση καύσης ασβεστόλιθου στη Γερμανία, δραστηριότητα που υπάγεται στο σύστημα εμπορίας δικαιωμάτων εκπομπής αερίων θερμοκηπίου. Η εταιρία μεταφέρει μέρος του CO₂ που παράγεται ως αποτέλεσμα της εν λόγω δραστηριότητας σε μια άλλη εγκατάσταση, όπου αυτό χρησιμοποιείται για την παραγωγή ΡCC. Για το λόγο αυτό, ζήτησε να της επιτραπεί να αφαιρέσει από την ποσότητα των εκπομπών το CO₂ που μεταφέρεται. Ειδικότερα, ισχυρίστηκε ότι το μεταφερόμενο CO₂ δεσμεύεται χημικώς στο CCP και δεν αντιστοιχεί σε «εκπομπές» κατά τον ορισμό της Οδηγίας 2003/87/ΕΚ, καθότι δεν απελευθερώνεται στην ατμόσφαιρα. Στην ουσία, η εταιρία ζήτησε να μην υποχρεούται να παραδίδει δικαιώματα αντίστοιχα με το CO₂ που μεταφέρεται. Η γερμανική υπηρεσία για την εμπορία δικαιωμάτων εκπομπών έκρινε ότι αυτό δεν ήταν δυνατόν βάσει των διατάξεων του άρθρου 49 και του παραρτήματος IV του Κανονισμού, από τα οποία προκύπτει ότι μόνον το CO₂ το οποίο μεταφέρεται σε μία εκ των απαριθμούμενων στο εν λόγω άρθρο εγκαταστάσεων μακροχρόνιας γεωλογικής αποθηκείωσης είναι δυνατόν να αφαιρείται. Αυτό σημαίνει ότι η εταιρία υπέχει την υποχρέωση να συμπεριλάβει αυτό το CO₂ στην ετήσια έκθεση που υποβάλει ενώπιον της αρμόδιας εθνικής αρχής και να παραδώσει τα αντίστοιχα δικαιώματα. Η Schaefer Kalk προσέφυγε στο διοικητικό πρωτοδικείο του Βερολίνου,

ισχυριζόμενη ότι οι ως άνω διατάξεις είναι παράνομες και δεν καλύπτονται από την εξουσιοδότηση του άρθρου 14 παρ. 1 της Οδηγίας 2003/87/ΕΚ. Το διοικητικό πρωτοδικείο του Βερολίνου απέστειλε προδικαστικό ερώτημα στο Δικαστήριο, που αφορούσε την ερμηνεία των παραπάνω διατάξεων του Κανονισμού 601/2012.

Το βασικό νομικό ζήτημα αφορά ουσιαστικά την έννοια του όρου «εκπομπές» στην Οδηγία 2003/87/ΕΚ. Το ζήτημα αυτό έχει σημασία, καθόσον ο προσδιορισμός των εκπομπών που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη συμβάλει καθοριστικά στη σωστή λειτουργία του συστήματος. Το Δικαστήριο ακολούθησε τις προτάσεις της Γενικής Εισαγγελέως και έκρινε ότι, πράγματι, οι εν λόγω διατάξεις του Κανονισμού 601/2012 είναι ανίσχυρες.

Αρχικά, το Δικαστήριο επιβεβαίωσε ότι, κατά τον ορισμό της Οδηγίας 2003/87/ΕΚ, εκπομπές υφίστανται μόνον όταν αέρια θερμοκηπίου, τα οποία καλύπτονται από το σύστημα εμπορίας δικαιωμάτων, απελευθερώνονται «στην ατμόσφαιρα». Εντούτοις, σύμφωνα με τις παραπάνω διατάξεις του Κανονισμού 601/2012, το σύνολο του μεταφερθέντος CO₂, είτε απελευθερώνεται στην ατμόσφαιρα είτε όχι κατά την μεταφορά του, θεωρείται ότι εκπέμφθηκε από την εγκατάσταση στην οποία παρήχθη, ενώ η μεταφορά αυτή θα μπορούσε να μην προκαλέσει καμία απελευθέρωση. Οι διατάξεις αυτές, έκρινε το Δικαστήριο, δημιουργούν αμάχητο τεκμήριο ότι όλο το μεταφερθέν CO₂ έχει απελευθερωθεί στην ατμόσφαιρα, και συνεπώς εμπίπτει στην έννοια των «εκπομπών», μολονότι στην πράξη αυτό δεν συμβαίνει πάντα. Οι ανωτέρω διατάξεις, συμπέρανε το Δικαστήριο, διευρύνουν το πεδίο εφαρμογής του όρου αυτού. Επιπροσθέτως, οι επιχειρήσεις παραγωγής ασβέστου δεν μπορούν σε καμία περίπτωση να αφαιρέσουν αυτές τις ποσότητες CO₂ από τις εκπομπές τους, άρα πρέπει να παραδώσουν και τον αντίστοιχο αριθμό δικαιωμάτων, τα οποία δεν μπορούν πλέον να πωλούνται ως πλεόνασμα. Η οικονομική αυτή επιβάρυνση είναι ικανή να αποτρέψει τους φορείς να αποφεύγουν τέτοιες μεταφορές, καθώς αντιμετωπίζονται κατά τον ίδιο ακριβώς τρόπο με τους φορείς που απελευθερώνουν όλο αυτό το CO₂ στην ατμόσφαιρα. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να υπονομεύεται το σύστημα εμπορίας και να καταστρατηγείται ο σκοπός της Οδηγίας 2003/87/ΕΚ που είναι η μείωση των εκπομπών αερίων. Κατόπιν των ανωτέρω, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι η Επιτροπή τροποποίησε ένα ουσιώδες στοιχείο της Οδηγίας με τη θέσπιση των εν λόγω διατάξεων, και συνεπώς υπερέβη τα όρια που έθεσε η Οδηγία αυτή. Συνεπώς, το Δικαστήριο απεφάνθη ότι οι διατάξεις του άρθρου 49 παρ. 1 και του σημείου 10B του παραρτήματος IV του Κανονισμού 601/2012 είναι ανίσχυρες, στον βαθμό που συμπεριλαμβάνουν συστηματικά στις εκπομπές μιας εγκαταστάσεως

καύσεως ασβεστόλιθου το CO₂ που μεταφέρεται σε άλλη εγκατάσταση ενόψει της παραγωγής CCP, είτε το CO₂ απελευθερώνεται στην ατμόσφαιρα είτε όχι.

► Εμπορία δικαιωμάτων εκπομπής αερίων θερμοκηπίου

Παρέκκλιση από την υποχρέωση επιστροφής των δικαιωμάτων εκπομπής για τις πτήσεις μεταξύ των κρατών μελών της Ένωσης και των περισσότερων τρίτων κρατών και αρχή της ίσης μεταχείρισης

Οδηγία 2003/87/ΕΚ – Απόφαση 377/2013 – άρθρο 1 – προσωρινή παρέκκλιση – αποκλεισμός των πτήσεων προς και από αεροδρόμια της Ελβετίας – διαφορετική μεταχείριση μεταξύ τρίτων κρατών – γενική αρχή της ίσης μεταχείρισης – δεν έχει εφαρμογή

ΔΕΕ C-272/15, Swiss International Air Lines AG, 21.12.2016, Τμήμα τέταρτο, Πρόεδρος και Εισηγητής: T. von Danwitz, Γεν. Εισαγγελέας: H. Saugmandsgaard Øe, ECLI:EU:C:2016:993 – Προδικαστικό ερώτημα

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά το κύρος της Αποφάσεως 377/2013 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, για προσωρινή παρέκκλιση από την Οδηγία 2003/87/ΕΚ σχετικά με τη θέσπιση συστήματος εμπορίας δικαιωμάτων εκπομπής αερίων θερμοκηπίου, σε συνάρτηση με τη γενική αρχή της ίσης μεταχείρισης και την ερμηνεία του άρθρου 340 ΣΛΕΕ. Υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ αφενός, της Swiss International Air Lines, με έδρα την Ελβετία, και αφετέρου, του Υπουργού Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής και της Υπηρεσίας Περιβάλλοντος του Ηνωμένου Βασιλείου. Αντικείμενο της διαφοράς ήταν το κύρος της Αποφάσεως 377/2013 και την αποζημίωση για τα δικαιώματα εκπομπής αερίων θερμοκηπίου που επέστρεψε η Swiss International για τις πτήσεις προς και από την Ελβετία οι οποίες πραγματοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια του έτους 2012.

Δυνάμει του άρθρου 12 της Οδηγίας 2003/87/ΕΚ, τα κράτη μέλη διασφαλίζουν ότι κάθε φορέας εκμεταλλεύσεως αεροσκαφών παραδίδει αριθμό δικαιωμάτων που αντιστοιχεί στο σύνολο των εκπομπών που προέρχονται από τις αεροπορικές δραστηριότητές του κατά τη διάρκεια του προηγούμενου ημερολογιακού έτους. Ενόψει της προόδου στους κόλπους του Διεθνούς Οργανισμού Πολιτικής Αεροπορίας για την έγκριση ενός παγκόσμιου πλαισίου με σκοπό την μείωση εκπομπών, η Ένωση, με την Απόφαση 377/2013, έκρινε σκόπιμη την αναβολή της εφαρμογής των προβλεπομένων από την Οδηγία απαιτήσεων, για τις πτήσεις που είτε έχουν ως προορισμό είτε αναχωρούν από αεροδρόμια ευρισκόμενα σε χώρες εκτός της Ένωσης. Αντίθετα, η εν λόγω Οδηγία συνεχίζει να εφαρμόζεται σε πτήσεις από ή προς αεροδρόμια στο έδαφος κράτους μέλους καθώς και σε πτήσεις από ή προς αεροδρόμια σε ορισμένες στενά συνδεδεμένες ή σχετιζόμενες περιοχές ή χώρες εκτός της Ένωσης, μεταξύ

των οποίων καταλέγεται η Ελβετία. Το Ηνωμένο Βασίλειο τροποποίησε την εθνική του ρύθμιση περί του συστήματος εμπορίας δικαιωμάτων ώστε να καταστεί σύμφωνη προς την ως άνω Απόφαση.

Σύμφωνα με τα πραγματικά περιστατικά, η αεροπορική εταιρία Swiss International απέκτησε για το έτος 2012, δωρεάν και έναντι τιμήματος, ορισμένο αριθμό δικαιωμάτων εκπομπής αερίων θερμοκηπίου. Η εν λόγω εταιρία επέστρεψε τα δικαιώματα που αντιστοιχούσαν στις εκπομπές που προέρχονταν από πτήσεις μεταξύ των κρατών μελών του ΕΟΧ και της Ελβετίας, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια του 2012. Στη συνέχεια, προσέφυγε ενώπιον των δικαστηρίων του Ηνωμένου Βασιλείου και ζήτησε την ακύρωση της σχετικής εθνικής ρυθμίσεως, με την αιτιολογία ότι ο αποκλεισμός των πτήσεων προς και από την Ελβετία από τη δυνατότητα υπαγωγής στην παρέκκλιση παραβιάζει τη γενική αρχή της ίσης μεταχείρισης. Συναφώς, η αεροπορική εταιρία υποστήριξε ότι η Απόφαση 377/2013 είναι αντίθετη προς την αρχή της ίσης μεταχείρισης.

Το προδικαστικό ερώτημα αφορά ουσιαστικά το κύρος της Αποφάσεως 377/2013 από πλευράς της αρχής της ίσης μεταχείρισης, καθόσον αυτή επιφυλάσσει διαφορετική μεταχείριση μεταξύ, αφενός, των πτήσεων προς ή από την Ελβετία, και, αφετέρου, των πτήσεων προς ή από τρίτα κράτη. Αρχικά, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι πράγματι η Απόφαση εισάγει διάκριση μεταξύ διαφόρων πτήσεων προς ή από τρίτες χώρες, διάκριση η οποία στηρίζεται αποκλειστικά στη χώρα προορισμού ή προελεύσεως των εν λόγω πτήσεων η οποία βρίσκεται εκτός της Ένωσης. Καθώς η αρχή της ίσης μεταχείρισης κατοχυρώνεται πλέον στα άρθρα 20 και 21 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το βασικό ζήτημα είναι αν η διαφορετική μεταχείριση μεταξύ τρίτων χωρών καλύπτεται από την ως άνω αρχή. Η Απόφαση 377/2013 αποτελεί μέρος μέτρων ληφθέντων στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων της Ένωσης στον τομέα των εξωτερικών σχέσεων, εκδόθηκε δε δυνάμει της εξωτερικής αρμοδιότητας στον τομέα του περιβάλλοντος που προκύπτει από το άρθρο 192 παρ. 1 σε συνδυασμό με το άρθρο 191 παρ. 1 ΣΛΕΕ. Το Δικαστήριο σημείωσε ότι τα θεσμικά και άλλα όργανα της Ένωσης έχουν, στο πλαίσιο των εξωτερικών σχέσεων, ευρεία δυνατότητα λήψεως πολιτικών αποφάσεων και πρέπει να είναι σε θέση να προβαίνουν σε πολιτικές επιλογές χωρίς να υποχρεούνται να εξασφαλίζουν ίση μεταχείριση έναντι όλων των ως άνω χωρών. Επομένως, κατά το Δικαστήριο, η εκ μέρους των οργάνων της Ένωσης άσκηση προνομίων εξωτερικής πολιτικής μπορεί να έχει ως συνέπεια να τυγχάνει μια τρίτη χώρα διαφορετικής μεταχείρισης σε σχέση με άλλες τρίτες χώρες. Το Δικαστήριο, ακολουθώντας τις Προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα, υπογράμμισε ότι το δίκαιο της Ένωσης δεν καθιερώνει καμία ρητή υποχρέωση της Ένωσης να επιφυλάσσει ίση μεταχείριση στο σύνολο των τρίτων χωρών, όπως εξάλλου και το δημόσιο διεθνές δί-

και δεν περιλαμβάνει γενική αρχή ίσης μεταχειρίσεως μεταξύ των τρίτων χωρών. Το Δικαστήριο επικαλέστηκε την πάγια νομολογία του, κατά την οποία η Συνθήκη δεν περιλαμβάνει γενική αρχή που να υποχρεώνει την Ένωση, στο πλαίσιο των εξωτερικών σχέσεων της, να μεταχειρίζεται με τον ίδιο τρόπο από κάθε άποψη τις διάφορες τρίτες χώρες, οι δε επιχειρηματίες εν πάση περιπτώσει δεν μπορούν βασίμως να επικαλεστούν την ύπαρξη μιας τέτοιας αρχής (βλ., μεταξύ άλλων, ΔΕΚ C-55/75, *Balkan-Import-Export*, 21.01.1976, ECLI:EU:C:1976:8, σκ. 14, ΔΕΚ C-52/81, *Faust/Επιτροπή*, 28.10.1982, ECLI:EU:C:1982:369, σκ. 25). Ειδικότερα, το Δικαστήριο έχει δεχθεί, γενικά, ότι η διαφορετική μεταχείριση μεταξύ τρίτων χωρών δεν είναι αντίθετη προς το δίκαιο της Ένωσης, τονίζοντας την έλλειψη κάθε υποχρεώσεως ισότιμης μεταχειρίσεως των τρίτων χωρών. Περαιτέρω, το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι η νομολογία αυτή δεν περιορίζεται σε καταστάσεις που προϋποθέτουν την προηγούμενη άσκηση εξωτερικών αρμοδιοτήτων της Ένωσης με εξωτερική δράση, όπως είναι μια διεθνής συμφωνία, αλλά αφορά διαφορετική μεταχείριση μεταξύ τρίτων χωρών η οποία εκτείνεται επίσης σε μονομερή μέτρα της Ένωσης που αποσκοπούν στη διευκόλυνση της συνάψεως διεθνούς συμφωνίας, όπως η παραπάνω Απόφαση. Με βάση τα παραπάνω, το Δικαστήριο έκρινε ότι η διαφορετική μεταχείριση μεταξύ τρίτων χωρών στο πλαίσιο των εξωτερικών σχέσεων της Ένωσης την οποία εισάγει η παραπάνω Απόφαση δεν καλύπτεται από την αρχή της ίσης μεταχειρίσεως. Με την απόφασή του αυτή, το Δικαστήριο επιβεβαίωσε ότι από πλευράς της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως δεν προέκυψε κανένα στοιχείο ικανό να θίξει το κύρος της Αποφάσεως 377/2013.

► Εμπορία δικαιωμάτων εκπομπής αερίων θερμοκηπίου

Παύση λειτουργίας εγκατάστασης και επιστροφή των μη χρησιμοποιηθέντων δικαιωμάτων

Οδηγία 2003/87/ΕΚ – άρθρο 3 στοιχείο α – άρθρα 11 και 12 – μη τήρηση της υποχρεώσεως γνωστοποίησης των αλλαγών σε εγκατάσταση – επιστροφή των μη χρησιμοποιηθέντων δικαιωμάτων – περίοδος 2008-2012 – μη καταβολή αποζημιώσεως – οικονομία του συστήματος εμπορίας δικαιωμάτων εκπομπής αερίων

ΔΕΕ C-321/15, ArcelorMittal Rodange et Schifflange SA, 08.03.2017, Τμήμα πέμπτο, Προέδρος – Εισηγητής: J.L. da Cruz Vilaça, Γεν. Εισαγγελέας: M. Campos Sánchez-Bordona, ECLI:EU:C:2017:179 – Προδικαστικό ερώτημα

Με απόφαση της 6ης Ιουνίου 2013, ο αναπληρωτής υπουργός Αειφόρου Αναπτύξεως και Υποδομών του Λουξεμβούργου ζήτησε από την εταιρία ArcelorMittal την επιστροφή των χορηγηθέντων για το έτος 2012 αλλά μη χρησιμοποιηθέντων δικαιωμάτων εκπομπής αερίων θερμοκηπίου, χωρίς αποζημίωση. Το μέτρο αυτό ελήφθη

κατόπιν δήλωσης της εταιρίας σχετικά με την αναστολή, από το 2011, των δραστηριοτήτων της εγκαταστάσεώς της στη Schifflange (Λουξεμβούργο). Κατά της υπουργικής απόφασης η εταιρία προσέφυγε στο διοικητικό δικαστήριο του Λουξεμβούργου, το οποίο υπέβαλε προδικαστικό ερώτημα στο Συνταγματικό Δικαστήριο, καθώς εξέφρασε αμφιβολίες κατά πόσο τυχόν επιστροφή, χωρίς αποζημίωση, των παραπάνω δικαιωμάτων θα ισοδυναμούσε με παράνομη στέρηση ιδιοκτησίας. Επισήμανε σχετικά ότι τα επίδικα δικαιώματα κατανεμήθηκαν και καταχωρίστηκαν στο εθνικό μητρώο και, κατά συνέπεια, κατέστησαν περιουσιακά στοιχεία της ArcelorMittal.

Το Συνταγματικό Δικαστήριο του Λουξεμβούργου αποφάσισε να αναστείλει τη διαδικασία και υπέβαλε στο Δικαστήριο προδικαστικό ερώτημα σχετικό με τη συμβατότητα του εθνικού δικαίου με την Οδηγία 2003/87/ΕΚ, ζητώντας, επιπλέον, να διευκρινιστεί εάν τα δικαιώματα εμπορίας μπορούν να θεωρηθούν αγαθά, για τους σκοπούς της συνταγματικής εγγυήσεως του δικαιώματος ιδιοκτησίας.

Σημειώνεται στο σημείο αυτό, ότι η νομική φύση των δικαιωμάτων εκπομπής αερίων θερμοκηπίου έχει απασχολήσει πολύ τη θεωρία. Ελλείψει ορισμού των δικαιωμάτων αυτών από το δίκαιο της Ένωσης, ορισμένα κράτη μέλη έχουν επιλέξει να τα χαρακτηρίζουν ως διοικητικές άδειες. Άλλα κράτη μέλη τα κατατάσσουν μεταξύ των αγαθών που μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο του δικαιώματος ιδιοκτησίας, η αποστέρηση των οποίων, με απόφαση της δημόσιας αρχής, θα μπορούσε να συνιστά περίπτωση απαλλοτριώσεως, υποκείμενη σε αποζημίωση.

Επιλαμβανόμενο της υπόθεσης, το Δικαστήριο υπενθύμισε αρχικά ότι το σύστημα εμπορίας δικαιωμάτων που καθιερώνει η Οδηγία 2003/87/ΕΚ βασίζεται σε οικονομική λογική, η οποία ενθαρρύνει κάθε μετέχοντα στο εν λόγω σύστημα να εκπέμπει ποσότητα αερίων μικρότερη από τα δικαιώματα που του χορηγήθηκαν, και εν συνεχεία να μπορεί να πωλήσει τα εναπομείναντα δικαιώματα. Για την αξιοπιστία και τη φερεγγυότητα του συστήματος, η Οδηγία επιβάλλει τη δημιουργία συστήματος εθνικών μητρώων προς επακριβή καταγραφή των σχετικών πράξεων, και υποχρεώνει τους φορείς εκμετάλλευσης να γνωστοποιούν στις αρμόδιες αρχές κάθε αλλαγή που ενδέχεται να καθιστά αναγκαία την επικαιροποίηση της άδειας εκπομπών. Οι υποχρεώσεις αυτές μεταφέρθηκαν στην εθνική νομοθεσία, η οποία προέβλεψε ότι η διακοπή εκμεταλλεύσεως μιας εγκατάστασης κοινοποιείται αμελλητί στον υπουργό. Ο υπουργός αποφασίζει αν θα επιστραφεί το σύνολο ή μέρος των δικαιωμάτων που δεν έχουν χρησιμοποιηθεί.

Το Δικαστήριο, ακολουθώντας την πρόταση του Γενικού Εισαγγελέα, έκρινε ότι η παραπάνω εθνική νομοθεσία είναι συμβατή με το δίκαιο της Ένωσης. Η απαίτηση του εσωτερικού δικαίου να μην χορηγούνται δικαιώματα εκπομπής αερίων σε περίπτωση παύσεως λειτουργίας εγκαταστάσεως ανταποκρίνεται στα κριτήρια αυστηρής

καταγραφής και ακρίβειας των στοιχείων σχετικά με τα δικαιώματα εκπομπής. Περαιτέρω, το Δικαστήριο παρέπεμψε στο αρμόδιο εθνικό δικαστήριο να διερευνήσει αν πράγματι η ArcelorMittal έπαυσε τη λειτουργία της σε χρόνο προγενέστερο της χορηγήσεως των επίδικων δικαιωμάτων. Σε κάθε περίπτωση, έκρινε ότι η Οδηγία δεν αντιτίθεται στο να διατάζει η αρμόδια αρχή την επιστροφή, χωρίς αποζημίωση, των δικαιωμάτων εκπομπής, στην περίπτωση που μια εγκατάσταση έπαυσε τη λειτουργία της σε χρόνο προγενέστερο της χορηγήσεως των δικαιωμάτων.

Με βάση τα παραπάνω, το Δικαστήριο κατέληξε ότι δεν αντίκειται στο δίκαιο της Ένωσης εθνική διάταξη η οποία επιτρέπει την επιστροφή χωρίς αποζημίωση μη χρησιμοποιηθέντων δικαιωμάτων, τα οποία κακώς χορηγήθηκαν σε φορέα εκμεταλλεύσεως, λόγω του ότι ο τελευταίος παρέβη την υποχρέωση να ενημερώσει έγκαιρα για την παύση εκμεταλλεύσεως της εγκατάστασής του.

Το Δικαστήριο απέρριψε επίσης το επιχείρημα της εταιρίας ότι η εν λόγω εθνική νομοθεσία είναι αντίθετη προς το άρθρο 17 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ένωσης. Κατά το Δικαστήριο, στην περίπτωση που τα επίδικα δικαιώματα κακώς χορηγήθηκαν στην εταιρία, δεν μπορεί να γίνει δεκτό ότι ορίστηκαν εγκύρως ως δικαιώματα εκπομπής αερίων, λαμβανομένης υπόψη της απαίτησης περί επακριβούς καταγραφής στην οποία βασίζεται το εν λόγω σύστημα. Κατά συνέπεια, η επιστροφή τους δεν συνιστά απαλλοτρίωση αγαθού περιλαμβανομένου ήδη στην περιουσία του δικαιούχου, αλλά απλώς και μόνον ανάκληση της πράξεως κατανομής δικαιωμάτων εκπομπής, λόγω της μη τηρήσεως των προϋποθέσεων κατανομής κατά την Οδηγία 2003/87/ΕΚ.

Συνεπώς, ως προς τον νομικό χαρακτηρισμό των δικαιωμάτων εκπομπής, το Δικαστήριο απεφάνθη ότι τα δικαιώματα που χορηγήθηκαν μετά την παύση των δραστηριοτήτων εγκατάστασης, χωρίς ο φορέας εγκατάστασης να έχει ενημερώσει προηγουμένως την αρμόδια αρχή, δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ως «δικαιώματα» εκπομπής αερίων, υπό την έννοια της Οδηγίας 2003/87.

► Φορολογία των ενεργειακών προϊόντων και της ηλεκτρικής ενέργειας

Φορολογικές μειώσεις που χορηγούνται, βάσει του εθνικού δικαίου, σε ενεργειοβόρες επιχειρήσεις μόνον του μεταποιητικού τομέα δεν αντιτίθενται στην Οδηγία 2003/96/ΕΚ

Οδηγία 2003/96/ΕΚ – έννοια του όρου «φορολογικές μειώσεις» – καθ' ύλην πεδίο εφαρμογής – πλεονεκτήματα σχετικά με τα ποσά που οφείλονται για την κάλυψη των γενικών βαρών του συστήματος ηλεκτρικής ενέργειας – πλεονεκτήματα χορηγούμενα σε ενεργειοβόρες επιχειρήσεις μόνον του μεταποιητικού τομέα

ΔΕΕ C-189/15, Istituto di Ricovero e Cura a Carattere Scientifico (IRCCS) – Fondazione Santa Lucia, 18.01.2017, Τμήμα ένατο, Προέδρος: E. Juhász, Εισηγητής: C. Vajda, Γεν. Εισαγγελέας: M. Campos Sánchez-Bordona, ECLI:EU:C:2017:17 – Προδικαστικό ερώτημα

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 17 παρ. 1 της Οδηγίας 2003/96/ΕΚ σχετικά με την αναδιάρθρωση του κοινοτικού πλαισίου φορολογίας των ενεργειακών προϊόντων και της ηλεκτρικής ενέργειας. Υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ αφενός του Istituto di Ricovero e Cura a Carattere Scientifico (Ινστιτούτου στεγάσεως και περιθάλψεως επιστημονικού σκοπού – Ιδρύματος Αγία Λουκία) και αφετέρου του ιταλικού Cassa congruaglio per il settore elettrico (Εξισωτικού ταμείου επενδύσεων για τον τομέα της ηλεκτρικής ενέργειας) κ.λπ. Αντικείμενο της διαφοράς ήταν η άρνηση των αρμόδιων ιταλικών αρχών να υπαγάγουν το Ινστιτούτο στο εθνικό καθεστώς πλεονεκτημάτων σχετικά με τα ποσά που οφείλονται για την κάλυψη των γενικών βαρών του ιταλικού συστήματος ηλεκτρικής ενέργειας.

Η Οδηγία 2003/96/ΕΚ έχει στόχο τον καθορισμό ελαχίστων επιπέδων φορολογίας σε κοινοτική κλίμακα των ενεργειακών προϊόντων και της ηλεκτρικής ενέργειας. Ο καθορισμός κοινοτικών ελαχίστων επιπέδων φορολογίας επιτρέπει τη μείωση των υφιστάμενων διαφορών στα εθνικά επίπεδα φορολογίας και αποσκοπεί στην ορθή λειτουργία της εσωτερικής αγοράς. Σύμφωνα με το άρθρο 17 παρ. 1, εφόσον τα ελάχιστα επίπεδα φορολογίας που καθορίζονται στην Οδηγία αυτή τηρούνται κατά μέσον όρο για κάθε επιχείρηση, τα κράτη μέλη μπορούν να παρέχουν «φορολογικές μειώσεις» για την κατανάλωση ενεργειακών προϊόντων και ηλεκτρικής ενέργειας υπέρ των ενεργειοβόρων επιχειρήσεων. Η ίδια διάταξη ορίζει την έννοια της ενεργειοβόρου επιχείρησης και διευκρινίζει στο πλαίσιο του ορισμού αυτού ότι τα κράτη μέλη μπορούν να εφαρμόζουν πιο περιοριστικά κριτήρια. Βάσει της εν λόγω διατάξης, η Ιταλία, όπως και άλλα κράτη μέλη, καθιέρωσε ένα σύστημα πλεονεκτημάτων, το οποίο επιτρέπει σε ενεργειοβόρες επιχειρήσεις να έχουν μειωμένη συμμετοχή στα γενικά βάρη του συστήματος ηλεκτρικής ενέργειας. Περαιτέρω, περιόρισε τα πλεονεκτήματα αυτά στις ενεργειοβόρες επιχειρήσεις μόνον του μεταποιητικού τομέα.

Σύμφωνα με τα πραγματικά περιστατικά, το Istituto di Ricovero e Cura a Carattere Scientifico είναι Ινστιτούτο νοσοκομειακής και ιατρικής περιθάλψεως επιστημονικού σκοπού, το οποίο δραστηριοποιείται στον τομέα παροχής υπηρεσιών υγείας. Το εν λόγω Ινστιτούτο εμπίπτει, κατά την κρίση του αιτούντος δικαστηρίου, στην έννοια «επιχείρηση» κατά την Οδηγία 2003/96/ΕΚ. Εντούτοις, οι αρμόδιες αρχές αρνήθηκαν να το υπαγάγουν στο καθεστώς πλεονεκτημάτων υπέρ των ενεργειοβόρων επιχειρήσεων με την αιτιολογία ότι δεν δραστηριοποιείται στον μεταποιητικό τομέα. Καθώς το Ινστιτούτο προσέφυγε στα ιταλικά δικαστήρια με αίτημα την ακύρωση των

εν λόγω πράξεων, το ιταλικό Συμβούλιο της Επικρατείας (Consiglio di Stato) ζήτησε με προδικαστική παραπομπή την ερμηνεία της Οδηγίας 2003/96/ΕΚ.

Το βασικό νομικό ζήτημα έγκειται στο αν η έννοια «φορολογικές μειώσεις» περιλαμβάνει τα πλεονεκτήματα που χορηγούνται σε ενεργειοβόρες επιχειρήσεις για οφειλόμενα ποσά που καλύπτουν γενικά βάρη του συστήματος ηλεκτρικής ενέργειας. Σε περίπτωση καταφατικής απάντησης, το αιτούν δικαστήριο ζητεί να διευκρινιστεί αν το ίδιο άρθρο παρέχει τη δυνατότητα στα κράτη μέλη να χορηγούν τις εν λόγω μειώσεις σε ενεργειοβόρες επιχειρήσεις μόνον του μεταποιητικού τομέα, αποκλείοντας επομένως επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται σε άλλους τομείς.

Η απάντηση στο πρώτο ερώτημα, κατά το Δικαστήριο, εξαρτάται από το εάν τα ποσά που καλύπτουν γενικά βάρη του συστήματος ηλεκτρικής ενέργειας έχουν φορολογικό χαρακτήρα, και ειδικότερα εάν συνιστούν έμμεσους φόρους κατά την Οδηγία 2003/96/ΕΚ. Κι αυτό γιατί, αφενός, το άρθρο 17 παρ. 1 εξαρτά την εφαρμογή των φορολογικών μειώσεων από την τήρηση των ελαχίστων επιπέδων φορολογίας που προβλέπονται στην εν λόγω Οδηγία. Αφετέρου, ως «επίπεδο φορολογίας», για τους σκοπούς αυτής, ορίζεται το σύνολο των εισπραττόμενων επιβαρύνσεων από όλους τους έμμεσους φόρους. Η ιταλική κυβέρνηση υποστήριξε ότι τα ποσά αποτελούν μέτρα όχι φορολογικού, αλλά τιμολογιακού χαρακτήρα. Το Δικαστήριο υπενθύμισε ότι, κατά τη νομολογία του, ο χαρακτηρισμός επιβαρύνσεων, φόρου, τέλους ή εισφοράς από πλευράς του δικαίου της Ένωσης εναπόκειται στο Δικαστήριο αναλόγως των αντικειμενικών χαρακτηριστικών της φορολογήσεως, ανεξαρτήτως του πώς αυτά χαρακτηρίζονται από το εθνικό δίκαιο. Το Δικαστήριο εξέτασε τα αντικειμενικά χαρακτηριστικά των εν λόγω ποσών και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι αποτελούν έμμεσους φόρους. Ειδικότερα, διαπίστωσε ότι τα ποσά τα οποία οφείλονται προβλέπονται από το ιταλικό δίκαιο, ότι υπάρχει νομική υποχρέωση καταβολής τους στο εξισωτικό ταμείο επενδύσεων για τον τομέα της ηλεκτρικής ενέργειας, ότι προορίζονται για τη χρηματοδότηση όχι κατ' ανάγκη του κόστους παραγωγής και διανομής ηλεκτρικής ενέργειας αλλά σκοπών γενικού συμφέροντος, καθώς και ότι μετακυλίνουν στους τελικούς καταναλωτές με τη συμπερίληψή τους στα τιμολόγια ηλεκτρικής ενέργειας. Κατόπιν των ανωτέρω, το Δικαστήριο έκρινε ότι εμπίπτουν στην έννοια των φορολογικών μειώσεων τα παραπάνω πλεονεκτήματα υπέρ ενεργειοβόρων επιχειρήσεων, υπό την επιφύλαξη της εξακρίβωσης από το αιτούν δικαστήριο των πραγματικών στοιχείων και των κανόνων του εθνικού δικαίου.

Ως προς το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα, το Δικαστήριο επισήμανε ότι το άρθρο 17 παρ. 1 ορίζει μεν την έννοια της ενεργειοβόρου επιχείρησης, αλλά περαιτέρω δίνει στα κράτη μέλη το περιθώριο να εφαρμόσουν πιο περιορι-

στικά κριτήρια, συμπεριλαμβανομένων των ορισμών της αξίας των πωλήσεων, της επεξεργασίας και του κλάδου δραστηριοτήτων. Επιπλέον, από τους σκοπούς της παραπάνω διάταξης, αλλά και της ίδιας της Οδηγίας, απορρέει ότι στα κράτη μέλη παρέχεται η αναγκαία ευελιξία για τη χάραξη και εφαρμογή πολιτικών προσαρμοσμένων στις εθνικές τους συνθήκες, και τα καθεστώτα που θεσπίζονται στο πλαίσιο εφαρμογής της εμπίπτουν στην αρμοδιότητα κάθε κράτους μέλους. Συνεπώς, χωρίς ιδιαίτερη δυσκολία το Δικαστήριο έκρινε ότι το άρθρο 17 παρ. 1 της Οδηγίας 2003/96/ΕΚ δεν αντιτίθεται σε εθνική ρύθμιση η οποία προβλέπει φορολογικές μειώσεις για την κατανάλωση ηλεκτρικής ενέργειας υπέρ ενεργειοβόρων επιχειρήσεων μόνον του μεταποιητικού τομέα. Με την επιφύλαξη των διατάξεων περί κρατικών ενισχύσεων, η απόφαση αυτή καθιστά σαφές ότι τα κράτη μέλη παραμένουν ελεύθερα να περιορίσουν το ευεργέτημα των φορολογικών μειώσεων υπέρ ενεργειοβόρων επιχειρήσεων μόνον σε έναν ή περισσότερους βιομηχανικούς τομείς.

► Ενεργειακή απόδοση των κτιρίων

Παράβαση της ευρωπαϊκής ενεργειακής νομοθεσίας από την Ελλάδα λόγω μη κοινοποίησης έκθεσης σχετικά με τα βέλτιστα από πλευρά κόστους επίπεδα

Οδηγία 2010/31/ΕΕ – άρθρο 5 παρ. 2 – ενεργειακή απόδοση των κτιρίων – έκθεση σχετικά με τα βέλτιστα από πλευρά κόστους επίπεδα

ΔΕΕ C-160/16, Επιτροπή/Ελληνική Δημοκρατία, 02.03.2017, Τμήμα ένατο, Προέδρος – Εισηγητής: E. Juhász, Γεν. Εισαγγελέας: E. Tanchev, ECLI:EU:C:2017:161 – Προσφυγή λόγω παραβάσεως

Το 2013, η Επιτροπή έστειλε στην Ελλάδα αίτημα παροχής πληροφοριών, με το οποίο την κάλεσε να της κοινοποιήσει έκθεση σχετικά με τα βέλτιστα από πλευράς κόστους επίπεδα, κατά την Οδηγία 2010/31/ΕΕ περί ενεργειακής απόδοσης κτιρίων. Η εν λόγω Οδηγία έχει σκοπό να προωθήσει τη βελτίωση της ενεργειακής απόδοσης των κτιρίων εντός της Ένωσης λαμβάνοντας υπόψη τις εξωτερικές κλιματολογικές και τις τοπικές συνθήκες, καθώς και τις κλιματικές απαιτήσεις των εσωτερικών χώρων και τη σχέση κόστους/οφέλους. Όπως προκύπτει από το άρθρο 5 παρ. 2 της Οδηγίας, τα κράτη μέλη υπολογίζουν τα βέλτιστα – από πλευρά κόστους – επίπεδα για τις ελάχιστες απαιτήσεις ενεργειακής απόδοσης, χρησιμοποιώντας το συγκριτικό μεθοδολογικό πλαίσιο που θεσπίζεται από τον κατ' εξουσιοδότηση Κανονισμό 244/2012. Εν συνεχεία, οφείλουν να κοινοποιούν στην Επιτροπή έκθεση, η οποία περιέχει όλα τα δεδομένα υπολογισμού και τις παραδοχές που χρησιμοποίησαν για τους υπολογισμούς αυτούς, καθώς και τα αποτελέσματα των εν λόγω υπολογισμών.

Από την ανταλλαγή μιας σειράς επιστολών, προκύπτει ότι η ελληνική κυβέρνηση ενημέρωσε την Επιτροπή ότι η σχετική έκθεση ήταν υπό εκπόνηση. Τον Μάιο του 2015 υπέβαλε ενδιάμεση έκθεση μελέτης και ενημέρωσε την Επιτροπή ότι η επίμαχη έκθεση θα ολοκληρωνόταν εντός δύο μηνών. Τον Μάρτιο του 2016, δεδομένου ότι εξακολουθούσε να μην έχει λάβει την επίμαχη έκθεση και οι απαντήσεις των ελληνικών αρχών δεν ήταν ικανοποιητικές, η Επιτροπή προχώρησε στην άσκηση της εν λόγω προσφυγής.

Η Ελλάδα δεν αμφισβήτησε ενώπιον του Δικαστηρίου ότι η επίμαχη έκθεση δεν κοινοποιήθηκε στην Επιτροπή. Ισχυρίστηκε, ωστόσο, ότι κοινοποίησε στο Δικαστήριο ένα τμήμα της έκθεσης, σχετικό με τις «μονοκατοικίες», και ότι τα υπόλοιπα τμήματα της έκθεσης που αφορούν άλλα είδη κτιρίων ευρίσκονται υπό εκπόνηση ή και ολοκληρώνονται. Επίσης αναφέρθηκε στις δυσκολίες και στις καθυστερήσεις που την εμπόδισαν να κοινοποιήσει εμπρόθεσμα την εν λόγω έκθεση.

Το Δικαστήριο απέρριψε τα επιχειρήματα της ελληνικής κυβέρνησης, παραπέμποντας σε πάγια νομολογία του. Σύμφωνα με τη νομολογία αυτή, η ύπαρξη παραβάσεων πρέπει να εκτιμάται σε συνάρτηση με την κατάσταση που επικρατούσε στο κράτος μέλος κατά τη λήξη της προθεσμίας που τάχθηκε με την αιτιολογημένη γνώμη (ΔΕΕ C-317/14, *Επιτροπή/Βέλγιο*, 05.02.2015, ECLI:EU:C:2015:63, σκ. 34). Επιπλέον, τα κράτη μέλη δεν μπορούν να επικαλούνται διατάξεις, πρακτικές ή καταστάσεις της εσωτερικής τους έννομης τάξεως για να δικαιολογήσουν τη μη τήρηση των υποχρεώσεων που απορρέουν από το δίκαιο της Ένωσης (βλ., ιδίως, ΔΕΕ C-378/13, *Επιτροπή/Ελλάδα*, 02.12.2014, ECLI:EU:C:2014:2405, σκ. 29). Λαμβανομένων υπόψη των ανωτέρω, το Δικαστήριο αποφάσισε ότι τα επιχειρήματα της Ελλάδας δεν μπορούν να ευδοκιμήσουν. Κατά συνέπεια, το Δικαστήριο έκανε δεκτή την προσφυγή και καταδίκασε την Ελλάδα για παράβαση των υποχρεώσεων που υπέχει από την Οδηγία 2010/31/ΕΕ για την ενεργειακή απόδοση των κτιρίων.

► Χώροι Υγειονομικής Ταφής Αποβλήτων

Παράβαση της ευρωπαϊκής περιβαλλοντικής νομοθεσίας από την Ελλάδα για ανοχή λειτουργίας του ΧΥΤΑ Τεμπλονίου

Οδηγία 2008/98/ΕΚ – Οδηγία 1999/31/ΕΚ – περιβάλλον – διαχείριση αποβλήτων – χώρος υγειονομικής ταφής απορριμμάτων Τεμπλονίου

ΔΕΕ C-202/16, Επιτροπή/Ελληνική Δημοκρατία, 27.04.2017, Τμήμα δέκατο, Προέδρος: M. Berger, Εισηγητής: F. Biltgen, Γεν. Εισαγγελέας: H. Saugmandsgaard Øe, ECLI:EU:C:2017:318 – Προσφυγή λόγω παραβάσεως

Το 2010, η Επιτροπή ζήτησε από την ελληνική κυβέρνηση να την ενημερώσει κατά πόσον ο ΧΥΤΑ Τεμπλονίου Κέρκυρας είχε κορεσθεί και να της παράσχει πληροφορίες για τον τρόπο διαχείρισεως των εκλυόμενων αερίων και των προϊόντων εκπλύσεως, καθώς και για τον έλεγχο και την εποπτεία της λειτουργίας του από τις αρμόδιες αρχές. Με τις σχετικές αυτοψίες των αρμόδιων ελληνικών αρχών που κοινοποιήθηκαν στην Επιτροπή, διαπιστώθηκαν σημαντικά προβλήματα στη λειτουργία του ΧΥΤΑ. Τον Ιανουάριο του 2012, η Επιτροπή, καθώς οι παραβάσεις συνεχίζονταν, απηύθυνε στη χώρα αιτιολογημένη γνώμη δίνοντας διμενή προθεσμία για την λήψη μέτρων συμμόρφωσης. Τον Απρίλιο του 2016, η Επιτροπή εκτίμησε ότι οι παραβάσεις και οι δυσλειτουργίες συνεχίζονταν και άσκησε προσφυγή λόγω παράβασης των υποχρεώσεων που υπέχει η χώρα από τις Οδηγίες 1999/31/ΕΚ και 2008/98/ΕΚ.

Συγκεκριμένα, η Επιτροπή ισχυρίστηκε ότι ο ΧΥΤΑ Τεμπλονίου είχε τις ακόλουθες δυσλειτουργίες: 1) μη εγκατάσταση του δικτύου αντήσεως, συλλογής και καύσεως του βιοαερίου, κατά παράβαση των περιβαλλοντικών όρων, 2) παρουσία μη επεξεργασμένων στραγγισμάτων σε παρακείμενο του ΧΥΤΑ ρέμα, προερχόμενων από τσιμεντένια τάφρο του ΧΥΤΑ και, υπογείως, από άγνωστη κατεύθυνση, 3) έλλειψη περιμετρικής επενδεδυμένης τάφρου για την προστασία του κυττάρου του εν λόγω ΧΥΤΑ από τις απορροές ομβρίων υδάτων, 4) παρουσία ογκωδών και αδρανών αντικειμένων που δεν παραδίδονται για ταφή στον ΧΥΤΑ, αλλά εναποτίθενται σε παρακείμενο χώρο, ο οποίος, ωστόσο, δεν διαθέτει άδεια διαθέσεως αδρανών απορριμμάτων, και 5) υπέρβαση του ανώτατου ύψους του αναγλύφου του ΧΥΤΑ κατά περίπου δύο μέτρα σε σχέση με το προβλεπόμενο από τους περιβαλλοντικούς όρους. Κατά την Επιτροπή, αποδείχθηκε ότι, μέχρι την άσκηση της προσφυγής, η Ελλάδα δεν μπορεί να καταστήσει τη λειτουργία του ΧΥΤΑ σύμφωνη με τις προδιαγραφές της ευρωπαϊκής νομοθεσίας.

Η ελληνική κυβέρνηση υποστήριξε ότι η Κέρκυρα είναι ένα από τα μεγαλύτερα νησιά, με πολύ τουρισμό κατά τους θερινούς μήνες και μία από τις υψηλότερες πληθυσμιακές πυκνότητες στην Ελλάδα. Κατά συνέπεια, η λειτουργία του ΧΥΤΑ είναι απολύτως αναγκαία για τη δημόσια υγεία και την προστασία του περιβάλλοντος, συνενεώς ενδεχόμενα προβλήματα πρέπει να επιλύονται με διορθωτικά μέτρα και χωρίς τη διακοπή της λειτουργίας του. Μεταξύ άλλων, η Ελλάδα επισήμανε ότι ο ΧΥΤΑ Τεμπλονίου διαθέτει περιβαλλοντική άδεια, ότι η διαδικασία τροποποίησης της αποφάσεως εγκρίσεως των περιβαλλοντικών όρων αναμένεται να ολοκληρωθεί προσηχώς, και ότι έχουν ληφθεί συγκεκριμένα πρόσθετα μέτρα για την αντιμετώπιση προβλημάτων από τη λειτουργία του. Τέλος, η Ελλάδα υποστήριξε ότι ορισμένες από τις παραβάσεις έχουν πλέον διευθετηθεί.

Το Δικαστήριο, επιλαμβανόμενο της υπόθεσης, απέρριψε τα επιχειρήματα της Ελλάδας. Παραπέμποντας στην

πάγια νομολογία του, έκρινε ουσιαστικά ότι εσωτερικές δυσχερείες δεν αποτελούν δικαιολογία για την μη τήρηση υποχρεώσεων και προθεσμιών της ευρωπαϊκής νομοθεσίας, ενώ ο μεταγενέστερος τερματισμός των παραβιάσεων δεν δύναται να ληφθεί υπόψη από το Δικαστήριο, το οποίο εξετάζει την παράβαση σε συνάρτηση με την κατάσταση στην οποία βρισκόταν ο ΧΥΤΑ τον Μάρτιο του 2012. Επιπλέον, το Δικαστήριο δέχθηκε ότι η Επιτροπή έχει προσκομίσει επαρκή στοιχεία από τα οποία προκύπτει το υποστατό των πραγματικών περιστάσεων, ενώ η Ελλάδα δεν αμφισβήτησε βάσιμα τα στοιχεία αυτά.

Συγκεκριμένα, το Δικαστήριο απεφάνθη, ως προς το ανώτατο ύψος του αναγλύφου του ΧΥΤΑ, ότι συνεπάγεται αύξηση του προβλεπόμενου από την άδεια απορριμματικού φορτίου, και συνεπώς παραβιάζει το άρθρο 8 στοιχείο 1, το άρθρο 11 παρ. 1 και το Παράρτημα 1 της Οδηγίας 1999/31/ΕΚ περί υγειονομικής ταφής αποβλήτων. Ως προς το άρθρο 13 της Οδηγίας 2008/98/ΕΚ, το Δικαστήριο απεφάνθη ότι ο ΧΥΤΑ Τεμπλονίου δεν πληρούσε επί μακρόν τους προβλεπόμενους από το δίκαιο της Ένωσης όρους λειτουργίας και συνεπώς τα επίμαχα απόβλητα προκάλεσαν υποβάθμιση του περιβάλλοντος. Κατά συνέπεια, το Δικαστήριο έκρινε ότι η Ελλάδα επιτρέποντας, άνευ επαρκούς παρεμβάσεως των αρμοδίων αρχών, την εξακολούθηση πραγματικής καταστάσεως η οποία προκάλεσε, επί μακρόν, σημαντική υποβάθμιση του περιβάλλοντος, υπερέβη τα όρια της εξουσίας εκτιμήσεως του άρθρου 13 της Οδηγίας 2008/98/ΕΚ για τα απόβλητα και, συνεπώς, παρέβη τις σχετικές υποχρεώσεις της.

► Ενέργεια από ανανεώσιμες πηγές

Ερμηνεία του όρου υδροηλεκτρική ενέργεια

Οδηγία 2009/28/ΕΚ – άρθρο 2 εδάφιο β, στοιχείο α – υδροηλεκτρική ενέργεια – έννοια – ενέργεια παραγόμενη σε μικρό υδροηλεκτρικό σταθμό ευρισκόμενο στον τόπο απορρίψεως των λυμάτων άλλης μονάδας παραγωγής

ΔΕΕ C-4/16, J. D./Prezes Urzędu Regulacji Energetyki, 02.03.2017, Τμήμα δεύτερο, Προέδρος: M. Ilešič, Εισηγητής: E. Jarašiūnas, Γεν. Εισαγγελέας: M. Campos Sánchez-Bordona, ECLI:EU:C:2017:153 – Προδικαστικό ερώτημα

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του όρου υδροηλεκτρική ενέργεια της Οδηγίας 2009/28/ΕΚ για την προώθηση της χρήσης ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές. Υποβλήθηκε στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ, αφενός, της εταιρίας J.D., η οποία δραστηριοποιείται στον τομέα παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας, και, αφετέρου, του Προέδρου της Ρυθμιστικής Αρχής Ενέργειας της Πολωνίας. Αντικείμενο της διαφοράς ήταν η άρνηση του τελευταίου να παρατείνει τη σύμβαση παραχωρήσεως προς τη J.D. της παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας σε μικρό υδροηλεκτρικό σταθμό που βρισκόταν στον τόπο απορρίψεως των λυμάτων άλλης μονάδας παραγωγής. Η

απόρριψη είχε ως αιτιολογία ότι ως σταθμοί παραγωγής ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές μπορούν να αναγνωρίζονται, βάσει του εσωτερικού δικαίου, μόνον υδροηλεκτρικοί σταθμοί, οι οποίοι χρησιμοποιούν ενέργεια παραγόμενη από κύματα, θαλάσσια ρεύματα και παλίρροιας, καθώς και από τη διαφορά στάθμης ποταμών.

Την παραπάνω απόφαση προσέβαλε η εταιρία, ισχυριζόμενη ουσιαστικά ότι ο τρόπος με τον οποίο προέβη στη λήψη του νερού η άλλη μονάδα δεν ασκεί εν προκειμένω επιρροή και ότι η διάταξη του εσωτερικού δικαίου προσκρούει στην Οδηγία 2009/28/ΕΚ, καθόσον κάνει μνεία της ενέργειας από τη διαφορετική στάθμη ποταμών αντί της ευρύτερης έννοιας της υδροηλεκτρικής ενέργειας. Σημειώνεται ότι, για τους σκοπούς της εν λόγω Οδηγίας, ως ενέργεια από ανανεώσιμες πηγές νοείται η ενέργεια από ανανεώσιμες μη ορυκτές πηγές, συμπεριλαμβανομένης και της υδροηλεκτρικής.

Το Εφετείο της Βαρσοβίας αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιον του διαδικασία και απέστειλε στο Δικαστήριο προδικαστικό ερώτημα. Ζήτησε, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν η υδροηλεκτρική ενέργεια περιλαμβάνει την ηλεκτρική ενέργεια που παράγεται μόνον από την υδραυλική ενέργεια φυσικής ροής υδάτων ή και αυτή που παράγεται από τεχνητή ροή υδάτων. Το ερώτημα αφορούσε πρακτικά έναν πολύ συγκεκριμένο τύπο υδροηλεκτρικής ενέργειας, την παραγόμενη σε μικρό υδροηλεκτρικό σταθμό με την αξιοποίηση των υδάτων που απέρριψε άλλη μονάδα, η οποία τα χρησιμοποίησε προηγουμένως για σκοπούς μη συναφείς προς την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας.

Το Δικαστήριο διαπίστωσε αρχικά ότι, από τη γραμματική ερμηνεία της σχετικής διάταξης της Οδηγίας 2009/28/ΕΚ, δεν είναι δυνατόν να καθορισθεί το περιεχόμενο της έννοιας της υδροηλεκτρικής ενέργειας. Στη συνέχεια, μέσα από μία τελεολογική ερμηνεία, κατέληξε ότι ενέργεια από ανανεώσιμες πηγές συνιστά κάθε υδροηλεκτρική ενέργεια, ανεξαρτήτως του κατά πόσον παράγεται από υδραυλική ενέργεια φυσικής ή τεχνητής ροής υδάτων. Μόνη εξαίρεση αποτελεί η ρητώς προβλεπόμενη στην Οδηγία ηλεκτρική ενέργεια που παράγεται με συστήματα αποθηκείσεως μέσω αντήσεως από νερό που έχει προηγουμένως αντληθεί στον άνω ταμιευτήρα.

Το σκεπτικό του Δικαστηρίου στηρίχθηκε στους σκοπούς της Οδηγίας 2009/28/ΕΚ, η οποία αποσκοπεί στην προώθηση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας και αποτελεί σημαντικό μέτρο για τη μείωση των εκπομπών αερίων θερμοκηπίου. Ο αποκλεισμός του συνόλου της ηλεκτρικής ενέργειας που παράγεται από την τεχνητή ροή υδάτων θα προσέκρουε στη βούληση του νομοθέτη της Ένωσης και θα αντέβαινε στην υλοποίηση των σκοπών της Οδηγίας. Επιπλέον, θα αποθάρρυνε κάθε παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας από τεχνητή ροή υδάτων, ακόμα και όταν η ροή αυτή υφίσταται λόγω προγενέστερης παραγωγικής δραστηριότητας, όπως στην συγκεκριμένη

νη περίπτωση. Όπως σημείωσε ο Γενικός Εισαγγελέας, ο επίμαχος σταθμός αξιοποιεί χρησιμοποιημένα ύδατα τα οποία δεν θα είχαν άλλο προορισμό πέραν της απορρίψεώς τους, με αποτέλεσμα η περαιτέρω χρήση τους για παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας να είναι επωφελής και από περιβαλλοντική άποψη. Προς αποφυγή δε κινδύνου καταστρατήγησης, το Δικαστήριο απεφάνθη ότι θα πρέπει η προηγουμένως ασκηθείσα δραστηριότητα, από την οποία προέκυψε η τεχνητή ροή υδάτων, να μην είχε ως μοναδικό σκοπό τη δημιουργία της εν λόγω ροής για μεταγενέστερη εκμετάλλυσή της προς παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας.

Εν τέλει, για το επίδικο και πολύ συγκεκριμένο ερώτημα, το Δικαστήριο απεφάνθη ότι ο όρος ενέργεια από ανανεώσιμες πηγές περιλαμβάνει την ενέργεια που παράγεται από μικρό υδροηλεκτρικό σταθμό, ο οποίος δεν είναι ούτε σταθμός με σύστημα αποθηκείσεως μέσω αντήξεως νερού ούτε υδραντλητικός σταθμός και βρίσκεται στον τόπο απορρίψεως των λυμάτων άλλης μονάδας, η οποία έχει προηγουμένως χρησιμοποιήσει το νερό για ίδιους σκοπούς.

VIII. ΧΩΡΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

Επιμ.: Βιργινία Τζώρτζη

► Δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις

Ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης και αντίσταση του καταζητούμενου στην παράδοση

αντίσταση του καταζητούμενου στην παράδοσή του – προθεσμία για την παράδοση – νέα ημερομηνία παράδοσης – δυνατότητα να συμφωνηθεί, περισσότερες από μία φορές – ανωτέρα βία – Απόφαση-πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ – άρθρο 23

ΔΕΕ C-640/15, Tomas Vilkas, 25.01.2017, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος-εισηγητής: L. Bay Larsen, Γεν. Εισαγγελέας: M. Bobek, ECLI:EU:C:2017:39 – Προδικαστικό ερώτημα

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία της Απόφασης-πλαισίου 2002/584/ΔΕΥ για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης (ΕΕΣ) και τις διαδικασίες παράδοσης του ατόμου μεταξύ των κρατών μελών σε περιπτώσεις ανωτέρας βίας. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο εκτέλεσης, στην Ιρλανδία, ευρωπαϊκών ενταλμάτων σύλληψης, τα οποία εξέδωσε λιθουανικό δικαστήριο σε βάρος του T. Vilkas.

Η Απόφαση-πλαίσιο αποβλέπει, μέσω της δημιουργίας ενός απλουστευμένου και αποτελεσματικότερου συστήματος παράδοσης των ατόμων, τα οποία έχουν καταδικασθεί ή είναι ύποπτα για παραβάσεις της ποινικής νομοθεσίας, στη διευκόλυνση και επιτάχυνση της δικαστικής

συνεργασίας. Συμβάλλει, κατά τον τρόπο αυτόν, στην επίτευξη του σκοπού τον οποίο έχει θέσει η Ένωση να καταστεί, δηλαδή, αυτή ένας χώρος ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης στηριζόμενος στον υψηλό βαθμό εμπιστοσύνης που πρέπει να υφίσταται μεταξύ των κρατών μελών. Σύμφωνα με το άρθρο 23, ο καταζητούμενος παραδίδεται το αργότερο δέκα ημέρες αφότου εκδόθηκε η οριστική απόφαση για την εκτέλεση του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης. Στον κανόνα αυτόν, ωστόσο, προβλέπονται εξαιρέσεις. Έτσι, εάν η παράδοση του καταζητούμενου, εντός της προβλεπόμενης προθεσμίας, αποδεικνύεται αδύνατη λόγω ανωτέρας βίας σε ένα από τα κράτη μέλη, οι δικαστικές αρχές μπορούν να συμφωνούν νέα ημερομηνία παράδοσης.

Η υπόθεση αφορά δύο ευρωπαϊκά εντάλματα σύλληψης, που εκδόθηκαν από λιθουανικό δικαστήριο σε βάρος του T. Vilkas. Όταν οι ιρλανδικές αρχές επιχείρησαν να προβούν σε παράδοσή του στις λιθουανικές αρχές μέσω εμπορικής πτήσης, ο πιλότος του αεροσκάφους αρνήθηκε να επιτρέψει την επιβίβαση του, λόγω της αντίστασης που προέβαλε. Δύο εβδομάδες αργότερα έγινε δεύτερη απόπειρα παράδοσής του και πάλι μέσω εμπορικής πτήσης, η οποία επίσης απέτυχε λόγω παρόμοιας συμπεριφοράς του εκζητούμενου. Ο Υπουργός Δικαιοσύνης και Ισότητας της Ιρλανδίας ζήτησε από το High Court (πρωτοβάθμιο δικαστήριο) να επιτρέψει να πραγματοποιηθεί τρίτη απόπειρα παράδοσης του T. Vilkas, αυτή τη φορά διά της χερσαίας και θαλάσσιας οδού. Ωστόσο, το εν λόγω δικαστήριο έκρινε ότι δεν ήταν αρμόδιο να επιληφθεί της αίτησης αυτής και διέταξε την απόλυση του T. Vilkas. Ο Υπουργός άσκησε έφεση κατά της ανωτέρω απόφασης ενώπιον του Court of Appeal (Εφετείο), το οποίο ανέστειλε την ενώπιόν του δίκη και ζήτησε διευκρινήσεις σχετικά με το αν η δικαστική αρχή εκτέλεσης και η δικαστική αρχή έκδοσης οφείλουν να συμφωνούν μεταξύ τους νέα ημερομηνία παράδοσης, δυνάμει του άρθρου 23, παράγραφος 3, της Απόφασης-πλαισίου, σε περίπτωση όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, στην οποία η αντίσταση που κατ' επανάληψη προέβαλε ο καταζητούμενος εμπόδισε την παράδοσή του εντός προθεσμίας δέκα ημερών μετά από μια πρώτη νέα ημερομηνία παράδοσης, συμφωνηθείσα κατ' εφαρμογή της εν λόγω διάταξης.

Το βασικό νομικό ζήτημα έγκειται στο αν το δίκαιο της Ένωσης επιτρέπει στις οικείες αρχές να συμφωνούν νέα ημερομηνία παράδοσης, περισσότερες από μία φορές, λόγω γεγονότων ανωτέρας βίας, και εάν ναι, υπό ποιες περιστάσεις.

Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι το άρθρο 23, σύμφωνα με το οποίο ο καταζητούμενος πρέπει να παραδοθεί το αργότερο εντός 10 ημερών από την έκδοση της απόφασης για την εκτέλεση του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης υπόκειται σε ορισμένες εξαιρέσεις σύμφωνα με την τρίτη παράγραφο του. Στο πλαίσιο αυτής, προβλέπεται ότι εάν η παράδοση του καταζητούμενου εντός της προβλεπό-

μενης προθεσμίας αποδεικνύεται αδύνατη λόγω ανωτέρας βίας σε ένα από τα κράτη μέλη, οι δικαστικές αρχές μπορούν να συμφωνούν νέα ημερομηνία παράδοσης.

Το Δικαστήριο τονίζει ότι η παραπάνω διάταξη δεν περιορίζει ρητώς τον αριθμό των προσπαθειών παράδοσης, που μπορούν να συμφωνηθούν μεταξύ των ενδιαφερόμενων αρχών, όταν η παράδοση του καταζητουμένου εντός της οριζόμενης προθεσμίας αποδεικνύεται αδύνατη λόγω ανωτέρας βίας. Στη συνέχεια, το Δικαστήριο ερμηνεύει την ανωτέρα βία ως την εμφάνιση περιστάσεων ασυνήθων και απρόβλεπτων, ξένων προς τον επικαλούμενο την ανωτέρα βία, οι συνέπειες των οποίων δεν θα μπορούσαν να αποφευχθούν παρά την επιδειχθείσα επιμέλεια.

Παρόλα αυτά, το Δικαστήριο, ερμηνεύοντας την αρχή αυστηρά, υπογραμμίζει ότι η αντίσταση ενός ατόμου στην παράδοσή του δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως ανωτέρα βία, γιατί αν και μπορεί να αποτελεί περίπτωση ασυνήθη και ξένη προς τις ενδιαφερόμενες αρχές, δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως απρόβλεπτη, καθώς η αντίδραση του πιλότου σε μια εμπορική πτήση δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί ως απρόβλεπτη. Επιπλέον, το Δικαστήριο τονίζει ότι η αντίσταση σε μια δεύτερη απόπειρα παράδοσης δεν θα μπορούσε κανονικά να θεωρηθεί ως απρόβλεπτη. Το Δικαστήριο, άλλωστε, επισημαίνει ότι οι αρχές του κράτους έχουν την ικανότητα να υπερνικήσουν την αντίσταση του εκζητουμένου, καθώς και άλλα μέσα μεταφοράς, των οποίων η χρήση δεν μπορεί να παρεμποδισθεί αποτελεσματικά από την αντίσταση του καταζητουμένου. Ωστόσο, κρίνει ότι στο αιτούν δικαστήριο εναπόκειται να αποφασίσει αν η αντίσταση του ατόμου δεν θα ήταν αντικειμενικά δυνατό να προβλεφθεί από τις ενδιαφερόμενες αρχές και αν οι συνέπειες της αντίστασης αυτής όσον αφορά την παράδοση δεν μπορούσαν να αποφευχθούν, παρά την επιμέλεια που επέδειξαν οι εν λόγω αρχές.

Το Δικαστήριο, συμφωνώντας με τις Προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα, καταλήγει ότι η δικαστική αρχή εκτέλεσης και η δικαστική αρχή έκδοσης ενός ΕΕΣ, σε περίπτωση ανωτέρας βίας, υποχρεούνται να συμφωνήσουν νέα τρίτη ημερομηνία παράδοσης, μετά την οποία η προθεσμία των δέκα ημερών ισχύει και πάλι, σε περίπτωση που οι προηγούμενες δύο απόπειρες παράδοσης απέτυχαν λόγω αντίστασης του εκζητούμενου. Επομένως, κατά το Δικαστήριο, στο μέτρο που είναι πιθανό το Court of Appeal να μη χαρακτηρίσει ως ανωτέρα βία την αντίσταση που κατ'επανάληψη προέβαλε ο κρατούμενος, η απλή παρέλευση των τασσομένων προθεσμιών δεν απαλλάσσει τις αρχές του κράτους εκτέλεσης από την υποχρέωσή τους για παράδοση του εκζητούμενου.

► Δικαστική συνεργασία σε αστικές υποθέσεις

Γαλλικό δικαστήριο έχει δικαιοδοσία να εμποδίσει τις πωλήσεις στον ιστότοπο της Amazon που λειτουργεί σε άλλα κράτη μέλη

Κανονισμός Βρυξέλλες I – διεθνής δικαιοδοσία – ειδικές δικαιοδοσίες – ενοχές εξ αδικοπραξίας ή οιοινεί αδικοπραξίας – δίκτυο επιλεκτικής διανομής – διαδίκτυο – μεταπώληση εκτός δικτύου – απαγόρευση – αγωγή με αίτημα την παύση παράνομης συμπεριφοράς – σύνδεσμος – Amazon – locus damni

ΔΕΕ C-618/15, Concurrence, 21.12.2016, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος: L. Bay Larsen, εισηγητής: M. Safjan, Γεν. Εισαγγελέας: M. Wathelet, ECLI:EU:C:2016:976 – Προδικαστικό ερώτημα

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του Κανονισμού 44/2001 για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις (Κανονισμός Βρυξέλλες I). Η υπόθεση αφορά ζητήματα διεθνούς δικαιοδοσίας, απαγόρευσης μεταπώλησης εκτός δικτύου επιλεκτικής διανομής μέσω διαδικτύου, ευθύνης του ιστότοπου και ύψους της ζημίας. Η αίτηση υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της εταιρείας Concurrence, η οποία εδρεύει στη Γαλλία, αφενός, και των εταιρειών Samsung, με έδρα τη Γαλλία και Amazon, με έδρα το Λουξεμβούργο, αφετέρου.

Το νομικό πλαίσιο της υπόθεσης αφορά την εφαρμογή του Κανονισμού Βρυξέλλες I και, ειδικότερα, της ρήτρας ειδικής δικαιοδοσίας του άρθρου 5 παρ. 3. Η διάταξη αυτή αποτελεί εξαίρεση στον κανόνα γενικής δικαιοδοσίας του άρθρου 2 και προβλέπει ότι σε ενοχές εξ αδικοπραξίας ή οιοινεί αδικοπραξίας, πρόσωπο που έχει την κατοικία του στο έδαφος κράτους μέλους μπορεί να εναχθεί σε άλλο κράτος μέλος ενώπιον του δικαστηρίου του τόπου όπου συνέβη ή ενδέχεται να συμβεί το ζημιογόνο γεγονός. Ο Κανονισμός Βρυξέλλες I αναθεωρήθηκε με τον Κανονισμό 1215/2012 («Αναθεώρηση Κανονισμού Βρυξέλλες I»). Ωστόσο, η απόφαση του Δικαστηρίου αφορά εξίσου την ερμηνεία των διατάξεων του Αναθεωρημένου Κανονισμού Βρυξέλλες I, καθώς η διατύπωση του άρθρου 7 παρ. 2 του νέου Κανονισμού είναι πανομοιότυπη με εκείνη του άρθρου 5 παρ. 3 του Κανονισμού Βρυξέλλες I.

Τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης αφορούν σύμβαση επιλεκτικής διανομής, όπου η γαλλική Concurrence ήταν ο διανομέας ορισμένων προϊόντων υψηλής τεχνολογίας της Samsung στη Γαλλία. Η σύμβαση αυτή προέβλεπε απαγόρευση πώλησης των προϊόντων αυτών μέσω διαδικτύου. Η Concurrence, όμως, επέλεξε να διαθέτει προς πώληση τα προϊόντα αυτά και μέσω του ιστοτόπου της. Η μεν Samsung προσήψε στην Concurrence ότι παρέβη τους όρους της σύμβασης επιλεκτικής διανομής, κατήγγειλε τη μεταξύ τους σύμβαση και αρνήθηκε να της παραδώσει προϊόντα. Η Concurrence, υποστήριξε ότι οι ρήτρες δεν εφαρμόζονταν ομοιόμορφα σε όλους τους διανομείς, ορισμένοι εκ των οποίων διέθεταν στο εμπόριο τα επίμαχα προϊόντα μέσω διαφόρων ιστοτόπων της Amazon, με γαλλικά,

γερμανικά, ιταλικά, βρετανικά και ισπανικά domain names, χωρίς να υπάρχει αντίδραση εκ μέρους της Samsung. Έτσι, βασιζόμενη στο γαλλικό δίκαιο, που προβλέπει ότι το μέρος στη σύμβαση που μετέχει άμεσα ή έμμεσα σε παραβίαση της απαγόρευσης μεταπώλησης εκτός δικτύου ευθύνεται για τη ζημία και υποχρεούται σε αποκατάστασή της, στράφηκε δικαστικώς κατά της Amazon στη Γαλλία, με αίτημα να υποχρεωθεί η εταιρεία αυτή να αποσύρει από τους ιστοτόπους της Amazon.fr, Amazon.de, Amazon.co.uk, Amazon.es και Amazon.it, κάθε προσφορά πώλησης των εν λόγω προϊόντων της Samsung. Ωστόσο, τα γαλλικά δικαστήρια έκριναν ότι στερούνται διεθνούς δικαιοδοσίας επί των ιστοτόπων της Amazon, των οποίων η διαχείριση της λειτουργίας ασκείται εκτός της Γαλλίας και δεν απευθύνονται στο γαλλικό κοινό. Στην αίτηση αναίρεσης που κατέθεσε κατά της παραπάνω απόφασης, η Concurrency ισχυρίστηκε ότι οι ιστότοποι στα άλλα κράτη μέλη επέτρεπαν την πώληση σε Γάλλους καταναλωτές, γεγονός που επέτρεπε τη θεμελίωση της διεθνούς δικαιοδοσίας των γαλλικών δικαστηρίων. Το Cour de cassation (Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο, Γαλλία) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο προδικαστικό ερώτημα σχετικά με το ζήτημα αν έχει δικαιοδοσία να απαγορεύσει την πώληση των συγκεκριμένων προϊόντων υψηλής τεχνολογίας όχι μόνο στον γαλλικό ιστότοπο της Amazon, αλλά εξίσου και στους ιστότοπους της Amazon που λειτουργούν σε άλλα κράτη μέλη.

Το προδικαστικό ερώτημα αφορά την ερμηνεία της φράσης «του τόπου όπου συνέβη ή ενδέχεται να συμβεί το ζημιογόνο γεγονός». Το βασικό νομικό ζήτημα έγκειται στο ποιο δικαστήριο είναι αρμόδιο για αγωγή λόγω αστικής ευθύνης κατά ιστοτόπων που λειτουργούν σε άλλα κράτη μέλη. Με την απόφασή του, το Δικαστήριο κάνει ένα βήμα περαιτέρω προς την κατεύθυνση της γενικευμένης διασυννοριακής δικαιοδοσίας των εθνικών δικαστηρίων στην Ένωση. Επικαλούμενο προηγούμενη νομολογία του (ΔΕΕ C-47/14, *Holterman Ferho Exploitatie* κ.λπ., 10.09.2015, ECLI:EU:C:2015:574, σκ. 72) υπενθυμίζει ότι το άρθρο 5, σημείο 3, του Κανονισμού Βρυξέλλες I πρέπει να ερμηνεύεται αυτοτελώς και περιοριστικώς και ότι η φράση «τόπος όπου συνέβη ή ενδέχεται να συμβεί το ζημιογόνο γεγονός», η οποία διαλαμβάνεται στη διάταξη αυτή, αφορά τόσο τον τόπο όπου συνέβη το γενεσιουργό της ζημίας γεγονός, όσο και τον τόπο επέλευσης της ζημίας, οπότε ο εναγόμενος μπορεί να εναχθεί, κατ' επιλογήν του ενάγοντος, ενώπιον του δικαστηρίου του ενός ή του άλλου εκ των δύο αυτών τόπων. Από την άποψη αυτή, το Δικαστήριο επαναλαμβάνει την προηγούμενη νομολογία του (ΔΕΕ C-441/13, *Hejduk*, 22.01.2015, ECLI: EU:C:2015:28, σκ. 29) ότι ο τόπος επέλευσης της ζημίας μπορεί να διαφοροποιείται ανάλογα με τη φύση του δικαιώματος του οποίου προβάλλεται προσβολή. Επιπλέον, ο κίνδυνος

επέλευσης ζημίας εντός συγκεκριμένου κράτους μέλους προϋποθέτει ότι το δικαίωμα του οποίου προβάλλεται προσβολή προστατεύεται στο εν λόγω κράτος μέλος. Στη συνέχεια, το Δικαστήριο στρέφεται προς τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης και κρίνει ότι είναι δικαιολογημένη η διεθνής δικαιοδοσία των γαλλικών δικαστηρίων, καθώς το γαλλικό δίκαιο προβλέπει ευθύνη για την παραβίαση της απαγόρευσης μεταπώλησης εκτός δικτύου επιλεκτικής διανομής. Αποφαίνεται ότι οι εθνικοί δικαστές μπορούν να κρίνουν επί πωλήσεων ιστοτόπων που λειτουργούν στο εξωτερικό, καθορίζοντας ότι η ζημία είναι το στοιχείο που θεμελιώνει τη δικαιοδοσία. Επιπλέον, η προβαλλόμενη ζημία επίσης επήλθε σε γαλλικό έδαφος. Συναφώς, το Δικαστήριο κρίνει ότι η ζημία που υφίσταται ο διανομέας σε περίπτωση παράβασης μέσω ιστοτόπου των όρων ενός δικτύου επιλεκτικής διανομής συνίσταται στη μείωση του όγκου των πωλήσεών του, συνεπεία των πωλήσεων που πραγματοποιούνται κατά παράβαση των όρων του δικτύου, και στη συνακόλουθη απώλεια κερδών. Τέλος, το Δικαστήριο κρίνει ότι στερείται σημασίας το γεγονός ότι οι εν λόγω ιστότοποι δεν λειτουργούσαν στη Γαλλία, αλλά σε άλλα κράτη μέλη. Κατά το Δικαστήριο, αρκεί ότι οι τελεσθείσες εντός των κρατών μελών αυτών πράξεις προκάλεσαν ή ενδέχεται να προκαλέσουν την προβαλλόμενη ζημία εντός της περιφέρειας δικαιοδοσίας του γαλλικού δικαστηρίου, στοιχείο το οποίο εναπόκειται στο γαλλικό δικαστήριο να εξακριβώσει.

Το Δικαστήριο, ακολουθώντας τις Προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα, καταλήγει ότι το άρθρο 5, σημείο 3, του Κανονισμού Βρυξέλλες I έχει την έννοια ότι θεμελιώνει τη διεθνή δικαιοδοσία των δικαστηρίων της επικράτειας του κράτους μέλους, που προστατεύει την απαγόρευση της μεταπώλησης εκτός δικτύου επιλεκτικής διανομής, υπό την προϋπόθεση ότι ο ενάγων ισχυρίζεται ότι υπέστη μείωση των πωλήσεών του στην επικράτεια αυτή. Η απόφαση, επιτρέποντας σε γαλλικό δικαστήριο να διατάξει την αφαίρεση περιεχομένου από ιστοτόπους σε άλλα κράτη μέλη, αποτελεί εργαλείο για τις επιχειρήσεις για να εμποδίζουν τις πωλήσεις που γίνονται κατά παράβαση του δικτύου επιλεκτικής διανομής μέσω των εθνικών τους δικαστηρίων, χωρίς να χρειάζεται η υπόθεσή τους να κριθεί από δικαστήρια του κράτους προέλευσης των ιστοτόπων. Το ζήτημα του κατά πόσον η παραπάνω ανάλυση μπορεί να επεκταθεί και σε άλλα κράτη μέλη θα εξαρτηθεί από το ισχύον νομικό πλαίσιο για την καταπολέμηση του παράλληλου εμπορίου στο εν λόγω κράτος μέλος.

► Δικαστική συνεργασία σε αστικές υποθέσεις

Τα τέλη στάθμευσης είναι εκτελεστά στα κράτη-μέλη εφόσον εκδίδονται από δικαστήριο

αναθεώρηση Κανονισμού Βρυξέλλες I – πεδίο εφαρμογής – κατά χρόνο και καθ' ύλην – αστικές και εμπορικές υποθέσεις – σύμβαση παροχής υπηρεσιών – σύμβαση συναφθείσα μεταξύ δημόσιου φορέα και ιδιώτη – διαδικασία αναγκαστικής εκτέλεσης προς είσπραξη μη καταβληθέντος τέλους για τη χρήση δημόσιου χώρου στάθμευσης – εμπίπτει – *acta iure imperii* – συμβολαιογραφικά και δικαστικά καθήκοντα – έννοια του όρου «δικαστήριο» – συμβολαιογράφος ο οποίος εξέδωσε διαταγή εκτέλεσεως επί τη βάσει «εγγράφου το οποίο αποτελεί πλήρη απόδειξη»

ΔΕΕ C-551/15, Pula Parking, 09.03.2017, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος: M. Ilešič, Εισηγήτρια: C. Toader, Γεν. Εισαγγελέας: M. Bobek, ECLI:EU:C:2017:193 – Προδικαστικό ερώτημα

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του Κανονισμού 1215/2012 για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις («Αναθεώρηση Κανονισμού Βρυξέλλες I»). Παρόλο που η υπόθεση αυτή αφορά αμελητέο χρηματικό ποσό, εντούτοις θέτει βασικά ερωτήματα σχετικά με την εφαρμογή του εν λόγω Κανονισμού. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο διαδικασίας αναγκαστικής εκτέλεσης επισπευθείσας από την Pula Parking d.o.o. κατά του S.K. Tederahn, με αντικείμενο αίτημα είσπραξης μη καταβληθέντος τέλους για τη χρήση δημόσιου χώρου στάθμευσης. Σύμφωνα με το άρθρο 1 παρ. 1, ο Κανονισμός εφαρμόζεται σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, ανεξάρτητα από το είδος του δικαστηρίου.

Η εταιρεία Pula Parking ανήκει στον Δήμο της πόλης Pula (Κροατία) και είναι αρμόδια, βάσει απόφασης του δημάρχου της, για τη διαχείριση, την επιτήρηση, τη συντήρηση και την καθαριότητα των υποκείμενων σε τέλη δημόσιων χώρων στάθμευσης του εν λόγω δήμου, για την είσπραξη του τέλους στάθμευσης καθώς και για την εκπλήρωση άλλων συναφών καθηκόντων. Τον Σεπτέμβριο του 2010, ο S.K. Tederahn, κάτοικος Γερμανίας και προφανώς τουρίστας στην Κροατία, στάθμευσε το αυτοκίνητό του σε δημόσιο χώρο στάθμευσης στην πόλη αυτή. Η Pula Parking παρέδωσε στον S.K. Tederahn ένα εισιτήριο στάθμευσης, το οποίο ο S.K. Tederahn υποχρεούτο να εξοφλήσει εντός προθεσμίας οκτώ ημερών από την έκδοσή του, καθώς δεν το αποπλήρωσε εμπροθέσμως, μετά το πέρας της προθεσμίας αυτής, άρχισαν να τρέχουν τόκοι υπερημερίας.

Πέντε χρόνια αργότερα, τον Φεβρουάριο του 2015, η Pula Parking υπέβαλε, ενώπιον ενός εδρεύοντος στην Pula συμβολαιογράφου, αίτηση αναγκαστικής εκτέλεσης επί τη βάσει «εγγράφου που αποτελεί πλήρη απόδειξη». Το έγγραφο αυτό ήταν ένα επικυρωμένο απόσπασμα των εμπορικών της βιβλίων κατά το οποίο το ποσό των 13 περίπου ευρώ είχε καταστεί απαιτητό τον Σεπτέμβριο του 2010. Στη συνέχεια, συμβολαιογράφος εξέδωσε διαταγή εκτέλεσης βάσει του εγγράφου αυτού. Στο πλαίσιο της

ανακοπής του, ο S.K. Tederahn προέβαλε την καθ' ύλην και κατά τόπον αναρμοδιότητα του συμβολαιογράφου που είχε εκδώσει την ανωτέρω διαταγή εκτέλεσης. Συγκεκριμένα, υποστήριξε ότι δεν είχε αρμοδιότητα να εκδώσει μια τέτοια διαταγή επί τη βάσει ενός συνταχθέντος το 2010 «εγγράφου που αποτελεί πλήρη απόδειξη», εις βάρος Γερμανού υπηκόου ή υπηκόου οποιουδήποτε άλλου κράτους μέλους της Ένωσης. Σύμφωνα με την τυπική διαδικασία που εφαρμόζεται σε εθνικό επίπεδο, η υπόθεση παραπέμφθηκε στη συνέχεια ενώπιον του αρμοδίου εθνικού δικαστηρίου, του *Općinski sud u Puli-Pola* (Πρωτοδικείο Pula, Κροατία), που είναι εν προκειμένω το αιτούν δικαστήριο. Το Κροατικό δικαστήριο ανέστειλε την ενώπιόν του διαδικασία και ζήτησε από το Δικαστήριο διευκρινήσεις.

Με το προδικαστικό ερώτημα ζητείται να διευκρινισθεί αν το εισιτήριο στάθμευσης πληροί τις προϋποθέσεις που απαιτεί η νομική φύση των σχέσεων που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού και αν ο Κανονισμός εφαρμόζεται σε διαταγή εκτέλεσης που εκδίδουν οι συμβολαιογράφοι.

Επομένως, το βασικό νομικό ζήτημα έγκειται αφενός στην οριοθέτηση του καθ' ύλην πεδίου εφαρμογής του Κανονισμού και, ειδικότερα, τη διάκριση μεταξύ των πράξεων που εμπίπτουν στο δημόσιο δίκαιο και εκείνων που υπάγονται στον τομέα του ιδιωτικού δικαίου και αφετέρου στο αν οι διαταγές εκτέλεσης, που εκδίδονται από συμβολαιογράφους, καλύπτονται από την Αναθεώρηση του Κανονισμού Βρυξέλλες I.

Το Δικαστήριο αποφαινεται ότι οι διαταγές εκτέλεσης που εκδίδουν οι συμβολαιογράφοι δεν εμπίπτουν στον Κανονισμό. Έκρινε, όμως, ότι αυτής της φύσης τα εισιτήρια στάθμευσης εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού και είναι εκτελεστά αν εκδόθηκαν από την κατάλληλη δημόσια αρχή. Ειδικότερα, όσον αφορά το κατά χρόνο πεδίο εφαρμογής της Αναθεώρησης του Κανονισμού Βρυξέλλες I, το Δικαστήριο υπενθυμίζει τη νομολογία του σχετικά με την Σύμβαση των Βρυξελλών (ΔΕΚ C-25/79, *Sanicentral*, 13.11.1979, ECLI:EU:C:1979:255, σκ. 6). Επαναλαμβάνει, επομένως, ότι μόνη αναγκαία και επαρκής προϋπόθεση προκειμένου να ισχύσει το καθεστώς του εν λόγω Κανονισμού, για διαφορές με αντικείμενο έννομες σχέσεις γεγεννημένες πριν από την ημερομηνία έναρξης της ισχύος του, είναι το να έχει ασκηθεί το ένδικο βοήθημα μετά την ημερομηνία αυτή. Στη συνέχεια, το Δικαστήριο υπενθυμίζει (ΔΕΚ C-420/07, *Αποστολίδης*, 28.04.2009, ECLI:EU:C:2009:271, σκ. 33) ότι η Πράξη Προσχώρησης ενός νέου κράτους μέλους στηρίζεται κατ' ουσίαν στη γενική αρχή της άμεσης και πλήρους εφαρμογής των διατάξεων του δικαίου της Ένωσης στο εν λόγω κράτος. Παρεκκλίσεις επιτρέπονται μόνον κατά το μέτρο που προβλέπονται ρητώς από μεταβατικές διατάξεις. Επομένως, το χρονικό σημείο προσχώρησης δεν ασκεί επιρροή στην υπόθεση.

Όσον αφορά το καθ' ύλην πεδίο εφαρμογής της Αναθεώρησης του Κανονισμού Βρυξέλλες Ι, για το ζήτημα των «αστικών και εμπορικών υποθέσεων» το Δικαστήριο παραπέμπει στη νομολογία του (ΔΕΕ C-523/14, *Aannemingsbedrijf Aertssen και Aertssen Terrassen*, 22.10.2015, ECLI:EU:C:2015:722, σκ. 29 και ΔΕΕ C-645/11, *Sapir* κ.λπ., 11.04.2013, ECLI:EU:C:2013:228, σκ. 34). Κατά το Δικαστήριο, στην εν λόγω υπόθεση φαίνεται να προκύπτει, αν και το κροατικό αιτούν δικαστήριο θα αποφασίσει σχετικά, ότι το διεκδικούμενο από την Pula Parking τέλος στάθμευσης δεν συνοδεύεται από χρηματικές ποινές που θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως απόρροια μιας έχουσας χαρακτήρα δημόσιας εξουσίας πράξης της Pula Parking και ότι δεν έχει τιμωρητικό χαρακτήρα αλλά συνιστά, για τον λόγο αυτό, απλώς το αντάλλαγμα μιας παρασχεθείσας υπηρεσίας.

Ωστόσο, κατά το Δικαστήριο οι συμβολαιογράφοι εν προκειμένω δεν ενεργούν ως δικαστήρια. Το Δικαστήριο, κρατώντας την ίδια στάση με την απόφασή του στην υπόθεση *Zulfikarpašić* (ΔΕΕ C-484/15, *Zulfikarpašić*, 09.03.2017, ECLI:EU:C:2017:199) κρίνει ότι, αφενός η αίτηση του δανειστή για την έκδοση μιας τέτοιας διαταγής εκτέλεσης δεν γνωστοποιείται στον οφειλέτη και αφετέρου η διαταγή εκτέλεσης επιδίδεται στον οφειλέτη μόνο μετά την έκδοσή της. Επομένως, το Δικαστήριο καταλήγει ότι η εκ μέρους συμβολαιογράφου εξέταση στην Κροατία της αίτησης για την έκδοση διαταγής εκτέλεσης επί τη βάση ενός τέτοιου εγγράφου δεν διενεργείται κατ' αντιμωλίαν.

► Μεταναστευτική Πολιτική

Προϋποθέσεις εισδοχής των υπηκόων τρίτων χωρών: οι εθνικές αρχές, στο πλαίσιο της μεταναστευτικής πολιτικής, διαθέτουν ευρύ περιθώριο εκτίμησης όσον αφορά την ύπαρξη απειλής για τη δημόσια ασφάλεια

Οδηγία 2004/114/ΕΚ – άρθρο 6 παρ. 1, στοιχείο δ' – προϋποθέσεις εισδοχής υπηκόων τρίτων χωρών με σκοπό τις σπουδές – προϋποθέσεις – άρνηση εισδοχής προσώπου – «απειλή για τη δημόσια ασφάλεια» – έννοια – περιθώριο εκτίμησης των εθνικών αρχών – δικαστικός έλεγχος

ΔΕΕ C-544/15, *Fahimian*, 04.04.2017, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: E. Regan, Γεν. Εισαγγελέας: M. Szpunar, ECLI:EU:C:2017:255 – Προδικαστικό ερώτημα

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία της Οδηγίας 2004/114/ΕΕ σχετικά με τις προϋποθέσεις εισδοχής υπηκόων τρίτων χωρών με σκοπό τις σπουδές, την ανταλλαγή μαθητών, την άμιση πρακτική άσκηση ή την εθελοντική υπηρεσία (Οδηγία για τις προϋποθέσεις εισδοχής υπηκόων τρίτων χωρών με σκοπό τις σπουδές). Όπως καθορίζεται στις αιτιολογικές σκέψεις της εν λόγω

Οδηγίας, σκοπός της είναι η προβολή της Ευρώπης, ως παγκόσμιου κέντρου αριστείας για τη γενική και την επαγγελματική εκπαίδευση. Πρωταρχικό στοιχείο της στρατηγικής αυτής αποτελεί η ενθάρρυνση της κινητικότητας στο πλαίσιο της Κοινότητας των υπηκόων τρίτων χωρών με σκοπό τις σπουδές.

Η υπόθεση αφορά τις προϋποθέσεις περί δημόσιας ασφάλειας που ισχύουν στο πλαίσιο της μεταναστευτικής πολιτικής της Ένωσης. Η νομολογία του Δικαστηρίου στο πεδίο αυτό δεν είναι πλούσια, σε αντίθεση με την ύπαρξη πληθώρας αποφάσεων όσον αφορά την περί δημόσιας ασφάλειας εξαίρεση τόσο στον τομέα των ελευθεριών στην εσωτερική αγορά όσο και στον τομέα της ευρωπαϊκής ιθαγένειας.

Η αίτηση υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της Ιρανής υπηκόου S. Fahimian και της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας. Αντικείμενο της κύριας δίκης ενώπιον του *Verwaltungsgericht Berlin* (διοικητικού δικαστηρίου, Βερολίνο, Γερμανία) ήταν η άρνηση της Γερμανίας να χορηγήσει στην S. Fahimian θεώρηση εισόδου για σπουδές. Το άρθρο 6 παρ. 1, στοιχείο δ' της Οδηγίας για τις προϋποθέσεις εισδοχής υπηκόων τρίτων χωρών με σκοπό τις σπουδές απαιτεί, μεταξύ άλλων, ο αιτών να μη θεωρείται ως απειλή για τη δημόσια τάξη.

Σύμφωνα με τα πραγματικά περιστατικά η προσφεύγουσα S. Fahimian, ιρανή υπήκοος, είναι πτυχιούχος του *Sharif University of Technology (SUT)* της Τεχεράνης, που ειδικεύεται στην τεχνολογία, τη μηχανολογία και τη φυσική. Στο πανεπιστήμιο αυτό η Ένωση έχει επιβάλλει περιοριστικά μέτρα, λόγω της υποστήριξής του προς την ιρανική κυβέρνηση, ιδίως στον στρατιωτικό τομέα. Το 2012, η S. Fahimian έλαβε υποτροφία από το *Center for Advanced Security Research Darmstadt (CASED)* του Πανεπιστημίου Τεχνολογίας του Darmstadt (*Technische Universität Darmstadt*, Γερμανία) προκειμένου να πραγματοποιήσει σπουδές για την απόκτηση διδακτορικού διπλώματος. Συγκεκριμένα, θα πραγματοποιούσε έρευνα στο πεδίο της ασφάλειας αντικειμένων και, ειδικότερα, στο πλαίσιο του προγράμματος «αξιόπιστα ενσωματωμένα και κινητά συστήματα». Σκοπός της έρευνάς της θα ήταν η εξεύρεση καινοτόμων αποτελεσματικών μηχανισμών προστασίας για *SmartPhones* στο πλαίσιο των περιορισμών που ισχύουν όσον αφορά την περιορισμένη ενέργεια, τους περιορισμένους πόρους πληροφορικής και την περιορισμένη ευρυζωνικότητα. Επιπλέον, το CASED προσέφερε στην S. Fahimian υποτροφία για την εκπόνηση διδακτορικής διατριβής. Ως αποτέλεσμα, η προσφεύγουσα υπέβαλε αίτηση στη γερμανική πρεσβεία στην Τεχεράνη για τη χορήγηση θεώρησης εισόδου για σπουδές, η οποία απερρίφθη. Το 2013, η S. Fahimian άσκησε κατά της γερμανικής κυβέρνησης προσφυγή

ενώπιον του Verwaltungsgericht Berlin (διοικητικού πρωτοδικείου του Βερολίνου). Για να δικαιολογήσει την άρνησή της, η γερμανική κυβέρνηση ισχυρίστηκε ότι S. Fahimian αποτελεί απειλή για τη δημόσια ασφάλεια κατά την έννοια του άρθρου 6 παρ. 1, στοιχείο δ' της Οδηγίας για τις προϋποθέσεις εισδοχής υπηκόων τρίτων χωρών με σκοπό τις σπουδές, αφού οι γνώσεις που θα αποκτούσε κατά τη διάρκεια των ερευνών της μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν μεταγενέστερα στο Ιράν για καταχρηστικούς σκοπούς, όπως η συλλογή απόρρητων πληροφοριών δυτικών χωρών, η εσωτερική καταστολή ή, γενικότερα, η προσβολή ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Στο πλαίσιο αυτό, το Verwaltungsgericht Berlin (διοικητικό πρωτοδικείο του Βερολίνου) ανέστειλε την ενώπιόν του διαδικασία και ζήτησε διευκρινίσεις από το Δικαστήριο ως προς την ερμηνεία της Οδηγίας για τις προϋποθέσεις εισδοχής υπηκόων τρίτων χωρών με σκοπό τις σπουδές.

Με το προδικαστικό ερώτημα ζητείται να διευκρινισθεί αν οι εθνικές αρχές διαθέτουν ευρύ περιθώριο εκτίμησης για να καθορισθεί αν η αιτούσα θεώρηση εισόδου με σκοπό τις σπουδές συνιστά απειλή, έστω και δυνητική, για τη δημόσια ασφάλεια σύμφωνα με το άρθρο 6, παράγραφος 1 στοιχείο δ' και αν, έτσι, αυτό το περιθώριο εκτίμησης πρέπει να αποτελεί αντικείμενο περιορισμένου μόνον δικαστικού ελέγχου.

Το βασικό νομικό ζήτημα έγκειται στον καθορισμό από το Δικαστήριο, αφενός, του εύρους της διακριτικής ευχέρειας που διαθέτουν οι αρχές ενός κράτους μέλους στο πλαίσιο της μεταναστευτικής πολιτικής και, αφετέρου, του βαθμού του δικαστικού ελέγχου. Με την απόφασή του το Δικαστήριο αναγνωρίζει το δικαίωμα της Γερμανίας να αρνηθεί τη χορήγηση θεώρησης εισόδου σε Ιρανή υπήκοο για λόγους δημόσιας ασφάλειας.

Το Δικαστήριο υπενθυμίζει καταρχήν ότι οι αρμόδιες εθνικές αρχές μπορούν πράγματι να απορρίψουν αίτηση θεώρησης, που υποβάλλεται από υπήκοο τρίτης χώρας, όταν θεωρούν ότι ο τελευταίος συνιστά απειλή για τη δημόσια ασφάλεια. Στη συνέχεια, το Δικαστήριο διευκρινίζει ότι οι εν λόγω αρχές διαθέτουν ευρύ περιθώριο εκτίμησης των σχετικών πραγματικών περιστατικών προκειμένου να εξακριβωθεί αν ο αιτών πράγματι αποτελεί απειλή για τη δημόσια ασφάλεια. Επομένως, το Δικαστήριο αποφαινεται ότι στις εθνικές αρχές εναπόκειται να αποφασίσουν αν η απαγόρευση θεώρησης εισόδου δικαιολογείται για λόγους ασφάλειας.

Τέλος, το Δικαστήριο σημειώνει ότι το εθνικό δικαστήριο πρέπει να περιορίσει τον δικαστικό έλεγχο του περιθωρίου εκτίμησης στην απλή εξακρίβωση της ύπαρξης μιας επαρκώς στέρεας πραγματικής βάσης. Επομένως, αποφαινεται ότι εν προκειμένω εναπόκειται στο γερμανικό δικαστήριο να εξετάσει αν η Γερμανία στηρίζεται σε δεόντως αιτιολογημένους λόγους για να

αρνηθεί στην S. Fahimian τη χορήγηση της θεώρησης εισόδου. Το Δικαστήριο καταλήγει, ωστόσο, ότι αν και οι εθνικές αρχές διαθέτουν ευρύ περιθώριο εκτίμησης όσον αφορά την ύπαρξη απειλής για τη δημόσια ασφάλεια, η απορριπτική απόφαση για τη χορήγηση θεώρησης εισόδου πρέπει να είναι δεόντως αιτιολογημένη. Επομένως, με την απόφασή του το Δικαστήριο επιτρέπει στα κράτη μέλη να αρνούνται τη χορήγηση θεωρήσεων εισόδου, ωστόσο απαιτεί από αυτά να δηλώνουν το λόγο για την άρνησή τους αυτή.

► Μεταναστευτική Πολιτική

Έλεγχος ρευστών διαθεσίμων στις ζώνες διέλευσης των αερολιμένων

έλεγχοι των ρευστών διαθεσίμων που εισέρχονται ή εξέρχονται από την Ευρωπαϊκή Ένωση – Κανονισμός 1889/2005 – άρθρο 3 παρ. 1 – φυσικό πρόσωπο που εισέρχεται ή εξέρχεται από την Ένωση – έκταση της υποχρέωσης δήλωσης – ζώνη διεθνούς διέλευσης του αερολιμένα κράτους μέλους

ΔΕΕ C-17/16, El Dakkak και Intercontinental, 04.05.2017, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος-Εισηγήτρια: R. Silva de Lapuerta, Γεν. Εισαγγελέας: P. Mengozzi, ECLI:EU:C:2017:341 – Προδικαστικό ερώτημα

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του Κανονισμού 1889/2005 σχετικά με τους ελέγχους ρευστών διαθεσίμων που εισέρχονται ή εξέρχονται από την Κοινότητα και του Κανονισμού 562/2006 για τη θέσπιση του κοινοτικού κώδικα σχετικά με το καθεστώς διελύσεως προσώπων από τα σύνορα (κώδικας συνόρων του Σένγκεν).

Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο δίκης μεταξύ, αφενός του O.El Dakkak και της Intercontinental SARL, και, αφετέρου της administration des douanes et droits indirects (διεύθυνση τελωνείων και εμμέσων φόρων, Γαλλία). Αντικείμενο της κύριας δίκης ήταν οι αγωγές αποζημίωσης που άσκησαν οι πρώτοι ζητώντας την αποκατάσταση των ζημιών, τις οποίες υπέστησαν ως αποτέλεσμα της κατάσχεσης από την ως άνω φορολογική αρχή των ρευστών διαθεσίμων που μετέφερε ο O. El Dakkak κατά τη διέλευσή του από τον αερολιμένα Roissy-Charles-de-Gaulle (Γαλλία), για τον λόγο ότι ο τελευταίος δεν είχε δηλώσει τα αντίστοιχα ποσά.

Η ενωσιακή νομοθεσία έχει θεσπίσει την υποχρέωση κάθε εξερχόμενου ή εισερχόμενου στην Ευρωπαϊκή Ένωση φυσικού προσώπου να δηλώνει τα ρευστά διαθέσιμα αξίας ίσης ή μεγαλύτερης των 10.000 που μεταφέρει. Ειδικότερα, σύμφωνα με το άρθρο 3 του Κανονισμού σχετικά με τους ελέγχους ρευστών διαθεσίμων που εισέρχονται ή εξέρχονται από την Κοινότητα, τα ρευστά διαθέσιμα που μεταφέρει φυσικό

πρόσωπο εισερχόμενο ή εξερχόμενο από την Ένωση υπόκεινται στην αρχή της υποχρεωτικής δήλωσης. Σημαντικός, επιπλέον, ορισμός για τον σκοπό του ως άνω Κανονισμού είναι τα «ρευστά διαθέσιμα», καθώς στον όρο αυτό υπάγονται όχι μόνον τα μετρητά, αλλά και διαπραγματεύσιμοι τίτλοι στον κομιστή και άλλα αξιόγραφα στον κομιστή (επιταγές, συναλλαγματικές, γραμμάτια εις διαταγήν κλπ). Στον όρο αυτόν δεν συμπεριλαμβάνονται ο χρυσός, τα πολύτιμα μέταλλα και οι πολύτιμοι λίθοι, τα οποία χρησιμοποιούνται εξίσου ευρέως ως μέσα συναλλαγής ή μεταφορά αξίας. Σκοπός του Κανονισμού σχετικά με τους ελέγχους ρευστών διαθεσίμων που εισέρχονται ή εξέρχονται από την Κοινότητα και της θέσπισης της αρχής της υποχρεωτικής δήλωσης είναι η πρόληψη της χρησιμοποίησης του χρηματοπιστωτικού συστήματος για τη νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες, καθώς και η πρόληψη της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας. Η υποχρεωτική αυτή δήλωση επιτρέπει στις αρμόδιες αρχές να συγκεντρώνουν πληροφορίες για τις κινήσεις των ρευστών διαθεσίμων, οι οποίες, κατά περίπτωση, διαβιβάζονται σε άλλες αρχές για την πρόληψη και την καταστολή της νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες.

Το 2010, η εταιρεία Intercontinental ανέθεσε στον Ο. El Dakkak τη μεταφορά δολαρίων ΗΠΑ από την Κοτονού του Μπενίν στη Βηρυτό του Λιβάνου αεροπορικώς, με ενδιάμεσο σταθμό το αεροδρόμιο του Παρισιού Roissy-Charles-de-Gaulle. Ο Ο. El Dakkak υποβλήθηκε σε έλεγχο από τους τελωνειακούς υπαλλήλους στη γέφυρα επιβίβασης της πτήσης του για Βηρυτό, οι οποίοι διαπίστωσαν ότι είχε στην κατοχή του 3.900 ευρώ και περισσότερο από ενάμιση εκατομμύριο δολάρια. Μετά τον έλεγχο, του απαγγέλθηκαν κατηγορίες για παράβαση της υποχρέωσης δήλωσης κεφαλαίων. Ο Ο. El Dakkak και η Intercontinental άσκησαν έφεση. Το 2011, το ποινικό τμήμα του Cour d'appel de Paris (Εφετείο Παρισίων) ακύρωσε τη διαδικασία λόγω παρατυπίας και διέταξε την επιστροφή των σφραγισμένων. Ο Ο. El Dakkak και η Intercontinental, ακολούθως, προσέφυγαν ενώπιον της γαλλικής δικαιοσύνης ζητώντας την αποκατάσταση της ζημίας που υπέστησαν. Συγκεκριμένα, ισχυρίστηκαν ότι η διεύθυνση τελωνείων και εμμέσων φόρων δεν μπορούσε να καταλογίσει στον Ο. El Dakkak παράβαση

της υποχρέωσης δήλωσης, επειδή αυτός δεν υπείχε τέτοια υποχρέωση, αφού στον σχετικό κανόνα υπόκεινται μόνον τα πρόσωπα που διέρχονται τα εξωτερικά σύνορα. Αντιθέτως, κατά τον ισχυρισμό τους, εν προκειμένω επρόκειτο για επιβάτη ο οποίος διέρχεται απλώς, στο πλαίσιο ταξιδιού του από κράτος μη μέλος της Ένωσης προς άλλο κράτος μη μέλος της Ένωσης, από τη ζώνη διεθνούς διέλευσης αερολιμένα ευρισκόμενου εντός της Ένωσης. Επιληφθέντος της υπόθεσης, το γαλλικό Cour de cassation (ακυρωτικό δικαστήριο) ανέστειλε την ενώπιόν του διαδικασία και ζήτησε από το Δικαστήριο διευκρινήσεις.

Το βασικό νομικό ζήτημα έγκειται στον καθορισμό της έννοιας του «φυσικού προσώπου που εισέρχεται ή εξέρχεται» από την Ένωση. Το Δικαστήριο, καταρχήν, απαντά στο ζήτημα αν, εν προκειμένω, είναι δυνατό να θεωρηθεί ότι ο Ο. El Dakkak εισήλθε στην Ένωση, οπότε υπέχει την υποχρέωση δήλωσης που προβλέπει ο Κανονισμός. Ερμηνεύει διασταλτικά την έννοια της «εισόδου», ικανοποιώντας τον σκοπό της υποχρέωσης δήλωσης που είναι να προλάβει, να αποτρέψει και να απαλείψει την εισαγωγή των προϊόντων παράνομων δραστηριοτήτων στο χρηματοπιστωτικό σύστημα και την περαιτέρω νομιμοποίησή τους. Ειδικότερα, αποφαίνεται ότι ένα φυσικό πρόσωπο, το οποίο ταξιδεύει από ένα κράτος μη μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης προς ένα κράτος μη μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, πλην όμως διερχόμενο από αερολιμένα ευρισκόμενο σε κράτος μέλος της, υπόκειται, κατά τη διέλευσή του, στην εν λόγω υποχρέωση δήλωσης ρευστών διαθεσίμων. Κατά το Δικαστήριο, οι αερολιμένες αποτελούν τμήμα του εδάφους της Ένωσης και ο Κανονισμός δεν αποκλείει τη δυνατότητα εφαρμογής της υποχρέωσης δήλωσης στις ζώνες διεθνούς διέλευσης των εν λόγω αερολιμένων.

Το Δικαστήριο καταλήγει ότι η υποχρέωση δήλωσης όλων των ρευστών διαθεσίμων αξίας μεγαλύτερης των 10.000 ευρώ εφαρμόζεται στις ζώνες διεθνούς διέλευσης των αερολιμένων που βρίσκονται στο έδαφος των κρατών μελών της Ένωσης. Επομένως, το Δικαστήριο με την απόφασή του ενισχύει την αποτελεσματικότητα του προβλεπόμενου στον Κανονισμό μηχανισμού ελέγχου των κινήσεων ρευστών διαθεσίμων που εισέρχονται ή εξέρχονται από την Ένωση.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Β. Σχολιασμένη Νομολογία ΔΕΕ - ΓεΔΕΕ

► Κρατικές ενισχύσεις στον μεταλλευτικό τομέα

Η παραχώρηση της μεταλλευτικής εκμετάλλευσης της Κασσάνδρας έναντι τιμής χαμηλότερης της πραγματικής αγοραίας αξίας και η απαλλαγή από τους φόρους για την πράξη αυτή συνιστούν μέτρα κρατικής ενίσχυσης, ασυμβίβαστα με την εσωτερική αγορά

αίτηση αναιρέσεως – κρατικές ενισχύσεις – μεταλλευτικός τομέας – επιδότηση χορηγηθείσα από τις ελληνικές αρχές προς τη μεταλλευτική επιχείρηση Ελληνικός Χρυσός – σύμβαση μεταβίβασης μεταλλείων σε τιμή κατώτερη της πραγματικής αγοραίας αξίας – απαλλαγή από τους φόρους επί της πράξεως μεταβίβασης – αποτίμηση του ύψους του παρασχεθέντος πλεονεκτήματος

ΔΕΕ C-100/16 Ρ, Ελληνικός Χρυσός/Επιτροπή, 09.03.2017, Τμήμα δέκατο, Πρόεδρος τμήματος: M. Berger, Εισηγητής: E. Levits, Γεν. Εισαγγελέας: M. Wathelet, ECLI:EU:C:2017:194 – Αίτηση αναιρέσεως

Έως το 2003, τα μεταλλεία της Κασσάνδρας ανήκαν στην TVX Hellas, εταιρεία ελεγχόμενη από την канаδική εταιρεία TVX Gold Inc, που ανήκε στον канаδικό όμιλο Kinross. Λόγω των περιβαλλοντικών επιπτώσεων της μεταλλευτικής δραστηριότητας, για την αποκατάσταση των οποίων απαιτούνταν αυξημένα κονδύλια, αλλά και λόγω των εκτεταμένων επενδύσεων στις οποίες είχε προβεί η εταιρεία, αυτή υπέστη σημαντικές ζημίες και αποφάσισε να παύσει τη δραστηριότητά της στα μεταλλεία και να αποχωρήσει από την ελληνική αγορά. Στο τέλος του 2003, κατέληξε σε εξωδικαστικό συμβιβασμό με το Ελληνικό Κράτος, ο οποίος κυρώθηκε με τον νόμο 3220/2004. Σύμφωνα με αυτόν, το Ελληνικό Κράτος απέκτησε την κυριότητα των στοιχείων του ενεργητικού της TVX Hellas, τα οποία αποτελούνταν από τα μεταλλεία στο Στρατώνι, στην Ολυμπιάδα και στις Σκουριές, από τα γήπεδα και από τα αποθέματα των μεταλλευμάτων, καταβάλλοντας στην TVX Hellas χρηματική αποζημίωση, ύψους 11 εκατ. ευρώ. Την ίδια ημέρα, το Ελληνικό Κράτος υπέγραψε σύμβαση πωλήσεως (που επίσης κυρώθηκε από τον νόμο 3220/2004) των ως άνω στοιχείων του ενεργητικού προς την εταιρεία Ελληνικός Χρυσός Α.Ε., η οποία συστάθηκε από την канаδική European Goldfields Ltd, έναντι ποσού επίσης 11 εκατ. ευρώ. Σύμφωνα με τη σύμβαση πωλήσεως, η Ελληνικός Χρυσός Α.Ε. απαλλάχθηκε από κάθε ευθύνη για περιβαλλοντικές βλάβες ή ζημίες τρίτων, των οποίων τα γενεσιουργά αίτια ανάγονταν σε χρόνο πριν από τη δημοσίευση του νόμου που κύρωσε τη σύμβαση. Τέλος, ορίστηκε ότι η μεταβίβαση του συνόλου των στοιχείων του ενεργητικού των Μεταλλείων Κασσάνδρας προς την Ελληνικός Χρυσός Α.Ε. απαλλάσσόταν από την καταβολή οποιουδήποτε φόρου, ενώ οι δικηγορικές και λοιπές αμοιβές που έπρεπε να καταβληθούν από τα μέρη

μειώθηκαν σε μόλις 5% του ποσού που θα έπρεπε να έχει καταβληθεί κανονικά.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, με την υπ' αριθμόν 2011/452/ΕΕ απόφασή της, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το πλεονέκτημα, που χορηγήθηκε από τις ελληνικές αρχές στην εταιρεία Ελληνικός Χρυσός Α.Ε. και συνίστατο στη μεταβίβαση των ως άνω περιουσιακών στοιχείων σε τιμή χαμηλότερη της πραγματικής αγοραίας αξίας τους και στην απαλλαγή της Ελληνικός Χρυσός Α.Ε. από την καταβολή φόρου μεταβίβασης ή άλλου φόρου, συνιστά κρατική ενίσχυση, ασυμβίβαστη με την εσωτερική αγορά, και πρέπει να ανακτηθεί. Πιο συγκεκριμένα, η Επιτροπή όριζε ότι το προς ανάκτηση ποσό συνίστατο στη διαφορά μεταξύ της πραγματικής αγοραίας αξίας των μεταλλείων και του καταβληθέντος τιμήματος των 11 εκατ. ευρώ από την Ελληνικός Χρυσός Α.Ε., πλέον του αναλογούντος φόρου μεταβίβασης και των τόκων.

Κατά της απόφασης αυτής προσέφυγαν, ενώπιον του ΓεΔΕΕ, τόσο οι ελληνικές αρχές όσο και η Ελληνικός Χρυσός, ζητώντας την ακύρωσή της. Πλην, όμως, το ΓεΔΕΕ, με την απόφασή του της 9ης Δεκεμβρίου 2015, απέρριψε τις ως άνω προσφυγές (υποθέσεις T-233/11 και T-262/11, αντίστοιχα). Κατόπιν τούτου, η εταιρεία Ελληνικός Χρυσός άσκησε αίτηση αναιρέσεως ενώπιον του ΔΕΕ, ζητώντας την ακύρωση της απόφασης του ΓεΔΕΕ. Μάλιστα, την αίτησή της αυτή στήριξε σε τρεις επιμέρους λόγους, αντλούμενους από: α) ελλιπή αιτιολογία αναφορικά με την αποτίμηση της αξίας των πωληθέντων μεταλλείων και παράλειψη απάντησης σχετικά με τον σκοπό εκπονήσεως της εκθέσεως πραγματογνωμοσύνης, από τον οποίο προκύπτει και η ακαταλληλότητά της για να χρησιμοποιηθεί ως σημείο αναφοράς για την αποτίμηση της αξίας των μεταλλείων, β) ελλιπή αιτιολογία αναφορικά με την αποτίμηση της αξίας των πωληθέντων γηπέδων και γ) εσφαλμένη αποτίμηση του ύψους του πλεονεκτήματος που εξασφαλίστηκε λόγω της απαλλαγής από την καταβολή οποιουδήποτε φόρου μεταβίβασης (το ύψος των φόρων συνδέεται με την αξία των γηπέδων, η οποία δεν είχε εκτιμηθεί σωστά, κατά την αναιρεσίευση).

Το Δικαστήριο της Ένωσης, κρίνοντας επί της ως άνω αιτήσεως αναιρέσεως, επισήμανε, καταρχάς, ότι, στο πεδίο των κρατικών ενισχύσεων, ο δικαστικός έλεγχος που μπορεί να ασκηθεί στις σύνθετες οικονομικές εκτιμήσεις της Επιτροπής περιορίζεται κατ' ανάγκη στη διερεύνηση του εάν έχουν τηρηθεί οι κανόνες διαδικασίας και αιτιολογήσεως, εάν υπάρχει πλάνη περί τα πράγματα, πρόδηλη πλάνη εκτιμήσεως ή κατάχρηση εξουσίας. Περαιτέρω, καθότι η αίτηση αναιρέσεως περιορίζεται μόνο στα νομικά ζητήματα, το ΔΕΕ δεν είναι αρμόδιο να προβαίνει στη διαπίστωση και εκτίμηση των σχετικών πραγματικών περιστατικών και αποδεικτικών στοιχείων, υπό την επιφύ-

λαξη της ενδεχόμενης παραμόρφωσής τους. Συνεπώς, η αίτηση αναιρέσεως δύναται να ευδοκιμήσει, μόνον εφόσον η εταιρεία Ελληνικός Χρυσός Α.Ε. αποδείξει ότι το ΓεΔΕΕ υπέπεσε σε πλάνη περί το δίκαιο ή προέβη σε παραμόρφωση των πραγματικών περιστατικών ή των αποδεικτικών στοιχείων κατά την άσκηση του περιορισμένου δικαστικού ελέγχου της εκτιμήσεως της Επιτροπής σχετικά με το ύψος της επίδικης ενισχύσεως.

Εν συνεχεία, απέρριψε τους λοιπούς λόγους αναιρέσεως που προέβαλε η εταιρεία Ελληνικός Χρυσός Α.Ε., εκτός από την αιτίαση της τελευταίας στο πλαίσιο του πρώτου λόγου αναιρέσεως, ότι το ΓεΔΕΕ δεν απάντησε στο επιχειρημά της, με το οποίο αμφισβητούσε τη χρήση της εκθέσεως πραγματογνωμοσύνης προς τον σκοπό εκτιμήσεως της αξίας των μεταλλείων, καθώς έκρινε ότι πράγματι το ΓεΔΕΕ, εν προκειμένω, παρέβη την υποχρέωση αιτιολογήσεως που υπέχει.

Κατά συνέπεια, το ΔΕΕ αναιρέσε την απόφαση του ΓεΔΕΕ, στον βαθμό που με αυτήν το ΓεΔΕΕ παρέλειψε να απαντήσει στο επιχειρήμα της Ελληνικός Χρυσός Α.Ε. σχετικά με τον σκοπό για τον οποίο εκπονήθηκε η έκθεση πραγματογνωμοσύνης, και προχώρησε στην εξέταση της ουσίας της διαφοράς αυτής, σύμφωνα με το άρθρο 61 του Οργανισμού του Δικαστηρίου της ΕΕ. Επ' αυτής, το Δικαστήριο έκρινε ότι, εφόσον η αναιρεσείουσα δεν αμφισβήτησε ούτε την αξιοπιστία ούτε την αντικειμενικότητα της εκθέσεως πραγματογνωμοσύνης, ο σκοπός εκπονήσεως αυτής δεν μπορεί να την καθιστά αναξιόπιστη για την αποτίμηση της αξίας των μεταλλείων της Κασσάνδρας, απορρίπτοντας το σχετικό επιχειρήμα και την προσφυγή της Ελληνικός Χρυσός Α.Ε. ενώπιον του ΓεΔΕΕ, στο σύνολό της.

Παρατηρήσεις

Χριστίνα-Διονυσία Σαραντίδου*

Ι. Διαπίστωση και υπολογισμός πλεονεκτήματος κατά τη μεταβίβαση περιουσιακών στοιχείων από το κράτος

Προκειμένου να διαπιστωθεί εάν η μεταβίβαση περιουσιακών στοιχείων που ανήκουν στο κράτος συνιστά κρατική ενίσχυση, θα πρέπει να διακριβωθεί εάν αυτή έλαβε χώρα υπό ευνοϊκότερους όρους ή έναντι τιμής χαμηλότερης της πραγματικής αγοραίας αξίας τους. Εφόσον ισχύει κάτι τέτοιο, το ποσό της ενίσχυσης υπολογίζεται ως η διαφορά μεταξύ του ποσού που θα είχε καταβληθεί υπό κανονικές συνθήκες αγοράς σε έναν ιδιώτη πωλητή για ένα ίσης αξίας περιουσιακό στοιχείο και του ποσού που πράγματι καταβλήθηκε εν προκειμένω. Για τον υπο-

λογισμό του ποσού της ενίσχυσης μπορεί να απαιτείται η Επιτροπή να προβεί σε σύνθετες και πολύπλοκες οικονομικές εκτιμήσεις¹.

Εν προκειμένω, το ΔΕΕ, με τη σχολιαζόμενη απόφασή του, επανέλαβε ότι, κατά πάγια νομολογία, ο έλεγχος αυτών των εκτιμήσεων από τον δικαστή της Ένωσης είναι κατ' ανάγκην περιορισμένος². Αποσκοπεί στη διακρίβωση ότι η Επιτροπή έχει τηρήσει τους κανόνες διαδικασίας και αιτιολογήσεως, ότι δεν έχει υποπέσει σε πλάνη περί τα πράγματα ή σε πρόδηλη πλάνη εκτιμήσεως και δεν έχει καταχραστεί την εξουσία της. Ο προσφεύγων μπορεί να αποδείξει ότι η Επιτροπή υπέπεσε σε πρόδηλη πλάνη, αποδεικνύοντας ότι η εκτίμηση των πραγματικών περιστατικών στην απόφαση είναι αβάσιμη. Έτσι, στο πλαίσιο της προσφυγής, θα πρέπει να επιχειρηματολογήσει για ποιον λόγο όφειλε η Επιτροπή να καταλήξει σε διαφορετικό συμπέρασμα από αυτό στο οποίο κατέληξε, αλλά και να αποδείξει και για ποιον λόγο δεν θα έπρεπε να έχει καταλήξει καθόλου στο συμπέρασμα που κατέληξε.

Εξάλλου, όπως προαναφέρθηκε, σύμφωνα με το άρθρο 256 παρ. 1 ΣΛΕΕ και το άρθρο 58 εδάφιο α' Οργανισμού του Δικαστηρίου της ΕΕ, η αίτηση αναιρέσεως περιορίζεται μόνο στα νομικά ζητήματα. Κατά συνέπεια, η εκτίμηση των πραγματικών περιστατικών και αποδεικτικών στοιχείων, υπό την επιφύλαξη της ενδεχόμενης παραμορφώσεώς τους, δεν υπόκειται στον έλεγχο του Δικαστηρίου στο πλαίσιο αιτήσεως αναιρέσεως, καθώς δεν συνιστά νομικό ζήτημα³.

Ως εκ τούτου, το ζήτημα του υπολογισμού της αξίας των μεταλλείων έχει ήδη κριθεί ενώπιον του ΓεΔΕΕ, όπου εκτιμήθηκαν τα πραγματικά περιστατικά και επικυρώθηκε, κατ' ουσίαν, ο τρόπος υπολογισμού της αξίας τους που χρησιμοποιήθηκε από την Επιτροπή. Πιο συγκεκριμένα, από τη στιγμή που στην υπό κρίση περίπτωση η πώληση δεν έλαβε χώρα στο πλαίσιο δημόσιου διαγωνισμού, ούτε αποτιμήθηκε η αξία των μεταλλείων από ανεξάρτητο εκτιμητή πριν την πραγματοποίηση της μεταβίβασης, η Επιτροπή ορθώς κατέφυγε στις εκθέσεις εμπειρογνωμοσύνης – που διεξήχθησαν στο πλαίσιο σχετικής εντολής από την European Goldfields Ltd –, προκειμένου να υπολογίσει την πραγματική αγοραία αξία των εν λόγω μεταλλείων. Μάλιστα, το ΓεΔΕΕ αναγνώρισε τη δυνατότητα της Επιτροπής να επιλέξει έναν από τους περιεχόμενους στην έκθεση εμπειρογνωμοσύνης τρόπους υπολογισμού της αξίας των μεταλλείων, χωρίς, όμως, από την άλλη, να δεσμεύεται από τα συμπεράσματά της. Έτσι, η εκτίμηση

1. ΔΕΚ C-290/07 P, *Επιτροπή/Scott*, 02.09.2010, ECLI:EU:C:2010:480, σκ. 68.

2. ΔΕΕ C-242/15 P, *Land Hessen/Pollmeier Massivholz*, 24.10.2013, ECLI:EU:C:2016:765, σκ. 28.

3. ΔΕΕ C-614/13 P, *Masco κ.λπ./Επιτροπή*, 26.01.2017, ECLI:EU:C:2017:63, σκ. 35.

* LL.M, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος MoKE

της Επιτροπής αναφορικά με το μεταλλείο της Ολυμπιάδας, ότι κανένας ιδιώτης επενδυτής δεν θα είχε αποδεχθεί να καταβάλει τίμημα, προκειμένου να αγοράσει ένα περιουσιακό στοιχείο που έχει αρνητική αξία, κρίθηκε από το ΓεΔΕΕ βάσιμη, απορριπτομένων των αιτιάσεων των προσφευγουσών περί μη ορθής εφαρμογής του κριτηρίου του ιδιώτη επενδυτή. Και τούτο, διότι, όπως υπογράμμισε το ΓεΔΕΕ, η συμπεριφορά ενός ιδιώτη επενδυτή καθορίζεται με βάση το κριτήριο της κερδοφορίας.

Περαιτέρω, το ΓεΔΕΕ σημείωσε πως το γεγονός ότι η τιμή αγοράς των μεταλλείων από την Ελληνικός Χρυσός Α.Ε. συμπίπτει με την τιμή αγοράς τους από το Ελληνικό Κράτος δεν σημαίνει ότι αυτή αντικατοπτρίζει την πραγματική αγοραία αξία τους, καθώς για τον προσδιορισμό της αρχικής τιμής πώλησης από την TVX Hellas στο Ελληνικό Κράτος δεν ελήφθη υπόψη μόνον η αξία των εν λόγω περιουσιακών στοιχείων, αλλά και εξωγενείς παράγοντες, όπως η ύπαρξη εκατέρωθεν απαιτήσεων λόγω μη συμμόρφωσης των μερών με άλλες υποχρεώσεις.

Συμπερασματικά, ο ως άνω υπολογισμός του πλεονεκτήματος που αποκόμισε η Ελληνικός Χρυσός Α.Ε. επικυρώθηκε επί της ουσίας από το ΔΕΕ, ιδίως σε ό,τι αφορά στη χρησιμοποίηση από την Επιτροπή της εν λόγω έκθεσης πραγματογνωμοσύνης και των συμπερασμάτων που αυτή εμπεριέχει, από τη στιγμή, μάλιστα, που η αναιρεσείουσα δεν αμφισβήτησε ούτε την αξιοπιστία ούτε την αντικειμενικότητά της.

Αξίζει, όμως, να αναφερθούμε επιγραμματικά και σε άλλα δύο σημεία της απόφασης του ΓεΔΕΕ, τα οποία, αν και δεν αποτέλεσαν αντικείμενο της αίτησης αναιρέσεως της Ελληνικός Χρυσός Α.Ε. ενώπιον του ΔΕΕ, εντούτοις παρουσιάζουν ενδιαφέρον. Πρόκειται για τους λοιπούς κύριους λόγους προσφυγής του Ελληνικού Κράτους και της Ελληνικός Χρυσός Α.Ε. κατά της απόφασης της Επιτροπής, που αφορούσαν στη μεταφορά κρατικών πόρων και στον επηρεασμό του μεταξύ των κρατών μελών εμπορίου και τη στρέβλωση του ανταγωνισμού.

II. Κρατικοί πόροι

Από τη νομολογία του Δικαστηρίου προκύπτει ότι, για να μπορεί ένα πλεονέκτημα να χαρακτηριστεί ενίσχυση κατά την έννοια του άρθρου 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ, πρέπει, αφενός, να χορηγείται άμεσα ή έμμεσα με κρατικούς πόρους⁴ και, αφετέρου, το πλεονέκτημα να απορρέει από αυτή τη μεταφορά κρατικών πόρων⁵. Βέβαια, δεν είναι απαραίτητο σε όλες τις περιπτώσεις να αποδεικνύεται ότι υπήρξε μεταφορά κρατικών πόρων, ώστε θεωρούνται

4. ΔΕΚ C-482/99, Γαλλία/Επιτροπή, 16.05.2002, ECLI:EU:C:2002:294, σκ. 24 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία.

5. ΔΕΕ C-399/10 Ρ και C-401/10 Ρ, Bouygues και Bouygues Télécom/Επιτροπή κ.λπ., 19.03.2013, ECLI:EU:C:2013:175, σκ. 99 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία.

κρατικές ενισχύσεις και οι παρεμβάσεις εκείνες που ελαφρύνουν τις επιβαρύνσεις που κανονικά βαρύνουν τον προϋπολογισμό μιας επιχειρήσεως⁶.

Καθώς η σύμβαση πώλησης των μεταλλείων της Κασσάνδρας υπεγράφη μεταξύ της Ελληνικός Χρυσός Α.Ε. από τη μία και του Ελληνικού Κράτους από την άλλη, είναι εμφανές ότι το όποιο πλεονέκτημα που απορρέει από τη σύμβαση αυτή για την αντισυμβαλλομένη, Ελληνικός Χρυσός Α.Ε., χωρίς αμφιβολία αποδίδεται στο κράτος.

Αναφορικά, δε, με τη χρήση κρατικών πόρων, το ΓεΔΕΕ είχε αποφανθεί ότι η πώληση των μεταλλείων σε τιμή χαμηλότερη από την πραγματική αγοραία αξία τους υποδηλώνει μείωση των εσόδων του Ελληνικού Κράτους σε σχέση με αυτά που θα μπορούσε να εισπράξει και, άρα, μείωση των πόρων του. Περαιτέρω, δε, το Ελληνικό Κράτος ανέλαβε, δυνάμει της σύμβασης πώλησης, μια σειρά από υποχρεώσεις έναντι της Ελληνικός Χρυσός Α.Ε., διακινδυνεύοντας την περαιτέρω επιβάρυνση του κρατικού προϋπολογισμού στο μέλλον.

Συνεπώς, το ΓεΔΕΕ κατέληξε ότι το Ελληνικό Κράτος δεν έδρασε απλώς ως διαμεσολαβητής στην αγοραπωλησία, όπως ισχυρίστηκαν οι προσφεύγουσες, καθώς, αφενός, απώλεσε πιθανά εισοδήματα από την πώληση των μεταλλείων και, αφετέρου, απαλλάσσοντας την Ελληνικός Χρυσός Α.Ε. από οποιαδήποτε περιβαλλοντική ευθύνη, ανέλαβε το ίδιο υποχρεώσεις που επιβάρυναν δυνητικά τον κρατικό προϋπολογισμό⁷.

III. Επηρεασμός του ενδοκοινοτικού εμπορίου και στρέβλωση του ανταγωνισμού

Σύμφωνα με την Ελληνική Δημοκρατία, η Επιτροπή, στην υπό κρίση απόφασή της, εκτίμησε εσφαλμένα την προϋπόθεση ύπαρξης στρεβλώσεως του ανταγωνισμού και επηρεασμού του μεταξύ των κρατών μελών εμπορίου. Πλην, όμως, αυτός ο λόγος προσφυγής απορρίφθηκε από το ΓεΔΕΕ ως αβάσιμος. Συγκεκριμένα, αφού υπενθύμισε ότι οι δύο προϋποθέσεις εφαρμογής του άρθρου 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ, σχετικά με τον επηρεασμό του ενδοκοινοτικού εμπορίου και τη στρέβλωση του ανταγωνισμού, είναι κατά κανόνα άρρηκτα συνδεδεμένες⁸ και ότι η Επιτροπή υποχρεούται απλώς να εξετάσει μήπως οι χορηγούμενες ενισχύσεις δύνανται να επηρεάσουν το εμπόριο και να νοθεύσουν τον ανταγωνισμό⁹, κατέληξε ότι εν προκει-

6. Ibid.

7. ΔΕΚ C-200/97, *Ecotrade*, 01.12.1998, ECLI:EU:C:1998:579, σκ. 43, ΔΕΕ C-275/10, *Residex Capital IV*, 08.12.2011, ECLI:EU:C:2011:814, σκ. 39 έως 42.

8. ΔΕΕ C-494/06 Ρ, *Επιτροπή/Ιταλία και Wam*, 30.04.2009, ECLI:EU:C:2009:272, σκ. 52 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία.

9. ΔΕΚ C-372/97, *Ιταλία/Επιτροπή*, 29.04.2004, ECLI:EU:C:2004:234, σκ. 44 και ΔΕΚ C-148/04, *Unicredito Italiano*, 15.12.2005, ECLI:EU:C:2005:774, σκ. 54.

μένω αυτή η προϋπόθεση πληρούται, δεδομένου ότι ο τομέας που δραστηριοποιείται η Ελληνικός Χρυσός Α.Ε. αφορά προϊόντα που κυκλοφορούν ευρέως εντός της εσωτερικής αγοράς. Ως εκ τούτου, οι υπό κρίση ενισχύσεις παρείχαν πλεονέκτημα στην εν λόγω εταιρεία έναντι των ανταγωνιστών της και, άρα, υπήρχε ο κίνδυνος στρεβλώσεως του ανταγωνισμού και επηρεασμού του μεταξύ των κρατών μελών εμπορίου, χωρίς να ασκεί επιρροή η οριοθέτηση της σχετικής αγοράς από την Επιτροπή¹⁰.

Περαιτέρω, το ΓεΔΕΕ σημείωσε ότι, ακόμη και αν θεωρηθεί ότι το μέτρο ενισχύσεως που αφορά στη μεταβίβαση των μεταλλείων σε τιμή χαμηλότερη από την πραγματική αγοραία αξία τους έχει ευνοϊκό για τον ανταγωνισμό χαρακτήρα, λόγω της υφιστάμενης ανεπάρκειας των μεταλλευμάτων που εξορύσσονται από τα μεταλλεία αυτά στην ευρωπαϊκή αγορά -γεγονός που σύμφωνα με τις ελληνικές αρχές καθιστά απαραίτητη την εισαγωγή τους από τρίτες χώρες-, εντούτοις, αυτό το στοιχείο δεν είναι ικανό να αντισταθμίσει τον κίνδυνο στρέβλωσης του ανταγωνισμού που απορρέει από την ενίσχυση της θέσεως της Ελληνικός Χρυσός Α.Ε. στην αγορά, λόγω λήψεως του εν λόγω μέτρου.

► **Εγγυήσεις που πρέπει να περιέχει η εθνική νομοθεσία σχετικά με την πρόσβαση των αρχών στα διατηρούμενα δεδομένα, ώστε αυτή να είναι συμβατή με το δίκαιο της Ένωσης**

Εθνική νομοθεσία, που προβλέπει γενική και χωρίς διάκριση διατήρηση δεδομένων κίνησης και θέσης συνδρομητών ηλεκτρονικών υπηρεσιών επικοινωνιών, αντίκειται στην αρχή της αναλογικότητας

προδικαστική παραπομπή – ηλεκτρονικές επικοινωνίες – επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα – απόρρητο των ηλεκτρονικών επικοινωνιών – προστασία – Οδηγία 2002/58/ΕΚ – άρθρα 5, 6 και 9 καθώς και άρθρο 15 παρ. 1 – Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – άρθρα 7, 8 και 11 καθώς και άρθρο 52 παρ. 1 – εθνική νομοθεσία – πάροχοι υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών – υποχρέωση γενικής και χωρίς διάκριση διατήρησης των δεδομένων κίνησης και των δεδομένων θέσεως – εθνικές αρχές – πρόσβαση στα δεδομένα – απουσία προηγούμενου ελέγχου από δικαστήριο ή ανεξάρτητη διοικητική αρχή – συμβατότητα με το δίκαιο της Ένωσης

ΔΕΕ C-203/15 και C-698/15, Tele2 Sverige, 21.12.2016, Τμήμα μείζονος σύνθεσης, Πρόεδρος: Κ. Lenaerts, Εισηγητής: Τ. von Danwitz, Γεν. Εισαγγελέας: Η. Saugmandsgaard Øe, ECLI:EU:C:2016:970 – Προδικαστικό ερώτημα

Με την απόφασή της 8ης Απριλίου 2014 στην υπόθεση *Digital Rights Ireland κ.λπ.* (C-293/12 και C-594/12), το Δικαστήριο κήρυξε ανίσχυρη την Οδηγία 2006/24/ΕΚ σχετικά με την υποχρέωση γενικής διατήρησης των δεδομένων κίνησης και θέσης, ήτοι δεδομένων αναγκαίων για την ανίχνευση και τον προσδιορισμό της πηγής, του προορισμού, της ημερομηνίας, της ώρας, της διάρκειας και του είδους, όχι όμως και του περιεχομένου των επικοινωνιών όλων των χρηστών υπηρεσιών τηλεπικοινωνιών, διότι αυτή παραβίαζε δικαιώματα που κατοχυρώνονται στον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ένωσης.

Στις 27 Ιουνίου 2014, η Σουηδική εποπτεύουσα αρχή των ταχυδρομείων και τηλεπικοινωνιών εξέδωσε διαταγή, με την οποία επέβαλε στην Tele2 Sverige, πάροχο υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών με έδρα τη Σουηδία, τη διατήρηση σχετικών με τις επικοινωνίες δεδομένων, σύμφωνα με τη σουηδική νομοθεσία. Η Tele2 Sverige προσέφυγε κατά της διατάξεως, θεωρώντας πως, δεδομένης της κηρύξεως ανίσχυρης της Οδηγίας 2006/24/ΕΚ, η εθνική νομοθεσία, που μετέφερε την Οδηγία και καθιέρωνε παρόμοια υποχρέωση διατήρησης δεδομένων για διάστημα έξι μηνών προς τον σκοπό καταπολέμησης της εγκληματικότητας, θα έπρεπε να κριθεί μη συμβατή με το ενωσιακό δίκαιο.

Το Ηνωμένο Βασίλειο, ενεργοποίησε, μετά την απόφαση *Digital Rights Ireland*, νομοθεσία που στόχευε στη μετάβαση σε παρόμοιο καθεστώς διατήρησης δεδομένων και, έτσι, επέβαλε υποχρέωση με πανομοιότυπο περιεχόμενο στους παρόχους υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών. Επ' αυτής της βάσεως, οι T. Watson, P. Brice και G. Lewis προσέβαλαν, έκαστος, ενώπιον του ανώτερου δικαστηρίου (Αγγλία και Ουαλία) τη νομιμότητα του άρθρου 1 του νόμου περί εξουσιών διατήρησης δεδομένων και έρευνας (*Data Retention Investigatory Powers Act 2014*), που επέτρεπε στον Υπουργό Εσωτερικών, με σχετική πράξη του, να υποχρεώνει φορείς παροχής υπηρεσιών τηλεπικοινωνιών σε διατήρηση συγκεκριμένων κατηγοριών δεδομένων σχετικών με τις επικοινωνίες, ίδιων με αυτές που προέβλεπε η Οδηγία 2006/24/ΕΚ, για διάστημα όχι μεγαλύτερο του ενός έτους.

Τόσο το Διοικητικό Εφετείο της Στοκχόλμης όσο και το αγγλικό Εφετείο, ενώπιον των οποίων άσκησαν έφεση η Tele2 Sverige και ο Υπουργός Εσωτερικών αντίστοιχα, αποφάσισαν να αναστείλουν τη διαδικασία ενώπιόν τους και να υποβάλουν στο Δικαστήριο, δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, αιτήσεις προδικαστικής απόφασης, οι οποίες ενώθηκαν προς έκδοση κοινής αποφάσεως και θα μπορούσαν να συνοψισθούν σε δύο βασικά προδικαστικά ερωτήματα σχετικά με την ερμηνεία του άρθρου 15 παρ. 1 της Οδηγίας 2002/58/ΕΚ (Οδηγία για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες). Πιο συγκεκριμένα, το Δικαστήριο κλήθηκε να αποφανθεί, πρώτον, εάν μια εθνική ρύθμιση, αυτή τη φορά υπό τη

10. ΓεΔΕΕ T-177/07, *Mediaset/Επιτροπή*, 15.06.2010, ECLI:EU:T:2010:233, σκ. 146 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία.

νομική βάση της Οδηγίας 2002/58/EK, γενικής και άνευ εξαιρέσεων διατήρησης όλων των δεδομένων κίνησης και θέσης εγγεγραμμένων χρηστών και συνδρομητών, έρχεται σε σύγκρουση με το ενωσιακό δίκαιο και, δεύτερον, εάν αντιβαίνει προς το ενωσιακό δίκαιο εθνική νομοθεσία που καθορίζει τα σχετικά με την πρόσβαση των αρχών στα διατηρούμενα δεδομένα, χωρίς να περιορίζει την εν λόγω πρόσβαση μόνο στις περιπτώσεις που συνδέονται με την καταπολέμηση σοβαρού εγκλήματος, χωρίς να προβλέπει ότι η εν λόγω πρόσβαση υπόκειται στον προηγούμενο έλεγχο δικαστηρίου ή ανεξάρτητης διοικητικής αρχής και χωρίς να επιβάλλει τη διατήρηση των εν λόγω δεδομένων εντός των εδαφικών ορίων της Ένωσης. Το Δικαστήριο έκρινε πως, σύμφωνα με το άρθρο 15 παρ. 1 της Οδηγίας 2002/58/EK, ερμηνευόμενο υπό το πρίσμα των άρθρων 7, 8 και 11, καθώς και του άρθρου 52 παρ. 1 του Χάρτη, θα πρέπει να απαντηθούν και τα δύο ερωτήματα καταφατικά.

Παρατηρήσεις

Ιωάννης Κούβακας*

I. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Η Οδηγία 2002/58/EK¹ (Οδηγία για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες), που στόχο έχει τη συμπλήρωση και εξειδίκευση των διατάξεων της Οδηγίας 95/46/EK², καθώς και την εναρμόνιση των εθνικών νομοθεσιών των κρατών μελών, όσον αφορά την προστασία του απορρήτου και της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών, επιβάλλει στα κράτη μέλη τη λήψη νομοθετικών μέτρων που κατ' αρχήν απαγορεύουν «την ακρόαση, υποκλοπή, αποθήκευση ή άλλο είδος παρακολούθησης ή επιτήρησης των επικοινωνιών και των συναφών δεδομένων κίνησης από πρόσωπα πλην των χρηστών, χωρίς τη συγκατάθεση των ενδιαφερομένων χρηστών»³, καθώς και μέτρων, ώστε τα

* LLM

1. Οδηγία 2002/58/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 12ης Ιουλίου 2002 σχετικά με την επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και την προστασία της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών (ΕΕ 2002 L 201), όπως τροποποιήθηκε με την Οδηγία 2009/136/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 25ης Νοεμβρίου 2009 (ΕΕ 2009 L 337).
2. Οδηγία 95/46/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 24ης Οκτωβρίου 1995 για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών (ΕΕ 1995 L 281).
3. Άρθρο 5 παρ. 1 της Οδηγίας 2002/58/EK.

δεδομένα κίνησης που αφορούν συνδρομητές και χρήστες και υπόκεινται σε αποθήκευση και επεξεργασία από παρόχους υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών «να απαλείφονται ή να καθίστανται ανώνυμα όταν δεν είναι πλέον απαραίτητα για το σκοπό της μετάδοσης μιας επικοινωνίας»⁴.

Ως «δεδομένα κίνησης» νοούνται, κατά το άρθρο 2 της Οδηγίας, τα δεδομένα «που υποβάλλονται σε επεξεργασία για τους σκοπούς της διαβίβασης μιας επικοινωνίας σε δίκτυο ηλεκτρονικών επικοινωνιών ή της χρέωσής της», ενώ ως «δεδομένα θέσης» τα δεδομένα «που υποβάλλονται σε επεξεργασία σε δίκτυο ηλεκτρονικών επικοινωνιών ή από υπηρεσία ηλεκτρονικών επικοινωνιών και που υποδεικνύουν τη γεωγραφική θέση του τερματικού εξοπλισμού του χρήστη μιας διαθέσιμης στο κοινό υπηρεσίας ηλεκτρονικών επικοινωνιών».

Εντούτοις, το άρθρο 15 της Οδηγίας επιτρέπει στα κράτη μέλη τη λήψη νομοθετικών μέτρων, όπως αυτά που προβλέπουν τη διατήρηση δεδομένων για ορισμένο χρονικό διάστημα, τα οποία περιορίζουν την παρεχόμενη μέσω της Οδηγίας προστασία, «εφόσον ο περιορισμός αυτός αποτελεί αναγκαίο, κατάλληλο και ανάλογο μέτρο σε μια δημοκρατική κοινωνία για τη διαφύλαξη της εθνικής ασφάλειας (δηλαδή της ασφάλειας του κράτους), της εθνικής άμυνας, της δημόσιας ασφάλειας, και για την πρόληψη, διερεύνηση, διαπίστωση και δίωξη ποινικών αδικημάτων»⁵.

II. Η συμβατότητα εθνικής ρύθμισης που προβλέπει γενική και χωρίς διάκριση διατήρηση δεδομένων κίνησης και θέσης με το δίκαιο της Ένωσης

Το Δικαστήριο εκκίνησε την κρίση του εξετάζοντας εάν μια τέτοια ρύθμιση εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας 2002/58/EK, ήτοι του δικαίου της Ένωσης. Σύμφωνα με το άρθρο 1 παρ. 3 της Οδηγίας, οι δραστηριότητες των κρατών μελών στον τομέα του ποινικού δικαίου εξαιρούνται από το πεδίο εφαρμογής της. Ωστόσο, η παρ. 1 του άρθρου 15 αναφέρει τις προϋποθέσεις κατά τις οποίες είναι δυνατή η παρέκκλιση των κρατών μελών από την αρχή του απορρήτου των επικοινωνιών που κατοχυρώνουν τα άρθρα της Οδηγίας. Η παρέκκλιση αυτή έγκειται στη λήψη νομοθετικών μέτρων που δύνανται, μεταξύ άλλων, να προβλέπουν τη διατήρηση δεδομένων κίνησης και θέσης για τους σκοπούς της πρόληψης και δίωξης εγκλημάτων. Συνεπώς, αν οι εθνικές αυτές ρυθμίσεις εξαιρούντο από το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας, βάσει του άρθρου 1, τότε η διάταξη του άρθρου 15 θα στερείτο πρακτικής αποτελεσματικότητας, αφού η τελευταία προϋποθέτει πως τυχόν νομοθετικά μέτρα διατήρησης δεδομένων εμπίπτουν στο ρυθμιστικό πεδίο της Οδηγίας και εξουσιοδοτεί έτσι τα κράτη μέλη, πλη-

4. Ibid, άρθρο 6 παρ. 1 και άρθρο 9 παρ. 1.

5. Ibid, άρθρο 15 παρ. 1.

ρουμένων των προϋποθέσεων που η ίδια προβλέπει, να τα θεσπίσουν⁶.

Η προσέγγιση αυτή, άλλωστε, επιρρωνύεται και από το άρθρο 5 της Οδηγίας, το οποίο εξασφαλίζει την προστασία του απορρήτου των επικοινωνιών και εφαρμόζεται σε μέτρα που λαμβάνονται από άλλα πρόσωπα, πλην των χρηστών, είτε πρόκειται για ιδιωτικούς είτε για κρατικούς φορείς⁷. Επομένως, η επίμαχη εθνική ρύθμιση, που αφορά την επεξεργασία δεδομένων από παρόχους υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών και την πρόσβαση των αρχών σε αυτά, εμπίπτει στο ρυθμιστικό πεδίο της Οδηγίας 2002/58/ΕΚ⁸.

Εν συνεχεία, το Δικαστήριο έκρινε πως οι αναφερόμενοι στο άρθρο 15 της Οδηγίας σκοποί, βάσει των οποίων τα κράτη μέλη δύνανται να λαμβάνουν νομοθετικά μέτρα που να περιορίζουν την προστασία του απορρήτου των επικοινωνιών, είναι εξαντλητικοί και θα πρέπει να ερμηνεύονται συσταλτικά, ώστε η απόκλιση από την παρεχόμενη μέσω της Οδηγίας προστασία να είναι η εξαίρεση και όχι ο κανόνας. Επιπλέον, τα μέτρα που λαμβάνονται κατ'επίκληση του άρθρου 15 θα πρέπει να είναι σύμφωνα με τις γενικές αρχές του δικαίου της Ένωσης.

Καθίσταται, έτσι, αντιληπτό ότι το άρθρο 15 της Οδηγίας 2002/58/ΕΚ πρέπει να ερμηνεύεται υπό το φως των θεμελιωδών δικαιωμάτων που κατοχυρώνει ο Χάρτης της Ένωσης. Ειδικότερα, μία εθνική ρύθμιση, που υποχρεώνει τους παρόχους υπηρεσιών τηλεπικοινωνιών σε διατήρηση δεδομένων κίνησης και θέσης των εγγεγραμμένων χρηστών ή συνδρομητών, εγείρει ζητήματα που συνδέονται με τον σεβασμό των δικαιωμάτων των άρθρων 7 (σεβασμός της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής), 8 (προστασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα) και 11 (ελευθερία έκφρασης και πληροφόρησης) του Χάρτη. Το άρθρο 15 της Οδηγίας οφείλει, συνεπώς, να ερμηνευθεί υπό το πρίσμα τόσο των δικαιωμάτων αυτών⁹ όσο, κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, και της αρχής της αναλογικότητας¹⁰.

6. Ibid, άρθρα 15 παρ. 1 και 3 παρ. 1.

7. Ibid, συνδ. και άρθρο 15 παρ. 1β.

8. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 73-78.

9. ΔΕΚ C-465/00, C-138/01 και C-139/01, *Österreichischer Rundfunk κ.λπ.*, 20.05.2003, ECLI:EU:C:2003:294, σκ. 68, ΔΕΕ C-131/12, *Google Spain και Google*, 13.05.2014, ECLI:EU:C:2014:317, σκ. 68.

10. Το άρθρο 52 παρ. 1 του Χάρτη αναφέρει ότι «[τ]ηρουμένης της αρχής της αναλογικότητας, περιορισμοί επιτρέπεται να επιβάλλονται μόνον εφόσον είναι αναγκαίοι και ανταποκρίνονται πραγματικά σε στόχους γενικού ενδιαφέροντος που αναγνωρίζει η Ένωση». Η αρχή της αναλογικότητας, ως γενική αρχή του ενωσιακού δικαίου, σημαίνει την εύλογη σχέση μεταξύ επιδιωκόμενου νόμιμου σκοπού και μέτρου και μπορεί να αναλυθεί περαιτέρω σε 3 επί μέρους αρχές, αυτών της καταλληλότητας, της αναγκαιότητας και της αναλογικότητας εν στενή εννοία (*stricto sensu*),

Το Δικαστήριο τόνισε πως τα διατηρούμενα δεδομένα, αν και δεν αφορούν το περιεχόμενο των επικοινωνιών, ώστε να θεωρηθούν ότι επεμβαίνουν στην ουσία των ανωτέρω δικαιωμάτων¹¹, παρέχουν πληθώρα πληροφοριών ως προς τα στοιχεία των χρηστών ή συνδρομητών, όπως, για παράδειγμα, τον τηλεφωνικό αριθμό καλούντων και καλουμένων, τη διάρκεια μιας επικοινωνίας, τις διευθύνσεις τερματικών εξοπλισμών, το γεωγραφικό στίγμα κατά τη στιγμή της επικοινωνίας κ.λπ. Δύνανται, έτσι, να εξαχθούν ακριβή συμπεράσματα σχετικά με την ιδιωτική ζωή των χρηστών, όπως τις καθημερινές τους συνήθειες και δραστηριότητες, την προσωρινή ή μόνιμη κατοικία τους, τις κοινωνικές σχέσεις ή περιβάλλοντα στα οποία δραστηριοποιούνται. Θα πρέπει, λοιπόν, κατά την κρίση του Δικαστηρίου, η επίμαχη εθνική ρύθμιση να χαρακτηριστεί ως ιδιαίτερος σοβαρή επέμβαση στα θεμελιώδη δικαιώματα¹².

Λαμβάνοντας υπόψη τη σοβαρότητα της επέμβασης αυτής, το Δικαστήριο απεφάνθη πως ένα εθνικό μέτρο, το οποίο, για τον σκοπό της καταπολέμησης του εγκλήματος, προβλέπει τη γενική και χωρίς διάκριση διατήρηση του συνόλου των δεδομένων κίνησης και θέσης όλων των εγγεγραμμένων χρηστών και συνδρομητών αφορώσα όλα τα μέσα ηλεκτρονικής επικοινωνίας, δεν είναι συμβατό με την αρχή της αναλογικότητας και, κατ'επέκταση, με το δίκαιο της Ένωσης. Συγκεκριμένα, μια τέτοια νομοθετική ρύθμιση καλύπτει το σύνολο των χρηστών, χωρίς να προβλέπει εξαίρεση ή διαφοροποίηση, παραβιάζοντας έτσι μία εκ των επιμέρους αρχών της αναλογικότητας, αυτήν της αναγκαιότητας. Με άλλα λόγια, το Δικαστήριο, εμμένοντας στην προσέγγιση που ανέπτυξε στην υπόθεση *Digital Rights Ireland*¹³, έκρινε

προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα Henrik Saugmandsgaard Øe της 19ης Ιουλίου 2016, ΔΕΕ C-203/15 και C-698/15, *Tele2 Sverige*, 21.12.2016, ECLI:EU:C:2016:970, σκ. 132, ΔΕΚ C-331/88, *Fedesa κ.λπ.*, 13.11.1990, ECLI:EU:C:1990:391, ΔΕΕ C-343/09, *Afton Chemical*, 08.07.2010, ECLI:EU:C:2010:419, σκ. 45.

11. Βλ. Μ. ΠΕΡΑΚΗ, Η δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2015, σ. 167, και τις εκεί σχετικές νομολογιακές παραπομπές.

12. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 98-99. Βλ και προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα Pedro Cruz Villalón της 12ης Δεκεμβρίου 2013, ΔΕΕ C-293/12, *Digital Rights Ireland και Seitlinger κ.λπ.*, 08.04.2014, ECLI:EU:C:2013:845, σκ. 73-74, ΔΕΕ C-293/12, *Digital Rights Ireland και Seitlinger κ.λπ.*, 08.04.2014, ECLI:EU:C:2014:238, σκ. 26-27.

13. Το σκεπτικό του Δικαστηρίου στην υπόθεση αυτήν επηρέασε σε σημαντικό βαθμό και η απόφαση του ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Marper*, όπου το τελευταίο κλήθηκε να αποφανθεί για τη συμβατότητα μέτρων γενικής και επ' αόριστον διατήρησης δειγμάτων γενετικού υλικού συλληφθέντων προσώπων με στόχο την πρόληψη και καταπολέμηση της εγκληματικότητας με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ. Μεταξύ άλλων, το ΕΔΔΑ έκρινε πως τέτοιου είδους γενικά μέτρα, μη δυνάμενα να περιοριστούν

πως η διατήρηση δεν μπορεί να θεωρηθεί ως απολύτως αναγκαία, αφού αυτή αφορά όλους τους συνδρομητές ανεξαιρέτως, χωρίς να περιορίζεται σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο ή/και μια συγκεκριμένη γεωγραφική ζώνη ή/και έναν κύκλο προσώπων, ώστε να ανταποκρίνεται στον επιδιωκόμενο με αυτήν σκοπό¹⁴.

III. Οι εγγυήσεις σχετικά με την πρόσβαση των αρχών που μια εθνική ρύθμιση οφείλει να περιέχει

Παρόλα αυτά, το Δικαστήριο θεώρησε ότι το άρθρο 15, ερμηνευόμενο υπό το πρίσμα των άρθρων 7, 8, 11 και 52 του Χάρτη, δεν αποκλείει εν γένει οποιοδήποτε νομοθετικό μέτρο κράτους μέλους που στοχεύει στην προληπτική και στοχευμένη διατήρηση δεδομένων προς τον σκοπό καταπολέμησης του εγκλήματος, εφόσον βέβαια αυτό περιορίζεται στα όρια του απολύτως αναγκαίου. Για να επιτευχθεί κάτι τέτοιο, θα πρέπει οι εθνικές ρυθμίσεις να ενσωματώνουν μια σειρά εγγυήσεων όσον αφορά την πρόσβαση των αρχών στα διατηρούμενα δεδομένα.

Σημειώνεται στο σημείο αυτό πως το αγγλικό Εφετείο είχε αφήσει να εννοηθεί στο σκεπτικό της απόφασης περί παραπομπής ότι, επειδή το Δικαστήριο στην υπόθεση *Digital Rights Ireland* εξέταζε το κύρος μόνον της Οδηγίας 2006/24/EK και όχι αυτό μιας εθνικής ρύθμισης, οι αναφερόμενες τέσσερις από αυτό εγγυήσεις για την πρόσβαση των αρχών στα διατηρούμενα δεδομένα δεν θα πρέπει να θεωρηθούν υποχρεωτικές για τη νομοθεσία των κρατών μελών, όταν αυτή δεν θέτει σε εφαρμογή ενωσιακό δίκαιο¹⁵. Αντιθέτως, ακολουθώντας μια παρόμοια προσέγγιση με την *Digital Rights Ireland*, το Δικαστήριο έκρινε πως, δεδομένης της σοβαρότητας της επέμβασης στα θεμελιώδη δικαιώματα, ένα εθνικό μέτρο διατήρησης δεδομένων οφείλει να ενσωματώνει και τις τέσσερις αυτές εγγυήσεις.

Πρώτον, μια εθνική ρύθμιση διατήρησης δεδομένων κίνησης και θέσης θα μπορούσε να δικαιολογηθεί για τον σκοπό της καταπολέμησης μόνον σοβαρού εγκλήματος και όχι απλώς οιωνδήποτε εγκλημάτων. Δηλαδή, η εθνική νομοθεσία θα πρέπει να προσδιορίζει τις κατηγορίες εγκλημάτων για τις οποίες θα εφαρμόζεται η επίμαχη

ρύθμιση και οι οποίες θα πρέπει να περιορίζονται σε σοβαρά μόνον αδικήματα¹⁶.

Δεύτερον, προκειμένου η εθνική ρύθμιση να είναι σύμφωνη με την αρχή της αναλογικότητας, θα πρέπει αυτή να περιορίζεται στο απολύτως αναγκαίο. Το Δικαστήριο υπογράμμισε πως, βάσει αντικειμενικών κριτηρίων, η πρόσβαση των αρχών στα δεδομένα θα πρέπει να παράσχει «μόνο στα δεδομένα προσώπων για τα οποία υπάρχουν υπόνοιες ότι σχεδιάζουν, προτίθενται να διαπράξουν ή έχουν διαπράξει σοβαρή παράβαση ή ακόμη ότι εμπλέκονται καθ' οιονδήποτε τρόπο σε μια τέτοια παράβαση»¹⁷.

Τρίτον, η πρόσβαση των εθνικών αρχών στα διατηρούμενα δεδομένα θα πρέπει να υπόκειται, με την εξαίρεση ορισμένων επειγουσών περιπτώσεων, σε πρότερο έλεγχο και έγκριση είτε από δικαστική είτε από ανεξάρτητη διοικητική αρχή, κατόπιν αιτιολογημένης αίτησης των αρμόδιων εθνικών αρχών¹⁸. Κατά τον τρόπο αυτόν, εξασφαλίζεται η έμπρακτη τήρηση των προϋποθέσεων, σύμφωνα με τις οποίες η εθνική ρύθμιση επιτρέπει την πρόσβαση των αρχών.

Τέταρτον, δεδομένου του τεράστιου όγκου των διατηρούμενων δεδομένων καθώς και του ευαίσθητου χαρακτήρα τους, το Δικαστήριο υπογράμμισε πως τόσο οι πάροχοι όσο και οι αρμόδιες κρατικές αρχές οφείλουν να διασφαλίζουν ένα υψηλό επίπεδο προστασίας των διατηρούμενων δεδομένων. Για τον λόγο αυτόν, τα κράτη μέλη οφείλουν να μεριμνούν για τη διατήρηση των δεδομένων εντός των εδαφικών ορίων της Ευρωπαϊκής Ένωσης καθώς και για την άμεση καταστροφή τους μετά το πέρας της προβλεπόμενης διάρκειας διατήρησης¹⁹.

Τέλος, σημαντική θεώρησε το Δικαστήριο και την υποχρέωση των εθνικών αρχών να ενημερώνουν τα πρόσωπα των οποίων τα δεδομένα είχαν διατηρηθεί στο πλαίσιο του επίμαχου μέτρου, εφόσον η ενημέρωση αυτή δεν θα έθετε σε κίνδυνο τυχόν πραγματοποιούμενες από τις διωκτικές αρχές έρευνες²⁰. Έτσι, τα πρόσωπα αυτά θα μπορούσαν, σε περίπτωση παραβίασης των δικαιωμάτων τους, να ασκήσουν αποτελεσματικά το σχετικό δικαίωμα προσφυγής²¹.

στο απολύτως αναγκαίο, συνιστούν σοβαρές επεμβάσεις στην ιδιωτική σφαίρα των ατόμων και δεν μπορούν να θεωρηθούν «αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία», βλ. *S. and Marper v UK*, 04.12.2008, σκ. 125.

14. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 110, ΔΕΕ C-293/12, ό.π., σκ. 54. Πρβλ. αντίθετη άποψη Henrik Saugmandsgaard Øe, ό.π., κατά τον οποίο η αναλογικότητα του μέτρου θα έπρεπε να κριθεί στο τελευταίο επί μέρους στάδιο στάθμισης των πλεονεκτημάτων και των επιπτώσεων της ρύθμισης, σκ. 261-262.

15. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 57. Βλ και *Secretary of State for the Home Department v Davis, Watson, Brice, Lewis* [2015] EWCA Civ 1185, σκ. 76-78.

16. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 115. Σημειώνεται πως ο *Data Retention Investigatory Powers Act 2014* πλέον έχει αντικατασταθεί με τον προσφάτως εισαχθέντα νόμο περί εξουσιών έρευνας (*Investigatory Powers Act 2016*), το άρθρο 87 του οποίου προβλέπει μια παρόμοια διατήρηση δεδομένων για τον σκοπό της καταπολέμησης «οιουδήποτε εγκλήματος», εγείροντας έτσι ζητήματα συμβατότητας με το ενωσιακό δίκαιο.

17. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 119.

18. *Ibid*, σκ. 120.

19. *Ibid*, σκ. 122.

20. *Ibid*, σκ. 121.

21. Άρθρο 15 παρ. 2 της Οδηγίας 2002/58/EK σε συνδ. με το άρθρο

Κατά συνέπεια, για να είναι ένα εθνικό μέτρο διατήρησης δεδομένων συνδρομητών συμβατό με το άρθρο 15 της Οδηγίας 2002/58/EK, θα πρέπει αυτό να ορίζει ότι η πρόσβαση των αρχών στα διατηρούμενα δεδομένα θα πραγματοποιείται προς τον σκοπό της καταπολέμησης σοβαρών εγκλημάτων, θα υπόκειται σε προηγούμενο έλεγχο από δικαστική ή ανεξάρτητη διοικητική αρχή και ότι θα εξασφαλίζεται η διατήρηση των δεδομένων εντός των εδαφικών ορίων της Ένωσης.

IV. Συμπεράσματα

Η παρούσα απόφαση εντάσσεται, μαζί με την απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση *Digital Rights Ireland*, στην προβληματική της συμβατότητας των προληπτικών μέτρων μαζικής παρακολούθησης των τηλεπικοινωνιών με την προστασία της ιδιωτικής ζωής και των προσωπικών δεδομένων²², όπως αυτά κατοχυρώνονται στον Χάρτη της Ένωσης. Όπως και αυτή στην *Digital Rights Ireland*, έτσι και η απόφαση στην *Tele2 Sverige* σηματοδοτεί μια άρνηση του ενωσιακού δικαστή να δεχθεί γενικά μέτρα διατήρησης δεδομένων, με μόνη την επίκληση ενός ολοένα αυξανόμενου εγκληματικού κινδύνου, άνευ ισχυρών εγγυήσεων που οφείλουν σωρευτικά να υφίστανται, ρυθμίζοντας την πρόσβαση των αρχών σε αυτά. Επιπλέον, το σκεπτικό της απόφασης παρέχει αφορμή για τρεις παρατηρήσεις.

Πρώτον, η απόφαση εγείρει ζητήματα σχετικά με την εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας στο ενωσιακό δίκαιο. Επιλέγοντας να διαφοροποιηθεί από την πρόταση του Γενικού Εισαγγελέα, το Δικαστήριο φαίνεται να ασπάζεται το προτασόμενο από τις παρεμβαίνουσες ΜΚΟ, Privacy International και Open Rights Group, επιχείρημα²³ ότι ένα γενικό μέτρο διατήρησης δεδομένων κίνησης και θέσης όλων των συνδρομητών παραβιάζει *per se* την αρχή της αναγκαιότητας λόγω του εμφύτως αδιάκριτου χαρακτήρα του. Από την άλλη, το κριτήριο της αναγκαιότητας αποκτά αξία, μόνον όταν υφίσταται ένα εναλλακτικό μέτρο που μπορεί να επιτύχει το ίδιο αποτέλεσμα με λιγότερο επαχθείς συνέπειες²⁴. Η προσπάθεια του Δικαστηρίου να εισάγει μια σειρά «αντικειμενικών» κριτηρίων γεωγραφικής περιοχής ή χρονικής

περιόδου ή κατηγοριών ατόμων θα πρέπει να θεωρηθεί ατυχής. Εν προκειμένω, η απόφαση παραβλέπει πως, αφενός, η διατήρηση δεδομένων συνιστά ένα προληπτικό μέτρο κι, ως εκ τούτου, δεν γίνεται εκ των προτέρων οι εθνικές αρχές να γνωρίζουν τα πρόσωπα ή τις κατηγορίες προσώπων που συνδέονται με την τέλεση εγκληματικών πράξεων και, αφετέρου, οποιοσδήποτε περιορισμός στο εύρος της διατήρησης θα μείωνε αυτομάτως και την αποτελεσματικότητά της²⁵. Ορθότερο θα ήταν το Δικαστήριο να είχε θεωρήσει πως η γενική διατήρηση δεδομένων κίνησης και θέσης συνιστά μέτρο απολύτως αναγκαίο για την επίτευξη του επιδιωκόμενου στόχου και να είχε απορρίψει την επίμαχη ρύθμιση ως αντιβαίνουσα στο τελευταίο επί μέρους στάδιο της αρχής της αναλογικότητας, ως μια *stricto sensu* δυσανάλογη επέμβαση στα δικαιώματα που κατοχυρώνει ο Χάρτης²⁶.

Δεύτερον, ενδιαφέρον παρουσιάζει το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα που απήρθε το αγγλικό Εφετείο στο Δικαστήριο, σχετικά με το εάν με την απόφαση *Digital Rights Ireland* αποδόθηκε στο άρθρο 7 ή/και 8 του Χάρτη έννοια ευρύτερη από αυτήν που αποδίδεται στο άρθρο 8 της ΕΣΔΑ. Το Δικαστήριο, αν και απέρριψε το ερώτημα ως απαράδεκτο²⁷, υπογράμμισε ότι, αφενός, το άρθρο 52 παρ. 3 του Χάρτη, δεν απαγορεύει στο ενωσιακό δίκαιο να κατοχυρώνει ευρύτερο πλαίσιο προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, και, αφετέρου, το άρθρο 8 του Χάρτη κατοχυρώνει ένα δικαίωμα διακριτό από εκείνο που κατοχυρώνεται στο άρθρο 7 και το οποίο δεν έχει αντίστοιχο στην ΕΣΔΑ. Εξετάζοντας, εντούτοις, τη νομολογία του Στρασβούργου κατά τον χρόνο της απόφασης, ιδίως ως προς την απαίτηση σωρευτικής ύπαρξης των εγγυήσεων για την πρόσβαση των αρχών στα διατηρούμενα δεδομένα, θα πρέπει να θεωρηθεί πως το Δικαστήριο απέδωσε πράγματι ευρύτερο πλαίσιο προστασίας για το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή²⁸.

Τρίτον, η παρούσα απόφαση, η οποία αναμφίβολα θα επηρεάσει και την επικείμενη μεταρρύθμιση της Οδηγίας 2002/58/EK, εγείρει ζητήματα συμβατότητας και

22 της Οδηγίας 95/46/EK, ΔΕΕ C-362/14, *Schrems*, 06.10.2015, ECLI:EU:C:2015:650, σκ. 95.

22. Για το ανάλογο ζήτημα συμβατότητας των μέτρων μαζικής παρακολούθησης με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ, βλ. ενδεικτικά ΕΔΔΑ, *Szabo και Vissy κατά Ουγγαρίας* (Προσφυγή Νο 37198), απόφαση της 14ης Ιανουαρίου 2016, σκ. 68 επ.

23. Βλ. προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα Henrik Saugmandsgaard Øe, ό.π., σκ. 192.

24. ΔΕΕ C-283/11, *Sky Österreich*, 22.01.2013, ECLI:EU:C:2013:28, σκ. 50, ΔΕΕ C-101/12, *Schaible*, 17.10.2013, ECLI:EU:C:2013:661, σκ. 29, P. CRAIG / G. DE BURCA, *EU Law: Text, Cases and Materials*, 6η έκδ., Oxford University Press, 2015, σ. 551 επ.

25. T. HICKMAN, *Public Law after the Human Rights Act*, Hart, 2010, σ. 181 επ., A. BARAK, *Proportionality: Constitutional Rights and their Limitations*, Cambridge University Press, 2011, σ. 323. Για την αποτελεσματικότητα του συγκεκριμένου μέτρου βλ. European Commission, *Report from the Commission to the Council and the European Parliament, Evaluation report on the Data Retention Directive*, 18.04.2011, COM(2011) 225 final, σ. 21 επ.

26. *Ibid*, BARAK, ό.π., σ. 335, προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα Henrik Saugmandsgaard Øe, ό.π., σκ. 261-262 και υποσημ. 81.

27. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 130-131.

28. P. CRAIG / G. DE BURCA, ό.π., σ. 386. Ειδικά ως προς το ζήτημα πρότερης έγκρισης από δικαστική αρχή πρβλ. ΕΔΔΑ, *Kennedy v UK*, 18.05.2010, σκ. 161-167, ΕΔΔΑ, *Zakharov v Russia*, 04.12.2015, σκ. 257 επ.

με την ελληνική νομοθεσία²⁹. Η Οδηγία 2006/24/ΕΚ ενσωματώθηκε στην ελληνική έννομη τάξη με τον Ν. 3917/2011, το άρθρο 3 του οποίου επιβάλλει στους παρόχους διαθέσιμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών την υποχρέωση της γενικής και άνευ εξαίρεσης διατήρησης δεδομένων κίνησης και θέσης όλων των χρηστών για ένα έτος³⁰. Όσον αφορά στην πρόσβαση των αρχών στα διατηρούμενα δεδομένα, αυτή πραγματοποιείται σύμφωνα με τα οριζόμενα στο άρθρο 4 του Ν. 2225/1994, το οποίο, αν και αρχικώς επέτρεπε την πρόσβαση μόνο για τον σκοπό της διακρίβωσης κακουργημάτων, μετά και από την τροποποίησή του με τον πρόσφατο Ν. 4416/2016³¹, προβλέπει την πρόσβαση των ελληνικών διωκτικών αρχών ακόμη και για τη διακρίβωση σειράς ορισμένων πλημμελημάτων³². Εντούτοις, παρά τα ζητήματα συμβατότητας, αξίζει να υπομνησθεί ότι, σε εναρμόνιση με τη νομολογία του Δικαστηρίου, το άρθρο 4 του Ν. 2225/1994 απαιτεί η πρόσβαση των αρχών στα δεδομένα να λαμβάνει χώρα κατόπιν πρότερης έγκρισης από δικαστικό συμβούλιο με αίτηση του αρμόδιου (ανακριτικού) οργάνου, ενώ το άρθρο 6 του Ν. 3917/2011 ορίζει πως τα δεδομένα θα διατηρούνται εντός της ελληνικής επικράτειας και, μετά το πέρας του προβλεπόμενου χρόνου διατήρησης, θα καταστρέφονται αυτομάτως από τους παρόχους.

► Ίση μεταχείριση στην εργασία

Η διακριτική μεταχείριση λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων στην απασχόληση και η εφαρμογή της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ

προδικαστική παραπομπή – κοινωνική πολιτική – Οδηγία 2000/78/ΕΚ – ίση μεταχείριση – απαγόρευση διακρίσεων – δυσμενής διάκριση λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων – εσωτερικός κανονισμός επιχειρήσεως ο οποίος απαγορεύει να φορούν οι εργαζόμενοι εμφανή πολιτικά, φιλοσοφικά ή θρησκευτικά σύμβολα στον χώρο εργασίας – άμεση διάκριση – έμμεση διάκριση – απαγόρευση σε εργαζομένη να φορά μουσουλμανική μαντίλα

ΔΕΕ C-157/15, G4S Secure Solutions, 14.03.2017, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: Κ. Lenaerts, Εισηγητής: F. Biltgen, Γεν. Εισαγγελέας: J. Kokott, ECLI:EU:C:2017:203 – Προδικαστικό ερώτημα

Σύμφωνα με τα πραγματικά περιστατικά, η Samira Achbita, μουσουλμανικού θρησκευάτος, άρχισε να ερ-

γάζεται το 2003 με σύμβαση εργασίας αορίστου χρόνου ως υπάλληλος υποδοχής στην εταιρία G4S, εντός της οποίας ίσχυε ένας άγραφος κανόνας που απαγόρευε στους εργαζόμενούς της να φορούν, στον χώρο εργασίας, εμφανή σύμβολα των πολιτικών, φιλοσοφικών ή θρησκευτικών πεποιθήσεών τους. Το 2006, η S. Achbita γνωστοποίησε στη διεύθυνση της εταιρίας την πρόθεσή της να φορά μουσουλμανική μαντίλα κατά τις ώρες εργασίας της, επί της οποίας έλαβε αρνητική απάντηση, με αιτιολογία τη θρησκευτική ουδετερότητα που επιδίωκε η επιχείρηση. Ακολούθως, προς επίρρωση της τελευταίας, το διοικητικό συμβούλιο της G4S ενέκρινε τροποποίηση του εσωτερικού κανονισμού, με την οποία απαγόρευε πλέον ρητά στους εργαζομένους να φορούν στον χώρο εργασίας εμφανή σύμβολα των πολιτικών, φιλοσοφικών ή θρησκευτικών πεποιθήσεών τους ή να ασκούν οποιαδήποτε πρακτική απορρέει από τις πεποιθήσεις αυτές και αποφάσισε την απόλυση της S. Achbita λόγω της επιμονής της να φορά τη μουσουλμανική μαντίλα στον χώρο εργασίας της.

Η υπόθεση ήχθη ενώπιον των βελγικών δικαστηρίων εργατικών διαφορών, τα οποία, τόσο σε πρώτο όσο και σε δεύτερο βαθμό, επικύρωσαν την εν λόγω απόλυση, θεωρώντας τη δικαιολογημένη. Ειδικότερα, το Arbeidshof te Antwerpen (εφετείο εργατικών διαφορών της Αμβέρσας) έκρινε ότι η γενική απαγόρευση της ένδυσης των εργαζομένων με εμφανή σύμβολα των πολιτικών, φιλοσοφικών ή θρησκευτικών πεποιθήσεών τους εντός του χώρου εργασίας τους δεν εισάγει διάκριση, άμεση ή έμμεση, εις βάρος τους, ούτε προσβάλλει την ατομική ή τη θρησκευτική ελευθερία τους. Περαιτέρω, επεσήμανε ότι ο λόγος απόλυσης της S. Achbita δεν ήταν η πίστη της, αλλά η επιμονή της να την εκδηλώνει εμφανώς κατά τις ώρες εργασίας της, φορώντας μουσουλμανική μαντίλα κατά παράβαση του εσωτερικού κανονισμού γενικής ισχύος. Η τελευταία άσκησε, στη συνέχεια, αίτηση αναίρεσης ενώπιον του Hof van Cassatie (βελγικού Ακυρωτικού), το οποίο αποφάσισε να υποβάλει στο ΔΕΕ προδικαστικό ερώτημα, προκειμένου να διευκρινιστεί αν η απαγόρευση της μουσουλμανικής μαντίλας στον χώρο εργασίας συνιστά άμεση δυσμενή διάκριση, όταν ο κανόνας που ισχύει στη συγκεκριμένη επιχείρηση απαγορεύει σε όλους τους εργαζομένους να φέρουν εντός του χώρου εργασίας εξωτερικά σημεία πολιτικών, φιλοσοφικών ή θρησκευτικών πεποιθήσεων βάσει του άρθρου 2 παρ. 2α της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ.

Παρατηρήσεις

Δήμητρα Κωνσταντινίδου*

29. Πρβλ και σχετικό προδικαστικό ερώτημα του Μονομελούς Πλημμελειοδικείου Ρεθύμνης της 17.08.2016, ΔΕΕ C-475/16, Κ.

30. Βλ. άρθρο 3 σε συνδ. με άρθρο 5 Ν. 3917/2011 (ΦΕΚ Α' 22/21.02.2011).

31. Άρθρο 11 (ΦΕΚ Α' 160/06.09.2016).

32. Άρθρο 4 παρ. 1 (ΦΕΚ Α' 121/20.07.1994).

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη» ΚΔΕΟΔ

I. Η έννοια της διακριτικής μεταχείρισης λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων

Σκοπός της Οδηγίας 2000/78/EK, γνωστής και ως «Οδηγίας-πλαίσιου της απασχόλησης»¹, σύμφωνα με το οριζόμενα στο άρθρο 1 αυτής, είναι η εγκαθίδρυση ενός γενικού πλαισίου για την καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού στον τομέα της απασχόλησης και της εργασίας, προκειμένου να υλοποιηθεί η αρχή της ίσης μεταχείρισης στα ευρωπαϊκά κράτη, η έννοια της οποίας εξειδικεύεται εν συνεχεία στο άρθρο 2 παρ. 1 ως, η απουσία άμεσης ή έμμεσης διάκρισης. Η Οδηγία θέτει την ελάχιστη προστασία κατά των διακρίσεων που πρέπει να υιοθετήσουν τα ευρωπαϊκά κράτη, τα οποία δύνανται, κατ' άρθρον 8, να προβλέψουν ή να διατηρήσουν στην εθνική νομοθεσία τους τυχόν ευνοϊκότερες διατάξεις.

Ειδικός ορισμός της θρησκείας δεν δίδεται από την Οδηγία, αλλά μπορεί να εξευρεθεί ανατρέχοντας, κατόπιν σχετικής παραπομπής της υπ' αριθμ. 1 αιτιολογικής σκέψης της, στο άρθρο 9 της ΕΣΔΑ, αλλά και στις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, οι οποίες συνιστούν γενικές αρχές του ευρωπαϊκού δικαίου και επιβεβαιώνονται ως τέτοιες από τον ΧΘΔ, το άρθρο 10 παρ. 1 του οποίου καθιερώνει το δικαίωμα στην ελευθερία συνειδήσεως και θρησκείας. Αμφότερες οι διατάξεις υιοθετούν μια ευρεία θεώρηση της θρησκείας, σύμφωνα με την οποία η έννοια περιλαμβάνει τόσο τις προσωπικές πεποιθήσεις ενός ατόμου και τη συνεπαγόμενη ελευθερία μεταβολής τους (*forum internum*) όσο και την εξωτερική τους, ατομικά ή συλλογικά, σε ιδιωτικό χώρο ή δημοσίως, μέσω των λατρευτικών τελετουργιών, της άσκησης των θρησκευτικών καθηκόντων και της εκπαίδευσης (*forum externum*)².

Η απαγόρευση της Οδηγίας καλύπτει, σύμφωνα με το άρθρο 2, αμφότερες τις άμεσες και έμμεσες διακρίσεις, με διαφορετικές, ωστόσο, προϋποθέσεις. Ως άμεση χαρακτηρίζεται η διάκριση που υφίσταται ένα πρόσωπο με βάση τα κριτήρια της Οδηγίας, όταν δέχεται μεταχείριση λιγότερο ευνοϊκή από εκείνη που δέχεται ή θα δεχόταν κάποιο άλλο σε αντίστοιχη περίπτωση. Όσον αφορά τη θρησκεία και τις πεποιθήσεις, τέτοια άμεση διάκριση μπορεί να συνιστά η απαγόρευση κάθε θρησκευτικού συμβόλου, στο μέτρο που έχει ως συνέπεια διακριτική μεταχείριση σε βάρος εκείνων που πιστεύουν σε κάποια θρησκεία συγκριτικά με τους άθεους. Ομοίως, η απαγό-

ρευση των θρησκευτικών συμβόλων μόνο μιας θρησκείας συνιστά άμεση διάκριση σε βάρος των πιστών της, διότι έχει ως αποτέλεσμα τη δυσμενέστερη, σε σχέση με πιστούς άλλων θρησκειών, μεταχείρισή τους³. Η απαγόρευση της έμμεσης διάκρισης καλύπτει τις περιπτώσεις, όπου μια φαινομενικά ουδέτερη διάταξη, πρακτική ή κριτήριο θέτει άτομα με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, εμπιπτοντα στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας, σε μειονεκτική θέση συγκριτικά με άλλα, εκτός αν δικαιολογείται αντικειμενικά από νόμιμο σκοπό και τα χρησιμοποιούμενα γι' αυτόν μέσα είναι πρόσφορα και αναγκαία.

II. Ο εσωτερικός κανονισμός ουδετερότητας των επιχειρήσεων ως επιτρεπτός λόγος διάκρισης

Η επιδίωξη μιας θρησκευτικής, φιλοσοφικής και πολιτικής ουδετερότητας στις σχέσεις μιας επιχείρησης με τους πελάτες της, τόσο του δημοσίου όσο και του ιδιωτικού τομέα, συνιστά, κατά το Δικαστήριο, θεμιτό στόχο, ο οποίος δικαιολογεί ενδεχόμενη μειονεκτική μεταχείριση ενός προσώπου μιας ορισμένης θρησκείας ή πεποιθήσεων, ιδίως όταν το τελευταίο εργάζεται σε θέσεις που απαιτούν την επαφή με πελάτες, καθώς αποτελεί εκδήλωση της κατοχυρωμένης στο άρθρο 16 ΧΘΔ επιχειρηματικής ελευθερίας, στο πλαίσιο της οποίας ένας εργοδότης καθορίζει την εικόνα που επιθυμεί να προβάλλει η επιχείρησή του έναντι των πελατών της. Περιορίζοντας την εν λόγω εξαίρεση, με κριτήριο τη θέση εργασίας, το ΔΕΕ κατευθύνεται προς μία στενή ερμηνεία του άρθρου 2 της Οδηγίας, σύμφωνη τόσο με το γράμμα της διάταξης όσο και με το πνεύμα της, ως ενέχουσας περιορισμό του θεμελιώδους δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας⁴.

Ως προς την προσφορότητα του εσωτερικού κανονισμού, ως μέσου για την επίτευξη της επιχειρηματικής πολιτικής θρησκευτικής ουδετερότητας, το Δικαστήριο, ακολουθώντας σχετική νομολογία του, έκρινε ότι η πολιτική αυτή πρέπει να ακολουθείται εν τοις πράγμασι από την επιχείρηση με συνοχή και συστηματικότητα, με συνέπεια την υποχρέωση του εθνικού δικαστηρίου να διαπιστώσει τόσο τη θέσπιση του εν λόγω εσωτερικού κανονισμού προ της επίδικης απολύσεως όσο και τη γενική ή απαρρέγκλιτη εφαρμογή του⁵. Μάλιστα, κατά την άποψη της Γεν. Εισαγγελέως, εν προκειμένω, ο πρόσφορος χαρακτήρας του μέτρου δεν μπορεί να αμφισβητηθεί, ενώ δεν προκύπτει ούτε έγινε επίκληση από τους

1. P. CRAIG / G. DE BURCA, *EU Law*, 2015, σ. 893.

2. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 27. Για τις διαστάσεις της θρησκευτικής ελευθερίας, τη νομολογιακή κατοχύρωση και τους περιορισμούς της βλ. αναλυτικότερα Γ. ΚΤΙΣΤΑΚΙΣ, *Θρησκευτική ελευθερία και Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, 2004, σ. 51 επ.

3. E. HOWARD, *Protecting Freedom to Manifest One's Religion or Belief*, *Neth. Quarterly of Human Rights*, τ. 2, 2014, σ. 171.

4. Σχολιαζόμενη απόφαση σκ. 38-39, όπου γίνεται παραπομπή σε ΕΔΔΑ, *Eweida κ.λπ. κατά Η. Β.* (Προσφυγές Νος 48420/10, 59842/10, 51671/10 και 36516/10), απόφαση της 15ης Οκτωβρίου 2013, σκ. 94.

5. *Ibid*, σκ.40-41, με παραπομπές σε ΔΕΚ C-169/07, *Hartlauer*, 10.03.2009, ECLI:EU:2009:141, σκ. 55 και ΔΕΕ C-341/07, *Petersen*, 12.01.2010, ECLI:EU:2010:4, σκ. 53.

προσφεύγοντες κάποιας αντιφατικότητας ή ασάφειας του κανονισμού που να τον καθιστά μη αντιληπτό στους εργαζομένους της επιχείρησης⁶.

Όσον αφορά την αναγκαιότητα θέσπισης του συγκεκριμένου κανονισμού για την επίτευξη της ουδετερότητας, κρίσιμη για το ΔΕΕ είναι η διαπίστωση του περιορισμού της απαγόρευσης στο απολύτως αναγκαίο μέτρο, το οποίο προσδιορίζεται στην εφαρμογή της στους εργαζομένους που έρχονται σε επαφή με τους πελάτες της επιχείρησης. Στο πλαίσιο αυτό, το εθνικό δικαστήριο οφείλει να ελέγξει εάν η επιχείρηση είχε τη δυνατότητα, αντί του εσχάτου μέτρου της απόλυσης της εργαζόμενης που επιθυμούσε να φορά μαντίλα και σύμφωνα με τους εγγενείς περιορισμούς στους οποίους υπόκειται, άνευ πρόσθετης επιβάρυνσης⁷, να της προτείνει κάποια θέση εργασίας στην οποία δεν θα απαιτείτο να έχει οπτική επαφή με τους πελάτες⁸.

III. Η προσέγγιση του ΔΕΕ στην υπόθεση *Bougnouui*: η ουσιαστική και καθοριστική επαγγελματική προϋπόθεση

Το ΔΕΕ κλήθηκε να κρίνει επί αντίστοιχου ζητήματος στην υπόθεση *Bougnouui*⁹, η οποία επίσης αφορά σε προδικαστικό ερώτημα εθνικού δικαστηρίου κράτους μέλους, και συγκεκριμένα του τμήματος εργατικών διαφορών του Γαλλικού Ακυρωτικού, επί του ζητήματος απόλυσης εργαζόμενης που επέμενε να φορά την ισλαμική μαντίλα κατά την εργασία της, καθώς και την εφαρμογή της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ.

Μελετώντας συγκριτικά τις δύο αποφάσεις του ΔΕΕ, διαπιστώνεται ευχερώς ότι η εν λόγω Οδηγία ερμηνεύεται με τον ίδιο τρόπο, λαμβάνοντας υπόψη τις σχετικές με τη θρησκεία προαναφερθείσες διατάξεις της ΕΣΔΑ και του ΧΘΔ¹⁰. Εντούτοις, το σκεπτικό των δύο αποφάσεων καταλήγει, εν συνεχεία, σε διαφορετικά συμπεράσματα. Στη σχολιαζόμενη υπόθεση *Achbita*, βάσει των εκεί πραγματικών περιστατικών και σε συμφωνία με το εθνικό δικαστήριο, το ΔΕΕ απέκλεισε την επέλευση άμεσης διάκρισης λόγω θρησκείας και πεποιθήσεων, λόγω της υπάρξεως ενός γενικού εσωτερικού κανονισμού ουδετερότητας εντός της επιχείρησης, και προέβη στην ανάλυση των προϋποθέσεων που πρέπει να συντρέχουν για τη διάγνωση έμμεσης διάκρισης μη δικαιολογημένης κατά

την Οδηγία¹¹. Στην υπόθεση *Bougnouui*, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι εκ του προδικαστικού ερωτήματος δεν προκύπτει με σαφήνεια η διάγνωση άμεσης ή έμμεσης διαφορετικής μεταχείρισης και προχωρά σε διάκριση της νομικής μεταχείρισης των δύο περιπτώσεων.

Ειδικότερα, το ΔΕΕ διευκρινίζει ότι, σε περίπτωση που η υπό κρίση κατάσταση δημιουργείται από έναν, εκ πρώτης όψεως, ουδέτερο εσωτερικό κανονισμό επιχείρησης, όπως στη σχολιαζόμενη απόφαση, αξιώνει εφαρμογής το άρθρο 2 παρ. 2 στ. β' της Οδηγίας περί έμμεσης διάκρισης, η οποία δικαιολογείται, μόνον αν έχει θεμιτό στόχο και δεν παραβιάζει την αρχή της αναλογικότητας¹². Αντιθέτως, εάν διαπιστωθεί άμεση διακριτική μεταχείριση σε βάρος εργαζομένου, ελλείψει ερείσματος αυτής σε εσωτερικό κανονισμό, χρήζει εξέτασης το ενδεχόμενο να συντρέχει περίπτωση εφαρμογής του άρθρου 4 παρ. 1 της Οδηγίας, και η θρησκευτικώς ουδέτερη ενδυμασία να συνιστά ουσιαστική και καθοριστική επαγγελματική προϋπόθεση, η οποία αποκλείει την ύπαρξη απαγορευμένης διάκρισης, εφόσον εξυπηρετεί θεμιτό στόχο και πληροί τα κριτήρια της αναλογικότητας. Η ουσιαστική και καθοριστική επαγγελματική προϋπόθεση, που εν προκειμένω συνίσταται στην ουδέτερη ενδυμασία εργαζομένου, οράται πάντα, κατ' άρθρον 4 παρ. 1, σε συνάρτηση με τη φύση της συγκεκριμένης επαγγελματικής δραστηριότητας, καθώς και του πλαισίου εντός του οποίου αυτή ασκείται, ενώ, σύμφωνα με πάγια νομολογία του ΔΕΕ, τέτοια δεν αποτελεί «ο λόγος επί του οποίου βασίζεται η διαφορετική μεταχείριση, αλλά χαρακτηριστικό συναρτώμενο με τον λόγο αυτόν»¹³. Μάλιστα, το Δικαστήριο ερμηνεύει στενά και αυστηρώς αντικειμενικά την εν λόγω προϋπόθεση, επισημαίνοντας ότι τέτοια προϋπόθεση δεν μπορούν να συνιστούν υποκειμενικές αντιλήψεις των εργοδοτών, και συγκεκριμένα, η ενδεχόμενη πρόθεσή τους να ανταποκριθούν σε ιδιαίτερες επιθυμίες κάποιου πελάτη, η ύπαρξη της οποίας πρέπει να ελεγχθεί από το εθνικό δικαστήριο¹⁴.

IV. Συμπεράσματα

Το ζήτημα της ισλαμικής μαντίλας, καθώς και η ευρύτερη θεματική των θρησκευτικών συμβόλων στον χώρο εργα-

6. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέως J. Kokott επί της σχολιαζόμενης απόφασης, 31.05.2016, ECLI:EU:C:2016:382, σημ. 100-103.

7. Η Οδηγία 2000/78/ΕΚ προέβλεψε, στο άρθρο 5, τη διενέργεια ευλόγων προσαρμογών από τους εργοδότες για την εξασφάλιση της ίσης μεταχείρισης μόνο για τα πρόσωπα με ειδικές ανάγκες, ενώ δεν προχώρησε στη συσχέτιση της υποχρέωσης με τα υπόλοιπα κριτήρια διακρίσεων, όπως εν προκειμένω η θρησκεία.

8. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 42-42.

9. ΔΕΕ C-188/15, *Bougnouui*, 14.03.2017, ECLI:EU:2017:204.

10. Ibid, σκ. 26-30.

11. Βλ. ανωτέρω υπό II.

12. ΔΕΕ C-188/15, ό.π., σκ. 31-33. Βλ. και προτάσεις Γεν. Εισαγγελέως E. Sharpston, σκ. 135, κατά την οποία άμεση διάκριση λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων μπορεί να προκαλείται από κανονισμό εργασίας επιχείρησης, αν αυτός απαγορεύει αποκλειστικά την ένδυση με ισλαμική μαντίλα.

13. ΔΕΕ C-188/15, ό.π., σκ. 37 και εκεί παραπομπές σε ΔΕΕ C-229/08, *Wolf*, 12.01.2010, ECLI:EU:2010:3, σκ. 35, ΔΕΕ C-447/09, *Prigge*, 13.09.2011, ECLI:EU:2011:573, σκ. 66, ΔΕΕ C-416/13, *Vital Perez*, 13.11.2014, ECLI:EU:2014:2371, σκ. 36, και ΔΕΕ C-258/15, *Salaberria Sorondo*, 15.11.2016, ECLI:EU:2016:873, σκ. 33.

14. ΔΕΕ C-188/15, ό.π., σκ. 40-41.

σίας, ήχθη ενώπιον του ΔΕΕ σχεδόν ταυτόχρονα με δύο προδικαστικά ερωτήματα εθνικών δικαστηρίων για την εφαρμογή της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ, στις αποφάσεις επί των οποίων κοινός παρονομαστής είναι η κρίση του Δικαστηρίου ότι χωρούν νόμιμα σχετικές απαγορεύσεις από πλευράς εργοδοτών υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις.

Στη σχολιαζόμενη απόφαση, το Δικαστήριο έκρινε ότι ακόμη και ένας εκ πρώτης όψεως ουδέτερος εσωτερικός κανονισμός μιας επιχείρησης, περί απαγορεύσεως θρησκευτικών συμβόλων εν ώρα εργασίας, δύναται να συνιστά έμμεση διάκριση λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων κατά τις διατάξεις της Οδηγίας, στην περίπτωση που δεν εξυπηρετεί θεμιτό σκοπό και δεν είναι πρόσφορος και αναγκαίος για το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα. Υπή αυτή την έννοια, αποφασιστικό για το Δικαστήριο ρόλο διαδραματίζει η τήρηση του ανωτέρου κανονισμού από τη διοίκηση της επιχείρησης με συνέπεια και συστηματικότητα, με την απόλυση να αποτελεί *ultima ratio*, ενώ ουδεμία επιρροή ασκεί η υιοθέτησή του στο πλαίσιο της επιδίωξης πολιτικής θρησκευτικής ουδετερότητας της επιχείρησης κατά τις σχέσεις της με πελάτες που εντάσσονται στον ιδιωτικό ή στον δημόσιο τομέα.

Συμπληρωματικά, στην υπόθεση *Boughaoui*, με την οποία η σχολιαζόμενη απόφαση χρίζει συνδυαστικής ερμηνείας, λόγω της ομοιότητας των πραγματικών περιστατικών, το Δικαστήριο επεσήμανε ότι η διαφορετική μεταχείριση βάσει ενός απαγορευμένου, κατά την Οδηγία, κριτηρίου, δηλαδή της εκδήλωσης των θρησκευτικών πεποιθήσεων μιας εργαζόμενης μέσω της μαντίλας εν προκειμένω, ενδέχεται να μη συνιστά απαγορευμένη διάκριση, αν αποτελεί ουσιαστική και καθοριστική επαγγελματική προϋπόθεση για τη συγκεκριμένη θέση απασχόλησης.

Αξίζει να σημειωθεί ότι το Δικαστήριο, μολονότι τονίζει ιδιαίτερα, σε αμφοτέρως τις κρίσεις του, την ανάγκη στενής ερμηνείας των περιορισμών της θρησκευτικής ελευθερίας που είναι επιτρεπτές κατά την Οδηγία, εντούτοις καταλείπει ιδιαίτερα ευρύ περιθώριο στα εθνικά δικαστήρια για την εκτίμηση των σχετικών περιορισμών *in concreto*, αποφεύγοντας να καθορίσει με εξαντλητικό τρόπο τα κριτήρια που εκείνα πρέπει να εφαρμόζουν, ενώ περιορίζεται σε ενδεικτικές υποδείξεις, που, πάντως, χρίζουν εξειδίκευσης ανά κάθε κρινόμενη υπόθεση.

► Ενυπόθηκα δάνεια

Καταχρηστικές ρήτρες συμβάσεων που συνάπτονται με καταναλωτές και διαχρονικά αποτελέσματα της κήρυξης ακυρότητας καταχρηστικής ρήτρας

προδικαστική παραπομπή – Οδηγία 93/13/ΕΟΚ – ενυπόθηκα δάνεια – άρθρο 4 παρ. 2 – άρθρο 6 παρ. 1 – καταναλωτικά δάνεια – κυμαινόμενο επιτόκιο – ρήτρες προσδιορισμού του ελάχιστου ύψους του επιτοκίου – ακυρότητα

ΔΕΕ C-154/15, C-307/15 και C-308/15, Gutiérrez Naranjo, 21.12.2016, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: E. Levits, Γεν. Εισαγγελέας: P. Mengozzi, ECLI:EU:C:2016:980 – Προδικαστικό ερώτημα

Οι δανειακές συμβάσεις κυμαινόμενου επιτοκίου εμπειρεύουν συχνά τις επονομαζόμενες «ρήτρες κατώτατου επιτοκίου», ήτοι γενικούς όρους συναλλαγών που προβλέπουν ορισμένο ελάχιστο συντελεστή, κάτω του οποίου δεν μπορεί να υποχωρήσει το κυμαινόμενο επιτόκιο. Η σχολιαζόμενη απόφαση του ΔΕΕ αφορούσε προδικαστικό ερώτημα με αντικείμενο τη συμβατότητα των εν λόγω ρητρών με το ενωσιακό δίκαιο προστασίας καταναλωτή, εστιάζοντας τόσο στον έλεγχο ουσιαστικής διαφάνειας όσο και στα διαχρονικά αποτελέσματα των αποφάσεων εθνικών δικαστηρίων που κηρύσσουν την ακυρότητα των εν λόγω ρητρών.

Παρατηρήσεις

Δημήτριος-Παναγιώτης Τζάκας*

1. Η σχολιαζόμενη απόφαση – Το πλαίσιο των επίδικων διαφορών

Προς κατανόηση του ιστορικού, επισημαίνεται ότι επί της συμβατότητας των εν λόγω ρητρών με το ισπανικό δίκαιο περί προστασίας του καταναλωτή είχε ήδη επιληφθεί το ισπανικό Ανώτατο Δικαστήριο (*Tribunal Supremo*), το οποίο, στο πλαίσιο συλλογικής αγωγής, είχε κηρύξει άκυρες τις εν λόγω ρήτρες. Στο επίκεντρο της εν λόγω απόφασης είχε βρεθεί η εθνική νομοθεσία μεταφοράς στην ισπανική έννομη τάξη της Οδηγίας 93/13/ΕΟΚ¹ περί καταχρηστικών ρητρών των συμβάσεων που συνάπτονται με καταναλωτές. Προς τούτο, το ισπανικό Ανώτατο Δικαστήριο επικαλέστηκε την αρχή της ουσιαστικής διαφάνειας, όπως διατυπώθηκε από το ΔΕΕ², και θεώρησε ότι υφίσταται ανεπαρκής πληροφόρηση των δανειοληπτών σχετικά με τις συγκεκριμένες συνέπειες εκ της πρακτικής εφαρμογής τους. Ωστόσο, παρά τη συγκεκριμένη διάγνωση, κατέληξε ότι οι προκείμενες ρήτρες ήταν δυνατό να διατηρηθούν σε ισχύ, περιορίζοντας την αναδρομική εφαρμογή της εν λόγω διαγνωσθείσας έννομης συνέπειας κατ'επίκληση της αρχής της ασφάλειας δικαίου. Με αυτό το σκεπτικό, το ισπανικό Ανώτατο Δικαστήριο προσέδωσε έννομα αποτελέσματα στην εν λόγω απόφασή

* Δ. Ν., Δικηγόρος, Ερευνητής ΚΔΕΟΔ με τη χρηματοδότηση του Ιδρύματος Σταύρος Νιάρχος

1. Της 5ης Απριλίου 1993 σχετικά με τις καταχρηστικές ρήτρες των συμβάσεων που συνάπτονται με καταναλωτές, ΕΕ 1993 L 95/29.

2. Βλ. ιδίως ΔΕΕ C-92/11, *RWE Vertrieb*, 21.03.2013, ECLI:EU:C:2013:180, σκ. 43 επ.

του μόνο από τον χρόνο δημοσίευσης αυτής, κρίνοντας ότι η διαπίστωση της ακυρότητας δεν επηρεάζει υποθέσεις, επί των οποίων είχαν ήδη εκδοθεί τελεσιδικές δικαστικές αποφάσεις. Ομοίως, δεν θα επηρεάζονταν ούτε οι πληρωμές που είχαν διενεργηθεί μέχρι τον χρόνο δημοσίευσης της εν λόγω απόφασης. Επιστρεπτέα ως αχρεωστήτως καταβληθέντα κρίθηκαν μόνον τα ποσά που καταβάλλονται κατ'εφαρμογή των εν λόγω ρητρών μετά το χρόνο δημοσίευσης αυτής.

Οι διαφορές των κύριων δικών αφορούσαν σε αγωγές δανειοληπτών, με τις οποίες ζητούσαν την κήρυξη της ακυρότητας ρητρών κατώτατου επιτοκίου και την επιστροφή των ποσών που καταβλήθηκαν αχρεωστήτως στα εναγόμενα πιστωτικά ιδρύματα βάσει συμβάσεων ενυπόθηκων δανείων, οι οποίες εμπεριείχαν τις υπό εξέταση «ρήτρες κατώτατου επιτοκίου». Στο πλαίσιο αυτό, τα επιληφθέντα ισπανικά δικαστήρια της ουσίας εξέφρασαν αμφιβολίες αναφορικά με τη συμβατότητα της υιοθετηθείσας από το Ανώτατο Δικαστήριο προσέγγισης περί χρονικού περιορισμού των αποτελεσμάτων εκ της κήρυξης ακυρότητας των ρητρών κατώτατου επιτοκίου. Στο επίκεντρο της δικαστικής κρίσης τέθηκε η διάταξη του άρθρου 6 παρ. 1 της Οδηγίας 93/13/ΕΟΚ, το οποίο υποχρεώνει τα κράτη μέλη να προβλέπουν ότι οι συμβατικές ρήτρες που κρίνονται ως καταχρηστικές δεν θα δεσμεύουν τους καταναλωτές, τηρουμένων φυσικά των σχετικών όρων της εθνικής νομοθεσίας. Η εν λόγω πρόβλεψη, μάλιστα, αντιδιαστέλλει τις συγκεκριμένες ρήτρες προς την επίμαχη σύμβαση (ως σύνολο), η οποία εξακολουθεί να δεσμεύει τους συμβαλλόμενους, υπό τον όρο ότι μπορεί να υπάρξει και χωρίς τις εκάστοτε εξεταζόμενες καταχρηστικές ρήτρες.

Αφετηρία της δικανικής κρίσης του ΔΕΕ αποτελεί το επιχείρημα της ισπανικής κυβέρνησης και των εναγόμενων τραπεζών ότι οι επίμαχες διαφορές εκφεύγουν του πεδίου εφαρμογής της Οδηγίας 93/13/ΕΟΚ, δεδομένου ότι το ισπανικό Ανώτατο Δικαστήριο με την επίμαχη απόφαση διασφάλισε υψηλότερο επίπεδο προστασίας των καταναλωτών σε σχέση με εκείνο της Οδηγίας. Το Δικαστήριο αντιπαρέρχεται την εν λόγω επιχειρηματολογία, υπογραμμίζοντας τον ουσιώδη χαρακτήρα της προσυμβατικής ενημέρωσης σχετικά με τους εμπεριεχόμενους συμβατικούς όρους και τις εξ αυτών συνέπειες. Έτσι, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η εν λόγω παροχή της αναγκαίας πληροφόρησης εμπίπτει στο πεδίο του άρθρου 6 παρ. 1 της Οδηγίας. Προς τούτο, το ΔΕΕ υιοθετεί τα επιχειρήματα του Γεν. Εισαγγελέα και θεωρεί ότι η χρησιμοποίηση της αυτής λεκτικής διατύπωσης στο άρθρο 4 παρ. 2 και στο άρθρο 5 της Οδηγίας (ήτοι της απαίτησης περί σαφούς και κατανοητής διατύπωσης) καταδεικνύει ότι ο έλεγχος της ουσιαστικής διαφάνειας συμβατικών ρητρών αφορά και σε ρήτρες αναφορικά με το κύριο αντικείμενο της σύμβασης.

Κατόπιν τούτων, το Δικαστήριο υπεισέρχεται στη συμβατότητα του χρονικού περιορισμού των αποτελεσμάτων της απόφασης ισπανικού Ανώτατου Δικαστηρίου με τα προβλεπόμενα στο άρθρο 6 παρ. 1 της Οδηγίας. Εκκινώντας από τον αναγκαστικού δικαίου χαρακτήρα της διάταξης, η οποία μάλιστα υπηρετεί το δημόσιο συμφέροντος μέλημα περί προστασίας των καταναλωτών, διαγιγνώσκεται η υποχρέωση του εθνικού δικαστή να εκτιμά αυτεπαγγέλτως την υπό εξέταση καταχρηστικότητα και να αίρει την ανισότητα μεταξύ καταναλωτή και επαγγελματία. Υπό αυτό το πρίσμα, εξάγεται το συμπέρασμα ότι η καταχρηστική ρήτρα πρέπει να θεωρείται ως ουδέποτε υπάρξασα και ως μη παράγουσα έννομα αποτελέσματα, προκειμένου να αποκατασταθεί η νομική και πραγματική κατάσταση στην οποία θα τελούσε ο καταναλωτής εν απουσία αυτής. Ως εκ τούτου, η παράλειψη επιστροφής των ποσών που καταβλήθηκαν αχρεωστήτως λόγω της ισχύος ρητρών κατώτατου επιτοκίου, θα διακύβευε τον αποτρεπτικό χαρακτήρα της Οδηγίας. Το συγκεκριμένο συμπέρασμα δεν ανατρέπεται εκ του γεγονότος ότι τα κράτη μέλη δύνανται βάσει του εθνικού τους δικαίου να καθορίζουν το λεπτομερές πλαίσιο για τη διαπίστωση της καταχρηστικότητας.

Στο πλαίσιο αυτό, το ΔΕΕ παρατηρεί ότι, σύμφωνα με την προγενέστερη νομολογία του³, η προστασία του καταναλωτή δεν είναι απόλυτη και δεν επιβάλλει την ανατροπή των εθνικών δικονομικών κανόνων, όπως για παράδειγμα η ισχύς δεδικασμένου εθνικής απόφασης⁴. Συνεπώς, ορθώς κρίθηκε από το ισπανικό Ανώτατο Δικαστήριο ότι η απόφαση αυτού δεν θα επηρεάζει τις τελεσιδικώς κριθείσες υποθέσεις, οι οποίες έχουν αποκτήσει ισχύ δεδικασμένου.

Υπό το φως της ίδιας νομολογίας⁵, επισημαίνεται ότι ο καθορισμός εύλογης αποκλειστικής προθεσμίας για την άσκηση προσφυγής, προς τον σκοπό εξυπηρέτησης της ασφάλειας δικαίου, συνάδει με το δίκαιο της Ένωσης. Ωστόσο, η συγκεκριμένη κρίση αντιδιαστέλλεται προς τον περιορισμό των διαχρονικών αποτελεσμάτων εκ της ερμηνείας κανόνα του δικαίου της Ένωσης, εν προκειμένω της Οδηγίας 93/13/ΕΟΚ, ο οποίος επέρχεται εκ της κρίσεως του ισπανικού Ανώτατου Δικαστηρίου. Προς τούτο, υπογραμμίζεται ότι η εν λόγω παραδοχή του ισπανικού Ανώτατου Δικαστηρίου ισοδυναμεί με τη γενική στέρηση του δικαιώματος επιστροφής των αχρεωστήτως καταβληθέντων ποσών κατά το διάστημα προ της δημοσίευσης της επίμαχης απόφασης. Η συγκεκριμένη προστασία αξιολογείται ως ελλιπής και ανεπαρκής,

3. ΔΕΚ C-40/08, *Asturcom Telecomunicaciones*, 06.10.2009, ECLI:EU:C:2009:615, σκ. 36-8.

4. Βλ. και ΔΕΕC-421/14, *Banco Primus*, 26.01.2017, ECLI:EU:C:2017:60, σκ. 46-7.

5. ΔΕΚ C-40/08, ό.π., σκ. 41 επ.

αφού δεν συνιστά ούτε κατάλληλο ούτε αποτελεσματικό μέσο, προκειμένου να παύσει η χρησιμοποίηση καταχρηστικών ρητρών.

II. Εισαγωγικές παρατηρήσεις – Η συμβατική αυτονομία στο πεδίο των πιστωτικών συμβάσεων

Η συγκεκριμένη απόφαση παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον, δεδομένου ότι, κατά πρώτον, υπεισέρχεται στην εξαιρετικά ενδιαφέρουσα και επίκαιρη θεματική της διαφάνειας αναφορικά με τα κριτήρια μεταβολής του ύψους του κυμαινόμενου επιτοκίου δανειακής σύμβασης και, κατά δεύτερον, εξειδικεύει την αρχή της πλήρους αποτελεσματικότητας του ενωσιακού δικαίου, εν προκειμένω υπό την έποψη των διαχρονικών αποτελεσμάτων που συνεπάγεται η διάγνωση της ακυρότητας συγκεκριμένου γενικού όρου συναλλαγής. Εκ προοιμίου υπενθυμίζεται ότι θεμελιακό χαρακτηριστικό των πιστωτικών συμβάσεων αποτελεί η προσωρινή ενίσχυση της αγοραστικής δυνάμεως του πιστοδοτούμενου, η οποία επιτυγχάνεται είτε αμέσως με την απευθείας παραχώρηση αγοραστικής δυνάμεως (άμεση πίστωση) είτε εμμέσως με την υποβολή του να εξάρει αγοραστική δύναμη (έμμεση πίστωση)⁶. Στο πλαίσιο αυτό, δεν είναι τυχαίο ότι η θεωρία ομόφωνα διαφοροποιεί τα επιτόκια σε τραπεζικά και εξωτραπεζικά ανάλογα με την εμπλοκή πιστωτικών ιδρυμάτων στην εκάστοτε κρινόμενη συναλλαγή⁷. Για τον λόγο αυτόν, η νομολογία ομιλεί για «*ρήγμα στο καθεστώς ισχύος των γενικών για τον τόκο νομοθετικών κανόνων*», αντιδιαστέλλοντας ανάμεσα στον διοικητικό καθορισμό των εξωτραπεζικών επιτοκίων και την ισχύ της συμβατικής αυτονομίας που διαπνέει τη διαμόρφωση των τραπεζικών επιτοκίων⁸. Ως κρίσιμες περιστάσεις που δικαιολογούν την εν λόγω διάκριση αναφέρονται: (i) η διαφύλαξη της οικονομίας της ανοικτής αγοράς σύμφωνα με τις επιταγές του Συντάγματος και της ενωσιακής νομοθεσίας, (ii) η άσκηση πιστωτικής πολιτικής και

νομισματικής πολιτικής προς τον σκοπό προστασίας της αξίας του ενιαίου νομίματος, (iii) η ενίσχυση του ελεύθερου ανταγωνισμού μεταξύ των εμπλεκόμενων επιχειρήσεων, αλλά και (iv) η διαμόρφωση του κόστους χρήματος διαμέσου των εφαρμοζόμενων συμβατικών/δικαιοπρακτικών επιτοκίων με συνεκτίμηση τόσο του πιστωτικού κινδύνου όσο και του λειτουργικού κόστους. Στο πλαίσιο αυτό, η απόφαση της Επιτροπής Τραπεζικών και Πιστωτικών Θεμάτων της Τράπεζας της Ελλάδος 178/19.07.2004 «Διευκρινίσεις των ΠΔ/ΤΕ 1087/1987, 1216/1987, 1955/1991, 2286/1994, 2326/1994, καθώς και της ΠΔ/ΤΕ 2501/2002 που αφορούν τη διαμόρφωση των επιτοκίων και την ενημέρωση των συναλλασσόμενων εκ μέρους των πιστωτικών ιδρυμάτων»⁹ (εφεξής: ΕΤΠΘ 178/19.7.2004) θεωρεί ως ασύμβατο με την εν λόγω διάκριση τόσο τον διοικητικό καθορισμό ανώτατου ορίου στα τραπεζικά επιτόκια όσο και τον συσχετισμό τους προς το εκάστοτε ισχύον για τα εξωτραπεζικά επιτόκια ανώτατο όριο (παρ. 1)¹⁰.

Ασφαλώς, η εν λόγω πρωτοκαθεδρία της συμβατικής αυτονομίας κατά τον καθορισμό των τραπεζικών επιτοκίων όχι μόνο δεν θέτει εκποδών, αλλά αντίθετα αποτελεί δικαιολογητικό λόγο εφαρμογής της νομοθεσίας περί προστασίας των καταναλωτών και ιδίως του άρθρου 2 Ν. 2251/1994. Όπως εξάλλου παρατηρεί η νομολογία¹¹, η ως άνω αρμοδιότητα της Τράπεζας της Ελλάδος περιορίζεται σε θέματα ενημέρωσης, θεσπίζοντας υποχρεώσεις τυπικού χαρακτήρα και ασφαλώς δεν έχει αρμοδιότητα στον έλεγχο της καταχρηστικότητας των όρων. Σε κάθε περίπτωση, ειδικής μνείας χρήζει εν προκειμένω το κανονιστικό δίπολο που διαμορφώνεται στο πλαίσιο του άρθρου 2 Ν. 2251/1994. Πιο συγκεκριμένα, κατά πρώτον, η Οδηγία 93/13/ΕΟΚ δεν φθάνει μέχρι του σημείου να καταργήσει πλήρως την αυτονομία της βούλησης. Για τον λόγο αυτόν, το άρθρο 4 παρ. 2 της Οδηγίας εξαιρεί από τον έλεγχο της καταχρηστικότητας τις ρήτρες που αφορούν, κατά το λεκτικό της διάταξης, είτε στον «*καθορισμό του κυρίου αντικείμενου της σύμβασης*» είτε στο «*ανάλογο ή μη μεταξύ της τιμής και της αμοιβής, αφενός, και των υπηρεσιών ή αγαθών που θα παρασχεθούν ως*

6. Έτσι ρητώς ΟΛΑΠ 35/1997, ΕλλΔνη, 1997, σ. 1530, ΔΕΕτ., 1997, σ. 980, ΝοΒ, 1998, σ. 202. Αναλυτικά επί της εν λόγω θεαματικής, βλ. Δ. ΚΛΑΒΑΝΙΔΟΥ, Καταναλωτικά δάνεια, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 1997, σ. 21 επ.

7. Έτσι Π. ΚΟΝΤΟΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Άρθρο 293, σε Α. Γεωργιάδη (επ.), Σύντομη Ερμηνεία του Αστικού Κώδικα, Τόμος Ι, εκδ. Π.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2010, σ. 568 παρ. 10, Σ. ΨΥΧΟΜΑΝΗΣ, Τα τραπεζικά επιτόκια, ΝοΒ, 1995, σ. 5. Ομοίως Δ. ΚΛΑΒΑΝΙΔΟΥ, ό.π., σσ. 171-5, Ν. ΡΟΚΑΣ ... [κ.α.], Στοιχεία τραπεζικού δικαίου, 3η έκδ., εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2016, σσ. 556-7, Χ. ΧΑΣΑΠΗΣ, ΕΕμπΔ, 2015, σσ. 131-2.

8. ΑΠ 2037/2014, ΕΕμπΔ 2015, σ. 120 παρατ. Χ. ΧΑΣΑΠΗΣ, ΧρΙΔ, 2015, σ. 441. Πρβλ. και ΑΠ 652/2010, ΔΕΕτ., 2010, σ. 943, ΕΕμπΔ, 2010, σ. 656, ΕπισκΕΔ, 2010, σ. 486 παρατ. Κ. ΠΑΜΠΟΥΚΗ, ΕΤρΑΕΧρΔ, 2010, σ. 85, ΕφΑΔ, 2011, σ. 859, ΝοΒ, 2011, σ. 72 παρατ. Χ. ΠΑΠΑΣΤΑΜΟΥ, ΧρηΔικ, 2010, σ. 101. Βλ. και Γ. ΠΑΝΙΤΣΑ, Τραπεζικό δάνειο, σε Δ. Λαδά (επ.), Τραπεζικές συναλλαγές, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2016, σσ. 94-5 παρ. 14-5.

9. ΦΕΚ Α' 152.

10. Ομοίως ΑΠ 370/2012, ΕΕμπΔ, 2012, σ. 661, ΝοΒ, 2012, σ. 1795, ΧρΙΔ, 2012, σ. 609.

11. Έτσι ΑΠ 2123/2009, ΔΕΕτ., 2010, σ. 714, ΕΕμπΔ, 2009, σ. 843, ΧρηΔικ, 2009, σ. 464, όπου περαιτέρω αναφέρεται «[...] τα αρμόδια για τη θέσπιση κανονιστικών διατάξεων όργανα της Τράπεζας της Ελλάδος μπορούν να διαμορφώνουν μόνο πρόσθετες υποχρεώσεις των πιστωτικών ιδρυμάτων στο πεδίο της ενημέρωσης, δίχως ασφαλώς να περιορίζουν τις υποχρεώσεις, που προκύπτουν με βάση άλλες διατάξεις νόμου, καθορίζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο και το πεδίο εφαρμογής των κυρώσεων που επιβάλλονται από τον Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος ή τα εξουσιοδοτημένα από αυτόν όργανα».

αντάλλαγμα, αφετέρου»¹², υπό τον όρο ότι οι ρήτρες αυτές είναι διατυπωμένες κατά τρόπο σαφή και κατανοητό. Η συγκεκριμένη κατάσταση εξηγείται δικαιολογικά, αφού ο εν λόγω έλεγχος θα συνιστούσε μη ανεκτή επέμβαση στην οικονομική ελευθερία των μερών¹³ και δη κατά τρόπο που αντιστρατεύεται στους κανόνες της προσφοράς και της ζήτησης¹⁴.

Από την άλλη πλευρά, η εν λόγω πρόθεση διαφύλαξης της οικονομικής ελευθερίας των μερών δεν απολήγει στον νομικά ανέλεγκτο χαρακτήρα των εν λόγω συμβατικών προβλέψεων. Πιο συγκεκριμένα, προβλέπεται ο έλεγχος διαφάνειας και δη υπό αμφοτέρους εκφάνσεις αυτού, οι οποίες καταλαμβάνουν τόσο την τυπική όσο και την ουσιαστική διάσταση αυτής¹⁵. Στην πρώτη περίπτωση, κρίσιμος είναι ο κατανοητός χαρακτήρας των εν λόγω συμβατικών προβλέψεων από άποψη τύπου και από γραμματική άποψη, καθώς επίσης η ενάργεια σχετικά με το ορισμένο ή οριστό περιεχόμενο της εκάστοτε κρινόμενης παροχής. Αντίθετα, στη δεύτερη περίπτωση η νομική αξιολόγηση επικεντρώνεται στη δικαιολόγηση και τις ιδιαιτερότητες των επίδικων ρητρών, έτσι ώστε ο ενημερωμένος καταναλωτής να είναι σε θέση να προβλέψει βάσει σαφών και κατανοητών κριτηρίων τις οικονομικές συνέπειες που συνεπάγονται οι εν λόγω όροι για τον ίδιο¹⁶.

III. Τα δάνεια κυμαινόμενου επιτοκίου και η μέθοδος μεταβολής του επιτοκίου

Οι εν λόγω παραδοχές ισχύουν άνευ ετέρου και επί δανείων με κυμαινόμενο επιτόκιο¹⁷, όπως εξάλλου σαφώς

συνάγεται από την Πράξη του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος (εφεξής: ΠΔ/ΤΕ) αρ. 2501/2002 «Ενημέρωση των συναλλασσομένων με τα πιστωτικά ιδρύματα για τους όρους που διέπουν τις συναλλαγές τους»¹⁸. Πιο συγκεκριμένα, η εν λόγω ΠΔ/ΤΕ θεσπίζει στο Κεφ. Β' παρ. 2 περ. α' υποστοιχ. (iv) την υποχρέωση, όπως στα δάνεια με κυμαινόμενο επιτόκιο να υφίσταται ενημέρωση του δανειολήπτη αναφορικά με το γενικό επιτόκιο αναφοράς, το οποίο οφείλει να είναι σαφώς προσδιοριζόμενο με βάση τα ισχύοντα επιτόκια των χρηματαγορών. Ομοίως, πληροφόρηση πρέπει να παρέχεται αναφορικά με τις περιόδους ισχύος του, καθώς και τους βασικούς παράγοντες, η ενδεχόμενη μεταβολή των οποίων θα επηρεάσει το συνολικό κόστος του αντίστοιχου δανείου (π.χ. παρεμβατικά επιτόκια της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας). Προς εξειδίκευση της εν λόγω απαίτησης, η ΕΤΠΘ 178/19.07.2004 ομιλεί στην παρ. 2 περ. α' για εξυπηρέτηση του σκοπού διασφάλισης της πλήρους διαφάνειας και αποτελεσματικής ενημέρωσης των συναλλασσομένων σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο μεταβάλλεται το αρχικά καθορισμένο επιτόκιο της δανειακής σύμβασης.

Από τη σκοπιά του ελληνικού δικαίου, η σχολιαζόμενη απόφαση αποκτά ιδιαίτερη σημασία, στον βαθμό όπου – έστω σιωπηρά – επιβεβαιώνει την προσέγγιση του ισπανικού Ανώτατου Δικαστηρίου, το οποίο θεωρεί ότι ρήτρες κατώτατου επιτοκίου ουδόλως συνάδουν με την απαίτηση ουσιαστικής διαφάνειας. Με τον τρόπο αυτόν, ο ενωσιακός Δικαστής, χρησιμοποιώντας τις αξιολογήσεις της Οδηγίας 93/13/ΕΟΚ, φαίνεται να υιοθετεί την προσέγγιση του ελληνικού εποπτικού δικαίου, το οποίο θέτει εναργές πλαίσιο για τους παράγοντες προσδιορισμού του ύψους του κυμαινόμενου επιτοκίου. Πιο συγκεκριμένα, η ΕΤΠΘ 178/19.07.2004 συνδέει τη μεταβολή του κυμαινόμενου επιτοκίου αποκλειστικά με δείκτες γενικού και ευρέως προσβάσιμου επιτοκιακού χαρακτήρα (όπως ενδεικτικά τα παρεμβατικά επιτόκια της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, euribor, απόδοση ομολόγων, βραχυπρόθεσμων τίτλων, κ.ο.κ.) οι οποίοι πρέπει να αναφέρονται ρητά στη σύμβαση (παρ. 2 περ. β'). Στο πλαίσιο αυτό, επιβάλλεται ο προσδιορισμός του τρόπου προσαρμογής του συμβατικού επιτοκίου είτε (i) ως ανώτατο πολλαπλάσιο της εκάστοτε μεταβολής του επιτοκιακού δείκτη είτε (ii) ως το εκάστοτε προκύπτον άθροισμα του ύψους του επιτοκιακού δείκτη πλέον ενός περιθωρίου καθοριζόμενου μέχρι ενός ανώτατου ορίου. Ομοίως, επιτρέπεται η επιλογή περισσότερων του ενός δεικτών, οι οποίοι, ωστόσο, πρέπει να σταθμίζονται ως προς τη συμμετοχή εκάστου εξ αυτών στη συνολική διαμόρφωση

12. Επί της έννοιας και της εμβέλειας των εν λόγω συμβατικών προβλέψεων στην περίπτωση δανειακών συμβάσεων, βλ. ιδίως ΔΕΕ C-26/13, *Kásler και Káslerné Rábai*, 30.04.2014, ECLI:EU:C:2014:282, σκ. 39-45, ΔΕΕ C-143/13, *Matei*, 26.02.2015, ECLI:EU:C:2015:127, σκ. 46 επ. Πρβλ. και ΔΕΕ C-96/14, *Van Hove*, 23.04.2015, ECLI:EU:C:2015:262, σκ. 28 επ., ΔΕΕ C-472/10, *Invitel*, 26.04.2012, ECLI:EU:C:2012:242, σκ. 23. Στη θεωρία, βλ. Α. ΕΥΘΥΜΙΟΥ, Η αρχή της διαφάνειας στο δίκαιο των Γ.Ο.Σ., εκδ. Π.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2013, σσ. 34 επ.

13. Βλ. Σ. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟ, §1 Οι καταναλωτικοί ΓΟΣ, σε Β. Δούβλη / Α. Μπώλο (επ.), Δίκαιο Προστασίας Καταναλωτών, Τόμος Ι, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2008, σ. 13.

14. Πρβλ. Γ. ΔΕΛΛΙΟ, Προστασία καταναλωτών και σύστημα ιδιωτικού δικαίου, Τόμος ΙΙ, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2001, σσ. 364-6.

15. Αναλυτικά για τις εκφάνσεις της αρχής της διαφάνειας των γενικών όρων συναλλαγών, βλ. Γ. ΔΕΛΛΙΟ, Άρθρο 2 Ν. 2251/1994 σε Ε. Αλεξανδρίδου (επ.), Δίκαιο Προστασίας Καταναλωτή, Ελληνικό – Ενωσιακό, 2η έκδ., εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2015, σσ. 118-121 παρ. 30-32, Α. ΕΥΘΥΜΙΟΥ, ό.π., σσ. 30-4.

16. Βλ. στη νομολογία του ΔΕΕ C-96/14, ό.π., σκ. 40-5, 50, ΔΕΕ C-143/13, ό.π., σκ. 73-5, ΔΕΕ C-26/13, ό.π., σκ. 70-5, ΔΕΕ C-92/11, ό.π., σκ. 44 επ.

17. Επί της οικονομικής λειτουργίας και της διαμόρφωσης αυτών, βλ. Ι. ΒΕΝΙΕΡΗ, Πρόωρη Εξόφληση Δανείου, εκδ. Αντ. Σάκκουλα,

Αθήνα – Κομοτηνή, 2003, σσ. 67-9, Α. ΜΠΩΛΟ, Δάνεια σε ελβετικό φράγκο, Θεωρητική και πρακτική προσέγγιση, εκδ. Διπλωματία, Αθήνα, 2016, σσ. 2-5, Ν. ΡΟΚΑ ... [κ.α.], ό.π., σσ. 557-8.

18. ΦΕΚ Α' 277.

της μεταβολής του κυμαινόμενου επιτοκίου. Με την εν λόγω κατάσταση του τρόπου προσδιορισμού και της μεθοδολογίας μεταβολής του ύψους του κυμαινόμενου επιτοκίου, θα μπορούσε να εξαχθεί το επιχείρημα ότι το ελληνικό δίκαιο ευθυγραμμίζεται με τα διαλαμβανόμενα τόσο στη σχολιαζόμενη απόφαση όσο και στην επίμαχη κρίση του ισπανικού Ακυρωτικού δικαστηρίου. Ειδικότερα, η ρήτρα κατώτατου επιτοκίου φαίνεται να αντιστρατεύεται τη ratio της σύνδεσης του ύψους του κυμαινόμενου επιτοκίου με ορισμένο επιτοκιακό δείκτη, στον βαθμό όπου η υποχώρηση του τελευταίου κάτω από ορισμένη τιμή δεν επιφέρει την κανονιστικά απαιτούμενη ισόποση μεταβολή του επιτοκίου της εκάστοτε κρινόμενης δανειακής σύμβασης¹⁹. Προς τούτο, επισημαίνεται η κρίση του ΣτΕ²⁰, σύμφωνα με την οποία έχει κριθεί ως «μη νόμιμη η πρόβλεψη, στις δανειακές συμβάσεις της αιτούσας Τράπεζας, μη αριθμητικά μετρήσιμων παραγόντων μεταβολής του επιτοκίου, όπως του ειδικού/γενικού πιστωτικού και λειτουργικού κινδύνου, του κόστους των επισφαλειών και των απαιτήσεων κεφαλαιακής επάρκειας και των συνθηκών της αγοράς και του ανταγωνισμού».

Το εν λόγω συμπέρασμα²¹ αποκτά ιδιαίτερη σημασία και βαρύτητα στο πλαίσιο του δικαίου προστασίας καταναλωτή και δη του άρθρου 2 Ν. 2251/1994, αφού θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ενισχύον τη θεώρηση ότι η έννοια της ουσιαστικής διαφάνειας οφείλει να κατατείνει στην υποχρέωση των μερών δανειακής σύμβασης να αποδέχονται κάθε μεταβολή (ανοδική ή καθοδική) του συμφωνηθέντος συμβατικού επιτοκίου επί κάθε αντίστοιχης μεταβολής του επιτοκίου αναφοράς. Σε κάθε περίπτωση, το συγκεκριμένο ζήτημα δεν έχει επιλυθεί²² οριστικά από τη νομολογία του ΑΠ, όπου διαπιστώνονται αντίθετες τάσεις. Η μία προσέγγιση θα μπορούσε να βασισθεί στη νομολογία αναφορικά με τη νομιμότητα επιβαρύνσεων επί πρόωρης εξόφλησης δανείου και να διαγνώσει την υποχρέωση παρακολούθησης της εξέλιξης των δύο κρίσιμων δεικτών, ήτοι επιτοκίου αναφοράς και συμβατικού επιτοκίου²³. Η αντίθετη τάση συνίσταται

στην αναγνώριση της ευχέρειας της τράπεζας εάν θα προβεί σε μεταβολή του συμβατικού επιτοκίου, καθώς επίσης σε ποια έκταση θα ακολουθήσει την εκάστοτε διαπιστούμενη μεταβολή του επιτοκίου αναφοράς. Έτσι έχει νομολογηθεί ότι «[...] τα παράλληλα προσδιοριζόμενα κριτήρια μεταβολής του κυμαινόμενου συμβατικού επιτοκίου ("κίνδυνος που αναλαμβάνει έναντι του κατόχου", "το γενικότερο προϊόντικό κίνδυνο", "συνθήκες της αγοράς και του ανταγωνισμού"), συνδυαζόμενα πάντοτε με την προϋπόθεση μεταβολής του Βασικού Παρεμβατικού Επιτοκίου, αξιολογούνται ως εύλογα και δικαιολογούν τη συμβατική αυτή ρύθμιση, ως αναφερόμενα σε σημαντικά οικονομικά στοιχεία, χωρίς παράλληλα να είναι δυνατός ο περαιτέρω ειδικός προσδιορισμός τους, ώστε να καταλείπονται περιθώρια αξιολογήσεώς τους ως αορίστων»²⁴.

Ως εκ τούτου, η υιοθετηθείσα από το ΔΕΕ προσέγγιση του ισπανικού Ακυρωτικού περί αδιαφάνειας και ασυμβατότητας των ρητρών κατώτατου επιτοκίου με την Οδηγία 93/13/ΕΟΚ θα μπορούσε να ενισχύσει την άποψη περί υποχρέωσης σύνδεσης και επακριβούς παρακολούθησης των διακυμάνσεων του επιτοκίου αναφοράς εντός των συμβατικώς ορισθέντων πλαισίων, δεδομένων μάλιστα των αμφισημιών της ανωτέρω νομολογίας.

IV. Η διασφάλιση της πλήρους αποτελεσματικότητας του δικαίου προστασίας καταναλωτών

Ειδικής μνείας χρήζει η μέριμνα του ΔΕΕ προς διασφάλιση της πλήρους αποτελεσματικότητας της Οδηγίας 93/13/ΕΟΚ, γεγονός που συναρτάται με τη διασφάλιση υψηλού επιπέδου προστασίας των καταναλωτών εντός της ΕΕ. Υπενθυμίζεται συναφώς ότι το συγκεκριμένο μέλημα δεν αποτελεί πρωτοτυπία της σχολιαζόμενης απόφασης, δεδομένου ότι το ΔΕΕ προστρέχει στη συγκεκριμένη αρχή, προκειμένου να εξάγει σειρά εννόμων συνεπειών. Ενδεικτικά και προς τον σκοπό σχηματισμού

νόμω επιτοκίου η υποχρέωση του καταναλωτή θα εξαρτάται από τις διακυμάνσεις των χρηματαγορών, σύμφωνα και με την κυμαινόμενη φύση της υποχρέωσής του και πως δεν θα μετατραπεί μονομερώς από την τράπεζα η υποχρέωσή του σε κάποιο είδος σταθερού, επιτοκίου. [...] Ο δανειολήπτης σωστά πιστεύει, πως προϋόντος του χρόνου ο τόκος του, στο στεγαστικό δάνειο, θα κυμαίνεται αυξητικά ή πτωτικά βάσει των συνθηκών της αγοράς, το ίδιο δε αναμένει και για την πρόωρη εξόφληση, που αντικαθιστά την παροχή του στην αρχική συμφωνία δανείου. Όμως το ενιαίο και σταθερό του επιτοκίου της επιβάρυνσης στην πρόωρη εξόφληση διαψεύδει την προσδοκία του αυτή». Πρβλ. και ΑΠ 296/2001, ΔΕΕτ., 2001, σ. 1112 παρ. Α. ΔΕΛΗΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ, ΕΛΛΔνη, 2001, σ. 1326, ΕΕμπΔ, 2001, σ. 489, ΧρΙΔ, 2001, σ. 435, η οποία αφορούσε στην αναπροσαρμογή των τιμολογίων κατά την παροχή τηλεπικοινωνιακών υπηρεσιών κινητής τηλεφωνίας.

24. Έτσι ΑΠ 652/2010, ό.π. Αναλυτικά επί της κριτικής κατά της εν λόγω απόφασης, βλ. Γ. ΔΕΛΛΙΟΥ, Γενικοί Όροι Συναλλαγών, Ατομική και συλλογική προστασία των καταναλωτών από την έλλειψη ουσιαστικής διαπραγμάτευσης, 2η έκδ., εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2013, σσ. 489-490 παρ. 664, Χ. ΧΑΣΑΠΗ, ΕΕμπΔ, 2015, σσ. 134-6 (ιδίως υποσημ. 6, 7 και 8).

19. Ομοίως ΕφΑθ 1471/2013, ΧρηΔικ, 2014, σ. 140.

20. ΣτΕ 2857/2015, ΔΕΕτ., 2016, σ. 61 παρ. Δ. ΣΠΥΡΑΚΟΥ.

21. Ειδικώς επί της εν λόγω θεματικής των ρητρών κατώτατου επιτοκίου από τη σκοπιά του ελληνικού δικαίου, βλ. Α. ΜΠΩΛΟ, ό.π., σσ. 152-4 με περαιτέρω αναφορές.

22. Βλ. ενδεικτικά στη θεωρία Π. ΔΑΣΜΑΝΟΓΛΟΥ, Ο ρόλος των κανονιστικών διατάξεων κατά τον έλεγχο της καταχρηστικότητας τραπεζικού όρου συναλλαγών – Σκέψεις με αφορμή την ΑΠ 652/2010, ΧρηΔικ, 2011, σ. 147, Ι. ΛΙΝΑΡΙΤΗ, Κριτήρια αξιολόγησης γενικών όρων συναλλαγών μακροπρόθεσμων πιστώσεων (με ιδιαίτερη αναφορά στις ρήτρες επιτοκίου), ΧρΙΔ, 2010, σ. 382, Δ. ΣΠΥΡΑΚΟ, Τα κριτήρια αναπροσαρμογής του επιτοκίου στις συμβάσεις δανείου με κυμαινόμενο επιτόκιο, ΔΕΕτ., 2002, σ. 1109.

23. Βλ. ΑΠ 430/2005, ΔΕΕτ., 2005, σ. 460, ΕΕμπΔ, 2005, σ. 354, ΕΛΛΔνη, 2005, σ. 802 όπου κρίθηκε ότι: «[...] στο στεγαστικό δάνειο κυμαι-

ολοκληρωμένης εικόνας αναφορικά με την ευρεία έκταση που προσδίδει το Δικαστήριο στην αρχή της αποτελεσματικότητας στο πλαίσιο της Οδηγίας 93/13/ΕΟΚ, είναι σκόπιμο να γίνει σύντομη παράθεση των οικείων εννόμων συνεπειών, τις οποίες έχει κατά καιρούς αναγνωρίσει η εν λόγω νομολογία επί διάγνωσης παραβάσεων, ιδίως των ελέγχων διαφάνειας ή καταχρηστικότητας εν αναφορά προς γενικούς όρους συναλλαγής. Πιο συγκεκριμένα, έχουν γίνει ενδεικτικώς δεκτά τα ακόλουθα:

(i) η εξουσία και η υποχρέωση του εθνικού δικαστή να εξετάζει αυτεπαγγέλτως τον καταχρηστικό χαρακτήρα ενός γενικού όρου συναλλαγής²⁵, ακόμη και στο πλαίσιο ανακοπής κατά διαταγής πληρωμής²⁶ ή επί διαδικασιών αφερεγγυότητας²⁷ ή στο πλαίσιο της διαδικασίας εκτέλεσης, όπου θα πρέπει να παρέχεται η δυνατότητα λήψης προσωρινών μέτρων, ιδίως εκείνο της αναστολής²⁸.

(ii) η δυνατότητα του καταναλωτή προς άσκηση προσφυγής ακύρωσης διαιτητικής απόφασης λόγω καταχρηστικότητας και κατ' επέκταση ακυρότητας της διαιτητικής ρήτηρας, παρότι ο καταναλωτής επικαλέστηκε την ακυρότητα, όχι στο πλαίσιο της διαιτητικής διαδικασίας, αλλά αποκλειστικά στο πλαίσιο της εν λόγω προσφυγής²⁹.

(iii) ότι δεν συνάδει με την ανωτέρω αρχή της αποτελεσματικότητας ο καθορισμός χρονικού ορίου, υπό την έννοια προθεσμίας παραγραφής, αναφορικά με την εξουσία του δικαστή να λαμβάνει υπόψη, αυτεπαγγέλτως ή κατόπιν ενστάσεως του καταναλωτή, την καταχρηστικότητα γενικών όρων συναλλαγής³⁰.

(iv) ότι πρέπει να παρέχεται στον εθνικό δικαστή που επιλαμβάνεται ατομικής αγωγής με αίτημα την αναγνώριση του καταχρηστικού χαρακτήρα συμβατικής ρήτηρας, η δυνατότητα³¹ να διατάξει αυτεπαγγέλτως τη λήψη προσωρινών μέτρων, όπως λ.χ. η αναστολή της εφαρμογής της εκάστοτε κρινόμενης ρήτηρας, για όσο χρόνο το κρίνει σκόπιμο εν αναμονή της έκδοσης τελεσίδικης απόφασης επί εκκρεμούς συλλογικής αγωγής³².

(v) ότι είναι επιτρεπτή η επιβολή απαγόρευσης ως προς τη χρήση γενικών όρων, το περιεχόμενο των οποίων είναι ισοδύναμο με εκείνο ρητρών που έχουν κριθεί παράνομες με τελεσίδικη δικαστική απόφαση και έχουν καταχωρισθεί σε δημόσιο μητρώο, ακόμη και εάν τούτο αφορά σε επαγγελματία ο οποίος δεν είχε συμμετάσχει στη διαδικασία που κατέληξε στην καταχώριση της εν λόγω ρήτηρας στο συγκεκριμένο μητρώο³³.

(vi) ότι η διαπίστωση της ακυρότητας καταχρηστικής ρήτηρας κατόπιν συλλογικής αγωγής παράλειψης που ασκήθηκε προς το δημόσιο συμφέρον και εξ ονόματος των καταναλωτών επιτρέπεται να παράγει, σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία, αποτελέσματα έναντι όλων των καταναλωτών οι οποίοι έχουν συνάψει σύμβαση με τους ίδιους όρους, περιλαμβανομένων και εκείνων που δεν ήταν διάδικοι της σχετικής δίκης³⁴.

και τέλος (vii) ότι επιτρέπεται η ακύρωση ολόκληρης της σύμβασης που έχει συναφθεί μεταξύ επαγγελματία και καταναλωτή και περιέχει μία ή περισσότερες καταχρηστικές ρήτρες, υπό τον όρο ότι η ακύρωση αυτή παρέχει τελικά καλύτερη προστασία στον καταναλωτή³⁵.

Πέραν των ανωτέρω παρατηρήσεων, υπενθυμίζεται ότι το ΔΕΕ – όχι μόνο στη σχολιαζόμενη απόφαση, αλλά και γενικότερα – διάκειται μάλλον αρνητικά στο ενδεχόμενο περιορισμού των διαχρονικών αποτελεσμάτων αποφάσεων, οι οποίες διαγιγνώσκουν τον ασύμβατο με την Οδηγία 93/13/ΕΟΚ χαρακτήρα συμβατικών ρητρών. Η εν λόγω αρνητική προδιάθεση είχε ήδη διαφανεί στην υπόθεση *RWE Vertrieb*³⁶, όπου με επίκληση της αρχής της καλής πίστης των ενδιαφερομένων και του κινδύνου σημαντικών διαταραχών κρίθηκε αρνητικά το συγκεκριμένο αίτημα εν αναφορά προς όρους συναλλαγών, με τους οποίους προμηθευτής φυσικού αερίου επιφυλάσσεται του δικαιώματός του να τροποποιεί μονομερώς το κόστος παροχής. Με τον τρόπο αυτόν, η προκείμενη απόφαση εντατικοποιεί το καθεστώς ευθύνης των τραπεζών κατά τη σύναψη και ιδίως κατά τη λειτουργία και παρακολούθηση δανειακών συμβάσεων, ενισχύοντας τα δικαιώματα των καταναλωτών διττά τόσο από τη σκοπιά της εγκυρότητας των υπό εξέταση ρητρών κατώτατου επιτοκίου όσο και από την έκταση των αποζημιωτικών αξιώσεων αυτών.

25. Βλ. ενδεικτικά ΔΕΕ C-472/10, ό.π., σκ. 39-40, ΔΕΚ C-40/08, ό.π., σκ. 32 επ.

26. ΔΕΕ C-618/10, *Banco Español de Crédito*, 14.06.2012, ECLI:EU:C:2012:349, σκ. 53-7.

27. ΔΕΕ C-377/14, *Radlinger και Radlingerová*, 21.04.2016, ECLI:EU:C:2016:283, σκ. 53-9.

28. ΔΕΕ C-539/14, *Sánchez Morcillo και Abril García*, 16.07.2015, ECLI:EU:C:2015:508, σκ. 29-30.

29. ΔΕΚ C-168/05, *Mostaza Claro*, 26.10.2006, ECLI:EU:C:2006:675.

30. ΔΕΚ C-473/00, *Cofidis*, 21.11.2002, ECLI:EU:C:2002:705, σκ. 35-8.

31. Ομοίως αντίκειται στην αρχή της αποτελεσματικότητας και η υποχρέωση αναστολής, βλ. σχετικά ΔΕΕ C-381/14 και C-385/14, *Sales Sinués*, 14.04.2016, ECLI:EU:C:2016:252, σκ. 38 επ.

32. ΔΕΕ C-568/14 έως C-570/14, *Fernández Oliva*, 26.10.2016,

ECLI:EU:C:2016:828, σκ. 25-6, 34-7, ΔΕΕ C-415/11, *Aziz*, 14.03.2013, ECLI:EU:C:2013:164, σκ. 53-9.

33. ΔΕΕ C-119/15, *Biuro podróży Partner*, 21.12.2016, ECLI:EU:C:2016:987, σκ. 40-7.

34. ΔΕΕ C-472/10, ό.π., σκ. 41-4.

35. ΔΕΕ C-453/10, *Pereničová και Perenič*, 15.03.2012, ECLI:EU:C:2012:144, σκ. 35-36.

36. ΔΕΕ C-92/11, ό.π., σκ. 56-64.

► **Συμβάσεις εργασίας ορισμένου χρόνου για την κάλυψη πάγιων και διαρκών αναγκών**

Η Συμφωνία-Πλαίσιο για την εργασία ορισμένου χρόνου δεν «καλύπτει» εθνική νομοθετική ρύθμιση που επιτρέπει την κατάρτιση διαδοχικών συμβάσεων εργασίας ορισμένου χρόνου για την ικανοποίηση αναγκών του εργοδότη σε προσωπικό, όταν αυτές δεν είναι προσωρινής φύσεως αλλά πάγιες και διαρκείς, αλλά «επιβάλλει» στα κράτη μέλη την υποχρέωση να ρυθμίζουν νομοθετικώς τα των συμβάσεων εργασίας, χωρίς να διακυβεύουν τον σκοπό ή την πρακτική αποτελεσματικότητά της

Οδηγία 1999/70/ΕΚ – Συμφωνία-Πλαίσιο για τις συμβάσεις εργασίας ορισμένου χρόνου – τομέας υγείας – διαδοχικές συμβάσεις εργασίας ορισμένου χρόνου – αντικειμενικοί λόγοι – άنيση μεταχείριση – αρχή της προστασίας των διακρίσεων

ΔΕΕ C-16/15, Pérez López, 14.09.2016, Τμήμα δέκατο, Πρόεδρος τμήματος: A. Borg Barthet, Εισηγητής: F. Biltgen, Γεν. Εισαγγελέας: M. Bobek, ECLI:EU:C:2016:679 – Προδικαστικό ερώτημα

Κατά το χρονικό διάστημα από την 5η Φεβρουαρίου έως και την 31η Ιουλίου 2009, η Μ.Ε. Pérez López εργαζόταν, δυνάμει συμβάσεως εργασίας ορισμένου χρόνου, ως νοσοκόμα στο πανεπιστημιακό νοσοκομείο της Μαδρίτης. Η εν λόγω εργασιακή σχέση ανανεώθηκε επτά φορές, με αντίστοιχες συμβάσεις εργασίας ορισμένου χρόνου (τριών, έξι ή εννέα μηνών), με αποτέλεσμα η Μ.Ε. Pérez López να παρέχει αδιαλείπτως τις υπηρεσίες της στο ως άνω νοσηλευτικό ίδρυμα έως και την 31η Μαρτίου 2013. Στις 28 Ιανουαρίου 2013, το περιφερειακό Υπουργείο Οικονομίας και Οικονομικών της Αυτόνομης Κοινότητας της Μαδρίτης, με σχετική απόφασή του, επέβαλε την παύση του συνόλου των σχέσεων εργασίας του προσωπικού περιστασιακής απασχολήσεως κατά την ημεροχρονολογία λήξεως των συμβάσεών τους και την καταβολή της αναλογούσης αποζημιώσεως. Η Μ.Ε. Pérez López έλαβε μεν γνώση, στις 8 Μαρτίου 2013, της προμνησθείσης διοικητικής αποφάσεως, αλλά, στις 21 Μαρτίου 2013, ενημερώθηκε, από τη διοίκηση του πανεπιστημιακού νοσοκομείου, για τη νέα πρόσληψή της ως νοσοκόμας περιστασιακής απασχόλησης για το χρονικό διάστημα από την 1η Απριλίου έως και την 30ή Ιουνίου 2013. Δεδομένων των προαναφερθέντων, η Μ.Ε. Pérez López άσκησε αρχικώς ιεραρχική διοικητική προσφυγή κατά της απόφασης περί παύσεως της σχέσεως εργασίας της και κατά της νέας πρόσληψής της και, εν συνεχεία, λόγω της σιωπηρής απορρίψεως της ασκηθείσης προσφυγής της από την αρμοδίως επιληφθείσα διοικητική αρχή, άσκησε ένδικη προσφυγή ενώπιον του Juzgado de lo Contencioso-Administrativo nº4 de Madrid (διοικητικού πρωτοδικείου υπ' αριθ. 4 της Μαδρίτης, Ισπανία). Συνεπεία τούτων, το

εθνικό δικαστήριο αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του εκκρεμή διαδικασία και προσέφυγε στο ΔΕΕ, αιτούμενο την έκδοση προδικαστικής απόφασης, αφορώσης την ερμηνεία των ρητρών 3 έως 5 της Συμφωνίας-Πλαισίου για την εργασία ορισμένου χρόνου, που καταρτίστηκε στις 18 Μαρτίου 1999 και προσαρτήθηκε στην Οδηγία 1999/70/ΕΚ του Συμβουλίου, της 28ης Ιουνίου 1999, σχετικά με τη Συμφωνία-Πλαίσιο για την εργασία ορισμένου χρόνου που συνήφθη από τη CES, την UNICE και το CEEP (ΕΕ 1999 L 175/43). Το ΔΕΕ, με την απόφασή του επί της ως άνω αίτησης έκδοσης προδικαστικής απόφασης, απεφάνθη ότι η περί ης ο λόγος Συμφωνία-Πλαίσιο για την εργασία ορισμένου χρόνου, όχι μόνο δεν «καλύπτει» εθνική νομοθετική ρύθμιση που επιτρέπει την κατάρτιση διαδοχικών συμβάσεων εργασίας ορισμένου χρόνου για την ικανοποίηση αναγκών του εργοδότη σε προσωπικό που δεν είναι προσωρινής φύσεως αλλά πάγιες και διαρκείς, αλλά «επιβάλλει» στα κράτη μέλη την υποχρέωση να ρυθμίζουν νομοθετικώς τα των συμβάσεων εργασίας, χωρίς να διακυβεύουν τον σκοπό ή την πρακτική αποτελεσματικότητά της.

Παρατηρήσεις

Ελένη Κουρούβανη*

I. Ο στόχος της αποφυγής της καταχρηστικής χρήσης των διαδοχικών συμβάσεων εργασίας ορισμένου χρόνου

Η Συμφωνία-Πλαίσιο για την εργασία ορισμένου χρόνου (εφεξής, χάριν συντομίας «η Συμφωνία») καταρτίστηκε, στις 18 Μαρτίου 1999, από τις διεπαγγελματικές οργανώσεις γενικού χαρακτήρα, ήτοι την Ένωση των Συνομοσπονδιών της Βιομηχανίας και των Εργοδοτών της Ευρώπης (UNICE), το Ευρωπαϊκό Κέντρο Δημοσίων Επιχειρήσεων (CEEP) και την Ευρωπαϊκή Συνομοσπονδία Συνδικάτων (CES), και προσαρτήθηκε στην Οδηγία 1999/70/ΕΚ του Συμβουλίου, της 28ης Ιουνίου 1999, σχετικά με τη Συμφωνία-Πλαίσιο για την εργασία ορισμένου χρόνου που συνήφθη από τη CES, την UNICE και το CEEP¹ (εφεξής, χάριν συντομίας «η Οδηγία»). Η Συμφωνία αναγνωρίζει μεν ότι η σταθερότητα της απασχόλησης «συνδέεται» άρρηκτα με την προστασία των εργαζομένων² και ότι, συνεπώς, οι συμβάσεις αορίστου χρόνου αποτελούν τη γενική μορφή εργασιακών σχέσεων μεταξύ εργοδοτών και εργαζομένων, εντούτοις όμως αποδέχεται ταυτοχρόνως ότι οι συμβάσεις ή οι σχέσεις εργασίας ορισμένου χρόνου ανταποκρίνονται, κατά πε-

* Δ.Ν., Δικηγόρος

1. ΕΕ 1999 L 175/43.

2. ΔΕΕ C-251/11, *Huet*, 08.03.2012, ECLI:EU:C:2012:133, σκ. 35.

ρίπτωση, στις ανάγκες των εργοδοτών και των εργαζομένων³. Προς τούτο, η παρούσα Συμφωνία⁴ δεν επιδιώκει την εναρμόνιση των ισχυουσών εθνικών διατάξεων περί των συμβάσεων εργασίας ορισμένου χρόνου, αλλά σκοπεύει, χάριν βελτίωσης της ποιότητας εργασίας ορισμένου χρόνου, στην υιοθέτηση ενός βασικού πλαισίου για την κατοχύρωση της ίσης μεταχείρισης των εργαζομένων με συμβάσεις ή σχέσεις ορισμένου χρόνου, προστατεύοντάς τους από τις διακρίσεις, καθώς και για την αποτροπή των καταχρήσεων που προκαλούνται από την (αδικαιολόγητη) χρησιμοποίηση διαδοχικών συμβάσεων ή εργασιακών σχέσεων ορισμένου χρόνου⁵. Σημειωτέον ωστόσο, εν προκειμένω, ότι το περιθώριο ευχέρειας που πράγματι διαθέτουν τα κράτη μέλη κατά τον καθορισμό του περιεχομένου των σχετικών με τις συμβάσεις εργασίας ορισμένου χρόνου εθνικών νομικών πλαισίων τους δεν είναι απεριόριστο, υπό την έννοια ότι η άσκηση της διακριτικής ευχέρειάς τους δεν θα πρέπει να κατατείνει, εν όλω ή εν μέρει, στη διακύβευση του σκοπού ή της πρακτικής αποτελεσματικότητας της Συμφωνίας⁶.

Στο πλαίσιο της πραγματώσεως μίας εκ των δύο προμνησθεισών βασικών επιδιώξεων της Συμφωνίας, ήτοι της διαμορφώσεως ενός πλαισίου για την αποφυγή της καταχρηστικής χρησιμοποίησης διαδοχικών συμβάσεων ή σχέσεων ορισμένης χρονικής διάρκειας εις βάρος των συμφερόντων των εργαζομένων, η ρήτρα 5 της Συμφωνίας, η οποία τιτλοφορείται «μέτρα για την αποφυγή κατάχρησης», εισάγει συγκεκριμένες διατάξεις που διασφαλίζουν ένα «*minimum*» προστασίας⁷. Πιο συγκεκρι-

κριμένα, η ρήτρα 5 της Συμφωνίας ορίζει ρητώς ότι τα κράτη μέλη οφείλουν, εφόσον σε εθνικό επίπεδο δεν υφίστανται ήδη ισοδύναμα νομοθετικά «εργαλεία», να θεσπίσουν ένα τουλάχιστον μέτρο από αυτά που περιλαμβάνονται στο σημείο 1, στοιχεία α' έως γ' της ρήτρας και αφορούν τη συνδρομή αντικειμενικών λόγων που «νομιμοποιούν» την κατάρτιση διαδοχικών συμβάσεων ή σχέσεων εργασίας ορισμένου χρόνου (στοιχείο α'), τη μέγιστη συνολική διάρκεια αυτών των διαδοχικών συμβάσεων ή σχέσεων εργασίας (στοιχείο β') και τον αριθμό των ανανεώσεών τους (στοιχείο γ')⁸. Δεδομένων των ως άνω, καθίσταται ευκόλως αντιληπτό ότι τα κράτη μέλη έχουν (κάποια) διακριτική ευχέρεια σχετικά με τα μέτρα που δύνανται να λάβουν προς αποτροπή της καταχρηστικής ανανέωσης των συμβάσεων εργασίας ορισμένου χρόνου. Πράγματι, όπως προεκτέθηκε, τα κράτη μέλη μπορούν να επιλέξουν είτε τη διατήρηση υφιστάμενων (εθνικών) νομοθετικών ρυθμίσεων⁹ είτε την υιοθέτηση κάποιου/κάποιων από τα μέτρα που απαριθμεί η ρήτρα 5 στο σημείο 1, στοιχεία α' έως γ'¹⁰. Με άλλα λόγια, η ρήτρα 5, σημείο 1, καίτοι επιβάλλει σαφώς στον εθνικό νομοθέτη την υποχρέωση υλοποίησης του σκοπού της αποφυγής της καταχρηστικής ανανέωσης συμβάσεων εργασίας ορισμένου χρόνου, εντούτοις του δίδει την ίδια στιγμή τη δυνατότητα να επιλέξει ο ίδιος τα προσήκοντα «εργαλεία» πραγμάτωσης του σκοπού αυτού, υπό τον όρο πάντως ότι τα μέσα αυτά δεν θα περιορίζουν την πρακτική αποτελεσματικότητα της Συμφωνίας¹¹.

Ποιοι θεωρούνται όμως ως «αντικειμενικοί λόγοι» που επιτρέπουν την κατάρτιση διαδοχικών συμβάσεων εργασίας ορισμένου χρόνου; Κατά πάγια νομολογία, οι «αντικειμενικοί λόγοι» αναφέρονται σε σαφείς και συγκεκριμένες συνθήκες που χαρακτηρίζουν μια ορισμένη απασχόληση και, συνεπώς, δύνανται, στο ειδικό αυτό πλαίσιο, να

3. Βλ. δεύτερο εδάφιο του προοιμίου και σημεία 6 και 8 των γενικών παρατηρήσεων της Συμφωνίας, ΔΕΚ C-144/04, *Mangold*, 22.11.2005, ECLI:EU:C:2005:709, σκ. 64, ΔΕΚ C-212/04, *Αδενελέρ κ.λπ.*, 04.07.2006, ECLI:EU:C:2006:443, σκ. 61, ΔΕΕ C-362/13, C-363/13 και C-407/13, *Fiamingo κ.λπ.*, 03.07.2014, ECLI:EU:C:2014:2044, σκ. 55.

4. Ως απορρέει από τη δέκατη τέταρτη αιτιολογική σκ. της Οδηγίας, από το τρίτο εδάφιο του προοιμίου, από τα σημεία 7 έως 10 των γενικών παρατηρήσεων και από τη ρήτρα 1 της Συμφωνίας.

5. Βλ. ρήτρα 2 της Συμφωνίας. Συναφώς ΔΕΚ C-307/05, *Del Cerro Alonso*, 13.09.2007, ECLI:EU:C:2007:509, σκ. 26 και 36, ΔΕΚ C-268/06, *Impact*, 15.04.2008, ECLI:EU:C:2008:223, σκ. 111, ΔΕΕ C-251/11, *Huet*, ό.π., σκ. 41, ΔΕΕ C-20/10, *Vino*, 22.06.2011, ECLI:EU:C:2010:677, σκ. 54, ΔΕΕ C-302/11 έως C-305/11, *Valenza κ.λπ.*, 18.10.2012, ECLI:EU:C:2012:646, σκ. 63, ΔΕΕ C-362/13, C-363/13 και C-407/13, *Fiamingo κ.λπ.*, ό.π., σκ. 44.

6. ΔΕΚ C-212/04, *Αδενελέρ κ.λπ.*, ό.π., σκ. 82, ΔΕΚ C-378/07 έως C-380/07, *Αγγελιδάκης κ.λπ.*, 23.04.2009, ECLI:EU:C:2009:250, σκ. 155, ΔΕΕ C-302/11 έως C-305/11, *Valenza κ.λπ.*, ό.π., σκ. 64, ΔΕΕ C-251/11, *Huet*, ό.π., σκ. 43.

7. ΔΕΚ C-212/04, *Αδενελέρ κ.λπ.*, ό.π., σκ. 63, ΔΕΚ C-378/07 έως C-380/07, *Αγγελιδάκης κ.λπ.*, ό.π., σκ. 73, ΔΕΕ C-109/09, *Deutsche Lufthansa*, 10.03.2011, ECLI:EU:C:2011:129, σκ. 31, ΔΕΕ C-190/13, *Márquez Samohano*, 13.03.2014, ECLI:EU:C:2014:146, σκ. 41, ΔΕΕ C-362/13, C-363/13 και C-407/13, *Fiamingo κ.λπ.*, ό.π., σκ. 54.

8. ΔΕΕ C-586/10, *Kücük*, 26.01.2012, ECLI:EU:C:2012:39, σκ. 26, ΔΕΕ C-190/13, *Márquez Samohano*, ό.π., σκ. 42, ΔΕΕ C-362/13, C-363/13 και C-407/13, *Fiamingo κ.λπ.*, ό.π., σκ. 56.

9. Βλ. και προτάσεις της Γεν. Εισαγγελέα, *Juliane Kokott*, της 4ης Δεκεμβρίου 2008, ΔΕΚ C-378/07 έως C-380/07, *Αγγελιδάκης κ.λπ.*, ό.π., σκ. 53: «Για να χαρακτηριστεί μια διάταξη του εθνικού δικαίου ως ισοδύναμο νομοθετικό μέτρο, δεν είναι υποχρεωτικό να έχει θεσπιστεί ειδικά προς τον σκοπό της αποτροπής των καταχρήσεων ή να εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της μόνο οι διαδοχικές συμβάσεις ή σχέσεις εργασίας ορισμένου χρόνου. Αντίθετα, αρκεί το πεδίο εφαρμογής και το ρυθμιστικό περιεχόμενο της διάταξης να μπορούν να συμβάλλουν τουλάχιστον και στην αποτροπή της καταχρηστικής χρησιμοποίησης διαδοχικών συμβάσεων ή σχέσεων εργασίας ορισμένου χρόνου».

10. ΔΕΚ C-268/06, *Impact*, ό.π., σκ. 71, ΔΕΕ C-362/13, C-363/13 και C-407/13, *Fiamingo κ.λπ.*, ό.π., σκ. 59, προτάσεις της Γεν. Εισαγγελέα, *Juliane Kokott*, της 13ης Νοεμβρίου 2007, ΔΕΚ C-268/06, *Impact*, ό.π., σκ. 111, σχολιαζόμενη απόφαση σκ. 29.

11. ΔΕΕ C-251/11, *Huet*, ό.π., σκ. 42 και 43, ΔΕΕ C-362/13, C-363/13 και C-407/13, *Fiamingo κ.λπ.*, ό.π., σκ. 60.

δικαιολογήσουν την «επιλογή» της σύναψης διαδοχικών συμβάσεων εργασίας ορισμένου χρόνου. Οι εν λόγω συνθήκες μπορούν να αφορούν, ιδίως, την ιδιαιτερότητα της φύσης και των αρμοδιοτήτων που αναλαμβάνονται σε ορισμένες εργασιακές σχέσεις καθώς και την επιδίωξη ενός θεμιτού (εθνικού) σκοπού κοινωνικής πολιτικής¹². Επί παραδείγματι, συνιστά «αντικειμενικό λόγο», κατά την έννοια της ρήτρας 5, σημείο 1, στοιχείο α' της Συμφωνίας, η περίπτωση της προσωρινής αναπλήρωσης μισθωτού για την κάλυψη έκτακτων/περιστασιακών αναγκών του εργοδότη σε προσωπικό¹³ και εμπίπτουν στην ως άνω έννοια (εθνικά) νομοθετικά «εργαλεία» που αποσκοπούν στην προστασία της κυήσεως και της μητρότητας, καθώς και στο να παράσχουν τη δυνατότητα στους άνδρες και στις γυναίκες να «ισορροπήσουν» τις οικογενειακές και επαγγελματικές υποχρεώσεις τους¹⁴. Εν αντιθέσει, εθνικές διατάξεις που ρυθμίζουν, κατά τρόπο γενικό και αόριστο, τα της ανανέωσης συμβάσεων εργασίας ορισμένου χρόνου και «παρεμποδίζουν» τοιούτο τρόπο τη δυνατότητα (επαν)ελέγχου, βάσει αντικειμενικών και σαφών κριτηρίων, της αναγκαιότητας «προσφυγής» στη διαδοχική κατάρτιση τέτοιων συμβάσεων ή σχέσεων, δεν ανταποκρίνονται στον (επιδιωκόμενο) σκοπό της αποτροπής της καταχρηστικής χρήσης συμβάσεων εργασίας ορισμένου χρόνου και, επομένως, περιορίζουν την πρακτική αποτελεσματικότητα της Συμφωνίας¹⁵.

Τι συμβαίνει όμως στην περίπτωση μίας εθνικής διάταξης, όπως η επίμαχη στην υπό κρίση υπόθεση, που προσδιορίζει σαφώς τους όρους καταρτίσεως συμβάσεων ή σχέσεων εργασίας ορισμένης χρονικής διάρκειας, προσέτι δε προβλέπει τη χρήση των συμβάσεων αυτών για την εκτέλεση συγκεκριμένων υπηρεσιών/εργασιών έκτακτης ή προσωρινής φύσεως¹⁶; Κρίνεται άραγε, σε μία τέτοια περίπτωση, η χρήση διαδοχικών συμβάσεων εργασίας ορισμένου χρόνου a priori δικαιολογημένη, βάσει της ρήτρας 5, σημείο 1, στοιχείο α'; Το κρίσιμο «στοιχείο», εν προκειμένω, έγκειται στο τι είδους ανάγκες (προσωρινές ή διαρκείς) εξυπηρετεί πράγματι η (συγκεκριμένη) ανανέωση των συμβάσεων εργασίας ορισμένου χρόνου¹⁷. Τούτο, διότι η χρησιμοποίηση διαδοχικών συμβάσεων ή σχέσεων εργασίας ορισμένης διάρκειας,

χάριν ικανοποίησης αναγκών που δεν είναι προσωρινές ή έκτακτες αλλά διαρκείς και πάγιες, ουδόλως συνάδει με τη βασική πρόνοια της Συμφωνίας ότι οι συμβάσεις εργασίας αορίστου χρόνου αποτελούν τη γενική μορφή των εργασιακών σχέσεων, έστω και αν οι συμβάσεις εργασίας ορισμένου χρόνου συνιστούν χαρακτηριστικό στοιχείο της απασχολήσεως σε συγκεκριμένα επαγγέλματα και δραστηριότητες¹⁸ και, συνεπώς, δεν δικαιολογείται κατά την έννοια της ρήτρας 5, σημείο 1, στοιχείο α', της Συμφωνίας¹⁹.

Στην υπό κρίση υπόθεση, το ΔΕΕ απεφάνθη ότι η ρήτρα 5, σημείο 1, στοιχείο α' δεν «καλύπτει» την επίδικη εθνική νομοθετική ρύθμιση που «νομιμοποιεί» τη χρήση διαδοχικών συμβάσεων εργασίας ορισμένου χρόνου για την κάλυψη αναγκών του εργοδότη-νοσηλευτικού ιδρύματος σε προσωπικό, οι οποίες δεν είναι προσωρινής φύσεως, αλλά πάγιες, καθώς κατ' ουσίαν σχετίζονται με το υφιστάμενο έλλειμμα θέσεων σε μόνιμο προσωπικό²⁰.

II. Ο στόχος της κατοχύρωσης της ίσης μεταχείρισης των εργαζομένων ορισμένου χρόνου

Ως ανεφέρθη ήδη, η Συμφωνία σκοπεί, μεταξύ άλλων, στην υιοθέτηση ενός βασικού πλαισίου για τη διασφάλιση της ίσης μεταχείρισης των μισθωτών με σχέση ή σύμβαση εργασίας ορισμένου χρόνου, προστατεύοντάς τους από τυχόν διακρίσεις. Ειδικότερα, η ρήτρα 4, σημείο 1 της Συμφωνίας, η οποία φέρει τον τίτλο «αρχή της μη διάκρισης», προβλέπει ρητώς, όσον αφορά τις συνθήκες απασχόλησης, ότι οι εργαζόμενοι ορισμένου χρόνου δεν θα πρέπει να απολαύουν λιγότερο ευνοϊκής μεταχείρισης εν συγκρίσει με τους αντίστοιχους εργαζόμενους αορίστου χρόνου, μόνο διότι οι εργαζόμενοι της πρώτης κατηγορίας παρέχουν τις υπηρεσίες τους δυνάμει μίας σύμβασης ή σχέσης εργασίας ορισμένου χρόνου, εφόσον η εν λόγω διαφορετική αντιμετώπιση δεν δικαιολογείται από αντικειμενικούς λόγους²¹. Η ρήτρα αυτή, λοιπόν, απαγορεύει, γενικά και κατά τρόπο μη επιδεχόμενο αμφισβήτηση, οιαδήποτε μη αντικειμενικώς δικαιολογημένη διαφορετική αντιμετώπιση ενός εργαζόμενου ορισμένου χρόνου σε σχέση με έναν εργαζόμενο αορίστου χρόνου, οσάκις οι δύο εργαζόμενοι ευρίσκονται σε παρόμοια εργασιακή κατάσταση όσον αφορά τους όρους απασχολήσεώς τους²². Επομένως, η προστασία που κατοχυρώνει η ρήτρα 4 της Συμφωνίας αφορά τη

12. ΔΕΚ C-212/04, *Αδενελέρ κ.λπ.*, ό.π., σκ. 69 και 70, ΔΕΚ C-307/05, *Del Cerro Alonso*, ό.π., σκ. 53, ΔΕΕ C-586/10, *Kücük*, ό.π., σκ. 27.

13. ΔΕΚ C-378/07 έως C-380/07, *Αγγελιδάκης κ.λπ.*, ό.π., σκ. 102, ΔΕΕ C-586/10, *Kücük*, ό.π., σκ. 30.

14. ΔΕΚ C-284/02, *Sass*, 18.11.2004, ECLI:EU:C:2004:722, σκ. 32 και 33, ΔΕΕ C-586/10, *Kücük*, ό.π., σκ. 33.

15. ΔΕΚ C-378/07 έως C-380/07, *Αγγελιδάκης κ.λπ.*, ό.π., σκ. 98 και 100, ΔΕΕ C-586/10, *Kücük*, ό.π., σκ. 27, ΔΕΕ C-190/13, *Márquez Samohano*, ό.π., σκ. 47.

16. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 42 και 44.

17. ΔΕΚ C-378/07 έως C-380/07, *Αγγελιδάκης κ.λπ.*, ό.π., σκ. 103.

18. ΔΕΕ C-586/10, *Kücük*, ό.π., σκ. 36, 37 και 39, σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 48 και 49.

19. ΔΕΕ C-586/10, *Kücük*, ό.π., σκ. 36.

20. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 55 και 56.

21. ΔΕΚ C-268/06, *Impact*, ό.π., σκ. 59.

22. *Ibid*, σκ. 60, σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 65.

διαφορετική μεταχείριση που εδράζεται στην αορίστου ή ορισμένου χρόνου φύση της απασχόλησης²³.

Πότε όμως δικαιολογείται, βάσει αντικειμενικών λόγων, η διαφορετική μεταχείριση εργαζομένων που παρέχουν πανομοιότυπη ή παρόμοια εργασία²⁴; Κατά πάγια νομολογία, ο όρος «αντικειμενικοί λόγοι», κατά τη ρήτρα 4, σημείο 1 της Συμφωνίας, δεν δικαιολογεί την άνιση αντιμετώπιση μεταξύ εργαζομένων ορισμένου χρόνου και εργαζομένων αορίστου χρόνου, μόνον επειδή την εν λόγω διαφορετική μεταχείριση προβλέπει κάποιος γενικός και αφηρημένος εθνικός κανόνας δικαίου, επί παραδείγματι ο νόμος ή μία συλλογική σύμβαση εργασίας²⁵. Εν αντιθέσει, η έννοια αυτή «καλύπτει» τη διαφορετική αντιμετώπιση των ανωτέρω δύο κατηγοριών εργαζομένων λόγω της συνδρομής συγκεκριμένων και σαφών στοιχείων, χαρακτηριστικών των οικείων όρων απασχόλησης καθώς και βάσει αντικειμενικών και διαφανών κριτηρίων που επιτρέπουν να κριθεί εάν η διαφορετική μεταχείριση ανταποκρίνεται σε μια πραγματική ανάγκη, είναι κατάλληλη για την υλοποίηση του επιδιωκόμενου σκοπού και είναι αναγκαία προς τούτο²⁶.

Εν προκειμένω, το ΔΕΕ διαπίστωσε ότι στην υπό κρίση υπόθεση δεν ετίθετο ζήτημα δυσμενούς μεταχείρισης των απασχολούμενων με σύμβαση εργασίας ορισμένου χρόνου σε σχέση με το προσωπικό αορίστου χρόνου και, κατά συνέπεια, αποφάνθηκε ότι ήταν αναρμόδιο να κρίνει σχετικώς²⁷.

23. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 66: «... τυχόν διαφορετική μεταχείριση μεταξύ ορισμένων κατηγοριών προσωπικού ορισμένου χρόνου, όπως αυτή την οποία αναφέρει το αιτούν δικαστήριο, η οποία δεν θεμελιώνεται στην ορισμένου ή αορίστου χρόνου φύση της σχέσεως εργασίας, αλλά στο κατά πόσον αυτή διέπεται από το καθεστώς των δημοσίων υπαλλήλων ή από σύμβαση, δεν εμπίπτει στο πεδίο της αρχής της απαγορεύσεως των διακρίσεων την οποία κατοχυρώνει η εν λόγω Συμφωνία-πλαίσιο».

24. ΔΕΕ C-273/10, *Montoya Medina*, 18.03.2011, ECLI:EU:C:2011:167, σκ. 37: «Προκειμένου να διαπιστωθεί εάν οι εμπλεκόμενοι εργαζόμενοι παρέχουν πανομοιότυπη ή παρόμοια εργασία υπό την έννοια της Συμφωνίας-πλαίσιο, πρέπει, κατ' εφαρμογή της ρήτρας 3, σημείο 2, και της ρήτρας 4, σημείο 1, αυτής, να εξεταστεί εάν, λαμβανομένου υπόψη ενός συνόλου παραγόντων, όπως είναι η φύση της εργασίας, η κατάρτιση και οι όροι εργασίας, οι εργαζόμενοι αυτοί μπορούν να θεωρηθούν ως ευρισκόμενοι σε συγκρίσιμη κατάσταση».

25. Προτάσεις της Γεν. Εισαγγελέα, Eleanor Sharpston, 12.05.2011, ΔΕΕ C-177/10, *Rosado Santana*, ECLI:EU:C:2011:301, σκ. 59, 72, ΔΕΚ C-307/05, *Del Cerro Alonso*, ό.π., σκ. 57.

26. ΔΕΚ C-307/05, *Del Cerro Alonso*, ό.π., σκ. 58, ΔΕΕ C-444/09 και C-456/09, *Gavieiro Gavieiro και Iglesias Torres*, 22.12.2010, ECLI:EU:C:2010:819, σκ. 38.

27. Σχολιαζόμενη απόφαση σκ. 68: «... Επιπλέον, η διαφορετική αυτή μεταχείριση εμπίπτει μόνον στο πεδίο εφαρμογής του εθνικού δικαίου, του οποίου η ερμηνεία απόκειται αποκλειστικώς στο αιτούν δικαστήριο».

► Η Κοινή Δήλωση ΕΕ-Τουρκίας για την προσφυγική κρίση

Δεν αποτελεί πράξη του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, αλλά των αρχηγών των κρατών μελών, η υπογραφή της κοινής Δήλωσης ΕΕ-Τουρκίας. Έλλειψη δικαιοδοσίας του ΓεΔΕΕ να κρίνει επί προσφυγής ακυρώσεως πράξεων εθνικών αρχών

Κοινή Δήλωση ΕΕ-Τουρκίας – ΓεΔΕΕ – προσφυγική κρίση – αρμοδιότητα ΓεΔΕΕ – προσφυγή ακυρώσεως – Ευρωπαϊκό Συμβούλιο – διεθνής συμφωνία – πράξη ενωσιακού οργάνου – διακρατική συμφωνία

ΓεΔΕΕ T-192/16, NF/Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, 28.02.2017, Τμήμα πρώτο (πενταμελές), Πρόεδρος: Ι. Pelikánová, Εισηγητής: J. Svenningsen, ECLI:EU:T:2017:128 – Προσφυγή ακυρώσεως

Ο ΝF, αιτών άσυλο από το Πακιστάν και κάτοικος στο νησί της Λέσβου, προχώρησε ενώπιον του ΓεΔΕΕ σε αίτηση ακυρώσεως κατά της κοινής δήλωσης ΕΕ-Τουρκίας για την από κοινού διαχείριση των προσφυγικών ροών, στρεφόμενος, συγκεκριμένα, κατά του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου. Σύμφωνα με τον προσφεύγοντα, η εν λόγω δήλωση ήταν πράξη του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου και, ειδικότερα, επρόκειτο για σύναψη διεθνούς συμφωνίας, η οποία βρίσκεται σε αντίθεση με το δίκαιο της Ένωσης και πρέπει να ακυρωθεί. Οι συνέπειες που η εν λόγω πράξη είχε για τον προσφεύγοντα σχετίζονταν με τον κατ' ουσίαν εξαναγκασμό του είτε να υποβάλει αίτηση ασύλου στην Ελλάδα, όπου οι σχετικές διαδικασίες πάσχουν, όπως έχει ήδη κριθεί, από δομικές αδυναμίες είτε να επιστρέψει στην Τουρκία, οπότε, όμως, υπάρχει σοβαρός κίνδυνος επαναπροώθησής του στο Πακιστάν, όπου κινδυνεύει. Στις αιτιάσεις αυτές του προσφεύγοντος, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο προτάσσει ενστάσεις ήδη στο στάδιο του παραδεκτού, καθώς θεωρεί ότι υπάρχει έλλειψη δικαιοδοσίας του ΓεΔΕΕ να αποφανθεί επί της προσφυγής, με βάση τη διαδικασία του άρθρου 263 ΣΛΕΕ, καθώς εν προκειμένω δεν υπάρχει καν πράξη οργάνου της Ένωσης. Μετά από εκτενείς σκέψεις επί της φύσης της κοινής Δήλωσης, αλλά και των μερών που την υπέγραψαν, το ΓεΔΕΕ απέρριψε την αίτηση του προσφεύγοντος και συμφώνησε με το Συμβούλιο, κηρύσσοντας εαυτό αναρμόδιο να ελέγξει το εν λόγω μη ενωσιακό μέτρο.

Παρατηρήσεις

Δήμητρα Γαμπά*

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ

I. Εισαγωγικά

Η υπό σχολιασμό απόφαση του Δικαστηρίου αφορά την κοινή Δήλωση ΕΕ-Τουρκίας της 18ης Μαρτίου 2016 σχετικά με την αντιμετώπιση της προσφυγικής κρίσης. Η εν λόγω Δήλωση αποτελεί το αποτέλεσμα μίας σειράς συναντήσεων των Ευρωπαίων ηγετών με Τούρκους αξιωματούχους, ήδη από το φθινόπωρο του 2015, οπότε και έγιναν εμφανείς οι συνέπειες της ανθρωπιστικής κρίσης στη Συρία, όπου μαίνονταν εμφύλιες συρράξεις, με χιλιάδες πρόσφυγες να διασχίζουν το Αιγαίο με σκοπό την αίτηση ασύλου σε ευρωπαϊκά κράτη. Ο ρόλος της Τουρκίας στη διαχείριση αυτής της κρίσης ήταν καθοριστικός, καθώς αποτελεί το βασικό γεωγραφικό πέρασμα προς την Ευρώπη, τον τελικό προορισμό πολλών προσφύγων και μεταναστών από τις χώρες της Μέσης Ανατολής και της Ασίας γενικότερα. Έτσι, τον Οκτώβριο του 2015, τα ευρωπαϊκά κράτη και η Τουρκία αποφάσισαν να ενισχύσουν τη μεταξύ τους συνεργασία: δύο συναντήσεις, τον Μάρτιο του 2016, είχαν ως αποτέλεσμα τη λήψη συγκεκριμένων μέτρων, με τη δεύτερη συνάντηση, που ενδιαφέρει πρωτίστως εν προκειμένω, να καθιερώνει, μεταξύ άλλων, τον μηχανισμό «ένας Σύρος στην Ευρώπη για έναν Σύρο που επιστρέφει στην Τουρκία». Η κοινή Δήλωση, το αποτέλεσμα δηλαδή της τελευταίας συνάντησης μεταξύ των αρχηγών των ενδιαφερόμενων κρατών, αποτέλεσε αντικείμενο οξείας κριτικής τόσο από τη θεωρία όσο και από οργανώσεις σχετικές με τα θεμελιώδη δικαιώματα και, ειδικότερα, με την προστασία των προσφύγων, κυρίως λόγω της αναγνώρισης της Τουρκίας ως ασφαλούς τρίτης χώρας, χαρακτηρισμός που μόνον αυτόν οφείλει να είναι για μία χώρα με σοβαρά ελλείμματα στην προστασία των προσφύγων, ειδικά μετά την κήρυξη του κράτους σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης¹. Η υπό σχολιασμό απόφαση, ωστόσο, δεν ασχολείται με αυτά τα ουσιαστικά ζητήματα, αλλά εστιάζει σε δύο διαδικαστικά ζητήματα: Πρώτον, τι είδους συμφωνία είναι αυτή, ποια είναι η νομική της φύση και, δεύτερον και βασικότερο, ποιος έχει συνάψει αυτήν τη συμφωνία;

1. M. GATTI, A treaty that violates democracy, <https://www.ejiltalk.org>, J. HATHAWAY, Three legal requirements for the EU-Turkey deal, *VerfBlog*, S. PEERS, The final EU/Turkey refugee deal: a legal assessment, <http://eulawanalysis.blogspot.gr/>, AMNESTY INTERNATIONAL, Greece: A blue print for despair. Human rights impact of the EU-Turkey deal, <https://www.amnesty.org/>, Μ. ΠΕΡΡΑΚΗΣ, Η συμφωνία της 18.03.2016 μεταξύ Ευρωπαϊκής Ένωσης και Τουρκίας: Μία πρώτη νομική και πρακτική αποτίμηση, *ΕΕΕυρΔ*, 2016, σ. 145 επ., DEUTSCHES INSTITUT FÜR MENSCHENRECHTE, Die EU-Türkei-Vereinbarung vom 18. März 2016: Umsetzung und Konsequenzen aus menschen- und flüchtlingsrechtlicher Perspektive, <http://www.institut-fuer-menschenrechte.de>, για την αντίθετη άποψη βλ. D. THYM, Why the EU-Turkey deal is legal and a step in the right direction, *VerfBlog*.

II. Αποτελεί η κοινή Δήλωση ΕΕ-Τουρκίας δεσμευτική συμφωνία;

Αν και το βασικό ζήτημα με το οποίο ασχολήθηκε το Δικαστήριο ήταν τα συμβαλλόμενα μέρη της εν λόγω δήλωσης και κατά πόσον αυτή αποτελεί ή όχι ενωσιακή πράξη, ενδιαφέρον παρουσιάζει η έμμεση αναφορά στη νομική φύση της Δήλωσης: αυτή, κατά τον προσφεύγοντα, είναι διεθνής συμφωνία, ενώ, κατά το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο και το Δικαστήριο, αποτελεί ένα απλό κοινό ανακοινωθέν, υπό τη μορφή του δελτίου τύπου ή, πιο συγκεκριμένα, «τον καρπό ενός διεθνούς διαλόγου μεταξύ της Τουρκίας και των κρατών μελών, χωρίς πρόθεση σύναψης δεσμευτικής συμφωνίας»². Χρήσιμες είναι, ωστόσο, εν προκειμένω κάποιες παρατηρήσεις σχετικά με την ύπαρξη ή όχι κανονιστικών αποτελεσμάτων. Σύμφωνα με τη νομολογία του Διεθνούς Δικαστηρίου, το αν ένα κείμενο αποτελεί δεσμευτική συμφωνία δεν εξαρτάται από τη μορφή του, αλλά από το αν τα μέρη θέλησαν να δεσμευθούν από αυτό. Το αν υπάρχει τέτοια πρόθεση εξαρτάται από τους όρους που χρησιμοποιούνται και το γενικότερο πλαίσιο εντός του οποίου καταρτίστηκε το κείμενο³. Εν προκειμένω, η Δήλωση αναφέρει ότι η ΕΕ και η Τουρκία «*συμφώνησαν στα ακόλουθα πρόσθετα σημεία*». Το άρθρο 216 της ΣΛΕΕ χρησιμοποιεί, επίσης, τον όρο «*συμφωνία*», όταν αναφέρεται σε συνθήκη με τρίτες χώρες, καθιστώντας τουλάχιστον υποστηρίξιμη την υπαγωγή της εν λόγω Δήλωσης στις ουσιαστικές και διαδικαστικές προϋποθέσεις που θέτει η Συνθήκη, εάν, βέβαια, είχε υπογραφεί από όργανο της Ένωσης.

Η επιλογή της αντιμετώπισης της κοινής Δήλωσης ως ένα απλό κοινό ανακοινωθέν ή δελτίο τύπου, ακριβώς λόγω της μορφής της, αλλά και ορισμένων συγκεκριμένων όρων που υποδηλώνουν περισσότερο πολιτική βούληση παρά νομικό κείμενο, θα μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο τις προβλέψεις του άρθρου 218 ΣΛΕΕ, απλά αλλάζοντας τη μορφή ή την ορολογία ενός συγκεκριμένου κειμένου. Μία τέτοια προσέγγιση, όμως, θα είχε ως αποτέλεσμα η εφαρμογή των σχετικών κανόνων να εξαρτάται αποκλειστικά από τη μορφή και όχι το περιεχόμενο και τις τυχόν δεσμευτικές συνέπειες ενός κειμένου. Τέλος, ακόμη και αν γίνει δεκτό πως πρόκειται για μία πολιτική συμφωνία, όπως υποστηρίζεται από τα ενωσιακά όργανα, αυτό δεν συνεπάγεται τη μη ύπαρξη δεσμευτικών συνεπειών. Σε κάθε περίπτωση δηλαδή, αφ' ής στιγμής τα μέρη «αποφάσισαν» να σταματήσουν την παράνομη μετανάστευση από την Τουρκία στην ΕΕ και, για τον σκοπό αυτό, «συμφώνησαν» σε ορισμένα σημεία δράσης, τα οποία έχουν

2. Βλ. σκ. 27 της υπό σχολιασμό απόφασης.

3. Βλ. Απόφαση Διεθνούς Δικαστηρίου, *Θαλάσσιες ζώνες και εδαφικά ζητήματα μεταξύ Κατάρ και Μπαχρέιν και Ελλάδα/Τουρκία* (Υφαλοκρουπίδα του Αιγαίου).

ήδη αρχίσει να υλοποιούνται, ο χαρακτηρισμός της πράξης ως πολιτικής ή νομικής δεν έχει ιδιαίτερη σημασία⁴.

III. Ποια είναι τα μέρη της εν λόγω συμφωνίας;

Το βασικό επιχείρημα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, το οποίο γίνεται εν τέλει δεκτό και από το Δικαστήριο, είναι πως, εν προκειμένω, δεν υπάρχει πράξη ενωσιακού οργάνου που να μπορεί να προσβληθεί με βάση τη διαδικασία του άρθρου 263 ΣΛΕΕ, καθώς η εν λόγω κοινή Δήλωση είναι πράξη, και μάλιστα πολιτικού χαρακτήρα, των κρατών μελών, που λειτούργησαν εκτός ενωσιακού πλαισίου. Το εν λόγω επιχείρημα βασίζεται σε μία σειρά από δεδομένα. Συγκεκριμένα, προσκομίσθηκαν διάφορα έγγραφα σχετικά με τη συνάντηση της 18ης Μαρτίου 2016, στα οποία ως συνομιλητές αναφέρονταν η Τουρκία και τα κράτη μέλη του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, όχι, όμως, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο αυτό καθαυτό. Έγινε δε σαφές πως η συνάντηση των αρχηγών των κρατών μελών με τον Τούρκο εκπρόσωπο ήταν διακριτό γεγονός από τη συνάντηση στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, με μόνο κοινό στοιχείο τη χρήση κοινών χώρων, τη συμμετοχή του προέδρου του Συμβουλίου σε ρόλο συντονιστή και την παρουσία του Προέδρου της Επιτροπής, οι οποίοι αμφότεροι δεν έλαβαν μεν επίσημη πρόσκληση, παραβρέθηκαν ωστόσο στη συνάντηση. Σημαντικό ρόλο στη σκέψη του Δικαστηρίου έπαιξε, επίσης, το γεγονός πως η συνάντηση της 18ης Μαρτίου ήταν η τρίτη κατά σειρά συνάντηση μεταξύ των αρχηγών των κρατών μελών και του Τούρκου εταίρου τους, με τις προηγούμενες δύο να είναι σαφώς εκτός του πλαισίου της ενωσιακής δράσης. Εν προκειμένω, σχετικά δηλαδή με την τρίτη συνάντηση, η ασάφεια του χαρακτήρα της ως ενωσιακή ή διακρατική, έγκειται στη διαφοροποίηση της παρουσίας της από την Επιτροπή στο δελτίο τύπου 144/16, στο οποίο τα μέρη της συνάντησης αναφέρονται όχι ως οι αρχηγοί των ευρωπαϊκών κρατών αλλά ως τα μέλη του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, καθώς επίσης αναφέρεται ρητά πως η Τουρκία και η ΕΕ συμφώνησαν σε ορισμένα πρόσθετα σημεία. Ως προς αυτά τα σημεία, τα οποία αναμφίβολα καταδεικνύουν μία στοιχειώδη έστω ενωσιακή συμμετοχή στην εν λόγω συνάντηση, το Δικαστήριο κάνει δεκτές τις επεξηγήσεις των ενωσιακών οργάνων, σύμφωνα με τις οποίες οι συγκεκριμένοι όροι δεν είναι νομικοί αλλά δημοσιογραφικοί, και αποσκοπούν στην απλοποίηση των γεγονότων, ώστε να γίνονται καλύτερα αντιληπτά στο κοινό, το οποίο είναι, άλλωστε, ο βασικός αποδέκτης ενός δελτίου τύπου που στοχεύει στην ενημέρωση.

4. Για παράδειγμα, το ελληνικό Κοινοβούλιο έχει ήδη ψηφίσει νόμο που επιβάλλει στους αιτούντες άσυλο, που φθάνουν στη χώρα μετά τις 20. 03.2016, να επιστρέψουν στην Τουρκία. Τη Δευτέρα 4 Απριλίου 2016, η Τουρκία δέχτηκε τους πρώτους αιτούντες άσυλο που επέστρεψαν από την Ελλάδα. Οι συνέπειες αυτές καταδεικνύουν πως η Δήλωση ΕΕ-Τουρκίας προοριζόταν για την παραγωγή δεσμευτικών αποτελεσμάτων.

III. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Το ΓεΔΕΕ απέρριψε με διάταξη την προσφυγή ακυρώσεως του Πακιστανού αιτούντος άσυλο, δεχόμενο πλήρως τους ισχυρισμούς των ενωσιακών οργάνων για τον ρόλο τους στην υπογραφή της κοινής Δήλωσης, αποδεχόμενο εμμέσως και δευτερευόντως την αμφισβητούμενη νομική φύση της εν λόγω συμφωνίας ως μία πολιτική συμφωνία χωρίς έννομες συνέπειες. Η κρίση αυτή του ΓεΔΕΕ δεν μπορεί παρά να γίνει αντικείμενο κριτικής. Οι ιδιαίτερες συνθήκες της προσφυγικής κρίσης δημιούργησαν έκτακτες συνθήκες και έχρηζαν επείγουσας και αποτελεσματικής αντιμετώπισης, ειδικά λόγω της ανθρωπιστικής τραγωδίας που καθημερινά συντελούνταν στα νερά του Αιγαίου. Οι ιδιαίτερες αυτές συνθήκες είχαν ως αποτέλεσμα τη λήψη των «έκτακτων» και «προσωρινών» μέτρων που συμφωνήθηκαν στην κοινή Δήλωση ΕΕ-Τουρκίας, αλλά δεν θα έπρεπε να έχουν ως αποτέλεσμα την απουσία δικαστικού ελέγχου και δικαστικής προστασίας. Η συνολική αποδοχή, χωρίς ιδιαίτερη ανάλυση στο σκεπτικό της απόφασης, των επιχειρημάτων των ενωσιακών οργάνων περί απαραδέκτου, δεν είναι ιδιαίτερα πειστική. Η σημαία της ΕΕ και της Τουρκίας πίσω από τους εταίρους της Δήλωσης, οι συχνότερες σχετικές ανακοινώσεις της Επιτροπής και η γενική παρακολούθηση της εφαρμογής της Δήλωσης, η ανάληψη υποχρεώσεων απέναντι στην Τουρκία σε επίπεδο ΕΕ και η εκταμίευση οικονομικής βοήθειας από τον προϋπολογισμό της Ένωσης είναι ζητήματα που δεν ερευνήθηκαν καθόλου από το ΓεΔΕΕ, μολονότι θα μπορούσαν να οδηγήσουν στο αντίθετο συμπέρασμα και να λειτουργήσουν προς την κατεύθυνση της παροχής πλήρους δικαστικής προστασίας από το ενωσιακό δικαιοδοτικό σύστημα.

► Απόρριψη αίτησης ασύλου λόγω συμμετοχής σε τρομοκρατική οργάνωση

Απόρριψη αίτησης ασύλου λόγω συμμετοχής του αιτούντα σε τρομοκρατική οργάνωση, χωρίς να έχει προσωπικά τελέσει πράξεις τρομοκρατίας

άσυλο – ελάχιστες απαιτήσεις για την αναγνώριση και το καθεστώς των υπηκόων τρίτων χωρών ή των απάτριδων ως προσφύγων – Οδηγία 2004/83/EK – άρθρο 12 παρ. 2, στοιχείο γ' – λόγοι αποκλεισμού από τη χορήγηση καθεστώτος πρόσφυγα – «πράξεις που αντιβαίνουν προς τους σκοπούς και τις αρχές των Ηνωμένων Εθνών» – περιεχόμενο – ηγετικό μέλος τρομοκρατικής οργάνωσης – ερμηνεία των όρων «ηθική αυτοουργία» ή «συμμετοχή» στο άρθρο 12 παρ. 3 – Απόφαση-πλαίσιο 2002/475/ΔΕΥ – άρθρα 1 και 2 – ποινική καταδίκη για εγκλήματα τρομοκρατίας ως προϋπόθεση για τον αποκλεισμό από τη χορήγηση του καθεστώτος του πρόσφυγα – εξέταση των λόγων αποκλεισμού – εξατομικευμένη έρευνα

ΔΕΕ C-573/14, Lounani, 31.01.2017, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: A. Rosas, Γεν. Εισαγγελέας: E. Sharpston, ECLI:EU:C:2017:71 – Προδικαστικό ερώτημα

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά τη χορήγηση του καθεστώτος του πρόσφυγα και την καταπολέμηση της τρομοκρατίας. Ειδικότερα, επρόκειτο, αφενός, για την ερμηνεία του πεδίου εφαρμογής των «πράξεων» στο άρθρο 12 παρ. 2, στοιχείο γ' της Οδηγίας 2004/83/ΕΚ (Οδηγία περί Αναγνώρισης)¹, στην περίπτωση προσώπου που ισχυρίζεται ότι είναι πρόσφυγας, ενώ είναι υποτιθέμενος τρομοκράτης, ή τουλάχιστον παρέχει βοήθεια σε υποτιθέμενους τρομοκράτες και, αφετέρου, για τον ορισμό της «τρομοκρατίας» για τους σκοπούς της απόρριψης του αιτήματός του για το καθεστώς του πρόσφυγα. Η αίτηση υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ, αφενός, του *Commissaire général aux réfugiés et aux apatrides* (Γενικού Επιτρόπου για τους Πρόσφυγες και τους Απάτριδες) και του M. Lounani, Μαροκινού υπηκόου, αφετέρου.

Ο M. Lounani, έφτασε στην Ευρώπη το 1991. Αρχικά ζήτησε άσυλο στη Γερμανία, όπου η αίτησή του απορρίφθηκε. Από το 1997 ζούσε παράνομα στο Βέλγιο. Τον Φεβρουάριο του 2006, το *tribunal correctionnel de Bruxelles* (πρωτοβάθμιο ποινικό δικαστήριο Βρυξελλών, Βέλγιο) τον καταδίκασε σε ποινή καθειρίζεως έξι ετών για συμμετοχή στις δραστηριότητες τρομοκρατικής ομάδας – του βελγικού πυρήνα της «Ισλαμικής Ομάδας Μαροκινών Μαχητών» (IOMM) – ως ηγετικό μέλος της. Η ομάδα έχει χαρακτηριστεί ως τρομοκρατική οργάνωση από το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ. Κατά το βελγικό δικαστήριο, η δραστηριότητα για την οποία καταδικάστηκε περιελάμβανε τη συμμετοχή στην ηγεσία της ομάδας, τη συγκέντρωση χρημάτων, την πλαστογραφία διαβατηρίων και προμήθειά τους σε τρίτους και την ενεργό συμμετοχή του στην οργάνωση δικτύου αποστολής εθελοντών στο Ιράκ. Ειδικότερα, η προμήθεια πλαστού διαβατηρίου σε τρίτο πρόσωπο χαρακτηρίστηκε ως πράξη συμμετοχής στη δραστηριότητα πυρήνα που παρέχει λειτουργική υποστήριξη σε τρομοκρατικό κίνημα. Ωστόσο, ποτέ δεν καταδικάστηκε για άμεσες τρομοκρατικές ενέργειες ούτε απεδείχθη προσωπική του ενέργεια, επισύρουσα την ατομική του ευθύνη

1. Οδηγία 2004/83/ΕΚ του Συμβουλίου, της 29ης Απριλίου 2004, για θέσπιση ελάχιστων απαιτήσεων για την αναγνώριση και το καθεστώς των υπηκόων τρίτων χωρών ή των απατρίδων ως προσφύγων ή ως προσώπων που χρίζουν διεθνούς προστασίας για άλλους λόγους, ΕΕ 2004 L 304/12, και διορθωτικά ΕΕ 2005 L 204/24, και ΕΕ 2011 L 278/13, στο εξής: Οδηγία περί Αναγνώρισης. Η εν λόγω Οδηγία καταργήθηκε και αντικαταστάθηκε υπό αναδιατυπωμένη μορφή από την Οδηγία 2011/95/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 13ης Δεκεμβρίου 2011, ΕΕ 2011 L 337/9. Η διατύπωση των υπό κρίση διατάξεων δεν μεταβλήθηκε επί της ουσίας.

για την τέλεση τρομοκρατικής πράξης. Επιπλέον, φαίνεται να υπάρχει διχογνωμία ως προς το αν η Ισλαμική Ομάδα Μαροκινών Μαχητών ή τα άτομα που ο M. Lounani βοήθησε να ταξιδέψουν στο Ιράκ συμμετείχαν οι ίδιοι άμεσα σε τρομοκρατικές πράξεις.

Στη συνέχεια, ο M. Lounani ζήτησε άσυλο στο Βέλγιο, υποστηρίζοντας ότι υπήρχε κίνδυνος να υποστεί διώξεις, αν επέστρεφε στο Μαρόκο, λόγω του ενδεχομένου να χαρακτηριστεί από τις μαροκινές αρχές, κατόπιν της καταδίκης του στο Βέλγιο, ως ακραίος ισλαμιστής και τζιχαντιστής. Η αίτησή του για παροχή ασύλου απερρίφθη.

Η αρχική απόφαση του Γενικού Επιτρόπου, με την οποία αποκλειόταν ο M. Lounani από το ευεργέτημα της υπαγωγής στο καθεστώς του πρόσφυγα, βάσει του άρθρου 12 παρ. 2, στοιχείο γ' της Οδηγίας περί Αναγνώρισης, κατά το οποίο υπήκοος τρίτης χώρας ή ανιθαγενής αποκλείεται από το καθεστώς πρόσφυγα, όταν υπάρχουν σοβαροί λόγοι να πιστεύεται ότι είναι ένοχος πράξεων που αντιβαίνουν προς τους σκοπούς και τις αρχές των Ηνωμένων Εθνών, όπως ορίζονται στο προοίμιο και στα άρθρα 1 και 2 του Καταστατικού Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, ακυρώθηκε από το *Conseil du contentieux des étrangers* (Συμβούλιο επιλύσεως ενδίκων διαφορών αλλοδαπών, Βέλγιο). Επιληφθέν αίτησης αναίρεσης κατά της παραπάνω απόφασης, το *Conseil d'État* (Συμβούλιο Επικρατείας, Βέλγιο) ανέστειλε την ενώπιόν του διαδικασία και υπέβαλε μια σειρά προδικαστικών ερωτημάτων στο Δικαστήριο, σχετικά με το αν οι πράξεις αυτές ήταν αρκετές, για να θέσουν σε εφαρμογή τη ρήτρα αποκλεισμού ή αν αυτή τίθεται σε εφαρμογή μόνον από τα εγκλήματα τρομοκρατίας που προσδιορίζονται στην Απόφαση-πλαίσιο 2002/475/ΔΕΥ (Απόφαση-πλαίσιο για την Καταπολέμηση της Τρομοκρατίας)².

Το βασικό νομικό ζήτημα ήταν κατ' ουσίαν αν μέλος τρομοκρατικής ομάδας, που έχει καταδικασθεί για συμμετοχή κι όχι για την τέλεση τρομοκρατικών πράξεων, μπορεί να αποκλεισθεί από το καθεστώς του πρόσφυγα, δυνάμει της ρήτρας αποκλεισμού.

Το Δικαστήριο, ακολουθώντας σε μεγάλο βαθμό τις Προτάσεις της Γεν. Εισαγγελέως, κατέληξε ότι τα κράτη μέλη μπορούν να απορρίψουν αίτηση παροχής ασύλου, σε περίπτωση κατά την οποία ο αιτών είχε συμμετάσχει στις δραστηριότητες τρομοκρατικού δικτύου. Δεν απαιτείται ο αιτών την παροχή ασύλου να έχει τελέσει αυτοπροσώπως τρομοκρατικές πράξεις ή να είναι ο ηθικός αυτουργός τέτοιων πράξεων ή να έχει συμμετάσχει στην τέλεσή τους ως συνεργός.

2. Απόφαση-πλαίσιο 2002/475/ΔΕΥ του Συμβουλίου, της 13ης Ιουνίου 2002, για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας, ΕΕ 2002 L 164/3, στο εξής: Απόφαση-πλαίσιο για την Καταπολέμηση της Τρομοκρατίας.

Παρατηρήσεις

Βιργινία Τζώρτζη*

I. Εισαγωγικά

Στα τέλη του 2014, με τον πόλεμο στη Συρία να πλησιάζει στο τέταρτο έτος του και το Ισλαμικό Κράτος να κερδίζει στο βόρειο τμήμα της χώρας, η φυγή των Σύρων εντάθηκε. Το 2015, η Ένωση επέτρεψε την είσοδο σε περισσότερους από ένα εκατομμύριο μετανάστες, πολλοί εκ των οποίων προσπαθούσαν να ξεφύγουν από τις συγκρούσεις και την ακραία φτώχεια σε χώρες όπως το Ιράκ, το Αφγανιστάν, η Ερυθραία, η Σομαλία, ο Νίγηρας και το Κοσσυφοπέδιο.

Η Ευρώπη έκτοτε έχει πληγεί από σειρά τρομοκρατικών επιθέσεων στο Βερολίνο, το Παρίσι και τις Βρυξέλλες, οι οποίες πυροδότησαν ευρεία συζήτηση σχετικά με την αντιμετώπιση των αιτούντων άσυλο που είναι ύποπτοι για συμμετοχή σε τρομοκρατικές δραστηριότητες. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του Τυνήσιου A. Amri, αιτούντος άσυλο, του οποίου η αίτηση είχε απορριφθεί και ο οποίος στη συνέχεια εξαπέλυσε θανατηφόρα επίθεση στο Βερολίνο, οδηγώντας ένα φορτηγό μέσα από χριστουγεννιάτικη αγορά και αφήνοντας δώδεκα νεκρούς και δεκάδες τραυματίες.

Η αυξανόμενη ανησυχία που προκαλούν οι τρομοκρατικές απειλές και τα αιματηρά επεισόδια που σημειώθηκαν σε διάφορες περιοχές των κρατών μελών στρέφει τα φώτα της δημοσιότητας στην πιθανή σχέση μεταξύ των μεταναστευτικών ροών και της αναπόφευκτης παρουσίας, ανάμεσα σε εκείνους που ζητούν κάποια μορφή διεθνή προστασία, ατόμων που ανήκουν σε ανατρεπτικής φύσης ομάδες. Η λεπτή αυτή σχέση μεταξύ των υποχρεώσεων που σχετίζονται με τη διεθνή προστασία, από τη μία πλευρά, και της ανάγκης για την πρόληψη και καταπολέμηση της διεθνούς τρομοκρατίας, από την άλλη, ήταν η πρόκληση που κλήθηκε να αντιμετωπίσει το Δικαστήριο στην υπόθεση *Lounani*.

Ιδιαίτερη σημασία, μάλιστα, έχει το γεγονός ότι η απόφαση εκδόθηκε λίγες μόλις ημέρες μετά από δύο σημαντικές εξελίξεις. Η πρώτη αφορούσε το Εκτελεστικό Διάταγμα που υπέγραψε, στις 25 Ιανουαρίου 2017, ο νεοεκλεγείς Πρόεδρος των ΗΠΑ D. Trump, με το οποίο απαγορεύθηκε για 90 ημέρες η είσοδος στις Ηνωμένες Πολιτείες στους υπηκόους επτά χωρών, όπως το Ιράν, η Συρία και η Υεμένη, και ανεστάλη η διεθνής προστασία. Η παγκόσμια κατακραυγή που προκάλεσε το παραπάνω Διάταγμα οφείλεται στην πρόθεση διακριτικής μεταχείρισης εις βάρος των μουσουλμάνων, παρά τη διαβεβαίωση των συντακτών του ότι σκοπός του ήταν η προληπτική καταπολέμηση της

τρομοκρατίας. Η δεύτερη σημαντική εξέλιξη ήταν η άρνηση του Αρείου Πάγου, στις 26 Ιανουαρίου 2017, να δεχθεί την έκδοση οκτώ Τούρκων στρατιωτικών, που είχαν χαρακτηριστεί από την Τουρκία ως «τρομοκράτες» και οι οποίοι είχαν αιτηθεί άσυλο στην Ελλάδα³.

Το νομικό πλαίσιο της υπόθεσης αντλείται από τη Σύμβαση της Γενεύης περί του καθεστώτος των προσφύγων του 1951⁴, τις Οδηγίες της Ένωσης περί Αναγνώρισης και την Απόφαση-πλαίσιο για την Καταπολέμηση της Τρομοκρατίας.

Οι ρήτρες αποκλεισμού στη Σύμβαση της Γενεύης, που περιέχονται στο άρθρο 1 τμήμα ΣΤ', προβλέπουν ότι οι διατάξεις της δεν έχουν εφαρμογή, στην περίπτωση προσώπων για τα οποία υπάρχουν σοβαροί λόγοι, ώστε να πιστεύεται ότι είναι ένοχα ενεργειών αντιθέτων προς τους σκοπούς και τις αρχές των Ηνωμένων Εθνών⁵. Το 2003, η Ύπατη Αρμοστεία των Ηνωμένων Εθνών δημοσίευσε το Ενημερωτικό Σημείωμα για την Εφαρμογή των Ρητρών Αποκλεισμού: άρθρο 1 ΣΤ', όπου υποστήριξε τη στενή ερμηνεία των ρητρών του άρθρου 1 τμήμα ΣΤ', δηλώνοντας ότι «εφαρμόζεται σε εξαιρετικές περιστάσεις, όταν πρόκειται για ενέργειες που πλήττουν τη βάση της συνύπαρξης της διεθνούς κοινότητας υπό την αιγίδα του Ο.Η.Ε.»⁶.

Το ευρωπαϊκό νομοθετικό πλαίσιο αποτελείται από τις διατάξεις του ποινικού δικαίου, και ιδίως του δικαίου για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας, όπως η Απόφαση-πλαίσιο για την Καταπολέμηση της Τρομοκρατίας, και από τις διατάξεις του ενωσιακού δικαίου περί ασύλου⁷. Οι δύο τομείς του δικαίου συναντώνται στο άρθρο 12 παρ. 2, στοιχείο γ' της Οδηγίας περί Αναγνώρισης και, ομοίως, στην Αναθεώρηση της Οδηγίας περί Αναγνώρισης του 2011. Η διάταξη αυτή θέτει τις ρήτρες αποκλεισμού με βάση την προσωπική συμπεριφορά του ενδιαφερομένου, καθώς αντικατοπτρίζει το άρθρο 1 ΣΤ' της Σύμβασης της Γενεύης. Επιπλέον, το άρθρο 12 παρ. 3 της Οδηγίας περί Αναγνώρισης επεκτείνει τον αποκλεισμό αυτόν με τη διευκρίνιση ότι η ρήτρα εφαρμόζεται σε άτομα τα

3. Αποφάσεις ΑΠ 135/2017 (Ε' Ποινικό Τμήμα), ΑΠ 139/2017 (ΣΤ' Ποινικό Τμήμα), ΑΠ 141/2017 (Ζ' Ποινικό Τμήμα) και ΑΠ 142/2017 (Ζ' Ποινικό Τμήμα) της 26ης Ιανουαρίου 2017.

4. Recueil des traités des Nations Unies, τ. 189, σ. 150, αριθ. 2545 (1954). Η Σύμβαση περί του καθεστώτος των προσφύγων υπογράφηκε στη Γενεύη την 28η Ιουλίου 1951 και τέθηκε σε ισχύ την 22α Απριλίου 1954. Συμπληρώθηκε με το Πρωτόκολλο για το καθεστώς των προσφύγων που υιοθετήθηκε στη Νέα Υόρκη την 31η Ιανουαρίου 1967 και τέθηκε σε ισχύ στις 4 Οκτωβρίου 1967.

5. Βλ., μεταξύ άλλων, G.S. GOODWIN-GILL / J. McADAM, *The Refugee in International Law*, 3rd ed., Oxford University Press, και S. SINGER, *Terrorism and Exclusion from Refugee Status in the United Kingdom*, Brill Nijhoff, 2015.

6. Διαθέσιμο σε: <http://www.refworld.org/cgi-bin/telex/vtx/rwmain/pendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=4bb4590d2>, παρ. 47.

7. Βλ. S. PEERS, *EU Justice and Home Affairs Law*, 4th ed., OUP, 2016.

* Δ.Ν., Δικηγόρος Συνεργάτης Τομέα Διεθνών Σπουδών Νομικής Σχολής ΔΠΘ, Ερευνήτρια ΚΔΕΟΔ με τη χρηματοδότηση του Ιδρύματος Σταύρος Νιάρχος

οποία είναι ηθικοί αυτουργοί ή συμμετέχουν άλλως στη διάπραξη των εγκλημάτων ή πράξεων που προβλέπονται στην παρ. 2.

Ως εκ τούτου, το καθεστώς του πρόσφυγα και ο χαρακτηρισμός ενός προσώπου ως «τρομοκράτη» είναι νομικά ασυμβίβαστα κι αποκλείονται αμοιβαίως. Ωστόσο, θα πρέπει να εξακριβώνεται κάθε φορά τι καθορίζει ένα συγκεκριμένο πρόσωπο ως τρομοκράτη για τους σκοπούς του άρθρου 12 της Οδηγίας περί Αναγνώρισης. Αυτό είναι ουσιαστικά το ερώτημα, στο οποίο το Δικαστήριο κλήθηκε να απαντήσει στην υπόθεση *Lounani*.

Το μήνυμα που το Δικαστήριο απεύθυνε στα κράτη μέλη στην υπόθεση αυτή ήταν ότι οι διατάξεις του δικαίου προστασίας των προσφύγων δεν εμποδίζουν την αναγκαία καταπολέμηση της τρομοκρατίας από τα κράτη μέλη.

II. Η έννοια της ρήτρας αποκλεισμού από το καθεστώς του πρόσφυγα

Το Δικαστήριο κλήθηκε να ερμηνεύσει τη ρήτρα αποκλεισμού από το καθεστώς του πρόσφυγα της Οδηγίας περί Αναγνώρισης. Οι ενωσιακοί κανόνες διαφέρουν από τους κανόνες των Ηνωμένων Εθνών, στον βαθμό που, όπως προβλέπεται στην τρίτη παράγραφο του άρθρου 12 της Οδηγίας περί Αναγνώρισης, εφαρμόζουν τη ρήτρα αποκλεισμού σε άτομα τα οποία είναι ηθικοί αυτουργοί ή συμμετέχουν άλλως στη διάπραξη των εγκλημάτων ή πράξεων που οδηγούν στον αποκλεισμό. Παρά την παραπάνω προσπάθεια αποσαφήνισης, εξακολουθούν να υπάρχουν ζητήματα ερμηνείας των κανόνων αυτών.

Η συμπερίληψη ρήτρας αποκλεισμού έχει ως στόχο να μην αναγκαστούν τα κράτη να προστατεύσουν ανεπιθύμητους πρόσφυγες. Η εφαρμογή της είναι υποχρεωτική, μη καταλείποντας στα κράτη διακριτική ευχέρεια. Το Δικαστήριο θα μπορούσε να ερμηνεύσει τη ρήτρα αποκλεισμού στενά, εντοπίζοντάς την στα εγκλήματα τρομοκρατίας που απαριθμούνται στο άρθρο 1 παρ. 1 της Απόφασης-πλαϊσίου για την Καταπολέμηση της Τρομοκρατίας. Αντίθετα, το Δικαστήριο επέλεξε να ερμηνεύσει τη ρήτρα αποκλεισμού υπό το πρίσμα της Σύμβασης της Γενεύης. Η επιλογή αυτή επέτρεψε τη διεύρυνση του πεδίου της. Παρά το γεγονός ότι η απόφαση δεν το αναφέρει, ευθυγραμμίζει την ερμηνεία της ρήτρας αποκλεισμού σε κάποιον βαθμό με τις πρόσφατες εξελίξεις στο ποινικό δίκαιο, και συγκεκριμένα το Πρωτόκολλο του 2015 στη Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την πρόληψη της τρομοκρατίας⁸, και τη συμφωνηθείσα αναθεώρηση της νομοθεσίας της Ένωσης για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας⁹.

8. Additional Protocol to the Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism, διαθέσιμο σε: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/090000168047c5ea>.

9. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the

Το Δικαστήριο, στην υπόθεση *Lounani*, ακολουθεί την προγενέστερη νομολογία του σχετικά με την αλληλεπίδραση μεταξύ της τρομοκρατικής δραστηριότητας και του καθεστώτος ασύλου. Πράγματι, είχε ήδη κληθεί να ερμηνεύσει τις ρήτρες αποκλεισμού του άρθρου 12 της Οδηγίας περί Αναγνώρισης στην υπόθεση *B και D*¹⁰. Μάλιστα, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η πορεία από την απόφαση *B και D* του 2010 στη *Lounani* των αρχών του 2017. Στην *B και D*, επρόκειτο για άτομα που είχαν καταδικαστεί σε τρίτη χώρα για συμμετοχή σε τρομοκρατική οργάνωση, πριν από την άφιξή τους στο έδαφος της Ένωσης, και που επιθυμούσαν είτε να διατηρήσουν είτε να αποκτήσουν το καθεστώς του πρόσφυγα. Το Δικαστήριο έκρινε ότι οι πράξεις τρομοκρατικού χαρακτήρα, που χαρακτηρίζονται από την άσκηση βίας σε άμαχο πληθυσμό, πρέπει να θεωρούνται σοβαρά μη πολιτικά εγκλήματα, κατά την έννοια της ρήτρας αποκλεισμού 12 παρ. 2, στοιχείο β', έστω κι αν τελούνται προς εξυπηρέτηση τυχόν πολιτικού σκοπού¹¹. Έκρινε, επίσης, ότι είναι δυνατό να αποκλεισθεί πρόσωπο από το καθεστώς του πρόσφυγα, αν ευθύνεται ατομικώς για πράξεις που τέλεσε η οργάνωση, η οποία εφαρμόζει τρομοκρατικές μεθόδους. Ως εκ τούτου, το γεγονός απλώς και μόνον ότι ο αιτών υπήρξε μέλος τέτοιου είδους οργάνωσης, που περιλαμβάνεται στον κατάλογο προσώπων, ομάδων και οντοτήτων της Ένωσης που ενέχονται σε τρομοκρατικές πράξεις, ο οποίος καταρτίστηκε στο πλαίσιο της καταπολέμησης της τρομοκρατίας και υιοθετήθηκε με Ψήφισμα του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών, δεν μπορεί να συνεπάγεται αυτομάτως τον αποκλεισμό του από το καθεστώς του πρόσφυγα. Προκειμένου να θεωρηθεί ότι συντρέχουν λόγοι αποκλεισμού, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι η αρμόδια αρχή πρέπει να μπορεί να καταλογίσει στον αιτούντα ατομική ευθύνη για τις πράξεις που τέλεσε η οργάνωση την περίοδο κατά την οποία αυτός ήταν μέλος της.

Council on combating terrorism and replacing Council Framework Decision 2002/475/JHA on combating terrorism – Consolidated text, διαθέσιμο σε: <http://statewatch.org/news/2016/nov/eu-council-c-t-directive-consolidated-text-14238-16.pdf>.

10. ΔΕΕ C-57/09, *B και D*, 09.11.2010, ECLI:EU:C:2010:661.

11. Σκ. 81. Αξίζει να σημειωθεί ότι στον προτεινόμενο Κανονισμό για την Αναγνώριση Ασύλου, αυτό καθίσταται υποχρεωτικό και όχι διακριτικής ευχέρειας συμπέρασμα, βλ. Πρόταση Κανονισμού του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου σχετικά με τις απαιτήσεις για την αναγνώριση των υπηκόων τρίτων χωρών ή των απάτριδων ως δικαιούχων διεθνούς προστασίας, για ένα ενιαίο καθεστώς για τους πρόσφυγες ή για τα άτομα που δικαιούνται επικουρική προστασία και για το περιεχόμενο της παρεχόμενης προστασίας και για την τροποποίηση της οδηγίας του Συμβουλίου 2003/109/EK, της 25ης Νοεμβρίου 2003, σχετικά με το καθεστώς των υπηκόων τρίτων χωρών που είναι επί μακρόν διαμένοντες, COM(2016) 466 final 2016/0223(COD).

Η απόφαση *B* και *D* σε χώρες όπως η Ολλανδία, η Αυστρία, το Ηνωμένο Βασίλειο και η Γαλλία, απλώς επιβεβαίωσε την υπάρχουσα πρακτική¹². Μία ματιά στις αποφάσεις εθνικών δικαστηρίων, μετά την απόφαση *B* και *D* και την απαγόρευση του αυτόματου αποκλεισμού από το καθεστώς του πρόσφυγα λόγω της συμμετοχής σε τρομοκρατική οργάνωση, φανερώνει ότι τα εθνικά δικαστήρια προσπάθησαν, εφαρμόζοντας την απόφαση αυτή, να καθορίσουν κάθε φορά το κατώτατο όριο συμπεριφοράς που εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής των ρητρών αποκλεισμού. Υπήρξαν υποθέσεις, στις οποίες εφάρμοσαν την παραπάνω απόφαση του Δικαστηρίου. Για παράδειγμα, το Ανώτατο Δικαστήριο του Ηνωμένου Βασιλείου έκρινε, το 2012 στην υπόθεση *Al-Sirri κατά Secretary of State for the Home Department*¹³, ότι οι ρήτρες αποκλεισμού πρέπει να ερμηνεύονται περιοριστικά και να εφαρμόζονται με προσοχή, ότι πρέπει να υπάρχει υψηλό όριο που καθορίζεται από τη σοβαρότητα της εν λόγω πράξης, τον τρόπο με τον οποίο οργανώνεται η πράξη, το διεθνές αντίκτυπο και τους μακροπρόθεσμους στόχους της, καθώς και τις συνέπειες για τη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια και ότι πρέπει να υπάρχουν σοβαροί λόγοι για να θεωρηθεί ότι ο ενδιαφερόμενος υπείχε ατομική ευθύνη για πράξεις αυτού του χαρακτήρα. Επιπλέον, το βελγικό Συμβούλιο για τις Προσφυγές με βάση το Δίκαιο περί Αλλοδαπών (Council for Alien Law Litigation) έκρινε ότι η παροχή λειτουργικής υποστήριξης σε τρομοκρατικά δίκτυα, όπως η παραγωγή πλαστών διαβατηρίων, δεν ανταποκρίνεται στο όριο που τέθηκε στην απόφαση *B* και *D*. Εξάλλου, στη γαλλική υπόθεση του *M.Z.*¹⁴, το CNDA ερμήνευσε ως «συμμετοχή» το γεγονός ότι ο αιτών ήταν παρών στον βιασμό και τα βασανιστήρια ανθρωπών, σε συνδυασμό με την καθυστέρηση της αποστασίας του, παρά την έλλειψη γνώσης των επιχειρήσεων, και έκρινε ότι το άρθρο 1 του τμήματος ΣΤ' της Σύμβασης της Γενεύης θα μπορούσε να εφαρμοσθεί σε αυτόν και, συνεπώς, να αποκλειστεί από το καθεστώς ασύλου.

Υπήρξαν, ωστόσο, και υποθέσεις όπου τα εθνικά δικαστήρια δεν εφάρμοσαν την απόφαση *B* και *D* και διαπίστωσαν ότι προπαρασκευαστικές πράξεις ισοδυναμούν με αποκλεισμό από το καθεστώς του πρόσφυγα. Μόλις το προηγούμενο έτος, η Ειδική Επιτροπή Μετανάστευσης και Ασύλου του Ηνωμένου Βασιλείου (UK's Special Immigration and Asylum Commission -SIAC) στην υπό-

θεση *N2 κατά Secretary of State for the Home Department*¹⁵ έκρινε ότι, δεδομένου πως ο αναιρεσείων είχε καταδικαστεί δυνάμει του Terrorism Act 2000 για «κατέβασμα» από το διαδίκτυο υλικού σχετικού με την τρομοκρατία – μια παρασκευαστική πράξη, η οποία φαίνεται να απέχει πολύ από το «να φέρει ευθύνη για τις πράξεις που διέπραξε η εν λόγω οργάνωση, ενόσω το πρόσωπο αυτό ήταν μέλος», όπως καθορίστηκε στην *B* και *D*, θα μπορούσε να αποκλειστεί από την προστασία.

Στο πλαίσιο αυτό, όπου φαίνεται να επικρατεί σύγχυση όσον αφορά το ζήτημα της συμμετοχής σε τρομοκρατική οργάνωση που οδηγεί σε αυτόματο αποκλεισμό, το Δικαστήριο έφτασε από την απόφασή *B* και *D* στην απόφαση *Lounani*.

Στην τελευταία, το Δικαστήριο, ακολουθώντας σε μεγάλο βαθμό τις Προτάσεις της Γεν. Εισαγγελέως όσον αφορά την ερμηνεία των ρητρών αποκλεισμού, κατέληξε ότι τα κράτη μέλη μπορούν να απορρίψουν την αίτηση ασύλου αιτούντων, οι οποίοι έχουν άμεση ή έμμεση σχέση με τρομοκρατικές δραστηριότητες. Δεν απαιτείται ο αιτών την παροχή ασύλου να έχει τελέσει αυτοπροσώπως τρομοκρατικές πράξεις ή να είναι ο ηθικός αυτουργός τέτοιων πράξεων ή να έχει συμμετάσχει στην τέλεσή τους ως συνεργός. Με βάση μια ερμηνεία της ρήτρας αποκλεισμού υπό το πρίσμα της Σύμβασης της Γενεύης, την οποία το Δικαστήριο χαρακτήρισε ως «ακρογωνιαίο λίθο του διεθνούς νομικού καθεστώτος για την προστασία των προσφύγων»¹⁶ και, ιδίως, μιας σειράς Ψηφισμάτων του Συμβουλίου Ασφαλείας των Η.Ε., το Δικαστήριο έκρινε ότι το άρθρο 12 παρ. 2, στοιχείο γ' δεν περιορίζεται σε άμεσες τρομοκρατικές ενέργειες, αλλά επεκτείνεται και στη στρατολόγηση, την οργάνωση, τη μεταφορά ή τον εξοπλισμό ατόμων, τα οποία μεταβαίνουν σε κράτος διαφορετικό του κράτους διαμονής ή του κράτους ιθαγενείας τους, με σκοπό, ιδίως, την τέλεση, τον σχεδιασμό ή την προπαρασκευή τρομοκρατικών πράξεων.

Κατά το Δικαστήριο, δεν θα ήταν, επομένως, ορθό να περιοριστεί η εφαρμογή του άρθρου 12 παρ. 2, στοιχείο γ' της Οδηγίας περί Αναγνώρισης σε αυτά τα αδικήματα που αναφέρονται στο άρθρο 1 της Απόφασης-πλαϊσίου για την Καταπολέμηση της Τρομοκρατίας, δεδομένου ότι στην Οδηγία περί Αναγνώρισης δεν γίνεται καμία αναφορά στο κείμενο της Απόφασης-πλαϊσίου, έστω κι αν αυτή προηγήθηκε της Οδηγίας. Προκύπτει, λοιπόν, ότι η Οδηγία περί Αναγνώρισης πρέπει να ερμηνεύεται με γνώμονα την εν γένει οικονομία και τους σκοπούς της, τηρουμένων της Σύμβασης της Γενεύης και των λοιπών εφαρμοστέων συνθηκών¹⁷, που προκύπτουν από την κοινή εφαρμογή της πολιτικής ασύλου από τα κράτη μέλη.

12. G. GYULAI, *The Luxemburg Court: Conductor for a Disharmonious Orchestra? Mapping the national impact of the four initial asylum-related judgments of the EU Court of Justice*, Hungarian Helsinki Committee, 2012, διαθέσιμο σε: <http://helsinki.hu/wp-content/uploads/The-Luxemburg-Court-06-04-2012-final.pdf>, σσ. 39-40.

13. [2012] UKSC 54.

14. Υπ' αριθ. 10004811.

15. (Rev 1) [2016] UKSIAC SC_125_2015).

16. Σκ. 14.

17. Σκ. 42.

Το Δικαστήριο έκρινε, επίσης, ότι, λόγω των διακυμάνσεων στα κατώτατα όρια συμπεριφοράς, αποτελεί απόφαση των εθνικών αρχών ως προς το αν τέτοιου είδους ενέργειες πληρούν το όριο των «σοβαρών λόγων» που τίθεται στο άρθρο 12 παρ. 2.

Ως εκ τούτου, έπεται ότι οι πράξεις για τις οποίες καταδικάστηκε ο M. Lounani, δηλαδή η ιδιότητα μέλους και η συμμετοχή στη λειτουργία και τις δραστηριότητες τρομοκρατικής οργάνωσης, η πλαστογραφία εγγράφων και η διευκόλυνση της μετακίνησης των ξένων μαχητών στο Ιράκ, θα μπορούσαν να εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της ρήτηρας αποκλεισμού, παρά το γεγονός ότι δεν υπάρχει άμεσος σύνδεσμος μεταξύ των δραστηριοτήτων του M. Lounani και συγκεκριμένων τρομοκρατικών πράξεων, ούτε και υπάρχουν αποδείξεις ότι τα άτομα που βοήθησε να ταξιδεύσουν στο Ιράκ ενεπλάκησαν σε συγκεκριμένες τρομοκρατικές ενέργειες. Για το Δικαστήριο, σημασία είχε το γεγονός ότι η Ισλαμική Ομάδα Μαροκινών Μαχητών είχε καταχωρισθεί στον κατάλογο κυρώσεων και είχε χαρακτηριστεί ως τρομοκρατική από το Συμβούλιο Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών. Ιδιαίτερα σημαντικό ήταν, επίσης, ότι ο ενδιαφερόμενος είχε καταδικασθεί για τρομοκρατικά εγκλήματα στο Βέλγιο.

Είναι σαφές ότι η απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση *Lounani* επεκτείνει το πεδίο εφαρμογής των ρητρών αποκλεισμού στο δίκαιο της Ένωσης. Πλέον, και σε αντίθεση με την απόφασή του στην υπόθεση *B και D*, οι πράξεις συμμετοχής αρκούν για να στερήσουν από ένα πρόσωπο το καθεστώς του πρόσφυγα. Επομένως, όσοι βοηθούν τρομοκρατικές οργανώσεις, με τρόπους πέραν της συμμετοχής ή του σχεδιασμού τρομοκρατικών επιθέσεων, μπορεί πλέον σαφώς να αποκλείονται από το καθεστώς διεθνούς προστασίας.

Όσον αφορά τη σχέση μεταξύ του δικαίου περί ασύλου και του δικαίου για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας, πρόκειται για δύο τομείς του δικαίου διακριτούς. Η Οδηγία περί Αναγνώρισης αποτελεί μέτρο ανθρωπιστικού χαρακτήρα¹⁸, ενώ το δίκαιο για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας, στο πλαίσιο του ενωσιακού δικαίου, αποτελεί μορφή του ποινικού δικαίου, κατασταλτικής και τιμωρητικής φύσης. Έτσι, το πλαίσιο για την ερμηνεία των διατάξεων της Οδηγίας περί Αναγνώρισης παρέχεται από το ίδιο το σύστημα των κανόνων δικαίου για την αναγνώριση του καθεστώτος του πρόσφυγα κι όχι από έννοιες που προέρχονται από άλλους τομείς του δικαίου της Ένωσης, όπως είναι τα μέτρα για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας.

Από την άλλη, η προέλευση της Απόφασης-πλαισίου είναι πολύ διαφορετική. Η Απόφαση αυτή ποινικοποιεί

συγκεκριμένες πράξεις τρομοκρατίας και απαιτεί από τα κράτη μέλη να επιβάλλουν κυρώσεις σε σοβαρές παραβάσεις και επιθέσεις, που στρέφονται κατά των κοινών αξιών της Ένωσης¹⁹. Έχει διαφορετική νομική βάση, δηλαδή τον τίτλο VI της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση για την Αστυνομική και Δικαστική Συνεργασία σε Ποινικές Υποθέσεις²⁰. Επομένως, το πεδίο εφαρμογής και οι σκοποί των δύο νομοθετικών πράξεων δεν ταυτίζονται²¹.

Ωστόσο, στην υπόθεση *Lounani* αποτυπώνεται το γεγονός ότι, στην πράξη, είναι αναπόφευκτη η στενή σύνδεση της ρήτηρας αποκλεισμού με το δίκαιο για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας, ιδιαίτερα όταν η ερμηνεία της ρήτηρας αποκλεισμού εντάσσεται στο επίπεδο του διεθνούς δικαίου και, ειδικότερα, των Ψηφισμάτων του Συμβουλίου Ασφαλείας, όπως επιβάλλεται από την ίδια την Οδηγία περί Αναγνώρισης και την αναφορά που κάνει στη Σύμβαση της Γενεύης και τα Ψηφίσματα του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών. Τα Ψηφίσματα του Συμβουλίου Ασφαλείας χρησιμοποιούνται ως ερμηνευτική ενίσχυση σε σχέση με την Οδηγία περί Αναγνώρισης και, με τον τρόπο αυτόν, λειτουργούν ως γέφυρα μεταξύ του διεθνούς δικαίου για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας και της νομοθεσίας περί ασύλου της Ένωσης. Αφού οι τρομοκρατικές πράξεις ορίζονται ως πράξεις αντίθετες με τις αρχές και τους σκοπούς των Ηνωμένων Εθνών από τα ίδια τα Ηνωμένα Έθνη, εμπίπτουν στην έννοια των πράξεων λόγω των οποίων η ρήτρα αποκλείει το καθεστώς ασύλου. Επομένως, υπάρχει σύνδεσμος μεταξύ της ρήτηρας αποκλεισμού και του δικαίου για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας.

III. Η εξατομικευμένη εκτίμηση

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο σημείωσε τον ισχυρισμό της Επιτροπής ότι η συμμετοχή στις δραστηριότητες τρομοκρατικής ομάδας μπορεί να περιλαμβάνει ευρύ φάσμα συμπεριφορών, των οποίων η βαρύτητα διαφέρει. Ωστόσο, αποφάσισε να διατηρήσει την εξέταση με βάση την εξατομικευμένη εκτίμηση που υιοθέτησε στην υπόθεση *B και D*.

Στην παραπάνω υπόθεση, το Δικαστήριο είχε δώσει έμφαση στο κατώτατο όριο των «σοβαρών λόγων» και είχε καλέσει τις εθνικές αρχές να διεξάγουν εξατομικευμένη αξιολόγηση βάσει συγκεκριμένων γεγονότων, τα οποία γνωρίζουν²². Αποφάνθηκε ότι, για να θεωρηθεί ότι συντρέχουν λόγοι αποκλεισμού βάσει του άρθρου 12 της Οδηγίας περί Αναγνώρισης, πρέπει να είναι δυνατό να

19. Άρθρο 2 ΣΕΕ, όπου παρατίθενται οι αξίες αυτές.

20. Άρθρα 29 ΣΕΕ, 31 παρ. 1, στοιχείο ε, ΣΕΕ και 34 παρ. 2, στοιχείο β, ΣΕΕ, τα οποία αντικαταστάθηκαν, αντιστοίχως, από τα άρθρα 67 ΣΛΕΕ και 82 ΣΛΕΕ, ενώ το άρθρο 34 παρ. 2, στοιχείο β ΣΕΕ καταργήθηκε.

21. ΔΕΕ C-57/09, ό.π., σκ. 89.

22. Ibid, σκ. 87.

18. Όπως, άλλωστε, επιβεβαιώνεται και στις Προτάσεις της Γεν. Εισαγγελέως E. Sharpston στη σχολιαζόμενη υπόθεση, ECLI:EU:C:2016:380, σημ. 55.

καταλογισθεί στον αιτούντα μέρος της ευθύνης για τις πράξεις που τέλεσε η επίμαχη οργάνωση την περίοδο κατά την οποία αυτός ήταν μέλος της²³, όσο σημαντική κι αν είναι η θέση του στην οργάνωση αυτή. Το Δικαστήριο είχε δηλώσει ότι οι συνθήκες του αποκλεισμού προϋποθέτουν πλήρη εκτίμηση όλων των περιστάσεων της κάθε εξατομικευμένης περίπτωσης.

Επιπλέον, κατά το Δικαστήριο, δεν υπήρχε πρόσθετη εξέταση «αναλογικότητας» ή «ενεστώτα κινδύνου» για τον αποκλεισμό, αφού ο αποκλεισμός από το καθεστώς του πρόσφυγα, δυνάμει ενός από τους επίμαχους λόγους αποκλεισμού, δεν εξαρτάται από το κατά πόσον ο αιτών εξακολουθεί να αποτελεί κίνδυνο για το κράτος μέλος υποδοχής²⁴.

Τέλος, επιβεβαιώθηκε ότι η ρήτρα αποκλεισμού είναι υποχρεωτική. Το Δικαστήριο, αφού υπενθύμισε ότι το άρθρο 3 παρέχει στα κράτη μέλη τη δυνατότητα να θεσπίζουν ή να διατηρούν σε ισχύ ευνοϊκότερες διατάξεις, για να καθορίζουν μεταξύ άλλων το ποιος δικαιούται να θεωρηθεί πρόσφυγας, υπό την προϋπόθεση, όμως, ότι οι διατάξεις αυτές συνάδουν με την Οδηγία περί Αναγνώρισης, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι θα ήταν απαράδεκτο να επιτρέψει τη χορήγηση του καθεστώτος του πρόσφυγα στο πλαίσιο της Οδηγίας σε κάποιον που αποκλείστηκε από αυτό βάσει του άρθρου 12 παρ. 2²⁵. Αυτό σημαίνει ότι τα κράτη μέλη δεν μπορούν να διεκδικούν το δικαίωμα να εφαρμόζουν υψηλότερα πρότυπα βάσει του εθνικού τους δικαίου και να χορηγούν το καθεστώς του πρόσφυγα σε πρόσωπα που εμπίπτουν στα κριτήρια αποκλεισμού της Οδηγίας περί Αναγνώρισης. Εντούτοις, έκρινε ότι δεν απαγορεύεται σε ένα πρόσωπο να υποβάλει αίτηση για καθεστώς εθνικής προστασίας για λόγους άλλους από την ανάγκη διεθνούς προστασίας, που προβλέπει η Οδηγία, εφόσον η άλλη αυτή μορφή προστασίας, που τα κράτη μέλη έχουν τη δυνατότητα να παράσχουν, δεν συγχέεται με το καθεστώς του πρόσφυγα κατά την έννοια της Οδηγίας²⁶.

Στην υπόθεση *Lounani*, το Δικαστήριο επανέλαβε τη θέση του ότι η διαπίστωση της ύπαρξης σοβαρών λόγων να θεωρείται ένα πρόσωπο ένοχο πράξεων, που αντιβαίνουν στους σκοπούς και τις αρχές των Ηνωμένων Εθνών, υπόκειται σε εξατομικευμένη εκτίμηση²⁷. Με τον τρόπο αυτόν απέκλεισε την αυτόματη εφαρμογή της ρήτρας αποκλεισμού εξαιτίας ποινικής καταδίκης και αποφάνθηκε ότι η τελική αξιολόγηση της αίτησης διεθνούς προ-

στασίας αποτελεί καθήκον των αρμόδιων εθνικών αρχών, υποκειμένη στον έλεγχο των εθνικών δικαστηρίων.

Στο σημείο αυτό φαίνεται ότι το Δικαστήριο έλαβε έμμεσα υπόψη του την πρόταση της Γεν. Εισαγγελέως, δηλαδή την εξακρίβωση αν η εν λόγω οργάνωση αποτελεί τρομοκρατική οργάνωση πριν από την εκτίμηση των ειδικών γεγονότων που αποδίδονται στο ενδιαφερόμενο πρόσωπο. Κατά τις Προτάσεις της, η εξέταση για τον αποκλεισμό είναι τόσο αντικειμενική όσο και υποκειμενική. Η αρμόδια εθνική αρχή οφείλει να εξετάσει τη συνδρομή παραγόντων, όπως η πραγματική φύση της συμμετοχής του αιτούντος στην τέλεση των εν λόγω πράξεων, η θέση του στο εσωτερικό της οργάνωσης, ο βαθμός της γνώσεως που είχε ή οφείλε να έχει για τις δραστηριότητες της ομάδας, ο ενδεχόμενος εξαναγκασμός που υπέστη ή άλλοι παράγοντες ικανοί να επηρεάσουν τη συμπεριφορά του²⁸.

Το Δικαστήριο, λοιπόν, στην υπόθεση *Lounani*, θέτοντας την προϋπόθεση της εξατομικευμένης εκτίμησης, αποφεύγει την παγίδα της έκδοσης μιας βιαστικής απόφασης που, στο όνομα της καταπολέμησης της τρομοκρατίας, δεν θα λαμβάνει αρκούντως υπόψη τις διαδικαστικές εγγυήσεις των ατόμων.

Βάσει των παραπάνω, το Δικαστήριο καταλήγει πως το στοιχείο, αν υποτεθεί ότι έχει αποδειχθεί, ότι η ομάδα, της οποίας ήταν ηγετικό μέλος ο Μ. Lounani, δεν τέλεσε τρομοκρατική πράξη ή ότι οι εθελοντές, που επιθυμούσαν να μεταβούν στο Ιράκ και τους οποίους συνέδραμε η ομάδα αυτή, δεν τέλεσαν τελικά τέτοιες πράξεις δεν δύναται, εν πάση περιπτώσει, να αποκλείσει ότι οι πράξεις του Μ. Lounani μπορούν να χαρακτηρισθούν ως αντιβαίνουσες στους σκοπούς και τις αρχές των Ηνωμένων Εθνών²⁹. Δεν είναι απαραίτητο, επομένως, να ήταν ο ηθικός αυτουργός ή ο δράστης της αξιόποινης πράξης, για να προχωρήσουν οι αρχές των κρατών μελών στον αποκλεισμό του.

Εξακολουθεί, παρόλα αυτά, να υπάρχει υποχρέωση σεβασμού της προστασίας από την επαναπροώθηση, που προβλέπει η ΕΣΔΑ. Ενδιαφέρον είναι ότι η Επιτροπή, στην πρότασή της για νέο Κανονισμό για την Αναγνώριση³⁰, προτείνει να καταστεί υποχρεωτική η διαπίστωση του αποκλεισμού πριν από τη διαπίστωση για τη χορήγηση καθεστώτος διεθνούς προστασίας. Η πρόταση αυτή, αν και φαίνεται να αντιφάσκει με την απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση *B και D* και τη φύση της διεθνούς

23. Ibid, σκ. 95.

24. Ibid, σκ. 106-111.

25. Ibid, σκ. 108.

26. Ibid, σκ. 118-121.

27. Ibid, σκ. 72 της σχολιαζόμενης απόφασης με παραπομπή σε *B και D*, σκ. 87 και 94.

28. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα στη σχολιαζόμενη απόφαση, σημ. 97 με παραπομπή σε απόφαση, *B και D*, σκ. 97.

29. Σκ. 77 της σχολιαζόμενης απόφασης.

30. Πρόταση Κανονισμού του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για τη θέσπιση κοινής διαδικασίας διεθνούς προστασίας στην Ένωση και την κατάργηση της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ, COM(2016) 467 final.

προστασίας, κινείται πιο κοντά στο πνεύμα της απόφασης του στην *Lounani*.

IV. Η σημασία της ιδιαίτερης αναφοράς στα Ψηφίσματα του Συμβουλίου Ασφαλείας

Στην υπόθεση *B και D*, το Δικαστήριο είχε επιλέξει να μην χρησιμοποιήσει άλλες νομοθετικές πράξεις, που αφορούν την τρομοκρατία, για την ερμηνεία της Οδηγίας περί Αναγνώρισης, που αποτελεί ανθρωπιστικού δικαίου πράξη. Εντούτοις, στη *Lounani*, το Δικαστήριο χρησιμοποιεί Ψηφίσματα του Συμβουλίου Ασφαλείας και την Απόφαση-πλαίσιο για την Καταπολέμηση της Τρομοκρατίας για τον καθορισμό του πεδίου εφαρμογής της ρήτρας αποκλεισμού.

Η επιρροή των Ψηφισμάτων του Συμβουλίου Ασφαλείας μπορεί να εντοπιστεί σε δύο σημεία στη σχολιαζόμενη απόφαση. Στον προσδιορισμό της Ισλαμικής Ομάδας Μαροκινών Μαχητών ως τρομοκρατικής οργάνωσης και στη διαπίστωση ότι οι διάφορες πράξεις, για τις οποίες είχε καταδικαστεί ο *M. Lounani*, μπορεί στην πραγματικότητα να τον αποκλείσουν από το καθεστώς του πρόσφυγα.

Ως επακόλουθο της αλληλεπίδρασης των Ψηφισμάτων του Συμβουλίου Ασφαλείας για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας και της ενωσιακής νομοθεσίας περί ασύλου, διευρύνεται η εφαρμογή της ρήτρας αποκλεισμού από τρομοκρατικές πράξεις, όπως κρίθηκε στην υπόθεση *B και D*, σε τρομοκρατικές δραστηριότητες, όπως αυτές που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής των διαφόρων Ψηφισμάτων του Συμβουλίου Ασφαλείας, μεταξύ των οποίων η συνδρομή ξένων μαχητών για να ταξιδέψουν στο εξωτερικό. Η περισσότερο ολιστική αυτή προσέγγιση για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας, που έχει ως στόχο το σύνολο των υποδομών της τρομοκρατίας, εισάγεται πλέον στη λειτουργία της ρήτρας αποκλεισμού.

Ωστόσο, τα Ψηφίσματα του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών μπορεί να είναι διατυπωμένα με αρκετά ευρείς όρους. Χαρακτηριστικό είναι ότι, στο Ψήφισμα 2178(2014), το Συμβούλιο Ασφαλείας εξέφρασε «ισχυρή αποφασιστικότητα» να καταχωρίσει ως τρομοκράτες όσους υποστηρίζουν, μέσω της χρήσης των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, ομάδες που συνδέονται με την *Al-Qaida*, προκειμένου αυτές να διευρύνουν περαιτέρω τους σκοπούς τους. Τίθεται, επομένως, το ερώτημα αν είναι πλέον πιθανό, ένα πρόσωπο, που έχει εκφράσει την υποστήριξή του προς μια τρομοκρατική ομάδα μόνο στο Facebook, να αποκλεισθεί από το καθεστώς του πρόσφυγα βάσει της ρήτρας.

V. Η ιδιαίτερη σημασία της προηγούμενης αμετάκλητης ποινικής καταδίκης

Παρά το γεγονός ότι η διάκριση μεταξύ της ποινικής καταδίκης και της εφαρμογής της ρήτρας αποκλεισμού διατηρείται από το Δικαστήριο, μέσω της επιμονής στην ανάγκη για εξατομικευμένη εξέταση, που για πρώτη

φορά καθιερώθηκε στην υπόθεση *B και D*, φαίνεται ότι η παραπάνω διάκριση αμβλύνεται στην πράξη από τη διαπίστωση του Δικαστηρίου ότι το γεγονός πως ο *M. Lounani* καταδικάστηκε από τα δικαστήρια κράτους μέλους για συμμετοχή στις δραστηριότητες τρομοκρατικής ομάδας και το ότι η καταδίκη αυτή κατέστη αμετάκλητη έχει ιδιαίτερη σημασία στο πλαίσιο της εξατομικευμένης εκτίμησης, στην οποία πρέπει να προβεί η αρμόδια αρχή σχετικά με την εφαρμογή της ρήτρας εξαίρεσης³¹.

Εφόσον το Δικαστήριο έκρινε ότι η συμμετοχή στις δραστηριότητες τρομοκρατικής ομάδας μπορεί να περιλαμβάνει ευρύ φάσμα συμπεριφορών, των οποίων η βαρύτητα διαφέρει³², η εκτίμηση της επίδρασης της ποινικής καταδίκης σε εθνικό επίπεδο ήταν αναγκαία κατά το Δικαστήριο στο σημείο αυτό. Άλλωστε, η άποψη ότι αυτή ισοδυναμούσε αυτομάτως με αποκλεισμό ή, τουλάχιστον, μαχητό τεκμήριο, όπως υποστήριξε η γαλλική κυβέρνηση, είχε ήδη απορριφθεί στην υπόθεσή *B και D*, που αφορούσε το απλό γεγονός της συμμετοχής σε τρομοκρατική οργάνωση. Ωστόσο, η ιδιαίτερη σημασία της αμετάκλητης ποινικής καταδίκης του *M. Lounani* δίνει αφορμή για ορισμένες σκέψεις. Έτσι, αφού η καταδικαστική απόφαση έχει ιδιαίτερη σημασία για την εφαρμογή της ρήτρας αποκλεισμού, ανοιχτό παραμένει αν, αντίστροφως, η αθωωτική απόφαση θα έχει την αντίστοιχη σημασία για την εκτίμηση των εθνικών αρχών περί μη εφαρμογής της ρήτρας αποκλεισμού. Άλλωστε, αν μια ποινική δίκη, που είχε ως έκβαση καταδικαστική απόφαση, υπόκειται σε έφεση ή επανεξέταση, αυτό καθιστά λιγότερο πιθανή την εφαρμογή της ρήτρας αποκλεισμού; Τι θα συνέβαινε, αν υπήρχε αμετάκλητη ποινική καταδίκη για έγκλημα τρομοκρατίας από δικαστήριο άλλης χώρας, ιδιαίτερα της χώρας καταγωγής του αιτούντος άσυλο, με βάση εθνική νομοθεσία που προβλέπει, για παράδειγμα, ότι η άσκηση δημόσιας κριτικής ενάντια στην κυβέρνηση θεωρείται «τρομοκρατία»; Τέλος, ποια θα ήταν η σημασία της ποινικής καταδίκης, σε περίπτωση που η εθνική ποινική διαδικασία κατά του αιτούντος ενείχε πλημμέλειες; Στα παραπάνω ερωτήματα, το Δικαστήριο σιωπά.

VI. Οι προτάσεις της Γεν. Εισαγγελέως

Η Γεν. Εισαγγελέας Sharpston, στις σαφείς και λεπτομερείς Προτάσεις της, αντιμετώπισε τα ερωτήματα με τη σειρά με την οποία παραπέμφθηκαν. Αρχικά, σκιαγράφησε το σκεπτικό για τις ρήτρες αποκλεισμού και εντόπισε τα ζητήματα που δεν συμπεριλαμβάνονταν σε εκείνα για τα οποία το Δικαστήριο είχε κληθεί να αποφασίσει, ιδίως την ποινική καταδίκη του *M. Lounani* και τη μη επαναρρώθησή του.

31. Σκ. 78 της σχολιαζόμενης απόφασης.

32. Σκ. 71 της σχολιαζόμενης απόφασης.

Η άποψη που διατύπωσε είναι ότι δεν είναι αναγκαίο να αποδειχθεί ότι ο αιτών άσυλο έχει καταδικασθεί στο παρελθόν για τρομοκρατικό έγκλημα με την έννοια του άρθρου 1 παρ. 1 της Απόφασης-πλαίσίου για την Καταπολέμηση της Τρομοκρατίας, προκειμένου να αποκλεισθεί από το καθεστώς του πρόσφυγα, για λόγο που προβλέπεται στο άρθρο 12 παρ. 2, στοιχείο γ' της Οδηγίας περί Αναγνώρισης.

Ειδικότερα, παρέθεσε πέντε λόγους για τους οποίους το πεδίο εφαρμογής της ρήτρας αποκλεισμού δεν θα πρέπει να περιορίζεται στα εγκλήματα που αναφέρονται στο άρθρο 1 της Απόφασης-πλαίσίου. Πρώτον, η διατύπωση παραπέμπει σε πράξεις που αντιβαίνουν στους σκοπούς και τις αρχές των ΗΕ και δεν περιορίζεται σε τρομοκρατικά αδικήματα. Δεύτερον, μια τέτοια ερμηνεία θα ήταν αντίθετη με τη Σύμβαση της Γενεύης, υπό το φως της οποίας πρέπει να ερμηνεύεται η Οδηγία περί Αναγνώρισης. Τρίτον, η Οδηγία περί Αναγνώρισης, ως νομική πράξη του δικαίου περί ασύλου και του ανθρωπιστικού δικαίου, και η Απόφαση-πλαίσιο είναι ποιοτικά διαφορετικές και προέρχονται από διαφορετικούς τομείς του δικαίου. Τέταρτον, θα περιορίζε αδικαιολόγητα την εφαρμογή της ρήτρας αποκλεισμού και, τέλος, το γεγονός ότι η Απόφαση-πλαίσιο αποτελεί μέτρο που εμπίπτει στη μεταβλητή γεωμετρία με διαφορετική εφαρμογή σε ολόκληρη την Ένωση, θα οδηγούσε σε προβλήματα, αν χρησιμοποιούνταν ως κριτήριο για τον καθορισμό όρων για τους σκοπούς της εφαρμογής της Οδηγίας περί Αναγνώρισης.

Απαντώντας στο δεύτερο και τρίτο προδικαστικό ερώτημα, η Γεν. Εισαγγελέας Sharpston, με βάση τις αποφάσεις του Δικαστηρίου στις υποθέσεις *B και D* και *T*.³³, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η προηγούμενη καταδίκη για συμμετοχή σε τρομοκρατική οργάνωση δεν αρκεί για αυτόματο αποκλεισμό από τη διεθνή προστασία. Περαιτέρω, εκτίμησε ότι οι εθνικές αρχές οφείλουν να αναλύουν κάθε περίπτωση ξεχωριστά. Η καταδίκη για έγκλημα τρομοκρατίας από δικαστήριο κράτους μέλους θα πρέπει, ωστόσο, να έχει σημαντική βαρύτητα στην εξατομικευμένη εκτίμηση, σχετικά με το αν οι λόγοι αποκλεισμού στο άρθρο 12 παρ. 2, στοιχείο γ' της Οδηγίας βρίσκουν εφαρμογή.

Για τον λόγο αυτόν η Γεν. Εισαγγελέας πρότεινε διάφορα κριτήρια που πρέπει να καθοδηγούν τις εθνικές αρχές, για να καθορίσουν τον βαθμό συμμετοχής του στις δραστηριότητες της τρομοκρατικής οργάνωσης. Ισχυρίστηκε ότι η εκτίμηση θα πρέπει να περιλαμβάνει εξέταση του εάν φέρει ατομική ευθύνη, καθώς και των επιπτώσεων των δραστηριοτήτων της ομάδας για τη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια³⁴.

33. ΔΕΕ C-373/13, *T*, 24.06.2015, ECLI:EU:C:2015:413, σκ. 85.

34. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέως στη σχολιαζόμενη απόφαση, σημ. 75.

Αν και ο αποκλεισμός δεν θα πρέπει να είναι αυτόματος, για να επικαλεσθεί λόγους αποκλεισμού, δεν είναι απαραίτητο να αποδειχθεί ότι ο ίδιος ο αιτών έχει υποκινήσει ή έχει συμμετάσχει σε τρομοκρατικές ενέργειες. Επομένως, κατά τη Γεν. Εισαγγελέα, ο αποκλεισμός δεν θα πρέπει να περιορίζεται στους πραγματικούς δράστες των τρομοκρατικών πράξεων, αλλά μπορεί να θίγει όσους τον διευκολύνουν. Εξ ου και η υποχρέωση των αρμόδιων αρχών να εξετάζουν προσεκτικά τη δομή της τρομοκρατικής οργάνωσης, τη θέση του ατόμου στο εσωτερικό της οργάνωσης και την ικανότητα του εν λόγω προσώπου να επηρεάσει τις δραστηριότητες της τρομοκρατικής ομάδας. Στην περίπτωση που το άτομο είναι ύποπτο ότι έχει ένα συγκεκριμένο και αποδεδειγμένο σύνδεσμο με σαφώς προσδιορισμένη επίθεση, θα είναι πάλι αναγκαίο οι εθνικές αρχές να γνωρίζουν σε ποιον βαθμό το εν λόγω πρόσωπο είχε εμπλακεί στον σχεδιασμό, στη λήψη αποφάσεων ή στη χρηματοδότηση την τρομοκρατικής πράξης ή αν είχε παράσχει σε τρίτους τα αναγκαία μέσα για τη διάπραξη της.

Τέλος, σημαντικό είναι ότι η Γεν. Εισαγγελέας πρότεινε ότι, για να ληφθεί υπόψη μια τρομοκρατική πράξη, δεν θα είναι αναγκαίο να αποδειχθεί ότι το εν λόγω άτομο, ή ακόμη και η οργάνωση, διέπραξαν βίαιη πράξη «ιδιαιτέρως σκληρότητας»³⁵. Πρότεινε η απλή συμμετοχή σε τρομοκρατική οργάνωση και διάφορες βοηθητικές δραστηριότητες να μπορεί να θεωρηθούν επαρκείς για τον αποκλεισμό του ατόμου από το καθεστώς του πρόσφυγα.

VII. Συμπερασματική παρατήρηση

Η καταπολέμηση της τρομοκρατίας έχει θέσει υπό αμφισβήτηση τους κανόνες του δικαίου για την προστασία των προσφύγων, με κίνδυνο την αποδυνάμωση της προστασίας που οφείλεται στα πρόσωπα αυτά. Ωστόσο, σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, οι δεσμοί των αιτούντων άσυλο με τρομοκρατικές ομάδες είναι αναμφισβήτητοι.

Καθώς τα μέσα για την υποστήριξη της τρομοκρατίας αλλάζουν, η απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση *Lounani* θέτει ένα προηγούμενο, το οποίο αποστραφεί το καθεστώς του πρόσφυγα από τους αιτούντες άσυλο που διατηρούν δεσμούς με την τρομοκρατία. Πάντως, αν και οι ρήτρες αποκλεισμού μπορεί να χρησιμεύσουν στη μάχη των κρατών μελών κατά της τρομοκρατίας, αυτονόητη και επιτακτική είναι η μη πολιτικοποίησή τους, παρά την ύπαρξη ενός βεβαρημένου κλίματος όσον αφορά την ασφάλεια στην Ευρώπη.

Ως προς την ερμηνεία του πεδίου εφαρμογής των ρητρών αποκλεισμού, το Δικαστήριο με την απόφασή του απομακρύνεται από την προηγούμενη απόφασή του στην υπόθεση *B και D*, όπου δήλωσε ότι δεν μπορεί να

35. *Ibid*, σημ. 95.

υπάρξει αποκλεισμός αποκλειστικά λόγω συμμετοχής σε τρομοκρατική οργάνωση.

Το Δικαστήριο, για πρώτη φορά με την απόφασή του στη *Lounani*, επιβεβαιώνει ξεκάθαρα ότι, όχι μόνον όποιος έχει εμπλακεί άμεσα σε τρομοκρατικές πράξεις (B και D), αλλά και όποιος διευκολύνει τις δραστηριότητες των «ξένων μαχητών» (*Lounani*) δεν δικαιούται το καθεστώς του πρόσφυγα. Έτσι, θέτει την ενωσιακή νομοθεσία περί ασύλου στο πλαίσιο της ευρύτερης ώθησης του διεθνούς και του ενωσιακού δικαίου για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας. Η καινοτομία της υπόθεσης έγκειται στην πρόθεση του Δικαστηρίου να υιοθετήσει ισχυρή και προληπτική στάση ως προς την καταστολή και τη διακοπή παρεμφερών πράξεων, που έχουν στόχο την οργάνωση και τη χρηματοδότηση τρομοκρατικών ομάδων. Επιπλέον, η απόφαση αποτελεί σημαντικό βήμα στην παροχή ενός πλαισίου παραγόντων για την εκτίμηση της εφαρμογής των ρητρών αποκλεισμού σε κάθε περίπτωση. Φυσικά, είναι αυτονόητη η μεγάλη σημασία του προσεκτικού ελέγχου από τον δικαστή, τόσο τον εθνικό όσο και τον ενωσιακό.

Η σημασία της απόφασης έγκειται στη διαπίστωση του Δικαστηρίου ότι η προστασία που παρέχεται από το δίκαιο για την προστασία των προσφύγων, τόσο από τη Σύμβαση της Γενεύης όσο και από την Οδηγία περί Αναγνώρισης, έχει όρια και δεν αποστερεί από τα κράτη μέλη τα μέσα για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας. Έτσι, παρέχει νομική βάση στις αρμόδιες αρχές των κρατών μελών που θα απορρίψουν αιτήσεις ασύλου, με την αιτιολογία ότι ο αιτών άσυλο συμμετείχε στις δραστηριότητες τρομοκρατικής ομάδας και όχι απαραίτητα στη διάπραξη τρομοκρατικής ενέργειας. Εν τέλει, το Δικαστήριο, με την απόφασή του στην υπόθεση *Lounani*, επιβεβαιώνει και διασφαλίζει τη νομιμότητα της υπεράσπισης του κράτους απέναντι στην τρομοκρατία.

► Θεωρήσεις περιορισμένης εδαφικής ισχύος

Χορήγηση θεωρήσεως για ανθρωπιστικούς λόγους

Κανονισμός (ΕΚ) 810/2009 – άρθρο 25 παρ. 1, στοιχείο α' – θεώρηση περιορισμένης εδαφικής ισχύος – ανθρωπιστικοί λόγοι – Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ – Συρία – κίνδυνος διώξεων – θρησκευτικές πεποιθήσεις

ΔΕΕ, C-638/16 PPU, X και X, 07.03.2017, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγήτρια: M. Berger, Γεν. Εισαγγελέας: P. Mengozzi, ECLI:EU:C:2017:173 – Προδικαστικό ερώτημα

Σύμφωνα με τα πραγματικά περιστατικά, οι προσφεύγοντες και τα τρία ανήλικα τέκνα τους, μικρής ηλικίας, είχαν τη συριακή ιθαγένεια και ζούσαν στο Χαλέπι της Συρίας. Τον Οκτώβριο του 2016, υπέβαλαν αιτήσεις για τη χορήγηση θεωρήσεων περιορισμένης εδαφικής ισχύος για

ανθρωπιστικούς λόγους. Οι αιτήσεις τους είχαν ως νομικό έρεισμα το άρθρο 25 παρ. 1, στοιχείο α', του Κώδικα Θεωρήσεων (Κανονισμός 810/2009), ενώ υποβλήθηκαν στην πρεσβεία του Βελγίου στη Βηρυτό (Λίβανος). Οι προσφεύγοντες ισχυρίστηκαν ότι ζητούσαν τις θεωρήσεις, προκειμένου να εγκαταλείψουν το πολιορκημένο Χαλέπι και εν συνεχεία να υποβάλουν αίτηση ασύλου στο Βέλγιο. Ειδικότερα, ισχυρίστηκαν ότι η κατάσταση στο Χαλέπι αλλά και γενικότερα στη Συρία ήταν ιδιαίτερα επισφαλής και ότι διέτρεχαν, ως χριστιανοί ορθόδοξοι, κίνδυνο διώξεων λόγω των θρησκευτικών τους πεποιθήσεων. Επιπροσθέτως, ένας εξ αυτών ανέφερε ότι είχε απαχθεί από τρομοκρατική ομάδα, ξυλοκοπήθηκε, βασανίστηκε και τελικά απελευθερώθηκε έναντι λύτρων. Ωστόσο, η Υπηρεσία Αλλοδαπών του Βελγίου απέρριψε τις ανωτέρω αιτήσεις, επισημαίνοντας α) ότι οι αιτούντες και προσφεύγοντες είχαν την πρόθεση να παραμείνουν στο Βέλγιο για διάστημα μεγαλύτερο των 90 ημερών, β) ότι το άρθρο 3 της ΕΣΔΑ δεν υποχρεώνει τα συμβαλλόμενα κράτη να επιτρέψουν την είσοδο στο έδαφός τους «στα πρόσωπα που αντιμετωπίζουν κάποια κατάσταση καταστροφής» και γ) ότι οι βελγικές διπλωματικές αρχές δεν περιλαμβάνονται στις αρχές ενώπιον των οποίων μπορεί να υποβληθεί αίτηση ασύλου από αλλοδαπό. Ακολούθως, οι προσφεύγοντες αιτήθηκαν ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου του Βελγίου (*Conseil du Contentieux des Étrangers*, Συμβούλιο επιλύσεως ενδίκων διαφορών αλλοδαπών) την αναστολή της εκτελέσεως των ανωτέρω απορριπτικών αποφάσεων. Το αιτούν δικαστήριο ζήτησε από το *Cour constitutionnelle* (Συνταγματικό Δικαστήριο, Βέλγιο) να αποφανθεί επί του παραδεκτού των ανωτέρω αιτημάτων. Επιπροσθέτως, αποφάσισε να αναστείλει τη δικαιοδοτική διαδικασία και να υποβάλει στο ΔΕΕ συγκεκριμένα προδικαστικά ερωτήματα. Με το πρώτο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ερωτά εάν ο όρος «διεθνείς υποχρεώσεις», στις οποίες αναφέρεται το άρθρο 25 παρ. 1, στοιχείο α' του Κώδικα Θεωρήσεων, αφορά το σύνολο των δικαιωμάτων που κατοχυρώνει ο Χάρτης, περιλαμβανομένων, ειδικότερα, των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται στα άρθρα 4 και 18 και εάν ο συγκεκριμένος όρος καταλαμβάνει τις υποχρεώσεις που υπέχουν τα κράτη μέλη βάσει της ΕΣΔΑ και βάσει του άρθρου 33 της Συμβάσεως της Γενεύης. Στο πλαίσιο του δεύτερου προδικαστικού ερωτήματος, το αιτούν δικαστήριο ερωτά εάν το άρθρο 25 παρ. 1, στοιχείο α' του Κώδικα Θεωρήσεων έχει την έννοια ότι το κράτος μέλος προς το οποίο έχει υποβληθεί αίτηση θεωρήσεως περιορισμένης εδαφικής ισχύος οφείλει, με την επιφύλαξη του περιθωρίου εκτιμήσεως που διαθέτει σχετικά με τις περιστάσεις της συγκεκριμένης υποθέσεως, να χορηγήσει τη θεώρηση που ζητείται, εφόσον συντρέχει αποδεδειγμένα κίνδυνος παραβάσεως του άρθρου 4 ή/και του άρθρου 18 του Χάρτη ή άλλης διεθνούς υποχρεώσεως του

κράτους. Επιπροσθέτως, στο πλαίσιο του ίδιου ερωτήματος, το αιτούν δικαστήριο ερωτά εάν η ύπαρξη δεσμών μεταξύ του αιτούντος και του κράτους μέλους στο οποίο υποβάλλεται η αίτηση θεωρήσεως (παραδείγματος χάριν οικογενειακοί δεσμοί, οικογένειες υποδοχής, εγγυητές και χορηγοί κ.λπ.) ασκεί επιρροή στην απάντηση επί του δεύτερου ερωτήματος.

Παρατηρήσεις

Παναγιώτης Ι. Αργαλιάς*

I. Εισαγωγή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης, που υποβλήθηκε από το Συμβούλιο επίλυσης ενδίκων διαφορών αλλοδαπών, αναφέρεται στην ερμηνεία του άρθρου 25 παρ. 1, στοιχείο α' του Κανονισμού 810/2009 (Κώδικας Θεωρήσεων) καθώς και των άρθρων 4¹ και 18² του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης³. Ο συγκεκριμένος Κώδικας Θεωρήσεων στοχεύει στη θέσπιση διαδικασιών και προϋποθέσεων εκδόσεως θεωρήσεων για διέλευση από ή με πρόθεση παραμονής στην επικράτεια των κρατών μελών, που δεν υπερβαίνει τις 90 ημέρες εντός οιασδήποτε περιόδου 180 ημερών⁴. Σύμφωνα με τον ανωτέρω Κώδικα Θεωρήσεων, ως «θεώρηση» νοείται η εξουσιοδότηση που χορηγείται από κράτος μέλος ενόψει διέλευσης από ή με πρόθεση παραμονής στην επικράτεια των κρατών μελών, που δεν υπερβαίνει σε διάρκεια 90 ημέρες εντός οιασδήποτε περιόδου 180 ημερών. Το επίμαχο άρθρο (ειδικότερα, το στοιχείο α') ορίζει ότι η θεώρηση περιορισμένης εδαφικής ισχύος

χορηγείται κατ' εξαίρεση στις ακόλουθες περιπτώσεις: α) όταν το κράτος μέλος θεωρεί ότι επιβάλλεται για ανθρωπιστικούς λόγους, για λόγους εθνικού συμφέροντος ή για λόγους διεθνών υποχρεώσεων να παρεκκλίνει από την αρχή ότι πρέπει να πληρούνται οι όροι εισόδου που θεσπίζονται στον Κανονισμό 562/2006, για τη θέσπιση του κοινοτικού Κώδικα σχετικά με το καθεστώς διέλευσης προσώπων από τα σύνορα, ii) όταν χορηγεί θεώρηση παρά την αντίρρηση του κράτους μέλους με το οποίο διενεργήθηκε διαβούλευση, σύμφωνα με το άρθρο 22 για τη χορήγηση ενιαίας θεώρησης, ή iii) όταν χορηγεί θεώρηση για λόγους επείγουσας ανάγκης. Το βασικό νομικό ζήτημα που τίθεται στη σχολιαζόμενη απόφαση είναι αν το άρθρο 25 παρ. 1, στοιχείο α' του Κώδικα Θεωρήσεων έχει την έννοια ότι το κράτος μέλος που έχει επιληφθεί αιτήματος χορηγήσεως θεωρήσεως περιορισμένης εδαφικής ισχύος οφείλει να χορηγήσει τη θεώρηση που ζητείται, εφόσον αποδεικνύεται κίνδυνος παραβάσεως των άρθρων 4 και/ή 18 του Χάρτη ή διεθνούς υποχρεώσεως την οποία το κράτος αυτό υπέχει.

II. Απόφαση του ΔΕΕ

Στη συγκεκριμένη απόφαση, εξετάζεται από το ΔΕΕ η αρμοδιότητά του για την έκδοση προδικαστικής απόφασης. Ειδικότερα, η ανωτέρω αρμοδιότητα αμφισβητήθηκε από τη βελγική κυβέρνηση. Οι εκπρόσωποι της βελγικής κυβέρνησης ισχυρίστηκαν ότι το άρθρο 25 παρ. 1 του Κώδικα Θεωρήσεων δεν εφαρμόζεται στις επίμαχες αιτήσεις και επίδικες περιπτώσεις. Ωστόσο, το ΔΕΕ διαπίστωσε ότι οι επίδικες αιτήσεις υποβλήθηκαν, για ανθρωπιστικούς λόγους, βάσει του ανωτέρου επίδικου άρθρου. Ως εκ τούτου, και αναφορικά με το ζήτημα εάν εφαρμόζεται ο Κώδικας Θεωρήσεων, το ΔΕΕ διαπιστώνει ότι το συγκεκριμένο ζήτημα συνδέεται αναπόσπαστα με τις απαντήσεις που πρέπει να δοθούν στη συγκεκριμένη αίτηση προδικαστικής απόφασης. Το ΔΕΕ καταλήγει ότι είναι αρμόδιο να απαντήσει στην αίτηση προδικαστικής απόφασης⁵.

Εν συνεχεία, το ΔΕΕ εξετάζει τα ουσιαστικά ζητήματα της υπόθεσης και, σε μια αρχική του σκέψη, διαπιστώνει ότι ο Κώδικας Θεωρήσεων εκδόθηκε βάσει του άρθρου 62, σημείο 2, στοιχεία α' και β', περίπτωση ii⁶ της Συνθήκης ΕΚ, σύμφωνα με το οποίο το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης θεσπίζει μέτρα για τις θεωρήσεις, όταν υπάρχει πρόθεση διαμονής που δεν υπερβαίνει το χρονικό διάστημα των τριών μηνών⁷. Βάσει της ανωτέρω διαπίστωσής του κρίνει ότι οι αιτήσεις θεώρησης των ενδιαφερομένων

* Δ.Ν., Δικηγόρος-Οικονομολόγος

1. Το άρθρο 4 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων ορίζει «Κανείς δεν μπορεί να υποβληθεί σε βασανιστήρια ούτε σε απάνθρωπες ή εξευτελιστικές ποινές ή μεταχείριση», Β. ΤΖΕΜΟΣ, Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, Ερμηνεία κατ' άρθρο, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2015, σσ. 50-60
2. Το άρθρο 18 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων ορίζει «Το δικαίωμα ασύλου διασφαλίζεται τηρουμένων των κανόνων της Σύμβασης της Γενεύης της 28ης Ιουλίου 1951 και του Πρωτοκόλλου της 31ης Ιανουαρίου 1967 περί του καθεστώτος των προσφύγων και σύμφωνα με τη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση και τη Συνθήκη για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (εφεξής οριζόμενες ως «οι Συνθήκες»», Β. ΤΖΕΜΟΣ, ό.π., σσ. 229-242.
3. Γενικότερα για τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Μ.Δ. ΧΡΥΣΟΜΑΛΛΗΣ, Η Συνθήκη της Λισαβόνας, Η βελτίωση της δημοκρατίας και της αποτελεσματικότητας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, εκδ. Β. Ν. Κατσαρού, Αθήνα, 2010, σσ. 23-27, Α.Δ. ΠΛΙΑΚΟΣ, Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2012, σσ. 100-109.
4. Σκ. 41 της σχολιαζόμενης απόφασης.

5. ΔΕΕ C-408/14, *Wojciechowski*, 10.09.2015, ECLI:EU:C:2015:591, σκ. 26-28.

6. Π. ΝΑΣΚΟΥ-ΠΕΡΑΚΗ, Άρθρο 62, σε Β. Σκουρή (επ.), Ερμηνεία Συνθηκών για την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003, σσ. 626-631.

7. Σκ. 40 της σχολιαζόμενης απόφασης.

δεν περιορίστηκαν σε χρονικό διάστημα 90 ημερών και ως εκ τούτου δεν εφαρμόζεται ο Κώδικας Θεωρήσεων αλλά η εθνική νομοθεσία. Λόγω της εφαρμογής της εθνικής νομοθεσίας, οι συγκεκριμένες αιτήσεις δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του Δικαίου της ΕΕ και δεν δύναται να εφαρμοστεί ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ⁸. Στις τελευταίες σκέψεις της αποφάσεώς του, το Δικαστήριο προσθέτει ότι, αν επιτρεπόταν στους υπηκόους τρίτων χωρών να υποβάλουν αιτήσεις για βίζα, προκειμένου να υποβάλουν αίτηση για διεθνή προστασία στο κράτος μέλος της επιλογής τους, θα υπονομευόταν η γενική οικονομία του συστήματος που έχει δημιουργηθεί με τον Κανονισμό 604/2013 (σύστημα του Δουβλίνου)⁹.

Το ΔΕΕ επισημαίνει ότι το σημαντικό γεγονός που χαρακτηρίζει τη συγκεκριμένη υπόθεση είναι η υποβολή αίτησης με αντικείμενο διαφορετικό από το αντικείμενο των θεωρήσεων βραχείας διαμονής. Θεμελιώνοντας την ανωτέρω κρίση του, προβαίνει σε μια ιδιαίτερα αόριστη κρίση, επιδιώκοντας να «ξεπεράσει» την εύλογη απορία αναφορικά με τον τρόπο εκτίμησης της πρόθεσης των αιτούντων να διαμείνουν για διάστημα μεγαλύτερο των 90 ημερών. Υποστηρίζει ότι η μη εφαρμογή στη συγκεκριμένη περίπτωση του δικαίου της ΕΕ δεν αναιρείται από το γεγονός ότι η ύπαρξη εύλογων αμφιβολιών, ως προς την πρόθεση του αιτούντος να αναχωρήσει από το έδαφος των κρατών μελών πριν από τη λήξη ισχύος της ζητούμενης θέωσης, θεωρείται από το άρθρο 32¹⁰ παρ. 1, στοιχείο β' του Κώδικα Θεωρήσεων λόγος απορρίψεως της αιτήσεως χορηγήσεως θεωρήσεως και όχι λόγος μη εφαρμογής του Κώδικα. Δεν επεξηγεί, όμως, γιατί δεν επηρεάζει το άρθρο 32 του Κώδικα Θεωρήσεων την ανωτέρω κρίση του. Καταληκτικά, το ΔΕΕ κρίνει ότι το άρθρο 1 του Κανονισμού 810/2009 (Κώδικας Θεωρήσεων) έχει την έννοια ότι οι επίδικες αιτήσεις υπηκόων τρίτης χώρας δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του Κώδικα Θεωρήσεων, αλλά διέπονται αποκλειστικά από το εθνικό δίκαιο, διότι αναφέρονται σε διάστημα παραμονής μεγαλύτερο των 90 ημερών.

IV. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Σύμφωνα με την άποψη του Γεν. Εισαγγελέα Paolo Mengozzi, η συγκεκριμένη υπόθεση παρείχε στο Δικαστήριο την ευκαιρία να διευκρινίσει ότι ένα κράτος μέλος, όταν εκδίδει απόφαση επί αιτήσεως θεωρήσεως περιορισμένης εδαφικής ισχύος, εφαρμόζει το δίκαιο

8. Ibid.

9. Ibid.

10. Το άρθρο 32 παρ. 1, στοιχείο β', του Κώδικα Θεωρήσεων επιγράφεται «Απόρριψη θέωσης» και ορίζει τα εξής: «Με την επιφύλαξη του άρθρου 25 παράγραφος 1, η αίτηση θέωσης απορρίπτεται [εάν]: [...] β) υπάρχουν εύλογες αμφιβολίες ως προς [...] την πρόθεση του αιτούντος να αναχωρήσει από το έδαφος των κρατών μελών πριν από τη λήξη ισχύος της ζητούμενης θέωσης».

της Ένωσης και οφείλει, επομένως, να διασφαλίζει τον σεβασμό των δικαιωμάτων που κατοχυρώνει ο Χάρτης. Ειδικότερα, ο Γεν. Εισαγγελέας θεωρεί ότι θα πρέπει να διαγνωσθεί νομολογιακά η ύπαρξη θετικής υποχρεώσεως των κρατών μελών να χορηγούν θεωρήση περιορισμένης εδαφικής ισχύος, όταν υφίστανται σοβαροί και αποδεδειγμένοι λόγοι, από τους οποίους συνάγεται ότι η άρνηση χορηγήσεως της εν λόγω θεωρήσεως θα έχει ως άμεση συνέπεια την έκθεση των προσώπων σε βασανιστήρια ή σε απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση¹¹. Η διαφοροποίηση των εκτιμήσεων του Γενικού Εισαγγελέα και της απόφασης του ΔΕΕ οφείλεται στον διαφορετικό χαρακτηρισμό των συγκεκριμένων αιτήσεων θεωρήσεων. Από την πλευρά του, ο Γενικός Εισαγγελέας διαπιστώνει ότι οι προσφεύγοντες της κύριας δίκης ζήτησαν, βάσει του ανωτέρω Κώδικα Θεωρήσεων, τη χορήγηση θεωρήσεως περιορισμένης εδαφικής ισχύος για διαμονή βραχείας διάρκειας. Επιπροσθέτως, ο Γεν. Εισαγγελέας τονίζει ότι η πρόθεση των αιτούντων να ζητήσουν να τους χορηγηθεί καθεστώς πρόσφυγα δεν δύναται να μετατρέψει τις αιτήσεις τους σε αιτήσεις θεωρήσεως μακράς διάρκειας διαμονής και, ως εκ τούτου, να τις θέσει εκτός πεδίου του δικαίου της ΕΕ¹². Από την άλλη πλευρά, το ΔΕΕ επισημαίνει πως από τα στοιχεία της δικογραφίας προκύπτει ότι οι προσφεύγοντες της κύριας δίκης υπέβαλαν στην πρεσβεία του Βελγίου στον Λίβανο αιτήσεις χορηγήσεως θεωρήσεων για ανθρωπιστικούς λόγους, βάσει του άρθρου 25 του Κώδικα Θεωρήσεων, προκειμένου να ζητήσουν άσυλο στο Βέλγιο κατά την άφιξή τους στο κράτος μέλος αυτό και, εν συνεχεία, να λάβουν άδεια διαμονής με ισχύ μεγαλύτερη των 90 ημερών. Αυτή η σημαντική διαφοροποίηση των δύο δικαστικών εκτιμήσεων οδηγεί το ΔΕΕ να αποφανθεί ότι κακώς οι βελγικές αρχές εξέλαβαν τις αιτήσεις ως αιτήσεις για χορήγηση θεωρήσεων βραχείας διαμονής, διότι στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν εφαρμόζεται το δίκαιο της ΕΕ. Ωστόσο, το συμπέρασμα του ΔΕΕ ότι οι επίδικες αιτήσεις αφορούν θεωρήσεις μακράς διαμονής δεν εξηγείται με επαρκή τρόπο. Το ΔΕΕ δεν αναφέρει με ειδικό και συγκεκριμένο τρόπο ποια είναι τα στοιχεία που καταδεικνύουν την πρόθεση των αιτούντων να διαμείνουν στο Βέλγιο για μεγαλύτερο των 90 ημερών διάστημα. Επιπροσθέτως, το ΔΕΕ δεν αναφέρεται, διεξοδικά, στις επικίνδυνες συνθήκες που επικρατούν στη Συρία και στο Χαλέπι. Οι επικίνδυνες συνθήκες που επικρατούν στη Συρία αποδεικνύουν, κατά τη γνώμη μας, ότι οι αιτούντες επιθυμούσαν να βρουν έναν τρόπο διαφυγής από τη Συρία και όχι να αναζητήσουν μόνιμη και μακράς διάρκειας δυνατότητα διαμονής στο Βέλγιο. Ειδικότερα, η δραματική ένοπλη σύρραξη, η μικρή ηλικία των τέκνων τους, το ιδιαίτερα ευάλωτο προφίλ τους, λόγω του γενο-

11. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα Paolo Mengozzi, 07.02.2017, στη σχολιαζόμενη απόφαση, ECLI:EU:C:2017:93, σκ. 3.

12. Ibid, σκ. 49-50.

νότος ότι ανήκουν στην κοινότητα των ορθοδόξων χριστιανών, καθώς επίσης ότι το αιτούν δικαστήριο επελήφθη της υποθέσεως στο πλαίσιο της κατεπείγουσας διαδικασίας δεν υποδηλώνουν πρόθεση διαμονής μακράς διάρκειας. Η ανωτέρω κρίση δεν έχει ιδιαίτερα πειστικά επιχειρήματα και φαίνεται να επηρεάστηκε από τις ροές των εν δυνάμει προσφύγων από τη Συρία προς τα κράτη μέλη της ΕΕ. Καταληκτικά, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η μη εφαρμογή του δικαίου της ΕΕ, και ειδικότερα του Κώδικα Θεωρήσεων, στις επίδικες περιπτώσεις είχε ως συνέπεια να μην απαντηθούν τα προδικαστικά ερωτήματα και, ειδικότερα, να μην εξετασθεί το περιθώριο εκτιμήσεως των κρατών μελών κατά τη χορήγηση θεωρήσεων, υπό το πρίσμα και των άρθρων 4 και 18 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ¹³.

► Διαχείριση αποβλήτων

Συμβατή με το ενωσιακό δίκαιο και την αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει», εθνική ρύθμιση που προβλέπει τη χρηματοδότηση του κόστους υπηρεσίας διαχείρισης και διάθεσης αποβλήτων από τους κατόχους αυτών, βάσει εκτίμησης του παραγόμενου όγκου των αποβλήτων, καθώς και την επιβολή πρόσθετου τέλους για τη χρηματοδότηση αναγκαίων επενδύσεων για την επεξεργασία και ανακύκλωση αποβλήτων

περιβάλλον – απόβλητα – Οδηγία 2008/98/ΕΚ – κάλυψη κόστους διαχείρισης αποβλήτων – αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει» – αστικά απόβλητα – χρέωση διαχείρισης αποβλήτων – έννοια κατόχου αποβλήτων – ειδικό τέλος για τη χρηματοδότηση επενδύσεων επεξεργασίας αποβλήτων

ΔΕΕ C-335/16, VG Čistoća, 30.03.2017, Τμήμα έκτο, Πρόεδρος τμήματος: E. Regan, Εισηγητής: J.-C. Bonichot, Γεν. Εισαγγελέας: M. Szpunar, ECLI:EU:C:2017:242 – Προδικαστικό ερώτημα

Η δημοτική επιχείρηση διαχείρισης αποβλήτων VG Čistoća d.o.o. προσέφυγε στο αρμόδιο Πρωτοδικείο του Δήμου Velica Gorica της Κροατίας κατά του ζεύγους Vladika, αξιώνοντας την εξόφληση λογαριασμών που αφορούσαν τη διαχείριση οικιακών αποβλήτων για το χρονικό διάστημα από τον Οκτώβριο του 2013 μέχρι και τον Σεπτέμβριο του 2014. Από το συνολικά οφειλόμενο ποσό, οι εναγόμενοι δέχθηκαν μεν να καταβάλουν το ποσό που αντιστοιχεί στην αποκομιδή και υγειονομική ταφή των αποβλήτων που πράγματι παράχθηκαν από

αυτούς, αρνήθηκαν, ωστόσο, την εξόφληση μέρους των λογαριασμών που αφορούσε, συγκεκριμένα, την επιλεκτική συλλογή, ανακύκλωση και υγειονομική ταφή των άνευ αδείας απορριφθέντων στο περιβάλλον αποβλήτων. Επιπλέον, αρνήθηκαν να καταβάλουν και το ποσό που αντιστοιχούσε σε ειδικό τέλος προοριζόμενο για τη χρηματοδότηση επενδύσεων της ενάγουσας δημοτικής επιχείρησης για υπηρεσίες διαχείρισης και ανακύκλωσης αποβλήτων. Όπως προκύπτει από το ιστορικό της σχολιαζόμενης απόφασης, αναφορικά με τον προβλεπόμενο τρόπο τιμολόγησης για την παροχή της υπηρεσίας της αποκομιδής των αποβλήτων, η VG Čistoća χρέωνε μηνιαίως τους χρήστες της υπηρεσίας και κατόχους αποβλήτων, με κριτήριο το μέγεθος των χρησιμοποιούμενων από αυτούς κάδους και όχι βάσει του όγκου των αποβλήτων που πράγματι παράγονταν, όπως συνέβη και στην επίδικη υπόθεση.

Στο πλαίσιο της διαφοράς αυτής, το αιτούν εθνικό δικαστήριο επισήμανε, αρχικά, ότι όσον αφορά τη χρέωση της υπηρεσίας αποκομιδής των αποβλήτων, θα έπρεπε να προβλέπεται ένα σύστημα συλλογής των αποβλήτων, βάσει του οποίου θα παρέχεται η δυνατότητα χρέωσης μόνο για τα απόβλητα που πράγματι παράγουν οι χρήστες, ώστε να εξασφαλίζεται με αυτόν τον τρόπο ο σεβασμός της αρχής της ισότητας. Περαιτέρω, έκρινε, αφενός, ότι θα πρέπει να διατίθενται στους χρήστες ειδικοί κάδοι για την ξεχωριστή συλλογή των αποβλήτων (χαρτιά, πλαστικά, ανάμικτα απόβλητα) και, αφετέρου, ότι οι χρήστες δεν θα πρέπει να επιβαρύνονται με το κόστος της υγειονομικής ταφής των αποβλήτων που ανακυκλώνονται. Συνακόλουθα, αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του εκκρεμή διαδικασία και να υποβάλει προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ, ζητώντας να διευκρινιστεί ο τρόπος βάσει του οποίου θα πρέπει να υπολογίζεται η χρέωση για τη συλλογή και αποκομιδή των οικιακών αποβλήτων, σύμφωνα με το δίκαιο της Ένωσης. Η αίτηση προδικαστικής παραπομπής αφορά, ουσιαστικά, την ερμηνεία των άρθρων 14 και 15 παρ. 1 της Οδηγίας 2008/98/ΕΚ για τα απόβλητα και το εάν συνάδει με το περιεχόμενο των άρθρων αυτών, εθνική νομοθετική πρόβλεψη περί υπολογισμού της χρέωσης των υπηρεσιών αποκομιδής και διάθεσης αποβλήτων με κριτήριο τον όγκο των κάδων και όχι με κριτήριο τον όγκο αποβλήτων που πράγματι παράγονται κα από τους χρήστες των υπηρεσιών αυτών. Επιπρόσθετα, με το τελευταίο σκέλος του προδικαστικού ερωτήματος, το ΔΕΕ κλήθηκε να αποφανθεί για το εάν η επιβάρυνση των χρηστών με ειδικό, πρόσθετο τέλος προοριζόμενο για τη χρηματοδότηση αναγκαίων επενδύσεων για την επεξεργασία των αποβλήτων, είναι συμβατή με τις προβλέψεις της ανωτέρω Οδηγίας.

Επί των ανωτέρω ζητημάτων, το ΔΕΕ έκρινε ότι, στο παρόν στάδιο εξέλιξης του δικαίου της Ένωσης, δεν απαγορεύεται εθνική ρύθμιση η οποία προβλέπει τη χρηματοδότηση υπηρεσίας διαχείρισης και διάθεσης αστικών

13. M. ZOETEWELJ-TURHAN / S. PROGIN-THEUERKAUF, CJEU Case C-638/16 PPU, X and X – Dashed hopes for a legal pathway to Europe, European Law Blog, News and Comments on EU Law, διαθέσιμο σε: <https://europeanlawblog.eu/2017/03/10/cjeu-case-c-63816-ppu-x-and-x-dashed-hopes-for-a-legal-pathway-to-europe/>.

αποβλήτων με χρέωση υπολογιζόμενη με βάση την εκτίμηση του παραγόμενου από τους χρήστες της υπηρεσίας αυτής, όγκου αποβλήτων και όχι βάσει της πραγματικής ποσότητας των παραγόμενων από αυτούς και παραδοθέντων αποβλήτων. Ομοίως, είναι συμβατή με το δίκαιο της Ένωσης και εθνική νομοθετική πρόβλεψη, βάσει της οποίας οι χρήστες της ανωτέρω υπηρεσίας, λόγω της ιδιότητάς του ως κάτοχοι αποβλήτων, επιβαρύνονται με την καταβολή πρόσθετου τέλους, το οποίο αποβλέπει στη χρηματοδότηση επενδύσεων κεφαλαίου, αναγκαίων για τη διαχείριση και επεξεργασία των αποβλήτων, περιλαμβανομένης και της ανακύκλωσής τους. Το ΔΕΕ επισήμανε, ωστόσο, ότι εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο να ελέγξει, ενόψει των πραγματικών στοιχείων που φέρονται ενώπιόν του, εάν τυχόν συντρέχει προδήλως δυσανάλογη επιβάρυνση ορισμένων κατόχων αποβλήτων, σε σχέση με τον όγκο ή το είδος των αποβλήτων που πράγματι μπορούν να παράγουν. Προς αυτήν την κατεύθυνση, το ΔΕΕ παρέθεσε, ενδεικτικά, ορισμένα συναφή κριτήρια που μπορούν να συνεκτιμηθούν κατά τον έλεγχο αυτόν, συνδεδεμένα με το είδος των ακινήτων των χρηστών, την επιφάνεια και τη χρήση αυτών, την ικανότητα παραγωγής αποβλήτων εκ μέρους των κατόχων, τον όγκο των κάδων καθώς και τη συχνότητα που πραγματοποιείται η αποκομιδή των αποβλήτων, καθόσον οι συγκεκριμένες παράμετροι είναι ικανές να επηρεάσουν ευθέως το ύψος του κόστους διαχείρισης των αποβλήτων.

Παρατηρήσεις

Χριστίνα Χατζηκωνσταντίνου*

1. Εισαγωγικά

Η σχολιαζόμενη απόφαση εντάσσεται στη θεματική της διαχείρισης των αποβλήτων και αφορά, ειδικότερα, το ζήτημα της κάλυψης του κόστους της διαχείρισης αποβλήτων από τους παραγωγούς και κατόχους αυτών, μέσω της εφαρμογής της αρχής «ο ρυπαίνων πληρώνει», η οποία, όπως θα εκτεθεί κατωτέρω, αποτελεί θεμελιώδη αρχή του δικαίου περιβάλλοντος. Η διαχείριση των αποβλήτων αποτέλεσε διαχρονικά έναν σημαντικότερο τομέα περιβαλλοντικής δράσης της Ένωσης και συνδέεται αναπόσπαστα με την προστασία του περιβάλλοντος¹. Συνακόλουθα, και η ενωσιακή νομοθεσία για τα

απόβλητα είναι πλούσια, εξειδικευμένη και από τις πλέον ανεπτυγμένες, καθώς ρυθμίζει ποικίλα ζητήματα, νομικά και τεχνικά, που άπτονται της διαχείρισης των αποβλήτων, όπως είναι ενδεικτικά η επεξεργασία τους, ο διαχωρισμός τους σε επιμέρους υποκατηγορίες (π.χ επικίνδυνα απόβλητα) και η μεταφορά τους εντός αλλά και εκτός των συνόρων της Ένωσης². Με την αναγνώριση της ανάγκης για εναρμόνιση των νομοθεσιών των κρατών μελών σε μία ενιαία δράση, υιοθετήθηκε η πρώτη Οδηγία-πλαίσιο 75/442/ΕΟΚ για τα στερεά απόβλητα, η οποία, έκτοτε, υπέστη σημαντικό αριθμό τροποποιήσεων που αντανάκλουν και τις εκάστοτε εξελίξεις και επιστημονικές αντιλήψεις αναφορικά με τη διαχείριση των αποβλήτων³.

Περαιτέρω, όπως γίνεται δεκτό, σημαντική θέση στην περιβαλλοντική πολιτική της Ένωσης καταλαμβάνουν τα Προγράμματα Δράσης για το Περιβάλλον. Ενδεικτικά, στο προγενέστερο, και με χρονικό διάστημα υλοποίησης τα έτη 2002 έως 2012, έκτο Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον⁴, η διαχείριση των αποβλήτων τέθηκε ως βασική παράμετρος της περιβαλλοντικής πολιτικής της Ένωσης, συνδεδεμένη άμεσα από πλευράς αποτελεσμάτων και με τους λοιπούς επιδιωκόμενους στόχους, όπως η αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής αλλά και η προστασία των υδάτων και του εδάφους. Παρόμοια στοχοθεσία απαντάται και στο τρέχον έβδομο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον, το οποίο αφορά τον χρονικό ορίζοντα μέχρι το έτος 2020 και στο οποίο διαλαμβάνεται ρητά ότι η πρόληψη ή μείωση των δυσμενών επιπτώσεων της παραγωγής και της διαχείρισης αποβλήτων αποτελεί ένα από τα μέσα που συμβάλλουν στην προστασία του περιβάλλοντος και της ανθρώπινης υγείας⁵. Οι βασικοί στόχοι της πολιτικής της Ένωσης αναφορικά με τη διαχείριση των αποβλήτων έχουν αποτυ-

μεταφοράς αποβλήτων του Σεβέζο στην Ιταλία. Για μία αναλυτική παράθεση του ιστορικού της πολιτικής για τα απόβλητα στην Ένωση, βλ. Πολιτική της ΕΕ όσον αφορά τα απόβλητα: Το παρασκήνιο της στρατηγικής, διαθέσιμο σε: http://ec.europa.eu/environment/waste/pdf/story_book_el.pdf, σσ.7-12.

2. Συνολικά η ενωσιακή νομοθεσία για τη διαχείριση αποβλήτων, διαθέσιμη σε: <http://eur-lex.europa.eu/summary/chapter/environment/2004.html?root=2004>.

3. Βλ. Z. GILLE, The implications of accession for waste policies and industrial practices: Hungary and the European Union, European Union Center, University of Illinois, Champaign, 2004, σ. 2, διαθέσιμο σε: <http://aei.pitt.edu/2031/1/GILLEWPSP2004.pdf>.

4. Απόφαση 1600/2002/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 22ης Ιουλίου 2002 για τη θέσπιση του έκτου Κοινοτικού Προγράμματος Δράσης για το Περιβάλλον (ΕΕ 2002 L 242).

5. Βλ. σκ. 17 του προοιμίου της Απόφασης 1386/2013/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 20ής Νοεμβρίου 2013, σχετικά με το γενικό ενωσιακό πρόγραμμα δράσης για το περιβάλλον έως το 2020 «Ευημερία εντός των ορίων του πλανήτη μας» (ΕΕ 2013 L 354/171).

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Ερευνήτρια ΚΔΕΟΔ με τη χρηματοδότηση του Ιδρύματος Σταύρος Νιάρχος

1. Έναυσμα για την ενασχόληση της Ένωσης με το θέμα των αποβλήτων αποτέλεσε η εμφάνιση σειράς προβλημάτων και σκανδάλων κατά τις δεκαετίες του '70 και του '80 που σχετιζόνταν με τη διαχείριση των αποβλήτων, όπως ήταν το σκάνδαλο της

πωθεί και σε σχετικές ανακοινώσεις της Επιτροπής, όπως, για παράδειγμα, στην ανακοίνωση της 21ης Δεκεμβρίου του 2005⁶, σύμφωνα με το περιεχόμενο της οποίας και τη στρατηγική την οποία προτείνει, η πρόληψη της δημιουργίας αποβλήτων αλλά και η προώθηση και ενθάρρυνση της επαναχρησιμοποίησης, ανακύκλωσης και ανάκτησής τους, μπορούν να συμβάλλουν τόσο στη μείωση των αρνητικών περιβαλλοντικών επιπτώσεων όσο και στην αντιμετώπισή τους, όχι μόνον ως πηγή ρύπανσης αλλά και ως πιθανών εκμεταλλεύσιμων πόρων. Η πιο σύγχρονη τάση που διαφαίνεται σήμερα στον τομέα της διαχείρισης αποβλήτων είναι η ένταξή της στη δέσμη μέτρων για την επονομαζόμενη «κυκλική οικονομία», η οποία αποσκοπεί, μεταξύ άλλων, στην καλύτερη διαχείριση και μείωση των παραγόμενων αποβλήτων, μέσω υιοθέτησης δράσεων που καλύπτουν τον πλήρη κύκλο ζωής των προϊόντων και, ταυτόχρονα, προσδίδει νέα αξία στα απόβλητα τα οποία μπορούν να αξιοποιηθούν πλέον και ως πρώτη ύλη⁷.

II. Το νομικό πλαίσιο αναφοράς

Νομικό έρεισμα για την απάντηση του Δικαστηρίου στο ανωτέρω προδικαστικό ερώτημα αποτέλεσαν οι διατάξεις της Οδηγίας 2008/98/ΕΚ για τα απόβλητα και την κατάργηση ορισμένων Οδηγιών⁸. Με τη συγκεκριμένη Οδηγία, η οποία καθορίζει το γενικό νομικό πλαίσιο για τον χειρισμό των αποβλήτων στην Ένωση, θεσπίζονται μέτρα για την προστασία του περιβάλλοντος και της ανθρώπινης υγείας, τα οποία στοχεύουν στην παρεμπόδιση ή μείωση των επιπτώσεων της παραγωγής και διαχείρισης αποβλήτων, με στόχο τη βελτίωση της αποδοτικότητάς της⁹. Όπως επισημαίνεται στο προοίμιο αυτής, πρώτος στόχος κάθε πολιτικής για τα απόβλητα πρέπει να είναι η ελαχιστοποίηση των αρνητικών συνεπειών της

παραγωγής και της διαχείρισης των αποβλήτων για την ανθρώπινη υγεία και το περιβάλλον¹⁰.

Στην Οδηγία διαλαμβάνεται, επίσης, ρητή αναφορά (άρθρο 4 παρ. 1) στην αρχή της ιεράρχησης των αποβλήτων η οποία αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο της πολιτικής και της νομοθεσίας για τα απόβλητα¹¹. Σύμφωνα με το ουσιαστικό περιεχόμενο της αρχής αυτής, δίνεται προτεραιότητα στην πρόληψη της παραγωγής των αποβλήτων, κατόπιν στην ανακύκλωση και στην ανάκτηση και, τέλος, στην απόθεσή τους¹².

Οι διατάξεις της Οδηγίας που έτυχαν εν προκειμένω εφαρμογής και αποτέλεσαν αντικείμενο ερμηνείας είναι, συγκεκριμένα, τα άρθρα 14 και 15 παρ. 1. Το άρθρο 14 ορίζει, ειδικότερα, ότι, σύμφωνα με την αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει», το κόστος διαχείρισης αποβλήτων βαρύνει τον αρχικό παραγωγό αποβλήτων, τον τρέχοντα ή τους προηγούμενους κατόχους αποβλήτων¹³. Αντίστοιχα, το άρθρο 15 παρ. 1, σχετικά με την ευθύνη για τη διαχείριση των αποβλήτων, προβλέπει ότι τα κράτη μέλη λαμβάνουν τα αναγκαία μέτρα, για να εξασφαλίζουν ότι οι αρχικοί παραγωγοί ή άλλοι κάτοχοι αποβλήτων πραγματοποιούν οι ίδιοι την επεξεργασία των αποβλήτων ή αναθέτουν την επεξεργασία σε έμπορο ή οργανισμό ή επιχείρηση που εκτελεί εργασίες επεξεργασίας αποβλήτων ή μέσω διακανονισμού με δημόσιο ή ιδιωτικό οργανισμό συλλογής αποβλήτων σύμφωνα με τα άρθρα 4 και 13.

Σε επίπεδο εθνικού δικαίου, σύμφωνα με την εφαρμοσθείσα στη διαφορά της κύριας δίκης νομοθετική ρύθμιση, προβλέπεται, κατ' αρχάς, ότι η διαχείριση των αποβλήτων από τους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης περιλαμβάνει υπηρεσίες συλλογής και αποκομιδής των δημοτικών αποβλήτων καθώς και την υγειονομική ταφή αυτών. Περαιτέρω, ορίζεται ότι η παρεχόμενη υπηρεσία συλλογής αποβλήτων περιλαμβάνει τη συλλογή των αποβλήτων από τους διάφορους χρήστες με κάδους και ότι οι χρήστες της υπηρεσίας αυτής υποχρεούνται να φέρουν το κόστος

6. COM(2005) 666 final, Ένα βήμα μπροστά για την αειφόρο χρήση των πόρων-θεματική στρατηγική για την πρόληψη της δημιουργίας και την ανακύκλωση των αποβλήτων, διαθέσιμη σε: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex:52005DC0666>.

7. Σχετικά με τα νέα μέτρα της Επιτροπής για την κυκλική οικονομία, βλ. σχετική δημοσίευση του περιοδικού Περιβάλλον για τους Ευρωπαίους, ημερομηνία δημοσίευσης 06.01.2016, με τίτλο «Φέρνοντας την Ευρώπη πιο κοντά στην κυκλική οικονομία», διαθέσιμη σε: https://ec.europa.eu/environment/efe/themes/resource-efficiency/taking-europe-closer-circular-economy_el καθώς και το με ημερομηνία 26.01.2016 δελτίο τύπου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, με τίτλο «Κυκλική Οικονομία: Η Επιτροπή τηρεί τις υποσχέσεις της, προσφέρει καθοδήγηση ως προς την ανάκτηση ενέργειας από τα απόβλητα και συνεργάζεται με την ΕΤΕπ για την τόνωση των επενδύσεων», διαθέσιμο σε: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-104_el.htm.

8. Η ενσωμάτωση της Οδηγίας στο ελληνικό δίκαιο έγινε με τον Ν. 4042/2012.

9. Η εν λόγω Οδηγία αντικατέστησε την προηγούμενη Οδηγία-πλαίσιο για τα απόβλητα 2006/12/ΕΚ, Περί των στερεών αποβλήτων.

10. Βλ. σκ. 6.

11. Για τις βασικές αρχές διαχείρισης των αποβλήτων, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται και η αρχή της ιεράρχησης, βλ. Α. ΚΑΛΛΙΑ-ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Το Ευρωπαϊκό νομικό πλαίσιο διαχείρισης αποβλήτων και η εφαρμογή του στην Ελλάδα. ΠερΔικ, 2009, σ. 663.

12. Βλ. Ε.ΚΟΥΤΟΥΠΑ-ΡΕΓΚΑΚΟΥ, Δίκαιο του Περιβάλλοντος, εκδ. Σάκκουλα, 2008, σ. 247.

13. Σύμφωνα με τους ορισμούς που αποσαφηνίζονται στο 3ο άρθρο της Οδηγίας, «παραγωγός αποβλήτων» είναι κάθε πρόσωπο του οποίου οι δραστηριότητες παράγουν απόβλητα (αρχικός παραγωγός αποβλήτων) ή κάθε πρόσωπο που πραγματοποιεί εργασίες προεπεξεργασίας, ανάμειξης ή άλλες οι οποίες οδηγούν σε μεταβολή της φύσης ή σύνθεσης των αποβλήτων αυτών. Αντίστοιχα, «κάτοχος αποβλήτων» είναι ο παραγωγός αποβλήτων ή το φυσικό ή νομικό πρόσωπο στην κατοχή του οποίου βρίσκονται τα απόβλητα.

διαχείρισης των δημοτικών αποβλήτων κατ' αναλογία με την ποσότητα των αποβλήτων που παραδίδονται. Ειδικότερα δε ως προς τον τρόπο χρέωσης, οι χρήστες της υπηρεσίας επιβαρύνονται ανάλογα με την ποσότητα των αποβλήτων που παραδίδουν και το ποσοτικό αυτό κριτήριο βασίζεται στον όγκο των κάδων που χρησιμοποιούν και αποτελεί συνάρτηση της περιοδικότητας με την οποία διενεργείται η συλλογή των αποβλήτων.

Με τις ανωτέρω διατάξεις ενωσιακής και εθνικής προέλευσης, αποτυπώνεται η ενεργοποίηση της αρχής «ο ρυπαίνων πληρώνει», συγκεκριμένα, στον τομέα της διαχείρισης των αποβλήτων¹⁴. Η εν λόγω αρχή συνιστά γενική κατευθυντήρια αρχή, η οποία διατρέχει συνολικά το δίκαιο περιβάλλοντος, σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο και μαζί με τις αρχές της προφύλαξης, της προληπτικής δράσης και της επανόρθωσης των καταστροφών του περιβάλλοντος κατά προτεραιότητα στην πηγή, αποτελούν τη βάση της ενωσιακής περιβαλλοντικής πολιτικής, όπως αποτυπώνεται στο άρθρο 191 ΣΛΕΕ¹⁵. Το ουσιαστικό περιεχόμενο της αρχής αυτής ορίζει ότι η ευθύνη και το κόστος των περιβαλλοντικών ζημιών, και πιο συγκεκριμένα της αποφυγής αλλά και της εξάλειψής τους, πρέπει να αναλαμβάνονται από τον ίδιο τον ρυπαίνοντα και όχι από την ολότητα¹⁶. Δικαιοπολιτικό, δε, στόχο της αποτελεί η άσκηση πίεσης στους επιχειρηματίες αλλά και σε κάθε εν δυνάμει ρυπαίνοντα να μειώσουν τα επίπεδα ρύπανσης που οφείλονται στη δική τους δραστηριότητα και να επιδεικνύουν μεγαλύτερη προσοχή, όταν η δραστηριότητα αυτή ενδέχεται να ζημιώσει το περιβάλλον¹⁷. Η αρχή αποσκοπεί, επιπλέον, στη δίκαιη κατανομή των εξόδων που συνεπάγονται οι ρυπάνσεις του περιβάλλοντος και αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι η αρχή αποτελεί έκφραση της αρχής της αναλογικότητας¹⁸. Ως αρχή της κατανομής των εξόδων, η αρχή αποτελεί ταυτόχρονα συγκεκριμενοποίηση της αρχής της ίσης μεταχείρισης η οποία επιβάλλει να μην αντιμετωπίζονται διαφορετικά παρόμοιες καταστάσεις και να μην αντιμετωπίζονται αντίστοιχα με τον ίδιο τρόπο

ανόμοιες καταστάσεις, εκτός αν η διαφοροποίηση αυτή δικαιολογείται αντικειμενικά¹⁹.

Αναφορικά με το συγκεκριμένο περιεχόμενο που προσλαμβάνει, ειδικότερα, η εν λόγω αρχή, όταν ενεργοποιείται στον τομέα της διαχείρισης των αποβλήτων, γίνεται δεκτό ότι ο παραγωγός και ο κάτοχος των αποβλήτων θα πρέπει να διαχειρίζονται τα απόβλητα κατά τέτοιο τρόπο ώστε να διασφαλίζεται υψηλό επίπεδο προστασίας του περιβάλλοντος και της ανθρώπινης υγείας²⁰. Περαιτέρω, όπως προκύπτει σαφώς από το περιεχόμενο του άρθρου 14 της εφαρμοζόμενης Οδηγίας που εκτέθηκε ανωτέρω, το κόστος διαχείρισης των αποβλήτων βαρύνει τον αρχικό παραγωγό, τον τρέχοντα ή τους προηγούμενους κατόχους αποβλήτων. Η οικονομική αυτή υποχρέωση βαρύνει τους ως άνω κατόχους, λόγω ακριβώς της συμμετοχής τους στην παραγωγή των αποβλήτων ή στην εμφάνιση της ρύπανσης²¹.

III. Η κρίση του Δικαστηρίου

Το ΔΕΕ, ερμηνεύοντας το ανωτέρω νομικό πλαίσιο, επισήμανε, αρχικά, ότι δυνάμει του άρθρου 15 της Οδηγίας 2008/98/ΕΚ και δεδομένου ότι η υπηρεσία διαχείρισης αστικών αποβλήτων παρέχεται συλλογικά σε ένα σύνολο κατόχων αποβλήτων, όλοι οι χρήστες της υπηρεσίας αυτής, υπό την ιδιότητά τους αυτή, φέρουν συλλογικώς το συνολικό κόστος της διάθεσης των αποβλήτων και, συνεπώς, συμμετέχουν συλλογικά στη χρηματοδότηση του κόστους της παρεχόμενης υπηρεσίας²². Το Δικαστήριο έχει αποφανθεί κατά τον ίδιο τρόπο και σε προγενέστερη νομολογία του, σε παρόμοιες υποθέσεις που αφορούσαν την κατανομή του κόστους της διαχείρισης αποβλήτων και υπό το καθεστώς της προηγούμενης Οδηγίας-πλαισίου για τα απόβλητα²³.

Περαιτέρω, το Δικαστήριο επισήμανε ότι κατά τον χρόνο κρίσης της επίδικης προδικαστικής παραπομπής, βάσει

14. Για την εφαρμογή της αρχής «ο ρυπαίνων πληρώνει» στη νομολογία του ΔΕΕ που αφορά τα απόβλητα βλ. N. DE SADELEER, *The polluter-pays Principle in EU Law – Bold Case Law and Poor Harmonization*, σσ. 413-418, διαθέσιμο σε: <http://www.tradeenvironment.eu/uploads/papers/de%20Sadeleer.pdf>

15. Για το περιεχόμενο των αρχών αυτών και τη δεσμευτικότητά τους βλ. Κ. ΠΟΥΪΚΛΗ, *Περιβαλλοντική ευθύνη και αρχή ο ρυπαίνων πληρώνει: νεότερες εξελίξεις υπό το πρίσμα της νομολογίας του ΔΕΕ*, ΠερΔικ, 2016, σ. 427 επ.

16. Ε. ΚΟΥΤΟΥΠΑ-ΡΕΓΚΑΚΟΥ, *ό.π.*, σ. 63.

17. Ι. ΚΑΡΑΚΩΣΤΑΣ *Περιβάλλον & Δίκαιο, Δίκαιο Διαχείρισης και προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών*, 2η έκδ., εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα., 2006, σ. 48.

18. ΔΕΚ C-293/97, *Standley κ.λπ.*, 29.04.1999, ECLI:EU:C:1999:215, σκ. 52.

19. Βλ. ενδεικτικά ΔΕΚ C-300/04, *Eman και Sevinger*, 12.09.2006, ECLI:EU:C:2006:545, σκ. 57 και ΔΕΚ C-227/04 P, *Lindorfer κατά Συμβουλίου*, 11.09.2007, ECLI:EU:C:2007:490, σκ. 63.

20. Σκ. 26 του προοιμίου της Οδηγίας 2008/98/ΕΚ.

21. Πρβλ. ΔΕΚ C-188/07, *Commune de Mesquer*, 24.06.2007, ECLI:EU:C:2008:359, σκ. 77 καθώς και ΔΕΚ C-254/08, *Futura Immobiliare κ.λπ.*, 16.07.2009, ECLI:EU:C:2009:479, σκ. 45.

22. Βλ. συναφώς και την αιτιολογική σκ. 25 στο προοίμιο της Οδηγίας 2008/98/ΕΚ, όπου αναφέρεται ότι είναι σκόπιμο να επιμερίζεται το κόστος κατά τρόπο που αντιπροσωπεύει το πραγματικό κόστος που έχουν για το περιβάλλον η παραγωγή και η διαχείριση των αποβλήτων.

23. Βλ. ΔΕΚ C-254/08, *ό.π.*, όπου το Δικαστήριο προέβη σε αντίστοιχη ερμηνεία του τότε ισχύοντος άρθρου 15 στοιχείο α' της Οδηγίας 2006/12/ΕΚ αλλά και ΔΕΕ C-551/13, *SETAR*, 18.12.2014, ECLI:EU:C:2014:2467, σκ. 46, στην οποία αντικείμενο ερμηνείας αποτέλεσε όπως και στη σχολιαζόμενη απόφαση, το άρθρο 14 της Οδηγίας 2008/98/ΕΚ.

όσων ισχύουν σε κανονιστικό επίπεδο, δεν υφίσταται ενωσιακή ρύθμιση, θεσπισθείσα βάσει του άρθρου 192 ΣΛΕΕ, η οποία υποχρεώνει τα κράτη μέλη να εφαρμόσουν κάποια συγκεκριμένη μέθοδο αναφορικά με τη χρηματοδότηση του κόστους διάθεσης των αστικών αποβλήτων. Τούτου δοθέντος, τα κράτη μέλη είναι ελεύθερα να επιλέξουν τον τρόπο με τον οποίο θα διασφαλισθεί η κάλυψη του κόστους διαχείρισης, η οποία μπορεί να γίνει μέσω φορολόγησης, επιβολής τέλους ή με οποιονδήποτε άλλο τρόπο κριθεί κατάλληλος²⁴. Συνεπώς, κρίθηκε ότι, στο παρόν στάδιο εξέλιξης του ενωσιακού δικαίου, η επίμαχη εθνική ρύθμιση που προβλέπει την κάλυψη του κόστους διαχείρισης των αποβλήτων από τους κατόχους των αποβλήτων με χρέωση υπολογιζόμενη βάσει εκτίμησης του παραγόμενου όγκου αποβλήτων και όχι βάσει του όγκου των αποβλήτων που πράγματι παρήχθησαν και παραδόθηκαν, δεν προσκρούει στο άρθρο 14 παρ. 1 της Οδηγίας 2008/98/ΕΚ²⁵.

Ομοίως αποφάνθηκε το ΔΕΕ ότι δεν αντιτίθεται στο ενωσιακό δίκαιο, εθνική νομοθετική διάταξη όπως αυτή της κύριας δίκης, προβλέπουσα την επιβολή πρόσθετου τέλους με σκοπό τη χρηματοδότηση επενδύσεων στον τομέα της επεξεργασίας αποβλήτων, συμπεριλαμβανομένης της ανακύκλωσής τους. Νόμιμο έρεισμα της κρίσης του αυτής αποτέλεσε, αντίστοιχα, το άρθρο 15 παρ. 1 της Οδηγίας 2008/98/ΕΚ, βάσει του οποίου έγινε δεκτό ότι, πράγματι, τα κράτη μέλη οφείλουν να λαμβάνουν τα αναγκαία μέτρα, ώστε να εξασφαλίζουν ότι οι παραγωγοί αποβλήτων συμμετέχουν συλλογικά στις αναγκαίες επενδύσεις για την επίτευξη των στόχων της Οδηγίας λόγω ακριβώς της συμμετοχής τους στην παραγωγή των αποβλήτων²⁶.

24. Όμοια ερμηνευτική συλλογιστική συναντάται και στη ΔΕΚ C-254/08, ό.π., όπου η αντίστοιχη εθνική ρύθμιση για τη χρηματοδότηση της διαχείρισης των αποβλήτων προέβλεπε την επιβολή σχετικού φόρου υπολογιζόμενου με βάση την εκτίμηση του παραγόμενου όγκου αποβλήτων. Επίσης, και στη ΔΕΕ C-551/13, ό.π., έγινε δεκτό αντίστοιχα με την ίδια αιτιολογία, ότι δεν αντιτίθεται στο άρθρο 14 της Οδηγίας 2008/98/ΕΚ, εθνική ρύθμιση που προέβλεπε την κάλυψη του κόστους διαχείρισης με την επιβολή δημοτικού τέλους.

25. Όπως έχει υποστηριχθεί, άλλωστε, από τη Γεν. Εισαγγελέα J. Kokott στη ΔΕΚ C-254/08, ό.π., είναι αμφίβολο αν το μοντέλο της ακριβούς χρέωσης των εξόδων πρέπει να εφαρμόζεται στη διάθεση των αστικών αποβλήτων. Όπως επεσήμανε, συναφώς, η Εισαγγελέας στις προτάσεις της, η ακριβέστερη επιτήρηση του όγκου των αποβλήτων θα απαιτούσε προφανέστατα επιπλέον επενδύσεις και θα προκαλούσε υψηλότερο λειτουργικό κόστος της εκμετάλλευσης (σκ. 40). Κατέληξε, δε, ότι μπορούν κάλλιστα να υπάρχουν λόγοι, ώστε να μη βασίζεται στο σύστημα κατανομής των εξόδων διαθέσεως των αστικών αποβλήτων σε ακριβή υπολογισμό των εξόδων που προκλήθηκαν από συγκεκριμένο παραγωγό αποβλήτων (σκ. 51).

26. Στο σημείο αυτό, το Δικαστήριο, πέρα από τα άρθρα 14 και 15 παρ. 1 τα οποία ανέλυσε διεξοδικά, αναφέρθηκε και στο άρθρο

Παρά το γεγονός, ωστόσο, ότι βάσει όσων προεκτέθηκαν, οι αρμόδιες κρατικές αρχές διαθέτουν ευρύ περιθώριο εκτίμησης όσον αφορά τον καθορισμό της μεθόδου ως προς τη χρηματοδότηση του κόστους διαχείρισης των αποβλήτων, το Δικαστήριο επεσήμανε ότι εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο να ελέγξει βάσει των πραγματικών και νομικών στοιχείων που διαθέτει, αν η εκάστοτε εφαρμοζόμενη μέθοδος και τα τυχόν προβλεπόμενα πρόσθετα τέλη συνεπάγονται δυσανάλογη επιβάρυνση ορισμένων κατόχων αποβλήτων μέσω της χρέωσής τους, με προδήλως δυσανάλογο κόστος σε σχέση με τον όγκο ή το είδος των αποβλήτων που μπορούν να παράγουν²⁷. Κατά την εφαρμογή, επομένως, της αρχής «ο ρυπαίνων πληρώνει», θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη και η αρχή της αναλογικότητας, η οποία, άλλωστε, συγκαταλέγεται στις γενικές αρχές του ενωσιακού δικαίου, τις οποίες τα κράτη μέλη πρέπει να λαμβάνουν υπόψη κατά τη μεταφορά και εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου²⁸. Προς αυτήν την κατεύθυνση, το ΔΕΕ παρέθεσε, τέλος, ενδεικτικά, μία σειρά κριτηρίων, τα οποία πρέπει να λαμβάνονται υπόψη από τα εθνικά δικαστήρια, κατά τον έλεγχο της τήρησης της αρχής της αναλογικότητας σε αντίστοιχες υποθέσεις. Τα αναφερόμενα κριτήρια αφορούν το είδος των ακινήτων που χρησιμοποιούν οι χρήστες, την επιφάνεια και τη χρήση των ακινήτων αυτών, την ικανότητα παραγωγής αποβλήτων εκ μέρους των κατόχων, τον όγκο των κάδων που έχουν τεθεί στη διάθεση των χρηστών, καθώς και τη συχνότητα με την οποία πραγματοποιείται η αποκομιδή των αποβλήτων, εφόσον οι παραπάνω παράμετροι παράγονται ικανές να επηρεάσουν ευθέως το ύψος του κόστους διαχείρισης και διάθεσης των αποβλήτων.

IV. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Με τη σχολιαζόμενη απόφαση, εξειδικεύεται η εφαρμογή της αρχής «ο ρυπαίνων πληρώνει» στον ειδικότερο

11 παρ. 1 της Οδηγίας 2008/98/ΕΚ, το οποίο ορίζει ότι τα κράτη μέλη λαμβάνουν τα κατάλληλα μέτρα για να προωθηθεί η επαναχρησιμοποίηση των προϊόντων και οι δραστηριότητες προετοιμασίας προς επαναχρησιμοποίηση, ιδίως ενθαρρύνοντας τη δημιουργία και τη στήριξη δικτύων επαναχρησιμοποίησης και επισκευής, τη χρήση οικονομικών μέσων, κριτηρίων προμηθειών, ποσοτικών στόχων ή άλλων μέτρων. Επίσης, προβλέπεται ότι τα κράτη μέλη λαμβάνουν μέτρα για την προώθηση της ανακύκλωσης υψηλής ποιότητας.

27. Βλ. συναφώς ΔΕΚ C-254/08, ό.π., σκ. 55 και ΔΕΕ C-551/13, ό.π., σκ. 48, στην οποία έγινε δεκτό ότι, καίτοι υφίσταται ευρύ περιθώριο εκτίμησης για τα αρμόδια εθνικά όργανα αναφορικά με τον καθορισμό του τρόπου υπολογισμού του φόρου, η καθοριζόμενη φορολογική επιβάρυνση δεν πρέπει να βαίνει πέραν των μέτρων που είναι αναγκαία για την επίτευξη του αναγκαίου σκοπού.

28. Βλ. ενδεικτικά, ΔΕΚ C-107/97, *Pombi και Arkopharma*, 18.05.2000, ECLI:EU:C:2000:253, σκ. 65 και ΔΕΚ C-101/01, *Lindqvist*, 27.06.2006, ECLI:EU:C:2003:596, σκ. 105.

τομέα άσκησης περιβαλλοντικής πολιτικής της Ένωσης που αφορά τη διαχείριση των αποβλήτων. Το Δικαστήριο, ακολουθώντας την ίδια ερμηνευτική προσέγγιση που υιοθέτησε και σε προγενέστερες συναφείς υποθέσεις, κατέστησε σαφές ότι, βάσει της ισχύουσας ενωσιακής νομοθεσίας, τα κράτη μέλη διαθέτουν ευρεία διακριτική ευχέρεια όσον αφορά την επιλογή της μεθόδου αλλά και του υπολογισμού της χρηματοδότησης των υπηρεσιών διαχείρισης των αποβλήτων, η οποία πρέπει να επιβαρύνει συλλογικά τους κατόχους των αποβλήτων, με το αιτιολογικό ότι, λόγω ακριβώς της ιδιότητάς τους αυτής, συμβάλλουν στην παραγωγή των αποβλήτων. Από τη συνολική επισκόπηση της κρίσης του Δικαστηρίου επί του προδικαστικού ερωτήματος που τέθηκε ενώπιόν του στο πλαίσιο της σχολιαζόμενης απόφασης αλλά και της συναφούς νομολογίας, προκύπτει ότι η ιδιαίτερη ερμηνευτική συμβολή της σχολιαζόμενης απόφασης εντοπίζεται στην παράθεση από το Δικαστήριο,

επιπλέον, μίας σειράς ενδεικτικών κριτηρίων. Τα κριτήρια αυτά θα αποτελέσουν χρήσιμα σημεία αναφοράς για τον εθνικό δικαστή κατά τον έλεγχο τήρησης της αρχής της αναλογικότητας σε παρόμοιες υποθέσεις, για να κριθεί εάν τυχόν συντρέχει προδήλως δυσανάλογη επιβάρυνση ορισμένων κατόχων αποβλήτων, κατά την εφαρμογή εθνικής ρύθμισης που αφορά τη ρύθμιση του κόστους διαχείρισης αποβλήτων. Το Δικαστήριο, επομένως, δεν περιορίστηκε μόνο στην παραδοχή ότι θα πρέπει να συνεκτιμάται κάθε φορά και η τήρηση της αρχής της αναλογικότητας, αλλά παρείχε μέσω των προαναφερόμενων κριτηρίων και μία επιπρόσθετη ερμηνευτική καθοδήγηση, η οποία, βεβαίως, δεν μπορεί παρά να αξιολογηθεί θετικά, καθώς ενισχύει ερμηνευτικά και εξειδικεύει περαιτέρω και το ουσιαστικό περιεχόμενο των σχετικών διατάξεων της Οδηγίας 2008/98/EK και της αρχής «ο ρυπαίνων πληρώνει» στον τομέα της διαχείρισης των αποβλήτων.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

II. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

A. Επισκόπηση Νομολογίας (Σεπτέμβριος 2016 – Μάρτιος 2017)

Επιμ.: Έρρικα Κ. Λόραμ

► Άρθρο 3 – Απαγόρευση των βασανιστηρίων

Υπόθεση *Wenner* κατά Γερμανίας (Προσφυγή Νο 62303/13), απόφαση της 1ης Σεπτεμβρίου 2016

Άρθρο 3 ΕΣΔΑ – συνταγογραφούμενα υποκατάστατα ναρκωτικών – κατάλληλη θεραπεία – εξαρτημένοι χρήστες ναρκωτικών ουσιών – ιατρική φροντίδα στη φυλακή

Ο προσφεύγων είναι κρατούμενος και μακροχρόνια εξαρτημένος χρήστης ηρωίνης. Από το έτος 1991 έως το έτος 2008 λάμβανε, ως θεραπεία, συνταγογραφούμενα υποκατάστατα ναρκωτικών. Το 2008 φυλακίστηκε και η θεραπεία του διεκόπη.

Ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου κατήγγειλε ότι η άρνηση των σωφρονιστικών αρχών να του παράσχουν θεραπεία με υποκατάστατα ναρκωτικών αποτέλεσε παραβίαση του άρθρου 3 της Σύμβασης, καθώς η εν λόγω θεραπεία αποτελούσε τη μοναδική και αποτελεσματική αντιμετώπιση των ιατρικών του προβλημάτων. Ο προσφεύγων κατήγγειλε την απαγόρευση των αρχών να τον εξετάσει εξωτερικός ιατρός και να αποφανθεί για την ανάγκη θεραπείας του με υποκατάστατα ναρκωτικών, η οποία είχε αποδειχθεί επιτυχημένη τα προηγούμενα 17 έτη.

Όφειλε, επομένως, η εναγόμενη Κυβέρνηση να αποδείξει ότι ο προσφεύγων έλαβε πλήρη και αποτελεσματική ιατρική φροντίδα στη φυλακή. Υπήρχαν, εξάλλου, αρκετές και ισχυρές ενδείξεις ότι η θεραπεία με υποκατάστατα ναρκωτικών αποτελούσε την απαραίτητη ιατρική θεραπεία για τον προσφεύγοντα, ο οποίος ήταν δηλωμένος και μακροχρόνια εξαρτημένος χρήστης οπιούχων. Οι απόπειρές του να απεξαρτηθεί είχαν αποτύχει και διαφαινόταν ότι πλέον δεν υπήρχαν πιθανότητες να θεραπευθεί από την εξάρτησή του στις ναρκωτικές ουσίες. Ήταν, επίσης, αδιαμφισβήτητο ότι ο προσφεύγων υπέφερε από μακροχρόνιους πόνους, που του προκαλούσε η χρόνια χρήση ναρκωτικών. Πριν από την φυλάκισή του, υποβαλλόταν σε συνταγογραφούμενη και με επίβλεψη θεραπεία με υποκατάστατα ναρκωτικών για δεκαεπτά χρόνια. Οι Κατευθυντήριες Οδηγίες της Ομοσπονδιακής Ιατρικής Ένωσης για τη Θεραπεία Υποκατάστασης Οπιούχων για Εξαρτημένους όριζαν σαφώς ότι η θεραπεία υποκατάστασης ήταν μια επιστημονικώς αποδεκτή και ελεγχόμενη θεραπεία για τους δηλωμένους εξαρτημένους χρήστες οπιούχων. Η θεραπεία με υποκατάστατα ναρκωτικών ήταν, κατ' αρχήν, διαθέσιμη σε όλη τη Γερμανία – τόσο εκτός όσο και εντός σωφρονιστικών ιδρυμάτων – (όπως

και στα περισσότερα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης) και προσφερόταν στην πράξη σε διάφορα κρατίδια, εκτός της Βαυαρίας, όπου κρατούσαν ο προσφεύγων.

Το Δικαστήριο σημείωσε ότι υπήρχαν ισχυρές ενδείξεις ότι η θεραπεία υποκατάστατων ναρκωτικών θεωρούνταν ως η ενδεδειγμένη για τον προσφεύγοντα. Άλλωστε, αυτό το επιβεβαίωσαν τόσο οι γιατροί που συνταγογράφησαν τη θεραπεία υποκατάστατων στον προσφεύγοντα πριν από την φυλάκισή του όσο και δυο εξωτερικοί γιατροί, ένας εκ των οποίων εξέτασε τον προσφεύγοντα στη φυλακή. Επομένως, οι εθνικές αρχές υποχρεούνταν να εξετάσουν με ιδιαίτερη προσοχή εάν η συνέχιση της θεραπείας αποχής από τα ναρκωτικά θεωρούνταν ιατρικώς κατάλληλη.

Όμως, δεν υπήρχαν ενδείξεις ότι οι εθνικές αρχές, με τη βοήθεια εξειδικευμένων ιατρικών συμβούλων, είχαν εξετάσει την αναγκαιότητα της θεραπείας με υποκατάστατα, σύμφωνα με τα κριτήρια που έθεταν η σχετική εθνική νομοθεσία και οι ιατρικές οδηγίες. Παρά το γεγονός ότι ο προσφεύγων υποβαλλόταν στο παρελθόν επί 17 έτη σε θεραπεία με υποκατάστατα ναρκωτικών, δεν υπήρξε συνέχεια στις γνωματεύσεις που δόθηκαν από τους εξωτερικούς ιατρούς σχετικά με την αναγκαιότητα της παροχής στον προσφεύγοντα της εν λόγω θεραπείας ξανά.

Παραβίαση άρθρου 3.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο έκρινε ότι η διαπίστωση της παραβίασης επαρκούσε και θεμελιώνει εύλογη αποζημίωση της ηθικής βλάβης, ενώ απέρριψε το αίτημα αποζημίωσης της θετικής βλάβης.

► Άρθρο 4 – Απαγόρευση της δουλείας και των καταναγκαστικών έργων

Υπόθεση *Chowdury* και λοιποί κατά Ελλάδα (Προσφυγή Νο 21884/15), απόφαση της 30ής Μαρτίου 2017

Εμπορία ανθρώπων – μετανάστες χωρίς άδεια παραμονής και εργασίας – θετικές υποχρεώσεις

[Βλ. στο παρόν τεύχος της ΕΕΕυρΔ, Παρατηρήσεις Α. Ζησοπούλου, σ.]

Οι προσφεύγοντες ήταν 42 υπήκοοι Μπαγκλαντές. Χωρίς άδεια εργασίας ή παραμονής στην Ελλάδα, εργάστηκαν ως εποχιακοί εργάτες σε αγροτικές εργασίες κατά τη διετία 2012-2013. Με υπόσχεση ότι θα λάβουν μισθό 22 ευρώ ημερησίως, στεγάζονταν σε άθλιες συνθήκες και

εργάζονταν με εξοντωτικά ωράρια υπό την επίβλεψη ένοπλων επιστατών.

Μετά από πολλούς μήνες χωρίς να πληρώνονται, ξεκίνησαν απεργία και οι εργοδότες αντέδρασαν, απειλώντας τους ότι θα προσλάβουν άλλους μετανάστες από το Μπαγκλαντές. Στις 17 Απριλίου 2013, ένας από τους επιστάτες που τους φρουρούσε πυροβόλησε εναντίον κάποιων εργατών που διεκδίκησαν τον μισθό τους, τραυματίζοντας σοβαρά ορισμένους από τους προσφεύγοντες.

Ασκήθηκαν διώξεις στους εργοδότες, στον δράστη του πυροβολισμού και σ' έναν επιστάτη. Ο εισαγγελέας άσκησε δίωξη για σοβαρές σωματικές βλάβες και για εμπόριο ανθρώπων (άρθρο 323Α του Ποινικού Κώδικα). Η Εισαγγελία απέδωσε σε μερικούς εκ των προσφευγόντων (όλοι μεταξύ των τραυματιών) την ιδιότητα του θύματος εμπορίας ανθρώπων και ανέλαβε τη διαδικασία.

Τον Ιούλιο του 2014, το Μικτό Ορκωτό Δικαστήριο επέβαλε ποινές φυλάκισης για σωματικές βλάβες, αλλά απέρριψε την κατηγορία της εμπορίας ανθρώπων, με την αιτιολογία ότι οι προσφεύγοντες προσλήφθηκαν οικειοθελώς και, καθώς δεν είχαν απολέσει την ελευθερία κίνησης, μπορούσαν να παραιτηθούν από την εργασία τους. Ο Εισαγγελέας του Αρείου Πάγου απέρριψε την αίτηση αναιρέσεως.

Οι λοιποί (μη τραυματίες) προσφεύγοντες απείχαν της διαδικασίας ενώπιον του δικαστηρίου. Τον Μάιο του 2013, υπέβαλαν με τη σειρά τους αίτηση να αποδοθεί και στους ίδιους η ιδιότητα τους θύματος εμπορίας ανθρώπων: τον Αύγουστο του 2014, ο Εισαγγελέας απέρριψε την αίτησή τους, με την αιτιολογία ότι η καθυστερημένη εμφάνισή τους δημιουργούσε αμφιβολίες σχετικά με την παρουσία τους κατά τον χρόνο που έλαβαν χώρα τα περιστατικά.

Ενώπιον του Δικαστηρίου, οι προσφεύγοντες, που ισχυρίζονταν ότι ήταν θύματα αναγκαστικής ή υποχρεωτικής εργασίας, κατήγγειλαν την έλλειψη αντίδρασης των αρχών.

Η έννοια της εμπορίας δεν περιορίζεται μόνο στη σεξουαλική εκμετάλλευση. Η καταναγκαστική εργασία αποτελεί μια μορφή εκμετάλλευσης που περιλαμβάνεται στην ερμηνεία της εμπορίας ανθρώπων κατά το άρθρο 4α της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη Δράση κατά της Εμπορίας Ανθρώπων (Σύμβαση anti-trafficiking), η οποία αναδεικνύει τον εγγενή σύνδεσμο μεταξύ της αναγκαστικής ή υποχρεωτικής εργασίας και της εμπορίας ανθρώπων. Το ίδιο σκεπτικό διαφαίνεται σαφώς και στο άρθρο του Ποινικού Κώδικα που εφαρμόζεται εν προκειμένω.

Η προηγούμενη συγκατάθεση του θύματος δεν επαρκεί ώστε να αποκλειστεί ο χαρακτηρισμός της εργασίας ως «αναγκαστική εργασία». Όταν ένας εργοδότης μπορεί να καταχραστεί ή να αποκομίσει όφελος από την ευάλωτη κατάσταση των εργατών του με σκοπό να τους εκμεταλλευτεί, αυτοί δεν προσφέρουν την εργασία τους οικειοθελώς. Το ερώτημα εάν κάποιος προσφέρει εθελοντικά

εργασία αποτελεί αντικειμενικό ζήτημα, το οποίο πρέπει να εξετασθεί υπό το φως όλων των συνθηκών που σχετίζονται με την υπόθεση.

Εν προκειμένω, οι προσφεύγοντες ξεκίνησαν να εργάζονται ευρισκόμενοι ήδη σε μια ευάλωτη κατάσταση ως μετανάστες χωρίς άδεια, στερούμενοι πόρων και δι-ατρέχοντας τον κίνδυνο να συλληφθούν, να κρατηθούν και να απελαθούν. Γνώριζαν δίχως αμφιβολία ότι, εάν σταματούσαν να εργάζονται, δεν θα λάμβαναν ποτέ τους οφειλόμενους μισθούς τους, που συσσωρεύονταν καθώς περνούσε ο καιρός.

Ακόμη και εάν υποθεθεί ότι, κατά τη στιγμή της πρόσληψής τους, οι προσφεύγοντες παρείχαν οικειοθελώς εργασία και ότι πίστεψαν καλόπιστα πως ο μισθός τους θα τους καταβαλλόταν, η συμπεριφορά των εργοδοτών τους (απειλές και βία, ως απάντηση κυρίως στις απαιτήσεις τους να τους καταβληθεί ο μισθός τους) καταδεικνύει ότι η κατάσταση μεταβλήθηκε στη συνέχεια.

Ομολογουμένως, οι προσφεύγοντες τελούσαν υπό καθεστώς δουλείας. Ωστόσο, οι συνθήκες εργασίας τους οδηγούσαν σαφώς στο συμπέρασμα ότι η περίπτωσή τους συνιστούσε αναγκαστική εργασία και εμπορία ανθρώπων, όπως ορίζεται από το άρθρο 3α του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της Συνθήκης των Ηνωμένων εθνών κατά του Διακρατικού Οργανωμένου Εγκλήματος (Συνθήκη του Παλέρμο) και το άρθρο 4 της Σύμβασης κατά της εμπορίας ανθρώπων.

Το Δικαστήριο κατέληξε, συνεπώς, στο συμπέρασμα ότι εφαρμόζεται το άρθρο 4 της Σύμβασης.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο έκρινε ότι το εναγόμενο κράτος απέτυχε να εκπληρώσει τις θετικές υποχρεώσεις του στο ζήτημα της καταπολέμησης της εμπορίας ανθρώπων (πρόληψη της εμπορίας, προστασία των θυμάτων, αποτελεσματική έρευνα και επιβολή κυρώσεων στους υπευθύνους).

Το Δικαστήριο εμπνεύστηκε από τη Σύμβαση κατά της εμπορίας ανθρώπων και τον τρόπο που η ομάδα εμπειρογνομόνων ορίζει τον άγωνα καταπολέμησης της εμπορίας ανθρώπων (GRETA).

Σε γενικές γραμμές, τηρήθηκε η υποχρέωση του εναγόμενου κράτους να θέσει την εξέταση της υπόθεσης εντός του νομικού και του κατάλληλου ρυθμιστικού πλαισίου. Η Ελλάδα είχε επικυρώσει ή υπογράψει, πολύ πριν λάβουν χώρα τα γεγονότα της παρούσας υπόθεσης, τις βασικές διεθνείς συνθήκες (το Πρωτόκολλο του Παλέρμο, τον Δεκέμβριο του 2000 και τη Σύμβαση για τη Δράση κατά της Εμπορίας Ανθρώπων, στις 16 Μαΐου 2005) και ενσωμάτωσε τη σχετική νομοθεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον Ποινικό Κώδικα και στον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, στο πλαίσιο προστασίας των θυμάτων.

Η Σύμβαση για τη Δράση κατά της Εμπορίας Ανθρώπων προέβλεπε ταυτόχρονα: μέτρα πρόληψης (ενίσχυση του συντονισμού σε εθνικό επίπεδο μεταξύ των διαφόρων

αρχών που είναι επιφορτισμένες με τον αγώνα κατά της εμπορίας ανθρώπων και αποτροπή της εν λόγω ζήτησης, συμπεριλαμβανομένων συνοριακών ελέγχων), μέτρα προστασίας (διευκόλυνση της διαδικασίας αναγνώρισης των θυμάτων από εξειδικευμένο προσωπικό και παροχή βοήθειας στα θύματα για τη φυσική, ψυχολογική και κοινωνική αποκατάστασή τους).

Στην παρούσα περίπτωση, η εν λόγω υποχρέωση δεν είχε τηρηθεί: ενώ η κατάσταση που επικρατούσε στην περιοχή ήταν από καιρό γνωστή στις αρχές (είχαν ενημερωθεί το 2008 από μια έκθεση του Συνηγόρου του Πολίτη), η αντίδρασή τους δεν ήταν έγκαιρη και καμία συνολική λύση δεν εφαρμόστηκε.

Όσον αφορά το ζήτημα της εκμετάλλευσης, οι δικαστικές και οι δικαστικές αρχές όφειλαν να αξιοποιήσουν, στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων τους, όλες τις συνέπειες που απορρέουν από την εφαρμογή των σχετικών ποινικών νόμων, και αυτό άμεσα και αυτεπαγγέλτως, αφ' ης στιγμής έλαβαν γνώση των περιστατικών.

Στην υπό εξέταση περίπτωση, για τους κατωτέρω εκτιθέμενους λόγους, το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι υποχρεώσεις αυτές δεν τηρήθηκαν.

Επειδή, από την εξέταση των πραγματικών περιστατικών, προέκυψαν ενδείξεις ότι οι προσφεύγοντες που δεν έλαβαν μέρος στη διαδικασία ενώπιον του Μικτού Ορκωτού Δικαστηρίου απασχολούνταν στους ίδιους εργοδότες και εργάζονταν υπό τις ίδιες συνθήκες μ' αυτούς που συμμετείχαν στη διαδικασία, ο Εισαγγελέας είχε καθήκον να ερευνήσει και τις δικές τους καταγγελίες σχετικά με εμπόριο ανθρώπων και καταναγκαστική εργασία. Ωστόσο, πουθενά στην απόφαση που απορρίπτει τις σχετικές καταγγελίες δεν προκύπτει ότι ο Εισαγγελέας εξέτασε πραγματικά το στοιχείο αυτό.

Δίνοντας έμφαση στο γεγονός ότι οι ενδιαφερόμενοι καθυστέρησαν να προσφύγουν στις αστυνομικές αρχές, ο Εισαγγελέας δεν έλαβε υπόψη του το άρθρο 13 της Σύμβασης για τη Δράση κατά της Εμπορίας Ανθρώπων, η οποία προβλέπει ακριβώς μια «περίοδο αποκατάστασης και περίσκεψης» τουλάχιστον 30 ημερών, ώστε το εμπλεκόμενο πρόσωπο να έχει τον χρόνο να συνέλθει και να διαφύγει από την επιρροή των διακινητών και συνειδητά να αποφασίσει να συνεργαστεί με τις αρμόδιες αρχές.

Επομένως, πρέπει να απορριφθεί η ένσταση περί έλλειψης της ιδιότητας του «θύματος» της εν λόγω ομάδας των προσφευγόντων και να συμπεράνει το Δικαστήριο ότι η έρευνα των αρμόδιων αρχών ήταν αναποτελεσματική.

Οι κατηγορούμενοι για «εμπορία ανθρώπων» αθώωθηκαν βάσει μιας περιοριστικής ερμηνείας που εμφανώς συγχέει την εμπορία με τη δουλεία. Έτσι, ο περιορισμός της ελευθερίας κίνησης, που δεν εμποδίζει την παροχή εργασίας αυτή καθαυτή αλλά περισσότερο συγκεκριμένες πτυχές της ζωής του θύματος, δεν αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για να χαρακτηριστεί μια κατάσταση ως καταναγκαστική εργασία ή ως εμπόριο ανθρώπων.

Ακολούθως, ο Εισαγγελέας του Αρείου Πάγου απέρριψε, δίχως αιτιολογία, την αίτηση αναιρέσεως κατά της αθωωτικής απόφασης.

Επίσης, επιβλήθηκε ποινή φυλάκισης προς αποκατάσταση της ζημίας εκ της σοβαρής σωματικής βλάβης, η οποία μετατράπηκε σε χρηματική ποινή προς 5 ευρώ ημερησίως.

Το άρθρο 15 της Σύμβασης για τη Δράση κατά της Εμπορίας Ανθρώπων επιβάλλει στα συμβαλλόμενα κράτη την υποχρέωση να προβλέψουν, στην εσωτερική τους νομοθεσία, δικαίωμα των θυμάτων να αποζημιωθούν από τους δράστες της εμπορίας ανθρώπων, καθώς και την υποχρέωση να λάβουν μέτρα για τη δημιουργία ταμείου για την αποζημίωση των θυμάτων.

Στην υπό εξέταση υπόθεση, η προβλεπόμενη από το αστικό δίκαιο αποζημίωση που όρισε το δικαστήριο, προς αποζημίωση της σοβαρής σωματικής βλάβης, δεν ξεπέρασε τα 43 ευρώ για έκαστο τραυματία εργάτη.

Παραβίαση άρθρου 4.

Άρθρο 41: η δυσκολία υπολογισμού της θετικής ζημίας που προκύπτει από τους μη καταβαλλόμενους μισθούς και η απόφαση του Αρείου Πάγου οδηγεί το Δικαστήριο να ορίσει ως εύλογο συνολικό ποσό, που να καλύπτει τη θετική ζημία και την ηθική βλάβη, το ποσό των 16.000 ευρώ για κάθε έναν από τους προσφεύγοντες που συμμετείχαν στη διαδικασία ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου και το ποσό των 12.000 ευρώ σε κάθε έναν από τους λοιπούς, για όλες τις ζημίες που υπέστησαν.

► Άρθρο 6 – Δικαίωμα στη χρηστή απονομή της δικαιοσύνης

Υπόθεση Ibrahim και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου (Προσφυγή Νο 50541/08), απόφαση της 13ης Σεπτεμβρίου 2016 του Τμήματος Ευρείας Σύνοψης

δωρεάν νομική βοήθεια – καθυστερημένη πρόσβαση στη δικαιοσύνη – εξαιρετικοί λόγοι άμεσης και σοβαρής απειλής της δημόσιας ασφάλειας

Στις 21 Ιουλίου 2005, δύο εβδομάδες μετά από τον θανάσιμο τραυματισμό 52 ανθρώπων από βομβιστικές επιθέσεις στο Λονδίνο, τοποθετήθηκαν και πάλι βόμβες στο δημόσιο δίκτυο μεταφοράς του Λονδίνου, οι οποίες τελικά δεν εξερράγησαν. Οι δράστες διέφυγαν από τον τόπο του εγκλήματος. Οι πρώτοι τρεις προσφεύγοντες συνελήφθησαν, αλλά δεν τους επιτράπηκε η πρόσβαση σε δικηγόρο, παρά μόνο τέσσερις έως οκτώ ώρες μετά από τη σύλληψή τους, προκειμένου η αστυνομία να διεξάγει «ασφαλείς ανακρίσεις»¹. Κατά τη διάρκεια της ανάκρισής

1. «Ασφαλής ανάκριση» είναι η ανάκριση που διεξάγεται κατ'επίπεδο με σκοπό τη προστασία του έννομου αγαθού της ζωής και της αποτροπής επέλευσης σοβαρής ζημίας σε περιουσία. Σύμφωνα

τους, οι προσφεύγοντες αρνήθηκαν οποιαδήποτε ανάμειξη ή γνώση για τα περιστατικά που έλαβαν χώρα στις 21 Ιουλίου. Κατά τη διάρκεια της δίκης, παραδέχθηκαν την ανάμειξή τους, αλλά ισχυρίστηκαν ότι η είδηση για τις βόμβες ήταν φάρσα και ότι ουδέποτε επρόκειτο να εκραγούν. Οι καταθέσεις τους κατά την «ασφαλή ανάκριση» αποτέλεσαν αποδεικτικό υλικό και καταδικάστηκαν για συνέργεια σε ανθρωποκτονία. Το Εφετείο απέρριψε ως απαράδεκτη την έφεσή τους.

Ο τέταρτος προσφεύγων, ο οποίος δεν ήταν ύποπτος για την πυροδότηση της βόμβας, τελικά κατέθεσε ως μάρτυρας. Όμως, ενοχοποίησε τον εαυτό του, καταθέτοντας ότι συνάντησε έναν από τους υπόπτους λίγο μετά από τις επιθέσεις και ότι του παρείχε βοήθεια. Η αστυνομία δεν τον συνέλαβε σ' εκείνο το στάδιο της ανάκρισης και τον ενημέρωσε ότι έχει δικαίωμα να παραμείνει σιωπηλός και να λάβει νομική βοήθεια. Συνέχισε, όμως, να τον ανακρίνει και έλαβε τη γραπτή κατάθεσή του. Τελικά, τον συνέλαβε και κατόπιν απέκτησε πρόσβαση σε δικηγόρο. Στις επακόλουθες καταθέσεις του αναφερόταν συνεχώς στη γραπτή κατάθεσή του, η οποία αποτέλεσε αποδεικτικό υλικό στην δίκη. Καταδικάστηκε για συνέργεια και για απόκρυψη πληροφοριών σχετικά με τις επιθέσεις. Η έφεσή του απορρίφθηκε.

Στις προσφυγές τους ενώπιον του Δικαστηρίου, οι προσφεύγοντες κατήγγειλαν ότι η μη δυνατότητα πρόσβασης σε δικηγόρο κατά τη διάρκεια των αρχικών ανακρίσεων τους από την αστυνομία και η προσθήκη των καταθέσεων αυτών στη δικογραφία αποτέλεσαν παραβίαση του δικαιώματός τους στη χρηστή απονομή της δικαιοσύνης, όπως προστατεύεται από το άρθρο 6 παρ. 1 και 3 περ. (γ) της Σύμβασης.

Τμήμα του Δικαστηρίου αποφάνθηκε, στις 16 Δεκεμβρίου 2014, ότι δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 και 3 περ. (γ). Την 1η Ιουνίου 2015, η υπόθεση παραπέμφθηκε, μετά από αίτηση των προσφευγόντων, στο Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης.

Το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης έκρινε απαραίτητο να διευκρινίσει τα δύο στάδια της διαδικασίας που όρισε το Δικαστήριο στην υπόθεση *Salduz κατά Τουρκίας*² και ακολουθεί, προκειμένου να εκτιμήσει εάν ο περιορισμός της πρόσβασης σε δικηγόρο είναι συμβατός με το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, και τη σχέση μεταξύ των δύο αυτών σταδίων. Το Δικαστήριο επανέλαβε ότι, κατά το πρώτο στάδιο, θα πρέπει να εξεταστεί εάν υπήρχαν επιτακτικοί λόγοι για την επιβολή του περιορισμού, ενώ κατά το δεύ-

τερο στάδιο θα πρέπει να αξιολογηθεί η συνέπεια που προκλήθηκε από τον εν λόγω περιορισμό, συγκεκριμένα να εξετασθεί η επίδραση του περιορισμού αυτού στην αμεροληψία της διαδικασίας και να αποφασισθεί εάν αυτή η διαδικασία ήταν δίκαιη.

Το κριτήριο για την ύπαρξη επιτακτικών λόγων για την επιβολή του περιορισμού πρόσβασης σε δικηγόρο ήταν αυστηρό: λαμβάνοντας υπόψη τη θεμελιώδη σημασία και φύση της έγκαιρης πρόσβασης σε νομική βοήθεια και παράσταση, συγκεκριμένα κατά την πρώτη ανάκριση του υπόπτου, περιορισμοί στην πρόσβαση σε δικηγόρο επιτρέπονται μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις και θα πρέπει να είναι προσωρινοί και μετά από εκτίμηση των ειδικών περιστάσεων κάθε περίπτωσης. Κατά την αξιολόγηση των επιτακτικών λόγων, λαμβάνεται υπόψη εάν ή απαγόρευση πρόσβασης σε δικηγόρο βασίζεται στην εθνική νομοθεσία και εάν το εύρος και το περιεχόμενο των εν λόγω περιορισμών περιγραφόταν επαρκώς στον νόμο, ώστε να δίνονται κατευθυντήριες οδηγίες για τη λήψη των επιχειρησιακών αποφάσεων απ' όσους ήταν υπεύθυνοι για την εφαρμογή των περιορισμών.

Όταν μια εναγόμενη κυβέρνηση επικαλούνταν, με πειστικό τρόπο, την ύπαρξη επείγουσας ανάγκης αποτροπής σοβαρών δυσμενών συνεπειών εις βάρος της ζωής, ελευθερίας ή σωματικής ακεραιότητας σε μια συγκεκριμένη περίπτωση, τότε θα μπορούσε να δικαιολογηθεί ο βασιζόμενος σε επιτακτικούς λόγους περιορισμός πρόσβασης σε δικηγόρο, σύμφωνα με το άρθρο 6. Ένας αδιευκρίνιστος ισχυρισμός ότι υφίσταται κίνδυνος διαρροής πληροφοριών δεν επαρκεί.

Σχετικά με το εάν η έλλειψη επιτακτικών αναγκών για τον περιορισμό πρόσβασης σε δικηγόρο επαρκούσε, ώστε να διαπιστωθεί παραβίαση του άρθρου 6, το Δικαστήριο επανέλαβε ότι, προκειμένου να διαπιστώσει παραβίαση του δικαιώματος στη χρηστή απονομή της δικαιοσύνης, ήταν απαραίτητο να ερευνηθούν οι υπό εξέταση διαδικασίες στο σύνολό τους και τα προβλεπόμενα, από την παρ. 3 του άρθρου 6, δικαιώματα να εκληφθούν ως ειδικές πτυχές του γενικού δικαιώματος σε χρηστή απονομή δικαιοσύνης και όχι ως αυτοσκοπός. Κατά συνέπεια, μόνη η έλλειψη επιτακτικών αναγκών δεν επαρκεί, ώστε να διαπιστωθεί παραβίαση του άρθρου 6.

Όμως, σε κάθε περίπτωση, τα ευρήματα από το τεστ των «επιτακτικών αναγκών» λαμβάνονταν υπόψη κατά τη γενική αξιολόγηση της αμεροληψίας της διαδικασίας. Όπου διαπιστωνόταν ότι υφίσταται επιτακτική ανάγκη περιορισμού πρόσβασης σε δικηγόρο, έπρεπε να διεξαχθεί συνολική αξιολόγηση όλης της ακολουθούμενης διαδικασίας, ώστε να αποφασιστεί εάν ήταν δίκαιη η δίκη κατά τους σκοπούς του άρθρου 6 παρ. 1. Όπου δεν υπήρχαν επιτακτικοί λόγοι, το Δικαστήριο έπρεπε να εφαρμόσει έναν πολύ αυστηρό έλεγχο κατά την αξιολόγηση της τήρησης της δικαιοσύνης. Η αποτυχία της ενα-

με την Πράξη περί Τρομοκρατίας του 2000, τέτοιες ανακρίσεις μπορούν να διεξαχθούν χωρίς την παρουσία δικηγόρου και πριν ο κρατούμενος αποκτήσει τη δυνατότητα να λάβει νομική βοήθεια.

2. Υπόθεση *Salduz κατά Τουρκίας* (Προσφυγή No 36391/02), απόφαση της 27ης Νοεμβρίου 2008 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης.

γόμενης κυβέρνησης να αποδείξει την ύπαρξη επιτακτικών αναγκών βάρινε κατά την αξιολόγηση της τήρησης της αμεροληψίας στο σύνολό της, ώστε να οδηγήσει στη διαπίστωση παράβασης του άρθρου 6 παρ. 1 και 3 περ. (γ). Η εναγόμενη κυβέρνηση έφερε το βάρος απόδειξης και όφειλε να αποδείξει με πειστικό τρόπο και σύμφωνα με τις ιδιάζουσες συνθήκες της συγκεκριμένης υπόθεσης ότι ο περιορισμός πρόσβασης σε δικηγόρο δεν επηρέασε ανεπανόρθωτα την τήρηση της δικαιοκρασίας και της αμεροληψίας στο σύνολό του, κατά την εκδίκαση της υπόθεσης στο δικαστήριο.

Ενόψει της φύσης του δικαιώματος της μη αυτο-ενοχοποίησης και του δικαιώματος σιωπής, δεν υπάρχει καταρχήν δικαιολογία για την παράλειψη ενημέρωσης του υπόπτου για τα εν λόγω δικαιώματα. Όταν υπάρχει καθυστέρηση στην πρόσβαση σε δικηγόρο, καθίσταται επιτακτικής ανάγκης και σπουδαιότητας για τις ανακριτικές αρχές να ενημερώσουν τον ύποπτο για το δικαίωμά του να έχει δικηγόρο, να σωπάσει και να μην αυτο-ενοχοποιηθεί. Σε τέτοιες περιπτώσεις, η μη ενημέρωση του υπόπτου για τα δικαιώματά του θα δυσχέραινε ακόμη περισσότερο την κυβέρνηση στην προσπάθειά της να ανατρέψει το τεκμήριο της μεροληψίας που δημιουργείται, όταν δεν υφίστανται επιτακτικοί λόγοι για την καθυστέρηση στην πρόσβαση σε δικηγόρο ή να αποδείξει, ακόμη και όταν υπήρχαν λόγοι για την ως άνω καθυστέρηση, ότι οι διαδικασίες στο σύνολό τους είναι αμερόληπτες.

Η εναγόμενη κυβέρνηση, στην περίπτωση των τριών πρώτων προσφευγόντων, απέδειξε επαρκώς ότι, κατά τη διεξαγωγή των ασφαλών ανακρίσεων, υπήρχε επείγουσα ανάγκη να αποτραπούν σοβαρές και δυσμενείς επιπτώσεις στη ζωή και τη φυσική ακεραιότητα του κοινωνικού συνόλου. Η αστυνομία είχε κάθε λόγο να θεωρεί ότι υπήρχε συνωμοσία, με προσπάθεια να επαναληφθούν τα γεγονότα της 21ης Ιουλίου και ότι το γεγονός ότι δεν εξεγράφησαν οι βόμβες ήταν απλώς μια τυχαία σύμπτωση. Οι δράστες της επίθεσης δεν είχαν ακόμη συλληφθεί και έτσι είχαν τη δυνατότητα να τοποθετήσουν άλλες βόμβες. Η αστυνομία ενεργούσε υπό μεγάλη πίεση και ορθώς η απόλυτη προτεραιότητά της ήταν να λάβει πληροφορίες επείγοντως για μελλοντικά σχεδιαζόμενες επιθέσεις και για την ταυτότητα όσων ενδεχομένως εμπλέκονται σε αυτές. Υπήρχε σαφής νομοθετική πρόβλεψη για τον εν λόγω περιορισμό στην εθνική νομοθεσία, η οποία ρύθμιζε τις συνθήκες υπό τις οποίες η πρόσβαση σε νομική βοήθεια μπορούσε να περιορισθεί και προσέφερε σημαντική καθοδήγηση στην επιχειρησιακή λήψη των αποφάσεων. Για κάθε προσφεύγοντα λαμβανόταν από ανώτερο αξιωματικό της αστυνομίας ξεχωριστή απόφαση για τον περιορισμό του δικαιώματος πρόσβασης σε δικηγόρο, η οποία βασιζόταν σε συγκεκριμένα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσής του. Τέλος, υπήρχαν αυστηρά χρονικά όρια στην επιβολή των περιορισμών, οι οποίοι έπρεπε να

αρθούν μόλις οι περιστάσεις δικαιολογούσαν την παύση τους και, σε κάθε περίπτωση, εντός 48 ωρών.

Κατά συνέπεια, υπήρχαν επιτακτικοί λόγοι που δικαιολογούσαν την επιβολή των προσωρινών περιορισμών στο δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο των τριών πρώτων προσφευγόντων.

Το Δικαστήριο συμπέρανε, επίσης, ότι στις υποθέσεις των τριών πρώτων προσφευγόντων, παρόλη την καθυστέρηση στην πρόσβαση σε νομική βοήθεια και την αποδοχή στη δίκη των καταθέσεων που ελήφθησαν απουσία δικηγόρου, ως αποδεικτικά στοιχεία, οι διαδικασίες στο σύνολό τους ήταν αμερόληπτες. Καταλήγοντας στο συμπέρασμα αυτό, σημείωσε, μεταξύ άλλων, ότι α) εκτός από τα λάθη που έγιναν κατά τη λήψη των ανωτέρω προφυλάξεων, η αστυνομία τήρησε αυστηρά το νομοθετικό πλαίσιο προς όφελος των ασφαλών ανακρίσεων (ώστε να αποκτήσει πληροφορίες απαραίτητες για την προστασία του κοινού) και οι προσφεύγοντες συνελήφθησαν επισήμως και πληροφορήθηκαν το δικαίωμά τους στη σιωπή, στην πρόσβαση σε δικηγόρο και των λόγων που οδήγησαν στη λήψη της απόφασης να επιβληθούν περιορισμοί στην πρόσβασή τους σε νομική βοήθεια, β) οι προσφεύγοντες εκπροσωπήθηκαν από δικηγόρο και είχαν τη δυνατότητα να αμφισβητήσουν τα αποδεικτικά στοιχεία που ελήφθησαν κατά τις ασφαλείς ανακρίσεις κατά τις *voir dire*³ διαδικασίες ενώπιον του δικάζοντος δικαστή, είτε στον πρώτο βαθμό είτε στον δεύτερο βαθμό δικαιοδοσίας, γ) οι καταθέσεις που ελήφθησαν κατά τις ασφαλείς ανακρίσεις αποτελούσαν μόνον ένα μέρος μιας ουσιώδους δίκης κατά των προσφευγόντων, δ) ο δικάζων δικαστής, κατά την ανακεφαλαίωσή του προς τους ενόρκους, συνόψισε λεπτομερώς το κατηγορητήριο και τα αποδεικτικά στοιχεία της υπεράσπισης και προσεκτικά κατεύθυνε τους ενόρκους πάνω σε ζητήματα νομικά, υπενθυμίζοντάς τους ότι οι προσφεύγοντες είχαν στερηθεί νομικής βοήθειας για λόγους ασφαλούς διεξαγωγής των ανακρίσεων και ε) υπήρχε ισχυρό δημόσιο ενδιαφέρον για τη διεξαγωγή της έρευνας και την επιβολή κυρώσεων σχετικά με τρομοκρατικές επιθέσεις αυτού του μεγέθους, που αφορούσαν σε υψηλής κλίμακας συνωμοσία με σκοπό τη δολοφονία καθημερινών πολιτών.

Μη παραβίαση άρθρου 6 παρ. 3 περ. (γ).

Σχετικά με τους πρώτους τρεις προσφεύγοντες, το Τμήμα Ευρείας Σύνοψης του Δικαστηρίου δέχθηκε ότι υφίστατο άμεση ανάγκη να αποτραπούν σοβαρές και δυσμενείς συνέπειες στη ζωή, ελευθερία ή σωματική ακεραιότητά τους. Ωστόσο, έκρινε ότι η εναγόμενη κυβέρνηση δεν απέδειξε με πειστικότητα ότι αυτές οι έκτακτες συνθή-

3. Μια μικρής διάρκειας ακροαματική διαδικασία που λαμβάνει χώρα κατά τη δίκη και αφορά την επιλεξιμότητα των υποψήφιων ενόρκων ή το αποδεκτό των αμφισβητούμενων αποδεικτικών στοιχείων.

κες αποτελούσαν επαρκώς επιτακτικούς λόγους για την ανάκριση του τέταρτου προσφεύγοντα ο οποίος αυτοενοχοποιήθηκε, χωρίς να του επιστήσουν την προσοχή και να τον ενημερώσουν ότι δικαιούται δικηγόρο. Με την εν λόγω κρίση του, το Δικαστήριο έλαβε υπόψη του την παντελή απουσία οποιουδήποτε νομικού πλαισίου που εξουσιοδοτούσε την αστυνομία να δράσει μ' αυτόν τον τρόπο, την έλλειψη εξατομικευμένης, καταγεγραμμένης και σύμφωνης προς τις εφαρμοστέες διατάξεις της εθνικής νομοθεσίας απόφασης σχετικά με τον περιορισμό της πρόσβασης σε δικηγόρο και, κυρίως, την εσκεμμένη απόφαση της αστυνομίας να μην τον ενημερώσουν για το δικαίωμά του να παραμείνει σιωπηλός.

Ενόψει της απουσίας επιτακτικών λόγων για τον περιορισμό της πρόσβασης του τέταρτου προσφεύγοντα σε δικηγόρο, το βάρος απόδειξης έπεφτε στην εναγόμενη κυβέρνηση να αποδείξει πειστικώς γιατί, κατ' εξαίρεση και σύμφωνα με τις εν λόγω συνθήκες της υπόθεσης, η συνολική αμεροληψία της δίκης δεν εθίγη ανεπανόρθωτα από τον περιορισμό στην πρόσβαση σε νομική βοήθεια. Το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης του Δικαστηρίου έκρινε ότι η εναγόμενη κυβέρνηση παραβίασε τις ως άνω διατάξεις για τους εξής λόγους: α) η άνευ ερείσματος στην εθνική νομοθεσία και αντίθετη προς τις οδηγίες που όριζε ο εφαρμοστέος κώδικας πρακτικής απόφαση, να συνεχιστεί η ανάκριση του τέταρτου προσφεύγοντα ως μάρτυρα, σήμαινε ότι δεν είχε ενημερωθεί για τα δικαιώματά του κατά τη διαδικασία, γεγονός που αποτελούσε σημαντικό παράπτωμα στην υπόθεση, β) παρόλο που ο τέταρτος προσφεύγων είχε τη δυνατότητα να αμφισβητήσει το παραδεκτό των καταθέσεών του κατά τη διάρκεια της *voir dire* διαδικασίας της δίκης, δεν φαίνεται να υποβλήθηκαν στο δικάζον δικαστήριο αποδεικτικά στοιχεία από τον ανώτερο αξιωματικό της αστυνομίας, ο οποίος ενέκρινε τη συνέχιση της ανάκρισης του μάρτυρα, με αποτέλεσμα το δικάζον δικαστήριο, όπως και το εφετείο, να μην έχει τη δυνατότητα να εξετάσει τους λόγους για την απόφαση αυτή και να αποφασίσει εάν διεξήχθη μια κατάλληλη εκτίμηση όλων των σχετικών στοιχείων, γ) η κατάθεση του προσφεύγοντα αποτέλεσε αναπόσπαστο και σημαντικό μέρος των αποδεικτικών στοιχείων, πάνω στα οποία βασίστηκε η καταδίκη του και παρείχε στην αστυνομία το πλαίσιο γύρω από το οποίο στη συνέχεια στηρίξε την υπόθεση και το επίκεντρο της έρευνάς της για συγκέντρωση άλλων συμπληρωματικών αποδεικτικών στοιχείων και δ) ο δικάζων δικαστής προσέφερε στους ενόρκους ευρύ διακριτικό περιθώριο ως προς τον τρόπο που θα λαμβανόταν υπόψη η κατάθεση και η αποδεικτική της αξία, παρόλο που αυτή ελήφθη χωρίς να παρίσταται δικηγόρος και δίχως ο τέταρτος προσφεύγων να ενημερωθεί για το δικαίωμά του να παραμείνει σιωπηλός. Επομένως, αν και είναι αλήθεια ότι η απειλή που αποτελεί η τρομοκρατία μπορεί να καταπολεμηθεί μόνο με αποτελεσματική έρευνα, δίωξη και επιβολή κυρώσεων

σε όλους όσους εμπλέκονται, το Δικαστήριο έκρινε ότι ενόψει του υψηλού πήχου που είχε οριστεί, προκειμένου να θεωρηθεί ότι ενεργοποιείται το τεκμήριο της μεροληψίας και λαμβάνοντας υπόψη τη σωρευτική επίπτωση των διαδικαστικών παραλείψεων στην περίπτωση του τέταρτου προσφεύγοντα, η εναγόμενη κυβέρνηση δεν απέδειξε ότι δεν επηρεάστηκε ανεπανόρθωτα η αμεροληψία στο σύνολο της δίκης.

Παραβίαση άρθρου 6 παρ. 3 περ. (γ).

Άρθρο 41: το Δικαστήριο απέρριψε το αίτημα του τέταρτου προσφεύγοντα για επιδίκαση αποζημίωσης της ηθικής βλάβης και έκρινε, ενόψει των συνθηκών της υπόθεσης, ότι δεν ήταν απαραίτητο να επιδικάσει ομοίως αποζημίωση για περιουσιακή ζημία.

Υπόθεση Κωνσταντινίδης κατά Ελλάδας (Προσφυγή Νο 76438/12), απόφαση της 6ης Οκτωβρίου 2016

Ενοχοποιητικά συμπεράσματα πραγματογνώμονα – παραδεκτό και χρήση

Κατά τη διάρκεια έρευνας ποινικών ευθυνών του προσφεύγοντα για το αδίκημα της πλαστογραφίας και της χρήσης πλαστών εγγράφων, διατάχθηκε η διεξαγωγή πραγματογνωμοσύνης από εξειδικευμένο γραφολόγο. Το πόρισμα που συντάχθηκε στηρίζετο το κατηγορητήριο των διωκτικών αρχών. Ο προσφεύγων, στη συνέχεια, όρισε δικό του τεχνικό σύμβουλο, ο οποίος προσκόμισε εκθέσεις που αμφισβητούσαν τα ευρήματα του ενοχοποιητικού για τον προσφεύγοντα πορίσματος.

Στην ακροαματική διαδικασία, το πόρισμα του διορισμένου από τις δικαστικές αρχές πραγματογνώμονα σχολιάστηκε από τον τεχνικό σύμβουλο του προσφεύγοντα, ο οποίος υπερασπίστηκε τα δικά του ευρήματα. Παρόλο που η συντάκτης του πορίσματος κλήθηκε να παραστεί στη δίκη, δεν εμφανίστηκε, δίχως να δοθεί εξήγηση για την απουσία της. Ο προσφεύγων καταδικάστηκε.

Στην έφεσή του ο προσφεύγων διαμαρτυρήθηκε ότι, κατά παράβαση των υπερασπιστικών του δικαιωμάτων, δεν του δόθηκε η ευκαιρία να θέσει ερωτήματα στην πραγματογνώμονα που συνέταξε το πόρισμα που τον ενοχοποιούσε. Το Εφετείο, όμως, έκρινε ότι δεν χρειαζόταν να κληθεί η εν λόγω πραγματογνώμονας, έχοντας τη θέση ότι η ενοχή του προσφεύγοντα αποδείχθηκε επαρκώς από αλληλοσυμπληρούμενες ενδείξεις.

Το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης, στην υπόθεση *Schatschaschwili κατά Γερμανίας*⁴ σχετικά με το ζήτημα της μη εμφάνισης του μάρτυρα κατηγορίας, έκρινε ότι: α) η δικαιολογημένη απουσία ενός μάρτυρα δεν μπορεί από μόνη

4. Υπόθεση *Schatschaschwili κατά Γερμανίας* (Προσφυγή Νο 9154/10), απόφαση της 15ης Δεκεμβρίου 2015.

της να καταστήσει μια δίκη μεροληπτική, αποτελεί όμως σημαντικό στοιχείο κατά την εκτίμηση της συνολικής αμεροληψίας της δίκης και ένα στοιχείο που μπορεί να οδηγήσει στη διαπίστωση παραβίασης των παρ. 1 και 3 περ. (δ) του άρθρου 6 ΕΣΔΑ, β) για τους σκοπούς της ανωτέρω συνολικής εκτίμησης, οφείλεται να εξετασθεί από το Δικαστήριο η ύπαρξη επαρκών αντισταθμιστικών παραγόντων, όχι μόνο σε υποθέσεις όπου τα αποδεικτικά στοιχεία που δόθηκαν από απόντα στην ακροαματική διαδικασία μάρτυρα αποτέλεσαν την αποκλειστική ή την αποφασιστική βάση για την καταδίκη, αλλά και στις υποθέσεις όπου έφεραν τουλάχιστον σημαντικό βάρος και η παραδοχή τους θα μπορούσε να παγιδεύσει την υπεράσπιση, γ) η έκταση των απαιτούμενων αντισταθμιστικών παραγόντων, προκειμένου να θεωρηθεί μια δίκη δίκαιη εξαρτάται από την αποδεικτική σημασία της κατάθεσης του απόντος μάρτυρος. Όσο πιο σημαντική η αποδεικτική σημασία της κατάθεσης τόσο πιο μεγάλο βάρος απόδειξης πρέπει να φέρουν οι αντισταθμιστικοί παράγοντες.

Το Δικαστήριο έκρινε ότι οι ανωτέρω αρχές είχαν, τηρουμένων των αναλογιών, εφαρμογή στους πραγματογνώμονες της παρούσας υπόθεσης.

Τα ελληνικά δικαστήρια στην παρούσα υπόθεση δεν είχαν πράξει ό,τι εύλογα προσδοκάται από αυτά να πράξουν, ώστε να διασφαλίσουν την παρουσία στο δικαστήριο της πραγματογνώμονος, η οποία είχε συντάξει το ενοχοποιητικό πόρισμα.

Επιπλέον, ήταν εμφανές από τη διατύπωση των αποφάσεων του πρωτοβάθμιου και του δευτεροβάθμιου δικαστηρίου ότι το επίμαχο πόρισμα της πραγματογνώμονος θεωρούνταν ως ουσιώδες έγγραφο.

Υπήρχαν όμως αρκετοί αντισταθμιστικοί παράγοντες.

Κατ' αρχάς, ο προσφεύγων είχε την ευκαιρία να αμφισβητήσει τα συμπεράσματα του ενοχοποιητικού πορίσματος και έκανε χρήση αυτής της ευκαιρίας, καθώς προσκόμισε τρεις εκθέσεις που συνέταξε ο τεχνικός σύμβουλος που ο ίδιος ο κατηγορούμενος είχε ορίσει κι ο οποίος παρουσίασε τα ευρήματά του προφορικά κατά την ακροαματική διαδικασία.

Δεύτερον, ο προσφεύγων ουδέποτε εξήγησε – ακόμη και ενώπιον του Δικαστηρίου – γιατί επιθυμούσε να εξετάσει τη συντάκτρια του πορίσματος ενώπιον του εφετίου. Ήταν ενδεχομένως, όντως, προβληματικό να ζητηθεί από τον προσφεύγοντα να αποκαλύψει εκ των προτέρων τις ερωτήσεις που επιθυμούσε να θέσει στην πραγματογνώμονα. Όμως, ήταν λογικό να του ζητηθεί να δώσει κάποιες ενδείξεις ως προς το γιατί θεωρούσε τις ερωτήσεις αυτές τόσο απαραίτητες ή τι ακριβώς θα προσέθεταν στα ευρήματα του δικού του τεχνικού συμβούλου.

Τρίτον, τα εθνικά δικαστήρια υπογράμμισαν ότι το περιεχόμενο και τα συμπεράσματα του επίμαχου πορίσματος επιβεβαίωναν τη μαρτυρική κατάθεση και μια σειρά από

άλλα επίσημα έγγραφα. Το εν λόγω πόρισμα ήταν ένα από τα αποδεικτικά στοιχεία που περιελάμβανε η δικογραφία, η οποία αποτελούνταν περίπου από έγγραφα 1.500 σελίδων.

Κατά την άποψη του Δικαστηρίου, η παρούσα υπόθεση θα έπρεπε να διαχωριστεί από:

– υποθέσεις όπου το δικαστήριο που καταδίκασε τον προσφεύγοντα έχει να κάνει με πόρισμα πραγματογνώμονα που αποκτήθηκε χωρίς καμία συμμετοχή της υπεράσπισης και όπου η τελευταία δεν είχε τη δυνατότητα να αμφισβητήσει τα ευρήματα του πορίσματος στην ακροαματική διαδικασία⁵

– υποθέσεις όπου η καταδίκη του προσφεύγοντα βασίστηκε σε καθοριστικό βαθμό στην κατάθεση του μάρτυρα κατηγορίας, στον οποίο δεν είχε τη δυνατότητα ο προσφεύγων να θέσει ερωτήσεις σε κανένα στάδιο⁶. Η παρούσα υπόθεση δεν αφορά σε καταθέσεις αυθήκων μαρτύρων. Αντιθέτως, αφορά σε ένα πόρισμα που συνέταξε ανεξάρτητος πραγματογνώμονας, τον οποίον όρισαν οι δικαστικές αρχές κατά το στάδιο της ανάκρισης, με σκοπό να παρέχει στο δικαστήριο στοιχεία και πληροφορίες για ένα τεχνικό ζήτημα της υπόθεσης και τα ευρήματα του οποίου εξετάστηκαν ενδελεχώς από τεχνικό σύμβουλο που διόρισε ο ίδιος ο προσφεύγων.

Συνοψίζοντας, παρόλο που δεν καταβλήθηκε κάθε δυνατή προσπάθεια να υποχρεωθεί το εν λόγω πρόσωπο να εμφανισθεί ενώπιον του δικαστηρίου, εντούτοις, το γεγονός παραμένει ότι ήταν απλώς μια πραγματογνώμονας και όχι μάρτυρας, ότι το πόρισμά της δεν αποτέλεσε την αποκλειστική ή καθοριστική βάση της καταδίκης του προσφεύγοντα και ότι στην παρούσα υπόθεση του προσφεύγοντα υπήρχαν επαρκείς αντισταθμιστικοί παράγοντες, ώστε το Δικαστήριο να κρίνει ότι ικανοποιήθηκαν οι προϋποθέσεις της αρχής του κατ' αντιμωλία συστήματος. Επομένως, το υπερασπιστικό δικαίωμα του προσφεύγοντα δεν περιορίστηκε σε βαθμό ασυμβίβαστο με τις απαιτήσεις της χρηστής δίκης.

Μη παραβίαση άρθρου 6 παρ. 3 (δ).

Το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν υπήρξε παραβίαση της παραγράφου 1 του άρθρου 6 λόγω της καταγγελλόμενης ανεπαρκούς αιτιολογίας της αποφάσεως του Αρείου Πάγου.

► Άρθρο 8 – Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής

Υπόθεση Β.Α.Κ. κατά Ελλάδα (Προσφυγή Νο 11981/11), απόφαση της 13ης Οκτωβρίου 2016

5. Βλ. Υπόθεση *Matytsina κατά Ρωσίας* (Προσφυγή Νο 58428/10), απόφαση της 27ης Μαρτίου 2014.

6. Βλ. ανάμεσα σε διάφορες άλλες υποθέσεις την υπόθεση *Νικολίτσας κατά Ελλάδα* (Προσφυγή Νο 63117/09), απόφαση της 3ης Ιουλίου 2014.

Αιτών πολιτικό άσυλο – καθυστέρηση εξέτασης αιτήματος – επισφαλείς συνθήκες διαβίωσης

Ο προσφεύγων είναι Τούρκος υπήκοος, μαχητής υπέρ των Κούρδων. Μετά τη σύλληψή του στην Τουρκία και την άσκηση δίωξης για υπονόμηση της συνταγματικής αρχής του κράτους, διέφυγε στην Ελλάδα και ζήτησε το 2002 πολιτικό άσυλο. Το αίτημά του απορρίφθηκε με συνοπτική αιτιολογία από την πρωτοβάθμια διοικητική αρχή. Ο προσφεύγων κατέθεσε προσφυγή κατά της απορριπτικής απόφασης ενώπιον του Υπουργού Δημοσίας Τάξης. Σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία, ο Υπουργός όφειλε να αποφανθεί εντός 90 ημερών, μετά και από τη γνωμοδότηση της Συμβουλευτικής Επιτροπής Ασύλου. Το 2003, η επιτροπή, αφού εξέτασε τον προσφεύγοντα, εξέδωσε μια ευνοϊκή γι' αυτόν γνωμοδότηση (προσκομίστηκαν έγγραφα που αποδείκνυαν ότι είχε πέσει θύμα βασανιστηρίων). Ωστόσο, ουδέποτε δόθηκε σαφής απάντηση στην προσφυγή του προσφεύγοντα.

Η Τουρκία υπέβαλε αίτημα έκδοσης του προσφεύγοντα. Το 2013, τα ελληνικά δικαστήρια απέρριψαν το αίτημα αυτό, στηρίζοντας την απόφασή τους στον φόβο που διέτρεχε ο προσφεύγων να υποστεί κακομεταχείριση και στην αφηρημένη και αόριστη φύση των αδικημάτων για τα οποία ζητούνταν η έκδοση. Μέχρι το 2003 ο προσφεύγων ζούσε στην Αθήνα και παρουσιαζόταν στο αστυνομικό τμήμα κάθε έξι μήνες, προκειμένου να ανανεώνει την κάρτα του ως αιτών άσυλο. Την ίδια χρονιά ενώθηκε με τη σύζυγό του, της οποίας η παρουσία κατέστη νόμιμη μόλις το 2008, οπότε και έλαβε άδεια εργασίας.

Το ζήτημα που καλείται να εξετάσει στην παρούσα υπόθεση το Δικαστήριο δεν σχετίζεται με μέτρα απομάκρυνσης ή απέλασης, αλλά με την επισφαλή και αβέβαιη κατάσταση στην οποία βρισκόταν ο προσφεύγων για μεγάλο χρονικό διάστημα, δηλαδή από την κατάθεση της προσφυγής κατά της απορριπτικής απόφασης επί του αιτήματος ασύλου, για την οποία δεν έλαβε κάποια απόκριση για περισσότερο από δώδεκα έτη. Στο πλαίσιο αυτό, η αβεβαιότητα που βίωνε ο προσφεύγων σχετικά με το αίτημα ασύλου του διέφερε εντελώς από την κατάσταση που βίωνε ένας αιτών άσυλο, ο οποίος ανέμενε το αποτέλεσμα των διαδικασιών υποβολής του αιτήματός του, εντός εύλογου χρόνου.

Ελήφθησαν υπόψη διάφορες πτυχές αυτών των επισφαλών συνθηκών:

– αναμένοντας την απόφαση, ο προσφεύγων εργαζόταν χωρίς σχετική άδεια. Την περίοδο εκείνη, οι προϋποθέσεις χορήγησης άδειας εργασίας στους αιτούντες άσυλο ήταν περιοριστικές: έπρεπε να αποδείξουν, μεταξύ άλλων, ότι κανένα ενδιαφέρον για την άσκηση μιας συγκεκριμένης εργασίας ή εργασίας σε συγκεκριμένο τομέα δεν είχε εκδηλωθεί από άνεργο ημεδαπό, υπήκοο χώρας της ΕΕ ή από ένα άτομο που έχει ήδη αναγνωρισθεί ως

πρόσφυγας. Πέραν αυτού του νομικού κωλύματος, υπήρχε και πρακτική δυσκολία της οικονομικής κρίσης και του υψηλού ποσοστού ανέργων που αναζητούσαν εργασία

– με την απόκτηση απλώς της κάρτας αιτούντος άσυλο, ο προσφεύγων δεν μπορούσε να ανοίξει τραπεζικό λογαριασμό, να λάβει Α.Φ.Μ., άδεια οδήγησης ή να εγγραφεί στο πανεπιστήμιο

– όσον αφορά στην ιδιωτική ζωή του προσφεύγοντος, δεν κατέστη δυνατή ή νόμιμη η συμβίωση με τη σύζυγό του, παρά μόνο το 2008, ως αποτέλεσμα της απόκτησης από την τελευταία άδειας εργασίας στην Ελλάδα για περιορισμένο χρονικό διάστημα και όχι κατ' εφαρμογή των διατάξεων που προβλέπουν την οικογενειακή επανένωση.

Προκύπτει το συμπέρασμα ότι η παράλειψη του Υπουργού Δημοσίας Τάξης να αποφανθεί επί του αιτήματος ασύλου του προσφεύγοντα ήταν αδικαιολόγητη, καθώς δεν στηριζόταν σε κάποιον συγκεκριμένο λόγο, διήρκεσε για περισσότερο από δώδεκα χρόνια, ενώ ήδη οι εθνικές αρχές είχαν αποφανθεί υπέρ της αναγκαιότητας χορήγησης ασύλου στον προσφεύγοντα και είχαν απορρίψει το αίτημα έκδοσής του στην Τουρκία.

Κατά συνέπεια, οι αρμόδιες αρχές παρέλειψαν να συμμορφωθούν προς τη θετική υποχρέωσή τους να θεσπίσουν μια αποτελεσματική και προσβάσιμη διαδικασία για την προστασία του δικαιώματος σεβασμού της ιδιωτικής ζωής, μέσω ενός κατάλληλου κανονιστικού πλαισίου για την εξέταση της αίτησης ασύλου του προσφεύγοντος εντός λογικής προθεσμίας, προκειμένου να περιορισθεί στην ελάχιστη δυνατόν διάρκεια η κατάσταση ανασφάλειάς του.

Παραβίαση άρθρου 8⁷.

Το Δικαστήριο κατέληξε επίσης ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 13 σε συνδυασμό με το άρθρο 8.

Το Δικαστήριο απέρριψε το επιχειρήμα της εναγόμενης κυβέρνησης ότι οι αποφάσεις των δικαστηρίων που απέρριπταν την αίτηση έκδοσης του προσφεύγοντα απέκλειαν την επιστροφή του στην Τουρκία, κρίνοντας ότι οι εν λόγω αποφάσεις δεν ακύρωναν τη διοικητική, απορριπτική της αίτησης ασύλου, απόφαση και, συνεπώς, δεν θα μπορούσαν να εξομοιωθούν με παροχή διεθνούς προστασίας.

Με αυτό το σκεπτικό, κατέληξε ότι η αίτηση παροχής ασύλου του προσφεύγοντα ήταν ακόμη εκκρεμής, όπως προέκυπτε και από τα διαβιβαστικά έγγραφα της αστυνομίας. Δεδομένου ότι η νομική κατάστασή του ήταν ακόμη αβέ-

7. Βλ. αντιθέτως την υπόθεση άρνησης χορήγησης άδειας παραμονής σε προσφεύγοντες που διέμεναν παρανόμως στη χώρα υποδοχής και οι οποίοι έφεραν ως τετελεσμένο γεγονός στις εθνικές αρχές το ζήτημα της οικογενειακής ζωής: η σχετική νομολογία στην υπόθεση *Jeunesse* κατά Ολλανδίας (Προσφυγή No 12738/12), απόφαση της 3ης Οκτωβρίου 2014 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, παρ. 103.

βαιη, ο προσφεύγων διέτρεχε τον κίνδυνο να αποπεμφθεί ξαφνικά στην Τουρκία, χωρίς να εξετασθεί αποτελεσματικά το αίτημα ασύλου του, μολονότι υπήρχε εκ πρώτης όψης σοβαρός κίνδυνος να υποστεί στη χώρα αυτή μεταχείριση αντίθετη προς το άρθρο 3 της Σύμβασης.

Συνεπώς, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι θα παραβιαζόταν το άρθρο 3 σε συνδυασμό με το άρθρο 13 της Σύμβασης, αν ο προσφεύγων αποπεμπόταν στη Τουρκία χωρίς *ex nunc* εκτίμηση από τις ελληνικές αρχές της προσωπικής του κατάστασης υπό το πρίσμα των κριτηρίων που θεσπίστηκαν στη σχετική νομολογία του Δικαστηρίου.

Άρθρο 41: επιδικάστηκε το ποσό των 4.000 ευρώ για αποζημίωση ηθικής βλάβης.

Υπόθεση Μοντέστου κατά Ελλάδας (Προσφυγή Νο 51693/2013), απόφαση της 16ης Μαρτίου 2017

■ *κατ' οίκον έρευνα – απουσία ιδιοκτήτη*

Τον Σεπτέμβριο του 2013, στο πλαίσιο διενέργειας προκαταρκτικής εξέτασης, ερευνήθηκε η οικία του προσφεύγοντα και κατόπιν εισαγγελικής εντολής κατασχέθηκαν δύο ηλεκτρονικοί υπολογιστές και εκατοντάδες έγγραφα.

Τον Νοέμβριο του 2012, ο προσφεύγων προσέφυγε στο Συμβούλιο Εφετών, με αίτημα να κηρυχθεί άκυρη η κατ' οίκον έρευνα, να διαταχθεί η άρση της κατάσχεσης και να αποδοθούν τα κατασχεθέντα αντικείμενα. Το αίτημα, όμως, απορρίφθηκε τον Φεβρουάριο του 2013. Η απόφαση του δικαστηρίου ασχολήθηκε, μεταξύ άλλων, σχετικά με το ζήτημα εάν ήταν δυνατή η διεξαγωγή μιας κατ' οίκον έρευνας και μιας κατάσχεσης στο πλαίσιο μιας προκαταρκτικής εξέτασης. Η προσφυγή του προσφεύγοντα κατά της απόφασης αυτής απορρίφθηκε.

Η κατ' οίκον έρευνα στον ιδιωτικό και επαγγελματικό χώρο του προσφεύγοντα και η κατάσχεση εγγράφων και ηλεκτρονικών υπολογιστών αποτελεί παρέμβαση στο δικαίωμά του για σεβασμό της κατοικίας του, η οποία προβλέπεται από τον νόμο.

Η έρευνα διεξήχθη στο πλαίσιο μιας προκαταρκτικής εξέτασης, πριν από την άσκηση ποινικής δίωξης στον προσφεύγοντα. Είχε σκοπό να ερευνηθεί την ύπαρξη ενδείξεων και αποδείξεων σχετικά με συμμετοχή του σε εγκληματική οργάνωση. Ταυτοχρόνως, επιδίωκε την προάσπιση της τάξης και την πρόληψη διάπραξης ποινικών αδικημάτων.

Η διεξαγωγή μιας κατ' οίκον έρευνας στο στάδιο μιας προκαταρκτικής εξέτασης πρέπει να περιβάλλεται από κατάλληλες και επαρκείς εγγυήσεις, ώστε να αποφεύγεται το ενδεχόμενο να χρησιμεύσει για την παροχή ενοχοποιητικών στοιχείων στις αστυνομικές αρχές, σχετικά με πρόσωπα που δεν έχουν ακόμη καταστεί ύποπτα τέλεσης ποινικού αδικήματος.

Η εισαγγελική εντολή για την έρευνα ήταν διατυπωμένη με γενικούς όρους. Υπάρχουν όμως περιπτώσεις όπου είναι δυνατόν να διατυπωθεί με μεγαλύτερη ακρίβεια, όπως εν προκειμένω, που η έρευνα διατάσσεται με σκοπό τη συλλογή αποδεικτικών στοιχείων που αφορούν σε υποψίες τέλεσης εγκληματικών πράξεων για μεγάλα χρονικά διαστήματα και στις οποίες (πράξεις) συμμετέχουν πολλά πρόσωπα.

Ωστόσο, στις περιπτώσεις αυτές και ειδικότερα όπως στην προκειμένη περίπτωση, όταν η εθνική νομοθεσία δεν προβλέπει εκ των προτέρων δικαστικό έλεγχο σχετικά με τη νομιμότητα και την αναγκαιότητα του εν λόγω μέτρου διεξαγωγής αποδείξεων, θα πρέπει να παρέχονται άλλες εγγυήσεις, κυρίως σχετικά με τον σχεδιασμό εκτέλεσης του εντάλματος, την αντιστάθμιση των σχετικών ατελειών και το περιεχόμενο του εντάλματος έρευνας.

Η κατ' οίκον έρευνα που διενεργήθηκε εν προκειμένω συνοδεύτηκε από συγκεκριμένες διαδικαστικές εγγυήσεις. Αφενός, διατάχθηκε από τον Εισαγγελέα Εφετών, ο οποίος εξέδωσε το ένταλμα έρευνας και ανέθεσε τη σχετική αρμοδιότητα στη Διεύθυνση της Αστυνομίας. Αφετέρου, η επίμαχη έρευνα διενεργήθηκε από αξιωματικό της αστυνομίας, συνοδεία ενός Αντεισαγγελέα.

Ο προσφεύγων δεν ήταν καμία στιγμή παρών κατά την έρευνα, η οποία διάρκεσε δωδεκάμισι ώρες και από την δικογραφία δεν προκύπτει εάν οι ερευνητές επιδίωξαν να ενημερώσουν για την παρουσία τους ή για τις ενέργειές τους, ενώ ο Κώδικας Ποινικής Δικονομίας ορίζει ότι όποιος διεξάγει κατ' οίκον έρευνα έχει υποχρέωση να καλέσει τον ιδιοκτήτη του σπιτιού να είναι παρών. Ακόμη και εάν υποθεθεί ότι οι αρχές ήθελαν να διατηρήσουν το στοιχείο του αιφνιδιασμού, αποφεύγοντας να ενημερώσουν τον προσφεύγοντα, τίποτα δεν τις εμπόδιζε, προκειμένου να είναι σε συμφωνία προς τον νόμο, να επιδιώξουν να έρθουν σε επαφή μαζί του κατά τη διάρκεια της επίμαχης έρευνας, η οποία διάρκεσε για κάποιες ώρες.

Τέλος, δεν προβλεπόταν άμεσος αναδρομικός δικαστικός έλεγχος. Έτσι, η κατ' οίκον έρευνα είχε ως αποτέλεσμα την κατάσχεση δύο ηλεκτρονικών υπολογιστών και εκατοντάδων εγγράφων, τα οποία ποτέ δεν διευκρινίστηκε εάν είχαν άμεση σχέση με το υπό εξέταση αδίκημα. Από τη διατύπωση του εντάλματος προκύπτει, επίσης, το ερώτημα εάν ο προσφεύγων είχε πληροφορηθεί το πλαίσιο μέσα στο οποίο εντασσόταν η έρευνα, γεγονός που θα του έδινε τη δυνατότητα να εξακριβώσει εάν η κατ' οίκον έρευνα περιοριζόταν στη διερεύνηση του αδικήματος που αναφερόταν στο ένταλμα και να καταγγείλει ενδεχόμενες αυθαιρεσίες. Το Συμβούλιο Εφετών, ενώπιον του οποίου προσέφυγε ο προσφεύγων, εξέδωσε την απόφασή του περισσότερο από δύο χρόνια μετά την επίμαχη έρευνα και αφιέρωσε το μεγαλύτερο μέρος της απόφασής του στο ερώτημα εάν ήταν δυνατόν να διενεργηθεί μια κατ' οίκον έρευνα και μια κατάσχεση στο

πλαίσιο μιας προκαταρκτικής έρευνας. Οι εθνικές αρχές, συνεπώς, δεν εκπλήρωσαν την υποχρέωσή τους να αιτιολογήσουν καταλλήλως και επαρκώς την έκδοση του εντάλματος έρευνας.

Υπ' αυτές τις συνθήκες, τα επίμαχα μέτρα δεν αποτελούσαν μέσα ευλόγως ανάλογα προς την επίτευξη θεμιτών σκοπών που λαμβάνουν υπόψη το συμφέρον μιας δημοκρατικής κοινωνίας να διασφαλίσει τον σεβασμό της κατοικίας.

Παραβίαση άρθρου 8.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίκασε στον προσφεύγοντα το ποσό των 2.000 ευρώ για ηθική βλάβη.

► Άρθρο 9 – Ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας

Υπόθεση Παπαβασιλάκης κατά Ελλάδος (Προσφυγή Νο 66899/14), απόφαση της 15ης Σεπτεμβρίου 2016

προσφυγή για μη στράτευση – επιτροπή – αριθμητική υπεροχή στρατιωτικών σε ειδικές επιτροπές απόδοσης της ιδιότητας του αντιρρησία συνείδησης

Ο Ν. 3421/2005 περί Στρατολογίας των Ελλήνων πολιτών προβλέπει τη δυνατότητα παροχής εναλλακτικής υπηρεσίας αντί της εκπλήρωσης της στρατιωτικής θητείας, με την τοποθέτηση των αντιρρησιών συνείδησης σε διάφορες δημόσιες υπηρεσίες. Η τοποθέτηση γίνεται με απόφαση του Υπουργού Άμυνας, κατόπιν γνωμοδότησης Ειδικής Επιτροπής, η οποία εξετάζει τη συνδρομή των προϋποθέσεων απόδοσης της ιδιότητας αντιρρησία συνείδησης, είτε βάσει των υποβαλλόμενων δικαιολογητικών είτε κατόπιν ακροάσεως του ενδιαφερομένου. Η σύνθεση της Ειδικής Επιτροπής ορίζεται από τον εν λόγω νόμο ως εξής: δύο καθηγητές ανωτάτων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων με ειδικότητα στη φιλοσοφία ή στις κοινωνικές και πολιτικές επιστήμες ή στην ψυχολογία, ένας σύμβουλος του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους και δύο ανώτεροι αξιωματικοί των ενόπλων δυνάμεων (ένας από το στρατολογικό και ένας από το υγειονομικό σώμα), δηλαδή τρεις πολίτες και δύο στρατιωτικοί.

Όταν ο προσφεύγων παρουσιάστηκε ενώπιον της Ειδικής Επιτροπής, ζητώντας να του αναγνωριστεί η ιδιότητα του αντιρρησία συνείδησης, παρόντες ήταν μόνο ο πρόεδρος της επιτροπής και οι δύο στρατιωτικοί. Ενώπιον της επιτροπής ο προσφεύγων κατέθεσε ότι ο κύριος λόγος της αίτησής του να χαρακτηριστεί ως αντιρρησίας συνείδησης ήταν η αποστροφή του προς τη βία και οι επαφές με την εκκλησία των Μαρτύρων του Ιεχωβά, χωρίς, όμως, να έχει βαφτιστεί. Δήλωσε, περαιτέρω, ότι ήταν διατεθειμένος να παράσχει εναλλακτική υπηρεσία για δεκαπέντε μήνες αντί για εννέα, που ήταν η συνηθισμένη διάρκεια της στρατιωτικής θητείας. Η Επιτροπή απέρριψε την αίτησή του να λάβει την ιδιότητα του αντιρρησία συνείδησης και ο Υπουργός Άμυνας επικύρωσε την απορριπτική

απόφαση. Ο προσφεύγων κατέθεσε αίτηση ακύρωσης ενώπιον του ΣτΕ κατά της εν λόγω απόφασης, προσβάλλοντας κυρίως τη σύνθεση της Ειδικής Επιτροπής, αλλά η αίτησή του απορρίφθηκε. Του επιβλήθηκε, το 2014, πρόστιμο ύψους 6.000 ευρώ για ανυποταξία.

Σύμφωνα με προγενέστερη νομολογία του Δικαστηρίου, τα κράτη υποχρεούνται όχι μόνο να προβλέπουν νομοθετικά μια διαδικασία εξέτασης των αιτημάτων απόδοσης της ιδιότητας του αντιρρησία συνείδησης, αλλά θα πρέπει να διασφαλίσουν ότι η διαδικασία αυτή είναι προσβάσιμη και αποτελεσματική. Σημαντική προϋπόθεση της αποτελεσματικότητας της διαδικασίας είναι τα άτομα που τη διεξάγουν να απολαμβάνουν ανεξαρτησίας.

Η εθνική νομοθεσία προέβλεπε με σαφήνεια ότι η Ειδική Επιτροπή έπρεπε να απαρτίζεται από ίσο αριθμό στρατιωτικών και πολιτών με εξειδικευμένες γνώσεις σε τέτοια ζητήματα, συμπεριλαμβανομένου και ενός δικηγόρου ως προέδρου της επιτροπής. Εάν επομένως η Ειδική Επιτροπή συνεδρίαζε παρουσία όλων των μελών της, θα υπερερούσαν αριθμητικά οι πολίτες. Ωστόσο, την ημέρα εξέτασης της αίτησης του προσφεύγοντα, παρόντες ήταν μόνον οι δύο στρατιωτικοί και ο πρόεδρος.

Το Δικαστήριο είχε κρίνει, σε προγενέστερη νομολογία του, εύλογο τον φόβο αντιρρησία συνείδησης, που κρίθηκε από δικαστήριο το οποίο αποτελούνταν μόνον από στρατιωτικούς, για αδικήματα στρατιωτικού δικαίου. Έτσι και εν προκειμένω, κρίνεται εύλογος ο φόβος κάποιου που εμφανίζεται ενώπιον στρατιωτικών, δεδομένου ότι ο στρατός λάμβανε μέρος στην εν λόγω διαδικασία, και εύλογη η ανησυχία του μήπως το δικαστήριο καθοδηγούνταν από αδικαιολόγητα προκατειλημμένες εκτιμήσεις.

Σε έκθεσή του, ο Έλληνας Διαμεσολαβητής το 2013 σημείωσε ότι, ενώ στις περιπτώσεις των αντιρρησιών συνείδησης για λόγους «θρησκείας» η επιτροπή απαιτούσε την προσκόμιση μόνο ενός πιστοποιητικού που εξέδιδε η αρμόδια θρησκευτική κοινότητα, χωρίς καν να ζητά από τους ενδιαφερόμενους την αυτοπρόσωπη εμφάνισή τους, αντιθέτως, οι «κατ' ιδεολογία» αντιρρησίες καλούνταν συχνά να απαντήσουν σε ερωτήσεις σχετικά με ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα.

Επομένως, ο προσφεύγων εύλογα φοβόταν ότι δεν θα μπορούσε επιτυχώς, ως «κατ' ιδεολογία» αντιρρησίας, να επικοινωνήσει τα ιδεολογικά του πιστεύω σε αξιωματούχους καριέρας με ανώτατες θέσεις στη στρατιωτική ιεραρχία.

Δεδομένου ότι το επιτελείο στρατού θα προωθούσε, στη συνέχεια, τον φάκελο του προσφεύγοντα στον Υπουργό Άμυνας, στον οποίο φάκελο θα επισυναπτόταν η βασιζόμενη στην πρόταση της Επιτροπής υπουργική απόφαση, δεν αποτελούσε ο Υπουργός περαιτέρω εγγύηση αντικειμενικότητας και ανεξαρτησίας. Ήταν όμως απαραίτητο να διασφαλιστούν εγγυήσεις αντικειμενικότητας και ανεξαρτησίας απέναντι σε έναν αντιρρησία συνείδησης, όπως ο

προσφεύγων, όταν εμφανίζεται ενώπιον μιας επιτροπής που απαρτίζεται κυρίως από υψηλόβαθμους αξιωματικούς του στρατού. Ένας έλεγχος από το ΣτΕ, σε περίπτωση που ασκούσαν έφεση, θα αφορούσε μόνον τη «νομιμότητα» της εν λόγω αποφάσεως, χωρίς να επεκτείνεται στην ουσία της κρίσεως των μελών της Ειδικής Επιτροπής.

Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο έκρινε ότι, προκειμένου να τηρείται το γράμμα και το πνεύμα του νόμου, θα πρέπει, όταν μέλη της Επιτροπής αδυνατούν να παραστούν κατά την ημέρα εξέτασης αιτήσεως ενός αντιρρησία συνειδήσεως, να λαμβάνονται μέτρα, ώστε να τηρούνται οι προϋποθέσεις ισότιμης αντιπροσώπευσης πολιτών και στρατιωτικών, όπως ορίζει η εθνική νομοθεσία.

Κατά συνέπεια, οι αρμόδιες αρχές δεν εκπλήρωσαν την υποχρέωσή τους να διασφαλίσουν ότι η εξέταση των αντιρρησιών συνειδήσεως, από την Επιτροπή, γινόταν υπό συνθήκες που εξασφάλιζαν διαδικαστική αποτελεσματικότητα και ισότιμη αντιπροσώπευση πολιτών και στρατιωτικών, όπως ορίζει η εθνική νομοθεσία.

Παραβίαση άρθρου 9.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίκασε το ποσό των 2.000 ευρώ για αποζημίωση ηθικής βλάβης και απέρριψε το αίτημα για αποζημίωση θετικής ζημίας, καθώς το πρόστιμο δεν είχε ακόμη οριστικοποιηθεί.

► Άρθρο 10 – Ελευθερία έκφρασης

Υπόθεση Καφή και Δανίκα κατά Ελλάδας (Προσφυγή Νο 52137/2), απόφαση της 19ης Ιανουαρίου 2017

■ αποζημίωση – δημοσίευμα – δημόσιο πρόσωπο

Ο πρώτος προσφεύγων είναι πρώην διευθυντής μιας εφημερίδας, ενώ ο δεύτερος δημοσιογράφος που αρθρογραφεί στην ίδια εφημερίδα.

Τον Δεκέμβριο του 2004, ο δεύτερος προσφεύγων συντάξε ένα άρθρο, που δημοσιεύτηκε στο τμήμα των παραπολιτικών της εφημερίδας. Το εν λόγω άρθρο αφορούσε στον διορισμό της ηθοποιού Π. Μ., ως μέλος της γνωμοδοτικής επιτροπής επιχορηγήσεων θεάτρων του Υπουργείου Πολιτισμού.

Τον Απρίλιο του έτους 2005, η Π. Μ. άσκησε κατά των δύο προσφευγόντων και του εκδότη της εφημερίδας αγωγή αποζημίωσης, ισχυριζόμενη ότι υπέστη δυσφήμιση και προσβολή της προσωπικότητάς της.

Τον Ιούνιο του 2006, το Πρωτοδικείο καταδίκασε, μεταξύ άλλων, τους τρεις κατηγορούμενους να καταβάλουν εις ολόκληρον στην Π. Μ. το ποσό των 30.000 ευρώ. Το Πρωτοδικείο έκρινε ότι η χρήση του όρου «παντελώς άγνωστη» υπερέβη την εύλογη κριτική, καθώς δεν ήταν αντικειμενικώς αναγκαίο να εκφράσει ο δημοσιογράφος την άποψή του επί του ζητήματος του εν λόγω διορισμού. Σημείωσε, επίσης, ότι η προσφορά της ενάγουσας στην

τέχνη του θεάτρου και στην εκπροσώπηση της χώρας στο εξωτερικό ήταν σημαντική.

Όλα τα ένδικα μέσα που ασκήθηκαν κατά της απόφασης αυτής απορρίφθηκαν.

Η καταδίκη των προσφευγόντων αποτέλεσε νόμιμη παρέμβαση στην άσκηση της ελευθερίας έκφρασής τους, που απέβλεπε στην προστασία της υπόληψης ή των δικαιωμάτων τρίτων.

Η φράση «παντελώς άγνωστη», ερμηνευόμενη εντός του εν λόγω πλαισίου, αποτελεί περισσότερο μια αξιολογική κρίση, η οποία δεν υπόκειται σε απόδειξη. Κατά τα λοιπά, η φράση αυτή στερείται πραγματικής βάσης, δεδομένου ότι η Π. Μ., που ήταν μια ηθοποιός, δεν είχε καταλάβει δημόσιο αξίωμα στο παρελθόν. Εξάλλου, το επίμαχο άρθρο δεν διαβιβάζει στην πραγματικότητα πληροφορίες, αλλά αποτελεί τμήμα των παραπολιτικών της εφημερίδας, το οποίο σχολιάζει με τρόπο καυστικό κάθε πρόσωπο ή πολιτική κατάσταση.

Τα εθνικά δικαστήρια δεν ενέταξαν τις δηλώσεις των προσφευγόντων στο γενικό πλαίσιο της υπόθεσης, προκειμένου να εξετάσουν την πρόθεσή τους. Συγκεκριμένα, μετά τη φράση «παντελώς άγνωστη» ακολούθησαν μάλλον θετικά σχόλια για τον διορισμό της Π. Μ. Τα εθνικά δικαστήρια εξέτασαν την επίμαχη φράση εκτός του γενικότερου πλαισίου του άρθρου και κατέληξαν ότι οι λέξεις «αυτή δεν ήταν γνωστή σε ευρύ κύκλο προσώπων» αρκούσαν να εκφράσουν τις σκέψεις του δευτέρου προσφευγόντα. Όμως, ο ρόλος των εθνικών δικαστηρίων σε μια τέτοια διαδικασία δεν είναι να υποδείξουν στον ενδιαφερόμενο τον τρόπο με τον οποίον θα ασκήσει το δικαίωμα της κριτικής, ακόμη και της σκληρής κριτικής. Τα εθνικά δικαστήρια, αντιθέτως, καλούνται να εξετάσουν εάν το πλαίσιο της υπόθεσης, το δημόσιο συμφέρον και η πρόθεση του συντάκτη του επίμαχου άρθρου δικαιολογούν ενδεχομένως μια δόση πρόκλησης ή υπερβολής.

Με τον διορισμό της στη θέση μέλους της γνωμοδοτικής επιτροπής επιχορηγήσεων θεάτρων, θέση που ισοδυναμούσε σχεδόν με πολιτική θέση και με άσκηση δημοσίων αρμοδιοτήτων, η Π. Μ. δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί ως «απλώς ιδιώτης». Επομένως, τα άτομα που εμπλέκονται στην εν λόγω υπόθεση ενεργούσαν σε ένα δημόσιο πλαίσιο και το επίμαχο άρθρο συνέβαλε σε μια συζήτηση δημοσίου ενδιαφέροντος. Εξάλλου, το άρθρο δεν αφορούσε μόνο στην ιδιότητα της Π.Μ. ως μέλους της εν λόγω επιτροπής. Συνεπώς, υπ' αυτήν την ιδιότητα, η Π. Μ. έπρεπε να αναμένει ότι ο διορισμός της θα αποτελούσε για τον Τύπο θέμα, το οποίο θα εξεταζόταν σχολαστικά και θα οδηγούσε ενδεχομένως μέχρι την άσκηση σκληρής κριτικής. Επομένως, εν προκειμένω, οι εκφράσεις που χρησιμοποίησε ο δεύτερος προσφεύγων δεν θα μπορούσαν να μην αξιολογηθούν ποινικά.

Τελικά, τα αρμόδια δικαστήρια καταδίκασαν τους κατηγορούμενους, ανάμεσα στους οποίους και τους προ-

σφεύγοντες, να καταβάλλουν εις ολόκληρον ως αποζημίωση στην ενάγουσα το ποσό των 30.000 ευρώ. Τα εθνικά δικαστήρια έλαβαν μεν υπόψη τους τη φύση και τη βαρύτητα της προσβολής της φήμης της ενάγουσας, την ιδιότητά της, την οικονομική κατάσταση των κατηγορουμένων και τη συνταγματικά κατοχυρωμένη γενική αρχή της αναλογικότητας, αλλά δεν προέβησαν σε εμπειριστατωμένη ανάλυση της οικονομικής κατάστασης των προσφευγόντων.

Λαμβάνοντας υπόψη τα προεκτεθέντα, οι εθνικές αρχές δεν παρείχαν επαρκείς εξηγήσεις και αιτιολογία για την καταδίκη των προσφευγόντων στην καταβολή αποζημίωσης στην Π. Μ., η ποινή δεν ήταν ανάλογη προς τον επιδιωκόμενο σκοπό και η καταδίκη αυτή δεν ικανοποιούσε κάποια «πιεστική κοινωνική ανάγκη» και γι' αυτόν τον λόγο δεν ήταν απαραίτητη σε μια δημοκρατική κοινωνία. Παραβίαση άρθρου 10.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίκασε σε κάθε προσφεύγοντα, για αποζημίωση της ηθικής βλάβης, το ποσό των 2.000 ευρώ, ενώ η διαπίστωση της παραβίασης επαρκεί για την αποζημίωση της θετικής βλάβης.

► Άρθρο 1 Πρώτου Πρωτοκόλλου – Προστασία της ιδιοκτησίας

Υπόθεση Καναγίνης κατά Ελλάδα (Προσφυγή Νο 27662/09), απόφαση της 27ης Οκτωβρίου 2016

■ απαλλοτρίωση – αποζημίωση

Το 1976, απαλλοτριώθηκε ένα οικόπεδο ιδιοκτησίας του προσφεύγοντος. Ο προσφεύγων υπέβαλε, ενώπιον του ΣτΕ, αίτηση ακύρωσης της απόφασης, η οποία και έγινε δεκτή το 2002, καθώς δεν υλοποιήθηκε ποτέ ο δημοσίας ωφέλειας σκοπός της απαλλοτρίωσης του οικοπέδου. Μολονότι ο προσφεύγων έλαβε ως αποζημίωση απαλλοτρίωσης το ποσό των 23.000 ευρώ, οι αρχές – κατά το άρθρο 12 του Ν. 2882/2001 – επαναπροσδιόρισαν το ποσό, σύμφωνα με τον ετήσιο μέσο δείκτη τιμών καταναλωτή, και ζήτησαν από τον προσφεύγοντα, για να λάβει πίσω το οικόπεδό του, να καταβάλει το ποσό περίπου των 602.000 ευρώ.

Η αίτηση του προσφεύγοντα ενώπιον του ΣτΕ, με αίτημα την ακύρωση της ανωτέρω απόφασης, απορρίφθηκε. Ο προσφεύγων κατήγγειλε στο Δικαστήριο ότι το ποσό που κλήθηκε να καταβάλει, προκειμένου να επανακτήσει το ακίνητό του, ήταν αδικαιολόγητα δυσανάλογο προς το ποσό που έλαβε ως αποζημίωση για την απαλλοτρίωση. Κατέθεσε ότι του επιβλήθηκε από το κράτος ένα δυσανάλογο και υπερβολικό βάρος, το οποίο δεν στηριζόταν γενικά σε κανένα λόγο δημοσίου συμφέροντος.

Σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία, ήταν δυνατή η ανάκληση της απαλλοτρίωσης, υπό τον όρο να επιστραφεί από τον κύριο του ακινήτου η επαναπροσδιορισθείσα

κατά ποσό αποζημίωση που έλαβε. Το ΣτΕ, αφού διαπίστωσε ότι δεν ήταν πλέον αναγκαία η απαλλοτρίωση για την εκπλήρωση του δημοσίας ωφέλειας σκοπού, ακύρωσε την αρνητική της ανάκλησης απόφαση των αρχών. Ως εκ τούτου, ο προσφεύγων είχε περιουσιακό συμφέρον, αναγνωρισμένο κατά την ελληνική νομοθεσία και προστατευόμενο από το άρθρο 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου.

Η παρέμβαση στο δικαίωμα σεβασμού της περιουσίας του προσφεύγοντα συνίστατο στην αδυναμία του να επανακτήσει το απαλλοτριωθέν ακίνητο – μετά και την ανάκληση της απαλλοτρίωσης λόγω μη εκπλήρωσης του δημοσίας ωφέλειας σκοπού της με απόφαση του ΣτΕ – εξαιτίας του εξωφρενικού ποσού που καλούνταν να καταβάλει στο κράτος. Ήταν αδιαμφισβήτητο ότι η παρέμβαση αυτή προβλεπόταν από τον νόμο και επιδίωκε νόμιμο σκοπό, κυρίως τη διασφάλιση ότι η εξαγορά του ακινήτου από τον προσφεύγοντα δεν θα βλάψει τα οικονομικά συμφέροντα του κράτους.

Σύμφωνα με την απόφαση του ΣτΕ, ο προσφεύγων εξασφάλισε την ανάκληση της απαλλοτρίωσης του ακινήτου ιδιοκτησίας του, γεγονός που του πρόσφερε εύλογη προσδοκία ανάκτησης της περιουσίας του. Ωστόσο, δεν επιτρεπόταν να ανακτήσει το ακίνητό του κατά τρόπο δυσμενή προς το δημόσιο συμφέρον. Επομένως, δεδομένου ότι είχε λάβει πλήρη αποζημίωση, όταν το ακίνητό του απαλλοτριώθηκε, το κράτος δικαιολογημένα, τριάντα χρόνια μετά, έκανε χρήση της σχετικής νομοθεσίας και αναπροσάρμοσε το ποσό της αποζημίωσης.

Ο τρόπος υπολογισμού της αναπροσαρμογής που προβλεπόταν στο άρθρο 12 του Ν. 2882/2001 βασιζόταν σε μια εξίσωση, κατά την οποία η αποζημίωση απαλλοτρίωσης που έλαβε ο δικαιούχος πολλαπλασιαζόταν επί της αναλογίας ανάμεσα στον ετήσιο μέσο δείκτη τιμών καταναλωτή που ίσχυε κατά τον χρόνο που καθορίστηκε η αποζημίωση για την ανάκτηση του απαλλοτριωθέντος ακινήτου και σ' αυτόν που ίσχυε κατά τον χρόνο λήψης της αποζημίωσης απαλλοτρίωσης.

Εφαρμόζοντας τον ανωτέρω τρόπο υπολογισμού, η αρμόδια αρχή δεν λάμβανε υπόψη της άλλους σχετικούς και απαραίτητους παράγοντες, ώστε να διασφαλιστεί ο ορθός υπολογισμός του ποσού που θα πρέπει να επιστραφεί στο κράτος, όπως η εμπορική αξία του ακινήτου κατά την επίδικη περίοδο και η αξία των παρακείμενων ακινήτων ή άλλων που είχαν απαλλοτριωθεί στην ίδια περιοχή και την ίδια περίοδο. Εξάλλου, στην υπόθεση *Guiso-Gallisy κατά Ιταλίας* (Προσφυγή Νο 58858/00), απόφαση της 22ας Δεκεμβρίου 2009 του Τμήματος Ευρείας Σύνοψης, το Δικαστήριο έκρινε ότι οι αποζημιώσεις για τα απαλλοτριωθέντα ακίνητα θα πρέπει να ανταποκρίνονται στην εμπορική αξία των ακινήτων.

Προκειμένου να αξιολογηθεί η αναλογικότητα ανάμεσα στην επαναπροσδιορισθείσα αποζημίωση και στην πραγματική αξία του ακινήτου, θα πρέπει να ληφθούν

υπόψη οι εξελίξεις στην ελληνική αγορά ακινήτων και η διάρκεια 17 ετών διαδικασία ανάκλησης.

Από το αποδεικτικό υλικό που προσκομίστηκε στο Δικαστήριο, προκύπτει ότι υπήρχε σημαντική διαφορά ανάμεσα στο ποσό που ζήτησε το κράτος να καταβληθεί και στην αξία του ακινήτου. Δεν μπορούσε να θεωρηθεί εύλογη η εν λόγω διαφορά στην παρούσα περίπτωση.

Επιπλέον, σύμφωνα με τη νέα διατύπωση του άρθρου 12 του Ν. 2882/2001, η Διοικητική Επιτροπή (του άρθρου 15 του ίδιου νόμου) ή ο ανεξάρτητος πιστοποιημένος εκτιμητής οφείλει να λάβει υπόψη του διάφορους σχετικούς παράγοντες για την εκτίμηση της αξίας του ακινήτου, όπως η αξία που έχουν, κατά τον κρίσιμο χρόνο καθορισμού της, παρακείμενα και ομοειδή ακίνητα, καθώς και οι δυνατότητες προσόδου του ακινήτου. Επίσης, σε περίπτωση διαφωνίας μεταξύ του κράτους και του καθ' ου η απαλλοτρίωση σχετικά με το ποσό της οφειλόμενης αποζημίωσης, τα αρμόδια δικαστήρια μπορούν να επιλύσουν τη διαφορά, χωρίς να υποχρεούνται εκ του νόμου να εφαρμόσουν κριτήρια, όπως ο μέσος ετήσιος δείκτης καταναλωτή.

Οι δυο διοικητικές αποφάσεις, σύμφωνα με τις οποίες η αρμόδια αρχή καθόρισε το ποσό επανάκτησης του ακινήτου, ήταν ακόμη σε ισχύ. Οι αρχές είχαν απόλυτη διακριτική ευχέρεια να επαναπροσδιορίσουν την καταβαλλόμενη από τον καθ' ου η απαλλοτρίωση αποζημίωση, εφόσον ο τελευταίος υπέβαλε σχετικό αίτημα. Η τρέχουσα αξία του ακινήτου, όπως είχε υπολογιστεί από τη φορολογική αρχή, ήταν μακράν χαμηλότερη από αυτή που καθόρισε η διοικητική αρχή. Ήταν, επομένως, σαφές ότι ο προσφεύγων βρισκόταν σε αδιέξοδο, με διαπιστωμένη αδυναμία επανάκτησης του ακινήτου του.

Επίσης, το ΣτΕ αποφάνθηκε, χωρίς σχετική αιτιολογία, ότι δεν υπήρξε παραβίαση του δικαιώματος σεβασμού της περιουσίας. Συνεπώς, ο προσφεύγων δεν είχε πραγματική δυνατότητα να προσβάλει, ενώπιον των δικαστικών αρχών, τα μέτρα που παραβίαζαν το δικαίωμα περιουσίας, που προστατεύεται από το άρθρο 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου.

Λαμβάνοντας υπόψη τις ανωτέρω σκέψεις, ο τρόπος υπολογισμού – σύμφωνα με το άρθρο 12 του Ν. 2882/2001 και του σκεπτικού της απόφασης του ΣτΕ – της καταβλητέας από τον προσφεύγοντα αποζημίωσης κατά την επίδικη περίοδο διατάραξε την ισορροπία που πρέπει να επιτευχθεί μεταξύ των απαιτήσεων του δημοσίου συμφέροντος και αυτών της προστασίας του δικαιώματος σεβασμού της ιδιοκτησίας του προσφεύγοντα.

Παραβίαση άρθρου 1 Πρώτου Πρωτοκόλλου.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιφυλάχθηκε ως προς το αίτημα επιδίκασης αποζημίωσης ηθικής βλάβης.

Υπόθεση Καραχάλιος κατά Ελλάδας (Προσφυγή Νο 67810/14), απόφαση της 24ης Ιανουαρίου 2017

■ απόλυση – αποζημίωση – εταιρία υπό κρατικό έλεγχο

Ο προσφεύγων διορίστηκε, με υπουργική απόφαση, διευθύνων σύμβουλος σε μια κρατική εταιρία. Τον Αύγουστο του 2003, υπέγραψε σύμβαση εργασίας διάρκειας πέντε ετών. Όμως, μετά και τις βουλευτικές εκλογές του 2004, με τη θέσπιση του νόμου 3260/2004 καταγγέλθηκαν αυτομάτως όλες οι συμβάσεις εργασίας των μελών διοικητικών συμβουλίων, των συμβούλων, των προέδρων και των διευθυνόντων συμβούλων των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου και των κρατικών εταιριών. Συνεπώς, η σύμβαση εργασίας του προσφεύγοντος καταγγέλθηκε σύμφωνα με το άρθρο 10 παρ. 2 του ανωτέρω νόμου.

Έχοντας απολυθεί στις 23 Νοεμβρίου 2004, χωρίς να του έχει καταβληθεί αποζημίωση και παρόλο που η σύμβασή του έληγε την 5η Αυγούστου 2008, ο προσφεύγων κατέφυγε στα εθνικά δικαστήρια, ζητώντας την ακύρωση της απόλυσής του, άλλως την καταβολή των οφειλόμενων μισθών και επιδομάτων. Τόσο το Πρωτοδικείο όσο και το Εφετείο δικαίωσαν το αίτημά του, επιδικάζοντας την καταβολή αποζημίωσης για όλη τη συμβατική διάρκεια.

Η εταιρία άσκησε αναίρεση και ο Άρειος Πάγος εξαφάνισε την απόφαση του Εφετείου, κρίνοντας συνταγματικό το άρθρο 10 παρ. 2 του σχετικού νόμου και παρέπεμψε την υπόθεση εκ νέου στο Εφετείο, το οποίο κατά την εξέταση από το Δικαστήριο της παρούσας υπόθεσης δεν είχε ακόμη εκδώσει την απόφασή του.

Το αντικείμενο που εξετάστηκε ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων δεν αφορούσε «υφιστάμενα αγαθά», καθώς ο προσφεύγων είχε ήδη λάβει την αποζημίωσή του για όλη τη διάρκεια της θητείας του, μαζί με μισθούς τεσσάρων επιπλέον μηνών, μέχρι την απόλυσή του και αποζημίωση που του επιδικάστηκε με την αναιρετική απόφαση.

Όμως, η επικαλούμενη «εύλογη προσδοκία» του προσφεύγοντος εξαρτώνταν από το αποτέλεσμα της απόφασης του Αρείου Πάγου επί του ζητήματος της συνταγματικότητας του άρθρου 10 παρ. 2 του Ν. 3260/2004, σύμφωνα με τον οποίο οι συμβάσεις των διευθυντών και διευθυνόντων συμβούλων των κρατικών εταιριών, όπως αυτή στην οποία είχε διοριστεί ο προσφεύγων, καταγγέλθηκαν.

Τον Ιούνιο του έτους 2004, ο Άρειος Πάγος έκρινε ότι το προαναφερόμενο άρθρο ήταν συνταγματικό και ανέπεμψε την υπόθεση στο Εφετείο. Με την απόφασή του αυτήν ο Άρειος Πάγος ευθυγράμμισε τη νομολογία του με εκείνη του ΣτΕ επί τέτοιων ζητημάτων.

Μετά την εν λόγω απόφαση του Αρείου Πάγου, η προοπτική να εκδοθεί μια νέα απόφαση από το Εφετείο, η οποία να είναι θετική για τον προσφεύγοντα, εμφανιζόταν σφοδρά αμφίβολη. Ως εκ τούτου, το Δικαστήριο δεν μπορούσε να κρίνει ότι ο προσφεύγων είχε μια «εύλογη

προσδοκία», όταν υπήρχε αμφιβολία σχετικά με την ερμηνεία και εφαρμογή του εθνικού δικαίου και όταν τα σχετικά επιχειρήματα του προσφεύγοντα απορρίπτονταν τελικά από τα εθνικά δικαστήρια.

Συνεπώς, ο προσφεύγων δεν μπόρεσε να αποδείξει ότι δικαιούνταν με σιγουριά να λάβει κάποιο ποσό και, άρα, να επωφεληθεί του δικαιώματος της «ιδιοκτησίας», υπό την έννοια του άρθρου 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου.

Απαράδεκτη η προσφυγή (καθ' ύλην αναρμόδιο).

► Άρθρο 4 του Έβδομου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου – Δικαίωμα κάθε προσώπου να μην δικάζεται και να μην τιμωρείται δύο φορές για το ίδιο αδίκημα

Υπόθεση Α. και Β. κατά Νορβηγίας (Προσφυγή Νο 29758/11), απόφαση της 15ης Νοεμβρίου 2016 του Τμήματος Ευρείας Σύθεσης

Διοικητική και ποινική δίωξη – ίδια πράξη – *ne bis in idem* – διοικητικές κυρώσεις – ποινικές κυρώσεις – κριτήρια Engel

Επιβλήθηκαν στους προσφεύγοντες φορολογικά πρόστιμα και προσαυξήσεις για απόκρυψη εσόδων. Παράλληλα, για τις ίδιες πράξεις, καταδικάστηκαν για φορολογική απάτη. Επικαλούμενοι το άρθρο 4 του Έβδομου Πρωτοκόλλου, οι προσφεύγοντες κατήγγειλαν ότι διώχθηκαν και καταδικάστηκαν δύο φορές για το ίδιο αδίκημα.

Η εν λόγω διάταξη εξασφάλιζε τρεις διαφορετικές εγγυήσεις και προέβλεπε ότι για το ίδιο αδίκημα κανείς δεν μπορεί α) να διωχθεί, β) να δικάσσει ή γ) να καταδικαστεί ποινικά. Κατά πόσον οι διοικητικές-φορολογικές διαδικασίες μπορούσαν να εξισωθούν με ποινικές, για τους σκοπούς του άρθρου 4 του Έβδομου Πρωτοκόλλου, θα έπρεπε να εξετασθεί σύμφωνα με τα τρία κριτήρια που θεσπίστηκαν στην υπόθεση *Engel*, σχετικά με την εφαρμογή του άρθρου 6 της Σύμβασης. Το ζήτημα εάν τα αδικήματα για τα οποία ασκήθηκε φορολογική και ποινική δίωξη ήταν όμοια απαιτούσε εκτίμηση περισσότερο των πραγματικών περιστατικών, παρά μιας τυπικής σύγκρισης των ουσιαστών στοιχείων των αδικημάτων.

Ο σκοπός του άρθρου 4 του Έβδομου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου είναι να αποφευχθεί η αδικία εις βάρος ενός προσώπου να διωχθεί ή να καταδικαστεί δύο φορές για την ίδια ποινικά κολάσιμη συμπεριφορά. Δεν καθιστά παράνομα νομικά συστήματα που διατηρούν μία πιο ενοποιημένη προσέγγιση στο υπό εξέταση κοινωνικό παράπτωμα, προβλέποντας παράλληλα στάδια νομικής αντιμετώπισης από διαφορετικές αρχές και για διαφορετικούς σκοπούς. Πρέπει βεβαίως να τηρείται μια δίκαιη ισορροπία μεταξύ της διασφάλισης των συμφερόντων του ατόμου, που προστατεύονται από την αρχή *ne bis in idem*, και της ικανοποίησης του συμφέροντος της κοινω-

νίας να έχει τη δυνατότητα να λαμβάνει μια διαβαθμισμένη κανονιστική προσέγγιση στον υπό εξέταση τομέα.

Το άρθρο 4 του Έβδομου Πρωτοκόλλου δεν αποκλείει, υπό κάποιες προϋποθέσεις, τη διεξαγωγή δύο διαδικασιών. Συγκεκριμένα, το εναγόμενο κράτος οφείλει να αποδείξει ότι οι δύο επίδικες διαδικασίες συνδέονται επαρκώς ουσιαστικά και χρονικά. Δηλαδή, θα πρέπει όχι μόνο να λειτουργούν συμπληρωματικά και να συνδέονται χρονικά οι επιδιωκόμενοι σκοποί και τα χρησιμοποιούμενα για την εκπλήρωση αυτών μέσα, αλλά θα πρέπει και να οργανώνεται με τέτοιο τρόπο ο νομικός χειρισμός της επίδικης συμπεριφοράς, ώστε οι πιθανές συνέπειες των εμπλεκόμενων προσώπων να είναι ανάλογες και προβλέψιμες. Οι αντικειμενικοί παράγοντες, σύμφωνα με τους οποίους εξετάζεται εάν υφίσταται στενός επί της ουσίας σύνδεσμος μεταξύ των διωκτικών διαδικασιών, αφορούν α) στο κατά πόσο οι διαφορετικές διαδικασίες επιδιώκουν συμπληρωματικούς σκοπούς και, συνεπώς, αντιμετωπίζουν διαφορετικές πτυχές του υπό εξέταση κοινωνικού παραπτώματος, β) στο εάν οι νομικές και πρακτικές επιπτώσεις της διεξαγωγής δυο διαδικασιών δίωξης είναι προβλέψιμες, γ) στην εξέταση του τρόπου διεξαγωγής των διωκτικών διαδικασιών, οι οποίες πρέπει να διεξαχθούν με τέτοιο τρόπο ώστε να αποφευχθεί, όσο το δυνατόν, οποιαδήποτε επανάληψη στη συλλογή και στην εκτίμηση των αποδείξεων, κυρίως μέσω της στενής συνεργασίας των αρμόδιων αρχών ώστε να χρησιμοποιηθούν και στις δύο διωκτικές διαδικασίες τα πραγματικά περιστατικά που αποδείχθηκαν και δ) στο εάν η ποινή που επιβλήθηκε, κατά τη διαδικασία που ολοκληρώθηκε πρώτη, λήφθηκε υπόψη σ' αυτήν που ολοκληρώθηκε τελευταία, προκειμένου να αποτραπεί η επιβολή υπερβάλλοντος βάρους στο εμπλεκόμενο πρόσωπο. Η χρονική σύνδεση των δύο διαδικασιών θα πρέπει να είναι στενή, ώστε να προστατευτεί το πρόσωπο από την πρόκληση αβεβαιότητας και καθυστέρησης από διαδικασίες που διαιωνίζονται. Όσο μικρότερη η χρονική σύνδεση τόσο μεγαλύτερο το βάρος για το εναγόμενο κράτος να εξηγήσει και να δικαιολογήσει την καθυστέρηση στη διεξαγωγή των διαδικασιών.

Εν προκειμένω, οι εθνικές αρχές έκριναν ότι η πράξη του προσφεύγοντα έπρεπε να αντιμετωπισθεί με δύο τρόπους: με την επιβολή διοικητικών και ποινικών κυρώσεων. Η επιβολή διοικητικού προστίμου και προσαυξήσεων επεδίωκε να αποτελέσει μία γενική αναχαίτιση και αποζημίωση για την σημαντική εργασία και τις προκαλούμενες δαπάνες των φορολογικών αρχών κατά την πραγματοποίηση ελέγχων για τον εντοπισμό τέτοιων ψευδών φορολογικών δηλώσεων. Η ποινική καταδίκη επεδίωκε, όχι μόνον την αποτροπή παρόμοιων συμπεριφορών, αλλά είχε και σκοπό να αποδοκιμάσει ποινικά την παράλειψη υποβολής φορολογικών δηλώσεων και την απάτη. Ήταν πολύ σημαντικό ότι το εθνικό δικαστήριο, κατά την καταδίκη των προσφευγόντων, είχε γνώση της ήδη γενόμενης

ΕΔΔΑ

επιβολής των φορολογικών προστίμων και προσαυξήσεων. Επομένως, οι συνθήκες υπό τις οποίες διεξήχθησαν οι δύο διωκτικές διαδικασίες ήταν καθόλα προβλέψιμες και τα στοιχεία που απεδείχθησαν κατά τη διεξαγωγή της μίας διαδικασίας ελήφθησαν υπόψη στην άλλη.

Δεν υπήρχαν ενδείξεις ότι οι προσφεύγοντες υπέστησαν οποιαδήποτε υπέρμετρη μεροληψία ή αδικία, αλλά αντι-

θέτως υπήρχε στενή σύνδεση, τόσο ουσιαστικά όσο και χρονικά, ανάμεσα στις δύο διωκτικές διαδικασίες.

Μη παραβίαση του άρθρου 4 του Εβδόμου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Β. Σχολιασμένη Νομολογία ΕΔΔΑ

► Καταναγκαστική εργασία

Παραβίαση θετικών υποχρεώσεων κράτους σε περίπτωση καταναγκαστικής εργασίας και εμπορίας ανθρώπων

εξάντληση εσωτερικών ενδίκων μέσων – ιδιότητα θύματος – αναγκαστική εργασία – ειλωτεία – εμπορία ανθρώπων – συναίνεση – επιβολή ποινής – άρθρο 4 παρ. 2 ΕΣΔΑ – θετικές υποχρεώσεις κράτους – αποτελεσματική έρευνα – τιμωρία υπευθύνων – ποινικοποίηση πράξεων στο εθνικό δίκαιο – Μανωλάδα – 323Α ΠΚ

ΕΔΔΑ, Προσφυγή Νο 21884/15, Υπόθεση Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδος, απόφαση της 30ής Μαρτίου 2017

Η επίδικη υπόθεση αφορά 42 υπηκόους Μπανγκλαντές, που στράφηκαν κατά της Ελλάδας με την κατηγορία της παραβίασης απαγόρευσης καταναγκαστικής εργασίας. Οι προσφεύγοντες διέμεναν στην Ελλάδα, χωρίς άδεια εργασίας, και εργάζονταν στις καλλιέργειες φράουλας της Μανωλάδας, περιοχής της Δυτικής Πελοποννήσου. Εργοδότες των προσφευγόντων και επικεφαλής της παραγωγικής μονάδας, στην οποία απασχολούνταν συνολικά 150 εργάτες, ήταν οι Τ.Α. και Ν.Β. Οι συνθήκες στέγασης και εργασίας τους ήταν ιδιαίτερος σκληρές: εργαζόνταν στους αγρούς από τις 7 το πρωί έως τις 7 το βράδυ όλες τις ημέρες της εβδομάδας, μαζεύοντας φράουλες, υπό τον έλεγχο ένοπλων επιστατών στην υπηρεσία του Τ.Α., που τους είχε προσλάβει και ζούσαν σε παραπήγματα από χαρτόκουτα, νάιλον και καλάμια, χωρίς τουαλέτες και τρεχούμενο νερό, χωρίς να λαμβάνουν τη συμπεφωνημένη αμοιβή (22 ευρώ ημερησίως για εργασία 7 ωρών και 3 ευρώ για κάθε επιπλέον ώρα, μείον 3 ευρώ ημερησίως έναντι τροφής).

Οι προσφεύγοντες προσλήφθηκαν μεταξύ Οκτωβρίου 2012 και Φεβρουαρίου 2013 και εργάστηκαν χωρίς να πληρωθούν, τουλάχιστον μέχρι την ημερομηνία των γεγονότων της 17.04.2013, οπότε ο εργοδότης τους ενημέρωσε ότι δεν θα τους πλήρωνε και θα τους σκότωνε, αν δεν συνέχιζαν να εργάζονται. Αποτέλεσμα της συμπεριφοράς του εργοδότη ήταν η πρόκληση επεισοδίου, που κατέληξε στον σοβαρό τραυματισμό κάποιων από αυτούς, από τους πυροβολισμούς ενός επιστάτη. Την επομένη, η αστυνομία συνέλαβε τον Ν.Β., τον Τ.Α., τον φύλακα που είχε πυροβολήσει και έναν άλλο ένοπλο επιστάτη και ο Εισαγγελέας Αμαλιάδας άσκησε δίωξη για απόπειρα ανθρωποκτονίας και εμπορία ανθρώπων. Στις 8 Μαΐου 2013, εκατόν είκοσι άλλοι εργάτες, μεταξύ των οποίων και 21 προσφεύγοντες που δεν είχαν τραυματιστεί, ζήτησαν από τον Εισαγγελέα να απαγγείλει κατά των τεσσάρων κατηγορουμένων κατηγορίες για εμπορία ανθρώπων, απόπειρα ανθρωποκτονίας και αυτοδικία σε βάρος τους. Το αίτημά τους απορρίφθηκε, με την αιτιολογία ότι

δεν προέκυπτε, αν οι ισχυρισμοί τους ανταποκρίνονταν στην πραγματικότητα και ότι οι μηνυτές είχαν καταθέσει στην αστυνομία, αφού έμαθαν ότι θα ελάμβαναν άδειες παραμονής ως θύματα εμπορίας ανθρώπων.

Έτσι, στη δίκη ενώπιον του κακουργιοδικείου δήλωσαν παράσταση πολιτικής αγωγής μόνον όσοι εργάτες είχαν τραυματισθεί (21 εκ των προσφευγόντων). Παρά την αγόρευση του εισαγγελέα, στην οποία υποστήριξε ότι το έγκλημα της εμπορίας ανθρώπων στοιχειοθετούνταν, το κακουργιοδικείο αθώωσε τους τέσσερις κατηγορουμένους για την εν λόγω κατηγορία, για τον λόγο ότι η αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος δεν είχε αποδειχθεί. Ως προς τις λοιπές κατηγορίες, καταδίκασε έναν από τους ένοπλους φρουρούς και τον Τ.Α. για σοβαρή σωματική βλάβη και παράνομη σπλοχρησία, αθώωσε τον Ν.Β. για τους λόγους ότι δεν αποδείχθηκε πως ήταν ένας από τους εργοδότες των εργατών (και, συνεπώς, ότι είχε την υποχρέωση να τους καταβάλει τα ημερομίσθιά τους) ούτε ότι εμπλεκόταν ως ηθικός αυτουργός της ένοπλης επίθεσης που έγινε εναντίον τους και έκρινε για τον επιστάτη που πυροβόλησε ότι δεν είχε πρόθεση να φονεύσει τα πρόσωπα στα οποία επιτέθηκε κατά το συμβάν.

Στις 21 Οκτωβρίου 2014, οι δικηγόροι των εργατών κατέθεσαν ενώπιον του Αρείου Πάγου αίτηση για την εκ μέρους του Εισαγγελέα του ΑΠ άσκηση αναίρεσης κατά της απόφασης του κακουργιοδικείου. Στην αίτησή τους υποστήριζαν ότι το κακουργιοδικείο δεν είχε εξετάσει επαρκώς την κατηγορία της εμπορίας ανθρώπων. Εκτιμούσαν ότι, προκειμένου να καθοριστεί αν το δικαστήριο αυτό είχε εφαρμόσει ορθώς το άρθρο 323Α του ΠΚ, έπρεπε να εξεταστεί αν είχε αντληθεί όφελος από οποιαδήποτε αδυναμία των αλλοδαπών υπηκόων για την εκμετάλλευσή τους. Στις 27 Οκτωβρίου 2014, ο Εισαγγελέας του ΑΠ αρνήθηκε να ασκήσει αναίρεση. Αιτιολόγησε την απόφασή του αναφέροντας μόνον ότι δεν πληρούνταν οι όροι τους οποίους προβλέπει ο νόμος για την άσκηση αναίρεσης. Με την απόφαση αυτή, το τμήμα της απόφασης της 30ής Ιουλίου 2014 που σχετίζεται με την εμπορία ανθρώπων κατέστη αμετάκλητο.

Το ΕΔΔΑ επιλήφθηκε της διαφοράς, δυνάμει της προσφυγής 21884/15, την οποία κατέθεσαν 42 προσφεύγοντες, εκ των οποίων 21 είχαν τραυματισθεί και συμμετείχαν στη διαδικασία ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων και 21 οι οποίοι δεν είχαν τραυματισθεί και είχε απορριφθεί το αίτημά τους για απαγγελία κατηγοριών στους αυτουργούς των πράξεων. Στη διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου άσκησαν παρέμβαση η νομική σχολή του Πανεπιστημίου του Lund της Σουηδίας, η Διεθνής Συν-

δικαιστική Συνομοσπονδία, η οργάνωση Anti – Slavery International, το Κέντρο AIRE (Advice for Individual Rights in Europe) και η PICUM (Platform for International Cooperation on Undocumented Migrants).

Αρχικά, το Δικαστήριο επιλήφθηκε των δύο ενστάσεων της ελληνικής κυβέρνησης επί του παραδεκτού, κρίνοντας ότι η εξέταση της πρώτης περί συνδρομής της ιδιότητας του θύματος για τους προσφεύγοντες που δεν είχαν τραυματισθεί πρέπει να συνενωθεί με την ουσία και απορρίπτοντας τη δεύτερη περί μη εξάντλησης των εθνικών ενδίκων μέσων. Εν συνεχεία, εισήλθε στην ουσία της διαφοράς, διερευνώντας το ζήτημα της εφαρμογής του άρθρου 4 παρ. 2 της Σύμβασης. Παραπέμποντας στη σχετική νομολογία του για τις αρχές που διέπουν την εφαρμογή της εν λόγω διάταξης, υπογράμμισε ότι αυτή επιφορτίζει τα κράτη μέλη με μία σειρά θετικών υποχρεώσεων που αναφέρονται ειδικότερα στην πρόληψη της εμπορίας, στην προστασία των θυμάτων της καθώς και στην καταστολή της. Συγκεκριμένα, το κράτος οφείλει να θεσπίζει κατάλληλο νομικό και κανονιστικό πλαίσιο, να λαμβάνει συγκεκριμένα μέτρα για την προστασία των πραγματικών ή δυνητικών θυμάτων και να διεξάγει έρευνα επί καταστάσεων δυνητικής εμπορίας.

Εν συνεχεία, το Δικαστήριο υπενθύμισε ότι ως “αναγκαστική” νοείται η εργασία η οποία απαιτείται υπό την απειλή μιας οποιασδήποτε ποινής και, επί πλέον, είναι αντίθετη προς τη βούληση του ενδιαφερομένου, ο οποίος δεν έχει προσφερθεί αυτοβούλως γι’ αυτή. Το ζήτημα, δε, κατά πόσον ένα πρόσωπο προσφέρει την εργασία του οικειοθελώς είναι ένα πραγματικό και πρέπει να εξετάζεται υπό το φως όλων των σχετικών συνθηκών μιας υπόθεσης. Έτσι, όταν ένας εργοδότης κάνει κατάχρηση της εξουσίας του ή αποκομίζει όφελος από την ευάλωτη κατάσταση των εργατών του, προκειμένου να τους εκμεταλλευθεί, αυτοί δεν προσφέρουν την εργασία τους οικειοθελώς και η προηγούμενη συναίνεση του θύματος δεν αρκεί για να αποκλείσει τον χαρακτηρισμό μιας εργασίας ως αναγκαστικής. Εν προκειμένω, οι ακραίες φυσικές συνθήκες εργασίας και διαβίωσης των προσφευγόντων, η μη καταβολή των μισθών τους, η εργασία τους υπό καθεστώς διαρκών απειλών, αλλά και η προοπτική της απέλασής τους σε μια ενδεχόμενη φυγή από τον χώρο εργασίας τους κρίθηκαν θεμελιωτικά της εμπορίας ανθρώπων και της αναγκαστικής εργασίας.

Ως προς την εκπλήρωση των απορρεουσών από το άρθρο 4 θετικών υποχρεώσεων του εναγομένου κράτους, το Δικαστήριο απεφάνθη ότι η Ελλάδα, παρότι έχει θεσπίσει κατάλληλο νομικό και κανονιστικό πλαίσιο, απέτυχε να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις αποτροπής της επίδικης κατάστασης της εμπορίας ανθρώπων, προστασίας των θυμάτων, διερεύνησης των διαπραχθέντων εγκλημάτων και τιμωρίας των υπευθύνων της εμπορίας. Για τους λόγους αυτούς, το ΕΔΔΑ καταδίκασε την Ελλάδα για

παραβίαση του άρθρου 4 παρ. 2 της Σύμβασης και επιδίκασε στους προσφεύγοντες δίκαιη ικανοποίηση τόσο για υλική ζημία όσο και για ηθική βλάβη.

Παρατηρήσεις

Αλεξάνδρα-Χριστίνα Ζησοπούλου*

Η πολυαναμενόμενη απόφαση *Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδα*, λόγω της δημοσιότητας που είχε λάβει το ζήτημα της εκμετάλλευσης των αλλοδαπών εργατών στις φυτείες φράουλας της Μανωλάδας, αποτελεί μια έντονη υπόδειξη του ΕΔΔΑ προς τη χώρα μας, αλλά και μια εύγλωττη απόδειξη της διασφάλισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων από το σύστημα προστασίας του Στρασβούργου, στις περιπτώσεις που το καταρχήν βαρυνόμενο με την υποχρέωση πραγμάτωσης των δικαιωμάτων κράτος αποτυγχάνει να ανταποκριθεί στην αποστολή του. Η εξεταζόμενη απόφαση αποτελεί την τρίτη διαδοχική καταδίκη σε βάρος της Ελλάδας τα τελευταία τρία χρόνια επί τη βάση του άρθρου 4¹, γεγονός που καταδεικνύει την ανάγκη λεπτομερούς ανάλυσης των σκέψεων του Δικαστηρίου και ουσιαστικής αξιοποίησης του dictum του προς αποφυγή έκδοσης ανάλογων αποφάσεων στο μέλλον.

1. Προϋποθέσεις παραδεκτού: εξάντληση εσωτερικών ενδίκων μέσων

Η ελληνική κυβέρνηση, στην προσπάθειά της να απορριφθεί η προσφυγή ως απαράδεκτη και να μην εξετασθούν κατ’ ουσίαν οι ισχυρισμοί των προσφευγόντων, προέβαλε δύο ενστάσεις επί του παραδεκτού. Αρχικά, αμφισβήτησε ότι συνέτρεχε η ιδιότητα του θύματος στο πρόσωπο της δεύτερης κατηγορίας προσφευγόντων και, συγκεκριμένα, εκείνων οι οποίοι δεν συμμετείχαν ως πολιτικώς ενάγοντες στη διαδικασία ενώπιον του κακουργιοδικείου². Το Δικαστήριο, επισημαίνοντας ότι η εν λόγω ένσταση είναι στενά συνδεδεμένη με την ουσία των αιτιάσεων

* *M2 Recherche, Δικηγόρος, Ερευνήτρια ΚΔΕΟΔ με τη χρηματοδότηση του Ιδρύματος Σταύρος Νιάρχος*

1. Η πρώτη περίπτωση ενεργοποίησης του άρθρου 4 κατά της Ελλάδας έλαβε χώρα το 2015 με την απόφαση *Χίτος*, η οποία ανέλυε τη νομιμότητα της υποχρέωσης παραμονής των στρατιωτικών ιατρών στην υπηρεσία για ορισμένο χρονικό διάστημα. Υπόθεση *Χίτος κατά Ελλάδος* (Προσφυγή Νο 51637/12), απόφαση της 4ης Ιουνίου 2015. Ιδιαίτερη σημασία, ωστόσο, προλαμβάνει η απόφαση *L.E. κατά Ελλάδος*, στην οποία το Δικαστήριο είχε την ευκαιρία να κωδικοποιήσει ένα πλέγμα θετικών υποχρεώσεων που απορρέουν από το άρθρο 4 και έχουν ως βασικό σκοπό την αποτροπή της εμπορίας ανθρώπων. Υπόθεση *L.E. κατά Ελλάδος* (Προσφυγή Νο 71545/12, απόφαση της 21ης Ιανουαρίου 2016).

2. Υπόθεση *Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδα* (Προσφυγή Νο 21884/15), απόφαση της 30ής Μαρτίου 2017, σκ. 59.

αυτής της κατηγορίας προσφευγόντων, αποφάσισε να συνενώσει την εξέτασή της με την ουσία της υπόθεσης και, ειδικότερα, με το ζήτημα του πραγματικού της έρευνας³. Κατά δεύτερον, υποστηρίχθηκε ότι δεν στοιχειοθετείται η διαδικαστική προϋπόθεση της εξάντλησης των εθνικών ενδίκων μέσων.

Επί της δεύτερης ένστασης πρέπει να υπογραμμισθεί ότι δεν διαρθρώνεται επί του κλασσικού επιχειρήματος της μη άσκησης των ενδίκων μέσων που προβλέπει η εσωτερική νομοθεσία και, άρα, επί μόνης της διαδικαστικής προϋπόθεσης εμφάνισης ενώπιον των εθνικών δικαιοδοτικών οργάνων, αλλά στηρίζεται στο ουσιαστικό περιεχόμενο των αιτιάσεων που προέβαλαν οι προσφεύγοντες κατά την εμφάνισή τους στα ελληνικά δικαστήρια. Ο κανόνας της εξάντλησης των εθνικών ενδίκων μέσων δεν περιορίζεται, λοιπόν, στην αυστηρά τυπική προϋπόθεση προσφυγής στα αρμόδια εθνικά δικαστήρια, αλλά εκτείνεται στο ουσιαστικό περιεχόμενο των αιτιάσεων που εγείρει ο ενδιαφερόμενος κατά του κράτους, υποχρεώνοντάς τον να προβάλει ενώπιον του εθνικού δικαστή, τουλάχιστον κατ' ουσίαν και σύμφωνα με τους τύπους και τις προβλεπόμενες προθεσμίες, τις κατηγορίες που θα διατυπώσει στη συνέχεια σε διεθνές επίπεδο⁴.

Η υποχρέωση επίκλησης του πραγματικού και νομικού περιεχομένου των παραπόνων που άγονται ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων συνέχεται με τον σκοπό της διαδικαστικής προϋπόθεσης περί εξάντλησης των εσωτερικών ενδίκων μέσων και την αρχή της επικουρικότητας που αυτή εξυπηρετεί: η προστασία των δικαιωμάτων των ιδιωτών ανήκει καταρχήν στο κράτος, Υψηλό Συμβαλλόμενο Μέρος της Σύμβασης. Για να μπορεί να ανταποκριθεί, λοιπόν, το κράτος σε αυτήν την υποχρέωση, θα πρέπει να του έχει δοθεί εν τοις πράγμασι, ουσιαστικά και αποτελεσματικά η δυνατότητα να επιληφθεί της διαφοράς στο σύνολό της και να τη θεραπεύσει μέσω των ενδίκων μέσων και των δικαιοδοτικών οδών που προβλέπει η έννομη τάξη του, προτού βρεθεί εγκαλούμενο ενώπιον του Δικαστηρίου του Στρασβούργου.

Εν προκειμένω, η ελληνική κυβέρνηση προέβαλε ότι οι προσφεύγοντες δεν αναφέρθηκαν σαφώς σε κάποιο από τα δικαιώματα που εγγυάται η Σύμβαση και, ειδικότερα, σε εκείνο που επικαλούνται στην προσφυγή τους ενώπιον του ΕΔΔΑ, να μην υποβληθούν σε αναγκαστική εργασία και σε εμπορία ανθρώπων, στηριζόμενοι κατά κύριο λόγο στο εθνικό δίκαιο, χωρίς ρητή αναφορά στο κείμενο της Σύμβασης⁵. Το Δικαστήριο, υιοθετώντας την πάγια στάση του κατά την εξέταση των προϋποθέσεων του παραδεκτού⁶, τόνισε ότι η ερμηνευτική προσέγγιση του κα-

νόνα της εξάντλησης των εθνικών ενδίκων μέσων δεν θα πρέπει να χαρακτηρίζεται από υπερβολική τυπολατρία⁷. Έτσι, το γεγονός, ότι οι προσφεύγοντες δεν στηρίχθηκαν ρητά στο άρθρο 4 της Σύμβασης, αλλά εξήγαγαν από το εθνικό και διεθνές δίκαιο τα επιχειρήματα με τα οποία κατήγγειλαν σαφώς μια προσβολή των δικαιωμάτων που εγγυάται η εν λόγω διάταξη, θεωρήθηκε επαρκές, για να επιστήσει την προσοχή των ελληνικών αρχών στην εξέταση αυτών των αιτιάσεων⁸. Γίνεται λοιπόν δεκτό, όπως και σε πλήθος άλλων υποθέσεων, ότι η θεμελίωση των επιχειρημάτων των προσφευγόντων, κατά την εμφάνισή τους στα εθνικά δικαστήρια, σε διατάξεις του εσωτερικού δικαίου, αντίστοιχου περιεχομένου με το κατοχυρωθέν στη Σύμβαση δικαίωμα ή η έστω απόρρητη αναφορά στο κείμενό της αρκεί, για να θεωρηθεί ότι συντρέχει εξάντληση των εσωτερικών ενδίκων μέσων⁹.

II. Ερμηνεία της έννοιας της καταναγκαστικής εργασίας και της εμπορίας ανθρώπων

Ο προσδιορισμός του ακριβούς περιεχομένου της έννοιας της καταναγκαστικής εργασίας και η συμπλοκή της με αυτήν της εμπορίας ανθρώπων αποτελούν κεντρικά σημεία της απόφασης και αντανakλούν τον τρόπο θεώρησης και ερμηνείας του άρθρου 4 της Σύμβασης από το Δικαστήριο εν γένει. Πρέπει ευθύς εξαρχής να τονισθεί ότι το άρθρο 4 αποτελεί μία από τις σπάνιες περιπτώσεις διατάξεων της Σύμβασης¹⁰, που αποκλείουν τις εξαιρέσεις ή επιφυλάξεις κατά την εφαρμογή τους, κατοχυρώνοντας το δικαίωμα κατά τρόπο απόλυτο και απαγορεύοντας άνευ ετέρου την υποβολή του προσώπου σε καθεστώς δουλείας, ειλωτείας και αναγκαστικής εργασίας¹¹. Η τρίτη παράγραφος του άρθρου 4¹², εξάλλου, δεν θα πρέπει να εκλαμβάνεται ως

των του Ανθρώπου: Ερμηνεία κατ' άρθρο, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2017, σ. 675.

7. Υπόθεση *Chowdury* και λοιποί κατά Ελλάδος, ό.π., σκ. 64.

8. *Ibid*, σκ. 68.

9. Υπόθεση *Fressoz και Roire* κατά Γαλλίας (Προσφυγή No 29183/95), απόφαση της 21ης Ιανουαρίου 1999, σκ. 38-39, Υπόθεση *Castells κατά Ισπανίας* (Προσφυγή No 11798/85), απόφαση της 23ης Απριλίου 1992, σκ. 31, Υπόθεση *Guzzardi κατά Ιταλίας* (Προσφυγή No 7367/76), απόφαση της 6ης Νοεμβρίου 1980, σκ. 72. Αντίθετα, στην περίπτωση που ο προσφεύγων μπορούσε να στηριχθεί στην ομολογη διάταξη του εθνικού Συντάγματος και δεν το έπραξε η προσφυγή του απορρίφθηκε ως απαράδεκτη. Υπόθεση *Ahmet Sadik* κατά Ελλάδος (Προσφυγή No 18877/91), απόφαση της 15ης Νοεμβρίου 1996, σκ. 31-33.

10. Βλ. αντίστοιχα άρθρα 2 και 3 της ΕΣΔΑ.

11. Μ. ΚΑΡΑΒΙΑΣ, σε Λ.-Α. Σισιλιάνο, ό.π., σ. 153, Α. ΜΑΓΓΑΝΑΣ ... [κ.ά.], Η ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Νομολογία και Ερμηνευτικά Σχόλια, 3η έκδ., εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011, σ.69.

12. Το άρθρο 4 παρ. 3 ΕΣΔΑ προβλέπει ότι δεν θεωρείται «αναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία» κάθε εργασία προσώπου που κρατείται σύμφωνα με το άρθρο 5 της Σύμβασης ή κατά τη

3. *Ibid*, σκ. 61.

4. *Ibid*, σκ. 64.

5. *Ibid*, σκ. 62.

6. Π. ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ σε Λ.-Α. Σισιλιάνο, Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμά-

Το κριτήριο της προηγούμενης συναίνεσης πρέπει να εφαρμόζεται με ιδιαίτερη προσοχή και το κύρος της να εκτιμάται ενόψει του συνόλου των συνθηκών της υπόθεσης²². Πράγματι, ενώ φαινομενικά μπορεί να υπάρχει συναίνεση, από τα πραγματικά περιστατικά και ανάλογα με την περίπτωση μπορεί να αποδεικνύεται ότι αυτή δεν προσφέρθηκε αυτοβούλως εκ των προτέρων: έτσι, η επισφαλής ή παράνομη διοικητική κατάσταση, η σχέση οικονομικής εξάρτησης, η εύθραυστη κατάσταση της υγείας μπορεί να οδηγήσει το ενδιαφερόμενο πρόσωπο σε τέτοια κατάσταση αδυναμίας, ώστε να μην έχει άλλη επιλογή από το να υποκύψει. Ενδεικτική της σχετικής αξίας του κριτηρίου της συναίνεσης είναι η εξεταζόμενη υπόθεση: υποσχόμενος στους προσφεύγοντες υποτυπώδη καταλύματα και ένα ημερομίσθιο 22 ευρώ, γεγονός που αποτελούσε γι' αυτούς τη μοναδική λύση για να εξασφαλίσουν ένα μέσο διαβίωσης, ο εργοδότης είχε επιτύχει να λάβει τη συγκατάθεση των ενδιαφερομένων, για να μπορεί να τους εκμεταλλευθεί στη συνέχεια. Ακόμη και αν υποτεθεί, όμως, ότι, κατά τον χρόνο της πρόσληψής τους, οι προσφεύγοντες συναίνεσαν και προσέφεραν την εργασία τους αυτοβούλως και ότι είχαν πιστέψει καλόπιστα ότι θα εισέπρατταν τους μισθούς τους, η κατάσταση άλλαξε στη συνέχεια εξαιτίας της συμπεριφοράς των εργοδοτών τους²³. Κι αυτό γιατί οι προσφεύγοντες άρχισαν να εργάζονται, ενώ βρίσκονταν σε κατάσταση αδυναμίας, ως παράνομοι μετανάστες που δεν είχαν πόρους και διέτρεχαν τον κίνδυνο να συλληφθούν, να κρατηθούν και να απελαθούν. Απόρροια της κατάστασης αυτής ήταν η πραγματική αδυναμία των προσφευγόντων να διακόψουν την εργασία τους, αφού αντιλαμβάνονταν αναμφίβολα ότι, αν σταματούσαν να εργάζονται, δεν θα εισέπρατταν ποτέ τα οφειλόμενα των μισθών τους, το ποσό των οποίων δεν έπαυε να αυξάνεται μέρα με τη μέρα²⁴.

Το κριτήριο της ποινής δεν συνέχεται υποχρεωτικά με την επιβολή ποινικών μέτρων και μπορεί να συνίσταται σε μία απώλεια δικαιωμάτων και προνομίων. Έτσι, έχει κριθεί ότι ο κίνδυνος διαγραφής του προσφεύγοντος από τα μητρώα ασκουμένων δικηγόρων, σε περίπτωση άρνησής του να παρέχει δωρεάν νομική βοήθεια συνι-

22. Υπόθεση *Van der Musselle κατά Βελγίου* (Προσφυγή No 8919/80), απόφαση της 23ης Νοεμβρίου 1983, σκ. 37: Ο προσφεύγων υποστήριξε ότι η υποχρέωση των ασκούμενων δικηγόρων να παρέχουν δωρεάν νομική βοήθεια σε απόρους συνιστούσε απαγορευμένη αναγκαστική εργασία υπό την έννοια του άρθρου 4 παρ. 2 ΕΣΔΑ. Η εικαζόμενη συναίνεση του προσφεύγοντος προς παροχή αμισθί νομικής βοήθειας, όπως αυτή προέκυπτε από το γεγονός και μόνο της επιλογής να ασκήσει το επάγγελμα του δικηγόρου, δεν αποτελούσε απόδειξη του ότι ο προσφεύγων ανέλαβε την υποχρέωση αυτή «οικεία βουλήσει».

23. Υπόθεση *Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδος*, ό.π., σκ. 97.

24. *Ibid.*

στά ποινή²⁵. Η απειλή αντιποίνων μπορεί, εξάλλου, να λάβει τις πλέον ποικίλες μορφές, οι οποίες μπορούν να φθάσουν, στις πιο ακραίες περιπτώσεις, μέχρι τη βία ή τον φυσικό εξαναγκασμό και ακόμη και σε απειλές θανάτου απευθυνόμενες στο θύμα ή στους συγγενείς του. Υπάρχουν μορφές απειλής πιο διακριτικές και μερικές φορές ψυχολογικού χαρακτήρα. Η Συνολική Έκθεση βάσει της παρακολούθησης της Διακήρυξης της ΔΟΕ σχετικά με τις θεμελιώδεις αρχές και τα δικαιώματα της εργασίας, με τίτλο «Το κόστος του εξαναγκασμού», που υιοθετήθηκε από τη Διεθνή Διάσκεψη Εργασίας το 1999 περιέχει μια σειρά ιδιαίτερα χρήσιμων παραδειγμάτων: παράνομοι εργαζόμενοι που απειλούνται ότι θα καταγγεληθούν στην αστυνομία ή στις υπηρεσίες μετανάστευσης, νέες γυναίκες που εξαναγκάζονται σε πορνεία σε απομακρυσμένα χωριά και απειλούνται ότι θα αποκαλυφθούν στους αξιωματούχους των χωριών τους, μέτρα χρηματικού χαρακτήρα, συμπεριλαμβανομένης και της παρακράτησης ενός τμήματος του μισθού προς εξόφληση χρεών, παράδοση των εγγράφων ταυτότητας στον εργοδότη ή απειλή κατάσχεσής τους²⁶.

Στην επίδικη υπόθεση, οι συνθήκες εργασίας και διαβίωσης των προσφευγόντων, η μη καταβολή των δεδουλευμένων τους, το καθεστώς διαρκών απειλών που κλιμακώθηκε έως του σημείου της επίθεσης και σωματικής βλάβης ορισμένων από αυτών, σε συνδυασμό με την παράνομη παραμονή τους στη χώρα και τον κίνδυνο απέλασης δεν άφηναν περιθώριο αμφιβολίας ως προς τη θεμελίωση του στοιχείου της ποινής και, κατ' επέκταση, στοιχειοθέτηση της παράβασης απαγόρευσης αναγκαστικής εργασίας.

III. Υποχρεώσεις του κράτους υπό το άρθρο 4 της Σύμβασης

Η φύση και ο ρόλος του άρθρου 4, το οποίο αντανακλά θεμελιώδεις αρχές κάθε δημοκρατικής κοινωνίας, οδήγησε το Δικαστήριο κατά την επεξεργασία του συνόλου των υποθέσεων που έχουν αχθεί ενώπιόν του να διευκρινίσει ότι από τη διάταξη δεν απορρέει μόνον αρνητική υποχρέωση των αρχών του κράτους να απέχουν από ενέργειες που αντίκεινται σε αυτήν, αλλά επιβάλλεται στα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη η εκτέλεση μιας σειράς καταπολέμηση του φαινομένου της εμπορίας ανθρώπων, θεσπίζοντας μέτρα που στοχεύουν στην τιμωρία των διακινητών καθώς και στην πρόληψη της διακίνησης και στην προστασία των θυμάτων²⁸.

25. Υπόθεση *Van der Musselle κατά Βελγίου*, ό.π., σκ. 35.

26. Συνολική Έκθεση βάσει της παρακολούθησης της Διακήρυξης της ΔΟΕ σχετικά με τις θεμελιώδεις αρχές και τα δικαιώματα της εργασίας, με τίτλο «Το κόστος του εξαναγκασμού», παρ. 24.

27. Μ. ΚΑΡΑΒΙΑΣ, ό.π., σ. 161.

28. Υπόθεση *Rantsev κατά Κύπρου και Ρωσίας*, ό.π., σκ. 285.

Αρχικά, τα κράτη αναλαμβάνουν την ευθύνη να θεσπίσουν ένα κατάλληλο νομικό και κανονιστικό πλαίσιο, το οποίο θα προσφέρει συγκεκριμένη και πραγματική προστασία των πραγματικών και δυνητικών των θυμάτων της εμπορίας²⁹. Προκειμένου να κριθεί εάν το κράτος εκπληρώνει τη θετική αυτή υποχρέωση της ποινικοποίησης και της αποτελεσματικής καταστολής οποιασδήποτε πράξης αναφερόμενης στο άρθρο 4 της Σύμβασης, εξετάζεται εάν έχει θεσπίσει ένα κατάλληλο νομοθετικό και διοικητικό πλαίσιο που να απαγορεύει και να καταστέλλει την αναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία, την ειλωτία και τη δουλεία³⁰. Εν προκειμένω, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε ότι η Ελλάδα συμμορφώνεται κατ' ουσίαν προς τη θετική αυτή υποχρέωση, δεδομένου ότι, αφενός, έχει κυρώσει και, σε ορισμένες περιπτώσεις, έχει ενσωματώσει στην εσωτερική έννομη τάξη³¹ τις κύριες διεθνείς συμφωνίες σε ζητήματα καταπολέμησης της δουλείας, της αναγκαστικής εργασίας και της εμπορίας ανθρώπων, ενώ παράλληλα το ελληνικό Σύνταγμα απαγορεύει στο άρθρο 22 παρ. 4 οποιαδήποτε μορφή υποχρεωτικής εργασίας. Εξάλλου, το άρθρο 323Α του ελληνικού Ποινικού Κώδικα ποινικοποιεί, μεταξύ άλλων, τις πράξεις της πρόσληψης, μεταφοράς, εισαγωγής, παρακράτησης και παράδοσης προσώπου, με σκοπό την εκμετάλλευση της εργασίας του³². Οι ουσιαστικού δικαίου ρυθμίσεις περί ποινικοποίησης και τιμωρίας των επίμαχων πράξεων συμπληρώνονται από ένα πλέγμα δικονομικών διατάξεων που εξασφαλίζουν υψηλό και αποτελεσματικό επίπεδο προστασίας των θυμάτων της εμπορίας κατά τη διαδικασία ενώπιον των δικαστικών αρχών, προβλέποντας, λόγου χάρη, την προε-

τοιμασία και υποστήριξη των θυμάτων κατά την εξέταση από τις αστυνομικές αρχές από ψυχολόγο ή ψυχίατρο³³.

Κατά δεύτερον, το κράτος υποχρεούται, σε ορισμένες περιπτώσεις, να λάβει συγκεκριμένα μέτρα για την προστασία των πραγματικών ή δυνητικών θυμάτων μεταχείρισης αντίθετης προς το άρθρο 4³⁴. Κρίσιμο στοιχείο, προκειμένου να κριθεί αν συντρέχει θετική υποχρέωση για τη λήψη συγκεκριμένων μέτρων σε μία δεδομένη υπόθεση, είναι η γνώση εκ μέρους των κρατικών οργάνων της ύπαρξης ή δυνατότητας ύπαρξης συνθηκών παραβίασης. Συγκεκριμένα, πρέπει να αποδειχθεί ότι οι αρχές του κράτους είχαν ή όφειλαν να έχουν γνώση των συνθηκών που επιτρέπουν την εύλογη υποψία ότι ένα άτομο είχε υποβληθεί, ή βρισκόταν σε πραγματικό και άμεσο κίνδυνο να υποβληθεί, στην εμπορία ή στην εκμετάλλευση με την έννοια του άρθρου 3 α) του Πρωτοκόλλου του Παλέρμο και του άρθρου 4 α) της Σύμβασης για την καταπολέμηση της Εμπορίας του Συμβουλίου της Ευρώπης³⁵.

Στην εξεταζόμενη υπόθεση υπήρχαν αδιάψευστα στοιχεία γνώσης εκ μέρους των ελληνικών αρχών επί σειρά ετών πριν λάβει χώρα το επίμαχο συμβάν με τον τραυματισμό των εργατών, τόσο λόγω πλήθους άρθρων που είχαν εμφανιστεί στον Τύπο και περιέγραφαν λεπτομερώς την κατάσταση στις φυτείες φράουλας όσο και βάσει έκθεσης του Συνηγόρου του Πολίτη, εκδοθείσας τον Απρίλιο του 2008, στην οποία προειδοποιούσε σχετικά πολλά υπουργεία και οργανισμούς του κράτους, καθώς και την εισαγγελία³⁶. Δεδομένου, λοιπόν, ότι οι αρχές γνώριζαν την κατάσταση εκμετάλλευσης στην οποία διαβιούσαν οι εργαζόμενοι υπήκοοι Μπανγκλαντές και δεν έλαβαν επαρκή μέτρα, για να προλάβουν ή να καταστείλουν την παραβίαση του δικαιώματός τους κρίθηκε ότι υπάρχει παραβίαση του άρθρου 4³⁷.

Η τρίτη νομολογιακώς διαπλασθείσα θετική υποχρέωση του κράτους στο πλαίσιο του άρθρου 4 της Σύμβασης αφορά τη διεξαγωγή αποτελεσματικής έρευνας στις περιπτώσεις που οι αρχές διατηρούν βάσιμες υποψίες ότι έχει λάβει χώρα παράνομη μεταχείριση ατόμου³⁸. Η έρευνα διατάσσεται αυτεπαγγέλτως από τη στιγμή που περιέρχονται σε γνώση των αρχών τα κρίσιμα στοιχεία και δεν εξαρτάται από προηγούμενη καταγγελία εκ μέρους του θύματος ή των οικείων του³⁹. Κριτήρια, για να κριθεί

29. Υπόθεση *Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδος*, ό.π., σκ. 87.

30. Υπόθεση *Siliadin κατά Γαλλίας*, ό.π., σκ 89 και 112. Βλ. *mutatis mutandis*, πιο πάνω αναφερόμενη απόφαση *Rantsev κατά Κύπρου και Ρωσίας*, σκ. 285 και *L.E. κατά Ελλάδας*, ό.π., σκ. 70-72.

31. Βλ. Ν. 3064/2002 που μεταφέρει στην ελληνική έννομη τάξη την Απόφαση-πλαίσιο 2002/629/JAI του Συμβουλίου της Ευρώπης σχετικά με την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων και Ν. 4198/2013 για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων, ο οποίος ενσωμάτωσε στην ελληνική έννομη τάξη την Οδηγία 2011/36 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

32. Η παρ. 1 του άρθρου 323Α ΠΚ, όπως είχε αντικατασταθεί με το άρθρο δεύτερο παρ. 4 του Ν. 3875/2010, ΦΕΚ Α 158, και συμπληρωθεί με το άρθρο 40 Ν. 3984/2011, ΦΕΚ Α 150, αντικαταστάθηκε με την παρ. 3 άρθρο 2 του Ν. 4198/2013, ΦΕΚ Α 215/11.10.2013 προβλέποντας ότι: «1. Όποιος, με τη χρήση βίας, απειλής βίας ή άλλων εξαναγκαστικών μέσων, με επιβολή ή κατάχρηση εξουσίας ή με απαγωγή, προσλαμβάνει, μεταφέρει, προωθεί εντός ή εκτός της επικράτειας, κατακρατεί, υποθάλλει, παραδίδει με ή χωρίς αντάλλαγμα σε άλλον ή παραλαμβάνει από άλλον πρόσωπο, με σκοπό την αφαίρεση κυττάρων, ιστών ή οργάνων του σώματος του ή για να εκμεταλλευτεί ο ίδιος ή άλλος την εργασία ή την επαιτεία του, τιμωρείται με κάθειρξη μέχρι δέκα ετών και με χρηματική ποινή δέκα χιλιάδων έως πενήντα χιλιάδων ευρώ».

33. Άρθρο 226B ΚΠΔ/μίας όπως τροποποιήθηκε από το άρθρο 4 του Ν 4198/2013.

34. Υπόθεση *Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδος*, ό.π., σκ. 88, Υπόθεση *L.E. κατά Ελλάδας*, ό.π., σκ. 66.

35. Υπόθεση *Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδος*, ό.π., σκ. 88.

36. *Ibid*, σκ. 48-52.

37. *Ibid*, σκ. 115.

38. *C.N. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 69.

39. Υπόθεση *Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδος*, ό.π., σκ. 89, Υπόθεση *Rantsev κατά Κύπρου και Ρωσίας*, ό.π., σκ. 232, Υπόθεση *L.E. κατά Ελλάδας*, ό.π., σκ. 68, Υπόθεση *Dink κατά Τουρκίας* (Προ-

αν η έρευνα είναι αποτελεσματική, αποτελούν η ανεξαρτησία της από τα άτομα που εμπλέκονται στα συμβάντα, η δυνατότητά της να οδηγήσει στην ταυτοποίηση και τον κολασμό των υπευθύνων και η διεξαγωγή της υπό συνθήκες ταχύτητας και εύλογης επιμέλειας⁴⁰.

Ως προς τα υποκείμενα, τα κρατικά όργανα, δηλαδή, που δεσμεύει η υποχρέωση διεξαγωγής αποτελεσματικής έρευνας, το Δικαστήριο εκτιμά ότι βαρύνονται οι εισαγγελικές και δικαστικές αρχές⁴¹. Όταν οι αρχές αυτές διαπιστώνουν ότι ένας εργοδότης φέρεται να προσέφυγε στην εμπορία ανθρώπων και στην αναγκαστική εργασία, θα πρέπει να αναλαμβάνουν, στο μέτρο των αντιστοιχών αρμοδιοτήτων τους, όλες τις συνέπειες οι οποίες απορρέουν από την εφαρμογή των συναφών κατασταλτικών διατάξεων. Είναι σαφές από τη διατύπωση που χρησιμοποιεί το Δικαστήριο ότι η υποχρέωση διεξαγωγής αποτελεσματικής έρευνας συνιστά μια υποχρέωση συμπεριφοράς και χρησιμοποιούμενων μέτρων και όχι μια υποχρέωση αποτελέσματος⁴².

Εν προκειμένω, το ΕΔΔΑ εξέτασε χωριστά την υπαγωγή των πραγματικών περιστατικών στον νομικό κανόνα ανά κατηγορία προσφευγόντων. Ως προς τους προσφεύγοντες που δεν συμμετείχαν στη διαδικασία ενώπιον του κακουργιοδικείου, το Δικαστήριο έκρινε ότι ο Εισαγγελέας, παραλείποντας να εξετάσει τη βασιμότητα των ισχυρισμών τους, παρότι διέθετε πραγματικά στοιχεία που έδειχναν ότι αυτοί είχαν προσληφθεί από τους ίδιους εργοδότες και εργάζονταν κάτω από τις ίδιες συνθήκες με εκείνες στις οποίες είχαν υποβληθεί όσοι συμμετείχαν στη διαδικασία ενώπιον του κακουργιοδικείου, παραβίασε την υποχρέωση έρευνας που τον βάρυνε⁴³. Εξάλλου, απορρίπτοντας την αίτηση της ομάδας αυτής των προσφευγόντων για τον λόγο ότι άργησαν να προσφύγουν στις αστυνομικές αρχές, ο Εισαγγελέας αγνόησε το κανονιστικό πλαίσιο που διέπει την εμπορία ανθρώπων και, συγκεκριμένα, το άρθρο 13 της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την καταπολέμηση της εμπορίας που προβλέπει ακριβώς μία «περίοδο αποκατάστασης και στοχασμού» τουλάχιστον τριάντα ημερών, ώστε το εν λόγω άτομο να μπορέσει να συνέλθει και να ξεφύγει από την επιρροή των δραστών της διακίνησης και να πάρει μία συνειδητή απόφαση όσον αφορά τη συνεργασία του με τις αρμόδιες αρχές⁴⁴.

σφυγές Νος 2668/07, 6102/08, 30079/08, 7072/09 και 7124/09), απόφαση της 14ης Σεπτεμβρίου 2010, σκ. 76, Υπόθεση *Paul και Audrey Edwards κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή Νο 46477/99), απόφαση της 14ης Μαρτίου 2002, σκ. 69.

40. Υπόθεση *Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδος*, ό.π., σκ. 89, Υπόθεση *L.E. κατά Ελλάδας*, ό.π., σκ. 68.

41. Υπόθεση *Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδος*, ό.π., σκ. 116.

42. Ibid, σκ. 116, Υπόθεση *L.E. κατά Ελλάδας*, ό.π., σκ. 68.

43. Υπόθεση *Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδος*, ό.π., σκ. 120.

44. Ibid, σκ. 121.

Σε ό,τι αφορά τους προσφεύγοντες που συμμετείχαν στη διαδικασία ενώπιον του κακουργιοδικείου, τα αποτελέσματά της, που κατέληξαν σε αθώωση των κατηγορουμένων για την εμπορία ανθρώπων, και την αδυναμία προσβολής αυτής της απόφασης, το Δικαστήριο παρατηρεί ότι τα ελληνικά δικαστικά όργανα απέτυχαν να συμμορφωθούν προς τις απαιτήσεις της Σύμβασης. Το κακουργιοδικείο Πατρών, συγκεκριμένα, ερμήνευσε στενά την έννοια της εμπορίας ανθρώπων, με αποτέλεσμα την απαλλαγή των υπευθύνων για την κατηγορία αυτή και, επιπλέον, επέβαλε την υποβολή μηδαμινού ποσού αποζημίωσης στα θύματα, συμπεριφορά που έρχεται σε αντίθεση με την υποχρέωση της Ελλάδας, βάσει του άρθρου 15 της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων, να προβλέπει, στο εθνικό της δίκαιο, ένα δικαίωμα για τα θύματα να αποζημιώνονται από τους αυτουργούς του εγκλήματος καθώς και να λάβει μέτρα, ώστε, μεταξύ άλλων, να συστήνεται ένα ταμείο αποζημίωσης των θυμάτων⁴⁵.

IV. Επιδίκηση δίκαιης ικανοποίησης

Τέλος, έχει αξία να αναφερθούμε στο επιδικασθέν στους προσφεύγοντες ποσό δίκαιης ικανοποίησης. Το Δικαστήριο αναγνώρισε τη συνδρομή τόσο υλικής ζημίας όσο και ηθικής βλάβης. Συγκεκριμένα, εν προκειμένω στοιχειοθετούνται αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ των μη αποδοθέντων μισθών και των πράξεων των ελληνικών αρχών, ιδίως της απόφασης του κακουργιοδικείου Πατρών που έκρινε ότι οι εργοδότες δεν ήταν ένοχοι εμπορίας ανθρώπων⁴⁶. Ωστόσο, λόγω της αδυναμίας του να καθορίσει, βάσει της δικογραφίας συγκεκριμένο ποσό σε καθέναν από τους προσφεύγοντες, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς των οποίων οι μη εισπραχθέντες μισθοί τους κυμαίνονταν μεταξύ 400 και 2.800 ευρώ⁴⁷, το Δικαστήριο αποφαινόμενο κατά δίκαιη κρίση επιδίκασε συνολικά για την υλική ζημία και την ηθική βλάβη το ποσό των 16.000 ευρώ στην πρώτη κατηγορία προσφευγόντων (που συμμετείχαν στη διαδικασία ενώπιον του κακουργιοδικείου) και 12.000 ευρώ στους λοιπούς⁴⁸.

Το ύψος των ποσών αυτών ξενίζει ίσως το μη εξοικειωμένο με τη νομολογία του ΕΔΔΑ επί δίκαιης ικανοποίησης κοινό, δεδομένης και της βαρύτητας της προσβολής και της ιδιαίτερης σημασίας του προστατευόμενου δικαιώματος. Η διαπίστωση αυτή δεν δικαιολογείται, αν ληφθούν υπ' όψιν τα ποσά που έχουν δοθεί σε περιπτώσεις αναγνώρισης παραβιάσεων του αυτού άρθρου. Ειδι-

45. Ibid, σκ. 126.

46. Ibid, σκ. 134, Αντίθετα, στην υπόθεση *Rantsev κατά Κύπρου και Ρωσίας*, ό.π., σκ. 341, το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν υπάρχει αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ της ζημίας που επικαλείται ο προσφεύγων από το θάνατο της κόρης του και της παραβίασης του δικαιώματος.

47. Υπόθεση *Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδος*, ό.π., σκ. 130.

48. Ibid, σκ. 134.

κότερα, στην υπόθεση *L.E. κατά Ελλάδος*, το επιδικασθέν ποσό ανερχόταν σε 12.000 ευρώ⁴⁹, ενώ τα 40.000 ευρώ που αποδόθηκαν στην υπόθεση *Rantsev κατά Κύπρου και Τουρκίας* συνδέονται με την αποτυχία των κυπριακών αρχών να εξετάσουν αποτελεσματικά όχι μόνον την κατάσταση εμπορίας ανθρώπων, αλλά και τις συνθήκες θανάτου του θύματος⁵⁰. Η απονομή μικρών ποσών δίκαιης ικανοποίησης, εξάλλου, συνάδει με την τάση του Δικαστηρίου προς μια πιο συστηματική εφαρμογή της *restitutio in integrum*⁵¹ και, άρα, της εξάλειψης των συνεπειών της παραβίασης με την ουσιαστική επανόρθωση της βλάβης, αντί της «εξαγοράς» της ευθύνης του κράτους μέσω της επιβολής παχυλών αποζημιώσεων. Άλλωστε, αν θεωρηθούν συνολικά τα επιδικασθέντα ποσά σε συνδυασμό με τα έξοδα και τη δικαστική δαπάνη, το ελληνικό κράτος καλείται να καταβάλει πάνω από μισό εκατομμύριο ευρώ (συγκεκριμένα, 592.363,64 ευρώ) για την εν λόγω παραβίαση του άρθρου 4 παρ. 2 της Σύμβασης⁵².

Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Η απόφαση *Chowdury κατά Ελλάδος*, σε συνδυασμό με την πρόσφατη απόφαση *L.E. κατά Ελλάδος* και την εκκρεμή *T.I. κατά Ελλάδος*⁵³ αναδεικνύουν τα προβλήματα, την αδυναμία ή ακόμη και την απροθυμία των ελληνικών αρχών κατά την εκπλήρωση της αποστολής πρόληψης πράξεων εμπορίας ανθρώπων, προστασίας των θυμάτων και τιμωρίας των υπευθύνων. Λαμβάνοντας υπ' όψιν τις αυξανόμενες προσφυγικές και μεταναστευτικές ροές και το μέγεθος της προσφυγικής κρίσης που επιτείνει τον κίνδυνο πολλαπλασιασμού πράξεων εμπορίας, το ελληνικό κράτος θα πρέπει να αξιοποιήσει τις κατευθύνσεις του ΕΔΔΑ ως προς τις θετικές και αρνητικές υποχρεώσεις που πηγάζουν από το άρθρο 4 της Σύμβασης, προς τον σκοπό της αποτροπής του εγκλήματος της εμπορίας, ενισχύοντας ιδίως τον συντονισμό, σε εθνικό επίπεδο, των διαφόρων αρμόδιων αρχών και συμμετέχοντας ενεργά σε διασυννοριακές δράσεις, συμπεριλαμβανομένων και των ελέγχων στα σύνορα για τον εντοπισμό της εμπορίας.

49. Υπόθεση *L.E. κατά Ελλάδος*, ό.π., σκ. 104.

50. Υπόθεση *Rantsev κατά Κύπρου και Ρωσίας*, ό.π., σκ. 342.

51. Ν. ΣΑΝΣΟΝΕΤΗΣ σε Λ.-Α. Σισιλιάνο, ό.π., σ. 713.

52. Υπόθεση *Chowdury* και λοιποί κατά Ελλάδος, ό.π., διατακτικό σημείο 4.

53. Οι προσφεύγουσες, τρεις Ρώσες πολίτες, αναγνωρισμένες ως θύματα εμπορίας ανθρώπων, επικαλούνται συγκεκριμένα ότι το ελληνικό Κράτος αδυνατεί να ανταποκριθεί στην υποχρέωσή του να τιμωρήσει και να διώξει, στην περίπτωση τους, πράξεις εμπορίας ανθρώπων. Το Δικαστήριο κοινοποίησε την προσφυγή στην ελληνική Κυβέρνηση και έθεσε ερωτήσεις στα μέλη υπό τα άρθρα: 4 (απαγόρευση δουλείας και καταναγκαστικών έργων), 6 (δικαίωμα σε δίκαιη δίκη) και 13 (δικαίωμα πραγματικής προσφυγής) της Σύμβασης. Υπόθεση *T.I. και λοιποί κατά Ελλάδος* (Προσφυγή Νο 40311/10).

► Δίκαιη δίκη και αμάχητο τεκμήριο γνωστοποίησης μέσω τοιχοκόλλησης

Υπέρμετρος περιορισμός δικαιώματος πρόσβασης σε Δικαστήριο

αυθαίρετες οικοδομικές εργασίες κατεδάφισης – έκθεση αυτοψίας – δημόσιο έγγραφο – ενδικοφανής προσφυγή – εμπρόθεσμη άσκηση – πρόσφορος τρόπος γνωστοποίησης – τοιχοκόλληση – αμάχητο τεκμήριο γνώσης της πράξης – απόρριψη ενδίκου βοηθήματος – προϋποθέσεις παραδεκτού – άρθρο 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ – πρόσβαση σε δικαστήριο – διοικητική διαφορά – αστική φύση – εύλογη διάρκεια διαδικασίας – υπέρμετρος περιορισμός πρόσβασης σε δικαστήριο – αναγνώριση παραβίασης

ΕΔΔΑ, Προσφυγή Νο 34639/09, Υπόθεση Παρουσιάς κατά Ελλάδας, απόφαση της 2ας Μαρτίου 2017

Η έναρξη της επίδικης διαφοράς τοποθετείται τον Μάιο του 2002, όταν η Πολεοδομία του Δήμου Αθηναίων διέταξε την κατεδάφιση του πρώτου ορόφου, επικίνδυνου από δομική και στατική άποψη, κτιρίου, ιδιοκτησίας του προσφεύγοντος, εντός 30 ημερών. Κατά τη διενέργεια αυτοψίας διαπιστώθηκε ότι ο προσφεύγων είχε προχωρήσει σε κατεδάφιση ολόκληρου του ακινήτου, η οποία απαγορεύεται να πραγματοποιείται χωρίς προηγούμενη άδεια της αρμόδιας πολεοδομικής υπηρεσίας, σύμφωνα με το άρθρο 329 παρ. 1 του Κώδικα Βασικής Πολεοδομικής Νομοθεσίας. Η κατεδάφιση του κτιρίου χαρακτηρίστηκε αυθαίρετη με έκθεση αυτοψίας, η οποία, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς του ελληνικού Δημοσίου, τοιχοκόλλήθηκε στο υπό κατεδάφιση κτίριο στις 21.06.2002, ενώ στον προσφεύγοντα επιβλήθηκε πρόστιμο.

Στις 04.09.2003, ο προσφεύγων άσκησε ένσταση κατά της έκθεσης αυτοψίας, η οποία απορρίφθηκε από την Επιτροπή Κρίσεων Αυθαιρέτων της Διεύθυνσης Πολεοδομίας ως εκπρόθεσμη. Κατά της απόφασης αυτής αλλά και της έκθεσης άσκησε αίτηση ακυρώσεως, επικαλούμενος ότι δεν έγινε, εν προκειμένω, τοιχοκόλληση της έκθεσης αυτοψίας, διότι το ακίνητο είχε κατεδαφιστεί και δεν υπήρχαν τοίχοι για την τοιχοκόλληση, στοιχείο που είναι εξ ορισμού απαραίτητο για αυτό το είδος γνωστοποίησης. Το Διοικητικό Εφετείο απέρριψε τον προβαλλόμενο λόγο, με την αιτιολογία, αφενός, ότι από την έκθεση αυτοψίας, στην οποία αναφέρεται «στάδιο εργασιών: εν εξελίξει», προκύπτει ότι η κατεδάφιση δεν είχε ολοκληρωθεί πλήρως. Αφετέρου, το Δικαστήριο έκρινε ότι η πραγματοποίηση της τοιχοκόλλησης βεβαιώνεται με την πράξη τοιχοκόλλησης, η οποία, ως δημόσιο έγγραφο που συντάχθηκε από τα αρμόδια δημόσια όργανα, αποτελεί πλήρη απόδειξη για όσα βεβαιώνονται σε αυτήν (εν προκειμένω πιστοποιεί την πραγματοποίηση της τοιχοκόλλησης) και ότι ανταπόδειξη χωρεί μόνο με προσβολή του δημοσίου αυτού εγγράφου ως πλαστού. Το ΣτΕ, που επιλήφθηκε της διαφοράς κατόπιν άσκησης έφεσης επί

της απορριπτικής απόφασης, έκρινε νόμιμη την εφεσιβαλλόμενη απόφαση, επισημαίνοντας ότι η προβλεπόμενη στον νόμο τοιχοκόλληση, ενόψει του αντικειμένου των εκθέσεων αυτοψίας, αποτελεί πρόσφορο τρόπο γνωστοποίησης στον ενδιαφερόμενο της σχετικής πράξης, κατά της οποίας θεσπίζεται δικαίωμα να κατατεθεί ενδικοφανής προσφυγή και, επομένως, δεν παραβιάζεται το δικαίωμα προς παροχή έννομης προστασίας.

Το ΕΔΔΑ κλήθηκε να εξετάσει εάν υπάρχει παραβίαση δύο πτυχών του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη: αφενός, της πρόσβασης σε δικαστήριο και, αφετέρου, του ευλόγου χρόνου της διαδικασίας. Έκρινε σχετικά ότι η θέσπιση αμάχητου τεκμηρίου γνωστοποίησης, μέσω της τοιχοκόλλησης, είναι υπερβολικά ανελαστική, καθώς δεν επιτρέπει να λαμβάνεται υπόψη η ποικιλομορφία των καταστάσεων και το ενδεχόμενο να υπήρξε πραγματικό εμπόδιο στη λήψη γνώσης της έκθεσης αυτοψίας. Συνεπώς, θα έπρεπε να γίνει δεκτό ότι το τεκμήριο είναι μαχητό και ότι μπορεί να ανατραπεί όχι μόνο σε περίπτωση ανωτέρας βίας, αλλά και όταν ο ενδιαφερόμενος αποδεικνύει ότι δεν έλαβε γνώση της έκθεσης, λόγω αντικειμενικών γεγονότων. Εν προκειμένω, μολονότι ο προσφεύγων προέβαλε σοβαρά επιχειρήματα προς τεκμηρίωση του ισχυρισμού του ότι δεν τήρησε την οριζόμενη προθεσμία, διότι κάτι τέτοιο δεν του ήταν δυνατό, τα εθνικά δικαστήρια θεώρησαν επαρκή τον επίμαχο τρόπο γνωστοποίησης διά τοιχοκόλλησης. Υπό τα ανωτέρα δεδομένα, κρίθηκε ότι υπήρξε υπέρμετρος περιορισμός του δικαιώματος του προσφεύγοντος για πρόσβαση σε δικαστήριο.

Εν συνεχεία, το Δικαστήριο, υπενθυμίζοντας ότι ο εύλογος χρόνος εκτιμάται με βάση τις περιστάσεις κάθε υπόθεσης, την πολυπλοκότητά της, τη συμπεριφορά των διαδίκων μερών και της σημασίας της απόφασης για τον ενδιαφερόμενο, θεώρησε ότι η παρέλευση πενταετίας για δυο βαθμούς δικαιοδοσίας αποτελεί υπέρμετρη διάρκεια της διαδικασίας. Αναγνώρισε, λοιπόν, την ύπαρξη παραβίασης του άρθρου 6 παρ. 1 και επιδίκασε στον προσφεύγοντα δίκαιη ικανοποίηση, ύψους 4.200 ευρώ.

Παρατηρήσεις

Αλεξάνδρα-Χριστίνα Ζησοπούλου*

Η υπόθεση *Παρουτσάς κατά Ελλάδας* εγγράφεται στη μακρά παράδοση καταδικαστικών αποφάσεων του ΕΔΔΑ σε βάρος της χώρας μας για παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ, αναδεικνύοντας την ύπαρξη συστημικών προβλημάτων στον ελληνικό μηχανισμό απονομής δικαι-

* M2 Recherche, Δικηγόρος, Ερευνήτρια ΚΔΕΟΔ με τη χρηματοδότηση του Ιδρύματος Σταύρος Νιάρχος

οσύνης. Παρά το γεγονός της συχνότατης ενασχόλησης του Δικαστηρίου με το δικαίωμα στη δίκαιη δίκη και της έκδοσης πλήθους αποφάσεων για την Ελλάδα, η παρούσα υπόθεση δεν θα πρέπει να παραβλεφθεί. Η εξέταση της κατατεθείσας προσφυγής καταδεικνύει τον συνεχιζόμενο εμπλουτισμό της διάταξης του άρθρου 6 παρ. 1 με νέα στοιχεία και τη βούληση επιπλέον νομολογιακής επεξεργασίας των αφαιρετικά θεσπιζόμενων εγγυήσεων και δικαιωμάτων.

Ι. Φύση της Διαφοράς: Διοικητική – Αστική Δίκη

Η αναφορά του άρθρου 6 παρ. 1 σε αμφισβητήσιες δικαιωμάτων και υποχρεώσεων «αστικής φύσης», θα μπορούσε εύκολα να δημιουργήσει σύγχυση ως προς το πεδίο εφαρμογής *ratione materiae* της διάταξης στην υπόθεση που εξετάζουμε, η οποία αφορούσε την προσβολή διοικητικών πράξεων (έκθεση αυτοψίας και απόφαση διοικητικού οργάνου επί ενδικοφανούς προσφυγής) ενώπιον των διοικητικών δικαστηρίων (Διοικητικού Εφετείου και Συμβουλίου της Επικρατείας – στο εξής, ΣΤΕ). Η παράλειψη οποιασδήποτε αναφοράς του Δικαστηρίου στη φύση της διαφοράς της κύριας δίκης στην παρούσα υπόθεση, ωστόσο, δεν προκαλεί εντύπωση, καθώς αποτελεί πλέον κοινό τόπο ότι η έννοια της «αστικής φύσης» ερμηνεύεται αυτόνομα από το ΕΔΔΑ. Έτσι, υποθέσεις διοικητικής φύσης κατά το εθνικό δίκαιο μπορεί να είναι αστικής¹ (ή και ποινικής²) φύσης κατά το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ³.

Για να προσλάβει αυτόν τον διευρυμένο χαρακτήρα, η έννοια της «αστικής φύσης» διήλθε διάφορα στάδια ερμηνείας στη νομολογία του ΕΔΔΑ, το οποίο απέφυγε να δώσει έναν αφηρημένο ορισμό του όρου⁴. Το βασικό κριτήριο, με βάση το οποίο αποφαινεται πλέον το Δικαστήριο για τη φύση της διαφοράς, είναι ο χαρακτήρας του δικαιώματος. Γίνεται δεκτό ότι η οικονομική διάσταση του δικαιώματος ή της υποχρέωσης, δηλαδή η οικονομική τους φύση ή οι οικονομικές επιπτώσεις της κρατικής δράσης σε αυτά, είναι κατά κανόνα καθοριστική για την υπαγωγή της υπόθεσης στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6⁵.

1. Για την έννοια της αστικής δίκης κατά το ΕΔΔΑ βλ. Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights, Right to a fair trial (civil limb), διαθέσιμο σε: http://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_ENG.pdf.

2. Αντίστοιχα, για την έννοια της ποινικής δίκης: Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights, Right to a fair trial (criminal limb), διαθέσιμο σε: http://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_criminal_ENG.pdf.

3. Α. ΜΑΓΓΑΝΑΣ ... [κ.ά.], Η ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Νομολογία και Ερμηνευτικά Σχόλια, 3η έκδ., εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011, σ. 127.

4. Λ.-Α. ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ, σε Λ.-Α. Σισιλιάνο, Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Ερμηνεία κατ' άρθρο, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2017, σ. 235.

5. Ibid.

II. Επιτρεπτοί δικονομικοί περιορισμοί στο δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο: τρόπος γνωστοποίησης για την έναρξη προθεσμίας άσκησης ενδίκου βοηθήματος

Το πρώτο σκέλος των αιτιάσεων του προσφεύγοντος αφορούσε την παραβίαση του δικαιώματος πρόσβασης σε Δικαστήριο. Η εν λόγω εγγύηση, παρότι δεν διακηρύσσεται ρητά στην παρ. 1 του άρθρου 6, αναγνωρίστηκε πολύ γρήγορα από τη νομολογία του Στρασβούργου⁶. Το ΕΔΔΑ υπογράμμισε ότι η πρόσβαση σε δικαστήριο αποτελεί θεμελιώδη εγγύηση και αναγκαία προϋπόθεση για την απόλαυση όλων των υπολοίπων ουσιαστικών και διαδικαστικών εγγυήσεων που λεπτομερώς περιγράφει το άρθρο 6, κατά συνέπεια θα ήταν αδιανόητο να θεωρηθεί ότι δεν αποτελεί πτυχή του δικαιώματος δίκαιης δίκης⁷.

Η πρόσβαση σε δικαστήριο περιλαμβάνει το δικαίωμα υποβολής μιας αξίωσης σε δικαστήριο, το οποίο να έχει δικαιοδοσία και αρμοδιότητα να εξετάσει τη νομική και την ουσιαστική βασιμότητά της και να καταλήξει σε δεσμευτική απόφαση που να τέμνει τη διαφορά⁸. Ωστόσο, δεν πρόκειται για δικαίωμα απόλυτο, αλλά η άσκησή του είναι δυνατόν να υπόκειται σε περιορισμούς, η επιβολή των οποίων, σε κάθε περίπτωση, απαγορεύεται να πλήττει τον πυρήνα του. Οι περιορισμοί δικονομικού χαρακτήρα αποτελούν το συνηθέστερο εργαλείο περιστολής του δικαιώματος πρόσβασης και τίθενται κατά κανόνα προς εξυπηρέτηση του σκοπού ορθής απονομής της δικαιοσύνης, διαφύλαξης της ασφάλειας δικαίου, προστασίας των δικαιωμάτων των τρίτων και ενίοτε του ίδιου του ενδιαφερομένου⁹. Μια διαδικαστική προϋπόθεση σχετιζόμενη με τον επιτρεπτό χρόνο κατά τον οποίο το πληττόμενο πρόσωπο δικαιούται να παρουσιάσει την αξίωσή του κλήθηκε να εξετάσει το Δικαστήριο στην παρούσα υπόθεση.

Ειδικότερα, στο άρθρο 4 παρ. 1 και 2 του π.δ. 267/1998 θεσπίζεται η δυνατότητα άσκησης ένστασης κατά της έκθεσης αυτοψίας που πραγματοποιούν υπάλληλοι της πολεοδομικής αρχής εντός 30 ημερών από την τοιχοκόλληση της έκθεσης στο αυθαίρετο. Τα ελληνικά δικαστήρια αναγνώρισαν την αναλογική εφαρμογή των διατάξεων αυτών και, άρα, τη δυνατότητα άσκησης ενδικοφανούς προσφυγής και στην περίπτωση αυθαίρετων οικοδομικών εργασιών κατεδάφισης, παρότι το π.δ. 267/1998 αναφέρεται μόνο στην ανέγερση και διατήρηση αυθαίρετου. Η επίμαχη έκθεση αυτοψίας, με την οποία διαπιστώθηκαν εργασίες κατεδάφισης πέραν εκείνων που είχε

διατάζει η Πολεοδομία, τοιχοκολλήθηκε την 21η Ιουνίου 2002, ωστόσο ο προσφεύγων την προσέβαλε ενώπιον των αρμοδίων αρχών μόλις στις 4 Σεπτεμβρίου 2003, ήτοι 14 μήνες μετά το τέλος της προθεσμίας, με αποτέλεσμα να απορριφθεί ως απαράδεκτη. Ο κος Παρουτσάς προέβαλε ως επιχειρήματα για την καθυστερημένη υποβολή της ένστασης ότι δεν είχε λάβει γνώση της έκθεσης αυτοψίας, επειδή, αφενός, οι διαδικασίες κατεδάφισης, που είχαν ξεκινήσει ήδη πριν την 31η Μαΐου 2002, ήταν σε τόσο προχωρημένο στάδιο στις 21 Ιουνίου 2002, ώστε να μην υπάρχουν πλέον τοίχοι, για να πραγματοποιηθεί η τοιχοκόλληση, αφετέρου, η πράξη δεν του είχε επιδοθεί προσωπικά¹⁰. Το Διοικητικό Εφετείο και το ΣτΕ έκριναν ότι η διάταξη του άρθρου 4 π.δ. 267/1998 θεσπίζει αμάχητο τεκμήριο γνώσης του ενδιαφερομένου από την ημερομηνία τοιχοκόλλησης της έκθεσης αυτοψίας.

Το ΕΔΔΑ, εκκινώντας τον νομικό συλλογισμό του, υπενθύμισε ότι η αποστολή του δεν είναι να υποκαθιστά τις εθνικές αρχές στην ουσιαστική εκτίμηση των νόμιμων σκοπών που επιδιώκουν οι δικονομικοί περιορισμοί ούτε στην ερμηνεία των εθνικών δικονομικών κανόνων. Ωστόσο, όπως αποδεικνύουν αποφάσεις αναγνωρίζουσες παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1, λόγω μη επίδειξης της δέουσας επιμέλειας εκ μέρους των εθνικών αρχών κατά την κοινοποίηση πράξεων στους προσφεύγοντες¹¹ ή λόγω της έλλειψης συνοχής και σαφήνειας κατά τον υπολογισμό προθεσμιών εκ μέρους των εθνικών δικαστηρίων¹², η τελική απόφαση για την τήρηση των απαιτήσεων της Σύμβασης ανήκει στο ΕΔΔΑ¹³. Το συμπέρασμα αυτό επιβεβαιώνεται και από την παρεχόμενη στην εξεταζόμενη υπόθεση κρίση: το Δικαστήριο, κρίνοντας το θεμιτό των διατάξεων του άρθρου 4 του π.δ. 267/1998, προχώρησε στην αξιολόγηση της πραγματοποιηθείσας, από τα ελληνικά δικαστήρια, ερμηνείας επί των δικονομικών κανόνων-περιορισμών που τίθενται με αυτές¹⁴. Εφαρμόζοντας αναλογικά προγενέστερη νομολογία του στη θεματική της αναγκαστικής απαλλοτρίωσης, επισήμανε ότι η πρακτική της αναγνώρισης αμάχητων τεκμηρίων, είτε αυτά τίθενται στη νομοθεσία είτε διαπλάθονται από τη νομολογία των εθνικών δικαστηρίων, είναι υπέρμετρα αυστηρή και παραγνώνει την ύπαρξη διαφορετικών καταστάσεων κατά την εφαρμογή θεμελιωδών δικαιωμάτων, όπως η περιουσία ή η πρόσβαση σε δικαστήριο¹⁵.

6. Υπόθεση *Golder κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή No 4451/70), απόφαση της 21ης Φεβρουαρίου 1975, παρ. 34-35.

7. Λ.-Α. ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ, ό.π., σ. 248.

8. Λ.-Α. ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ, ό.π., σ. 249, Υπόθεση *Le Compte, Van Leuven και De Meyere κατά Βελγίου* (Προσφυγές Nos 6878/75, 7238/75), απόφαση της 23ης Ιουνίου 1981, παρ. 54-61.

9. Λ.-Α. ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ, ό.π., σ. 255.

10. Υπόθεση *Παρουτσάς κατά Ελλάδος* (Προσφυγή No 34639/09), απόφαση της 2ας Μαρτίου 2017, παρ. 23.

11. Υπόθεση *S.C. Raisa M. Shipping S.R.L. κατά Ρουμανίας* (Προσφυγή No 37576/05), απόφαση της 8ης Ιανουαρίου 2013, σκ. 29.

12. Υπόθεση *de Geouffre de la Pradelle κατά Γαλλίας* (Προσφυγή No 12964/87), απόφαση της 16ης Δεκεμβρίου 1992, σκ. 34-35.

13. Λ.-Α. ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ, ό.π., σ. 254.

14. Υπόθεση *Παρουτσάς κατά Ελλάδος*, ό.π., σκ. 31.

15. *Ibid*, π σκ. 32

Εν συνεχεία, συντάχθηκε με την άποψη της μειοψηφούσας, στην εθνική απόφαση, γνώμης και υπογράμμισε ότι η δυνατότητα ανταπόδειξης της τεκμαιρόμενης λήψης γνώσης της προσβαλλόμενης πράξης δεν θα πρέπει να περιορίζεται στον λόγο της ανωτέρας βίας. Ο ενδιαφερόμενος θα πρέπει να μπορεί να στηριχθεί, εν προκειμένω, σε αντικειμενικούς λόγους που κατέστησαν αδύνατη τη γνώση της πράξης. Αυτή η προσέγγιση επιτρέπει τη λήψη υπ' όψιν διαφορετικών καταστάσεων και πραγματικών εμποδίων κατά τη γνωστοποίηση των πράξεων, η οποία αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση για την υποβολή των αξιώσεων του ενδιαφερομένου σε δικαστική κρίση και, άρα, ουσιαστική άσκηση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο.

Εν προκειμένω, παρά την προβολή σοβαρών επιχειρημάτων εκ μέρους του προσφεύγοντος για τη συνδρομή αντικειμενικών γεγονότων που καθιστούσαν αδύνατη τη γνώση και, συνακόλουθα, την εμπρόθεσμη υποβολή της ένστασης, τα εθνικά δικαστήρια θεώρησαν επαρκή τον επίμαχο τρόπο γνωστοποίησης διά τοιχοκόλλησης, περιορίζοντας υπέρμετρα το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο και παραβιάζοντας το άρθρο 6 παρ. 1.

Η εν λόγω απόφαση του ΕΔΔΑ εναρμονίζεται με την προγενέστερη νομολογία του στο θέμα των δικονομικών περιορισμών και αντανάκλα την τάση αποφυγής φορμαλιστικών προσεγγίσεων και την απόρριψη της αδιάλλακτης στάσης των εθνικών αρχών. Αντίστοιχα, έχει δεχθεί ότι η προσφεύγουσα δεν θα πρέπει να υποστεί τις δυσμενείς συνέπειες των ενεργειών δικαστικού επιμελητή, ο οποίος διέπραξε λάθος κατά την κοινοποίηση πράξεων της διαδικασίας, εξαιτίας των οποίων η πρώτη δεν τήρησε τις προβλεπόμενες στον νόμο προθεσμίες¹⁶. Εξάλλου, έχει κριθεί ότι νομολογιακή κατασκευή, σύμφωνα με την οποία απορρίφθηκαν λόγοι αναιρέσεως της προσφεύγουσας, επειδή θεωρήθηκε ότι παρέλειψε να διευκρινίσει τις πραγματικές περιστάσεις στις οποίες στηρίχθηκε το Εφετείο, παρότι είχε παραθέσει τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης στην εισαγωγή της αίτησης αναιρέσεως, αποτελεί δυσανάλογο περιορισμό του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο¹⁷. Συνεπώς, ο εθνικός δικαστής θα πρέπει να λαμβάνει υπ' όψιν του, κατά την εξέταση των θετόντων δικονομικούς περιορισμούς κανόνων, ότι το Δικαστήριο καταδικάζει την άτεγκτη εφαρμογή της τυπολατρίας στις δικαστικές διαδικασίες¹⁸ και να συμμορφώνεται αναλόγως.

III. Εύλογος χρόνος διεξαγωγής της διαδικασίας

16. Υπόθεση *Πλατάκου κατά Ελλάδος* (Προσφυγή No 38460/97), απόφαση της 11ης Ιανουαρίου 2001.

17. Υπόθεση *Λιακοπούλου κατά Ελλάδος* (Προσφυγή No 20627/04), απόφαση της 24ης Μαΐου 2006.

18. Α. ΜΑΓΓΑΝΑΣ ... [κ.ά.], ό.π., σ. 150.

Η υπέρβαση της εύλογης διάρκειας της δίκης αποτελεί συχνότατη πηγή καταδικαστικών αποφάσεων σε βάρος της Ελλάδας, με το ΕΔΔΑ να έχει καταλήξει σε διαπίστωση της ύπαρξης δομικού προβλήματος στον χώρο της ελληνικής δικαιοσύνης και σε συνακόλουθη ενεργοποίηση του μηχανισμού των πιλοτικών αποφάσεων¹⁹ τόσο στον τομέα της διοικητικής²⁰ όσο και σε αυτόν της πολιτικής²¹ και ποινικής²² δίκης. Παρά την παροχή καθοδήγησης εκ μέρους του Στρασβούργου και τη συνακόλουθη νομοθετική υιοθέτηση μέσων συμμόρφωσης εκ μέρους του κράτους²³, η χρονοτριβή ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων εξακολουθεί να αποτελεί κομβικό πρόβλημα στη χώρα και να οδηγεί σε καταδίκες, ιδίως για υποθέσεις που ανάγονται σε χρόνο προγενέστερο των πιλοτικών αποφάσεων²⁴, όπως η εδώ εξεταζόμενη.

Το Δικαστήριο εξετάζει την τήρηση του ευλόγου χρόνου της διαδικασίας *ad hoc*, λαμβάνοντας υπ' όψιν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε υπόθεσης. Η αξιολόγηση, ωστόσο, πραγματοποιείται επί τη βάσει συγκεκριμένων κριτηρίων που έχουν τεθεί και επαναλαμβάνονται πάγια στη νομολογία του. Ειδικότερα, συνεκτιμώνται η πολυπλοκότητα της υπόθεσης, η συμπεριφορά του προσφεύγοντος, η στάση των αρμοδίων κρατικών αρχών και, ενίοτε, το διακύβευμα της υπόθεσης για τον προσφεύγοντα. Η θέση των συγκεκριμένων παραμέτρων στοχεύει στην εξισορρόπηση του συμφέροντος του ενδιαφερομένου για γρήγορη έκδοση απόφασης με την απαίτηση της προσεκτικής εξέτασης της υπόθεσης και ορθής διεξαγωγής της διαδικασίας²⁵.

19. Βλ. σχετικά Λ.-Α. ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ, ό.π., σ. 298 και Ε. ΜΙΧΑ, σε Λ.-Α. Σισιλιάνο, Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ό.π., σ. 579 επ.

20. Υπόθεση *Γλυκάντζη κατά Ελλάδος* (Προσφυγή No 40150/09), απόφαση της 30ής Οκτωβρίου 2010.

21. Υπόθεση *Βασίλειος Αθανασίου κ.ά. κατά Ελλάδος* (Προσφυγές Nos 50973/08, 70626/01, 19841/02, 13177/10, 28760/04, 43848/02, 31873/08, 23377/08, 26682/05, 20204/09), απόφαση της 21ης Δεκεμβρίου 2010.

22. Υπόθεση *Μιχελιουδάκης κατά Ελλάδος* (Προσφυγή No 54447/10), απόφαση της 3ης Απριλίου 2012.

23. Δυνάμει του Ν. 4055/2012 (άρθρα 53 επ.), μονοπρόσωπες συνθέσεις του ΣτΕ και των Διοικητικών Εφετείων επιδίκασαν χρηματική αποζημίωση για υπερβολική διάρκεια της δίκης. Αντίστοιχα, ο Ν. 4239/2014 (άρθρο 1 επ.) θεσπίζει ειδικό ένδικο βοήθημα αποζημιωτικού χαρακτήρα για υπέρβαση της εύλογης διάρκειας στο πεδίο της αστικής και ποινικής δίκης αλλά και στο Ελεγκτικό Συνέδριο.

24. Στις διατάξεις των προαναφερόμενων νομοθετημάτων δεν δόθηκε αναδρομική ισχύς, ώστε να καλύψουν όλες τις εκκρεμείς υποθέσεις ενώπιον του ΕΔΔΑ. Λ.-Α. ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ, ό.π., σ. 298.

25. P. VAN DIJK ... [et al.], *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*, 4th ed., Intersentia, σ. 606.

Για να κριθεί η πολυπλοκότητα της υπόθεσης, λαμβάνονται υπόψη ποικίλοι παράγοντες, όπως ο όγκος της δικογραφίας, η παράλληλη διεξαγωγή διαδικασιών, τα τεχνικά ζητήματα της υπόθεσης που μπορεί να απαιτούν τη συμμετοχή εμπειρογνομόνων, την εξέταση πτυχών της υπόθεσης από διαφορετικές δικαιοδοσίες (π.χ. απαλλοτριώσεις), τον αριθμό των μαρτύρων, κ.ά.²⁶ Κατά την αξιολόγηση της συμπεριφοράς του προσφεύγοντος, γίνεται διάκριση μεταξύ ποινικής δίκης, όπου ισχύει το ανακριτικό σύστημα, και πολιτικής δίκης, στην οποία εφαρμόζεται η αρχή της διάθεσης²⁷. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, η υιοθέτηση σαφών παρελκυστικών τακτικών εκτιμάται εις βάρος του²⁸. Το κριτήριο της στάσης των εθνικών αρχών δεν περιορίζεται στις δικαστικές αρχές, αλλά καταλαμβάνει το σύνολο των κρατικών οργάνων που εμπλέκονται στην επίμαχη διαδικασία, καθώς και των προσώπων, η συμπεριφορά των οποίων καταλογίζεται στο Κράτος²⁹. Τέλος, τα εθνικά δικαστήρια θα πρέπει να επιδεικνύουν ιδιαίτερη επιμέλεια σε ορισμένες ιδιαίζουσες περιπτώσεις που το διακύβευμα της υπό κρίση υπόθεσης παρουσιάζει ειδικό ενδιαφέρον για τον προσφεύγοντα³⁰. Μάλιστα,

26. Ibid, σ. 607, Λ.-Α. ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ, ό.π., σ. 292.

27. Λ.-Α. ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ, ό.π., σ. 293.

28. Π.χ. επανειλημμένα και αδικαιολόγητα αιτήματα αναβολής. Υπόθεση *Καρπέτας κατά Ελλάδος* (Προσφυγή No 6086/10), απόφαση της 30ής Οκτωβρίου 2012, παρ. 58. Αντίθετα, η άσκηση όλων των ενδίκων μέσων που προσφέρει η εθνική έννομη τάξη δεν μπορεί να εκτιμάται σε βάρος του. Υπόθεση *Reinhardt και Slimane – Kaid κατά Γαλλίας* (Προσφυγές Nos 23043/93 22921/93), απόφαση της 31ης Μαρτίου 1998 (Τμήμα Ευρείας Συνθέσεως), παρ. 99, Υπόθεση *Γερογιαννάκης κατά Ελλάδος* (Προσφυγή No 30173/03), απόφαση της 18ης Αυγούστου 2006, παρ. 23, Υπόθεση *Eckle κατά Γερμανίας* (Προσφυγή No 8130/78), απόφαση της 15ης Ιουλίου 1982, παρ. 82, Υπόθεση *Katte Klitche και de la Grange κατά Ιταλίας* (Προσφυγή No 12539/86), απόφαση της 27ης Οκτωβρίου 1994, παρ. 56.

29. Π.χ. δικαστικοί επιμελητές, Υπόθεση *Πλατάκου κατά Ελλάδος*, ό.π., εμπειρογνώμονες, Υπόθεση *Ridi κατά Ιταλίας* (Προσφυγή No 11911/85), απόφαση της 27ης Φεβρουαρίου 1992, παρ. 17, Υπόθεση *Pierazzini κατά Ιταλίας* (Προσφυγή No 13265/87), απόφαση της 27ης Φεβρουαρίου 1992, παρ. 18, Υπόθεση *Saruano κατά Ιταλίας* (Προσφυγή No 9381/81), απόφαση της 25ης Ιουλίου 1987, παρ. 30, δικηγορικοί σύλλογοι, Υπόθεση *Σταματιάδης κατά Ελλάδος*, απόφαση της 28ης Φεβρουαρίου 1996, παρ. 17 και 19 (αλλά βλ. και διαφοροποιούμενη μεταγενέστερη νομολογία: Υπόθεση *Παπαγεωργίου κατά Ελλάδος* (Προσφυγή No 59506/00), απόφαση της 9ης Αυγούστου 2006, Υπόθεση *Μιλίωνης κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 41898/04), απόφαση της 24ης Απριλίου 2008, παρ. 58, Υπόθεση *Κοταρίδης κατά Ελλάδος* (Προσφυγή No 205/08), απόφαση της 15ης Ιουλίου 2010, παρ. 26.

30. Λ.-Α.ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ, ό.π., σ. 295.

έχει κριθεί ότι υπέρ της γρήγορης επίλυσης της διαφοράς μπορεί να συνηγορεί και ο μεγάλος αριθμός των εμπλεκόμενων προσώπων και το ενδιαφέρον που παρουσιάζει όχι μόνο για τους αιτούντες, αλλά και για τους κατοίκους μιας χώρας γενικότερα, λόγω των κοινωνικοοικονομικών συνεπειών της απόφασης³¹.

Στην παρούσα απόφαση γίνεται αναφορά των προεκτεθέντων κριτηρίων, χωρίς, ωστόσο, αυτή να συνοδεύεται από υπαγωγή των πραγματικών γεγονότων της υπόθεσης στις νομικές έννοιες ή να αναλύονται τα στοιχεία που καθιστούν υπερβολικά μακρά τη διάρκεια της δίκης³². Το Δικαστήριο αρκείται στη διαπίστωση της αναγνώρισης παραβίασης του άρθρου 6 παρ. 1 σε πλήθος ανάλογων περιπτώσεων στο παρελθόν και, αναφερόμενο αποκλειστικά στη διάρκεια της διαδικασίας ενώπιον του ΣτΕ (και όχι του συνόλου της διαδικασίας από τότε που η αίτηση αναίρεσης κατατέθηκε στο Διοικητικό Εφετείο), εκτιμά ότι το διάστημα των 3 ετών και δύο μηνών δεν ανταποκρίνεται στην απαίτηση του ευλόγου χρόνου³³. Από τη διαπίστωση αυτή συνάγεται η παγίωση της θέσης του ΕΔΔΑ ότι η μακρόχρονη συμφόρηση του πινακίου των εθνικών δικαστηρίων, στην οποία αναφέρθηκε το Ελληνικό κράτος³⁴, δεν αποτελεί επαρκή αιτιολογία για την καθυστέρηση εκδίκασης μιας υπόθεσης³⁵.

Συμπερασματικά

Το σημαντικότερο στοιχείο της εξετασθείσας απόφασης είναι η ετοιμότητα και προθυμία του Δικαστηρίου, παρά τον ολοένα αυξανόμενο φόρτο εργασίας του και την επανειλημμένη ενασχόλησή του με το άρθρο 6 παρ. 1, να αναδεικνύει νέες πτυχές στην προστασία του δικαιώματος και να ψέγει το κράτος για την ανελαστική εφαρμογή κριτηρίων που περιορίζει υπέρμετρα την άσκηση της θεμελιώδους εγγύησης σε δίκαιη δίκη.

31. Π.χ. απαλλοτρίωση εταιρείας για λόγους δημοσίου συμφέροντος στην οποία εμπλέκονταν πέραν των επιχειρηματιών, μισθωτοί, μέτοχοι και τρίτοι. Υπόθεση *Ruiz – Mateos κατά Ισπανίας* (Προσφυγή No 12952/87), απόφαση της 23ης Ιουνίου 1993.

32. Υπόθεση *Παρουτσάς κατά Ελλάδος*, ό.π., σκ. 42-43.

33. Ibid, σκ. 44.

34. Ibid, σκ. 40.

35. Υπόθεση *Τσουκαλάς κατά Ελλάδος* (Προσφυγή No 12286/08), απόφαση της 22ας Ιουλίου 2010, παρ. 51, Υπόθεση *Μιλίωνης κατά Ελλάδος*, ό.π., Υπόθεση *Probstmeier κατά Γερμανίας* (Προσφυγή No 20950/92), απόφαση της 1ης Ιουλίου 1997, παρ. 64, Υπόθεση *Rammel κατά Γερμανίας* (Προσφυγή No 17820/91), απόφαση της 1ης Ιουλίου 1997, παρ. 69.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

III. ΕΘΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

► Έκταση και αρμοδιότητες ΕΣΡ επί της διαγωνιστικής διαδικασίας χορήγησης τηλεοπτικών αδειών

Αντίθετος προς το Σύνταγμα νόμος που μεταβιβάζει την αρμοδιότητα διενέργειας πλειοδοτικού διαγωνισμού για την αδειοδότηση τηλεοπτικών σταθμών στον Υπουργό Εσωτερικών. Η εν λόγω αρμοδιότητα ανήκει, σύμφωνα με το Σύνταγμα, στο ΕΣΡ και δεν μπορεί να την αποστερηθεί, ακόμα και σε περιπτώσεις αδυναμίας νόμιμης συγκρότησής του

Συμβούλιο της Επικρατείας – αρμοδιότητες ΕΣΡ – ανεξάρτητες αρχές – έννομο συμφέρον – διαγωνισμός χορήγησης τηλεοπτικών αδειών – ΥΓΟΣ – θητεία μελών ανεξάρτητων αρχών – ακυρωτική δίκη – έλεγχος αντισυνταγματικότητας – αίτηση ακυρώσεως

ΣΤΕ (ολ.), απόφαση αριθμ. 95/2017, 13.01.2017

Η ολομέλεια του ΣΤΕ έκρινε, με την απόφαση 95/2017, επί της αιτήσεως ακυρώσεως κατά της απόφασης του Υπουργού Επικρατείας, με την οποία μεταβιβάζονται επιμέρους αρμοδιότητες διαγωνιστικής διαδικασίας για την απόκτηση αδειών παρόχων περιεχομένου επίγειας ψηφιακής τηλεοπτικής ευρυεκπομπής, στη Γενική Γραμματεία Ενημέρωσης και Επικοινωνίας. Λόγω συνάφειας, θεωρήθηκε ως συμπροσβαλλόμενη με την κρινόμενη απόφαση και η απόφαση του Γενικού Γραμματέα Ενημέρωσης και Επικοινωνίας περί «συστάσεως και συγκρότησης» Πενταμελούς Ειδικής Επιτροπής Διενέργειας του προαναφερθέντος διαγωνισμού. Πρόκειται δηλαδή για τις πράξεις, αφενός, μεταβίβασης αρμοδιότητας για την προκήρυξη και διενέργεια ανοικτού πλειοδοτικού διαγωνισμού για τη χορήγηση τεσσάρων αδειών (αριθμός που ρητά ορίσθηκε από τον Νομοθέτη) και, αφετέρου, διορισμού της υπεύθυνης για τον διαγωνισμό επιτροπής και των μελών της.

Η αίτηση ακυρώσεως ασκήθηκε από νομικό πρόσωπο με δραστηριότητα στον χώρο της παροχής τηλεοπτικών υπηρεσιών, το οποίο είχε την πρόθεση να μετάσχει στον επικείμενο, κατά τον χρόνο άσκησης της αίτησης ακυρώσεως, διαγωνισμό, προβάλλοντας ως λόγο την αντίθεση του Ν. 4339/2015, βάσει του οποίου εκδόθηκε η προσβαλλόμενη απόφαση, με τη συνταγματική πρόβλεψη του άρθρου 15 παρ. 2 σχετικά με τις αρμοδιότητες του ΕΣΡ. Συγκεκριμένα, η προσφεύγουσα εταιρία προέβαλε τον ισχυρισμό της έκδοσης κανονιστικής πράξης βάσει αντίθετου προς το Σύνταγμα νόμου, εξαιτίας της αποστέρησης της αρμοδιότητας διενέργειας του διαγωνισμού από την εκ του Συντάγματος συγκροτούμενη ανεξάρτητη αρχή. Αυτή ακριβώς η «παράκαμψη» του ΕΣΡ και των εγγυήσεων που διαθέτει προσβάλλει το έννομο συμφέρον της αιτούσας να μετάσχει σε μία διαφανή και αμερόληπτη διαγωνιστική διαδικασία, συμμετοχή κατά τα λοιπά επιβεβλημένη εκ του νόμου για όποιον ενδιαφέρεται να αποκτήσει σχετική άδεια.

Επιγραμματικά, τα θέματα τα οποία απασχόλησαν το Ανώτατο Ακυρωτικό ήταν, πρώτον, η διάρκεια της θητείας των μελών των ανεξάρτητων αρχών, ζήτημα το οποίο είχε απασχολήσει ξανά στο παρελθόν, με την έκφραση ισχυρής μειοψηφίας εντός της ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας. Δεύτερον, απασχόλησε το ζήτημα της ενεργητικής νομιμοποίησης για την άσκηση αίτησης ακυρώσεως και ειδικά το ζήτημα του εννόμου συμφέροντος, το οποίο η πλειοψηφούσα γνώμη αναλύει ενδελεχώς ως προς τις απαιτούμενες σωρευτικώς συντρέχουσες προϋποθέσεις του. Τέλος, τρίτο ζήτημα αποτελεί η έκταση και το περιεχόμενο των αρμοδιοτήτων του ΕΣΡ, όπως προέκυψαν από τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001. Με βάση την κρίση του επ' αυτού του ζητήματος, το Δικαστήριο προχώρησε στην ακύρωση της υπό κρίση Υπουργικής Απόφασης, καθώς καταφάθηκε η έκδοση της βάσει νόμου αντίθετου προς το άρθρο 15 παρ. 2 του Συντάγματος, το οποίο αναθέτει στο ΕΣΡ όχι μόνον την αρμοδιότητα επιβολής κυρώσεων και έκδοσης πράξεων ελέγχου, αλλά και την αρμοδιότητα ελέγχου των τηλεοπτικών σταθμών πριν από την έναρξη της λειτουργίας τους, δηλαδή στο στάδιο προκήρυξης της διαγωνιστικής διαδικασίας. Πρόκειται για μία εμβληματική απόφαση, η έκδοση της οποίας προκάλεσε, σε όλα τα στάδια κρίσης, πλήθος συζητήσεων και απασχόλησε έντονα τον δημόσιο διάλογο και τον πολιτικό βίο της χώρας, με επίδικο τη διαδικασία αδειοδότησης των τηλεοπτικών σταθμών, οι οποίοι παρέχουν, σύμφωνα με τους ενωσιακούς κανόνες, Υπηρεσίες Γενικού Οικονομικού Συμφέροντος (ΥΓΟΣ), με λειτουργία εξόχως σημαντική για το κοινωνικό σύνολο.

Παρατηρήσεις

Δήμητρα Γαμπά*

Σύντομο ιστορικό

Τον Οκτώβριο του 2015, τέθηκε σε ισχύ ο Ν. 4339/2015 για τη θέσπιση διαδικασίας αδειοδότησης των τηλεοπτικών σταθμών εθνικής και περιφερειακής εμβέλειας. Επρόκειτο για μία βασική πολιτική δέσμευση της Κυβέρνησης απέναντι στους πολίτες, η οποία θέλησε, μ' αυτόν τον τρόπο, να βάλει τέλος στο «άναρχο τηλεοπτικό τοπίο» της χώρας, όπου οι τηλεοπτικοί σταθμοί λειτουργούσαν άνευ αδείας, δημιουργώντας έτσι ένα σοβαρό δικαιοκρατικό έλλειμμα¹.

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη» ΚΔΕΟΔ

1. Το ζήτημα έχει έντονες πολιτικές προεκτάσεις, καθώς τα ΜΜΕ στην Ελλάδα έχει καθιερωθεί να έχουν έναν εξέχοντα ρόλο στην

Ταυτόχρονα, η εν λόγω κίνηση είχε και δημοσιονομικές προεκτάσεις, καθώς ήταν μέρος της συμφωνίας του ελληνικού κράτους με τον ΕΜΣ, ως ένας τρόπος είσπραξης δημοσίων εσόδων και ενίσχυσης της δημοσιονομικής εικόνας της χώρας. Η νομοθετική αυτή πρωτοβουλία βρισκόταν σε αρμονία με τα νομολογιακώς κριθέντα, καθώς η άνευ αδειάς λειτουργία των τηλεοπτικών σταθμών είχε ήδη κριθεί από το ΣτΕ ως αντίθετη με τη συνταγματική αρχή της ισότητας και το κράτος δικαίου². Ωστόσο, απαραίτητη προϋπόθεση για την εφαρμογή του εν λόγω νόμου ήταν η εύρυθμη λειτουργία του ΕΣΡ, της ανεξάρτητης εκείνης αρχής που, σύμφωνα με το άρθρο 15 παρ. 2 του Συντάγματος, ασκεί έλεγχο επί της ραδιοφωνίας και της τηλεόρασης. Συγκεκριμένα, το ΕΣΡ θα εμπλεκόταν, σύμφωνα με τον Ν. 4339/2015, στον καθορισμό του αριθμού των αδειών, στον καθορισμό τιμής εκκίνησης ανά κατηγορία δημοπρατούμενων αδειών και στην προκήρυξη δημοπρασίας αδειών. Σε αυτό το σημείο, όμως, εμφανίστηκε ένα δυσεπίλυτο πρόβλημα: το ΕΣΡ είχε απολέσει, ήδη πριν την ψήφιση του νόμου, τον νόμιμο χαρακτήρα της συγκρότησής του, καθώς ήδη το ΣτΕ είχε ακυρώσει τις συνεχείς παρατάσεις της θητείας των μελών του και πλέον αυτά είχαν αποχωρήσει αυτοδικαίως, καθιστώντας πλέον τη συγκρότηση του οργάνου όχι πλημμελή, αλλά ανύπαρκτη³. Το πρόβλημα θα ήταν λιγότερο περίπλοκο, εάν το αναθεωρημένο Σύνταγμα, συγκεκριμένα η διάταξη 101Α, δεν είχε προβλέψει ένα «ιδιόμορφο» διακομματικό όργανο για την επιλογή των μελών των ανεξάρτητων αρχών, τη Διάσκεψη των Προέδρων της Βουλής, η οποία, μάλιστα, αποφασίζει με αυξημένη πλειοψηφία των τεσσάρων πέμπτων του συνόλου των μελών της. Το όργανο, λοιπόν, αυτό, όταν εκληθή να διορίσει τα μέλη του ΕΣΡ, ώστε να εφαρμοσθεί ο ήδη ψηφισμένος από το κοινοβούλιο νόμος δεν κατάφερε να φτάσει σε συμφωνία, καθιστώντας τον νόμο εν τοις πράγμασι ανεφάρμοστο. Προς επίλυση του ανωτέρω προβλήματος, ψηφίστηκε από τη Βουλή τροπολογία, η οποία αποτέλεσε το νέο άρθρο 2Α του Ν. 4339/2015 και θέσπισε εξαιρετικές και μεταβατικές διατάξεις, άμεσα σχετιζόμενες με την αυτονόμη συγκρότηση του ΕΣΡ, με τις οποίες όρισε νομοθετικά τον αριθμό των αδειών σε τέσσερις, μεταβίβασε την αρμοδιότητα διενέργειας του διαγωνισμού στον Υπουργό Επικρατείας και όρισε τιμή εκκίνησης των δημοπρατούμενων

πολιτική σκηνή της χώρας και να κατηγορούνται πολλάκις για δημιουργία σχέσεων διαπλοκής με την πολιτική εξουσία και για συμβολή στη διαφθορά του κρατικού μηχανισμού. Τα προβλήματα αυτά έχουν γίνει φανερά τόσο μέσω της πολύκροτης υπόθεσης του «Βασικού Μετόχου» όσο και με το ζήτημα των αδειών. Σχετικά με το τελευταίο ζήτημα, μάλιστα, ο Ευ. Βενιζέλος βρίσκει συνδέσεις του πρώτου νόμου αδειοδότησης των τηλεοπτικών σταθμών, ο οποίος έχει διαμορφώσει το τηλεοπτικό σκηνικό, με την υπόθεση Κοσκωτά και την παραπομπή του Α. Παπανδρέου στο Ειδικό Δικαστήριο. Βλ. ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ, Τηλεοπτικές άδειες: Ζητήματα συνταγματικού και ευρωπαϊκού δικαίου, δημοσιευμένο στον ιστότοπο: <http://www.constitutionalism.gr/>.

2. Βλ. ιδίως τις πρόσφατες ΣτΕ (ο.λ.) 1901/14 και 3578/15.

3. Βλ. ΣτΕ (ο.λ.) 3515/13.

αδειών. Εν συνεχεία, με απόφαση του Υπουργού Επικρατείας μεταβιβάστηκαν επιμέρους αρμοδιότητες στη Γενική Γραμματεία Ενημέρωσης και Επικοινωνίας, η οποία και προβλήθηκε ενώπιον του ΣτΕ⁴.

Ι. Διάρκεια θητείας μελών Ανεξάρτητης Αρχής

Στην υπό σχολιασμό απόφαση, όπως προεκτέθη, αναλύεται πλήθος νομικών ζητημάτων, εκ των οποίων άλλα έχουν απασχολήσει ήδη το ΣτΕ και άλλα εξετάζονται το πρώτον τόσο αναλυτικά. Στην πρώτη κατηγορία ζητημάτων εντάσσεται και η διάρκεια της θητείας των μελών ανεξάρτητης αρχής, ζήτημα το οποίο είχε απασχολήσει και στο παρελθόν και φαίνεται να έχει επιλυθεί οριστικά με την απόφαση της ολομέλειας 3515/2013. Συγκεκριμένα, το Δικαστήριο στην εν λόγω υπόθεση, η οποία αφορούσε και πάλι το ΕΣΡ ερμήνευσε την έννοια «ορισμένη θητεία» των μελών, όπως θεμελιώνεται στο άρθρο 101Α, και κατέληξε πως ο συντακτικός νομοθέτης, κατοχυρώνοντας την ορισμένη θητεία, απαγορεύει την ανανέωσή της, με εξαίρεση ένα εύλογο χρονικό διάστημα, το οποίο κρίνεται *ad hoc*, δεν μπορεί όμως σε καμία περίπτωση να ισούται με το διάστημα της κανονικής τετραετούς θητείας. Από το σημείο του εύλογου αυτού διαστήματος και έπειτα, η ανεξάρτητη αρχή δεν διαθέτει νόμιμη συγκρότηση, με αποτέλεσμα οι πράξεις που εκδίδει να πάσχουν τυπικών πλημμελειών και να καθίστανται ακυρώσιμες⁵. Ταυτόχρονα, νόμος, ο οποίος προβλέπει μία τέτοια παράταση, είναι μη εφαρμοστέος ως αντισυνταγματικός. Στην υπό σχολιασμό απόφαση έχουμε μία ακριβή επανάλυση του ως άνω σκεπτικού, χωρίς, όμως, να δίνεται ούτε αυτή τη φορά απάντηση στις ενστάσεις που διατύπωσε η μειοψηφία στην προγενέστερη απόφαση 3515/2013, σχετικά με την ανάγκη διαρκούς παροχής μίας υπηρεσίας, όταν αυτή είναι κρίσιμη και αναγκαία για το κοινωνικό σύνολο⁶.

4. Αναλυτικά για το ιστορικό της υπόθεσης βλ. Χ. ΠΟΛΙΤΗΣ / Γ. ΓΕΡΑΠΕΤΡΙΤΗΣ / Γ. ΔΕΛΛΗΣ, Αδειοδότηση παρόχων περιεχομένου επίγειας ψηφιακής τηλεοπτικής ευρυεκπομπής ελεύθερης λήψης, ΘΠΔΔ, 2016, σ. 1095 επ., Α. ΚΑΪΔΑΤΖΗΣ, Συνταγματικότητα του άρθρου 2Α του Ν. 4339/2015 για την αδειοδότηση τηλεοπτικών παρόχων (γνωμοδότηση), ΔιΜΕΕ, 2016, σ. 341 επ. για το συνολικό νομοθετικό ιστορικό της αδειοδότησης των τηλεοπτικών σταθμών στην Ελλάδα βλ. Α. ΣΧΙΝΑ, Ραδιοτηλεοπτικές άδειες: Το χρονικό ενός παράνομου καθεστώτος, διαθέσιμο στον ιστότοπο: <http://www.constitutionalism.gr/>.

5. Αναλυτικά για την εν λόγω απόφαση και γενικότερα για το ζήτημα της θητείας των μελών μίας ανεξάρτητης αρχής βλ. Ε. ΚΥΡΙΑΚΑΚΗ, Το ορισμένο της θητείας των μελών ΑΑ και το πεπερασμένο της αυτοδίκαιης παράτασής της. Μία επισκόπηση της νομοθεσίας και της νομολογίας με αφορμή την απόφαση ΣτΕ (ο.λ.) 3515/2013, ΕφημΔΔ, 2013, σ. 516 επ.

6. Ο χαρακτηρισμός της ραδιοτηλεοπτικής εκπομπής ως δημοσίας υπηρεσίας υπό τη λειτουργική έννοια έχει ήδη αναγνωρισθεί ρητά από το ΣτΕ στο ΠΕ 118/2003, όπου, παρά τον δημόσιο χαρακτήρα της, η υπηρεσία μπορεί να παρέχεται και από ιδιώτες. Βλ. και Ν. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ, Κράτος και Ραδιοτηλεόραση – Η θεσμική διάσταση, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 1986. Επίσης, το ΣτΕ έχει χαρακτηρίσει την εν λόγω παροχή ως δημόσιο αγαθό, το οποίο

Συγκεκριμένα, διατυπώθηκαν ενστάσεις ως προς τη δυνατότητα διακοπής της παροχής υπηρεσιών από ένα όργανο που το Σύνταγμα προβλέπει αμέσως για την εξυπηρέτηση βασικών αναγκών του κοινωνικού συνόλου⁷. Η αρχή της συνεχούς λειτουργίας των δημοσίων υπηρεσιών, με έρεισμα στο συνταγματικό κείμενο, συγκεκριμένα στα άρθρα 23 παρ. 2, 29 παρ. 3 και 106 παρ. 3 Σ, τα οποία αφορούν τον περιορισμό του δικαιώματος απεργίας των δημοσίων υπαλλήλων, δεν επιτρέπει τη συνολική παύση λειτουργίας ενός οργάνου, όπως το ΕΣΡ, το οποίο μάλιστα ρυθμίζει μία υπηρεσία που, κατά τα λεγόμενα του ίδιου του ΣτΕ, αποτελεί Υπηρεσία Γενικού Οικονομικού Συμφέροντος⁸, αλλά απαιτεί ένα *minimum* λειτουργίας ή έστω μία ιεραρχική υποκατάσταση⁹. Τέλος, ακολουθώντας το σκεπτικό της πλειοψηφίας, υπάρχει ο κίνδυνος ένα διοικητικό όργανο να παύσει να υφίσταται μετά τη λήξη της θητείας των μελών του και σκοπίμως να μην διορισθούν νέα μέλη, ώστε να είναι αδύνατη η λειτουργία του, ιδίως όταν μπορεί να δημιουργήσει ενοχλητικές υποχρεώσεις προς την πολιτική εξουσία¹⁰. Μία λύση η οποία θα συνάρθρωνε αρμονικά τις δύο συνταγματικές απαιτήσεις, δηλαδή την απαίτηση για θητεία ορισμένου χρόνου και την απαίτηση για συνεχή λειτουργία της δημόσιας υπηρεσίας, θα μπορούσε να ανευρεθεί, εν προκειμένω, μία διασταλτική ερμηνεία του όρου «εύλογος χρόνος». Άλλωστε, όπως πειστικά ισχυρίστηκε η μειοψηφία, το Σύνταγμα απαιτεί «ορισμένη θητεία», για να προστατεύσει τα μέλη της

Ανεξάρτητης Αρχής από επεμβάσεις της κρατικής εξουσίας και να περιφρουρήσει τις εγγυήσεις ανεξαρτησίας τους, επομένως απαγορεύει την απόλυσή τους πριν το πέρας της ορισμένης θητείας και όχι την επέκταση της θητείας τους για όσο διάστημα αυτό είναι απαραίτητο για την αδιάλειπτη λειτουργία της υπηρεσίας¹¹. Με αυτόν τον τρόπο δεν θα δημιουργούνταν το εν λόγω κενό, το οποίο με εξαιρετικές διατάξεις θέλησε να καλύψει ο αρμόδιος Υπουργός, δημιουργώντας κατά συνέπεια τους υπό εξέταση προβληματισμούς¹².

II. Έννομο συμφέρον και ενεργητική νομιμοποίηση

Η υπό σχολιασμό απόφαση επεξεργάζεται με ιδιαίτερα αναλυτικό και εύστοχο τρόπο τις προϋποθέσεις ύπαρξης εννόμου συμφέροντος για την άσκηση αιτήσεως ακυρώσεως. Σύμφωνα με το άρθρο 47 παρ. 1 του π.δ. 18/89, «[α]ίτηση ακυρώσεως δικαιούται να ασκήσει ο ιδιώτης ή το νομικό πρόσωπο, τους οποίους αφορά η διοικητική πράξη ή των οποίων έννομα συμφέροντα, έστω και μη χρηματικά, προσβάλλονται από αυτήν». Εν προκειμένω, προσφεύγουσα είναι εταιρία, ιδιοκτήτρια ιδιωτικού τηλεοπτικού σταθμού εθνικής εμβέλειας, η οποία είχε λάβει άδεια εκπομπής σύμφωνα με τη διαδικασία του Ν. 1866/1989 και προτίθεται, σύμφωνα με τις δηλώσεις της, να συμμετάσχει και στον επικείμενο διαγωνισμό. Το γεγονός πως ο διαγωνισμός δεν έχει ακόμη προκηρυχθεί, επομένως η πρόθεση της εν λόγω εταιρίας να συμμετάσχει σ' αυτόν δεν μπορεί να καταφθεθεί με βεβαιότητα, η κατ' ουσίαν παράνομη λειτουργία του τηλεοπτικού σταθμού που κατέχει η αιτούσα, αφού δεν διαθέτει τη σχετική άδεια και ο διαδικαστικός, εσωτερικός χαρακτήρας της παράκαμψης του ΕΣΡ, παράκαμψη που, κατά μία άποψη, δεν προκαλεί άμεση βλάβη στα συμφέροντα της προσφεύγουσας, καθιστούν τα τρία εμπόδια στην κατάφαση ύπαρξης εννόμου συμφέροντος, τα οποία, όμως, απαντώνται από την πλειοψηφούσα θέση του ΣτΕ με έναν μάλλον επαρκή τρόπο¹³.

Η πρώτη σκέψη της πλειοψηφίας του ΣτΕ αφορά τη δυνατότητα επέλευσης βλάβης από μία κανονιστική πράξη, η οποία απλώς μεταβιβάζει μία αρμοδιότητα, χωρίς να προκηρύσσει η ίδια τον διαγωνισμό. Απ' αυτήν καθεαυτήν την κανονιστική πράξη δεν προκύπτει άμεση βλάβη στα έννομα συμφέροντα του αιτούντα. Το ΣτΕ, ωστόσο, εδώ ορθώς απαντά πως μία τέτοια προσέγγιση θα είχε αποτέλεσμα οι

μάλιστα προσβάλλεται, όταν γίνεται αυθαίρετη και παράνομη χρήση του, βλ. ΣτΕ (ολ.) 3578/2010.

7. Έτσι και η ΕΑ 456/2007, η οποία, στην περίπτωση της ΑΔΑΕ, έκρινε πως είναι νόμιμη η παράταση της θητείας των μελών ανεξάρτητης αρχής «και τούτο, προκειμένου να διασφαλισθεί η εξόχως σημαντική, από της απόψεως του θεσμικού εγγυητικού της χαρακτήρα για την προστασία του θεμελιώδους ατομικού δικαιώματος της προστασίας του απορρήτου των επικοινωνιών (δικαιώματος στενά συνυφασμένου με το δικαίωμα ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας όσο και με το δικαίωμα του απαραβίαστου του ιδιωτικού βίου), συνεχής και εύρυθμη λειτουργία της Αρχής αυτής. Για τον τελευταίο δε αυτόν λόγο είναι υποστηρίξιμη η άποψη ότι η διάταξη αυτή του άρθρου 3 παρ. 2 εδ. τελευταίο του νόμου 3051/2002 δεν αντίκειται και στο άρθρο 101Α του Συντάγματος. Τυχόν αντίθετη άποψη, απολήγουσα σε άνευ ετέρου αδυναμία λειτουργίας ρητώς προβλεπομένης στο Σύνταγμα (άρθρ. 19 παρ. 2) Αρχής, έχει απαράδεκτες συνέπειες και δεν μπορεί να γίνει δεκτή, διότι θα ενείχε τον κίνδυνο να μένουν ανέλεγκτες και ατιμώρητες ενδεχόμενες προσβολές του ατομικού δικαιώματος της προστασίας του απορρήτου των επικοινωνιών, εξ αιτίας της αντικειμενικής αδυναμίας ολοκλήρωσης της οικείας διαδικασίας. Γεγονός, το οποίο θα προσέκρουε επί πλέον και στην αρχή του κράτους δικαίου, που -μεταξύ άλλων- επιβάλλει να μην ματαιώνεται για λόγους που ανάγονται στην οργάνωση και λειτουργία εν γένει της διοικήσεως ο προστατευτικός σκοπός του Συντάγματος και του νόμου».

8. Ν. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ, «Νομος Παππά»: αντισυνταγματικότητες και δίκαιο της ανάγκης (γνωμοδότηση), ΔιΜΕΕ, 2016, σ. 329 επ.

9. ΣτΕ Δ' Τμήμα 3244/89.

10. Σ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ, παρατηρήσεις στη ΣτΕ (ολ) 95/2017, ΘΠΔΔ 2/2017, σελ. 150 επ.

11. ΣτΕ (ολ.) 3515/2013.

12. Σύμφωνα με τον Αλιβιζάτο, όμως, το Σύνταγμα και το Κράτος Δικαίου γενικότερα δεν ανέχονται την παύση της λειτουργίας μίας δημόσιας υπηρεσίας, μόνον όταν υπάρχουν επιτακτικοί λόγοι δημοσίου συμφέροντος για την παρέμβασή της. Τέτοιοι λόγοι για τον συγγραφέα, όμως, δεν υφίστανται στη συγκεκριμένη περίπτωση, καθώς η κατάσταση του ραδιοηλεκτρικού τοπίου παραμένει αμετάβλητη επί 25ετίας και δεν έχει δημιουργηθεί κάποια επείγουσα κατάσταση που να δικαιολογεί την παρέμβαση του Υπουργού. Ν. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ, ό.π.

13. Όλες αυτές είναι ενστάσεις που τίθενται από τη μειοψηφία της απόφασης, για να καταλήξει στην ανυπαρξία εννόμου συμφέροντος.

κανονιστικές πράξεις, οι οποίες εκ φύσεως δεν προξενούν οι ίδιες ατομική βλάβη, να μην μπορούν ποτέ να ελεγχθούν ακυρωτικά ευθέως, αλλά μόνον παρεμπιπτόντως, με αφορμή μία ήδη εκδοθείσα ατομική πράξη. Άλλωστε, όπως γίνεται παγίως δεκτό, στην περίπτωση των κανονιστικών πράξεων, το έννομο συμφέρον κρίνεται από τον σύνδεσμο που υπάρχει μεταξύ της επερχόμενης νομικής κατάστασης και μίας ιδιότητας του προσφεύγοντος¹⁴. Επιπλέον, στην παρούσα υπόθεση, η έκδοση της πράξης προκήρυξης του διαγωνισμού προκύπτει ως βέβαιη και, μάλιστα, σε σύντομο χρονικό διάστημα. Άλλωστε, η αιτούσα, ως μελλοντική υποψήφια στον διαγωνισμό, έχει συμφέρον να διασφαλίσει τη συμμετοχή στη διαδικασία ενός οργάνου με εχέγγυα αμεροληψίας και διαφάνειας, ούτως ώστε να διασφαλίσει πως οι αρχές αυτές θα τηρηθούν και κατά τη διαγωνιστική διαδικασία. Επίσης, η παροχή πλήρους δικαστικής προστασίας επιτάσσει να έχει ο διοικούμενος δικαίωμα επίκαιρης προσβολής μίας πράξης, ήδη δηλαδή από τη στιγμή που αρχίζει αυτή να ισχύει. Τυχόν άρνηση της ύπαρξης εννόμου συμφέροντος λόγω της αβέβαιης συμμετοχής της προσφεύγουσας στον διαγωνισμό κρίνεται μάλλον ως υπερβολικός περιορισμός του δικαιώματος δικαστικής προστασίας, καθώς από την ιδιότητα της προσφεύγουσας προκύπτει σαφής σύνδεσμος και θεωρείται βέβαιη η συμμετοχή της στον εν λόγω διαγωνισμό. Τέλος, ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες κρίνονται οι σκέψεις που αφορούν την πιθανή έλλειψη εννόμου συμφέροντος της αιτούσας λόγω μη νόμιμης λειτουργίας του τηλεοπτικού σταθμού. Η πλειοψηφία καταλήγει πως μόνη η ιδιότητα της αιτούσας ως επιχείρηση που πραγματικά δραστηριοποιείται στον εν λόγω κλάδο αρκεί για να δικαιολογήσει έννομο συμφέρον και δεν ασκεί επιρροή η λήξη της άδειας που είχε χορηγηθεί με τον Ν. 1866/89. Επίσης, το γεγονός πως η αιτούσα έχει πιθανόν παραβιάσει διάταξη του ουσιαστικού δικαίου δεν της στερεί το έννομο συμφέρον να προσβάλει μία πράξη. Άλλωστε, τυχόν αποστέρηση της θεμελίωσης δικαιώματος δικαστικής προστασίας δεν θα σημαίνει και αυτόματη άρση της παρανομίας, για τη θεραπεία της οποίας, άλλωστε, είναι υπεύθυνη η διοίκηση. Τέλος, ορθώς η πλειοψηφία αποφαινεται πως η τυχόν δημιουργία νομοθετικού κενού, αν η εν λόγω πράξη ακυρωθεί, δεν μπορεί να έχει ως συνέπεια την αποστέρηση του εννόμου συμφέροντος της αιτούσας.

III. Ως προς την αποκλειστική αρμοδιότητα του ΕΣΡ

Το πλέον ουσιώδες ζήτημα που κρίθηκε από το ΣτΕ και ήταν αυτό που οδήγησε στην ακύρωση της πράξης ήταν η έκταση και η φύση των αρμοδιοτήτων του ΕΣΡ και η δυνατότητα άλλου οργάνου να ασκήσει τον «άμεσο έλεγχο» της ραδιο-

φωνίας και της τηλεόρασης. Το βασικό ερώτημα που τίθεται και είχε ήδη απαντηθεί ποικιλοτρόπως από τη θεωρία¹⁵, αλλά και από τη θέση βουλευτών κατά τη διαδικασία ψηφίσης του νόμου¹⁶, αφορά την έκταση του πεδίου αποκλειστικής αρμοδιότητας του ΕΣΡ. Το ΣτΕ επιλέγει την οδό της διασταλτικής ερμηνείας, κρίνοντας τη δεύτερη παράγραφο του άρθρου 15 του Συντάγματος, ως συμπεριλαμβάνουσα στην αποκλειστική αρμοδιότητα του ΕΣΡ και το στάδιο διενέργειας διαγωνιστικής διαδικασίας, σε αντίθεση με τη μειοψηφία, η οποία θεωρεί πως στην αποκλειστική αρμοδιότητα του ΕΣΡ εντάσσεται μόνον ο έλεγχος τήρησης της ραδιοτηλεοπτικής νομοθεσίας και η επιβολή κυρώσεων. Αναλυτικά, η απόφαση του ΣτΕ καταλήγει πως το ΕΣΡ διαθέτει δύο ειδών αρμοδιότητες επί της τηλεόρασης και της ραδιοφωνίας: η πρώτη είναι αποκλειστική και αφορά την έκδοση ατομικών διοικητικών πράξεων που επιβάλλουν κυρώσεις για την παραβίαση των σχετικών κανόνων, αλλά και τη διενέργεια διαγωνισμού για τη χορήγηση σχετικών αδειών και η δεύτερη είναι συντρέχουσα, ασκείται δηλαδή παράλληλα με άλλα όργανα του κράτους, με υποχρεωτική συμμετοχή του ΕΣΡ δε, και αφορά την επιλογή του συστήματος διενέργειας του προαναφερθέντος διαγωνισμού. Στο συμπέρασμα αυτό καταλήγει το ΣτΕ μέσω της τελολογικής ερμηνείας, θεωρώντας δηλαδή πως ο σκοπός ίδρυσης μίας ανεξάρτητης αρχής δεν μπορεί παρά να είναι ο έλεγχος κάθε στάδιου λειτουργίας των υπηρεσιών τις οποίες είναι επιφορτισμένη να ελέγχει, ιδίως όταν η ανάγκη διαφύλαξης εν προκειμένω της πολυφωνίας, της αμεροληψίας και του πλουραλισμού υπάρχει ήδη από αυτό το στάδιο.

Η κατάληξη της απόφασης κρίθηκε, επίσης, στο σημείο της ερμηνείας του όρου «έλεγχος». Σύμφωνα με την πλειοψηφία, στον όρο έλεγχος εντάσσεται και η διαδικασία αδειοδότησης ενός τηλεοπτικού σταθμού, καθώς πειστικά μάλλον θεωρείται πως η μετά από άδεια άσκηση ενός δικαιώματος, εν προκειμένω της επαγγελματικής ελευθερίας, αποτελεί ένα κατεξοχήν πεδίο ελεγκτικής δράσης. Αντίθετα, η μειοψηφία θεώρησε, λαμβάνοντας υπόψη και τη νοηματική σύνδεση του όρου «έλεγχος» με τον όρο «επιβολή κυρώσεων», αντιμετωπίζοντάς τους ως ένα ενιαίο νοηματικό σύνολο, πως ως «έλεγχος» στην εν λόγω συνταγματική διάταξη κρίνεται μόνον αυτός που προηγείται της επιβολής κυρώσεων και συνεπάγεται αυτές, μόνο δηλαδή ο έλεγχος κατά τη λειτουργία των τηλεοπτικών σταθμών. Στη θεωρία έχουν,

14. Βλ. εντελώς ενδεικτικά, ΣτΕ 2717/2007, 3589/2008, 2303/2011 και 3317/2014, στην οποία κρίθηκε πως η ιδιότητα του αιτούντος ως απόστρατου αξιωματικού των ενόπλων δυνάμεων αρκεί, για να θεμελιώσει σύνδεσή του με κανονιστική πράξη που προβλέπει την εισαγωγή σπουδαστών που δεν είναι Έλληνες το γένος στις στρατιωτικές σχολές.

15. Βλ. τις αναλυτικές γνωμοδοτήσεις που συντάχθηκαν επί του θέματος, Ι. ΔΡΟΣΟΣ, Είναι συνταγματικώς επιτρεπτή η ανάθεση στον καθ' ύλην αρμόδιο υπουργό της αρμοδιότητας διεξαγωγής ανοικτού διεθνούς διαγωνισμού για την αδειοδότηση παρόχων περιεχομένου επίγειας ψηφιακής τηλεοπτικής ευρεκπομπής ελεύθερης λήψης; (Γνωμοδότηση), δημοσιευμένη στον ιστότοπο: <http://www.constitutionalism.gr/>, Ν. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ, ό.π., Α. ΚΑΪΔΑΤΖΗΣ, ό.π.

16. Βλ. ενστάσεις αντισυνταγματικότητας και τοποθετήσεις των βουλευτών Ε. Βενιζέλος, Μ. Βορίδης, Ν. Δένδιας, Κ. Τζαβάρας, Θ. Φορτσάκης, Α. Λοβέρδος κατά τη σχετική συζήτηση του νομοσχεδίου στη Βουλή.

φυσικά, διατυπωθεί και οι δύο απόψεις¹⁷. Με άλλες λέξεις, ο άμεσος έλεγχος που ασκεί το κράτος είναι ευρύτερος και μόνον ένα τμήμα αυτού του ελέγχου ανατίθεται αποκλειστικά στο ΕΣΡ, το υπόλοιπο τμήμα, όμως, στο οποίο ανήκει και η διενέργεια διαγωνισμού μπορεί να το ασκήσει οποιοδήποτε κρατικό όργανο εξουσιοδοτήσει σχετικά ο νομοθέτης¹⁸. Σύμφωνα με την πρώτη, ο άμεσος έλεγχος που ασκεί το κράτος είναι ένας και είναι αυτός που καλύπτει όλα τα θέματα που εμπίπτουν στον τομέα της ραδιοτηλεόρασης. Το συμπέρασμα αυτό υποστηρίζει και η γραμματική ερμηνεία, σύμφωνα με την οποία η αποκλειστική αρμοδιότητα «για τον έλεγχο και την επιβολή κυρώσεων» και όχι «για τον έλεγχο για την επιβολή κυρώσεων» είναι δείγμα των προθέσεων του συντακτικού νομοθέτη¹⁹. Η θέση της πλειοψηφίας δεν έπεσε όμως ως κεραυνός εν αιθρία. Αντιθέτως, σε ανύποπτο χρόνο, η Ολομέλεια είχε προβεί σε αντίστοιχη ερμηνεία, υπό τον χαρακτήρα obiter dictum. Συγκεκριμένα, στην απόφαση 1901/2014 (σκ. 16), το Δικαστήριο έκρινε πως «*Ειδικά ως προς τους ραδιοηλεκτρονικούς σταθμούς, ο συνταγματικός νομοθέτης, έχοντας υπόψη τη μεγάλη εμβέλεια, τη χρονική αμεσότητα και την ιδιαίτερη δύναμη επιρροής που διαθέτουν, με τις διατάξεις του άρθρου 15 παρ. 2 του Συντάγματος όρισε ότι η λειτουργία τους υπάγεται στον άμεσο έλεγχο του κράτους. Ο έλεγχος αυτός περιλαμβάνει τόσο τη χορήγηση αδειάς λειτουργίας όσο και τη μέριμνα ώστε κατά τη λειτουργία τους να εξυπηρετούνται συγκεκριμένοι σκοποί δημοσίου ενδιαφέροντος. Η χορήγηση των αδειών, ο έλεγχος της εξυπηρέτησης των ανωτέρω σκοπών δημοσίου συμφέροντος και η επιβολή κυρώσεων ανατίθεται σε ανεξάρτητη αρχή, το «Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοηλεκτρονικής»*. Επομένως, η πλειοψηφούσα θέση φαίνεται να βρίσκεται σε αρμονία με την πρόσφατη νομολογία του Δικαστηρίου και να απαιτεί την ενεργή και όχι απλώς βεβαιωτική συμμετοχή του ΕΣΡ σε όλο το στάδιο της διαδικασίας αδειοδότησης²⁰.

Η απόφαση του ΣτΕ ασχολήθηκε αποκλειστικά με την παρ. 2 του άρθρου 2Α του Ν. 4339/2015, δηλαδή με τη διάταξη που ρυθμίζει τη διεξαγωγή του διαγωνισμού. Παρεμπιπτό-

ντως μόνον, το ΣτΕ αναφέρθηκε στο προηγούμενο στάδιο, δηλαδή στον καθορισμό αριθμού αδειών και τιμή εκκίνησης των δημοπρατούμενων αδειών, κρίνοντας πως σε αυτό το στάδιο το ΕΣΡ να μην έχει αποκλειστική αρμοδιότητα, έχει όμως υποχρεωτική συμμετοχή (άρθρο 2Α παρ. 1, 3 Ν. 4339/2015). Η άποψη αυτή έχει ως συνέπεια την κάμψη της γενικής νομοθετικής αρμοδιότητας που το άρθρο 26 παρ. 1 επιφυλάσσει στον νομοθέτη, καθώς ο τελευταίος θεωρείται πλέον υποχρεωμένος να εξουσιοδοτήσει το ΕΣΡ σχετικά. Πρόκειται για μία μάλλον στρεβλή αντιμετώπιση του ΕΣΡ, το οποίο πλέον, όπως εύστοχα έχει παρατηρηθεί στη θεωρία, αντιμετωπίζεται ως ένα πολιτειακό όργανο που λειτουργεί μάλιστα εκτός της αρχής της διάκρισης των εξουσιών, καθώς διαθέτει εκ του Συντάγματος κανονιστική αρμοδιότητα. Εν συνεχεία το συμπέρασμα αυτό παρουσιάζεται προβληματικό σε δύο σημεία. Πρώτον, όταν το Σύνταγμα θέλει να προσδώσει σε ένα όργανο αποκλειστική κανονιστική αρμοδιότητα, το πράττει ρητά, όπως έχει κάνει στην περίπτωση του άρθρου 65 παρ. 1 του Συντάγματος, το οποίο επιφυλάσσει στη Βουλή κανονιστική αυτονομία και αποκλείει την παρέμβαση του νομοθέτη. Δεύτερον, στο άρθρο 15 παρ. 2 του Συντάγματος υπάρχει ρητή επιφύλαξη υπέρ του νόμου. Αυτό σημαίνει πως ο άμεσος έλεγχος της ραδιοτηλεόρασης ασκείται μετά από νομοθετική εξουσιοδότηση στην κανονιστικής δρώσα διοίκηση, η οποία οφείλει να λειτουργήσει εντός των ορίων, που κατά τη γενική του αρμοδιότητα έχει θέσει ο νομοθέτης²¹.

IV. Ως προς την ύπαρξη κατάστασης ανάγκης

Στην απόφαση του ΣτΕ βλέπουμε να συνεχίζεται μία συζήτηση που είχε ξεκινήσει ήδη από τη θεωρία και αφορούσε τη δικαιολόγηση μίας πιθανής αντίθεσης του υπό κρίση νόμου με το συνταγματικό κείμενο. Η δικαιολόγηση αυτή βασιζόταν εν πολλοίς σε δύο λόγους, οι οποίοι αμφότεροι δημιουργούσαν μία υποτιθέμενη κατάσταση ανάγκης. Ο πρώτος λόγος αφορούσε τη σύνδεση της αδειοδότησης των τηλεοπτικών σταθμών με τις μνημονιακές δεσμεύσεις της χώρας και, συγκεκριμένα, με τη διεθνή δανειοδοτική σύμβαση με τον ΕΜΣ²². Ο δεύτερος λόγος αφορούσε τη λεγόμενη θεραπεία μίας διαρκούς αντισυνταγματικότητας μέσω μίας άλλης, περιορισμένης έκτασης και διάρκειας αντισυνταγματικότητας²³. Έτσι, οι χρηματοδοτικές ανάγκες, αφενός, και το χρόνιο άναρχο τοπίο της ραδιοτηλεόρασης, αφετέρου, σε συνδυασμό πάντα με την αδυναμία συγκρότησης του ΕΣΡ, δημιούργησαν μία κατάσταση ανάγκης που επιτρέπει την αναστολή εφαρμογής του συνταγματικού κειμένου. Την άποψη αυτή ασπάζεται και η μειοψηφούσα γνώμη στην υπό σχολιασμό απόφαση, η οποία θεωρεί πως, ακόμη και αν κριθεί πως το ΕΣΡ έχει όντως αποκλειστική αρμοδιότητα για τον έλεγχο της διαδικασίας αδειοδότησης, εν

17. Στη θεωρία διατυπώθηκε και μία τρίτη άποψη, η οποία θεωρεί πως, ακόμη και αν κριθεί πως η υποχρεωτική συμμετοχή του ΕΣΡ στη διαγωνιστική διαδικασία δεν προκύπτει από το Σύνταγμα, θα πρέπει να γίνει δεκτή η ύπαρξη ενός νομοθετικού κερτημένου που δεν πρέπει να παραβιασθεί. Το νομοθετικό αυτό κερτημένο προκύπτει από μία σειρά νομοθετικών διατάξεων που θέσπιζαν παγίως τη συμμετοχή του ΕΣΡ σε αυτήν τη διαδικασία, από την αναθεώρηση του 2001 και έπειτα, παρότι δεν εφαρμόστηκαν εν τέλει ως προς τη διενέργεια διαγωνισμού αδειοδότησης. Άλλωστε, και ο ίδιος ο Ν. 4339/2015 θεσμοθετεί καταρχάς τη συμμετοχή του ΕΣΡ. Βλ. Α. ΚΑΪΔΑΤΖΗΣ, ό.π.

18. Ι. ΔΡΟΣΟΣ, ό.π.

19. Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ, Θεσμική αποτίμηση του ρόλου και της πρόσφατης λειτουργίας του Εθνικού Ραδιοηλεκτρονικού Συμβουλίου, ΔΙΜΕΕ, 2016, σ. 385 επ.

20. Ε. ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ, Αρμοδιότητες ΕΣΡ – Εννομο συμφέρον προσβολής κανονιστικών πράξεων (ΣτΕ ολ. 95/2017), διαθέσιμο στον ιστότοπο: www.prevedourou.gr.

21. Α. ΚΑΪΔΑΤΖΗΣ, ό.π.

22. Ι. ΔΡΟΣΟΣ, ό.π.

23. Βλ. Α. ΚΑΪΔΑΤΖΗΣ, ό.π.

προκειμένω και με βάση τις ειδικές συνθήκες της παρούσας περίπτωσης το Σύνταγμα ανέχεται μία τέτοια παραβίαση. Η εν λόγω άποψη κρίνεται εξαιρετικά προβληματική. Η επίκληση του δικαίου της ανάγκης, ως μάλιστα εξωσυνταγματική αρχή, πέραν δηλαδή των ήδη προβληματικών προβλέψεων του άρθρου 48 Σ, για τη δικαιολόγηση αποκλίσεων από τις ρητές συνταγματικές προβλέψεις, μπορεί να δημιουργήσει πλήθος κινδύνων τόσο για το κράτος δικαίου όσο και για την ασφάλεια δικαίου και την προστασία των διοικουμένων. Όπως ορθά επισημαίνει η πλειοψηφία, όλες οι συνταγματικές διατάξεις είναι τυπικά ισοδύναμες και δεν υπάρχει επιτρεπτή «ολίγον αντισυνταγματικότητα»²⁴. Εάν, άλλωστε, ο συντακτικός νομοθέτης επιθυμούσε την καθιέρωση τέτοιας εναλλακτικής διαδικασίας θα φρόντιζε να το ορίσει ρητά. Αντιθέτως, η διαδικασία που ρυθμίζεται στο άρθρο 101Α Σ καταδεικνύει τη βούληση του Συντάγματος να επιτευχθεί μία ενισχυμένη συμφωνία ως προς τα μέλη που θα συγκροτούν τις Ανεξάρτητες Αρχές, συμφωνία που θα υποδηλώνει την ευρύτερη συναίνεση του πολιτικού συστήματος και θα προσδίδει στις Ανεξάρτητες Αρχές ευρεία νομιμοποίηση. Είναι τελείως διαφορετική περίπτωση ο περιορισμός ορισμένων επιδεικτικών περιορισμών δικαιωμάτων προς χάριν του δημόσιου συμφέροντος, σχήμα που το έχουμε δει κατεξοχήν να εφαρμόζεται στη μνημονιακή νομολογία του ΣτΕ, από τη δικαιολόγηση της παραβίασης μίας συνταγματικής διάταξης, της οποίας η πλήρης, μάλιστα, μη εφαρμογή δεν προκύπτει από το ίδιο το συνταγματικό κείμενο ούτε από τις εξουσίες που παρέχονται στον ακυρωτικό δικαστή.

Συμπερασματικά

Όπως ήδη εισαγωγικά αναφέρθηκε, η υπό σχολιασμό απόφαση έχει ιδιαίτερα μεγάλη σημασία, καθώς έδωσε σαφείς απαντήσεις σε ζητήματα που είχαν τύχει μεγάλης θεωρητικής επεξεργασίας και είχαν απασχολήσει ιδιαίτερα τόσο τη νομική όσο και την πολιτική επικαιρότητα²⁵. Το ΣτΕ κατέληξε, κατά πλειοψηφία, στην ακύρωση της Υπουργικής απόφασης λόγω αντισυνταγματικότητας του «νόμου Παππά»,

24. Βλ. σκ. 19 της υπό σχολιασμό απόφασης: «Δεν μπορεί, όμως, σε καμία περίπτωση η τυχόν αυτή εκ πλαγίου παράβαση του Συντάγματος να θεραπευθεί με άλλη, ευθεία, πλέον, παραβίασή του. Τέτοια δε παραβίαση θα συνιστούσε η πλήρης παράκαμψη αρμόδιας ανεξάρτητης αρχής, που προβλέπεται ρητώς από το Σύνταγμα. Δεδομένου δε ότι το Σύνταγμα, όπως και κάθε δημοκρατικό Σύνταγμα, προβλέπει εκείνο, ευθέως και αποκλειστικώς, τις καταστάσεις ανάγκης που δικαιολογούν την αναστολή εφαρμογής ή την τυχόν παράκαμψη ορισμένων, εκ των προτέρων καθορισμένων, διατάξεών του, δεν είναι νοητή η παράκαμψη της εφαρμογής ρητών συνταγματικών διατάξεων σε περίπτωση δυσχερειών, από την φύση τους μάλιστα παροδικών, κατά την εφαρμογή τους».

25. Το ζήτημα είχε αποκτήσει τέτοιες διαστάσεις στην πολιτική επικαιρότητα, που η κρίση του Δικαστηρίου διέρρηξε στα ΜΜΕ αμέσως μετά τη μυστική διάσκεψη του ΣτΕ, στις 26.10.2016, δημιουργώντας εύλογα ερωτήματα για τη διασφάλιση των αρχών που διέπουν την ακυρωτική δίκη.

καθώς αυτός αφαίρεσε από το ΕΣΡ την εκ του Συντάγματος αποκλειστική του αρμοδιότητα να διενεργεί διαγωνιστική διαδικασία αδειοδότησης των τηλεοπτικών σταθμών. Η μειοψηφία, αντίθετα, θεωρεί πως δεν υπάρχει παραβίαση του Συντάγματος, καθώς το ΕΣΡ δεν διαθέτει εν προκειμένω αποκλειστική αρμοδιότητα, αλλά, ακόμη και αν καταφθεί αντισυνταγματικότητα, αυτή κρίνεται ανεκτή λόγω των εξαιρετικών συνθηκών που διαμορφώνουν μία κατάσταση ανάγκης. Τέλος, η συγκλίνουσα γνώμη επιδιώκει την επίλυση του ζητήματος με τη χρήση της νέας πρόβλεψη του άρθρου 50 παρ. 3α Π.Δ. 18/89, με την έκδοση αναβλητικής απόφασης, προκειμένου η διοίκηση να θεραπεύσει την υπάρχουσα πλημμέλεια και να αποφευχθεί η ακύρωση της πράξης. Η άποψη αυτή ορθώς δεν έγινε δεκτή, πρώτον, γιατί το άρθρο 50 παρ. 3α γίνεται δεκτό πως αφορά πλημμέλειες ήσσονος σημασίας και, δεύτερον, γιατί εν προκειμένω η θεραπεία της πλημμέλειας προϋποθέτει την ενεργοποίηση πολιτειακών οργάνων και τη συμφωνία ενός οργάνου που δεν ανήκει καν στη *stricto sensu* διοίκηση, έχει κατεξοχήν πολιτικό χαρακτήρα και η εντός τριμήνου αποτελεσματική λειτουργία του κρίνεται ιδιαίτερος αμφίβολη²⁶. Η απόφαση περιορίζεται στην κρίση των αρμοδιοτήτων του ΕΣΡ και δεν ασχολείται με το ζήτημα του περιορισμού των αριθμού των αδειών σε τέσσερις, το οποίο από μέρος της θεωρίας είχε χαρακτηριστεί αντίθετο τόσο στο Σύνταγμα όσο και στο ενωσιακό δίκαιο και την ΕΣΔΑ²⁷.

Η απόφαση έχει ιδιαίτερη σημασία για έναν ακόμη λόγο. Πρόκειται για μία νομολογιακή ώθηση της θέσης του ΕΣΡ ως ανεξάρτητης αρχής, η οποία, όπως ομολογείται στη θεωρία, δεν είχε καταφέρει να αποδώσει τα μέγιστα κατά την επιτέλεση του θεσμικού της ρόλου. Πράγματι, το ΕΣΡ είναι μία ανεξάρτητη αρχή που στις μεγάλες της, έως τώρα, στιγμές, δηλαδή στο ζήτημα του βασικού μετόχου και στην προκειμένη αδειοδότηση, αλλά και σε ορισμένες συντηρητικές αποφάσεις που έχει λάβει κατά το παρελθόν ή λόγω της αδράνειάς της σε άλλες περιπτώσεις, έχει δεχθεί δριμεία κριτική και μάλλον όντως δεν έχει καταφέρει να επιτύχει τους στόχους συγκρότησής της. Μέσω αυτής της απόφασης, το ΣτΕ υποχρεώνει το εν λόγω όργανο, αφενός, να αναλάβει τις ευθύνες του, αφετέρου, να παίξει έναν ενεργό ρόλο στο ραδιοτηλεοπτικό γίγνεσθαι και μάλιστα σε κάθε στάδιο διαμόρφωσής του. Ταυτόχρονα, η απόφαση του ΣτΕ αποτελεί μία άμεση πίεση προς το όργανο της Διάσκεψης των Προέδρων και, κατ' επέκταση, προς τις πολιτικές δυνάμεις της χώρας να έρθουν προ των ευθυνών τους και να συμπράξουν για τη συγκρότηση της Αρχής, ώστε να επέλθει τέλος στη μη συνταγματικά ανεκτή anomia που επικρατεί στο ραδιοτηλεοπτικό τοπίο.

26. Ε. ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ, ό.π. καθώς και Α. ΚΑΙΔΑΤΖΗΣ, Μια πολιτική ανάγνωση της απόφασης του Συμβουλίου της Επικρατείας στην υπόθεση των τηλεοπτικών αδειών, προδημοσίευση από ΔτΑ, ιστότοπος www.academia.edu.

27. Ν. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ, ό.π.

► **Σύμβαση ενυπόθηκου δάνειου σε αλλοδαπό νόμισμα (ελβετικό φράγκο)**

Είναι έγκυρος ο γενικός όρος συναλλαγής, που προβλέπει τη μετατροπή και τον υπολογισμό του άληκτου κεφαλαίου και κάθε οφειλόμενης τοκοχρεωλυτικής δόσης από ελβετικό φράγκο σε ευρώ με βάση την ισχύουσα ισοτιμία κατά τον χρόνο κάθε καταβολής. Η άσκηση του δικαιώματος καταγγελίας δανειακής σύμβασης από την τράπεζα δεν συνάδει με τις αρχές της καλής πίστης, σε περίπτωση αδιαφανούς όρου σχετικού με την ανανέωση της προστασίας της δόσης

Οδηγία 93/13/ΕΟΚ – Οδηγία 2014/17/ΕΕ – εγκυρότητα των γενικών όρων συναλλαγών – συναλλαγματικός κίνδυνος – συναλλαγματική ισοτιμία – έλεγχος διαφάνειας και καταχρηστικότητας – υποχρέωση ενημέρωσης και διαφώτισης – καταγγελία δανειακής σύμβασης – προγράμματα προστασίας της δόσης

ΤρΕφΘρακ, απόφαση αριθμ. 24/2017, 08.02.2017

ΤρΕφΛαρ, απόφαση αριθμ. 17/2017, 22.02.2017

Παρατηρήσεις

Δημήτριος-Παναγιώτης Τζάκας*

Οι δύο σχολιαζόμενες αποφάσεις αποτελούν τις πρώτες εφετειακές κρίσεις επί δανειακών συμβάσεων σε αλλοδαπό νόμισμα – εν προκειμένω σε ελβετικό φράγκο – και εντάσσονται στον αυξανόμενο αριθμό των αποφάσεων των πολιτικών δικαστηρίων, οι οποίες, με αντιφατικό, μέχρι στιγμής, τρόπο, έχουν αποφανθεί επί της εγκυρότητας των γενικών όρων συναλλαγών που αφορούν κατά κύριο λόγο στη ρήτρα μετατροπής της οφειλής από ελβετικό φράγκο σε ευρώ, καθώς επίσης στην προστασία της δόσης του δανειολήπτη. Καταρχήν, είναι σκόπιμο να επισημανθεί διευκρινιστικά η κατάσταση και η λειτουργία των εν λόγω συμβάσεων. Πιο συγκεκριμένα, η θεμελιώδης ιδιαιτερότητα αυτών ενέκειτο στο γεγονός ότι το ποσό του δανείου είχε εγκύρωσ (βλ. άρθρο 5 παρ. 1 Ν. 2842/2000)¹ συμφωνηθεί να καταβληθεί σε ελβετικό φράγκο, το οποίο εκταμειούνταν σε ευρώ κατόπιν μετατροπής με βάση την ισχύουσα ισοτιμία κατά την ημερομηνία εκταμείωσης. Κατά την καταβολή των τοκοχρεωλυτικών δόσεων, προβλεπόταν η υπαλλακτική ευχέρεια του δανειολήπτη να εκπληρώσει την οφειλή είτε στο νόμι-

σμα χορήγησης είτε σε ευρώ με βάση την τρέχουσα τιμή πώλησης του νομίσματος χορήγησης (ήτοι, του ελβετικού φράγκου) κατά την ημέρα καταβολής. Σε πολλές περιπτώσεις, οι εν λόγω συμβάσεις συνοδεύονταν από τα επονομαζόμενα «προγράμματα προστασίας της δόσης» για περιορισμένη ή απεριόριστη διάρκεια, βάσει των οποίων, έναντι κάποιας πρόσθετης προμήθειας, είτε εξαλειφόταν είτε περιοριζόταν ο συναλλαγματικός κίνδυνος μέχρι ενός ανώτατου ποσοστού διακύμανσης/μείωσης της ισοτιμίας (συνήθως 5% ή 10%) σε σχέση με την ισχύουσα κατά τον χρόνο εκταμείωσης. Πλεονέκτημα για την επιλογή των εν λόγω δανείων αποτέλεσε, αφενός, η ευνοϊκή ισοτιμία του ελβετικού φράγκου έναντι του ευρώ και, αφετέρου, ο προσδιορισμός του κυμαινόμενου δανειακού επιτοκίου με σύνδεση προς τον δείκτη LIBOR, ο οποίος ήταν σαφώς ευνοϊκότερος σε σχέση με τον δείκτη EURIBOR, τον οποίο εφήρμοζαν οι τράπεζες κατά τη χορήγηση δανείων σε ευρώ².

Οι δυσβάστακτες οικονομικές συνέπειες για τους δανειολήπτες κατέστησαν πρόδηλες μετά το έτος 2008, οπότε η παγκόσμια χρηματοοικονομική κρίση εκτίναξε την ισοτιμία από την τιμή 1,61 ελβετικά φράγκα ανά ευρώ το έτος 2007 σε 1,20 το έτος 2011, οπότε παρενέβη η ελβετική Κεντρική Τράπεζα, προβαίνοντας στο «κλείδωμα» αυτής. Μετά την απελευθέρωση της ισοτιμίας, τον Ιανουάριο 2015, κυριάρχησαν ακόμη πιο έντονες ενισχυτικές τάσεις, με αποτέλεσμα, κατά τον χρόνο συγγραφής του παρόντος σχολίου (Μάιος 2017), να ισχύει η μέση τιμή ισοτιμίας 1,089 ελβετικά φράγκα ανά ευρώ. Οι εν λόγω εξελίξεις ήταν εξαιρετικά επώδυνες για τους δανειολήπτες, αφού κατά πρώτον εκτίναξαν το ύψος των τοκοχρεωλυτικών δόσεων και κατά δεύτερον εκμηδένισαν την επίδραση των καταβολών στην απόσβεση του οφειλόμενου/δανεισθέντος κεφαλαίου (άληκτο κεφάλαιο), εκτινάσσοντας το ύψος αυτού³.

1. Η απόφαση ΤρΕφΘρακ

Η πρώτη σχολιαζόμενη απόφαση του Τριμελούς Εφετείου Θράκης⁴ ανατρέπει την απόφαση του Πολυμελούς Πρω-

2. Το EURIBOR (Euro Interbank Offered Rate) αποτελεί το επιτόκιο που προσφέρεται για καταθέσεις μιας τράπεζας σε άλλη τράπεζα αναφορικά με ορισμένη διάρκεια (π.χ. 1 εβδομάδας, 1 μηνός) σε ευρώ και διαμορφώνεται υπό την αιγίδα της Ευρωπαϊκής Ομοσπονδίας Τραπεζών ως μέσος όρος του επιτοκίου καταθέσεων που προσφέρει ομάδα 44 τραπεζών. Αντίστοιχα, το LIBOR (London Interbank Offered Rate) αποτελεί το επιτόκιο που προσφέρεται στην αγορά κεφαλαίων του Λονδίνου για καταθέσεις σε έτερα νομίσματα, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται το ελβετικό φράγκο.

3. Αναλυτικά επί της εξέλιξης των εν λόγω διαπραγματικών επιτοκίων και των συνεπειών επί των δανειακών συμβάσεων σε ελβετικό φράγκο, βλ. Α. ΜΠΩΛΟ, Δάνεια σε ελβετικό φράγκο, Θεωρητική και πρακτική προσέγγιση, εκδ. Διπλογραφία, Αθήνα, 2016, σσ. 4-8, 16-20, Χ. ΧΑΣΑΠΗ, Δάνεια σε ελβετικό φράγκο, Μια συμβολή στο δίκαιο των χρηματικών ενοχών υπό το πρίσμα του ουσιαστικού αστικού δικαίου, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2016, σσ. 1-7.

4. Βλ. τις δημοσιεύσεις αυτής στο νομικό τύπο, ΕλλΔνη, 2017, σ. 487

* Δ.Ν., Δικηγόρος, Ερευνητής ΚΔΕΟΔ με τη χρηματοδότηση του Ιδρύματος Σταύρος Νιάρχος

1. Βλ. συναφώς ΑΠ 370/2012, ΕΕμπΔ, 2012, σ. 661, ΝοΒ, 2012, σ. 1795, ΧρΙΔ, 2012, σ. 609.

τοδικείου Ξάνθης αρ. 23/2014⁵, η οποία γνώρισε μεγάλη δημοσιότητα εκ του γεγονότος ότι αποτέλεσε την πρώτη απόφαση ελληνικού πολιτικού δικαστηρίου, η οποία δικαίωσε δανειολήπτη⁶. Υπενθυμίζεται σχετικά ότι η πρωτόδικη απόφαση, επικαλούμενη την αρχή της διαφάνειας, θεώρησε ως άκυρη τη ρήτρα σχετικά με τον υπολογισμό του άληκτου κεφαλαίου και κάθε οφειλόμενης τοκοχρεωλυτικής δόσης από ελβετικό φράγκο σε ευρώ, με βάση την ισχύουσα ισοτιμία κατά τον χρόνο έκαστης καταβολής. Προς τούτο, κρίθηκε ότι δεν διατυπώνεται ευκρινώς ο τρόπος λειτουργίας της συναλλαγματικής ισοτιμίας, η μέθοδος και οι ιδιαιτερότητες του μηχανισμού μετατροπής του εγχώριου νομίσματος σε ξένο νόμισμα, καθώς επίσης η σχέση μεταξύ του μηχανισμού αυτού και των τυχόν άλλων, που προβλέπουν έτερες ρήτρες σχετικά με την αποδέσμευση και την αποπληρωμή δανείων, ούτως ώστε ο καταναλωτής να εκτιμήσει τις οικονομικές συνέπειες αυτού. Σύμφωνα με την εν λόγω πρωτόδικη απόφαση, ναι μεν ο επίμαχος όρος ήταν σαφώς διατυπωμένος από γραμματική άποψη, πλην, όμως, μόνη η σαφήνεια αυτή δεν αρκεί, αφού εξαιτίας της εν λόγω αοριστίας ως προς τις οικονομικές συνέπειές του, οδηγεί ουσιαστικά στη διάψευση των τυπικών και δικαιολογημένων προσδοκιών του δανειολήπτη αναφορικά με την εξέλιξη της συναλλακτικής σχέσης.

Το Εφετείο Θράκης εκκινεί από τη διάταξη του άρθρου 2 παρ. 6 Ν. 2251/1994 και αποτυπώνοντας τις νομοθετικές μεταβολές (Ν. 2741/1999 και Ν. 3587/2007) αναφορικά με την ένταση της εκάστοτε αξιολογούμενης «διατάραξης της ισορροπίας των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων των συμβαλλομένων σε βάρος του καταναλωτή», υπογραμμίζει την ανάγκη της σύμφωνης προς την Οδηγία 93/13/ΕΟΚ⁷ ερμηνείας του εθνικού δικαίου⁸. Με βάση τις εν λόγω διευκρινιστικές παρατηρήσεις, έμφαση δίνεται στην αρχή της διαφάνειας των συμβατικών όρων που χωρίς διαπραγμάτευση εντάσσονται στη σύμβαση μεταξύ επαγγελματία και καταναλωτή. Στο πλαίσιο αυτό, τονίζεται η προσωπική ευθύνη του δανειολήπτη/καταναλωτή για τη συμβατική επιλογή του, δίνοντας έμφαση στην προστασία διά της εξασφάλισης ορισμένου επιπέδου πληροφόρησης, το οποίο θα καθιστά τον ίδιο υπεύθυνο φορέα λήψης αποφάσεων εντός μιας αγοράς, όπου λειτουργούν οι κανόνες του ανταγωνισμού (αρχή της αυτοευθύνης).

Με αναφορά στην ενωσιακή νομολογία και συγκεκριμένα στην υπόθεση *Kásler*⁹, το Εφετείο θεωρεί εύλογα ότι το κρίσιμο πρότυπο πληροφόρησης εν προκειμένω έχει ως αποδέκτη τον μέσο καταναλωτή, ο οποίος έχει τη συνήθη πληροφόρηση και είναι ευλόγως προσεκτικός και ενημερωμένος. Υπό το πρίσμα αυτό, το Δικαστήριο θεωρεί ως αντικείμενο του ελέγχου διαφάνειας όχι μόνον τη γραμματική και γλωσσική διατύπωση του εκάστοτε κρινόμενου όρου, αλλά πρωτίστως το περιεχόμενο αυτού, ώστε ο αντισυμβαλλόμενος καταναλωτής να είναι σε θέση να κατανοήσει εκ των προτέρων τα κρίσιμα στοιχεία ή μεγέθη της σύμβασης. Στο πλαίσιο αυτό, γίνεται διάκριση ανάμεσα στον έλεγχο καταχρηστικότητας και διαφάνειας, υπογραμμίζοντας ότι μόνον ο τελευταίος καταλαμβάνει τους όρους που αφορούν στα ουσιώδη μέρη (*essentialia negotii*) της σύμβασης, έτσι ώστε να μην αποδίδονται κατά τρόπο ασαφή, ακατανόητο ή παραπλανητικό¹⁰. Οι εν λόγω όροι ελέγχονται εν αναφορά προς (α) τη σαφή και κατανοητή διατύπωση, (β) την αρχή του ορισμένου ή οριστού περιεχομένου και (γ) την αρχή της προβλεψιμότητας της χρήσης των όρων, έτσι ώστε να αποφεύγονται απροσδόκητοι, αιφνιδιαστικοί ή παραπλανητικοί όροι. Με επίκληση, μάλιστα, της 13ης αιτιολογικής σκέψης της Οδηγίας 93/13/ΕΟΚ και του άρθρου 1 παρ. 2 αυτής, υπογραμμίζεται ότι οι κανόνες ενδοτικού και, κατά μείζονα λόγο, οι αναγκαστικού δικαίου διατάξεις θεωρείται ότι δεν περιέχουν καταχρηστικές ρήτρες, αποκλείοντας έτσι τον έλεγχο των επονομαζόμενων «δηλωτικών όρων» (*naturalia negotii*), ήτοι των ρητρών που αποδίδουν κανόνες, οι οποίοι και χωρίς τη σχετική συμβατική παραπομπή σε αυτούς θα ήταν εφαρμοστέοι. Το συγκεκριμένο συμπέρασμα αναιρείται μόνο στις περιπτώσεις όπου το περιεχόμενο του αξιολογούμενου όρου δεν είναι κατανοητό και βέβαιο, αλλά ασαφές και αμφισβητούμενο, κατά τρόπο ώστε να μην προκύπτει η υποχρέωση ή η ευθύνη που αναλαμβάνει ο καταναλωτής.

Ερχόμενο στα βιοτικά περιστατικά της ένδικης διαφοράς, το Εφετείο παραθέτει τις κρίσιμες συμβατικές ρήτρες της δανειακής σύμβασης, συμπεριλαμβανομένης της συμφωνηθείσας υπαλλακτικής ευχέρειας του δανειολήπτη ως προς το νόμισμα εκπλήρωσης της δανειακής οφειλής του. Ομοίως, μνημονεύεται η προβλεφθείσα παροχή προστασίας από συναλλαγματικές διακυμάνσεις για χρονικό διάστημα 36 μηνών. Εκ της συγκεκριμένης κατασκευής, προκύπτει αβίαστα για το Δικαστήριο ότι η επίδικη σύμβαση στερείτο επενδυτικού χαρακτήρα, αφού δεν αποσκοπούσε στην το-

παρ. Α. ΜΠΩΛΟΥ, ΕΕμπΔ, 2017, σ. 132 παρ. Χ. ΧΑΣΑΠΗ.

5. Αρμ, 2014, σ. 1301, Αρμ, 2015, σ. 44, ΕΕμπΔ, 2014, σ. 713, ΕφΑΔ, 2014, σ. 500 παρ. Ε. ΜΑΡΓΑΡΙΤΗ, ΧρΙΔ, 2014, σ. 609 παρ. Α. ΕΥΘΥΜΙΟΥ.

6. Πρβλ. τις προηγηθείσες αρνητικές αποφάσεις ΜΠρΑΘ 8693/2013, ΧρηΔικ, 2014, σ. 144, ΜΠρΑΘ 4439/2013, ΧρηΔικ, 2014, σ. 146, ΜΠρΑΘ 437/2013, ΧρηΔικ, 2013, σ. 148.

7. Της 5ης Απριλίου 1993 σχετικά με τις καταχρηστικές ρήτρες των συμβάσεων που συνάπτονται με καταναλωτές, ΕΕ 1993 L 95/29.

8. Πρβλ. ΟΛΑΠ 6/2006, ΔΕΕτ., 2006, σ. 665, ΕλλΔνη, 2006, σ. 419.

9. Βλ. ΔΕΕ C-26/13, *Kásler και Káslerné Rábai*, 30.04.2014, ECLI:EU:C:2014:282, σκ. 74.

10. Βλ. ΑΠ 652/2010, ΔΕΕτ., 2010, σ. 943, ΕΕμπΔ, 2010, σ. 656, ΕπισκεΔ, 2010, σ. 486 παρ. Κ. ΠΑΜΠΟΥΚΗ, ΕΤΡΑΞΧρΔ 2010, σ. 85, ΕφΑΔ, 2011, σ. 859, ΝοΒ, 2011, σ. 72 παρ. Χ. ΠΑΠΑΣΤΑΜΟΥ, ΧρηΔικ, 2010, σ. 101, ΑΠ 430/2005, ΔΕΕτ., 2005, σ. 460, ΕΕμπΔ, 2005, σ. 354, ΕλλΔνη, 2005, σ. 802. Πρβλ. και ΑΠ 561/2015, ΕΕμπΔ, 2014, σ. 892 παρ. Α. ΡΟΚΑ, ΧρΙΔ, 2014, σ. 622.

ποθέτηση του διατεθέντος κεφαλαίου σε χρηματοπιστωτικά μέσα, αλλά στην εξυπηρέτηση των καταναλωτικών αναγκών του δανειολήπτη. Ως εκ τούτου, παρατηρείται ότι η εν λόγω σύμβαση ουδολως διαφοροποιείται από όλες τις λοιπές ομοειδείς και ιδίου περιεχομένου συμβάσεις, με αποτέλεσμα να γίνεται λόγος για «έναν ενιαίο τύπο συμβάσεων χορηγήσεως στεγαστικού δανείου σε ελβετικό φράγκο» με συγκεκριμένους, όμοιου περιεχομένου, όρους. Τις εν λόγω συμβάσεις επέλεξαν οι καταναλωτές, εκτιμώντας ότι αυτές αποτελούν τη βέλτιστη για τους ίδιους μορφή συμβατικής δέσμευσης. Η συγκεκριμένη εκτίμηση ήταν, κατά το Εφετείο Θράκης, αποτέλεσμα της λήψης, αποτίμησης και αξιολόγησης των αναγκαίων πληροφοριών, βάσει των οποίων προέκυπτε η αυξημένη σχέση συναλλαγματικής ισοτιμίας μεταξύ ευρώ και ελβετικού φράγκου, με αποτέλεσμα να καθίσταται ευνοϊκή η διαμόρφωση του ύψους της καταβαλλόμενης τοκοχρεωλυτικής δόσης, καθώς επίσης να είναι σημαντικά μειωμένο το επιτόκιο LIBOR έναντι του αντιστοίχου EURIBOR. Ως εκ τούτου, το κυρίαρχο αντικείμενο της παρασχεθείσας ενημέρωσης των καταναλωτών ήταν η σχέση συναλλαγματικής ισοτιμίας μεταξύ ευρώ και ελβετικού φράγκου, δεδομένου ότι αποτελεί το ειδικό χαρακτηριστικό που διακρίνει τον συγκεκριμένο τύπο συμβάσεων.

Συνεκτιμώντας τη βασιμότητα της συγκεκριμένης πληροφόρησης κατά τον κρίσιμο χρόνο, το Εφετείο δεν εντοπίζει πληροφοριακό έλλειμα εκ της θέσεως του ενάγοντος ως καταναλωτή, ούτε θεωρεί ότι αναιρείται το προεκτεθέν πρότυπο πληροφόρησης, με αποτέλεσμα να παρίσταται ανάγκη προστασίας στον ενάγοντα/δανειολήπτη με την επιβολή κάποιου αναγκαστικού περιεχόμενου στην σύμβαση. Αντίθετα, μάλιστα, ο τελευταίος κατόπιν λήψης των σχετικών πληροφοριών εκτίμησε ότι ήταν για τον ίδιο πλέον συμφέρον να υπαχθεί στον εν λόγω συμβατικό τύπο, ο οποίος λόγω του σύμφυτου χαρακτήρα του με τη μεταβλητότητα της νομισματικής ισοτιμίας ενέχει άνευ ετέρου την ανάληψη του συναλλαγματικού κινδύνου υποτίμησης του ευρώ έναντι του νομίσματος χορήγησης. Ενόψει τούτων, ο επίμαχος γενικός όρος συναλλαγής αποδεικνύεται, κατά πρώτον, ότι είναι σαφής από γραμματική και γλωσσική άποψη και, κατά δεύτερον, ότι δεν είναι παραπλανητικός, «αφού δεν συγκαλύπτει, ούτε διαστρεβλώνει το περιεχόμενό του, το οποίο ο ενάγων και οποιοσδήποτε άλλος καταναλωτής, που έχει τη συνήθη πληροφόρηση και είναι ευλόγως προσεκτικός και ενημερωμένος ήταν σε θέση να αντιληφθεί, ώστε να πληροφορηθεί και να εκτιμήσει τον αναλαμβανόμενο εκ μέρους του συναλλαγματικό κίνδυνο».

Στο πλαίσιο αυτό, το Εφετείο Θράκης υπεισέρχεται στα υποκειμενικά χαρακτηριστικά του δανειολήπτη/καταναλωτή, ο οποίος εργαζόταν ως αστυνομικός υπάλληλος και πλέον είναι συνταξιούχος, απόφοιτος δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Με βάση αυτές τις παραδοχές, γίνεται δεκτό ότι δεν στερείτο της μέσης ικανότητας πρόσληψης και επεξεργασίας όλων των πληροφοριών σχετικά με τη διαμόρφωση σύμ-

φωνα με τον επίμαχο όρο της έκτασης και του περιεχομένου της κύριας συμβατικής του υποχρέωσης. Προς τούτο, υπογραμμίζεται ότι για την κατανόηση της συγκεκριμένης υποχρέωσης και των συνεπειών εκ της ανάληψής της «δεν επιβαλλόταν ο ενάγων να έχει εξειδικευμένες οικονομικές γνώσεις, ούτε κατά μείζονα λόγο ήταν αναγκαίο, αλλά και αναμενόμενο να υποχρεωθεί από την εναγομένη σε λήψη εκτεταμένης και εξειδικευμένης ενημέρωσης με περιεχόμενο της ανάπτυξης του μηχανισμού λειτουργίας του διεθνούς συστήματος διαμόρφωσης και μεταβολής των συναλλαγματικών ισοτιμιών.» Αντιθέτως, κρίθηκε ότι ο επίδικος όρος ήταν, αφενός, προβλέψιμος, λόγω της επανάληψής του με πανομοιότυπο τρόπο από όλες τις συμβάσεις της συγκεκριμένης μορφής και, αφετέρου, ορισμένος, δεδομένου ότι αρκεί η εκτέλεση ενός απλού μαθηματικού υπολογισμού βασισμένου στη συναλλαγματική ισοτιμία, προκειμένου να υπολογιστεί η οικονομική επιβάρυνση που αναλάμβανε ο ενάγων/δανειολήπτης. Πέραν τούτου, το ύψος της ισοτιμίας μεταξύ ευρώ και ελβετικού φράγκου προκύπτει από τη λειτουργία της διαπραγματευτικής αγοράς συναλλάγματος, με αποτέλεσμα να είναι δυνατή η πληροφόρηση επ' αυτής από δημοσιεύσεις στον τύπο, το διαδίκτυο, αλλά και από ανακοινώσεις στα υποκαταστήματα της εναγομένης τράπεζας και των λοιπών τραπεζών. Δεν παροράται, βέβαια, το γεγονός ότι το Δικαστήριο παρότι απορρίπτει την υποχρέωση της εναγομένης για παροχή εκτεταμένης ή εξειδικευμένης ενημέρωσης, αναγνωρίζει ότι η ίδια ενημέρωνε τους καταναλωτές ως προς τα χαρακτηριστικά των επιμέρους μορφών χορηγήσεων στεγαστικών δανείων, παραδίδοντας σχετικό έντυπο. Σε αυτό, μεταξύ άλλων υπογραμμίζονταν ως πλέον σημαντικός ο συναλλαγματικός κίνδυνος που προκαλείται σε περίπτωση υποτίμησης του ευρώ εξαιτίας της οικονομικής επιβάρυνσης που προκαλείται εφόσον η σχέση εξελιχθεί με τον τρόπο αυτόν.

Πέραν τούτου, το Εφετείο υπογραμμίζει και αναλύει τη σταδιακή διολίσθηση της ισοτιμίας ευρώ και ελβετικού φράγκου, με αποτέλεσμα να έχει προκληθεί η σταδιακή ποσοτική μεγέθυνση του ύψους της οφειλής σε ευρώ, τόσο για τις δόσεις εξυπηρέτησης του δανείου όσο και για την ελάττωση της συνολικής δανειακής οφειλής αποτιμώμενης σε ευρώ (άληκτο κεφάλαιο). Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην περιοδική ενημέρωση που λάμβανε ο δανειολήπτης, εκ της οποίας είχε τη δυνατότητα να πληροφορηθεί και να αντιληφθεί τη σταδιακά αυξητική πορεία των εν λόγω οικονομικών επιβαρύνσεων του εκ της αρνητικής για αυτόν εξέλιξης της ισοτιμίας. Παρότι όμως διέθετε τη συγκεκριμένη πληροφόρηση και ήταν σε θέση να προστατευθεί από τον συναλλαγματικό κίνδυνο, επιχειρώντας εγκαίρως τη μετατροπή σε ευρώ του νομίσματος αποτίμησης της συμβατικής σχέσης, αυτός παρέλειπε να ασκήσει το σχετικό του δικαίωμα, εμμένοντας στον συμβατικό τύπο που είχε επιλέξει.

Ειδικής μνείας χρήζει το γεγονός ότι το Εφετείο προostrέχει στα διαλαμβανόμενα στο άρθρο 23 παρ. 1 περ. α' και παρ.

2 της Οδηγίας 2014/17/ΕΕ¹¹, το οποίο θεσμοθετεί το αυτό μέσο προστασίας του δανειολήπτη από τον συναλλαγματικό κίνδυνο, ορίζοντας, στην παρ. 3, ως κρίσιμη την ισχύουσα, κατά τον χρόνο της μετατροπής, ισοτιμία, υπό την επιφύλαξη διαφορετικής συμφωνίας των μερών.

Όλες οι ανωτέρω περιστάσεις αξιολογούνται από το Εφετείο ως εκδηλώσεις της υποβάθμισης του συναλλαγματικού κινδύνου που ανέλαβε ο ενάγων/δανειολήπτης, με αποτέλεσμα να θεωρήσει ότι «η συγκεκριμένη συμβατική σχέση θα εξακολουθήσει και στο μέλλον όπως είχε συμβεί στο παρελθόν να είναι επωφελέστερη για τον ίδιο, ώστε να αξιολογείται εκ μέρους του η συνέχισή της ως περισσότερο συμφέρουσα από την μετατροπή της.» Με βάση αυτές τις παραδοχές εξάγεται το συμπέρασμα ότι δεν στοιχειοθετείται παραβίαση της αρχής της διαφάνειας, ούτε περίπτωση ακυρότητας του επίμαχου όρου, έτσι ώστε να καθίσταται αναγκαία η κάλυψη του κενού που αναφύεται. Προς επίρρωση τούτου, υπογραμμίζεται ο χαρακτήρας της επίμαχης ρήτρας ως δηλωτικού γενικού όρου συναλλαγής, γεγονός που συνεπάγεται ότι για την κάλυψη τυχόν κενού δεν υφίσταται άλλη εφαρμοστέα διάταξη, πλην του κανόνα της ΑΚ 291, η οποία έχει το αυτό περιεχόμενο. Ως εκ τούτου, η αντίθετη ερμηνευτική εκδοχή που υιοθέτησε η εφεσιβαλλόμενη απόφαση, δεχόμενη τη βασιμότητα της αγωγής του ενάγοντος, κρίθηκε ως εσφαλμένη.

II. Η απόφαση ΤρΕφΛαρ

Η δεύτερη σχολιαζόμενη απόφαση του Τριμελούς Εφετείου Λάρισας δεν υπεισέρχεται στην ίδια προβληματική, δηλαδή την εγκυρότητα όρων σχετικά με την αποπληρωμή της δανειακής οφειλής στην εκάστοτε ισχύουσα ισοτιμία. Πιο συγκεκριμένα, αφορά σε ανακοπή του άρθρου 632 ΚΠολΔ κατά διαταγής πληρωμής που εκδόθηκε δυνάμει δανειακής σύμβασης σε ελβετικό φράγκο με κυμαινόμενο επιτόκιο συνδεδεμένο με το LIBOR. Ο λόγος ανακοπής που οδήγησε στην ακύρωση της διαταγής πληρωμής από το πρωτοβάθμιο δικαστήριο (ΠΠρΤρικ) αφορούσε σε καταχρηστική άσκηση του δικαιώματος καταγγελίας της δανειακής σύμβασης από το εμπλεκόμενο πιστωτικό ίδρυμα (ΑΚ 281).

Το Εφετείο εκκινεί από την εφαρμογή της πρόβλεψης περί καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος στις περιπτώσεις κα-

ταγγελίας δανειακών συμβάσεων, εφόσον διαπιστώνεται προφανής υπέρβαση των αρχών της καλής πίστης, των χρηστών ηθών και του κοινωνικοοικονομικού σκοπού του δικαιώματος και ιδίως εφόσον από τη συμπεριφορά του δανειστή που προηγήθηκε της άσκησης του επίμαχου δικαιώματός του – σε συνδυασμό με την πραγματική κατάσταση που διαμορφώθηκε στο μεσοδιάστημα – δημιουργήθηκε στον οφειλέτη η εύλογη πεποίθηση ότι δεν θα προέβαινε σε ανάσκηση αυτού, με αποτέλεσμα η πρόωγη άσκηση του να προκαλεί επαχθείς συνέπειες στον οφειλέτη και να εμφανίζεται έτσι αδικαιολόγητη και καταχρηστική. Στο πλαίσιο αυτό, το Εφετείο επικαλείται την αυξημένη ευθύνη των τραπεζών κατά την άσκηση του χρηματοδοτικού τους έργου, με αποτέλεσμα να γεννάται εκ της φύσεως της πιστωδοτικής σύμβασης, ως διαρκούς έννομης σχέσης ιδιαίτερης εμπιστοσύνης, η υποχρέωση πίστης και προστασίας των συμφερόντων των πελατών αυτών, ώστε να αποφεύγονται υπέρμετρα επαχθείς για αυτούς συνέπειες. Η συγκεκριμένη δογματική αφετηρία οδηγεί στο συμπέρασμα ότι σε περίπτωση δυσχέρειας του δανειολήπτη λόγω πρόσκαιρης οικονομικής αδυναμίας, η οποία όμως υπερβαίνει τα όρια της αντοχής του, η καλόπιστη συμπεριφορά από την πλευρά της Τράπεζας επιβάλλει την υποχρέωση να ανεχθεί «μια εύλογη καθυστέρηση στην εκπλήρωση της παροχής του οφειλέτη, ιδίως όταν η επιδίωξη της άμεσης εκπλήρωσης της παροχής του πρόκειται να οδηγήσει σε πλήρη οικονομική καταστροφή του, χωρίς ουσιαστικό κέρδος για την ίδια.» Με τον τρόπο αυτόν, γίνεται λόγος περί αποφυγής της εσπευσμένης καταγγελίας της δανειακής σύμβασης, τουλάχιστον στην περίπτωση πρόσκαιρης οικονομικής αδυναμίας και υπό τον όρο ότι οι επίδικες απαιτήσεις είναι ασφαλισμένες με εμπράγματα ή προσωπικές ασφάλειες. Ομοίως, προσαπαιτείται ο πελάτης του πιστωτικού ιδρύματος να τελεί σε άμεση οικονομική εξάρτηση από αυτό και να μην οφείλει σε τρίτους.

Μετά από αυτές τις παραδοχές, το Εφετείο υπεισέρχεται στη νομοθεσία περί προστασίας των καταναλωτών και με σκεπτικό σχεδόν πανομοιότυπο με εκείνο της πρώτης σχολιαζόμενης απόφασης του Εφετείου Θράκης υιοθετεί την ανάγκη της σύμφωνης προς την Οδηγία 93/13/ΕΟΚ ερμηνείας του άρθρου 2 παρ. 6 Ν. 2251/1994 ως προς την ένταση της εκάστοτε αξιολογούμενης «διατάραξης της ισορροπίας των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων των συμβαλλομένων σε βάρος του καταναλωτή». Με βάση τη συγκεκριμένη προκαταρκτική παραδοχή, το Εφετείο εξειδικεύει την έννοια του ελέγχου καταχρηστικότητας των γενικών όρων συναλλαγής, σύμφωνα με το άρθρο 2 παρ. 6 Ν. 2251/1994. Ειδική μνεία γίνεται και στον κατάλογο των τριάντα μία περιπτώσεων γενικών όρων, που θεωρούνται άνευ ετέρου (per se) καταχρηστικοί, δίνοντας έμφαση στην περίπτωση ια' που αφορά σε ρήτρες, οι οποίες, χωρίς σπουδαίο λόγο, αφήνουν το τίμημα αόριστο και δεν επιτρέπουν τον προσδιορισμό του με κριτήρια ειδικά καθορισμένα στη σύμβαση και εύλογα για τον καταναλωτή. Πέραν τούτου, το Εφετείο επικαλείται τις αρχές της διαφάνειας και της απαγόρευσης

11. Της 4ης Φεβρουαρίου 2014, σχετικά με τις συμβάσεις πίστωσης για καταναλωτές για ακίνητα που προορίζονται για κατοικία και την τροποποίηση των Οδηγιών 2008/48/ΕΚ και 2013/36/ΕΕ και του Κανονισμού (ΕΕ) 1093/2010, ΕΕ 2014 L 60/34. Επ' αυτής, βλ. ενδεικτικά Α. ΠΕΛΛΕΝΗ-ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, Η ελάχιστης εναρμόνισης Οδηγία 2014/17/ΕΕ σχετικά με τις συμβάσεις πίστωσης για ακίνητα που προορίζονται για κατοικία, ΧρηΔικ, 2015 σ. 330, Χ. ΧΑΣΑΠΗ, Σκέψεις για την εναρμόνιση του ελληνικού δικαίου προς την Οδηγία 2014/17/ΕΕ σχετικά με τις συμβάσεις πίστωσης σε καταναλωτές για ακίνητα, που προορίζονται για κατοικία, ΕφΑΔ, 2015, σ. 724, ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Η Οδηγία 2014/17/ΕΕ σχετικά με τις συμβάσεις πίστωσης σε καταναλωτές για ακίνητα, που προορίζονται για κατοικία: Μια συνοπτική παρουσίαση, ΔΕΕτ, 2015, σ. 334.

της χωρίς λόγο ανάθεσης του προσδιορισμού της παροχής ή των επιμέρους στοιχείων της στην απόλυτη κρίση του προμηθευτή. Με ειδική αναφορά στην αρχή της διαφάνειας, υπογραμμίζεται ότι δεν περιορίζεται απλά και μόνο στη διατύπωση των συμβατικών όρων με κατανοητό χαρακτήρα από τυπική και γραμματική άποψη, αλλά καταλαμβάνει και τη λειτουργία τους, ούτως ώστε ο καταναλωτής να μπορεί να εκτιμήσει, βάσει σαφών και κατανοητών κριτηρίων, τις οικονομικές συνέπειες και μεταβολές, που κάθε όρος συνεπάγεται για αυτόν¹². Ως προς τις δυσμενείς οικονομικές συνέπειες και επιβαρύνσεις, τονίζεται ότι οι επίμαχες ρήτρες οφείλουν να είναι ευκρινείς, δηλαδή να μπορούν να γίνονται άμεσα κατανοητές από τον μέσο καταναλωτή, ο οποίος δεν διαθέτει εξειδικευμένες νομικές ή οικονομικές γνώσεις. Προς τούτο, γίνεται μνεία της αρχής του ορισμένου ή οριστού περιεχομένου και της αρχής της προβλεψιμότητας. Ο εν λόγω έλεγχος διαφάνειας καταλαμβάνει και το ζήτημα της σχέσης παροχής και αντιπαροχής, όπου δεν τυγχάνει εφαρμογής ο έλεγχος καταχρηστικότητας¹³.

Ως προς τις έννομες συνέπειες της παραβίασης των ως άνω αρχών, το Εφετείο, με προσφυγή στην ΑΚ 181, ομιλεί για μερική ακυρότητα της σύμβασης, υπό την έννοια ότι άκυρος θεωρείται μόνον ο συγκεκριμένος καταχρηστικός όρος, εκτός εάν συνάγεται ότι η σύμβαση δεν θα είχε επιχειρηθεί χωρίς το άκυρο μέρος, δηλαδή ότι τα μέρη δεν θα επιχειρούσαν τη δικαιοπραξία χωρίς το άκυρο μέρος, αλλά απέβλεπαν σε αυτή ως ενιαίο και αδιάσπαστο σύνολο. Ομοίως, αναφορά γίνεται στον κανόνα του άρθρου 2 παρ. 8 Ν. 2251/1994, σύμφωνα με τον οποίο ο προμηθευτής εμποδίζεται να επικαλεσθεί την ακυρότητα ολόκληρης της σύμβασης, για τον λόγο ότι ένας ή περισσότεροι γενικοί όροι είναι άκυροι ως καταχρηστικοί. Προς τούτο, υπογραμμίζεται ότι η επέκταση της ακυρότητας του μέρους σε ολόκληρη τη δικαιοπραξία προϋποθέτει την επίκληση και απόδειξη ότι η υποθετική βούληση όλων των μερών, κατά τον χρόνο κατάρτισης της επίδικης δικαιοπραξίας, θα ήταν να μην ισχύσει η (όλη) δικαιοπραξία, εφόσον τελούσαν σε γνώση της εν λόγω ακυρότητας του μέρους, ήτοι του συγκεκριμένου όρου ή της αυτοτελούς συμφωνίας. Προς τον σκοπό εξεύρεσης της σχετικής υποθετικής βούλησης των μερών, επιτρέπεται η προσφυγή τόσο σε υποκειμενικά (όπως λ.χ. οι αξιολογήσεις των συμβαλλομένων κατά τη σύναψη της δικαιοπραξίας ή τα οικονομικά συμφέροντα αυτών) όσο και σε αντικειμενικά κριτήρια (όπως λ.χ. η φύση και ο σκοπός της επίμαχης δικαιοπραξίας), ερμηνευόμενα βάσει της καλής πίστης και των συναλλακτικών ηθών.

Με βάση αυτές τις παρατηρήσεις, το Εφετείο αναλύει την ένδικη σύμβαση τοκοχρεωλυτικού στεγαστικού δανείου σε ελβετικό φράγκο, εκ της οποίας προέκυψαν οι επίμαχες

οφειλές, δεδομένου ότι οι οφειλέτες (πρωτοφειλέτης και εγγυητής) είχαν πάψει να εκπληρώνουν τις συμβατικές υποχρεώσεις τους από τον Απρίλιο 2011 και εντεύθεν. Το Εφετείο – όπως και το πρωτοβάθμιο δικαστήριο – δέχεται ως παραδεκτό και βάσιμο τον προβληθέντα λόγο ανακοπής, με το σκεπτικό ότι η άσκηση του δικαιώματος καταγγελίας της εν λόγω δανειακής σύμβασης είναι αδικαιολόγητη και καταχρηστική, δεδομένου ότι η πραγματική κατάσταση που είχε διαμορφωθεί, είχε δημιουργήσει στους ανακόπτοντες την εύλογη πεποίθηση ότι το εμπλεκόμενο πιστωτικό ίδρυμα δεν θα προέβαινε σε ενάσκηση του δικαιώματός του κατά τον κρίσιμο χρόνο, με αποτέλεσμα η πρόωγη ενάσκηση να προκαλεί επαχθείς συνέπειες στους δανειολήπτες. Ως κρίσιμες περιστάσεις παραθέτει εν προκειμένω (i) το γεγονός ότι η οικονομική αδυναμία του δανειολήπτη προκλήθηκε εκ της παράλειψης πρόβλεψης στη δανειακή σύμβαση του προφορικός συμφωνηθέντος όρου περί ανανέωσης της τριετούς προστασίας των δόσεων, με αποτέλεσμα να υποστεί ανεπανόρθωτη οικονομική βλάβη εκ της ενίσχυσης της ισοτιμίας του ελβετικού φράγκου έναντι του ευρώ, (ii) το χρονικό σημείο της καταγγελίας, η οποία έλαβε χώρα κατά το στάδιο των διαπραγματεύσεων για τη ρύθμιση των οφειλών μετά τη λήξη του προγράμματος προστασίας της δόσης, και τέλος (iii) την ύπαρξη επαρκών εξασφαλίσεων υπό την μορφή προσημείωσης υποθήκης επί ακινήτου.

Στο πλαίσιο αυτό, το Εφετείο παραθέτει τους συμβατικούς όρους και, εκ της γραμματικής ερμηνείας, διαπιστώνει ότι παρασχεθήκε στον πιστούχο η ευχέρεια μόνο να συντέμνει, όχι όμως και να διευρύνει, δηλαδή να ανανεώνει τη διάρκεια προστασίας. Παρά το γεγονός, όμως, ότι ο συγκεκριμένος όρος δεν περιλήφθηκε εγγράφως στην κύρια σύμβαση ή σε κάποιο από τα προσαρτήματα αυτής, γίνεται ωστόσο δεκτό ότι καταρτίσθηκε προφορικά μεταξύ δανειολήπτη/πρωτοφειλέτη και της εμπλεκόμενης τράπεζας. Το γεγονός αυτό οδηγεί στην αξιολογική κρίση ότι ο προκείμενος και ασφαλώς ιδιαίτερης βαρύτητας όρος ήταν αδιαφανής ως προς σειρά κρίσιμων παραγόντων και δη (i) ως προς τη διάρκεια της μελλοντικής ανανέωσης (εάν δηλαδή θα επακολουθούσε μία ή πολλές ανανεώσεις), (ii) ως προς την ισοτιμία βάσει της οποίας θα ελάμβανε χώρα η ανανέωση, δηλαδή εάν η μελλοντική προστασία της δόσης θα υπολογιζόταν επί της ισοτιμίας της ημέρας εκταμίευσης του δανείου ή της ημέρας της εν λόγω ανανέωσης, (iii) ως προς το κόστος και την επιβάρυνση της στο μέλλον ανανέωσης, (iv) ως προς τον υποχρεωτικό ή δυνητικό χαρακτήρα της εν λόγω ανανέωσης για τα συμβαλλόμενα μέρη, καθώς επίσης (v) ως προς τα μεγέθη παροχής και αντιπαροχής της σύμβασης. Αξίζει επίσης να υπογραμμισθεί ότι το Εφετείο δέχεται ότι εάν ο δανειολήπτης «γνώριζε πριν την κατάρτιση της σύμβασης ότι η καταβλητέα (και τυχόν ανανεωθείσα) δόση, μετά την παρέλευση των 36 πρώτων μηνών, θα διαμορφώνονταν, σε κάθε περίπτωση, με βάση την απρόβλεπτη (κατά το χρόνο κατάρτισης της επίδικης δανειακής σύμβασης) τρέχουσα ισοτιμία των ανωτέρω νομισμάτων δεν θα προχωρούσε

12. ΔΕΕ C-26/13, ό.π., σκ. 71-5. Ομοίως ΔΕΕ C-143/13, *Matei*, 26.02.2015, ECLI:EU:C:2015:127, σκ. 73-5.

13. ΟΛΑΠ 15/2007, ΔΕΕτ., 2007, σ. 975, ΕλλΔνη, 2007, σ. 985.

στην κατάρτιση της επίδικης σύμβασης δανείου». Ομοίως, απορρίπτεται ο ισχυρισμός του εκκαλούντος πιστωτικού ιδρύματος ότι ο δανειολήπτης είχε ενημερωθεί με επιστολή που του εστάλη με απλό ταχυδρομείο έναν μήνα πριν την επικείμενη λήξη της προστασίας για το εν λόγω γεγονός, καθώς επίσης για τη δυνατότητα ανανέωσης αυτής, εάν και εφόσον το επιθυμούσε, με βάση την ισχύουσα ισοτιμία κατά την ημέρα ανανέωσης. Το Δικαστήριο εστιάζει στο γεγονός ότι η εν λόγω επιστολή δεν έχει υπογραφεί από τον δανειολήπτη, δεν φέρει ημερομηνία και άρα μπορεί να έχει συνταχθεί οποτεδήποτε, καθώς επίσης ότι δεν προκύπτει η γνώση του δανειολήπτη για το περιεχόμενο της επιστολής.

Με βάση τις συγκεκριμένες παραδοχές, σε συνδυασμό με τη διάγνωση ανελλιπών καταβολών του δανειολήπτη για όλο το διάστημα από την κατάρτιση της επίμαχης σύμβασης (Νοέμβριος 2006) έως τον Απρίλιο 2011, το Εφετείο καταλήγει στο συμπέρασμα ότι παραβιάστηκαν τόσο η υποχρέωση πίστης όσο και το καθήκον προστασίας των συμφερόντων των πελατών της τράπεζας, ώστε να αποφεύγεται κάθε υπέρμετρα επαχθής συνέπεια, ικανή να επιφέρει βλάβη σε αυτούς. Ως εκ τούτου, η ενάσκηση του συγκεκριμένου συμβατικού δικαιώματος του πιστωτικού ιδρύματος υπερβαίνει καταφανώς τον κοινωνικό και οικονομικό σκοπό αυτού και προσκρούει στα χρηστά ήθη, λαμβάνοντας μάλιστα υπόψη ότι τα οικονομικά προβλήματα που εμφάνισε ο δανειολήπτης και οδήγησαν στην υπερημερία του, ήταν απόρροια της μη ενημέρωσής του για την ανανέωση του, κατά τα ανωτέρω, αδιαφανή όρου της σύμβασης για προστασία της δόσης. Προς τούτο, υπογραμμίζεται ότι από την ενίσχυση της ισοτιμίας του ελβετικού φράγκου έναντι του ευρώ, το άληκτο κεφάλαιο του επίδικου δανείου ανερχόταν στις 14.06.2011 – και παρά τις μέχρι τότε ανελλιπείς καταβολές του δανειολήπτη ύψους 83.074,34 ευρώ – αντί να έχει μειωθεί, είχε αυξηθεί στο ποσό των 487.417,07 ευρώ, ενώ το αρχικώς εκταμιευθέν ποσό ήταν 401.174,63 ευρώ.

III. Γενικές παρατηρήσεις επί των απαιτήσεων ενημέρωσης στην περίπτωση δανειακών συμβάσεων σε ελβετικό φράγκο

Αμφότερες οι σχολιαζόμενες αποφάσεις ευθυγραμμίζονται με την κρατούσα άποψη στη θεωρία¹⁴, ιδίως μετά την απόφαση του ΔΕΕ στην υπόθεση *Banif*¹⁵, όπου απορρίφθηκε ο νομικός χαρακτηρισμός και η δογματική κατηγοριοποίηση

των εν λόγω δανείων ως επενδυτικών συμβάσεων, γεγονός που θα όφειλε να ενεργοποιήσει σειρά εκ των ειδικότερων προβλέψεων του Ν. 3606/2007 (πιστοποίηση των εμπλεκόμενων υπαλλήλων, έλεγχος συμβατότητας ή καταλληλότητας κ.ο.κ.). Η εν λόγω διάσταση δεν αναιρεί την οικονομική λειτουργία των επίμαχων δανειακών συμβάσεων, όπου – ανεξαρτήτως του νομικού χαρακτηρισμού – φαίνεται να εμφιλοχωρεί το στοιχείο της επένδυσης αποδόσεως (*carry trade*) τουλάχιστον υπό την απλή μέθοδο της ανταλλαγής δανειακού κεφαλαίου ενός νομίσματος με κεφάλαιο άλλου νομίσματος στη διατραπεζική αγορά¹⁶. Προς τούτο, οι ανωτέρω παραδοχές δεν πρέπει να αποπροσανατολίσουν τη νομική προβληματική από την κομβική παράμετρο του συναλλαγματικού κινδύνου και της υποχρέωσης ενημέρωσης και διαφώτισης επ' αυτού.

Στο πλαίσιο αυτό, είναι κρίσιμο να υπογραμμισθεί ότι ο εν λόγω υψηλός κίνδυνος είχε ήδη ενεργοποιήσει την επέμβαση των εποπτικών αρχών, οι οποίες, με κανονιστικά μέσα, έσπευσαν να αποκαταστήσουν το έλλειμα πληροφόρησης του ασθενέστερου μέρους, ήτοι κατά κανόνα του δανειολήπτη¹⁷, ήδη προ της εκδήλωσης της ανωτέρω σταδιακής ενίσχυσης της ισοτιμίας του ελβετικού φράγκου έναντι του ευρώ. Πιο συγκεκριμένα, η Πράξη του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος (εφεξής: ΠΔ/ΤΕ) αρ. 2501/2002 «Ενημέρωση των συναλλασσομένων με τα πιστωτικά ιδρύματα για τους όρους που διέπουν τις συναλλαγές τους»¹⁸ θέτει στο Κεφ. Β' παρ. 2 περ. α' υποστοιχ. (x) και (xi) συγκεκριμένες υποχρεώσεις ως προς τις χορηγήσεις σε ξένο νόμισμα. Πιο συγκεκριμένα, προβλέπεται η υποχρέωση ενημέρωσης σχετικά με τον κίνδυνο από ενδεχόμενη διακύμανση της συναλλαγματικής ισοτιμίας στην περίπτωση δανείων σε συνάλλαγμα ή με ρήτρα συναλλάγματος. Το αυτό ορίζεται σχετικά με τη δυνατότητα και το κόστος χρησιμοποίησης τεχνικών κάλυψης του κινδύνου από τυχόν μεταβολή της συναλλαγματικής ισοτιμίας ή και μεταβολή των επιτοκίων. Πέραν τούτου, έχουν δοθεί συμπληρωματικές οδηγίες στα πιστωτικά ιδρύματα, ώστε να συμπεριλαμβάνουν παραδείγματα για τη λειτουργία των δανείων σε ξένο νόμισμα, στα οποία θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη ως ισοτιμία για τον υπολογισμό της δόσης, η μέγιστη τιμή της αρνητικής διακύμανσης την τριετία που προηγείται της σύναψης του δανείου, ενώ ως επιτόκιο αναφοράς το υψηλότερο επιτό-

14. Έτσι Ρ. ΓΙΟΒΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Προστασία δανειολήπτη στα δάνεια σε αλλοδαπό νόμισμα, ΕπισκεΔ, 2014, σσ. 654-6, Α. ΜΠΩΛΟΣ, ό.π., σσ. 25-28, Χ. ΧΑΣΑΠΗΣ, ό.π., σσ. 11 επ. Ομοίως στη νομολογία ΠΠρΑθ 376/2016, 763/2016 και 1637/2016 (ΝΟΜΟΣ), ΠΠρΘεσ 1101/2016 (ΝΟΜΟΣ), ΠΠρΘεσ 738/2016, ΕΛΛΔνη, 2016, σ. 847, ΠΠρΚαβ 22/2016, ΧρηΔικ, 2016, σ. 295 παρατ. Ι. ΔΡΙΤΣΟΥΛΑ, ΜΠρΑθ 6521/2015 (ΝΟΜΟΣ), ΜΠρΠειρ 1249/2015 (ΝΟΜΟΣ). Αντίθετα Ε. ΑΥΛΟΓΙΑΡΗ / Μ. ΓΛΑΒΙΝΑ, Δάνεια σε ελβετικό φράγκο, ΕΕΕυρΔ, 2015, σ. 429, Δ. ΣΠΥΡΑΚΟΣ, Δάνεια σε συνάλλαγμα και προστασία του οφειλέτη, ΔΕΕτ., 2015, σσ. 825, 828 επ. Πρβλ. στη νομολογία ΠΠρΑλεξ 56/2015 (ΝΟΜΟΣ).

15. ΔΕΕ C-312/14, *Banif Plus Bank*, 03.12.2015, ECLI:EU:C:2015:794.

16. Επ' αυτής, βλ. Α. ΜΠΩΛΟ, ό.π., σσ. 20-24 με περαιτέρω αναφορές.

17. Για την έννοια του δανειολήπτη ως καταναλωτή, βλ. ΟΛΑΠ 13/2015, ΧρηΔικ, 2015, σ. 407, ΧρηΔ 2015, σ. 675. Επ' αυτής, βλ. Δ. ΛΑΔΑ, *Ius est ars boni et aequi* – Ο εγγυητής καταναλωτής – Ο έμπορος καταναλωτής – Εννοιολογικές προσεγγίσεις με αφορμή την ΟΛΑΠ 13/2015, ΧρηΔικ, 2015, σ. 341, Ε. ΠΟΥΡΝΑΡΑ, Η έννοια του «καταναλωτή» σήμερα ιδίως στις τραπεζικές πιστωτικές συμβάσεις, υπό το πρίσμα και της υπ' αριθμ. 13/2015 απόφασης της Ολομέλειας του Αρείου Πάγου, ΕφΑΔ, 2015, σ. 1065.

18. ΦΕΚ Α' 277.

κιο της τελευταίας τριετίας. Κατά την ίδια ως άνω περίοδο, τα πιστωτικά ιδρύματα κλήθηκαν να εφαρμόσουν τεχνικές κάλυψης κινδύνου από την ενδεχόμενη διακύμανση της συναλλαγματικής ισοτιμίας¹⁹. Στο πλαίσιο αυτό, μάλιστα, ειδικής μνείας χρήζει η Σύσταση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου Συστημικού Κινδύνου, της 21ης Σεπτεμβρίου 2011, σχετικά με τον δανεισμό σε ξένο νόμισμα²⁰, η οποία υιοθετήθηκε από την Τράπεζα της Ελλάδος²¹.

Ενόψει των ανωτέρω παρατηρήσεων²², ξενίζει η παραδοχή της απόφασης του Εφετείου Θράκης, σύμφωνα με την οποία δεν ήταν αναγκαία η χορήγηση εκτεταμένης και εξειδικευμένης ενημέρωσης σχετικά με τον μηχανισμό λειτουργίας του διεθνούς συστήματος διαμόρφωσης και μεταβολής των συναλλαγματικών ισοτιμιών. Παρότι το ίδιο Δικαστήριο φαίνεται να μετριάξει την εμβέλεια της εν λόγω παραδοχής με τη διαπίστωση ότι το εναγόμενο πιστωτικό ίδρυμα ενημέρωνε τους καταναλωτές ως προς τα χαρακτηριστικά των επιμέρους μορφών χορηγήσεων στεγαστικών δανείων, παραδίδοντας σε αυτούς σχετικό έντυπο, απουσιάζει η άνευ ετέρου απαραίτητη εξέταση και κρίση εάν το εν λόγω πληροφοριακό υλικό πληρούσε τις προϋποθέσεις που έθετε η ως άνω εποπτική νομοθεσία²³.

Η αυτή παρατήρηση ισχύει και για την έτερη σχολιαζόμενη απόφαση του Εφετείου Λάρισας, όπου – ενόψει και των διαφορετικών βιοτικών περιστατικών που τέθηκαν υπόψη του – η (ενδεχομένως πλημμελής) ενημέρωση για την εξέλιξη της απόσβεσης των δανειακών υποχρεώσεων αντισταθμίζεται από τις προφορικές διαβεβαιώσεις περί ενεργοποίησης του προγράμματος προστασίας της δόσης. Ως εκ τούτου, η *ratio decidendi* περί αδιαφάνειας του προφορικού γενικού όρου συναλλαγής για την ανανέωση/παράταση του προγράμματος προστασίας εκτοπίζει την ασφαλώς εξίσου ερευνητέα διάσταση της προσυμβατικής ενημέρωσης αναφορικά με την εξέλιξη των δανειακών υποχρεώσεων

του οφειλέτη, βάσει παραδειγμάτων που αντιμετωπίζουν διαφορετικά σενάρια διακύμανσης της συναλλαγματικής ισοτιμίας.

Πέραν τούτου, δεν παροράται ότι αμφότερες οι εδώς σχολιαζόμενες αποφάσεις επικεντρώνονται στην αξιολόγηση των εν λόγω δανειακών συμβάσεων βάσει της Οδηγίας 93/13/ΕΟΚ και του άρθρου 2 Ν. 2251/1994, δίχως να υπεισέρχονται (ενόψει του συζητητικού συστήματος που διαπνέει την πολιτική δίκη) στις λοιπές νομικές βάσεις που θα μπορούσαν να θεμελιώσουν τις αξιώσεις των δανειοληπτών/καταναλωτών. Τούτο ισχύει κατά μείζονα λόγο για την Οδηγία 2005/29/ΕΚ για τις αθέμιτες εμπορικές πρακτικές²⁴ και τα άρθρα 9α επ. Ν. 2251/1994, δεδομένου ότι και οι δύο εφετειακές αποφάσεις υπεισέρχονται σιωπηρά και υπολαμβάνουν νομοτυπικά χαρακτηριστικά που προσιδιάζουν στο συγκεκριμένο πλαίσιο²⁵, όπως η λήψη τεκμηριωμένης απόφασης συναλλαγής ή η στρέβλωση της οικονομικής συμπεριφοράς του δανειολήπτη²⁶.

IV. Η αρχή της διαφάνειας και το «πρότυπο» του καταναλωτή στο ελληνικό δίκαιο

Η ιδιαίτερη σημασία των σχολιαζόμενων αποφάσεων έγκειται ακριβώς στο γεγονός ότι αντιμετωπίζουν την πλέον εριζόμενη πτυχή των εν λόγω συμβάσεων, την οποία εξετάζουν από διαφορετική σκοπιά και υπό το πρίσμα ουσιωδώς διαφορετικών βιοτικών περιστατικών. Σε κάθε περίπτωση, είναι χαρακτηριστικός ο τρόπος με τον οποίο η αρχή της διαφάνειας, υπό όλες τις εκφάνσεις της, απολήγει σε διαφοροποιημένα αποτελέσματα ανάλογα με το αντικείμενο και τα μέσα προστασίας από τον συναλλαγματικό κίνδυνο που άνευ ετέρου ενέχουν οι επίμαχες δανειακές συμβάσεις. Έτσι, από τη μία πλευρά, το Εφετείο Θράκης απορρίπτει την «αυτοματοποιημένη προστασία» μέσω της κατάφασης του αδιαφανούς χαρακτήρα σε έναν όρο συναλλαγής, ο οποίος δεν μπορεί να μην είναι αντιληπτός στον μέσο δανειολήπτη, λαμβάνοντας υπόψη μάλιστα ότι επαναλαμβάνει την ΑΚ 291. Από την άλλη πλευρά, το Εφετείο Λάρισας εύλογα εξετάζει τα μέσα προστασίας, τα οποία το εκάστοτε πιστωτικό ίδρυμα οφείλει να θέτει στη διάθεση του εκάστοτε δα-

19. Βλ. το υπ' αρ. 484/19.03.2007 έγγραφο της Διεύθυνσης Εποπτείας Πιστωτικού Συστήματος της ΤτΕ. Διαθέσιμο υπό την ιστοσελίδα: <http://www.bankofgreece.gr/BoGDocuments/%CE%95%CE%93%CE%93%CE%A1%CE%91%CE%A6%CE%9F%20484%20-19.3.2007.pdf>.

20. ΕΕ 2011 C 342/01.

21. Βλ. την υπ' αρ. 457/23.04.2013 Εγκύκλιο της Διεύθυνσης Εποπτείας Πιστωτικού Συστήματος της ΤτΕ. Διαθέσιμη υπό την ιστοσελίδα: <http://www.bankofgreece.gr/BoGDocuments/%CE%95%CE%94%20457-2013.pdf>.

22. Βλ. περαιτέρω τη Σύσταση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής της 1ης Μαρτίου 2001, σχετικά με τις προσυμβατικές πληροφορίες που πρέπει να παρέχονται στους καταναλωτές από πιστωτές που χορηγούν στεγαστικά δάνεια, ΕΕ 2001 L 69/25. Επ' αυτής, βλ. Χ. ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ, §23 Στεγαστικά δάνεια, σε Β. Δούβλη / Α. Μπώλο (Επ.), Δίκαιο Προστασίας Καταναλωτών, Τόμος II, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2008, σσ. 1103 επ.

23. Επ' αυτής, βλ. Α. ΜΠΩΛΟ, ό.π., σσ. 47 επ., Χ. ΧΑΣΑΠΗ, ό.π., σσ. 103 επ.

24. Της 11ης Μαΐου 2005 για τις αθέμιτες εμπορικές πρακτικές των επιχειρήσεων προς τους καταναλωτές στην εσωτερική αγορά και για την τροποποίηση της Οδηγίας 84/450/ΕΟΚ του Συμβουλίου, των Οδηγιών 97/7/ΕΚ, 98/27/ΕΚ, 2002/65/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου και του Κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 2006/2004 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, ΕΕ 2005 L 149/22.

25. Ως προς τη σχέση της Οδηγία 2005/29/ΕΚ με την Οδηγία 93/13/ΕΟΚ περί καταχρηστικών ρητρών συμβάσεων, βλ. ΔΕΕ C-453/10, *Pereničová και Perenič*, 15.03.2012, ECLI:EU:C:2012:144, σκ. 41 επ.

26. Επί της εφαρμογής της νομοθεσίας περί αθέμιτων εμπορικών πρακτικών στις εν λόγω συναλλαγές βλ. Δ.Π. ΤΖΑΚΑ, Οι χρηματοοικονομικές υπηρεσίες και ιδίως η προστασία των επενδυτών στο πλαίσιο της Οδηγίας για τις αθέμιτες εμπορικές πρακτικές (Οδηγία 2005/29/ΕΚ), ΧρηΔικ, 2014, σ. 399 με περαιτέρω αναφορές.

νειολήπτη/καταναλωτή, δυνάμει είτε της αρχής της καλής πίστης είτε προφορικών γενικών όρων συναλλαγής. Κατά λογική ακολουθία, σε αμφότερες τις σχολιαζόμενες αποφάσεις, ο έλεγχος με τα κριτήρια του Ν. 2251/1994 δεν απομακρύνεται από την κατευθυντήρια αρχή της αυτοευθύνης του καταναλωτή, αλλά προσανατολίζεται στην ενεργητική δραστηριοποίηση αυτού, προκειμένου να προστατευθεί αποτελεσματικά από τον εγκύρως αναληφθέντα συναλλαγματικό κίνδυνο. Στο πλαίσιο αυτό, φαίνεται να ενεργοποιείται η ευθύνη της τράπεζας, ώστε να θέτει στη διάθεση αυτού τα προσήκοντα προς τούτο μέσα.

Στο πλαίσιο αυτό, χρήζει αναφοράς το γεγονός ότι το Εφετείο Θράκης υιοθετεί την προσέγγιση του ΔΕΕ ως προς το κρίσιμο πρότυπο καταναλωτή²⁷, όπου ως σημείο αναφοράς για τον έλεγχο συμβατικών όρων τίθεται ο μέσος καταναλωτής, ο οποίος έχει τη συνήθη πληροφόρηση και είναι ευλόγως προσεκτικός και ενημερωμένος (*homo oeconomicus*)²⁸. Με αυτές τις παραδοχές, η εν λόγω απόφαση αποκλίνει από την πάγια θεώρηση της ελληνικής νομολογίας²⁹, η οποία θέτει ως σημείο αναφοράς το πρόσωπο «του συνήθως απρόσεκτου μεν ως προς την ενημέρωσή του, αλλά διαθέτοντος τη μέση αντίληψη κατά τον σχηματισμό της δικαιοπρακτικής του αποφάσεως καταναλωτή του συγκεκριμένου είδους αγαθών ή υπηρεσιών». Μολονότι το Ανώτατο Ακυρωτικό φαίνεται να προσεγγίζει την προαναφερθείσα θέση του ΔΕΕ, εντούτοις δεν την υιοθετεί πλήρως, αλλά διαμορφώνει τελικά ένα μάλλον ενδιάμεσο πρότυπο προστατευτέου καταναλωτή. Αντίθετα, το Εφετείο Λάρισας δεν υπεισέρχεται σε σκέψεις αναφορικά με το κρίσιμο πρότυπο καταναλωτή, υπολαμβάνοντας προφανώς ότι ένας προφορικά καταρτισθείς γενικός όρος συναλλαγής³⁰, ο οποίος καταλείπει αδιευκρίνιστα σειρά καίριων ζητημάτων, είναι ικανός να παραπλανήσει ακόμη και τον πλέον ενημερωμένο αντισυμβαλλόμενο/καταναλωτή.

Σε κάθε περίπτωση, δεν φαίνεται επιτυχής η προσφυγή του Εφετείου Θράκης στις προβλέψεις του άρθρου 23 παρ. 1

περ. α' και παρ. 2 και 3 της Οδηγίας 2014/17/ΕΕ³¹, το οποίο αφορά στο δικαίωμα του δανειολήπτη περί μετατροπής του δανείου σε άλλο νόμισμα βάσει της συναλλαγματικής ισοτιμίας που ισχύει την ημέρα της μετατροπής. Παρότι επισημαίνεται³² ότι τόσο η Οδηγία 2014/17/ΕΕ (βλ. άρθρο 23 παρ. 5 και άρθρο 43 παρ. 1) όσο και ο Ν. 4348/2016 δεν προβλέπουν την εφαρμογή των εν θέματι διατάξεων ή πρόσθετων, αυστηρότερων εθνικών διατάξεων επί υφιστάμενων συμβάσεων πίστωσης (τουλάχιστον όσων είχαν καταρτισθεί πριν από τις 21.03.2016), θα μπορούσε να υποστηριχθεί η ευχέρεια του Εφετείου να αντλήσει ερμηνευτικά συμπεράσματα προς διευκόλυνση της δικανικής πεποίθησης αυτού. Ωστόσο, ξενίζει ότι δεν συνεκτιμάται η εν προκειμένω κρίσιμη περίπτωση για την ενεργοποίηση του εν λόγω δικαιώματος. Πιο συγκεκριμένα, δεν συνεκτιμάται ότι, σύμφωνα με την παρ. 4 τόσο του άρθρου 23 της Οδηγίας 2014/17/ΕΕ όσο και του άρθρου 22 Ν. 4438/2016 προαπαιτείται, αφενός, η επιβάρυνση του δανειολήπτη λόγω της διακύμανσης της κρίσιμης ισοτιμίας σε ποσοστό άνω του 20% σε σχέση με την ισχύουσα ισοτιμία κατά τον χρόνο κατάρτισης της σύμβασης και, αφετέρου, τη σχετική έγγραφη ενημέρωση του δανειολήπτη αναφορικά με την άσκηση του προκειμένου δικαιώματος³³. Πέραν τούτου, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι εν προκειμένω το δικαστήριο προστρέχει στην επονομαζόμενη «υπέρβαση του ρυθμιστικού εύρους της Οδηγίας» (*überschießende Richtlinienumsetzung*), δίχως ωστόσο να επικαλείται ή να στοιχειοθετεί τις αναγκαίες προς τούτο προϋποθέσεις που θέτει η νομολογία³⁴.

V. Συμπερασματικές παρατηρήσεις – Η παραπληρωματική σχέση των σχολιαζόμενων αποφάσεων

Παρά τον ουσιωδώς διαφορετικό χαρακτήρα των επίδικων βιοτικών περιστατικών, είναι βέβαιο ότι οι σχολιαζόμενες αποφάσεις διαφωτίζουν σε σημαντική έκταση μία καίριας σημασίας θεματική όχι μόνο λόγω των εισαγωγικά εκθεσιών κοινωνικών επιπτώσεων, αλλά κυρίως λόγω των αντιφατικών κρίσεων τόσο σε επίπεδο νομολογίας³⁵ όσο

27. Επ' αυτού βλ. και Γ. ΔΕΛΛΙΟ, Άρθρο 2 Ν. 2251/1994 σε Ε. Αλεξανδρίδου (Επ.), Δίκαιο Προστασίας Καταναλωτή, Ελληνικό – Ευρωπαϊκό, 2η έκδ., εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2015, σσ. 1041, παρ. 56, Γ. ΔΕΛΛΙΟ / Α. ΒΑΛΤΟΥΔΗ, Συμβάσεις δανείων σε ελβετικό φράγκο, Κύρος γενικών όρων συναλλαγών και συναφή ζητήματα, ΕπισκΕΔ, 2015, σσ. 100-1, Ι. ΚΑΡΑΚΩΣΤΑ, Δίκαιο Προστασίας Καταναλωτή, 3η έκδ., εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2016, σσ. 117-8 παρ. 37-9.

28. Βλ. και ΔΕΕ C-96/14, *Van Hove*, 23.04.2015, ECLI:EU:C:2015:262, σκ. 47, ΔΕΕ C-26/13, ό.π., σκ. 74, Πρβλ. και ΔΕΕ C-122/10, *Ving Sverige*, 12.05.2011, ECLI:EU:C:2011:299, σκ. 22-3.

29. Βλ. ενδεικτικά ΟΛΑΠ 15/2007, ό.π., ΑΠ 652/2010, ό.π., ΑΠ 2123/2009, ΔΕΕτ., 2010, σ. 714, ΕΕμπΔ 2009, σ. 843, ΧρηΔικ 2009, σ. 464.

30. Για τους προφορικούς καταρτισθέντες ΓΟΣ, βλ. ΕφΑθ 5353/2003, ΕΕμπΔ, 2003, σ. 643, Γ. ΔΕΛΛΙΟ, ό.π., σσ. 107-8 παρ. 16, Ι. ΚΑΡΑΚΩΣΤΑ, ό.π., σ. 131 παρ. 76.

31. Βλ. νυν άρθρο 22 παρ. 1 περ. α' και παρ. 2 και 3 Ν. 4438/2016.

32. Βλ. και Χ. ΧΑΣΑΠΗ, ΕΕμπΔ, 2017, σσ. 143-4.

33. Ομοίως Α. ΜΠΩΛΟΣ, ΕλλΔνη, 2017, σσ. 497-8.

34. Πρβλ. τις προϋποθέσεις που προβλέπονται για την αυτή κατασκευή στο πλαίσιο των συμβάσεων εμπορικής διανομής ΟΛΑΠ 15/2013, ΔΕΕτ., 2013, σ. 1180, ΕΕμπΔ 2013, σ. 820, ΧρΔ 2013, σ. 601, ΟΛΑΠ 16/2013, ΔΕΕτ., 2014, σ. 167, ΕΕμπΔ, 2013, σ. 578, ΧρΔ 2013, σ. 596.

35. Υπέρ του αδιαφανούς χαρακτήρα των εν λόγω όρων, βλ. ενδεικτικά ΠΠρΑθ 334/2016, ΕΕμπΔ, 2016, σ. 410 παρατ. Χ. ΧΑΣΑΠΗ, ΠΠρΑλεξ 56/2015 (ΝΟΜΟΣ), ΠΠρΙωαν 161/2015 (ΝΟΜΟΣ), ΠΠρΚοζ 38/2015 (ΝΟΜΟΣ), ΠΠρΜυτ 2/2017 και 6/2017 (αδημ.), ΠΠρΞανθ 20/2017, 13/2015 και 32/2015 (ΝΟΜΟΣ), ΠΠρΠειρ 619/2016, Αρμ, 2016, σ. 586, ΠΠρΡοδ 23/2015, ΧρηΔικ, 2015, σ. 423. Αντίθετα ΠΠρΑθ 763/2016 και 1637/2016 (ΝΟΜΟΣ), ΠΠρΘεσ 738/2016, ΕλλΔνη, 2016, σ. 847, ΠΠρΘεσ 353/2016 (ΝΟΜΟΣ), ΠΠρΚαβ 22/2016, ό.π., ΠΠρΚορ 135/2015, ΧρηΔικ,

και σε θεωρητικό επίπεδο³⁶. Προς επίρρωση της εν λόγω διαπίστωσης, επισημαίνεται ότι έχει ήδη εκδοθεί απόφαση και δη σε πρώτο βαθμό επί μόλις μίας από τις ασκηθείσες συλλογικές αγωγές³⁷ που στρέφονται κατά όσων πιστωτι-

κών ιδρυμάτων προέβησαν στη χορήγηση δανείων της εν λόγω μορφής.

Οι σχολιαζόμενες αποφάσεις – παρά το εκ πρώτης όψεως αντιφατικό συμπέρασμα, αφού η πρώτη δικαιώνει την τράπεζα, ενώ η δεύτερη τον δανειολήπτη – τελούν σε παραπληρωματική σχέση, δεδομένου ότι αντιμετωπίζουν με ομοιόμορφο τρόπο την κεντρική θεματική της προσυμβατικής ενημέρωσης για το περιεχόμενο και την έκταση των οικονομικών συνεπειών εκ του αναλαμβανόμενου συναλλαγματικού κινδύνου, ο οποίος συνιστά και το βασικό διακύβευμα επί δανεισμού σε αλλοδαπό νόμισμα. Στο πλαίσιο αυτό, αμφότερες οι αποφάσεις θεωρούν – ρητώς η πρώτη και σιωπηρώς η δεύτερη – ως διαφανή και έγκυρη τη ρήτρα που προβλέπει την υπαλλακτική ευχέρεια ως προς το νόμισμα υπολογισμού του οφειλόμενου άληκτου κεφαλαίου και περαιτέρω της εκάστοτε τοκοχρεωλυτικής δόσης. Αντίθετα, δεν υπεισέρχονται σε λεπτομέρειες αναφορικά με την πληρότητα της προσυμβατικής ενημέρωσης σχετικά με τον συναλλαγματικό κίνδυνο, θεωρώντας στην πρώτη περίπτωση ως επαρκές το χορηγηθέν έντυπο υλικό και την περιοδική ενημέρωση ενόψει και του μορφωτικού επιπέδου του δανειολήπτη, ενώ στη δεύτερη περίπτωση η εν λόγω απαίτηση θεωρείται – εύλογα – ως ικανοποιηθείσα από τα μέτρα προστασίας που τέθηκαν στη διάθεση του πιστούχου. Ως εκ τούτου, φαίνεται δογματικά και συστηματικά συνεπής η κρίση του Εφετείου Λάρισας ότι οι πλημμέλειες αναφορικά με την έκταση και το περιεχόμενο του προγράμματος προστασίας της δόσης ήταν αρκούντως σοβαρές, ώστε να θεμελιωθεί η ευθύνη της τράπεζας για την επελθούσα οικονομική δυσχέρεια του δανειολήπτη. Κατά λογική ακολουθία, αμφότερες οι σχολιαζόμενες αποφάσεις δεν αντιμετωπίζουν στατικά και αφηρημένα τη διαφάνεια ενός όρου που άνευ ετέρου έχει δηλωτικό χαρακτήρα, επαναλαμβάνοντας τα διαλαμβανόμενα στην ΑΚ 291, αλλά υπεισέρχονται στην πληρότητα της ενημέρωσης και ιδίως στη διαθεσιμότητα εν αναφορά προς τα μέσα προστασίας από τους αναληφθέντες (και ομολογουμένως εκ της εξέλιξης των πραγμάτων υψηλούς) κινδύνους.

λυτικά ως προς το ζήτημα των εννόμων συνεπειών της εν λόγω συλλογικής αγωγής επί ατομικών αγωγών, βλ. Α. ΜΠΩΛΟ, Δάνεια σε ελβετικό φράγκο και συλλογική προστασία, ΔΕΕτ., 2017, σ. 300 με περαιτέρω αναφορές.

2015, σ. 415 παρατ. Ε. ΓΚΟΥΝΤΕΛΑ, ΠΠρΛαμ 7/2017, 8/2017, 9/2017 και 12/2017 (ΝΟΜΟΣ), ΠΠρΛευκ 9/2016 (ΝΟΜΟΣ), ΠΠρΡεθ 31/2016 και 32/2016 και 1101/2016 (ΝΟΜΟΣ), ΠΠρΤριχ 15/2017 (ΝΟΜΟΣ). Πρβλ. και ΠΠρΑθ 376/2016 (ΝΟΜΟΣ).

36. Σε επίπεδο μονογραφικής αντιμετώπισης του θέματος, βλ. Α. ΜΠΩΛΟ, ό.π., Χ. ΧΑΣΑΠΗ, ό.π. Από την πλουσιότητα αρθρογραφία, βλ. ενδεικτικά Ι. ΒΕΝΙΕΡΗ, Τα στεγαστικά δάνεια σε ελβετικό φράγκο – Έλεγχος της μηνιαίας δόσης του δανειολήπτη υπό το πρίσμα του Ν. 2251/1994, ΕΕμπΔ, 2015, σ. 743, ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Δικαστικός έλεγχος ΓΟΣ που επαναλαμβάνει κατά περιεχόμενο μια νομοθετική διάταξη (άρθρο 1 παρ. 2 της Οδηγίας 93/13/ΕΟΚ), ΧρΙΔ, 2015, σ. 704, Γ. ΔΕΛΛΙΟ / Α. ΒΑΛΤΟΥΔΗ, ό.π., σσ. 103 επ., Ι. ΚΑΡΑΚΩΣΤΑ / Χ. ΒΡΕΤΤΟΥ, Ο ανοιχτός έλεγχος των ΓΟΣ στις δανειακές συμβάσεις σε ελβετικό φράγκο (γνωμ.), ΕφΑΔ, 2015, σ. 1043, Π. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟ, Ποιες δυνατότητες παρέχει το ελληνικό δίκαιο για την επίλυση διαφορών που προκύπτουν από τα δάνεια σε ελβετικά φράγκα; ΝοΒ, 2016, σ. 224, Δ. ΣΠΥΡΑΚΟ, ό.π., σσ. 834-7, Σ. ΨΥΧΟΜΑΝΗ, Τα τραπεζικά δάνεια σε ελβετικά φράγκα – Το πρόβλημα και η λύση του, ΕΕμπΔ, 2016, σ. 259, ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Τραπεζικά στεγαστικά δάνεια σε ελβετικά φράγκα (Το πρόβλημα – Προτεινόμενες λύσεις), ΔΕΕτ., 2015, σ. 1, οι οποίες συντάσσονται με την άποψη υπέρ της ακυρότητας των ΓΟΣ περί μετατροπής κάθε οφειλόμενης τοκοχρεωλυτικής δόσης από ελβετικό φράγκο σε ευρώ. Πρβλ. και Α. ΤΑΚΗ / Χ. ΠΑΤΣΙΚΑ, Τραπεζικά δάνεια σε ελβετικό φράγκο: Η νομιμότητά τους ενώπιον του ενωσιακού και του εθνικού δικαστή, Αρμ, 2015, σ. 191. Πρβλ. περαιτέρω Ε. ΑΥΛΟΓΙΑΡΗ / Μ. ΓΛΑΒΙΝΑ, ό.π., οι οποίες θεωρούν τα εν λόγω δάνεια ως συμβάσεις παροχής επενδυτικών υπηρεσιών του Ν. 3606/2007. Αντίθετα Ρ. ΓΙΟΒΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σσ. 660-8, Π. ΚΟΛΟΤΟΥΡΟΣ, Το αντικείμενο της εν στενή εννοία συλλογικής δίκης (Γνωμ.), ΔΕΕτ., 2015, σ. 1189, Δ. ΛΑΔΑΣ, Στεγαστικά δάνεια σε ελβετικό φράγκο, μια πρακτική προσέγγιση, σε Αναμνηστικό Τόμο Λεωνίδα Γεωργακόπουλου, Τόμος Ι, εκδ. Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα, 2016, σ. 427, Δ. ΛΙΑΠΠΗΣ Τα δάνεια σε ελβετικό φράγκο – Η διαγραφόμενη από το ΔικΕΕ και την Οδηγία 2014/17/ΕΕ προσέγγιση και η κυμαινόμενη ελληνική νομολογία, ΧρΙΔ, 2016, σ. 241. Πρβλ. και Μ. ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟ, Η ανατίμηση του ελβετικού φράγκου και η προστασία Ελλήνων δανειοληπτών, ΧρΙΔ, 2017, σ. 161 ο οποίος αποκλείει την προσφυγή σε συμπληρωτική ερμηνεία των επίμαχων συμβάσεων κατ' αποκλεισμό της ΑΚ 291.

37. ΠΠρΑθ 334/2016, ΕΕμπΔ, 2016, σ. 410 παρατ. Χ. ΧΑΣΑΠΗ. Ανα-

► Επετειακές εκδηλώσεις για τον εορτασμό των σαράντα χρόνων λειτουργίας του ΚΔΕΟΔ

Οι επετειακές εκδηλώσεις για τον εορτασμό των σαράντα χρόνων λειτουργίας του ΚΔΕΟΔ άρχισαν στις 10 Ιανουαρίου 2017 στην Αθήνα με την ομιλία του Προέδρου του ΚΔΕΟΔ και επί δωδεκαετία Προέδρου του ΔΕΕ, καθηγητή κ. Βασιλείου Σκουρή, που ανέπτυξε το θέμα «Νεώτερες εξελίξεις στην Οργάνωση, Δικαιοδοσία και Διαδικασία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης». Η εκδήλωση συνδιοργανώθηκε με την Ένωση Ελλήνων Δικονομολόγων και ολοκληρώθηκε με ερωτήσεις και ενδιαφέρουσα συζήτηση.

Αικατερίνη Σγουρίδου

► Εναρκτήρια συνάντηση για το ερευνητικό πρόγραμμα «Επείγοντα νομοθετικά μέτρα στην ΕΕ»

Στο πλαίσιο της ευρύτερης συνεργασίας του ΚΔΕΟΔ με το γερμανικό ίδρυμα Fritz-Thyssen, το τελευταίο χρηματοδότησε το εναρκτήριο συνέδριο του ερευνητικού προγράμματος με θέμα «Επείγουσες νομοθετικές διαδικασίες στην έννομη τάξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης». Στις 13 και 14 Ιανουαρίου 2017, στις εγκαταστάσεις του ΚΔΕΟΔ, φιλοξενήθηκαν δέκα ξένοι ερευνητές και ερευνήτριες από την Ιταλία, την Κροατία, τη Γαλλία και τη Λετονία, οι οποίοι, μαζί με το επιστημονικό προσωπικό του ΚΔΕΟΔ, έλληνες ερευνητές, τη Γραμματέα του ΚΔΕΟΔ, καθηγήτρια κ. Χριστίνα Δεληγιάννη-Δημητράκου, και υπό την προεδρία των καθηγητών κ.κ. Βασιλείου Σκουρή, Προέδρου Δ.Σ. του ΚΔΕΟΔ, και Βασιλείου Χριστιανού, Διευθυντή του ΚΔΕΟΔ, συζήτησαν, αφενός, σε συγκριτικό επίπεδο τις προβλέψεις των εθνικών τους εννόμων τάξεων σχετικά με την έκτακτη νομοθέτηση και, αφετέρου, τη δυνατότητα υιοθέτησης παρεμφερών διαδικασιών στην ενωσιακή έννομη τάξη και τη μορφή και το περιεχόμενο που αυτές θα λάβουν. Κοινή συνισταμένη αποτέλεσε η συζήτηση επί του σχετικού ερωτηματολογίου, που η ερευνητική ομάδα του ΚΔΕΟΔ είχε συντάξει και αποστείλει στους συμμετέχοντες, ώστε να αποτελέσει την ερευνητική βάση. Μετά από μία αναλυτική περιγραφή των πρόσφατων προκλήσεων, που ανέδειξαν την έλλειψη διαδικασίας νομοθέτησης για την αντιμετώπιση έκτακτων και ασυνήθιστων καταστάσεων στην ΕΕ (οικονομική κρίση, προσφυγική κρίση, τρομοκρατία) και κατέστησαν την κάλυψη του εν λόγω κενού επιτακτική, η ομάδα του ΚΔΕΟΔ παρουσίασε το αναλυτικό ερωτηματολόγιο, το οποίο είναι κοινό για όλους τους ερευνητές, έτσι ώστε μέσα από την ομοιομορφία των ερωτήσεων να αναδειχθεί το περιεχόμενο των διαφορετικών απαντήσεων, τα κοινά τους σημεία και, εν τέλει, να προκύψει ένα επιστημονικά πλήρες συμπέρασμα. Οι διήμερες συζητήσεις ακολούθησαν τη θεματική πορεία που είχε θέσει το ερωτηματολόγιο, δίνοντας στους ερευνητές τη δυνατότητα να εκφραστούν επ' αυτού, να προτείνουν τροποποιήσεις, βελτιώσεις, προσθήκες και αφαιρέσεις, ώστε το επόμενο

στάδιο, αυτό των απαντήσεων, να είναι επιστημονικά άρτιο, έχοντας βάσεις συνδιαμορφωμένες από όλους τους συμμετέχοντες. Τη συζήτηση της πρώτης ημέρας ακολούθησε δείπνο υποδοχής στο κέντρο της Θεσσαλονίκης, ενώ η δεύτερη ημέρα ολοκληρώθηκε με ελαφρύ γεύμα στις εγκαταστάσεις του ΚΔΕΟΔ. Μέσα από τη συνάντηση αυτή οι νέοι ερευνητές και ερευνήτριες από τις διάφορες χώρες της ΕΕ συζήτησαν και αντάλλαξαν απόψεις, χρησιμοποιώντας τις διαφορετικές εθνικές τους εμπειρίες για τη σύνθεση μίας ευρωπαϊκής, κοινής πρότασης, διαδικασία που κρίνεται από μόνη της ως ιδιαίτερα πολύτιμη και προωθητική για την ευρωπαϊκή συνεργασία. Εντός του πρώτου εξαμήνου του 2017, οι απαντήσεις των συμμετεχόντων ερευνητών, μαζί με άλλων ευρωπαίων επιστημόνων, οι οποίοι δεν κατάφεραν να παραβρεθούν στην εναρκτήρια συνάντηση, θα λάβουν τη μορφή μελέτης, η οποία, εκπροσωπώντας πλέον το σύνολο των ευρωπαϊκών δικαιοκώων οικογενειών, θα επιδιώξει να δώσει ικανοποιητικές απαντήσεις στο ζήτημα των επειγόντων νομοθετικών μέτρων στην ΕΕ.

Δήμητρα Γαμπά

► Επιστημονική εκδήλωση για την τρίτη θεματική του Συνεδρίου FIDE 2016

Την Παρασκευή 24 Φεβρουαρίου 2017, το ΚΔΕΟΔ, σε συνεργασία με την Ελληνική Ένωση Ευρωπαϊκού Δικαίου, διοργάνωσαν στην αίθουσα του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης επιστημονική εκδήλωση με ομιλητή τον κ. Ιωσήφ Κτενίδη, αναπληρωτή καθηγητή του ΑΠΘ, ο οποίος ήταν ο εθνικός Έλληνας εισηγητής για την τρίτη θεματική ενότητα υπό τον γενικό τίτλο «Κατανομή αρμοδιοτήτων και ρυθμιστικών εξουσιών μεταξύ Ένωσης και Κρατών Μελών» του 27ου συνεδρίου της Διεθνούς Ένωσης Ευρωπαϊκού Δικαίου (FIDE), το οποίο πραγματοποιήθηκε από τις 18 έως τις 21 Μαΐου 2016 στη Βουδαπέστη.

Ο κ. Κτενίδης σημείωσε καταρχήν ότι, στο πλαίσιο της παραπάνω γενικής θεματικής του συνεδρίου, αναλύθηκαν μια σειρά από ειδικότερα ζητήματα, τα οποία άπτονται του συνόλου σχεδόν των θεσμικών ερωτημάτων που απασχολούν το δίκαιο της Ένωσης από την ίδρυση των Κοινοτήτων και τα οποία διακρίθηκαν σε τρεις υποενότητες. Η πρώτη υποενότητα κινείτο γύρω από την αρχή της δοτής αρμοδιότητας και στη θεματολογία της περιλαμβανόταν, ενδεικτικά, η έκταση στην οποία η αρχή αυτή αποκρυσταλλώθηκε με τη Συνθήκη της Λισαβόνας, ο έλεγχος της υπέρβασης των αρμοδιοτήτων της Ένωσης από τα δικαστήρια των κρατών μελών και η έννοια και εφαρμογή της αρχής της επικουρικότητας. Η δεύτερη υποενότητα είχε περισσότερο πολιτικό χαρακτήρα και αφορούσε τη στάθμιση των εξουσιών της Ένωσης με αυτές των κρατών μελών στο σημερινό στάδιο εξέλιξης της Ένωσης, ενώ η τρίτη υποενότητα εστίαζε στην ειδικότερη κατανομή αρ-

μοδιοτήτων μεταξύ της Ένωσης και των κρατών μελών κατά την εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης.

Στη συνέχεια της ομιλίας του, ο κ. Κτενίδης επικεντρώθηκε στην εξέταση των αρμοδιοτήτων της Ένωσης σε σχέση με τα κράτη μέλη, με γνώμονα δύο άξονες, που αφορούσαν, αφενός, τη λειτουργία της αρχής της δοτής αρμοδιότητας στο νομικό σύστημα της Ένωσης και, αφετέρου, τη διαφορετική λειτουργία των κρατών μελών και της Ένωσης κατά την εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης.

Η εκδήλωση, στην οποία προήδρευσε ο ομότιμος καθηγητής του Πανεπιστημίου Πειραιώς, κάτοχος της έδρας Jean Monnet, κ. Παναγιώτης Κανελλόπουλος, ολοκληρώθηκε με ενδιαφέρουσα συζήτηση.

Αικατερίνη Σγουρίδου

► **Νέος Πρόεδρος της Ελληνικής Ένωσης Ευρωπαϊκού Δικαίου ο Πρόεδρος του ΚΔΕΟΔ καθ. Β. Σκουρής**

Μετά την ολοκλήρωση της επιστημονικής εκδήλωσης της 24ης Φεβρουαρίου 2017 για την κατανομή των αρμοδιοτήτων μεταξύ ΕΕ και κρατών μελών, συνήλθε στην ίδια αίθουσα του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης η Τακτική Γενική Συνέλευση της Ελληνικής Ένωσης Ευρωπαϊκού Δικαίου, με θέματα τον απολογισμό και την απαλλαγή του απερχομένου Διοικητικού Συμβουλίου, καθώς και την εκλογή νέου Διοικητικού Συμβουλίου και νέας Ελεγκτικής Επιτροπής.

Ο Πρόεδρος Δ.Σ. του ΚΔΕΟΔ, καθηγητής κ. Βασίλειος Σκουρής, που είχε διατελέσει Πρόεδρος της Ελληνικής Ένωσης Ευρωπαϊκού Δικαίου και κατά τη διετία 1992-1994, εξελέγη εκ νέου στη θέση αυτή.

Τα λοιπά μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου της Ένωσης είναι τα εξής:

Αντιπρόεδρος, Καθηγητής Παναγιώτης Κανελλόπουλος, έδρα Jean Monnet

Αντιπρόεδρος, Αθανασία Τσαμπάση, Αντιπρόεδρος ΣΤΕ ε.τ.

Γενικός Γραμματέας, Καθηγητής Κωνσταντίνος Π. Ηλιόπουλος, Δικαστής ΓεΔΕΕ

Ταμίας, Ιωάννης Δρυλλεράκης, Δικηγόρος

Ειδικός Γραμματέας, Dr Δημήτριος Τσιμπανούλης, Δικηγόρος

Μέλος, Μιχαήλ Βηλαράς, Δικαστής ΔΕΕ

Αναπληρωματικά μέλη:

Αικατερίνη Σαμώνη-Ράντου, Επίτιμη Νομική Σύμβουλος Δικαίου ΕΕ-ΥΠΕΞ

Δέσποινα Αναγνωστοπούλου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Μακεδονίας

Αικατερίνη Σγουρίδου

► **Τιμή «Δημητρίου Ευρυγένη» 2017**

Στις 28 Φεβρουαρίου 2017, πραγματοποιήθηκε στην αίθουσα του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης η ετήσια τιμητική εκδήλωση στη μνήμη του ιδρυτή του ΚΔΕΟΔ, αείμνηστου καθηγητή Δημητρίου Ευρυγένη, με ομιλήτριες τις παλιές συνεργάτιδες του, ομότιμες καθηγήτριες του ΑΠΘ κ.κ. Α. Γραμματικάκη-Αλεξίου και Ζ. Παπασιώπη-Πασιά.

Η εκδήλωση, με προεδρεύοντα τον Διευθυντή του ΚΔΕΟΔ, καθηγητή κ. Βασίλειο Χριστιανό, άρχισε με τον χαιρετισμό του Προέδρου Δ.Σ. του ΚΔΕΟΔ καθηγητή κ. Βασιλείου Σκουρή.

Κατόπιν, παρουσίασε την ομιλία της η κ. Α. Γραμματικάκη-Αλεξίου, με θέμα «Η διεθνής διακίνηση πολιτιστικών αντικειμένων και η προστασία που παρέχει το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο» και, στη συνέχεια, τον λόγο έλαβε η κ. Ζ. Παπασιώπη-Πασιά, που ανέπτυξε το θέμα «Συγκρούσεις νόμων και ιθαγενειών στο προσφυγικό δίκαιο».

Και οι δύο εισηγήσεις, πέραν της εμπειριστατωμένης νομικής ανάλυσης που περιείχαν, είχαν εμπλουτισθεί με αναφορές σε πραγματικές υποθέσεις, γεγονός που τροφοδότησε τη συζήτηση με την οποία ολοκληρώθηκε η εκδήλωση.

Την εκδήλωση παρακολούθησαν, εκτός άλλων, συγγενείς και φίλοι του Δημητρίου Ευρυγένη.

Αικατερίνη Σγουρίδου

► **Διεθνές επιστημονικό Συνέδριο «Η απαγόρευση διακρίσεων στην πράξη»**

Στις 3 & 4 Μαρτίου 2017, πραγματοποιήθηκε στην αίθουσα του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου στη Θεσσαλονίκη διεθνές συνέδριο με θέμα «Η απαγόρευση των διακρίσεων στην πράξη», που διοργανώθηκε με τη συνεργασία του Τομέα Δημοσίου Δικαίου και Πολιτικής Επιστήμης της Νομικής Σχολής του ΑΠΘ και της Ελληνικής Ένωσης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου.

Βασικός σκοπός του συνεδρίου, στο οποίο συμμετείχαν διακεκριμένοι νέοι επιστήμονες και καταξιωμένοι καθηγητές από ακαδημαϊκά ιδρύματα της Ελλάδας και της Ευρώπης, ήταν, αφενός, να παρουσιάσει τις νέες τάσεις και εξελίξεις στο δίκαιο της απαγόρευσης διακρίσεων στον ευρωπαϊκό χώρο, και, αφετέρου, να συζητήσει τους λόγους που οι διατάξεις περί απαγόρευσης διακρίσεων έχουν τόσο μικρή απήχηση στον ελληνικό νομικό κόσμο, στις συναφείς ΜΚΟ και, τελικά, στην ελληνική κοινωνία, όπως προκύπτει από την ιδιαίτερος περιορισμένη επίκλησή τους από τη νομολογία. Οι άξονες, γύρω από τους οποίους αναπτύχθηκαν οι επιμέρους θεματικές του συνεδρίου, αφορούσαν τις θρησκευτικές διακρίσεις και την αντιμετώπιση του Ισλάμ στην Ευρώπη, το προσφυγικό και μεταναστευτικό ζήτημα και την ξενοφοβία ως ρατσισμό, τις διακρίσεις ως ζήτημα

πολιτισμικής ταυτότητας, την αλληλεπίδραση της αρχής της μη διάκρισης με παρεμφερείς έννοιες (αξιοκρατία, επεκτατική ισότητα, θετικά μέτρα), καθώς και άλλα ειδικότερα ζητήματα (τις διακρίσεις με βάση την αναπηρία και την ψυχική νόσο, την ηθική παρενόχληση στην εργασία ως προσβολή της αξιοπρέπειας και ως διάκριση κ.ά.).

Κατά την τελευταία συνεδρία της πρώτης ημέρας, με προεδρεύοντα τον ομότιμο καθηγητή και πρώην Υπουργό κ. Αντώνιο Μανιτάκη, ο Πρόεδρος Δ.Σ. του ΚΔΕΟΔ, καθηγητής κ. Βασίλειος Σκουρής, παρουσίασε την κεντρική ομιλία του συνεδρίου με θέμα την απαγόρευση των διακρίσεων ως βασική προϋπόθεση της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Ο κ. Σκουρής επισήμανε ότι, ενώ μέχρι σήμερα περισσότερες ήταν οι περιπτώσεις διακριτικής μεταχείρισης βάσει του φύλου και της ιθαγένειας και κατόπιν αυτές βάσει της ηλικίας και του σεξουαλικού προσανατολισμού, πλέον αυξάνονται οι διακρίσεις βάσει των θρησκευτικών πεποιθήσεων. Ολοκληρώνοντας την ομιλία του, ο κ. Σκουρής τόνισε ότι η εφαρμογή της αρχής της απαγόρευσης των διακρίσεων στην πράξη δεν είναι μόνον ευθύνη των δικαστών, αλλά και των δικηγόρων, καθώς αυτοί θα πρέπει να φέρουν τέτοιες υποθέσεις προς εκδίκαση.

Αικατερίνη Σγουρίδου

► Συνέδριο για τις επιπτώσεις του Brexit

Στις 9 Μαρτίου 2017, πραγματοποιήθηκε στο Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Αθηνών συνέδριο με θέμα «Η Ευρώπη μπροστά στο BREXIT: Κίνδυνος ή πρόκληση;», που συνδιοργάνωσαν ο Ευρωπαϊκός Οργανισμός Δημοσίου Δικαίου (EPLO), η European Law and Governance School (ELGS), το Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, το Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου (ΚΔΕΟΔ) και το Ίδρυμα Διεθνών Νομικών Μελετών Καθηγητού Ηλία Κρίστη & Δρ. Αναστασίας Σαμαρά-Κρίστη. Ακαδημαϊκοί, διπλωμάτες, πολιτικοί και δημοσιογράφοι συζήτησαν τις πολλές και διαφορετικές επιπτώσεις της επικείμενης εξόδου του Ηνωμένου Βασιλείου από την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Στην πρώτη συνεδρία, όπου με προεδρεύοντα τον Πρόεδρο Δ.Σ. του ΚΔΕΟΔ, καθηγητή κ. Βασίλειο Σκουρή, αναλύθηκαν οι νομικές διαστάσεις του Brexit, ο Διευθυντής

του ΚΔΕΟΔ, καθηγητής κ. Βασίλειος Χριστιανός, ανέπτυξε την προβληματική για τη νομική αβεβαιότητα που θα προκύψει, εάν το Ηνωμένο Βασίλειο, αφού επικαλεσθεί το άρθρο 50 και γνωστοποιήσει την πρόθεσή του στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, μεταβάλει στη συνέχεια γνώμη και θελήσει να ανακαλέσει τη γνωστοποίησή του. Η νομική αυτή αβεβαιότητα οφείλεται κυρίως στο ότι η διαδικασία αποχώρησης εφαρμόζεται για πρώτη φορά. Ο Διευθυντής του ΚΔΕΟΔ σημείωσε ότι το νομικό ζήτημα της ανάκλησης της διαδικασίας αποχώρησης δεν αποκλείεται πράγματι να τεθεί, καθώς τα δύο χρόνια που η Συνθήκη προβλέπει για τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων είναι αρκετά μεγάλος πολιτικός χρόνος, ο οποίος μπορεί να συνεπάγεται κυβερνητικές αλλαγές, μεταβολή απόψεων του εκλογικού σώματος, ακόμη και νέο δημοψήφισμα.

Στην ίδια ενότητα, ο καθηγητής κ. Αντώνιος Μπρεδήμας παρουσίασε τις νομικές όψεις των αποσχιστικών κινήσεων της Σκωτίας και της Β. Ιρλανδίας ενόψει του Brexit, ενώ οι επίκουροι καθηγητές, κ.κ. Χαράλαμπος Τσιλιώτης και Αντώνιος Κουρουτάκης, εξέθεσαν τις απόψεις τους για την εφαρμογή του άρθρου 50 ΣΛΕΕ και την αντιμετώπιση του Brexit από τη σκοπιά του βρετανικού συνταγματικού δικαίου, αντίστοιχα. Η λέκτορας κ. Κυριακή Ραπτοπούλου παρουσίασε την τελευταία εισήγηση της ενότητας αυτής, με αντικείμενο τις συνέπειες του Brexit στην εσωτερική αγορά.

Η δεύτερη ενότητα του συνεδρίου, υπό την προεδρία του κ. Αθανασίου Κοτσίρη, Εμπειρογνώμονα-Πρεσβευτή του Υπουργείου Εξωτερικών, και ομιλητές τους καθηγητές, κ.κ. Μιχάλη Τσινισιζέλη, Παναγιώτη Λιαργκόβα, Γεώργιο Παγουλάτο και Κωνσταντίνο Αρβανιτόπουλο, καθώς και τον επίκουρο καθηγητή κ. Βασίλειο Πεσμαζόγλου, ασχολήθηκε με τις οικονομικές και πολιτικές διατάσεις της αποχώρησης του Ηνωμένου Βασιλείου από την Ένωση. Το συνέδριο ολοκληρώθηκε με ανταλλαγή απόψεων και διάλογο, στον οποίο, με συντονιστή τον δικηγόρο-δημοσιογράφο και ακαδημαϊκό διευθυντή του Ελληνικού Κέντρου Ευρωπαϊκών Μελετών και Ερευνών (ΕΚΕΜΕ), κ. Αντώνη Παπαγιαννίδη, συμμετείχαν οι βουλευτές κ.κ. Κωστής Χατζηδάκης, Ευάγγελος Βενιζέλος και Δημήτρης Καμμένος και ο ευρωβουλευτής κ. Κωνσταντίνος Χρυσόγονος.

Αικατερίνη Σγουρίδου

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

I. Βιβλιοπαρουσιάσεις

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΓΑΛΑΝΗΣ, Η Αλληλεγγύη στην Ενωσιακή Δικαιοταξία, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2017, 251 σελ.

Το βιβλίο του Θ. Γαλάνη με τίτλο «Η Αλληλεγγύη στην Ενωσιακή Δικαιοταξία» εξετάζει την Αλληλεγγύη ως «θεμελιακή αξιακή αρχή». Το ιδιαίτερο ενδιαφέρον του βιβλίου αφορά την προσέγγιση του συγγραφέα που αναδεικνύει τις ειδικότερες πλευρές της Αλληλεγγύης, κοινωνικής, οικονομικής, ενεργειακής. Στόχος του συγγραφέα είναι η ένταξη της Αλληλεγγύης στις γενικές αρχές του ενωσιακού δικαίου. Για να αντιμετωπίσει αυτή την πρόκληση ο Θ. Γαλάνης ξεκίνησε από τη νοηματική προσέγγιση και προχώρησε στην κανονιστική με στόχο να επικεντρωθεί στις νομικές πτυχές της Αλληλεγγύης.

Αξιόλογες είναι οι μεθοδολογικές του διευκρινίσεις μέσα από τις οποίες καταλήγει στο ότι η Αλληλεγγύη δεν είναι μόνο οργανικό στοιχείο της ΕΕ, αλλά κυρίως σύμφυτη με το ενοποιητικό εγχείρημα της Ένωσης.

Αν ανατρέξει κανείς στις πηγές, όπως διατυπώνονται στη Διακήρυξη Schuman του 1950, το μέσο που χρησιμοποιήθηκε αρχικώς για την εγκαθίδρυση της μετέπειτα ΕΕ ήταν μία «de facto Αλληλεγγύη», στηριζόμενη στην οικονομική αλληλεξάρτηση των κρατών μελών. Εντούτοις, σήμερα η οικονομική αλληλεξάρτηση δεν είναι επαρκής για την εγκαθίδρυση Αλληλεγγύης και διατήρηση των κοινών συμφερόντων μεταξύ κρατών. Υπάρχει σήμερα μία μετατόπιση του ακρογωνιαίου λίθου της ΕΕ από την αρχική de facto Αλληλεγγύη μέσω οικονομικής αλληλεξάρτησης προς τις αξίες της Ένωσης, όπως αναφέρονται στο άρθρο 2 ΣΕΕ και στον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων. Έτσι, μία κοινωνία, όπως η Ευρώπη, προσανατολισμένη κατά κύριο λόγο στην αγορά, όχι μόνο δεν είναι επαρκής για τη διασφάλιση της ευημερίας της, αλλά βρίσκεται συνεχώς σε εύθραυστη ενότητα που προκαλεί ασταθή ισορροπία.

Απαιτείται, επομένως, η διασφάλιση ισορροπίας μεταξύ αγοράς και διακυβέρνησης, διότι η αγορά, όπως διαπιστώνει στο πρόσφατο βιβλίο του με τίτλο «The limit of the market» ο καθηγητής Paul de Grauwe, έχει όρια που πρέπει να εξισορροπηθούν. Η εξισορρόπηση αυτή διασφαλίζεται με τις αξίες της Ένωσης και, ιδίως, με την Αλληλεγγύη. Και αυτό ακριβώς είναι το πρώτο μήνυμα της έρευνας που μας παραδίδει με το βιβλίο του ο Θ. Γαλάνης.

Το δεύτερο μήνυμα είναι ότι η Αλληλεγγύη δεν έχει μόνον προγραμματικό χαρακτήρα ή δεν συνιστά απλώς στόχο της ΕΕ, αλλά, χωρίς να θεμελιώνει αρμοδιότητα ή νομική βάση για δράση της Ένωσης, συνιστά στοιχείο ερμηνείας των ενωσιακών κανόνων για την κάλυψη κενών.

Από κει και ύστερα, η προσπάθεια του συγγραφέα συνίσταται στην αντιμετώπιση της Αλληλεγγύης ως γενικής

αρχής του ενωσιακού δικαίου. Είναι το τρίτο μήνυμα του βιβλίου. Η προσπάθεια αυτή του συγγραφέα δείχνει ότι, τουλάχιστον μέχρι τώρα, η Αλληλεγγύη δεν έχει αναδειχθεί ακόμη ως γενική αρχή του ενωσιακού Δικαίου. Ο ίδιος διερωτάται, μάλιστα, στη σελ. 36, αν είναι γενική αρχή. Βέβαια, αυτή η αναγνώριση της Αλληλεγγύης ως γενικής αρχής δεν αποκλείεται στο μέλλον, αλλά για να είμαστε πραγματιστές, νομίζω ότι βρισκόμαστε σε ένα σημείο σταδιακής αναγνώρισης της Αλληλεγγύης ως Αρχής.

Προς αυτή την κατεύθυνση βαίνει και η επαγωγική μέθοδος που χρησιμοποιεί ο Θ. Γαλάνης αναφερόμενος διαδοχικά στην ΚΕΠΠΑ, στο ΧΕΑΔ, στις οικονομικές κρίσεις, στο Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, κ.α. Οι αναφορές αυτές δείχνουν ότι μία δογματική προσέγγιση για να κριθεί η αναβάθμιση της Αλληλεγγύης ως γενικής αρχής είναι επισφαλής. Ορθότερη, λοιπόν, είναι κατά τη γνώμη μου η εμπειρική προσέγγιση του συγγραφέα από το μερικό που θα καταλήξει στο γενικό.

Προσθέτω ότι η αναφορά σε μία απόφαση του ΔΕΚ (C-413/04) στην αρχή της αλληλεγγύης, την οποία παραθέτει ο συγγραφέας, δεν φαίνεται επαρκής για να την αναβαθμίσει σε γενική αρχή. Δεν θα ήθελα να θεωρήσω ότι η αναφορά αυτή της Αλληλεγγύης ως αρχής έγινε από το Δικαστήριο per incuriam. Ορθότερος μου φαίνεται ο χαρακτηρισμός της Αλληλεγγύης ως ενωσιακού καθήκοντος των οργάνων και των κρατών μελών και, πάντως, θα χαρακτήριζα την αναφορά αυτή του ΔΕΕ ως ένα πρώτο στάδιο για την αναγνώριση της Αλληλεγγύης ως αρχής.

Συμπερασματικά, θα έλεγα ότι οι αξίες αντιπροσωπεύουν το επιθυμητό μέχρι να πάρουν την τελική τους μορφή. Φαίνεται ότι η Αλληλεγγύη θα λάβει την τελική μορφή όταν καταστεί αδιαμφισβήτητη γενική αρχή του ενωσιακού δικαίου. Στο παρόν, όμως, στάδιο εξελίξεως της Ένωσης είναι nasciturus, κυοφορούμενη. Επομένως, στο παρόν στάδιο, ο χαρακτηρισμός αυτός συνιστά μία ρεαλιστική αντιμετώπιση και πιστεύω ότι η Αλληλεγγύη, συν τω χρόνω, ασφαλώς θα εξελιχθεί σε γενική αρχή, διότι όπως έχει τονίσει πολύ ορθά ο Θ. Γαλάνης «είναι σύμφυτη με το ενοποιητικό εγχείρημα της Ένωσης».

Το βιβλίο είναι πολλαπλώς επίκαιρο και ουσιαστικά ενδιαφέρον, διότι η αναφορά και η συζήτηση για τις αξίες είναι ενδεικτικές της κρίσης. Όταν δεν υπάρχουν προβλήματα ή δυσχέρειες, τα πράγματα παραμένουν χωρίς να συζητούνται. Έτσι, η αναγνώριση της Αλληλεγγύης ως γενικής αρχής έχει σήμερα σημασία, διότι η διαπίστωση ότι η Αλληλεγγύη είναι σύμφυτη με την Ένωση αφορά ιδιαιτέρως τα κράτη της πρώην «Ανατολικής και Κεντρικής Ευρώπης» που τελευταία προσχώρησαν στην Ένωση, τα οποία μάλιστα είχαν θεσπίσει, ενόψει της προσχώρησής τους, σημαντικές πολιτικές και νομικές μεταρρυθμίσεις προς την κατεύθυνση της εμπέδωσης των αξιών της Ένωσης,

οι οποίες αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της ιδιότητας του κράτους μέλους. Σήμερα, που μερικά από τα κράτη αυτά, τα οποία γνωρίζουμε ποια είναι, επιχειρούν να αποστασιοποιηθούν από τις αξίες αυτές, ιδίως από την Αλληλεγγύη, υποστηρίζω ότι η Ένωση έχει την ισχύ και – ελπίζω – τη βούληση να ενθαρρύνει τα κράτη αυτά να διατηρήσουν τη δέσμευσή τους έναντι των κοινών αξιών της Ένωσης και πάλι, ιδίως, έναντι της Αλληλεγγύης.

Το γεγονός ότι η Αλληλεγγύη θα αναδειχθεί ως γενική αρχή, θα αποτελέσει σημαντική εξέλιξη για την Ένωση. Δεν κρύβω όμως την απογοήτευσή μου, διότι το Ηνωμένο Βασίλειο που θεμελίωσε και ανέπτυξε τις αξίες του κράτους δικαίου, μεταξύ των οποίων κατατάσσω την Αλληλεγγύη, εξέφρασε την πρόθεση να αποχωρήσει από το Ευρωπαϊκό εγχείρημα. Είναι λυπηρό, αλλά αυτή είναι η πραγματικότητα.

Βασίλειος Χριστιανός

ABRICE PICOD (dir.), Jurisprudence de la CJUE 2015 – Décisions et commentaires, Bruylant, Bruxelles, 2016, 979 σελ.

Το συλλογικό αυτό έργο αποτελεί τον δεύτερο τόμο της σειράς «Grands arrêts» και φιλοδοξεί να αναδείξει τις σημαντικότερες αποφάσεις που εξέδωσε το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) κατά τη διάρκεια του έτους 2015 σε όλο σχεδόν το φάσμα υποθέσεων που διέπονται από το ενωσιακό δίκαιο.

Υπό την επιμέλεια του Γάλλου καθηγητή ευρωπαϊκού δικαίου, Fabrice Picod, οι εικοσιτέσσερις συγγραφείς του έρ-

γου, στην πλειοψηφία τους επίσης καθηγητές, επιλέγουν, παρουσιάζουν και σχολιάζουν υποθέσεις με τις οποίες το ΔΕΕ έκρινε επί ζητημάτων θεσμικών, οικονομικής και νομισματικής ένωσης, δημοσίων οικονομικών, θεμελιωδών δικαιωμάτων, υπηκοότητας, οικονομικών ελευθεριών, κοινωνικών δικαιωμάτων, φορολογίας, συμπράξεων, συγκεντρώσεων, κατάχρησης δεσπόζουσας θέσης, κρατικών ενισχύσεων, χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης, εξωτερικής δράσης της Ένωσης, πνευματικής ιδιοκτησίας, αρμοδιότητας και εφαρμοστέου δικαίου, καθώς και δικαίου των μεταφορών, του περιβάλλοντος και προστασίας του καταναλωτή. Μέσα από τα κείμενα των σχολιαστών, από τα οποία δεν λείπουν οι αναφορές και στην προηγούμενη νομολογία του ΔΕΕ, αναδεικνύονται τα σύγχρονα νομολογιακά ρεύματα και η λογική που διέπει τις αποφάσεις που αποτυπώνουν την τελική θέση του ΔΕΕ επί του εκάστοτε κρινόμενου ζητήματος.

Η προσθήκη λέξεων-κλειδιών και ενδεικτικής βιβλιογραφίας που προηγείται της παράθεσης των βασικότερων σκέψεων και του αντίστοιχου σχολιασμού της κάθε απόφασης, διευκολύνει τον αναγνώστη δίνοντάς του συγχρόνως έναυσμα για περαιτέρω μελέτη.

Συμπερασματικά, το έργο αποτελεί ένα πλήρες εγχειρίδιο, ιδιαίτερα χρήσιμο για όλους τους εφαρμοστές του ενωσιακού δικαίου που ενδιαφέρονται όχι μόνο να αποκτήσουν άμεσα μια σφαιρική εικόνα για τα νομικά ζητήματα που απασχολούν το ΔΕΕ, αλλά και να κατανοήσουν σε βάθος το σκεπτικό των πλέων σημαντικών, πρόσφατων αποφάσεών του.

Χρύσα Ραυτογιάννη

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

II. Το δίκαιο ΕΕ στα ελληνόγλωσσα νομικά περιοδικά:

Δ' Τρίμηνο 2016 – Α' Τρίμηνο 2017

Επιμ.: Σοφία Σώμη

Τα περιοδικά που αποδελτιώθηκαν είναι:

Αρμενόπουλος (Αρμ)

Δελτίο Φορολογικής Νομοθεσίας (ΔΦΝ)

Δίκαιο Επιχειρήσεων και Εταιριών (ΔΕΕ)

Δίκαιο Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης & Επικοινωνίας (ΔιΜΕΕ)

Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (ΕΕΕυρΔ)

Επιθεώρηση του Εμπορικού Δικαίου (ΕΕμπΔ)

Επιθεώρησις Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου (ΕΔΔΔΔ)

Επιθεώρησις Δικαίου Κοινωνικής Ασφαλίσεως (ΕΔΚΑ)

Επιθεώρησις Εργατικού Δικαίου (ΕΕργΔ)

Εφαρμογές Αστικού Δικαίου & Πολιτικής Δικονομίας (ΕφΑΔΠολΔ)

Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου (ΘΠΔΔ)

Νομικό Βήμα (ΝοΒ)

Περιβάλλον και Δίκαιο (ΠερΔικ)

Ποινικά Χρονικά (ΠοινΧρ)

Χρηματοπιστωτικό δίκαιο (ΧρηΔικ)

Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου (ΧρΙΔ)

ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ

ΜΟΥΖΟΥΛΑΣ Σ., Το ποδόσφαιρο ως επίκεντρο για την ανάπτυξη κερδοσκοπικής δραστηριότητας από επενδυτικά κεφάλαια, ΕΕμπΔ 1/2017, σ. 32

ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

ΓΟΥΛΑΣ Δ., Η απόλυση εργαζομένου λόγω δημοσιοποίησης παρατυπιών της επιχείρησης (whistleblowing), ΕΕργΔ 4/2017, σ. 555

ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ Χ., Η εκδικασιμότητα και η οριζόντια επικλησιμότητα των κοινωνικών δικαιωμάτων στα ευρωπαϊκά κείμενα προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, ΕΕργΔ 3/2017, σ. 357

ΖΟΛΩΤΑΣ Τ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΜΕφΘεσ 217/2016. Σχετικά με την ελευθερία της ένωσης, Αρμ 12/2016, σ. 2145

ΚΑΛΛΙΔΟΥ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 16.06.2016 στην υπόθεση Φουρκιώτης κατά Ελλάδας. Δικαίωμα επικοινωνίας πατέρα με τέκνα και ανεπάρκεια εσωτερικών νομικών διαδικασιών για την άσκηση του, ΕΕΕυρΔ 4/2016, σ. 495

ΜΑΝΤΟΥΒΑΛΟΥ Β., Το δικαίωμα στην εργασία κατά την Ε.Σ.Δ.Α., ΕΕργΔ 2/2017, σ. 283

ΜΗΤΡΟΥ Α., Ιδιωτικότητα, προσωπικά δεδομένα και εργασιακές σχέσεις, ΕΕργΔ 2/2017, σ. 137

ΠΕΡΑΚΗΣ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-188/15, Bougnaoui και ADDH, 14.03.2017, ECLI:EU:C:2017:204. Η απόλυση εργαζομένου επειδή φέρει εμφανώς θρησκευτικά σύμβολα κατά την εκτέλεση της εργασίας του, ΔΕΕ 3/2017, σ. 420

ΡΩΞΑΝΑ Α., Ζητήματα ευθύνης του κράτους από τη λειτουργία των νοσηλευτικών ιδρυμάτων υπό το πρίσμα της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΕΔΚΑ 4/2016, σ. 587

ΣΑΛΑΜΟΥΡΑ Ε., Σχόλιο στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 19.01.2017 στην υπόθεση Καψής και Δανίκας κατά Ελλάδας. Η ελευθερία του τύπου και η προστασία της τιμής και της υπόληψης των «δημοσίων προσώπων», ΝοΒ 1/2017, σ. 193

ΣΤΑΓΚΟΣ Π., Η προσχώρηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην Ε.Σ.Δ.Α. και τον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη: συγκρίσεις και προοπτικές μετά τη γνωμοδότηση 2/13 του Δικαστηρίου επί της προσχωρήσεως στην Ε.Σ.Δ.Α., ΕΕργΔ 3/2017, σ. 341

ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ

ΚΙΝΙΝΗ Ε., Ζητήματα αποζημιωτικής ευθύνης για παραβάσεις του δικαίου του ελεύθερου ανταγωνισμού με αφορμή την Οδηγία 2014/104/ΕΕ, ΕΕμπΔ 1/2017, σ. 1

ΜΙΚΡΟΥΛΕΑ Α., Ζητήματα δικαίου κεφαλαιαγοράς και ανταγωνισμού από την συμμετοχή των τραπεζών στο μετοχικό κεφάλαιο εταιριών, ΕΕμπΔ 1/2017, σ. 214

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ Β., Σημείωμα στην απόφαση του ΔΕφΑΘ 1103/2017. Συλλογική διαχείριση δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας και προστασία ελεύθερου ανταγωνισμού, ΔιΜΕΕ 1/2017, σ. 95

ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΗ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ

ΓΙΑΝΝΑΚΟΥΡΟΥ Σ., Ζητήματα αστικής ευθύνης του εργοδότη λόγω παραβίασης θεμελιωδών δικαιωμάτων του ενωσιακού δικαίου, ΔΕΕ 3/2017, σ. 314

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-443/15, Parris, 24.11.2016, ECLI:EU:C:2016:897. Απαγόρευση διακρίσεων λόγω γενετήσιου προσανατολισμού και ηλικίας, Αρμ 1/2017, σ. 149

ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΗ

ΧΟΡΟΜΙΔΗΣ Ι., Αναγκαστικές απαλλοτριώσεις ακινήτων: αποτελεσματικότητα του θεσμικού πλαισίου στην υλοποίηση έργων υποδομής, Αρμ 12/2016, σ. 2178

ΑΣΤΙΚΗ ΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

ΡΩΞΑΝΑ Α., Ζητήματα ευθύνης του κράτους από τη λειτουργία των νοσηλευτικών ιδρυμάτων υπό το πρίσμα της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΕΔΚΑ 4/2016, σ. 587

ΑΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΓΙΑΝΝΑΚΟΥΡΟΥ Σ., Ζητήματα αστικής ευθύνης του εργοδότη λόγω παραβίασης θεμελιωδών δικαιωμάτων του ενωσιακού δικαίου, ΔΕΕ 3/2017, σ. 314

ΑΣΤΥΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΙΣ ΠΟΙΝΙΚΕΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ

ΒΑΓΕΝΑ Ε., Το νέο θεσμικό πλαίσιο για την καταπολέμηση του κυβερνοεγκλήματος, ΔιΜΕΕ 1/2017, σ. 28

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-554/14, Ognjanov, 08.11.2016, ECLI:EU:C:2016:835. Δίκαιο που διέπει την εκτέλεση καταδικαστικής αποφάσεως, Αρμ 12/2016, σ. 2164

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-294/16 PPU, JZ, 28.07.2016, ECLI:EU:C:2016:610. Ευρωπαϊκό ένταλμα συλλήψεως, Αρμ 10/2016, σ. 1849

ΑΣΥΛΟ

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-155/15, Karim, 07.06.2016, ECLI:EU:C:2016:410. Προσδιορισμός του κράτους μέλους που είναι υπεύθυνο για την εξέταση

μιας αιτήσεως ασύλου, υποβληθείσας εντός κράτους μέλους από υπήκοο τρίτης χώρας, Αρμ 10/2016, σ. 1831

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-429/15, Danqua, 20.10.2016, ECLI:EU:C:2016:789. Ελάχιστες απαιτήσεις για την αναγνώριση της ιδιότητας του πρόσφυγα ή την υπαγωγή στο καθεστώς επικουρικής προστασίας, Αρμ 12/2016, σ. 2169

ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΤΣΙΑΦΟΥΤΗΣ Β., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΜΠρΑθ 1285/2016. Ασφαλίσεις ζωής συνδεδεμένες με επενδύσεις – Προστασία του ασφαλισμένου, ΔΕΕ 3/2017, σ. 395

ΓΕΝΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ ΕΝΩΣΙΑΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΓΚΟΡΤΣΟΣ Χ. / ΛΙΒΑΔΑ Χ., Τρέχουσες εξελίξεις στο ευρωπαϊκό επίπεδο, ΧρηΔικ 3/2016, σ. 225

ΚΑΛΛΙΔΟΥ Α. / ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΟΥ Ε., Οι εξελίξεις στην ΕΕ: επικαιρότητα ΕΕ, ΕΕΕυρΔ 4/2016, σ. 425

ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΡΓΑ – ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΣΥΜΒΑΣΕΙΣ – ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟΙ

ΔΕΤΣΑΡΙΔΗΣ Χ., Η ενδικοφανής διαδικασία στο στάδιο ανάθεσης δημοσίων συμβάσεων: κριτική αποτίμηση, ΘΠΔΔ 3-4/2016, σ. 272

ΜΑΘΙΟΥΔΑΚΗΣ Ι., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 205/2016. Η αποτροπή παράκαμψης των κοινοτικών οδηγιών για τις δημόσιες συμβάσεις, Αρμ 12/2016, σ. 2135

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ – ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ Κ., Οι εξελίξεις στην ΕΕ: e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής, ΕΕΕυρΔ 4/2016, σ. 439

ΤΑΣΣΗΣ Σ., Σημείωμα στην απόφαση του ΔΕΕ C-28/15, Koninklijke KPN κ.λπ., 15.09.2016, ECLI:EU:C:2016:692. Ο εθνικός δικαστής ως οιονεί ρυθμιστής των αγορών ηλεκτρονικών επικοινωνιών, ΔιΜΕΕ 1/2017, σ. 129

ΤΣΟΛΙΑΣ Γ., Σημείωμα στην απόφαση του ΔΕΕ C-203/15 και C-698/15, Tele2 Sverige, 21.12.2016, ECLI:EU:C:2016:970. Υποχρεωτική διατήρηση δεδομένων στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών, ΔιΜΕΕ 1/2017, σ. 179

ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ

ΠΛΙΑΚΟΣ Α., Οι σχέσεις του διεθνούς δικαίου με το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης: μονισμός, δυαδισμός ή ένας ανοιχτός συνταγματικός χώρος, ΝοΒ 1/2017, σ. 3

ΔΙΚΑΙΟ ΤΩΝ ΕΤΑΙΡΙΩΝ

ΠΑΜΠΟΥΚΗΣ Χ.Π. / ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ Γ.Στ., Το εφαρμοστέο δίκαιο στην κατάχρηση νομικής προσωπικότητας (γνwm.), ΕφΑΔΠολΔ 3/2017, σ. 194

ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ – ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ

ΛΕΝΤΖΗΣ Δ., Για τον (μη) έλεγχο των μέτρων αντιμετώπισης της οικονομικής κρίσης από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΕΕργΔ 3/2017, σ. 373

ΛΕΝΤΖΗΣ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-8/15 Ρ έως C-10/15 Ρ, Ledra Advertising κατά Επιτροπής και ΕΚΤ, 20.09.2016, ECLI:EU:C:2016:701. Παρεμπίπτων έλεγχος μνημονιακού μέτρου από το Δικαστήριο της ΕΕ, ΘΠΔΔ 1/2017, σ. 107

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΔΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΚΑΣΤΑΝΑΣ Ι.Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 1992/2016. Γενικό δικονομικό δίκαιο και μέθοδος ερμηνείας δικονομικών κανόνων, ΘΠΔΔ 2/2017, σ. 180

ΚΟΥΒΑΡΑΣ Η., Ν 4446/2016: μια πρώτη παρουσίαση των διατάξεων για τη διοικητική δίκη, ΘΠΔΔ 1/2017, σ. 45

ΜΑΘΙΟΥΔΑΚΗΣ Ι., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕ-φΑθ 564/2016. Μερικές επισημάνσεις για την εφαρμογή της αρχής ne bis in idem στην εσωτερική έννομη τάξη, Αρμ 11/2016, σ. 1975

ΜΩΡΑΓΙΑΝΝΗ Ε., Επισκόπηση των αλλαγών που επήλθαν στη διοικητική δίκη με το Ν. 4446/2016, ΕΔΚΑ 4/2016, σ. 616

ΞΥΛΑΚΗ Π., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 680/2017. Ne bis in idem – Σχέση μεταξύ ποινικής και διοικητικής δίκης για λαθρεμπορία, ΘΠΔΔ 3-4/2017, σ. 358

ΤΟΜΑΡΑΣ Δ., Η αρχή της αμεροληψίας στη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, ΘΠΔΔ 2/2017, σ. 113

ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΩΝ

ΚΑΣΤΑΝΗΣ Γ., Σχόλιο στην απόφαση του ΣτΕ 1485/2016. Αναγνώριση επιδομάτων υπέρ τρίτεκνης οικογένειας και σε υπήκοο τρίτου κράτους, όταν είναι μέλος οικογένειας πολίτη της Ε.Ε.: οι προβληματικές και ήδη καταργηθείσες διατάξεις χορήγησης οικογενειακών επιδομάτων υπό το πρίσμα του ενωσιακού δικαίου σε συνάρτηση με τις νεότερες διατάξεις του Ενιαίου Επιδόματος Τέκνου (ν. 4093/2012), ΝοΒ 2/2017, σ. 425

ΜΟΥΖΟΥΛΑΣ Σ., Το ποδόσφαιρο ως επίκεντρο για την ανάπτυξη κερδοσκοπικής δραστηριότητας από επενδυτικά κεφάλαια, ΕΕμπΔ 1/2017, σ. 32

ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ

ΚΟΙΛΑΤΟΥ Μ., Η χρονική παράταση της δυνατότητας επιβολής φόρου σε περίπτωση κατοχής περιουσιακών στοιχείων εκτός του κράτους μέλους διαμονής και η ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων στο πλαίσιο της πρόσφατης απόφασης του ΔΕΕ στην υπόθεση C-317/15 της 15ης Φεβρουαρίου 2017, ΔΦΝ 1599/2017, σ. 146

ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΠΡΟΣΩΠΩΝ

ΛΕΝΤΖΗΣ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΠρΘεσ 1114/2016. Η προηγούμενη ποινική καταδίκη ως θεμέλιο της απόφασης για επιβολή περιορισμών στο δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής πολίτη της Ένωσης, ΕΕΕυρΔ 4/2016, σ. 499

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

ΚΟΥΡΟΥΒΑΝΗ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-201/15, ΑΓΕΤ Ηρακλής, 21.12.2016, ECLI:EU:C:2016:972. Ομαδικές απολύσεις και ελευθερία εγκατάστασης, ΕΕ-ΕυρΔ 4/2016, σ. 465

ΠΑΜΠΟΥΚΗΣ Χ.Π. / ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ Γ.Στ., Το εφαρμοστέο δίκαιο στην κατάχρηση νομικής προσωπικότητας (γνωμ.), ΕφΑΔΠολΔ 3/2017, σ. 194

ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ – ΕΜΠΟΡΙΚΕΣ ΣΥΜΒΑΣΕΙΣ

ΡΟΖΗΣ Θ., Η διαταγή πληρωμής κατά του δημοσίου από τα πολιτικά και διοικητικά δικαστήρια: συνέπειες από την εφαρμογή των ρυθμίσεων του Ν 4329/2015, ΘΠΔΔ 2/2017, σ. 125

ΕΝΕΡΓΕΙΑ

ΠΑΝΑΓΟΣ Θ., Απελευθέρωση της λιανικής αγοράς φυσικού αερίου: το νέο ρυθμιστικό πλαίσιο, ΕΕΕυρΔ 4/2016, σ. 405

ΠΑΠΑΧΡΗΣΤΟΣ Δ., Διευρωπαϊκά Ενεργειακά Δίκτυα: ενωσιακό και ελληνικό δίκαιο, ΕΕΕυρΔ 4/2016, σ. 415

ΤΑΡΝΑΝΙΔΟΥ Χ.Ι., Ο Ν 4425/2016 και οι θεσμικές επιδράσεις στο σύστημα της εγχώριας ενεργειακής αγοράς, ΔΕΕ 2/2017, σ. 183

ΦΑΡΟΥΔΑΚΗΣ Γ., Η αγορά ηλεκτρικής ενέργειας μεταξύ μονοπωλίου, ρύθμισης και χρηματιστηρίου: σκέψεις για τον Ν 4425/2016, ΔΕΕ 3/2017, σ. 337

ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΖΕΡΔΕΛΗΣ Δ., Ο χρόνος εργασίας στην εποχή της ψηφιακής εργασίας, ΔΕΕ 1/2017, σ. 17

ΚΟΥΝΤΟΥΡΗΣ Ν. / ΚΟΥΚΙΑΔΑΚΗ Α., Οι ομαδικές απολύσεις, το δημόσιο συμφέρον και ο μύθος του ανίσχυρου κράτους, ΕΕργΔ 4/2017, σ. 469

ΛΑΔΑΣ Δ.Ν., Το εγχώριο δίκαιο των ομαδικών απολύσεων υπό το πρίσμα του ενωσιακού δικαίου, ΔΕΕ 2/2017, σ. 170

FRANZEN M., Η επίδραση του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης στη λύση των συμβάσεων εργασίας, ΕΕργΔ 4/2017, σ. 487

ΕΤΑΙΡΙΕΣ

ΑΝΔΡΙΑΝΕΣΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-41/15, Dowling κ.λπ., 08.11.2016, ECLI:EU:C:2016:836. Επέμβαση στα δικαιώματα των εταίρων στο πλαίσιο του δικαίου εξυγίανσης πιστωτικών ιδρυμάτων και του γενικού δικαίου εξυγίανσης επιχειρήσεων, ΔΕΕ 3/2017, σ. 363

ΛΙΒΑΔΑ Χ., Πτυχές της εταιρικής διακυβέρνησης στους ομίλους επιχειρήσεων, ΧρηΔικ 3/2016, σ. 198

ΜΙΚΡΟΥΛΕΑ Α., Ζητήματα δικαίου κεφαλαιαγοράς και ανταγωνισμού από την συμμετοχή των τραπεζών στο μετοχικό κεφάλαιο εταιριών, ΕΕμπΔ 1/2017, σ. 214

TASTSIDOU E., The effects of the revision of the EC Shareholder Rights Directive, proposed in April 2014, on corporate actions processing in the intermediated chain, ΧρηΔικ 3/2016, σ. 215

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΣΥΜΒΑΣΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

(Βλ. λήμμα Ανθρώπινα Δικαιώματα)

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Δ., Περιορισμοί της εργοδοτικής καταγγελίας και προστασία από την αθέμιτη απόλυση, ΕΕργΔ 4/2017, σ. 535

ΓΑΒΑΛΑΣ Ν., Η προστασία από την αδικαιολόγητη απόλυση ως θεμελιώδες δικαίωμα του ανθρώπου, ΕΕργΔ 4/2017, σ. 503

ΓΑΒΑΛΑΣ Ν., Το δικαίωμα στην εργασία, ΕΕργΔ 2/2017, σ. 275

ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ Χ., Η εκδικασιμότητα και η οριζόντια επικλησιμότητα των κοινωνικών δικαιωμάτων στα ευρωπαϊκά κείμενα προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, ΕΕργΔ 3/2017, σ. 357

ΘΕΟΔΟΣΗΣ Γ., Η αιτιολογημένη καταγγελία της σύμβασης εξαρτημένης εργασίας αορίστου χρόνου, ΕΕργΔ 4/2017, σ. 527

ΣΤΑΓΚΟΣ Π., Η προσχώρηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην Ε.Σ.Δ.Α. και τον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη: συγκρίσεις και προοπτικές μετά τη γνωμοδότηση 2/13 του Δικαστηρίου επί της προσχωρήσεως στην Ε.Σ.Δ.Α., ΕΕργΔ 3/2017, σ. 341

ΕΝΩΣΙΑΚΟ ΘΕΣΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ Δ., Το ενωσιακό και βρετανικό συνταγματικό νομικό πλαίσιο της εξόδου του Ηνωμένου Βασιλείου από την Ευρωπαϊκή Ένωση, ΕΕΕυρΔ 4/2016, σ. 399

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Ε., Το Brexit or not to Brexit? Ασκήσεις επί χάρτου για την περίπτωση μιας εξόδου του Ηνωμένου Βασιλείου από την Ευρωπαϊκή Ένωση, Αρμ 10/2016, σ. 1669

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ Β., Η αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου από την Ευρωπαϊκή Ένωση: νομικά ζητήματα, ΔΕΕ 1/2017, σ. 10

ΙΔΙΩΤΙΚΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ

ΤΣΟΥΚΑ Χ., Το πρόβλημα των αλλοδαπών κανόνων αμέσως εφαρμογής στο πλαίσιο του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης: η απόφαση του Δ.Ε.Ε. της 18ης Οκτωβρίου 2015 επί της υποθέσεως Republik Griechenland κατά Γρηγορίου Νικηφορίδη, C-135/15, ΕΕργΔ 1/2017, σ. 65

ΙΘΑΓΕΝΕΙΑ

ΑΡΒΑΝΙΤΗΣ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-182/15, Petruhhin, 06.09.2016, ECLI:EU:C:2016:630. Αίτηση τρίτου κράτους περί έκδοσης πολίτη της ΕΕ, ΕΕΕυρΔ 4/2016, σ. 483

ΙΣΟΤΗΤΑ – ΙΣΗ ΜΕΤΑΧΕΙΡΙΣΗ

ΑΡΓΥΡΟΣ Α., Σχόλιο στην απόφαση του ΣτΕ ΟΛ 2511/2016. Γονική άδεια ανατροφής τέκνου με αποδοχές στους δικαστικούς λειτουργούς: αρχή της ισότητας των δύο φύλων, ΝοΒ 2/2017, σ. 437

ΚΑΣΤΑΝΗΣ Γ., Σχόλιο στην απόφαση του ΣτΕ 1485/2016. Αναγνώριση επιδομάτων υπέρ τρίτεκνης οικογένειας και σε υπήκοο τρίτου κράτους, όταν είναι μέλος οικογένειας πολίτη της Ε.Ε.: οι προβληματικές και ήδη καταργηθείσες διατάξεις χορήγησης οικογενειακών επιδομάτων υπό το πρίσμα του ενωσιακού δικαίου σε συνάρτηση με τις νεότερες διατάξεις του Ενιαίου Επιδόματος Τέκνου (ν. 4093/2012), ΝοΒ 2/2017, σ. 425

ΠΕΡΑΚΗΣ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-188/15, Bougnaoui και ADDH, 14.03.2017, ECLI:EU:C:2017:204. Η απόλυση εργαζομένου επειδή φέρει εμφανώς θρησκευτικά σύμβολα κατά την εκτέλεση της εργασίας του, ΔΕΕ 3/2017, σ. 420

ΤΣΑΡΟΥΧΑΣ Δ.Σ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ ΟΛ 2511/2016. Άδεια ανατροφής τέκνου δικαστικού λειτουργού, ΘΠΔΔ 2/2017, σ. 157

ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΕΣ

ΔΡΙΤΣΟΥΛΑΣ Ι., Σχόλιο στην απόφαση του ΠΠρΚαβάλας 22/2016. Σύμβαση δανείου σε συνάλλαγμα, ΧρηΔικ 3/2016, σ. 306

ΜΠΩΛΟΣ Α., Δάνεια σε ελβετικό φράγκο και συλλογική προστασία, ΔΕΕ 3/2017, σ. 300

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΠΟΥΛΟΣ Ι., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΠΠρΣπάρτη 16/2016. ΓΟΣ – Ισοτιμία ελβετικού φράγκου και ευρώ – Ανάλυση συναλλαγματικού κινδύνου από δικηγόρο, ΕφΑΔΠολΔ 4/2017, σ. 346

ΧΑΣΑΠΗΣ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΤρΕφΘρακ 24/2017. Δάνειο σε ελβετικό φράγκο, ΕΕμπΔ 1/2017, σ. 140

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ Μ.Α., Ίση αμοιβή για εργασία ίσης αξίας: προσδιορισμός των νομικών εννοιών, ΘΠΔΔ 1/2017, σ. 10

ΑΡΓΥΡΟΣ Α., Σχόλιο στην απόφαση του ΣτΕ ΟΛ 2511/2016. Γονική άδεια ανατροφής τέκνου με αποδοχές στους δικαστικούς λειτουργούς: αρχή της ισότητας των δύο φύλων, ΝοΒ 2/2017, σ. 437

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Δ., Περιορισμοί της εργοδοτικής καταγγελίας και προστασία από την αθέμιτη απόλυση, ΕΕργΔ 4/2017, σ. 535

ΓΑΒΑΛΑΣ Ν., Η προστασία από την αδικαιολόγητη απόλυση ως θεμελιώδες δικαίωμα του ανθρώπου, ΕΕργΔ 4/2017, σ. 503

ΓΟΥΛΑΣ Δ., Η απόλυση εργαζομένου λόγω δημοσιοποίησης παρατυπιών της επιχείρησης (whistleblowing), ΕΕργΔ 4/2017, σ. 555

ΖΕΡΔΕΛΗΣ Δ., Ο χρόνος εργασίας στην εποχή της ψηφιακής εργασίας, ΔΕΕ 1/2017, σ. 17

ΘΕΟΔΟΣΗΣ Γ., Η αιτιολογημένη καταγγελία της σύμβασης εξαρτημένης εργασίας αορίστου χρόνου, ΕΕργΔ 4/2017, σ. 527

ΚΟΥΝΤΟΥΡΗΣ Ν. / ΚΟΥΚΙΑΔΑΚΗ Α., Οι ομαδικές απολύσεις, το δημόσιο συμφέρον και ο μύθος του ανίσχυρου κράτους, ΕΕργΔ 4/2017, σ. 469

ΚΟΥΡΟΥΒΑΝΗ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-201/15, ΑΓΕΤ Ηρακλής, 21.12.2016, ECLI:EU:C:2016:972. Ομαδικές απολύσεις και ελευθερία εγκατάστασης, ΕΕΕυρΔ 4/2016, σ. 465

ΛΑΔΑΣ Δ.Ν., Το εγχώριο δίκαιο των ομαδικών απολύσεων υπό το πρίσμα του ενωσιακού δικαίου, ΔΕΕ 2/2017, σ. 170

ΠΕΡΑΚΗΣ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-188/15, Bougnaoui και ADDH, 14.03.2017, ECLI:EU:C:2017:204. Η απόλυση εργαζομένου επειδή φέρει εμφανώς θρησκευτικά σύμβολα κατά την εκτέλεση της εργασίας του, ΔΕΕ 3/2017, σ. 420

ΣΚΑΝΔΑΛΗΣ Ι., Ο χρόνος μετάβασης στην εργασία υπό το πρίσμα της πρόσφατης νομολογίας του ΔΕΕ, ΔΕΕ 3/2017, σ. 344

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-443/15, Parris, 24.11.2016, ECLI:EU:C:2016:897. Απαγόρευση διακρίσεων λόγω γενετήσιου προσανατολισμού και ηλικίας, Αρμ 1/2017, σ. 149

ΤΣΑΡΟΥΧΑΣ Δ.Σ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ ΟΛ 2511/2016. Άδεια ανατροφής τέκνου δικαστικού λειτουργού, ΘΠΔΔ 2/2017, σ. 157

FRANZEN M., Η επίδραση του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης στη λύση των συμβάσεων εργασίας, ΕΕργΔ 4/2017, σ. 487

ΚΡΑΤΙΚΕΣ ΕΝΙΣΧΥΣΕΙΣ

ΚΑΡΥΔΗΣ Γ., Η εισφορά υπέρ ΕΛΚΕ των ΑΕΙ των μελών ΔΕΠ πλήρους απασχόλησης επί των εισοδημάτων τους από ελευθέριο επάγγελμα-επιχειρηματική δραστηριότητα, υπό το φως των περί κρατικών ενισχύσεων διατάξεων του ενωσιακού δικαίου, ΔΕΕ 3/2017, σ. 288

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΣΑΒΒΑΪΔΟΥ Κ., Η προθεσμία παραγραφής του δικαιώματος του Δημοσίου για την επιβολή κυρώσεων σε περίπτωση φοροδιαφυγής στον τομέα του ΦΠΑ: υπό το φως της πρόσφατης νομολογίας του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της απαίτησης για αποτελεσματική προστασία των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης (ECJ C-105/14 Taricco and others), ΔΕΕ 2/2017, σ. 177

ΤΑΚΗΣ Α., Κοινές παρατηρήσεις στις αποφάσεις του ΔΕΕ C-105/15 Ρ έως C-109/15 Ρ, Mallis και Malli κατά Επιτροπής και ΕΚΤ, 20.09.2016, ECLI:EU:C:2016:702 και C-8/15 Ρ έως C-10/15 Ρ, Ledra Adversising/Επιτροπή και ΕΚΤ, 20.09.2016, ECLI:EU:C:2016:701. Πρόγραμμα στηρίζεως σταθερότητας της Κυπριακής Δημοκρατίας, Αρμ 11/2016, σ. 1989

GORTSOS Chr., The powers of the ESMA in case of breach of European Union law: the particular case of breaching the "non bis in idem" principle, ΧρηΔικ 3/2016, σ. 189

ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-504/14, Επιτροπή/Ελλάδα, 10.11.2016, ECLI:EU:C:2016:847. Παραβίαση της Οδηγίας 92/43/ΕΟΚ με την παρενόχληση της θαλάσσιας χελώνας Caretta caretta, την υποβάθμιση του οικοτόπου της στον κόλπο της Κυπαρισσίας και την παράλειψη θέσπισης και εφαρμογής καθεστώτος αυστηρής προστασίας, ΕΕΕυρΔ 4/2016, σ. 478

ΜΥΡΣΙΝΙΑ Π., Μελέτη του ναυαγίου του κ/ζ «Sea Diamond»: τα κρίσιμα προβληματικά σημεία και η περιβαλλοντική ευθύνη (γνμδ.), ΠερΔικ 1/2017, σ. 44

ΠΑΥΛΑΚΗ Σ., Η συμμετοχή των πολιτών στην προστασία του περιβάλλοντος, ΠερΔικ 1/2017, σ. 52

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ

ΒΟΣΣΟΣ Κ., Βιβλία «εκτός κυκλοφορίας»: διάσωση της πολιτιστικής κληρονομιάς ή απαλλοτρίωση της πνευματικής ιδιοκτησίας; Με αφορμή την απόφαση Soulier της 16.11.2016 του ΔΕΕ (υπόθ. C-301/2015), ΔιΜΕΕ 1/2017, σ. 40

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Μ.-Δ., Σημείωμα στην απόφαση του ΜΠρΑθ 5949/2016. Εμπίπτουν οι συσκευές των «έξυπνων» κινητών τηλεφώνων στην υποχρέωση καταβολής

εύλογης αμοιβής του άρθρου 18 Ν 2121/1993; ΔιΜΕΕ 1/2017, σ. 102

ΠΑΠΑΡΣΕΝΙΟΥ Π., Η επιταγή της διαφάνειας στις σχέσεις μεταξύ οργανισμών συλλογικής διαχείρισης και χρηστών σύμφωνα με την Οδηγία 2014/26/ΕΕ, ΔιΜΕΕ 1/2017, σ. 17

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ Β., Σημείωμα στην απόφαση του ΔΕφΑθ 1103/2017. Συλλογική διαχείριση δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας και προστασία ελεύθερου ανταγωνισμού, ΔιΜΕΕ 1/2017, σ. 95

ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΠΟΙΝΙΚΗ ΔΙΚΟΝΟΜΙΑ

ΜΑΘΙΟΥΔΑΚΗΣ Ι., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕφΑθ 564/2016. Μερικές επισημάνσεις για την εφαρμογή της αρχής ne bis in idem στην εσωτερική έννομη τάξη, Αρμ 11/2016, σ. 1975

ΞΥΛΑΚΗ Π., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 680/2017. Ne bis in idem – Σχέση μεταξύ ποινικής και διοικητικής δίκης για λαθρεμπορία, ΘΠΔΔ 3-4/2017, σ. 358

ΤΖΟΥΦΗΣ Β., Σκέψεις για την ανανομηματοδότηση της προβληματικής περί ποινικής ευθύνης νομικών προσώπων υπό το φως της ευρωπαϊκής δικαιοταξίας, ΝοΒ 2/2017, σ. 283

ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

ΒΟΣΣΟΣ Κ., Βιβλία «εκτός κυκλοφορίας»: διάσωση της πολιτιστικής κληρονομιάς ή απαλλοτρίωση της πνευματικής ιδιοκτησίας; Με αφορμή την απόφαση Soulier της 16.11.2016 του ΔΕΕ (υπόθ. C-301/2015), ΔιΜΕΕ 1/2017, σ. 40

ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΥΓΕΙΑΣ

ΚΑΡΑΜΠΑΤΖΟΣ Α.Γ., Προς μία βέλτιστη νομοθετική ρύθμιση για την δωρεά οργάνων, ΕφΑΔΠολΔ 1/2017, σ. 2

ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ – ΑΠΟΡΡΗΤΟ

ΑΚΡΙΒΟΠΟΥΛΟΥ Χ., Ο δικαστής ως δημόσιο πρόσωπο μεταξύ δημοσίου ελέγχου και προστασίας των προσωπικών του δεδομένων: με αφορμή την απόφαση ΑΠΔΠΧ 41/2017, ΔιΜΕΕ 1/2017, σ. 54

ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ Ν., Είναι νόμιμη η χρήση ενώπιον δικαστηρίου προσωπικών δεδομένων πρώην στελέχους επιχείρησης, αν αυτά προέρχονται από αθέμιτη επεξεργασία εταιρικών στοιχείων σε εταιρικό υπολογιστή; (γνμμ.), ΔιΜΕΕ 1/2017, σ. 8

ΜΗΤΡΟΥ Λ., Ιδιωτικότητα, προσωπικά δεδομένα και εργασιακές σχέσεις, ΕΕργΔ 2/2017, σ. 137

ΤΣΟΛΙΑΣ Γ., Σημείωμα στην απόφαση του ΔΕΕ C-203/15 και C-698/15, Tele2 Sverige, 21.12.2016, ECLI:EU:C:2016:970. Υποχρεωτική διατήρηση δεδομένων στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών, ΔιΜΕΕ 1/2017, σ. 179

ΣΧΕΣΕΙΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-268/15, Ullens de Schooten, 15.11.2016, ECLI:EU:C:2016:874. Θεμελιώδεις ελευθερίες - Άρθρα 49, 56 και 63 ΣΛΕΕ – Εξωσυμβατική ευθύνη κράτους μέλους για ζημίες προκληθείσες σε ιδιώτες εξαιτίας παραβάσεων του δικαίου της Ένωσης οι οποίες έχουν διαπραχθεί από τον εθνικό νομοθέτη και τα εθνικά δικαστήρια, Αρμ 1/2017, σ. 140

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ

ΒΑΓΕΝΑ Ε., Το νέο θεσμικό πλαίσιο για την καταπολέμηση του κυβερνοεγκλήματος, ΔιΜΕΕ 1/2017, σ. 28

ΤΡΑΠΕΖΙΚΟ ΚΑΙ ΧΡΗΜΑΤΙΣΤΗΡΙΑΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΑΝΔΡΙΑΝΕΣΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-41/15, Dowling κ.λπ., 08.11.2016, ECLI:EU:C:2016:836. Επέμβαση στα δικαιώματα των εταιρών στο πλαίσιο του δικαίου εξυγίανσης πιστωτικών ιδρυμάτων και του γενικού δικαίου εξυγίανσης επιχειρήσεων, ΔΕΕ 3/2017, σ. 363
ΔΡΙΤΣΟΥΛΑΣ Ι., Σχόλιο στην απόφαση του ΠΠρΚαβάλας 22/2016. Σύμβαση δανείου σε συνάλλαγμα, ΧρηΔικ 3/2016, σ. 306

ΜΙΚΡΟΥΛΕΑ Α., Ζητήματα δικαίου κεφαλαιαγοράς και ανταγωνισμού από την συμμετοχή των τραπεζών στο μετοχικό κεφάλαιο εταιριών, ΕΕμπΔ 1/2017, σ. 214

ΜΠΩΛΟΣ Α., Δάνεια σε ελβετικό φράγκο και συλλογική προστασία, ΔΕΕ 3/2017, σ. 300

ΤΣΙΑΦΟΥΤΗΣ Β., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΜΠρΑθ 1285/2016. Ασφαλίσεις ζωής συνδεδεμένες με επενδύσεις – Προστασία του ασφαλισμένου, ΔΕΕ 3/2017, σ. 395

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΠΟΥΛΟΣ Ι., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΠΠρΣπάρτ 16/2016. ΓΟΣ – Ισοτιμία ελβετικού φράγκου και ευρώ – Ανάλυση συναλλαγματικού κινδύνου από δικηγόρο, ΕφΑΔΠολΔ 4/2017, σ. 346

ΧΑΣΑΠΗΣ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΤρεφΘρακ 24/2017. Δάνειο σε ελβετικό φράγκο, ΕΕμπΔ 1/2017, σ. 140

ΨΑΡΟΥΔΑΚΗΣ Γ., Η κατάταξη των πιστωτών στην τραπεζική αφερεγγυότητα, Αρμ 12/2016, σ. 2009

GORTSOS Chr., The powers of the ESMA in case of breach of European Union law: the particular case of breaching the “non bis in idem” principle, ΧρηΔικ 3/2016, σ. 189

ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ

ΚΑΛΑΜΠΑΛΙΚΗ Α., Μια νέα Οδηγία κατά της φοροαποφυγής: η Ευρωπαϊκή Ένωση ένα βήμα πιο κοντά στην αντιμετώπιση της BEPS, ΘΠΔΔ 2/2017, σ. 195

ΚΟΙΛΑΤΟΥ Μ., Η χρονική παράταση της δυνατότητας επιβολής φόρου σε περίπτωση κατοχής περιουσιακών στοιχείων εκτός του κράτους μέλους διαμονής και η ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων στο πλαίσιο της πρόσφατης απόφασης του ΔΕΕ στην υπόθεση C-317/15 της 15ης Φεβρουαρίου 2017, ΔΦΝ 1599/2017, σ. 146

ΛΑΖΑΡΕΤΟΥ Θ. / ΑΝΤΩΝΑΡΟΠΟΥΛΟΣ Ν. / ΚΡΙΝΗΣ Β., Η φορολόγηση των εισοδημάτων από αποταμιεύσεις: από την Οδηγία 2003/48/ΕΚ στην Οδηγία 2014/107/ΕΕ, ΔΕΕ 1/2017, σ. 42

ΠΑΝΕΤΣΟΣ Λ., Παρατηρήσεις στη ΓνωμΝΣΚ 250/2016. Επιβολή ειδικού φόρου επί ακινήτων σε νομικά πρόσωπα με έδρα χώρα του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Χώρου (ΕΟΧ). Εξαιρέσεις (απαλλαγές), ΔΕΕ 2/2017, σ. 274

ΣΑΒΒΑΪΔΟΥ Κ., Η θέσπιση στο ελληνικό φορολογικό δίκαιο γενικού κανόνα ενάντια στην καταστρατήγηση των φορολογικών διατάξεων με σκοπό την αντιμετώπιση της φοροαποφυγής, υπό το φως των ευρωπαϊκών και διεθνών εξελίξεων (α' μέρος), ΔΦΝ 1601/2017, σ. 259

ΣΑΒΒΑΪΔΟΥ Κ., Η θέσπιση στο ελληνικό φορολογικό δίκαιο γενικού κανόνα ενάντια στην καταστρατήγηση των φορολογικών διατάξεων με σκοπό την αντιμετώπιση της φοροαποφυγής, υπό το φως των ευρωπαϊκών και διεθνών εξελίξεων (β' μέρος), ΔΦΝ 1602/2017, σ. 323

ΣΑΒΒΑΪΔΟΥ Κ., Η προθεσμία παραγραφής του δικαιώματος του Δημοσίου για την επιβολή κυρώσεων σε περίπτωση φοροδιαφυγής στον τομέα του ΦΠΑ: υπό το φως της πρόσφατης νομολογίας του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της απαίτησης για αποτελεσματική προστασία των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης (ECJ C-105/14 Taricco and others), ΔΕΕ 2/2017, σ. 177

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-543/14, Ordre des barreaux francophones και germanophone κ.λπ., 28.07.2016, ECLI:EU:C:2016:605. ΦΠΑ – Παροχή υπηρεσιών από δικηγόρους, Αρμ 10/2016, σ. 1841

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-81/15, Καπνοβιομηχανία Καρέλια, 02.06.2016, ECLI:EU:C:2016:398. Γενικό καθεστώς των ειδικών φόρων καταναλώσεως, Αρμ 12/2016, σ. 2154

ΧΑΡΤΗΣ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

ΓΑΒΑΛΑΣ Ν., Η προστασία από την αδικαιολόγητη απόλυση ως θεμελιώδες δικαίωμα του ανθρώπου, ΕΕργΔ 4/2017, σ. 503

ΓΙΑΝΝΑΚΟΥΡΟΥ Σ., Ζητήματα αστικής ευθύνης του εργοδότη λόγω παραβίασης θεμελιωδών δικαιωμάτων του ενωσιακού δικαίου, ΔΕΕ 3/2017, σ. 314

ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ Χ., Η εκδικασιμότητα και η οριζόντια επικλησιμότητα των κοινωνικών δικαιωμάτων

στα ευρωπαϊκά κείμενα προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, ΕΕργΔ 3/2017, σ. 357

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-218/15, Paoletti κ.λπ., 06.10.2016, ECLI:EU:C:2016:748. Άρθρο 49 του ΧΘΔΕΕ – Αρχή της αναδρομικότητας του ηπιότερου ποινικού νόμου, Αρμ 10/2016, σ. 1997

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-268/15, Ullens de Schooten, 15.11.2016, ECLI:EU:C:2016:874. Θεμελιώδεις ελευθερίες - Άρθρα 49, 56 και 63 ΣΛΕΕ – Εξωσυμβατική ευθύνη κράτους μέλους για ζημίες προκληθείσες σε ιδιώτες εξαιτίας παραβάσεων του δικαίου της Ένωσης οι οποίες έχουν διαπραχθεί από τον εθνικό νομοθέτη και τα εθνικά δικαστήρια, Αρμ 1/2017, σ. 140

FRANZEN M., Η επίδραση του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης στη λύση των συμβάσεων εργασίας, ΕΕργΔ 4/2017, σ. 487

ΧΡΗΜΑΤΟΠΙΣΤΩΤΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

STEFANAKI I., PSI: a minor detail that would have made the whole difference, ΧρηΔικ 3/2016, σ. 212

ΧΩΡΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ, ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ, ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

ΚΑΪΣΗΣ, Α., Ζητήματα από την παρέκταση διεθνούς δικαιοδοσίας κατά τα άρθρα 25, 29 και 31 σημ. 2 του Κανονισμού 1215/2012, ΕφΑΔΠολΔ 2/2017, σ. 98

ΚΛΑΜΑΡΗΣ Ν. ...[κ.α.], Πόρισμα (Σεπτέμβριος 2009) της Ομάδας Εργασίας για την απάντηση σε ερωτηματολόγιο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σχετικά με την Πράσινη Βίβλο

για την εφαρμογή του Κανονισμού (ΕΚ) 44/2001 του Συμβουλίου για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, ΝοΒ 3/2017, σ. 36

ΜΑΣΤΡΟΜΑΝΩΛΗΣ Εμμ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-195/15, Senior Home, 26.10.2016, ECLI:EU:C:2016:804. Αφερεγγυότητα κράτους, ΔΕΕ 2/2017, σ. 233

ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Γ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-212/15, ENEFI, 09.11.2016, ECLI:EU:C:2016:841. Διαδικασίες αφερεγγυότητας, ΔΕΕ 3/2017, σ. 379

ΞΥΝΤΑΡΑ Ι., Η διεθνής δικαιοδοσία για τη λήψη ασφαλιστικών μέτρων κατά το ευρωπαϊκό δικονομικό δίκαιο, ΕφΑΔΠολΔ 3/2017, σ. 213

ΠΑΝΙΤΣΑΣ Γ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΜΕφΑθ 73/2016. Αξίωση αποζημίωσης λόγω ψυχικής οδύνης σε περίπτωση θανάτου αλλοδαπού σε τροχαίο ατύχημα, ΕφΑΔΠολΔ 3/2017, σ. 233

ΤΖΩΡΤΖΗ Β., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-135/15, Nikiforidis, 18.10.2016, ECLI:EU:C:2016:774. Κανονισμός Ρώμη Ι – χρονικό πεδίο εφαρμογής και διατάξεις άμεσης εφαρμογής τρίτου κράτους σε διαφορά εργατικού δικαίου, ΕΕΕυρΔ 4/2016, σ. 470

ΤΣΟΥΚΑ Χ., Το πρόβλημα των αλλοδαπών κανόνων άμεσου εφαρμογής στο πλαίσιο του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης: η απόφαση του Δ.Ε.Ε. της 18ης Οκτωβρίου 2015 επί της υποθέσεως Republik Griechenland κατά Γρηγορίου Νικηφορίδη, C-135/15, ΕΕργΔ 1/2017, σ. 65